Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

2 (17)
2015

ISSN (Print): 2304-5809
ISSN (Online): 2313-2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 2 (17) лютий, 2015 р.

Частина I

Члени редакційної колегії журналу:

Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович – доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук (Україна)
Лебєдєва Надія Анатоліївна – доктор філософії в галузі культурології (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владиленович – доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович – доктор ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна – доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна – доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна – доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович – доктор юридичних наук (Україна)
Шаванов Сергій Валентинович – кандидат психологічних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович – доктор технічних наук (Україна)
Шапошникова Ірина Василівна – доктор соціологічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Шерман Михайло Ісаакович – доктор педагогічних наук (Україна)
Яковлев Денис Вікторович – доктор політичних наук (Україна)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці «КіберЛенінка»,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.
видане Державною реєстраційною службою України

На обкладинці журналу зображено образи Мавки і Лукаша (за твором Лесі Українки «Лісова пісня»). Леся Українка народилася 13(25) лютого 1871 р. – українська письменниця, перекладач, культурний діяч. Писала у найрізноманітніших жанрах: поезії, ліриці, епосі, драмі, прозі, публіцистиці. П'єса «Лісова пісня» написана в 1911 році, вперше була поставлена 22 листопада 1918 році в Київському драматичному театрі.

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2015
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2015

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Адамський В.Р.
Юридичне оформлення богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету 8
Грубінко А.В.
Участь Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки ЄС: теоретико-концептуальний вимір................12
Животівська Д.М.
Інформаційно-видавнича діяльність математичного відділення Новоросійського товариства природознавців........................16
Задорожна Л.В.
Суспільні настрої населення центральних областей УРСР у перші повоєнні роки..........19
Красилюк Я.В.
Репрезентація весільного вбрання у радянських весільних фотографіях 1950-1960-х років.......................................24
Кушлакова Н.М.
Товариство інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище: до історії заснування та відкриття..............28
Марченко І.Я.
Історія використання деяких тваринних клеїв в реставрації станкового живопису....32
Петрухін С.В.
Штрафні ескадрильї: міф чи реальність.......36
Хом'як О.В.
Особливості пропаганди під час набору до 14-ої дивізії Ваффен СС «Галичина» (квітень-червень 1943 року)........................38

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Абесінова О.К.
Аналіз плинності кадрів, як складова загальної концепції поступального розвитку організаційної структури підприємства.......44
Аванесова Н.Е.
Аналітичне дослідження фінансового стану Державного підприємства «Харківський бронетанковий ремонтний завод»................48
Авксєнтьєв М.Ю.
Рекомендації щодо вдосконалення планування розвитку вищої освіти..............54
Авраменко Н.Л., Шпильківська З.В.
Шляхи удосконалення системи екологічного оподаткування в Україні.........58
Амбражей О.А.
Образовательный фактор повышения уровня жизни населения..............................64
Антохов А.А.
Роботизація як головний рушій переходу до технолого-сингулярного етапу розвитку регіональної економіки.................67
Ачкасова С.А., Волобуєва А.В.
Ризик дефолту перестраховика у загальній системі ризиків, пов'язаних із використанням перестрахуванням 71
Белей О.І., Белей С.Е.
Система процесного управління комерційною діяльністю торговельних підприємств...........................75
Беник Н.Г.
Сучасні тенденції розвитку суднобудування та судноремонту................78
Бець М.Т.
Загальна характеристика еколого-економічного аналізу господарської діяльності підприємств торгівлі..................82
Бігун У.В., Охріменко О.О.
Стратегія енергетичної безпеки України: виклики та можливості...............................89
Біль М.М.
Фактори самоорганізації трудових мігрантів у площині соціокультурологічних наслідків міграції...92
Богданова К.А.
Реінжиніринг механізму банківського кредитування.........................97
Бозуленко О.Я., Чварюк М.Д.
Економічне та соціальне значення торгівлі в ринкових умовах........................102
Бондаревська К.В., Овчарик А.Ю.
Конкурентоспроможність молодих фахівців на ринку праці................106
Бондаренко А.Н.
Факторы успеха менеджера в современных условиях.............................109
Бондаренко А.М.
Шляхи активізації інноваційної діяльності підприємств...............................113
Бондар-Підгурська О.В., Головко О.М.
Особливості оцінки ефективності реалізації інноваційної політики підприємств переробної промисловості в період цивілізаційного вибору України.....117
Боримська К.П.
Бухгалтерський облік в контексті реалізації завдань системи економічної безпеки підприємства: проблеми методології............121
Боровик П.М., Колотуха С.М., Кіщук Д.В.
Податок на прибуток як складова системи оподаткування сільськогосподарських підприємств............124
Бужин О.О.
Екологічна безпека: коефіцієнт екологічної збалансованості внесення органічних та мінеральних добрив................................127
Булишева Д.В.
Розвиток приміських зон міських агломерацій: особливості та шляхи вдосконалення.............................131
Бурмака Т.М.
Формування комплексу стимулювання персоналу підприємств міського господарства...............................135
Бутко А.Е.
Украинский рынок утилизации полимерных отходов и ключевые тенденции его развития.............................139
Вавдійчик І.М.
Дослідження основних тенденцій забезпечення підприємств роздрібної торгівлі України товарними ресурсами........143
Валькова Н.В.
Логістичні системи: визначення, класифікація та роль на різних рівнях управління........................146
Василик А.В., Царенко О.С.
Сучасний стан та проблеми використання технологій запозиченої праці в Україні........150

Волковський Є.І.
Фактори формування потенціалу бюджету міста Києва: взаємозв'язки та взаємозалежність 154
Ворона М.С.
Актуалізація управління інноваційно-технологічним розвитком промислових підприємств України 160
Вороніна А.В., Волосова Є.Р.
Економіко-математичне моделювання прогнозування обсягів експорту товарів України 163
Вороніна А.В., Ніколаєва К.М.
Проблеми та перспективи розвитку ринку праці в Україні 167

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Aristova N.A.
Main elements of novels, novellas and short stories (with reference to contemporary literature of the English-speaking countries) 172
Архелюк В.В.
Актуальні проблеми структурної лінгвістики 175
Атрошенко Г.І., Захарчук О.Ю.
Сюжетний хронотоп казок Лариси Письменної 180
Гаврилащук О.Д.
Класифікація адресатів внутрішнього мовлення у художньому тексті (гендерний чинник) 182
Гайденко Ю.О.
Мовна реалізація поняття кількості в англійській мові (на матеріалі текстів технічної підмови та фразеологічних одиниць із квантитативним компонентом) 186
Грибіник Ю.І.
Явища полісемії та омонімії в англійській геодезичній термінології 191
Дегтярьова Є.О.
Індивідуально-авторська картина світу крізь призму творчості французьких письменників-мінімалістів 195
Заремська І.М.
Буття національної культури в творчості «Шістдесятників» 199
Крочук Ю.В.
Мовна особистість як об'єкт дослідження антропоцентричних лінгвістичних студій 202
Лапушкіна Н.П.
Дитяча література Краматорська: стан і перспективи 205
Могилевская О.С.
Русская тема в публицистике В.А. Пьецуха 208
Павлів У.С.
До питання лінгвістичного статусу англійської мови в Ірландії 212

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Гловюк І.В.
Стаття 233 КПК України: питання практичної реалізації 216
Гущин О.О.
Впровадження закордонного досвіду адміністрування миротворчих операцій у діяльність Збройних сил України 220
Єрьоменко І.В.
Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу 224
Качуровський В.В.
Визнання права як спосіб захисту особистих немайнових прав автора 228
Книженко С.А.
Стратегия расследования преступлений против правосудия 231
Козинець О.Г., Козинець І.Г.
Соціальна складова політики «нового курсу» Ф.Д. Рузвельта 234
Котирло О.О.
Правові аспекти реформування фондового ринку України 238

CONTENTS

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Adamskyi V.R.
Legal registration of Theological Faculty of Kamianets-Podilskyi Ukrainian State University 8
Grybinko A.V.
Great Britain's participating in common foreign and security policy of EU: theoretical and conceptual level 12
Zhyvotivska D.N.
Information and publishing activity of Mathematics Department of Novorossiysk Society of Naturalists 16
Zadorozhnaya L.C.
Public moods of population of central areas of Ukraine are in the first post-war years 19
Krasylyuk Y.V.
Representation wedding dress in the Soviet wedding photographs 1950-1960's 24
Kushlakova N.N.
The society of engineers who graduated from Ekaterinoslav higher mining school: the history of opening and establishing 28
Marchenko I.Y.
The history of the use of certain animal glues in the restoration of easel painting 32
Petrukhin S.V.
Penal sguadron: myth or reality 36
Khomiak O.V.
Features of propaganda during the recruitment to the 14th Waffen Grenadier Division of the SS «Galicia» (April-June 1943) 38

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Abesinova O.K.
Analysis of staff turnover, as part of the general concept of the development of the organizational structure of the enterprise 44
Avanesova N.E.
Analytical research of the financial condition of the state enterprise «Kharkov armored panzer repair factory» 48
Avksientiev M.Yu.
Recommendations for improvement planning of higher education development 54
Avramenko N.L., Shpilkivska Z.V.
Ways to improve environmental taxation in Ukraine 58
Ambrazhey O.A.
Educational factor of population's standants of living level rising 64
Antohov A.A.
Robotics as the main driving force of the transition phase to technology-singular stage of development of the regional economy 67
Achkasova S.A., Volobuieva A.V.
The risk of default of reinsurers in general risks relating to the use reinsurance 71
Beley O.I., Beley S.E.
The processing system management of commercial enterprises of the trading company 75
Benyk N.H.
Modern trends in shipbuilding and ship repair 78
Bets M.T.
General description of the environmental and economic analysis of economic activity trading enterprises 82
Bihun U.V., Okhrimenko O.O.
Strategy of energy security of Ukraine: challenges and opportunities 89
Bill M.M.
The factors of self-organization of migrant workers in the plane of the socio-cultural consequences of migration 92
Bohdanova C.A.
Reengineering of bank lending mechanism 97
Bozulenko O.Ya., Chvaryuk M.D.
Economic and social significance of trade in market conditions 102
Bondarevska K.V., Ovcharyk A.Y.
The competitiveness of young professionals in the labour market 106
Bondarenko A.N.
Success factors for manager in moderm conditions 109
Bondarenko A.N.
Ways that will contribute to innovative development in enterprise 113
Bondar-Podhurskaya O.V., Golovko O.N.
Features of evaluation of the effectiveness of implementation of the innovation policy in processing industry during civilizational choice of Ukraine 117
Borimskaya K.P.
Accounting in the context of fulfilment of tasks of economic security of an enterprise: problems of methodology 121
Borovyk P.M., Kolotukha S.M., Kyshtshukh D.V.
The income taxes as a component of farm tax system 124
Buzhyn A.A.
Environmental safety: ratio of ecological balance application of organic and mineral fertilizers 127
Bulisheva D.V.
Development of suburban areas of urban agglomerations: features and ways of improving 131
Burmaka T.M.
Formation of complex of stimulation of the personnel of urban economy 135
Butko A.E.
Ukranian market of plastic waste recycling and key trends of its development 139
Vavdiichyk I.N.
Research of basic tendencies of providing of enterprises of retail business of Ukraine commodity resources 143
Valkova N.V.
Logistics systems: definition, classification and role at different levels of management 146
Vasylyk A.V., Tsarenko O.S.
Present state and problems of using the borrowed labor technologies in Ukraine 150
Volkoskiy Ye.I.
Forming factors of potentail budget in Kiev city: interrelation and interdependence 154

Vorona M.S.
The actualization of management of innovation and technological development of industrial enterprises in Ukraine 160

Voronina A.V., Volosova E.R.
Economic and mathematical modeling foresight volume of export Ukraine 163

Voronina A.V., Nikolaeva K.N.
Problems and prospects of development of the labor market in Ukraine 137

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Aristova N.A.
Main elements of novels, novellas and short stories (with reference to contemporary literature of the English-speaking countries).................172

Arkhelyuk V.V.
Actual problems of structural linguistics........175

Atroshenko A.I., Zaharchuk O.Yu.
Plot of chronotop of Larysa Pysmenna's tales 180

Gavrylashchuk O.D.
Classification of internal speech addressees in fiction (gender factor)...............182

Gaidenko I.O.
Linguistic realisation of quantity in the English language (on the basis of technical texts and quatitative lexemes in english idioms).............................186

Grybinyk Y.I.
The phenomena of polysemy and homonymy in the English geodetic terminology 191

Dehtiarova Y.O.
Author's individual picture of the world through the prism of the french minimalist writers' work............195

Zaremska I.M.
The national culture's existence in the writers' of «Sixties» creativity................199

Krochuk J.V.
Language personality as an investigation object of anthopocentric linguistic studies......202

Lapushkina N.P.
Children's literature of Kramatorsk: status and prospects.....................................205

Mogilevskaya O.S.
Russian theme in journalism of V.A. Pietsuh.. 208

Pavliv U.S.
To the question of linguistic status of English in Ireland......................................212

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Gloviuk I.V.
Article 233 of the CPC of Ukraine: the practical implementation........................216

Guschyn O.A.
Introduction of foreign experience in administration of peacekeeping operations in the activities of the armed forces of Ukraine 220

Yeromenko I.V.
Prosecutorial supervision of the observance of laws in the execution of punishment in the form of deprivation of military or special title, rank, grade or qualification class...........224

Kachurovskyi V.V.
Recognition of rights as a method of protection of personal moral right of author.....................................228

Knizhenko S.A.
The strategy of of investigation of crimes against justice................................231

Kozynets O.H., Kozynets I.H.
The social component of the «New deal» policies of F.D. Roosevelt...............................234

Kotyrlo O.O.
Legal aspects of the reform of the stock market of Ukraine......................238

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 2-756(477.43/44)КПДУ(09)(045)

ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ БОГОСЛОВСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Адамський В.Р.
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

У статті розглядається ухвалений Гетьманом П. Скоропадським 20 листопада 1918 р. закон про заснування богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету. Показується боротьба представників Міністерства народної освіти та Міністерства ісповідань навколо ключових норм цього документу. Аналізується структура нового підрозділу та його штатний розпис. Також автором визначено історичну значимість заснування богословського факультету в структурі Кам'янець-Подільського державного українського університету для становлення вищої теологічної освіти в Україні.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, богословський факультет, закон, Міністерство народної освіти, Міністерство ісповідань, М. П. Василенко, В. В. Зіньківський, І. І. Огієнко.

Постановка наукової проблеми та її значення. Боротьба українського народу за національний університет є однією з найбільш яскравих сторінок застосування його інтелектуальних зусиль та організаційних можливостей на полі суспільно-політичних та громадських ініціатив, що особливо проявилося наприкінці XIX – початку XX ст. Активну участь у цьому процесі брала як галицька еліта, так і подвижники національної справи з Наддніпрянської України. Вони обопільно розглядали організацію навчання та виховання молоді в українських вищих навчальних закладах як необхідну передумову до реалізації засад власної державності, яка спочатку переважно мислилась в автономічній, а згодом самостійницькій концепції.

У своїй юридичній площині ідея національного університету була зреалізована в добу гетьманату П. Скоропадського, коли останній 17 серпня 1918 р. затвердив два ключових для освітньої галузі закони – «Про перетворення Київського Народнього Українського Університету в Київський Державний Український Університет» та «Про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету» [1, с. 136]. Обидва навчальні заклади утворювалися з 1 липня 1918 р. та мали провадити науково-освітню діяльність на основі «Загального Статуту імператорських російських університетів» 1884 р. із наступними змінами, що передбачав створення у новостворених структурах чотирьох факультетів: фізико-математичного, історико-філологічного, юридичного та медичного.

Однак ще з весни 1918 р. в середовищі подільських інтелектуалів активно обговорювалося питання про можливість відкриття у Кам'янецькому університеті бодай теологічного відділення на історико-філологічному факультеті [2, арк. 3]. З травня 1918 р. ця ідея також стає предметом окремої уваги Міністерства народної освіти, а потому й Міністерства ісповідань. Таким чином був започаткований процес, що завершився уже 20 листопада 1918 р. Цього дня П. Скоропадський затвердив ухвалений Радою Міністрів «Закон про заснування Богословського Факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» [3], тим самим вперше на сході слов'янства надавши можливість здійснювати підготовку майбутніх практичних богословів у стінах вищої світської школи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід відмітити, що впродовж останніх років проблема різноаспектної діяльності богословського структурного підрозділу розробляється науковцями достатньо активно. Зокрема, автор фундаментального посібника з історії Церкви доби Української держави П. Скоропадського В. І. Ульяновський досить ґрунтовно підійшов до висвітлення широкого комплексу питань, пов'язаних із заснуванням богословських факультетів у світських вищих навчальних закладах [4, с. 191-198]. В історіографії проблеми йому першому вдалося відзначити вагомий внесок у проектовану справу представників професорсько-викладацької корпорації Київської духовної академії. Інший, не менш знаний у науковому середовищі дослідник національної університетської освіти періоду Української революції 1917-1920 рр. О. М. Завальнюк, на двох фахових конференціях виніс для обговорення ґрунтовні матеріали, в яких заналізовано підготовку богословів у Кам'янецькому університеті [5] та простудійовано участь професорсько-викладацької корпорації підрозділу у розгортанні церковного відродження на Поділлі в добу Директорії УНР [6]. Характерним для обох науковців є також особливе ставлення до розроблення царини біографістики, завдяки чому вітчизняна історіографія збагатилася змістовними сюжетами про життєвий шлях та культурно-громадську діяльність непересічних представників національної еліти, котрі творили на богословському факультеті в адміністративному центрі Поділля [7; 8]. У контексті сформульованої теми необхідно відмітити й праці А. Л. Зінченка [9], В. П. Ляхоцького [10], М. С. Тимошика [11], І. І. Тюрменко [12], в яких розкриваються окремі аспекти навчальної, наукової, суспільної й духовної діяльності важливої структурної ланки навчального закладу. Однак чимало питань й досі залишається нез'ясованими, або такими, що спонукають до дискусій. З-поміж них, зокрема, проблема юридичного оформлення богословського факультету, яка підводила певний підсумок палким суперечкам, що мали місце на попередньому етапі у відстоюванні його кінцевої конструкції.

Відтак **мета статті** полягає у проведенні якісного аналізу юридичних норм, які наповнили конкретним змістом закон про заснування богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету в контексті висловлених представниками різних державних та освітніх інституцій думок і суджень. Передусім йдеться про позиції очільника Міністерства народної освіти М. П. Василенка, голови комісії в справах вищих шкіл і наукових інституцій В. І. Вернадського та Міністра ісповідань В. В. Зіньківського.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів досліджень. Закон про заснування богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету містив всього шість статей. У першій з них

© Адамський В.Р., 2015

стверджувалось, що підрозділ засновувався з 1 липня 1918 р. і весь його розпорядок підлягав тим самим нормам, що були встановлені й для інших факультетів цього навчального закладу. Відповідно «особи, які скінчать Богословський Факультет Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, користуються всіма правами скінчивших вищі школи» [3].

Юридично зафіксований виклад цієї статті вичерпував дискусію, яка точилася майже півроку між керівниками Міністерства народної освіти та Міністерства ісповідань з досить принципового питання: кому власне має підпорядковуватися даний структурний підрозділ – одному відомству чи іншому.

Міністр ісповідань В. В. Зіньківський обстоював позицію про обов'язкову необхідність законодавчого закріплення інструментарію за державним духовним органом, який би надавав можливість безпосередньо впливати на діяльність богословського факультету. В її обґрунтування він наводив начебто неспростовний аргумент. На думку міністра, нагляд за розвитком теології лише з боку освітнього відомства міг призвести до небажаних, а то й шкідливих наслідків для самого існування факультету. Адже не можна було виключити ситуації, коли призначений на посаду міністр освіти, володіючи усіма необхідними для адміністратора якостями, будучи висококультурним та прогресивним діячем, наразі міг бути нейтральним або навіть вороже налаштованим щодо релігії. І в цьому випадкові богословські факультети могли опинитися у досить важкому становищі. Відтак, на переконання В. В. Зіньківського, з метою запобігання можливому приниженню богословської науки, що, в свою чергу, могло шкідливо відобразитися на розвиткові християнської культури загалом, необхідно було зберегти причетність Церкви до життя богословських факультетів. Як додатковий аргумент, він наводив той факт, що Церкві надавалося право апробації осіб, які закінчили богословські факультети. Лише після такої вони допускалися до практичної церковної діяльності. Тим самим Церква як би визнавалася вищим авторитетом у цій справі.

При цьому В. В. Зіньківський погоджувався з тим, що вища школа не переслідувала суто практичної мети. Та все ж він вважав можливою ситуацію, хоча й визнавав її вкрай негативною, за якої Церква могла б відмовити випускникам богословських факультетів в апробації лише через ту обставину, що викладання теологічних дисциплін у світській школі могло бути «засміченим» сектантством чи атеїзмом. Крім того, за загального недовірливого ставлення Церкви до світської науки та позацерковного викладання богословських наук, необхідно було враховувати також і ту ситуацію, коли Церква доволі легко могла налаштуватися опозиційно по відношенню до богословських факультетів. Як наслідок, за таких обставин усі студенти могли бути позбавленими можливості докласти свої знання та уміння до практичної церковної діяльності, а з огляду на примарність реалізації інших шляхів, складалася ймовірною ситуація, за якої богословські факультети випускали б не практичних працівників, вкрай необхідних Церкві та державі, а людей, для яких можливість практичної діяльності у сфері своєї спеціальності штучно була б закритою. З метою запобігання цьому, доводив В. В. Зіньківський, й необхідно виробити умови спільного нагляду за життям та діяльністю богословських факультетів з боку обох відомств, причому питаннями адміністративно-господарського характеру Міністерство ісповідань зовсім не повинно було цікавитися [13, арк. 6].

Натомість міністр освіти й мистецтва М. П. Василенко та голова комісії в справах вищих шкіл і наукових інституцій В. І. Вернадський обстоювали іншу позицію. Вони недвозначно висловилися за те, щоб богословські факультети, як складові частини єдиної університетської організації, знаходились би в підпорядкуванні Міністерства народної освіти. На їхню думку, не було логіки в тому, щоб один із структурних підрозділів знаходився під стороннім наглядом, навіть якщо цей нагляд мав здійснюватися з боку Церкви. Цим неминуче підривалися б засади університетської автономії, живлячи прийоми старої поліцейської опіки. Так само, стверджували вони, не варто боятися появи в середовищі богословських факультетів елементів сектантства та єресі, позаяк на заміщення кафедр повинні запрошуватися наукові сили, котрі б до цього уже мали пройти апробацію Церквою. Та й сам факультет проектувався як достатньо авторитетна інституція, яка самостійно могла відсікати від себе небажані та шкідливі елементи. Неприйнятним був підхід і щодо можливості затвердження Церквою професорів богословського факультету.

Стосовно питання про можливу відмову Церкви від апробації випускників, внаслідок чого останні можуть залишитися за бортом усілякої практичної діяльності, то для Міністерства народної освіти це було не важливо, оскільки університети мають суттєву відмінність від професійних шкіл. Їхня основна мета – дати студентам найбільш повні й системні знання у тій чи іншій сфері, а не здійснювати підготовку суто практичних діячів. У противному разі буде принижено високе покликання університетів в культурно-науковому відношенні [13, арк. 5].

Як ми бачили вище, перша стаття нормативного документу в організаційно-адміністративному плані фіксувала підпорядкування богословського факультету Міністерству народної освіти й мистецтва.

Стаття друга закону визначала кафедри, що мали бути створені на факультеті. Ось їх повний перелік:

1) Священне Писання Старого Закону, Старозаконне богословіє (2 катедри).

2) Священне Писання Нового Закону, Новозаконне богословіє, євангельська історія (2 катедри).

3) Історія Стародавнього церковного письменства, християнська аскетика й містика (2 катедри).

4) Історія Стародавньої церкви, історія апостольського століття, церковно-історична географія з хронольогією, джерелознавство, історіографія стародавньо-церковної історії (2 катедри).

5) Порівнююче богословіє, історія західних церков, історія та розбір західних ісповідань (2 катедри).

6) Фільософія та психольогія релігій й апольогетика откровенних релігій.

7) Догматичне богословіє та історія догматів.

8) Християнська етика.

9) Еврейська мова, библейська археольогія, библейська географія з хронольогією (2 катедри).

10) Історія православного богослуження (літургіка).

11) Історія російської церкви й джерелознавство та історіографія російської церковної історії.

12) Історія української церкви і джерелознавство та історіографія української церковної історії.

13) Історія проповіди (гомілєтика).

14) Библейська історія та історія релігій Сходу.

15) Церковна археольогія та історія християнського мистецтва.

16) Історія греко-східної церкви.

17) Історія расколу та сектанства та історія православної місії.

18) Історія славянських церков.
19) Патрольогія.
20) Церковне право [3].

Слід наголосити, що зміст терміна «кафедра» потребує контекстуального уточнення, оскільки внаслідок радянської політики у галузі науки і вищої освіти утворилася конструкція, аналогічна виробничо-цеховій: під керівництвом завідувача працює кілька професорів, старших викладачів та студентів, які всі разом утворюють кафедру. За європейською традицією XIX – початку XX ст. під кафедрою малася на увазі посада ординарного (штатного) професора, який проводив наукові дослідження у певній галузі науки й вів основний лекційний курс з тієї чи іншої навчальної дисципліни. Фактично кафедра ототожнювалася з особою ординарного професора. Екстраординарні (позаштатні) професори вели, як правило, курси, які деталізували основну навчальну дисципліну [14, с. 330].

Третя стаття закону визначала кількість професорсько-викладацького складу факультету. Зокрема, штатним розписом передбачалося встановити 14 ординарних, 6 екстраординарних професорських посад та 6 штатних посад доцентів. При цьому окремою приміткою зауважувалося, що в разі відкриття в університеті юридичного факультету, кафедру церковного права необхідно буде перевести до цього структурного підрозділу, тим самим зменшивши кількість ординарних професорів на богословському факультеті до 13-ти.

Так само окремо було підкреслено про правомірність заміщення шести кафедр доцентами.

Приписи наступної статті відносилися до перспектив розвитку структурного підрозділу. Зокрема, її норми допускали можливість збільшення числа професорів та доцентів в майбутньому, якщо цього вимагатимуть обставини та дозволятиме фінансування.

П'ята стаття закону виділяла з державної скарбниці у розпорядження Міністра народної освіти 139 тис. карбованців на утримання особистого складу, господарські видатки та початкове облаштування кафедр факультету за період з 1 липня 1918 р. до 1 січня 1919 р. [3].

Посадовий оклад ординарного професора згідно закону «Про штатні ставки працівників вищих шкіл України» від 23 серпня 1918 р. визначався у розмірі 8 тис. карбованців на рік. Також за кожну з двох п'ятиліток педагогічного стажу доплачувалося по одній тисячі карбованців. Річний оклад екстраординарного професора становив 7200 карбованців та доплати за п'ятилітку по 900 карбованців. Штатний доцент отримував 5400 карбованців на рік і по 675 карбованців доплати за п'ятилітку [15, арк. 186].

Крім того, декан факультету додатково отримував 4 тис. карбованців на рік, секретар факультету – 4800 карбованців. Ставка настоятеля університетської церкви обчислювалась у розмірі 2400 карбованців на рік [16, арк. 10].

З огляду на значні інфляційні процеси, представники професорської корпорації та технічний персонал факультету отримували додаткові доплати, які виділялися самоврядними органами краю [16, арк. 36] та державними органами влади [16, арк. 12].

Врешті, шоста стаття закону надавала право Міністру народної освіти й мистецтва встановлювати почерговість відкриття кафедр та затвердити тимчасовий зразковий навчальний план. Щодо першої норми, то можливості міністра були обмеженими наявністю фахових викладачів, здатних посісти відповідні кафедри. Тому студенти-богослови на перших порах об'єктивно були змушені слухати лекції загальноосвітнього циклу, переважно українознавчого характеру, разом із студентами історико-філологічного факультету [17, арк. 25].

Щодо розробки навчального плану, то в цій справі неоціненну допомогу вищій школі на Поділлі надала Київська духовна академія. Уповноважені її представники, а власне ординарний професор В. Рибінський, екстраординарний професор В. Попов та приват-доценти О. Лук'яненко та Н. Бесарабов розробили цілісний документ, який містив перелік навчальних програм та розподіл наукових дисциплін поміж курсами [18, арк. 160 – 164].

Висновки. Таким чином, юридичне закріплення у нормативному документі заснування богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету стало знаковою подією в культурно-освітньому житті Української держави. Вперше в історії вітчизняної практики у структурі вищого навчального закладу у відповідності до зразків європейської освітньої системи з'явився новий підрозділ, діяльність якого регламентувалася тими самими нормами, що й інші факультети, а його випускники користувалися усіма правами, які надавала вища освіта. Особливу значимість цього факту в свій час відзначив перший ректор університету І. І. Огієнко. У записнику, де він занотовував тези промови на урочисте свято відкриття навчального закладу у Кам'янці-Подільському 22 жовтня 1918 р., першою думкою значилося: «Богослов [ський] фак [ультет]. Вперше на Сході слов'янства» [19, арк. 30]. Тому студіювання різних аспектів його багатовимірної діяльності заслуговують на увагу та подальше предметне вивчення.

Список літератури:

1. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 644 с.
2. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХмО). – Ф. Р – 582. – Оп. 3. – Спр. 3. – 121 арк.
3. Ухвалений Радою Міністрів Закон про заснування Богословського Факультету Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Державний вісник. – 1918. – 22 листопада.
4. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917 – 1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1997. – С. 191-198.
5. Завальнюк О. М. Іван Огієнко і підготовка богословів у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1920) // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка: Збірник доповідей та матеріалів / Упорядники: архієпископ Димитрій (Рудюк), В. Ляхоцький. – К.: Київська православна богословська академія УПЦ КП, 2007. – С. 67-75.
6. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет і церковне відродження Поділля (1919-1920 рр.) // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне». До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 2008. – С. 95-100.
7. Ульяновський В. І., Біднов В. О. // Український історичний журнал. – 1992. – № 10-11. – С. 80-94.
8. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.

9. Зінченко А. Л. Благовістя національного духу (Українська Церква на Поділлі в першій третині XX ст.). – К.: Освіта, 1993. – 256 с.
10. Ляхоцький В. П. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 528 с.
11. Тимошик М. С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – К.: Наша культура і наука; Вінніпег: Український православний Собор Св. Покрови, 2000. – 548 с.
12. Тюрменко І. І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Київський університет імені Тараса Шевченка, 1998. – 282 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). – Ф. 1071. – Оп. 1. – Спр. 265. – 35 арк.
14. Зайцева З. І. Проблема українських кафедр у Чернівецькому університеті до Першої світової війни // Проблема історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Випуск XIV. – С. 323-330.
15. ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 54. – 287 арк.
16. ДАХмО. – Ф. Р – 582. – Оп. 2. – Спр. 33. – 388 арк.
17. АХмО. – Ф. Р – 582. – Оп. 1. – Спр. 41. – 63 арк.
18. Центральний державний історичний архів у м. Києві. – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 3977. – 212 арк.
19. ДАХмО. – Ф. Р – 582. – Оп. 1. – Спр. 5. – 87 арк.

Адамский В.Р.
Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия

ЮРИДИЧЕСКОЕ ОФОРМЛЕНИЕ БОГОСЛОВСКОГО ФАКУЛЬТЕТА КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УКРАИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Аннотация
В статье рассматривается утвержденный Гетьманом П. Скоропадским 20 ноября 1918 г. закон об образовании богословского факультета Каменец-Подольского государственного украинского университета. Показывается борьба представителей Министерства народного образования и Министерства исповеданий по ключевым нормам этого документа. Анализируется структура нового подразделения и его штатное расписание. Также автором определено историческую значимость образования богословского факультета в структуре Каменец-Подольского государственного украинского университета для становления высшего богословского образования в Украине.
Ключевые слова: Каменец-Подольский государственный украинский университет, богословский факультет, закон, Министерство народного образования, Министерство исповедания, М. П. Василенко, В. В. Зеньковский, И. И. Огиенко.

Adamskyi V.R.
Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

LEGAL REGISTRATION OF THEOLOGICAL FACULTY OF KAMIANETS-PODILSKYI UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

Summary
The law about the founding of theological faculty of Kam'yanets'-Podil's'kyi State Ukrainian University, decreed by hetman P. Skoropads'kyi on November 20, 1918 has been studied in the article. The struggle of representatives of the Ministry of People's Education and the Ministry of Confessions about the key norms of this document has been shown. The structure of the new unit and its manning table has been analyzed. Also, the author has determined historical importance of founding of theological faculty in the structure of Kam'yanets'-Podil's'kyi State Ukrainian University for the formation of higher theological education in Ukraine.
Keywords: Kam'yanets'-Podil's'kyi State Ukrainian University, theological faculty, law, Ministry of People's Education, Ministry of Confessions, M. P. Vasylenko, V. V. Zin'kivs'kyi, I. I. Ohiyenko.

УДК 94(420).086+327.56(061.1)

УЧАСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ І ПОЛІТИЦІ БЕЗПЕКИ ЄС: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР

Грубінко А.В.
Тернопільсьий національний економічний університет

У статті розглядаються концептуальні засади участі Великої Британії у зовнішній політиці і політиці безпеки Євросоюзу. Визначається роль цієї країни у процесах формування СЗППБ ЄС в контексті провідних теорій євроінтеграції. Проаналізовано еволюцію політики британського керівництва щодо участі країни в системі політичного співробітництва Європейського Союзу, характер її впливу на процеси євроінтеграції у сфері зонішньої політики і безпеки.

Ключові слова: Велика Британія, Європейський Союз, теорії євроінтеграції, Спільна зовнішня політика і політика безпеки, моделі диференційованої (гнучкої) інтеграції.

Постановка проблеми. З огляду на сучасні складні процеси трансформації системи міжнародних відносин і безпеки на європейському континенті особливий науково-практичний інтерес становить дослідження формування Спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ) Європейського Союзу. Враховуючи специфіку цієї сфери взаємодії суб'єктів європейської інтеграції важливо вивчити досвід участі і роль провідних держав-членів ЄС в її розвитку. Серед них виділимо Велику Британію, яка об'єктивно є одним з лідерів і чинників розвитку зовнішньополітичних можливостей ЄС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед публікацій, присвячених сучасним тенденціям розвитку теоретико-концептуальних основ євроінтеграції, привертають увагу праці таких західних авторів, як Т. Дайсон [13], Е. Моравчик [18], С. Рунінг [19], А. Стабб [20], Д. Фіотт [14], К. Холзінгер [16], російських дослідників Л. Бабининої [1], Н. Кавешникова [3], Р. Лобанова [8], В. Тихової [10], українських вчених В. Копійки і Т. Шинкаренко [5]. Незважаючи на популярність дослідження тематики участі Великої Британії в процесах євроінтеграції, комплексний аналіз участі країни у СЗППБ ЄС в контексті провідних теорій євроінтеграції вченими не проводився і залишається на фрагментарному рівні. Це помітно навіть у західній (в т.ч. британській) історіографії, де можна виділити доробок С. Лена [18], аналітиків британського дослідницького інституту «The Federal Trust for Education and Research» [15]. До вивчення проблеми певною мірою вдавалися сучасні російські британісти Ал. Громико [2], Н. Капітонова [4], Л. Кузьмічьова [7], Е. Порецкова [9]. У вітчизняній історіографії відсутні спеціальні праці із застосуванням означеного підходу до дослідження проблеми. Водночас важливими для розкриття мети статті стали публікації британістів В. Крушинського [6] і Н. Яковенко [11].

Метою статті є аналіз концептуальних підходів Великої Британії до участі у формуванні СЗППБ ЄС в контексті провідних теорій євроінтеграції упродовж періоду від передумов юридичної фіксації цієї сфери (політики) Євросоюзу у Маастрихтському договорі 1992 року до сучасного постлісабонського періоду розвитку ЄС і європейської політики країни.

Виклад основного матеріалу. ЄС як продукт євроінтеграції історично є насамперед міждержавною організацією з функціонально-федералістськими завданнями – своєрідним продуктом та елементом системи міжнародних відносин, що дозволяє пов'язати теоретичні засади його створення і розвитку з класичними теоріями міжнародних відносин – реалізмом та ідеалізмом, що робить наголос на індивідуалістичних і суспільно-групових цінностях як рушіях розвитку міжнародних відносин з акцентом на моральних принципах і нормах права. Необхідність розвитку інтеграційних процесів в середині XX ст. дала поштовх формуванню базових концепцій євроінтеграції, основні принципи яких знайшли вияв в нормативній базі ЄС. Зміст федералістської концепції полягає в ідеї об'єднання Європи на основі підпорядкування національних і регіональних органів управління наднаціональним структурам. Основними моделями федералізму є кооперація і класична інтеграція. Більш практичну спрямованість має функціоналізм і неофункціоналізм. Засновнику останнього Д. Мітрані належить ідея створення мережі міжнародних спеціалізованих агентств наддержавного характеру з метою убезпечення від проявів державного націоналізму. Основні напрями неофункціоналізму – іституціоналізм або ліберальний інституціоналізм (наголос на значенні інституцій ЄС в умовах прогалин в діяльності національних держав), концепції «переливання»/«spill-over» (поширення інтеграційних процесів з економічної на інші сфери) та екстерналізації (роль зовнішнього фактора в інтеграції і її вплив на зовнішнє середовище). Продовженням реалізму є теорія міжурядового співробітництва (інтерговерменталізм) і неореалізм або структурний реалізм. Перша теорія відстоює збереження національного суверенітету учасників інтеграції. Її представник Е. Моравчик первинним джерелом інтеграції вважає інтереси держав, поєднані за концепцією «великих договорів» [18, с. 33]. Представники неореалізму наголошують на важливості структури міжнародної системи для характеру міжнародних відносин, а не поведінки акторів (держав) [11, с. 128].

Напротивагу класичному реалізму і федералізму, комунікативна теорія у поглядах її засновника К. Дойча розглядає інтеграцію як процес пошуку між її учасниками шляхів формування несиловими способами «плюралістичного співтовариства безпеки» через мирне узгодження інтересів, що не виключає наднаціональної інтеграції («об'єднане співтовариство безпеки») [5, с. 56-58]. Теорія конструктивізму, напротивагу реалізму та ідеалізму, трактує міжнародні відносини як продукт соціальних процесів. В основу поведінки держав на міжнародній арені конструктивісти ставлять дієвість таких чинників, як ідентичність, інтереси, самобутність, стратегічна культура, загрози тощо, які є елементами «соціальної реальності» [14].

Реалізм і її напрям інтерговернменталіз лягли в основу сучасного британського підходу до європейської інтеграції, витоки якого сягають післявоєнних ідей У. Черчілля. Озвучене ним гасло про «Сполучені Штати Європи» на базі франко-німець-

© Грубінко А.В., 2015

кої міждержавної кооперації без Великої Британії означало формування континентального економічного об'єднання («Спільного ринку») на основі простору вільної торгівлі [20, с. 4-5]. Історична концепція парламентського суверенітету і стереотипи глобального статусу країни стали головним стримуючим фактором у процесі приєднання країни до ЄЕС, що відбувся у 1973 році, і надалі визначали політику урядів в Європі, особливо за часів М. Тетчер. Позиція Великої Британії відіграла не останню роль при винесенні заснованого у 1970 році механізму Європейського політичного співробітництва за рамки інституційної структури ЄЕС. Прем'єр-міністр на міжнародній арені не оминала нагоди говорити від імені Європи, використовуючи членство країни в ЄЕС як додатковий аргумент у зовнішній політиці [2, с. 364]. Тоді ж сформувався позитивний підхід Великої Британії до ектерналізації (розширення) Співтовариств за рахунок приєднання нових держав-членів, перманентний процес якого уповільнює федералізацію. Схожої позиції дотримувалися наступні уряди країни. Консерватор Дж. Мейджор у 1995 році заявив, що «якщо Європа стане федерацією, Велика Британія не буде брати в ній участі», а лейборист Т. Блер, незважаючи на проєвропейську риторику, декларував усталені погляди британського істеблішменту на Європу як «союз націй, які тісно співпрацюють«і заперечував творення «федеративної супердержави«[4, с. 24; 12]. Прем'єр-міністр Д. Кемерон у європейській політиці демонструє повернення до риторики і практики тетчеризму.

Ускладнення об'єднавчих процесів в рамках ЄС на початку 1990-х років спричинило появу нових (синтетичних) теоретико-емпіричних моделей інтеграції, спрямованих на обгрунтування трансфомаційних тенденцій, адаптації об'єднання до нових викликів. У науковій літературі ці моделі об'єднують термінами «диференційована інтеграція» [16] або «гнучка інтеграція» [1; 3; 15; 20]. Різноваріантність нових моделей євроінтеграції зумовлена дисбалансом в участі країн у певних сферах діяльності Союзу. Маастрихтський договір закріпив можливість нерівномірного розвитку інтеграційних процесів. У постмаастрихтський період дискусій щодо перспектив євроінтеграції німецькі політики-федералісти В. Шойбле і К. Ламерс розвинули концепції «Європи змінних геометрій» та «різношвидкісної інтеграції», що передбачають наявність центрального об'єднання держав ЄС – т. зв. «міцного ядра» на базі франко-німецького союзу за участі інших держав зони Євро. Згодом схожу концепцію висунув Президент Франції Ж. Ширак. Вона ґрунтується на необхідності формування відкритої для приєднання «авангардної групи» європейських держав, які воліють брати участь у поглибленому співробітництві. Таку схему на початку 2000-х років підтримало керівництво Франції і Німеччини щодо розвитку Спільної політики безпеки та оборони до рівня Європейського союзу безпеки. Колишній прем'єр-міністр Франції Е. Баладюр розвинув модель «концентричних кіл» або «сходинкової інтеграції» на основі різного ступеня інтеграції членів ЄС.

Федералістський дискурс цих концепцій врівноважувався позицією британського керівництва, яке, заперечуючи попередні моделі, розвинуло концепцію «карткової Європи» («Europe a la carte») або «секторальної інтеграції». Її ідеологи (Р. Дарендорф, М. Тетчер, Дж. Мейджор) наголошували на доцільності вибору державою сфери інтеграції і партнерів відповідно до її інтересів щодо наступних сфер співпраці, після Спільного ринку [16, с. 5]. Водночас британське керівництво наполягало на недопустимості виключення країни з окремих сфер інтеграції через обмежену участь, що наближає її позицію до концепції «Європи змінних геометрій» [1, с. 20].

Остаточне оформлення згаданих нових концепцій євроінтеграції припало на період Міжурядової конференції з підготовки Амстердамського договору. Представниками франко-німецького «ядра», не в останню чергу через прагнення обійти безкомпромісну позицію Великої Британії з ключових питань інтеграції, було запропоновано юридично закріпити механізм «тіснішого співробітництва» для усіх трьох «опор». По суті така схема стала інституціалізованим виявом більшості згаданих моделей «гнучкої інтеграції». Пропонувалося поширити цю схему на «другу опору». Однак пропозиція була відкинута британським керівництвом [10, с. 48].

Розвиток політичної співпраці держав ЄЕС до заснування Європейського Союзу відбувався на основі підходів реалістичної теорії міжнародних відносин. Зовнішньополітична співпраця обмежувалася економічною сферою (зовнішня торгівля) і відсутністю дієвих інституційних механізмів міжнародного впливу. Єдиний європейський акт 1986 р. вперше передбачав, що більш тісна співпраця з питань європейської безпеки здатна внести істотний вклад у формування європейської ідентичності у сфері зовнішньої політики. Таку ідентичність розглядали як співпрацю держав в рамках міждержавних структур НАТО і ЗЄС, що відповідало стратегічному баченню Великої Британії. За часів М. Тетчер набули завершеного характеру базові концептуальні підходи британської політики до євроінтеграції, в основі яких лежать принципи державоцентризму, міжурядового співробітництва, пріоритету атлантичних зобов'язань, доцільності постійного розширення об'єднання. Надалі Велика Британія блокувала франко-німецькі плани інтеграції ЗЄС в структури Євросоюзу, запровадження процедури голосування в Раді ЄС кваліфікованою більшістю, наполягала на окремому розгляді питань зовнішньої політики, безпеки і оборони. Британський уряд через активну участь у процесі закріплення СЗППБ ЄС та неучасть чи обмежену участь в інших напрямах інтеграції підтвердив стратегію вибірково-секторальної різнорівневої інтеграції, що має функціональну природу, і, на думку політологів, лягла в основу концепції «змінної геометрії» – альтернативи класичній федералізації [6, с. 14].

Первинно нормативна фіксація СЗППБ грунтувалася на реалістичній парадигмі, адже рішення щодо зовнішньополітичних питань, зокрема спільних дій і гарантування безпеки, мали прийматися главами держав ЄС одностайно, а окрема інституційна структура «другої опори» до підписання Амстердамського договору у 1997 році була фактично відсутня. Однак СЗППБ не підпадає під визначення жодних відомих до цього форм міжнародної співпраці, що випливає з характеру Євросоюзу, який не є класичною міжнародною організацією. Тому реалістична парадигма не є монопольною у трактуванні СЗППБ [14; 19]. Широкий зміст гуманітарних завдань СЗППБ і визнання первинної військово-політичної ролі НАТО, ставка на багатосторонню дипломатію і механізми економічного впливу свідчили про посилення ідеалістичної парадигми, що дозволяє трактувати ЄС як «м'яку силу» в міжнародних відносинах [10, с. 152].

Вдале пояснення завданням цієї політики ЄС та участі в ній Великої Британії в частині детермінації мети і завдань СЗППБ конкурентними відносинами ЄС – США може надати неореалізм (структурний реалізм). Стратегія «сполучного моста» між Євро-

пою та США, проголошена Т. Блером наприкінці 1990-х років, стала модерним формулюванням традиційної геополітичної специфіки і глобальних інтересів країни. Сполучене Королівство розглядає США як незмінного гаранта європейської безпеки, а СПБО – як додатковий елемент в системі трансатлантичної співпраці. Ліберально-ідеалістичний характер завдань і механізмів СЗППБ ЄС відповідає поглядам британського істеблішменту на структуру міжнародних відносин і безпеки в Європі. Водночас це зумовлює другорядність участі в політичних механізмах ЄС перед відносинами зі США і НАТО. Тому керівництво країни неодноразово демонструвало можливість пожертвувати інтересами європейської єдності заради «особливого партнерства» зі США.

Позитивним фактором розвитку СЗППБ став прихід до влади у Великій Британії в 1997 році проєвропейськи налаштованого лейбористського уряду, який продемонстрував прагнення відійти від стратегії вибірково-секторальної інтеграції. Британські політичні еліти, заохочувані американськими союзниками, були зацікавлені в контрольованості процесу набуття ЄС міжнародного політичного впливу. Фактично керівництво країни стало на шлях формування «ядра» держав об'єднання у політичній і військовій кооперації, заручившись підтримкою Франції і Німеччини. Британські ініціативи щодо формування авангарду провідних держав ЄС у сфері СЗППБ мали місце ще за правління Дж. Мейджора, який наголошував, що кращий шлях для Великої Британії – це багаторівнева, «різношвидкісна» Європа [9, с. 331]. У 2002 році Т. Блер запропонував оформити лідерство держав «великої трійки» (Велика Британія, Франція, ФРН) у форматі Ради Безпеки ЄС, що мала стати керівним органом ЄС між засіданнями Європейської Ради [8, с. 96]. Ініціатива передбачала обмеження впливу Єврокомісії через виведення з її повноважень СЗППБ. Однак вона не знайшла широкої підтримки в об'єднанні. Зближення тристоронніх інтересів у сфері зовнішньої політики і безпеки проявилося в розробці механізму «структурного співробітництва», закріпленого у Лісабонському договорі ЄС. Неформальному домінуванню згаданих країн не стали на заваді навіть суперечності через іракську кризу 2003 року. Саміти «великої трійки» на різних рівнях набули регулярного характеру [17]. Консенсус провідних держав Євросоюзу забезпечив можливість прийняття «Європейської стратегії безпеки», домовленостей ЄС – НАТО «Берлін-плюс» і подальшого розвитку СЗППБ. Водночас керівництво Британії залишилося вірним стратегії недопущення створення Європейського Союзу безпеки та оборони і європейської армії, підтвердивши стратегію вибіркової інтеграції.

Фіксація сучасного концептуального рівня розвитку СЗППБ здійснена в тексті Лісабонського договору ЄС від 13 грудня 2007 року. Ряд новел цілком відповідають духу інтерговерменталізму. Зокрема, за наполяганням Великої Британії до тексту договору увійшли Декларації 13-14, за якими положення договору не повинні порушувати повноваження держав-членів з формування і здійснення зовнішньої політики, політики безпеки та оборони, представництва в третіх країнах і міжнародних організаціях, надавати додаткові повноваження Єврокомісії і Європарламенту. Водночас в дусі класичного федералізму та інституційного функціоналізму передбачено ряд положень, що мають на меті посилити дієвість зовнішньої політики об'єднання. ЄС набув статусу єдиної юридичної особи та міжнародної правосуб'єктності. В договорі зафіксовано необхідність досягнення і підтримки солідарної позиції держав-членів. Відбулася подальша інституціоналізація СЗППБ. Оскільки за наполяганням Великої Британії сторони договору відмовилися від запровадження посади Міністра закордонних справ ЄС, підвищено статус Верховного представника Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки. Процеси інституціоналізації не оминули навіть таку віддалену від класичної інтеграції галузь, як СПБО. В цілому інституційно-правові новації створили умови для більш узгодженої і впливової спільної зовнішньої політики, передбачили нові можливості для розвитку співпраці (більше кооперації, а не інтеграції) держав-членів у сфері безпеки і оборони. Зважаючи на політико-правову природу та об'єктивні умови розвитку СЗППБ ця сфера функціонування об'єднання ніколи не стане втіленням класичної інтеграції. Тому мета руху Євросоюзу на цьому напрямі досить аморфна. Водночас правові зміни, внесені Лісабонським договором, вказують на те, що ЄС у сфері СЗППБ прямує до формування структури міжнародного спеціалізованого агентства наддержавного характеру (в дусі неофункціоналізму). Наявний рівень нормативної фіксації інституційно-функціональної структури СЗППБ є відображенням чергового компромісу інтересів суб'єктів інтеграційного процесу та в цілому відповідає британській стратегії євроінтеграції і політики безпеки.

Хоча чинний уряд продовжує використовувати міжнародні можливості ЄС для просування державних інтересів у світі, рівень залучення Великої Британії до СЗППБ протягом останніх років знижено. Керівництво країни блокує подальшу інституціоналізацію СЗППБ, зокрема, створення постійної оперативної штаб-квартири ЄС в Брюсселі і розширення діяльності Європейського Оборонного Агентства [17, p. 4]. Відбувається скорочення державних військових видатків і наполягання на скороченні видатків ЄС у сфері СЗППБ. Об'єднання почуло категоричне «ні» Д. Кемерона ініціативам щодо створення збройних сил Євросоюзу на саміті в Брюсселі 20 листопада 2013 року. Своєю політикою британський уряд фактично став на шлях повернення до вибірково-секторальної інтеграції тетчерівського зразка.

Висновки. СЗППБ як специфічна (унікальна) сфера кооперації держав повною мірою відображає концептуальну дихотомію сутності Євросоюзу на рівні «міждержавний – наднаціональний». З точки зору базових теоретико-концептуальних моделей інтеграції після лісабонських змін СЗППБ є невід'ємним сегментом правової реальності ЄС, що історично ґрунтується на міждержавній кооперації, а в сучасних умовах характеризується вираженими елементами функціоналістської наднаціональної інституціоналізації і незначним посиленням федералістських ознак. В основі концептуальних підходів Великої Британії до участі у формуванні СЗППБ ЄС лежать традиції прагматично-функціоналістського реалістичного підходу з елементами федералістської кооперації, екстерналізації і мінімального інституціоналізму. Первинний вплив на політику країни щодо СЗППБ мають теорії ліберального інтерговерменталізму і неореалізму. Водночас британська стратегія участі в СЗППБ включає елементи ліберально-ідеалістичного трактування міжнародних відносин при збереженні непорушності державоцентричної парадигми. У розрізі комунікативної теорії британські піходи до євроінтеграції близькі до плюралістичного співтовариства безпеки на міждержавній основі. У діяльності британських урядів

помітна історична наступність участі у політичній кооперації (інтеграції) в рамках об'єднаної Європи – послідовна політика стримування федералістських наднаціональних тенденцій, пропагування еволюційного (напротивагу революційному) підходу до розвитку інтеграційних процесів та їх поширення на нові сфери. Таким підходам відповідає модель вибірково-секторальної інтеграції чи «карткової Європи» тетчерівського зразка, яка еволюціонувала до практичного втілення більш «м'яких» моделей гнучкої інтеграції, як «різношвидкісна інтеграція» та «Європи змінних геометрій».

Список літератури:

1. Бабынина Л.О. Гибкая интеграция в Европейском Союзе – Flexibility in the European Union / Л.О. Бабынина. – М.: Ин-т Европы РАН, 2010. – 132 с.
2. Великобритания: эпоха реформ / под ред. Ал.А. Громыко. – М.: Издательство «Весь Мир», 2007. – 536 с.
3. Кавешников Н. «Гибкая интеграция» в Европейском Союзе / Н. Кавешников // Международные процессы. – 2011. – № 2(26). – Том 9. – Май-август. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intertrends.ru/twenty-sixth/006.htm
4. Капитонова Н.К. Великобритания в конце XX – начале XXI века: от консерваторов к лейбористам: учебное пособие / Н.К. Капитонова. – М.: МГИМО (У) МИД России, 2003. – 128 с.
5. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. – К.: Знання, 2012. – 760 с.
6. Крушинський В.Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.04. – К., 2004. – 32 с.
7. Кузьмичева Л.О. Великобритания и европейская интеграция: подход британских лейбористов (1988-2001 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. – М., 2005. – 213 с.
8. Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны в деятельности Европейского союза: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. – М., 2005. – 268 с.
9. Порецкова Е.А. Концепция «многоскоростной» Европы в стратегии консервативного кабинета Дж. Мейджора / Е.А. Порецкова // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2011. – Выпуск № 2. – С. 327-333.
10. Тихова В.В. Формирование Общей внешней политики и политики безопасности Европейского Союза (1992-2004 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. – М., 2006. – 233 с.
11. Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство / Н.Л. Яковенко. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.
12. Britain's role in Europe. Prime Minister's speech to the European Research Institute. – 23 November 2001. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prime-minister.gov.uk/output/Page1673.asp
13. Dyson T. Understanding the Limitations of the EU's Common Security and Defence Policy / T. Dyson, T. Konstadinides // e_International Relations. – 2013. – September 26. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-ir.info/2013/09/26
14. Fiott D. The Common Security and Defence Policy and IR Theory / D. Fiott // e_International Relations. 2013. August 20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-ir.info/2013/08/20
15. A Federal Trust Report on flexible integration in the European Union // The Federal Trust for Education and Research. – October 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mayapur.securesites.net/.../FedT_Flexibility_report.pdf
16. Holzinger K. Differentiated Integration in the European Union. Many Concepts, Sparse Theory, Few Data. – Zurich: Center for Comparative and International Studies, 2012. – 21 p.
17. Lehne S. The Big Three in EU Foreign Policy / S. Lehne // The Carnegie Papers. –Washington: Carnegie Endownment for International Peace, July 2012. – 38 p.
18. Moravcsik A. The European Constitutional settlement. The State of the European Union / A. Moravcsik // Making History: European Integration and Institutional Change at Fifty. – Oxford, 2007. – Vol. 8. – P. 23-50.
19. Rynning S. Realism and the Common Security and Defence Policy / S. Rynning // Journal of Common Market Studies. – 2011. – Volume 49. – Number 1. – P. 23-42.
20. Staab A. The European Union Explained: Institutions, Actors, Global impact. 2nd ed. / A. Staab. – Bloomington: Indiana University Press, 2011. – 232 p.

Грубинко А.В.
Тернопольский национальный экономический университет

УЧАСТИЕ ВЕЛИКОБРИТАНИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ И ПОЛИТИКЕ БЕЗОПАСНОСТИ ЕС: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Аннотация
В статье рассматриваются концептуальные основы участия Великобритании во внешней политике и политике безопасности Евросоюза. Определяеться роль этой страны в процессах формирования ОВППБ ЕС в контексте ведущих теорий евроинтеграции. Проанализирована эволюция политики британского руководства касательно участия в системе политического сотрудничества Европейского Союза, характер ее влияния на процессы евроинтеграции в сфере внешней политики и безопасности.

Ключевые слова: Великобритания, Европейский Союз, теории евроинтеграции, Общая внешняя политика и политика безопасности, модели дифференцированной (гибкой) интеграции.

Grybinko A.V.
Ternopil National Economic University

GREAT BRITAIN'S PARTICIPATING IN COMMON FOREIGN AND SECURITY POLICY OF EU: THEORETICAL AND CONCEPTUAL LEVEL

Summary
In the article conceptual basis of Great Britain's participation in a Common Foreign and Security Policy of European Union are examined. The countries role in the processes of forming CFSP of EU in the context leading theories of eurointegration is determined. The evolution of British government's policy participation in the system of political co-operation of EU, character it influence on the processes of Euro-integration in the sphere of foreign and security policy is analysed.
Keywords: Great Britain, European Union, theories of Euro-integration, Common Foreign and Security Policy, models of the differentiated (flexible) integration.

УДК 655.53(091)::[061.2:51]

ІНФОРМАЦІЙНО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ МАТЕМАТИЧНОГО ВІДДІЛЕННЯ НОВОРОСІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПРИРОДОЗНАВЦІВ

Животівська Д.М.
Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди

В даній статті автором зроблено аналіз видавничої діяльності математичного відділення Новоросійського товариства природодослідників, її роль в організації інформації з питань науки і культури, а також сторони, пов'язані з вирішенням соціально-економічних проблем. Вивчення інформаційно-видавничої діяльності, як періодичної, так і нерегулярної, дозволяє зробити важливі висновки про роль Новоросійського товариства в поширенні фізико-математичних знань в українському соціумі.
Ключові слова: Новоросійське товариство природодослідників, математичне відділення, видавнича діяльність, протоколи засідань, періодичні видання, «Записки НТП».

Постановка проблеми. Діяльність природничонаукових товариств другої половини XIX – початку XX ст. є одним з найцікавіших напрямків розвитку науки в Україні. Особливо значний внесок в організацію науки і наукове знання внесли товариства дослідників природи як самобутні центри розвитку природознавства.

Найважливішим фактором організації наукових досліджень та згуртування членів суспільства було інформаційне забезпечення їх діяльності. З цією метою практично всі товариства з моменту свого виникнення прагнули до організації видань, різноманітних за характером, призначенням, періодичністю.

До останнього часу природничі та науково-технічні товариства, що виникли в XIX сторіччі і діяли в Україні, майже не вивчалися. Тим часом їх творчий спадок, внесок у створення наукового потенціалу України, в організацію наукових досліджень і культурно-просвітницьку діяльність значний.

Дореволюційна література складається з нечисленних ювілейних видань, в основному складених членами суспільства на підставі офіційних документів, що відбивали їхнє життя. Роботи довідкового характеру несли відомості про наукові праці, доповіді і повідомлення членів суспільства.

Змістовні відомості з історії розвитку Новоросійського товариства в рішення певних наукових проблем характерні для статей, монографій, нарисів В.А. Добровольського, А.Н. Боголюбова, Г.Г. Кордуна, А.В. Богатського, Д.С. Воронцова, Ф.Н. Сєркова, Я.Ю. Корпуна, А.П. Маркевича та ін.

Мета статті. Провести аналіз інформаційно-видавничої діяльності Новоросійського товариства природознавців, у тому числі математичного відділення, що дозволить зробити висновки про роль у поширенні новітніх досягнень вітчизняної та зарубіжної науки.

Виклад основного матеріалу. Один з напрямків видавничої діяльності полягав в налагодженні випуску періодичних збірників, журналів, записок, праць, в яких відбивалися і наукові досягнення, і поточне життя.

Новоросійське товариство дослідників природи прийняло рішення про видання власного друкованого органу «Записки Новоросійського товариства природознавців» (тиражем в 250 прим.) через місяць після організації суспільства – 22 квітня 1870 р. [1, с. 9-10].

Особливо було розглянуто питання про друк протоколів засідань товариства. Думки про необхідність їх публікації, місце публікації, а також з питання про друк хоча б коротких витягів з доповідей у загальних зборах розійшлися. Протоколи і звіти товариства почали регулярно з'являтися в «Записках» тільки після 1885 р. Деякий час витяги з протоколів, особливо в перші десятиліття діяльності товариства, публікувалися в місцевих газетах. 20 квітня 1885 р. товариством було прийнято рішення друкувати реферати доповідей у вигляді додатку до протоколів, однак це починання швидко згасло у зв'язку зі збільшенням видавничих витрат.

У зв'язку з відкриттям у НТП в 1876 р. математичного відділення постало питання про заснування його спеціального органу. З'явилося перше математичне видання першого математичного товариства в Україні. Рішення про випуск «Записок ма-

© Животівська Д.М., 2015

тематичного відділення Новоросійського товариства природознавців» (Записки МВ НТП) було прийнято у квітні 1877 р., а перший том тиражем 500 прим. вийшов в 1878 р [5].

«Записки МВ НТП» видавалися регулярно, однак періодичність їх була меншою, ніж «Записок НТП». З 1878 р. по 1899 р. вийшло 19 томів «Записок МВ НТП», і майже за такий же часовий проміжок – з 1900 р. по 1917 р. – видано було всього 4 томи «Записок математичного відділення». У той же час з 1878 р. по 1917 р. вийшло 37 томів (54 випуски) «Записок НТП».

Було ще одне цікаве видання «Літопису магніто-метеорологічної обсерваторії Новоросійського університету». У складі літописів друкувалися спостереження метеорологічної обсерваторії, роботи з геофізики, метеорології і кліматології великої групи вчених, які в основному належали до школи метеоролога і геофізика А.В. Клоссовського. Редактором видання до 1905 р. був П.Н. Бучинський. У 1905 р. видання перейшло у відання Новоросійського університету, його редакторами виступали ректори університету (1905 р. – А.Н. Деревицький, 1906 р. – І.М. Занчевський) [4, с. 6].

Новоросійське товариство практикувало випуск окремих неперіодичних видань в якості додатків до своїх «Записок», монографій, наприклад, І.К. Пачоського «Основні риси розвитку флори Південно-Західної Росії» (1911), П.С. Шестерікова «Визначник рослин» (1912).

Виділялися товариством суми для публікацій робіт вчених, що перебували членами товариства: в 1875 р – Н.К. Срединському на публікацію першого в Російській імперії «Криптогамічного гербарію», який передбачалося випускати по 50 примірників російською і латинською мовами; Ф.Н. Шведову – на друк праць з математичної теорії комет. Новоросійське товариство випустило також окремими виданнями значну кількість праць відомого метеоролога і геофізика А.В. Клоссовського: «Організація фізико-географічних досліджень на Півдні Росії» (1882), «Метеорологічна обсерваторія Новоросійського університету» (1883), «До історії місцевих метеорологічних мереж» (1898), «Фізичне життя нашої планети на підставі сучасних поглядів» (1898), «До питання про прогнозування погоди Н.А. Демчинського «(1903), «Чорне море та короткий огляд фізичних його особливостей»(1893).

Видання, як правило, здійснювалися російською мовою, проте в деяких публікувалися статті і на іноземних мовах, найчастіше німецькою, французькою та англійською. З цього приводу були прийняті спеціальні постанови суспільства [6, с. 28-29].

Публікації в «Записках математичного відділення НТП», в основному, – це доповіді і реферати, прочитані на засіданнях товариства. Публікувалися і статті полемічного характеру, математична бібліографія, роботи з історії науки. Деякі з них представляли собою монографії, спеціальні дослідження, які продовжували і поміщали з тому в том. Це дає підставу вважати, що в «Записках математичного відділення» за весь період видано 72 роботи з фізико-математичних наук, які належать 35 авторам. За роки видання всього було 83 роботи, з них 16 публікацій може бути віднесено до фізики, математичної фізики та фізико-технічних проблем, 8 – до фізичної географії, 2 роботи присвячені історії математики і механіки, 2 – механіко-математичній російській бібліографії і 55 – математиці і механіці.

У «Записках математичного відділення» публікували свої роботи найвідоміші математики, фізики, геофізики і представники фізичної географії – Н.Е. Жуковський, Е.Л. Буніцький, В.П. Єрмаков, Д.Н. Зейлігер, В.Ф. Каган, А.В. Клоссовські, Н.А. Любимов, В.Н. Лігин, Н.Я. Сонін, Ф.Е. Орлов, І.М. Занчевський та ін.

Новоросійське суспільство було центром, об'єднуючим дослідників і вчених, які працювали не тільки в університеті, але й поза його стінами. Багато таких вчених працювали в області ботаніки та зоології, вони внесли вагомий внесок у їх розвиток.

Рамками власних періодичних і неперіодичних видань, що визначаються статутами, товариство не обмежувалося: публікувалися роботи як у вітчизняній, так і в зарубіжній періодиці, у матеріалах з'їздів, щорічниках [4, с. 11-12].

Особливий інтерес представляють періодичні видання, що знаходилися у сфері впливу природничонаукових товариств Півдня Російської імперії. І в першу чергу це журнал «Вісник дослідної фізики та елементарної математики», діяльність якого в галузі математичних наук та його вплив на наукову і педагогічну життя Російської імперії розглянуто в деяких роботах. В більшій мірі існування цього видання пов'язано з Одесою, Новоросійським товариством природознавців. Заснований спочатку 1884 р. в Києві В.П. Єрмаковим як «Журнал елементарної математики», з 1886 р. він став виходити під вищенаведеним найменуванням. Видавцем його з цього ж року, за погодженням з В.П. Єрмаковим, став відомий педагог-фізик Е.К. Шпачинський.

Подальший розвиток діяльності журналу, аж до 1917 р., пов'язаний з математичним відділенням Новоросійського товариства природознавців. У 1891 р. Е.К. Шпачинський переїжджає до Одеси і переводить туди видання журналу, абсолютно справедливо розраховуючи на підтримку одеських математиків. До цього часу в рамках математичного відділення товариства активно працювала секція елементарної математики, відкрита в 1888 р. З 1891 р. одеські математики брали активну участь у діяльності журналу. З 1898 р. в руки членів математичного відділення переходить і безпосереднє керівництво виданням журналу. Спочатку до складу редакції входять В.А. Циммерман (редактор), Е.Л. Буніцький, І.М. Занчевський, В.Ф. Каган, І.В. Слешинський, І.Ю. Тимченко, С.О. Шатуновський.

До 1911 р., коли в Москві виникло нове періодичне видання «Математична освіта», журнал «Вісник дослідної фізики та елементарної математики» в Російській імперії був першим і єдиним стабільним в даних галузях науки журналом. У журналі регулярно друкувалися протоколи засідань математичного відділення Новоросійського товариства (з 1889 р. по 1893 р.), розглядалися питання викладання математики і фізики в середній школі, що обговорювалися попередньо на засіданнях математичного відділення. На його сторінках велася полеміка за принципами побудови підручників, розпочата в цьому ж відділенні, публікувалися статті з новітніх проблем фізики й математики. Із повною підставою можна говорити про те, що «Вісник дослідної фізики та елементарної математики» був хоча й неофіційним, але повноправним періодичним друкованим органом математичного відділення Новоросійського товариства природознавців, до співпраці в якому залучалися фізики і математики з усієї Російської імперії.

Журнал відгукувався на події, пов'язані з життям та діяльністю відомих вітчизняних і зарубіжних математиків і фізиків, на всі новітні досягнення в цих областях знань [2].

«Вісник дослідної фізики та елементарної математики» тісно співпрацював і з видавництвом «Матезіс», створеним зусиллями одеських мате-

матиків, тих же членів математичного відділення Новоросійського суспільства. Засновників цього видавництва об'єднувала спільна наукова діяльність в Новоросійському університеті. Видавництво виникло в 1904 р. з ініціативи членів математичного відділення Новоросійського товариства, членів редколегії «Вісника дослідної фізики...» В.Ф. Кагана, І.В. Слешинського, В.А. Циммермана, І.Ю. Тимченко, С.О. Шануновського. Воно було найбільшим науковим видавництвом в Російській імперії, а «по ретельності підбору книг, що видаються, і по високій якості книжкової продукції ... кращим в Росії».

З 1904 р. по 1924 р. (роки існування видавництва) в ньому вийшло 174 книги, 135 із них першим виданням. Найбільша кількість (143) – в першу половину його існування.

З видавництвом «Матезіс» співпрацювали найкращі вчені, які працювали в Новоросійському університеті: В.Ф. Каган, С.О. Шатуновський, А.Р. Орбінський, І.В. Слешинський, С.Н. Бернштейн, І.Ю. Тимченко, Н.П. Кастерин та ін. З числа іногородніх можна назвати імена О.Д. Хвольсона, Л.В. Писаржевського, К.А. Поссе, І.І. Боргмана [3].

Серед авторів публікацій у виданнях природничонаукових товариств були і жінки, яким особливо важко було займатися науковою роботою в Російській імперії. У «Записках Новоросійського товариства природознавців» друкували свої роботи по зоології О.Мечникова (1879), С.М. Переяславцева (1884, 1886, 1893), М. Балашова (1887,1888), з ботаніки – Є. Морозова-Попова (1914), по палеозоології – М.Павлова (1904, 1908).

Видавнича діяльність природничонаукових товариств Російської імперії, як і всіх наукових товариств, залежала в першу чергу від фінансових можливостей. Новоросійське товариство зустріло серйозні фінансові труднощі у зв'язку з випуском двох періодичних видань – «Записок НТП» і «Записок математичного відділення НТП». 19 жовтня 1903 р. товариство прийняло рішення друкувати статті математичного змісту спільно зі статтями природничими, відмовившись на час від паралельного випуску двох періодичних видань. Надалі «Записки математичного відділення...» змогли вийти лише тричі (1912, 1914, 1916). За рахунок такого рішення вдалося збільшити тираж «Записок НТП» в 1903 р. до 600 екз.

Висновки. Незважаючи на фінансові труднощі, видавнича діяльність математичного відділення Новоросійського товариства природознавців представляється значною, різноплановою, з широким спектром проблем, що розглядаються у виданнях, із загальним напрямком від чисто просвітницької, науково-популярної до глибоко дослідної, що принесла значні наукові результати.

Список літератури:

1. Бучинский П. Краткий очерк возникновения и научной деятельности Новороссийского общества естествоиспытателей за первое 25-летие его существования (1870-1895) / П. Бучинский // Зап. НОЕ. – 1912. – 37 с.
2. Дахия С.А. «Журнал элементарной математики» / С.А. Дахия // Ист.-мат. Исслед. – 1956. – Вып. 9. – С. 537-612.
3. Каценельсон Ю.Д. Издательство «Матезис» / Ю.Д. Каценельсон // Исследования и материалы. – М., 1960. – С. 360-366.
4. Лейбман Э.Б. Математическое отделение Новороссийского общества естествоиспытателей (1876-1928) / Э.Б. Лейбман // Ист.-мат. Исследования. – 1961. – 48 с.
5. Протоколы заседаний НОЕ за 1877 г. // Записки НОЕ. – вып. 1. – С. 4-5.
6. Савчук В.С. Историко-научный аналіз деятельности естественнонаучных обществ Юга Украини, Крыма и Бессарабии: вторая половина XIX-начало XX в.: дис. д-ра ист. наук: 07.00.07; 07.00.01 / В.С. Савчук; Днепропетровский гос. ун-т. – Днепропетровск, 1996. – 450 с.
7. Шугуров А.М. За тридцать пять лет (1872-1907) / А.М. Шугуров // Зап. НОЕ. – 1908. – 30 с.

Животовская Д.Н.
Переяслав-Хмельницкий педагогический университет имени Григория Сковороды

ИНФОРМАЦИОННО ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ НОВОРОССИЙСКОГО ОБЩЕСТВА ЕСТЕСТВОИСПЫТАТЕЛЕЙ

Аннотация
В данной статье автором сделан анализ издательской деятельности математического отделения Новороссийского общества естествоиспытателей, ее роль в организации информации по вопросам науки и культуры, а также стороны, связанные с решением социально-экономических проблем. Изучение информационно издательской деятельности, как периодической, так и нерегулярной, позволяет сделать важные выводы о роли Новороссийского общества в распространении физико-математических знаний в украинском социуме.

Ключевые слова: Новороссийское общество естествоиспытателей, математическое отделение, издательская деятельность, протоколы заседаний, периодические издания, «Записки НОЕ».

Zhyvotivska D.N.
Pereyaslav-Khmelnytsy State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda

INFORMATION AND PUBLISHING ACTIVITY OF MATHEMATICS DEPARTMENT OF NOVOROSSIYSK SOCIETY OF NATURALISTS

Summary
In this article an author is do the analysis of publishing activity of mathematical vidilennya of Novorosiyskogo society of naturalists, its role in organization of information on questions science and culture, and also sides, related to the decision of socio-economic problems. Study informatively publisher activity, both periodic and irregular, allows to do important conclusions about the role of Novorosiyskogo society in distribution of fiziko-matematichnikh knowledges in Ukrainian sociumi.
Keywords: Novorosiyske society of naturalists, mathematical separation, publishing activity, protocols of meetings, magazines, «Messages of NTP».

УДК 94 (477) «1945/ 1953»

СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Задорожна Л.В.
Криворізький державний педагогічний інститут
Криворізького національного університету

В статті автор розглядає питання суспільних настроїв серед населення звільнених українських територій у повоєнні роки; визначено важливий дослідницький матеріал до даного питання; з'ясовуються основні чинники, що спричинили формування критичних суспільних настроїв населення; проаналізовано вплив демографічної ситуації на зміну суспільних настроїв; зроблено висновки про те, що попри злочинно-байдуже ставлення влади до потреб людей, в українському суспільстві вже зароджувалися критичні настрої щодо існуючого політичного режиму.
Ключові слова: суспільні настрої, Друга світова війна, перші повоєнні роки, державна політика, продовольча криза 1946-1947 рр., житлова криза.

Постановка проблеми. Кінець Другої світової війни відзначився перемогою Радянського Союзу, але її наслідки були жахливими. На українських землях окупанти перетворили у руїни 714 міст і селищ, понад 28 тис. сіл, 16.150 підприємств, тисячі навчальних закладів, центрів медичної допомоги та ін. [11, с. 32]. Війна спричинила Україні не тільки суттєві матеріальні збитки. Вона завдала фізичних, психологічних та моральних ран і болю її громадянам. Більшість дослідників вважає, що у роки війни загинув кожен шостий житель України. На території республіки під час окупаційного режиму було знищено майже 3,9 млн. мирних жителів; понад 2,2 млн. осіб вивезено до Німеччини (частина з них загинули, а понад 200 тис. чоловік, побоюючись сталінського режиму, так і не повернулися). Через демографічні зміни 1940-х рр. населення України у 1951 р. становило 37, 2 млн. чоловік, що на 4,1 млн. менше, ніж у довоєнному 1940 р. [2, с. 426]. Ця війна стала межею, що розділила життєвий світ кожної людини на довоєнний та післявоєнний. Після пережитих жахів прості люди прагнули миру, спокою та достатку. Нажаль надіям на щасливе післявоєнне життя не судилося збутися, принаймні, відразу після перемоги.

Повоєнна реальність виявилася настільки важкою, що спричинила появу критичних настроїв серед населення країни. Саме тому питання суспільних настроїв населення у центральних областях УРСР сьогодні привертає особливу увагу дослідників. Вони стверджують, що після війни українське суспільство, як і все радянське, стало іншим. Радянська дослідниця О. Зубкова зазначала, що війна пробудила в людині здатність варіативно мислити, критично оцінювати ситуацію, а не приймати все, що існує як єдину даність. «З війни прийшла інша людина, яка багато на що дивилася іншими очима, бачила те, чого раніше не помічала, та сумнівалася у тому, що ще не так давно вважала правильним» [8].

Метою даної статті є з'ясування основних чинників, що спричинили формування критичних суспільних настроїв населення центральних областей України у перші повоєнні роки.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час вчені були позбавлені можливості об'єктивно висвітлювати тогочасні почуття, психологічний та моральний стан населення УРСР. Окрім того, за радянських часів більшість матеріалів надійно зберігалася в архівних установах під грифом «таємно» та «цілком таємно». Останнім часом важливим дослідницьким матеріалом для даної проблематики вважають джерела особистого походження, такі, наприклад, як, листи-скарги громадян до місцевих та центральних органів влади, керівництва радянської держави, редакцій центральних газет, родичам з інших областей. Адже «особливий інтерес становлять саме індивідуальні реакції, суб'єктивні оцінки, думки, переживання тих чи інших ситуацій» учасниками подій [12, с. 20]. Зміст листів був практично скрізь однаковим – прохання у наданні допомоги, скарги на тяжкий стан, що стосувалось як продовольчого забезпечення, так і стану здоров'я, яке з кожним днем погіршувалось тощо. Все частіше писалися анонімні листи з закликами проти радянського устрою [1, с. 163].

© Задорожна Л.В., 2015

За визначенням психологів, суспільні настрої – це переважний стан почуттів та розуму тих чи інших соціальних груп у певний період часу, одна з найбільш значних сил, що спонукають людей до діяльності та відбиваються на поведінці різних груп і верств населення [18]. Відомо, що життя людини в суспільстві регулюється певними соціальними нормами. Вони регулюють не лише біологічні, але й соціальні потреби людей, регламентують їх поведінку на роботі, в громадських місцях, приватне життя, дозвілля, свята. Джерелами соціального нормування радянського суспільства до війни були традиційні загальнолюдські цінності, християнські норми моралі, до яких обов'язково додавалася комуністична ідеологія. Але війна, як зазначає О. Лисенко, стала тим періодом часу, який перевів суспільство у більший чи менший період форс-мажору, «відчувається напружений пульс протистояння з ворогом», у зв'язку з чим різко змінюється не тільки звичний життєвий ритм, а й порушуються усталені соціальні зв'язки, людина переорієнтовується на нові цінності, серед яких на перше місце виходить збереження життя [12, с. 16]. Як відомо, перші післявоєнні місяці були надзвичайно тяжкими для українців. Одночасно, із закінченням війни радянське керівництво, традиційно нехтуючи елементарними людськими потребами та самими людьми, кинуло усі трудові ресурси на відновлення нормального функціонування найважливіших галузей господарства. Отже, суспільні настрої українського населення повоєнної доби, їх лояльність або нелояльність до влади безпосередньо були пов'язані як із уже сформованими до війни соціальними настроями, так і з нормами поведінки, які сформувала війна та рівнем і умовами їхнього життя у повоєнний період.

У «Проекті концепції національної пам'яті українського народу про другу світову війну» серед основних факторів що «спричинили зміну морального стану населення України» вказано на матеріальні і демографічні втрати та пов'язану з ними зміну соціальної структури українського суспільства [10, с. 6]. О. Зубкова стверджує, що, у загальному обсязі втрат 76% припадало на чоловіків. Серед них більше за інших постраждали ті, які народилися в 1901–1931 рр. – найбільш дієздатна частина чоловічого населення [7, с. 25]. Отже, післявоєнне суспільство було переважно жіночим. Війна порушила традиційні соціальні ролі, коли важкі роботи на виробництві виконували переважно чоловіки. У повоєнний період багато жінок працювало на виробництві, відновлювало шахти та заводи, виконуючи важку чоловічу роботу. У сільській місцевості жінки у ручний спосіб орали поле, збирали врожай. І це вважалося нормальним, тому що чоловічих рук не вистачало як в прямому, так і в переносному сенсі, адже багато з тих чоловіків, що повернулися з фронту, були інвалідами без рук, ніг або мали інші ушкодження. У 1945 р. частка жінок у промисловості складала 52%, на транспорті – 40%, у будівництві – 32%, у зв'язку – 70%, у сільському господарстві – 57% [5]. Переважання жіночого населення над чоловічим створювало психологічні проблеми, наприклад, проблему жіночої самотності. Дослідники відзначають, що обсяг сукупного навантаження на сільську жінку, тобто кількість часу, який вона віддавала суспільному, особистому підсобному, домашньому господарствам, щоденно становив понад 15 годин. Трудомісткість сільської праці та слабка сфера обслуговування залишали невиправдано мало часу для догляду за дітьми. Радянська влада розглядала жінку як трудівницю, намагаючись піднести її продуктивність праці, і забувала, що вона ще дружина й мати [15, с. 5]. Найменше соціально захищеною частиною населення в досліджуваний період були діти, яких війна позбавила батьків. У грудні 1944 р. таких дітей нараховувалось до 125 тис. осіб [4, с. 112]. Переважна більшість їх мешкала в підвалах будинків, на вокзалах або мандрувала з міста у місто, заробляючи на життя торгівлею, чисткою взуття, а іноді й крадіжками чи жебракуванням. Нерідко «просити милостиню» виходили й діти, які мали родину (особливо в невеликих містах під час голоду 1946-1947 рр.). Багато з них залишалися поза впливом державної ідеології, тому у своїх думках та діях вони були набагато розкутіші за своїх однолітків. Крім того, значна частина сиріт через деякий час поповнила різні неформальні об'єднання, в тому числі й кримінальні.

До категорії громадян, які найбільше постраждали від війни і були особливо вразливими, слід також віднести інвалідів війни та родини загиблих воїнів. Без додаткового заробітку, на одні державні дотації прожити цім людям було дуже складно. Так у ЦК КП(б)У зверталася мешканка Києва, дочка військовослужбовця Подлеська І.Д., яка писала у листі: «Уже больше года как нас, погорельцев и как семью военнослужащего, Горсовет взял на учет на получение комнаты. Я сейчас в большом отчаянии, мать больная, ходит с распухшими ногами, а отдохнуть и жить негде, учебу в институте я оставила и не знаю к чему приведет такая жизнь... прошу мне помочь, чтобы я могла жить в человеческих условиях и продолжать учебу в институте [19, с. 123]».

З особливими трудношами, обмеженнями та протистоянням владних органів проходив у повоєнні роки процес повернення в Україну репатрійованих. Щоб отримати дозвіл їхати до свого населеного пункту, вони проходили безліч перевірок у перевірочно-фільтраційних, збірно-пересильних і приймально-розподільних пунктах, де до них ставилися як до «ворожих елементів» і неблагонадійних громадян. Історики зробили висновок про упереджене ставлення до репатрійованих та тих, хто проживав на окупованих територіях, що безумовно, травмувало людей та безпосередньо впливало на їх настрої.

Сучасні дослідники відзначають високу мобільність повоєнного суспільства радянської України. Війна підняла з насиджених місць багато людей. Військовослужбовці, евакуйовані, остарбайтери опинилися далеко від рідних домівок. Більшість з них прагнула повернутися додому, що зумовило численні пересування людей на теренах Європи та Радянського Союзу. Люди, які поверталися з війни або полону, розповідали рідним, знайомим, сусідам, колегам про те, що навіть у важкі воєнні роки європейці жили краще, ніж вони до війни. Це сприяло поширенню у радянському суспільстві критичних поглядів на своє життя та політику держави. Породжувало сумніви над тим, чи правильним шляхом йде радянське суспільство [7, с. 225]. Закономірно, що усі ці демографічні процеси привели до зміни вікової, соціальної структури післявоєнного суспільства, дисбалансу між чоловічим та жіночим населенням. Звісно, це багато в чому визначало моральний стан повоєнного суспільства й впливало на його настрої та реакцію на події суспільного-політичного і соціально-економічного життя [10, с. 6].

Із закінченням Великої Вітчизняної війни українці пов'язували надії на подальше щасливе мирне життя. Безумовно, люди розуміли, що ще має відбутися складний процес підйому країни з руїни, але труднощі післявоєнного відродження вважалися тимчасовими та не такими складними, якими вони виявилися насправді. Так, наприклад,

робітник ливарно-механічного заводу Павлюченко (м. Запоріжжя) писав: «Заходи радянського уряду і партії правильні. Вони передусім сприяють укріпленню могутності країни. Ми, старі робітники, добре розуміємо труднощі, що постали перед нашою країною. Ми переживали ще більші труднощі і це переживемо. Ми знаємо, що пройде рік-два і трудівники нашої країни стануть жити як жили до війни [9, с. 78]».

Історики зазначають, що хоча політичний режим у повоєнному Радянському Союзі не зазнав ніяких істотних змін порівняно з довоєнним часом. Під контролем держави були не лише економіка та соціальна сфера, а також і приватне життя радянських людей, їх дозвілля, духовний світ. Партійні працівники розробляли та затверджували репертуарні плани для театрів, клубів, палаців культури, плани демонстрації кінофільмів, тематику оформлення вулиць, площ міст тощо. За допомогою масованої агітації та пропаганди державні й партійні структури прищеплювали людям офіційну марксистсько-ленінську ідеологію, намагалися сформувати лояльну суспільну думку, запобігти появі серед населення невдоволення. Проте механізм, покликаний формувати в суворо визначеному руслі свідомість людей та громадську думку взагалі, не завжди давав бажаний результат, що, наприклад, виявлялося в появі інакомислення. Як стверджує Н.М. Хоменко, критика основних положень марксистсько-ленінської доктрини пояснюється перш за все тим, що основні її постулати, повсякчас проголошувані в пресі та радіо, разюче відрізнялися від реалій життя населення України, яке насправді було позначене ідеологічним тиском та складними матеріально-побутовими умовами [18]. Радянська влада, у свою чергу, вела як активну, так і приховану боротьбу з проявами невдоволення. Особлива увага приділялась професорсько-викладацькому складу країні, яка могла поширювати «небажані» настрої. Тому одразу після війни розпочався наступ та активізувалась боротьба з такими людьми, їх перевіряли, звільняли. О. Прохоренко зазначає, що в цей час єдиною можливістю виживання для інтелігенції ставала або аполітичність, або показова активність. Більшість людей обирали для себе позицію, яку дослідниця називає «пристосуванство». Але й були явні вороги системи, які не бажали з нею миритися. Так, професор Фисанович зазначав, що «партія – це політична соска, якої ми не потребуємо» [13, с. 50-51].

Велику хвилю критичних настроїв у містах центральних областей України викликала продовольча криза та голод 1946-1947 рр. «Якби ви знали як ми страждаємо з харчуванням, – писали з м. Дніпропетровська, ФЗН № 22. – Хліба дають по 700 гр., а приварок дуже поганий і мало, ми не наїдаємося. Дають тарілку борщу, ложку картоплі чи каші, от і все. Якби була макуха, я і її б гризла [9, с. 29]. 16 вересня 1946 р. з'явилася постанова ЦК ВКП(б) «Про підвищення зарплати, підвищення пайкових цін і зниження комерційних цін на харчові продукти і промтовари. Водночас радянським і партійним керівникам Радою Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) було розіслано повідомлення не для друку з аналізом ситуації з хлібом та іншими продовольчими товарами. Зазначалося, що за несприятливих погодних умов (посуха влітку 1946 р.) втрачено частину врожаю зернових, істотно зменшився їх валовий збір, і хліба одержано на 200 мільйонів пудів менше, ніж очікувалося. Відтак, відміну карток, заплановану на 1946 рік, перенесли на 1947 рік. З 1 жовтня 1946 р. для України були встановлені нові ціни і змінені норми по хлібним та продуктовим карткам. Як зазначає дослідниця О.В. Янковська, постанова спричинила повсюдний резонанс серед трудящих. Переважна більшість міських жителів розуміли, що основним наслідком підвищення цін буде погіршення їх матеріального становища. На заводах і фабриках під час її обговорення лунало багато критичних виступів. Так, на заводі ім. Петровського м. Дніпропетровська вантажник транспортного цеху Неклеса сказав: «Цены нам повысили, а комерческие снизили только для спекулянтов»; робітник ливарного цеху Ільченко у виступі зазначив: «Моей зарплаты не хватает выкупить продукты, я не хочу, чтобы я подох...»; майстер Гладкий додав: «Рабочие с возмущением отзываются о новом указе – повышении цен на плановые продукты. Подсчитывая свои заработки заявляют, что при таких условиях невозможно будет жить. Я сам неподготовлен к этому и не знаю, как дальше жить»; лаборантка хімлабораторії Олексеєвська казала: «Парфюмерия и косметика стали дешевле, а хлеб и продукты стали дороже на 40%, придеться не кушать, а одеколониться, будем интеллигентными людьми, но от голода подтянем животы и протянем ноги [20]». Під час обговорення постанови в Запоріжжі пожежник Кириченко сказав: «Моєї зарплати вистачить тільки на хліб. Не знаю, як я буду переносити ці труднощі». Телефоністка райвідділу зв'язку Лисогор висловилась: «Коли ж ми закінчимо з цими труднощами, як це набридло». Домогосподарка Вінницька, купуючи в магазині продукти, поскаржилася: «Тепер дітей будемо одеколоном і пудрою годувати, бо продукти дорого коштують і грошей не вистачить, а одеколону і пудри повні магазини і дешево [9, с. 156]». В Запорізькій області люди поміж собою казали таке: «Не знаю как я буду переносить эти трудности»; «Когда же мы покончим с этими трудностями»; «Как это надоело»; «При немцах драли с нас шкуру и сейчас дерут. Последнюю сорочку хотят снять с рабочего, не знают как выпить кровь с рабочего»; «Теперь детей будем одеколоном и пудрой кормить, так как продукты дорого стоят и денег не хватает, а одеколону и пудры полные магазины и дёшево»; «Придеться с голоду подыхать, так как заработанных денег хватит только выкупить хлеб»; «Почему повысили цены тогда, когда засуха и людям и так трудно жить» [20, с. 290].

На зборах з приводу обговорення постанови у Полтавській області лікарі Ленінського району скаржилися: «Що ми тепер будемо робити, в нас дуже низька зарплата». Прибиральниця міськторгвідділу Корочевцева: «Як можна жити, якщо я заробляю 213 крб., а в комерційному магазині хліба не візьму, бо там доводиться стояти по 10 днів в черзі». Робітник Макрушев: «Де взяти грошей? Їх треба зараз багато». Робітник заводу «Червоний металіст» Єресько: «Зарплата збільшилася на 100 крб., а я повинен за один хліб платити 300 крб., а в мене сім чоловік сім'ї». Робітник млина Пайфер: «Чекали, чекали покращення побуту, а виходить навпаки – життя погіршується. Тепер не вистачає зарплати на хліб, а про жири й думати нема чого, надбавка до зарплати нічого не дає». Отже, голод був яскравим прикладом впливу економічної ситуації в країни на думки та становлення критичних настроїв українців щодо політики радянської влади у повоєнну добу [9, с. 78].

Дослідник І.Є. Тарарінов зазначає, що характерною рисою повсякденного життя робітників та службовців важкої промисловості в досліджувані роки був також низький рівень побутового облаштування. Так, молодий бухгалтер одного із

металургійних заводів Дніпропетровщини О. Карагодська скаржилася родичам на погані умови проживання в непристосованому до цього гуртожитку. Вона писала: «Живу в гуртожитку, але жити тут дуже важко. Прати немає де, в кімнатах дуже холодно, немає світла та опалення. Поїсти приготувати ніде – замучилася зовсім, не знаю, як жити далі. Стосовно харчування все дуже погано: один раз на день гаряче та 400 г хліба. Одягнутися немає у що… [16]». О.Д. Ісайкіна надає приклади з листування робітників, мобілізованих на заводи і фабрики. Вони скаржилися своїм рідним на важкі умови життя: «25 днів пройшло, як мене мобілізували з дому, до сьогоднішнього дня я ще не разу не роздягався, не роззувався, білизна брудна, з'явилася вошивість від довгого носіння брудного одягу. В лазні були ще в Дніпропетровську… Заради свята радий би був з'їсти буряк, так його немає. Переносиш голод і холод. Якщо я витримаю, то ще поживу, а в таких умовах можна нізащо загинути»; «Працюю на 75 заводі, жити нам тут важко. В гуртожитку холодно, світло буває рідко, прати білизну немає де. Харчуємося в їдальні – один раз на день, грошей отримуємо 70 – 80 карбованців в місяць…. Не знаю, чи зможу я пережити цей складний час»; «В кімнаті у мене холодно, як приїхав ні разу не був в теплі. Зараз з приятелем спалили табурет і трохи погрілися. Гірше склалася справа з грошами, заробітку зовсім немає, ордерів не дають, все рветься, все брудне, мила немає зовсім»; «…Я живу так, що можна з'їхати з глузду. Грошей заробляю в місяць 300 карбованців, а щоб прожити день потрібно 100 карбованців»; «…Живу погано, декаду буду жити без хліба, купила чоботи і продала картку за декаду. Зараз без хліба і без грошей. Вдягати нема чого, нема ні взуття, ні одягу. Я не знаю чи повіситися, чи отруїтися. Більше нема чого чекати і нема звідки. Здавала три рази кров по 450 грам і тепер відчуваю себе погано. Здоров'я слабке. От таке моє життя [9, с. 29]».

Серйозною проблемою, яка постала після закінчення війни була житлова криза, що виявилась у відсутності придатного для проживання житла, повільному поновленні зруйнованого фонду, відсутності матеріалів для його відновлення, жахливій організації роботи комунальних служб. Одразу ж після війни стан був катастрофічним: багато хто залишився зовсім без домівок, адже все знаходилось в руїнах, люди проживали в бараках, землянках, на місцях роботи, в жахливих антисанітарних умовах. Фактичний рівень забезпеченості житловою площею на душу населення у всіх містах країни катастрофічно впав. Близько однієї третьої (31,8%) міського населення мали житлову площу нижчу 5 кв. м. на особу. На одну квартиру в середньому припадало 1,5 сім'ї. Обстеженням, проведеним Українським інститутом комунальної гігієни, було встановлено, що в перші повоєнні роки в Україні менше однієї кімнати на сім'ю мали 15,6% населення, одну кімнату на сім'ю – 60,9%, дві кімнати на сім'ю – 20,3%, три і більше кімнат на сім'ю – 3,2%. До того ж, під житло були використані 2% дворових будівель, 32% підвалів, 21,9% кухонь, велика кількість дахів будинків і землянок [9, с. 51]. Огляд листів, які надходили до редакцій місцевих газет Дніпропетровської області дає відомості, що житлова проблема була досить серйозною. Людям або не було де жити, або умови не відповідали нормам. Так, жителі міста Дніпропетровськ скаржились, що під час дощу вода заливає квартири, опалення та водопровід не працюють, у 1948 р. у деяких будинках відсутній дах [14]. Громадяни Прусова, Осокін, Клеймеков, Андрієнко, Нікітіна, які являлись жителями селища Долгінцева написали колективну скаргу, в якій вказувалось: «Коли йде дощ – в наших квартирах хоч човнем пливи. Брудні потьоки не течуть, а ллють зі всієї стелі». Подібна ситуація була і в інших містах України, наприклад, у Києві на 1945 р. майже 50 тис. чоловік жило у землянках і до 1948 р. ситуація кардинально не змінилась [21, с. 117].

Невдоволення державною політикою підсилювалося серед населення і у сільській місцевості. Дослідник В.М. Даниленко зазначає, що критичним настроям селян сприяли такі фактори, як голод 1946-1947 рр., збільшення обов'язкового мінімуму трудоднів у колгоспах, низька оплата праці селян, виселення колгоспників із сіл тощо. Він також звертає увагу на такі проблеми як відсутність житла, нестача одягу і взуття, загострення криміногенної ситуації, що призвело до поширення критичних настроїв на селі [6]. Дослідники пишуть про апатичні настрої колгоспників, що посилювалися продовольчою кризою, малопродуктивністю колгоспної системи, відсутністю матеріального стимулювання селян державою. Селяни не були зацікавлені в розвитку сільськогосподарського виробництва. Вони жили переважно за рахунок присадибного господарства. Відчуження селян від засобів виробництва, що мало місце в колгоспах, призвело до втрати у сільського виробника почуття господаря, інтересу до праці на колективному полі, що спричинило падіння трудової дисципліни та безгосподарність. Натомість держава використовувала силові методи: збільшувала податки з присадибних ділянок селян, стежила за виконанням колгоспниками обов'язкового мінімуму трудоднів (в Україні він становив не менше 120 трудоднів на рік) та карала тих, хто його не виконував, виправними роботами, вилученням з артілі або позбавленням присадибної ділянки. У 1945 р. сільськогосподарський податок з 1 га землі становив 58 крб., з 1 голови корови – 2370 крб., з 1 свині – 800 крб. За розрахунками сучасних істориків на душу населення в колгоспах України в 1946 р. припадало всього по 34 кг зерна, що не могло забезпечити навіть мінімальних фізіологічних потреб [17, с. 121].

Про настрої селян центральних областей України свідчили їх численні листи, спрямовані в республіканські й союзні органи влади, особисто М.С. Хрущову і Й.В. Сталіну. Цензура МДБ УРСР у процесі перегляду поштової кореспонденції лише у квітні – травні 1946 р. виявила тисячі листів від цивільного населення зі скаргами на продовольчі труднощі, опухання та смертність від голоду. Житель с. Шубівка Кагарлицького району Київської області Сіроштан писав: «У нашому селі стан жахливий. Люди голодують. Є багато опухлих від голоду. Нема ні хліба, ні картоплі». Мешканець с. Подобна Маньківського району Пороховський у листі від 5 квітня 1946 р. повідомляв: «Працюю у колгоспі, тепер проходить посівна кампанія. На полі готують їжу для тих, у кого дома нічого немає. Починається голод, люди помирають з голоду». В. Ф. Ситник з с. Завадівка Кіровоградського району в листі від 21 квітня 1946 р. скаржився: «Працювали цілий рік, заробили багато трудоднів, залишилися на весну напівроздягнені, без шматка хліба, не знаю, як далі жити, доведеться пропадати від голоду [3, с. 30]». У наступні місяці кількість нарікань зросла, про це свідчить інформація, що міститься в спецповідомленнях МДБ УРСР ЦК ВКП(б)У про численні скарги населення, висловлені в листах до близьких і рідних про засуху, відсутність оплати праці й голод. Житель с. Березна Володарського району Київської області Цимбалюк у листі від 12 липня 1946 р.

пише: «Хліба, мабуть, не дадуть, бо все засохло і згоріло, як на полі, так і на городі. Хліба немає, картоплі немає і, мабуть, не буде. Люди працюють, а хліба не дають. Краще здохнути і не бачити голоду, ніж жити і голодувати. Передбачається 1933 рік». Житель с. Германовка (нова назва села – Красне) Обухівського району Київської області Х. Ковтун у листі від 14 липня 1946 р. писав: «Урожай поганий, все вигоріло. З колгоспу нічого не отримали. Багато хто і тепер не бачить хліба. Помирати від голоду не хочеться. Буде так, як було у 1933 році». Жителька с. Антонівка Букського району Н. Е. Мельник у листі від 10 липня 1946 р. повідомляла: «Урожай поганий, все згоріло. Хліба, картоплі немає. У минулому році бідували і у цьому будемо мучитися. Життя важке. Люди втрачають розум. Вже три жінки втратили глузд». Жителька с. Глибочок Тальнівського району Загороднє у листі від 19.07.1946 р. пише: «У нас велика посуха, все згоріло, не знаю, як доведеться жити далі. У нашому селі люди дуже худі, а у інших – навіть попухли. Багато хто тікає, настав 1933 рік [3, с. 82]».

У наступні роки п'ятирічки державна аграрна політика залишилась без змін: повним ходом провадилися грабіжницькі хлібозаготівлі, зберігалася по суті, податкова форма заготівлі іншої сільськогосподарської продукції, коли заготівельні ціни на неї не покривали собівартості; вилучалися кошти із села на потреби промисловості; зберігалися фактично неоплачувана праця колгоспників у громадському секторі, посилювався податковий тиск на присадибні господарства, а грошова реформа у грудні 1947 р. забрала селян рештки грошей. Отже, проблеми та труднощі селян спричинялися не лише наслідками повоєнної розрухи та голоду 1946-1947 рр., але й злочинно-байдужим ставленням влади до потреб людей.

Висновки. Отже, у сучасній українській історіографії ствердилася думка про те, що повоєнне суспільство радянської України не було ні «мовчазним», ні абсолютно «вірнопідданим». Воно було суспільством обездолених війною людей, які переживали величезні труднощі і нестатки. Серед основних його ознак: різке скорочення населення країни (особливо чоловічої статі), жіноча самотність, дитяча «безбатьківщина», жебрацтво калік та безпритульних. Напівголодним існуванням, матеріальною скрутою, жахливими побутовими умовами характеризують сучасні дослідники життя мешканців центральних областей Радянської України. Але унаслідок трагічних подій воєнних років свідомість українців певною мірою була розкріпачена. Війна сприяла критичній оцінці навколишнього світу, і, хоча більшості людей повоєнні труднощі здавалися тимчасовим явищем, яке вони обов'язково зможуть подолати, у суспільстві вже зароджувалися критичні настрої щодо існуючого політичного режиму.

Список літератури:

1. Альманах «Спокута»: голодомори на Запоріжжі (1921-1922, 1932-1933, 1946-1947 рр.) [Статті, документи, спогади]. – Запоріжжя: «Дніпровський металург», 2008. – 246 с.
2. Баран В. К. Україна: новітня історія: 1945-1991 рр. / В. К. Баран //. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
3. Голод в Україні 1946-1947: Документи і матеріали / Уп. О. М. Веселова, Ред. кол. В. А. Смолій. – К. – Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коць, 1996. – 375 с.
4. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування української модерної нації XIX-XX ст. / Я. Й. Грицак. – К.: Геneза, 1996. – 360 с.
5. Даниленко Л. В. Советская женщина 1943-1953 гг.: вклад в экономику страны и его отображение в прессе // Праці наукової конференції Донецького національного університету за підсумками науково-дослідної роботи за період 2003-2004 рр. Секція історичних наук. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2005. – С. 107.
6. Даниленко В. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945-1953 рр.) // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 9. – С. 3-16.
7. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность 1945-1953. / Е. Ю. Зубкова. – М.: РОССПЭН, 2000. – 229 с.
8. Зубкова Е. Ю. История через повседневность: новый ракурс преподавания истории XX века [Електронний ресурс] / Е. Ю. Зубкова. – Режим доступу: http://www.urokiistorii.ru/learning/method/2009/11/istoriya-cherez-povsednevnost
9. Ісайкіна О. Д. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945-1955 рр.) / О. Д. Ісайкіна // Дис. канд. іст. Наук: 07.00.01 / Переяслав – Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – 240 с.
10. Король В. Ю. Проект Концепції національної пам'яті українського народу про Другу світову війну / В. Ю. Король // Історія в школі. – № 1. – 2010. – С. 1-8.
11. Лисенко О. Є. Підсумки Другої світової війни для українців і проблеми історичної пам'яті / О. Є. Лисенко // Політика і Час. – 2007. – № 6. – С. 30-33.
12. Лисенко О. Є. Повсякденна історія війни: методологічні нотатки / О. Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: [Зб. наук. статей] / Відп. Ред. О. Є. Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 8-22.
13. Прохоренко О. А. Науково-педагогічна інтелігенція як соціально-професійний прошарок в 1945–1955 рр. / О. А. Прохоренко // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). – Кн. 1, ч. 1–2 / [За Ред. В. М. Даниленка]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – С. 177-209.
14. Рубрика «Листи до редакції» // Заря. – 1948. – № 1.
15. Соціальне становище сільської жінки в Україні / В. Ю. Кушаков, К. Б. Левченко, Є. М. Луценко та ін. – К.: «Академпрес», 1998. – 136 с.
16. Татарінов І. Є. Повсякденне життя української робітничої молоді в перше повоєнне десятиліття / І. Є. Татарінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vuzlib.com/content/view/1931/52/
17. Україна: II половина XX століття. Нариси історії / Під ред. П. П. Панченка, М. Р. Плюща, Л. А. Шевченко та ін. – К.: Либідь, 1997. – 352 с.
18. Хоменко Н. М Деякі аспекти політичних настроїв повоєнного студенства України [Електронний ресурс] / Н. М. Хоменко. – Режим доступу: http://www.info-library.com.ua/books-text-11032.html
19. Янковська О. В. Житлова проблема в УРСР у повоєнні роки / О. В. Янковська // Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика: [збірник статей]. – К., 2008. – С. 117-126.

20. Янковська О. В. Відгуки населення міст України на продовольчу кризу та голод 1946-1947 рр. (за матеріалами НКВС – КДБ УРСР) / О. В. Янковська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.history.org.ua/uahist/ukrxx/13/33.pd
21. Янковська О. В. Соціальна політика держави очима робітників і селян / О. В Янковська // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). – Кн. 1, ч. 1-2 / [За ред. В. М. Даниленка]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – С. 293-351.

Задорожная Л.В.
Криворожский государственный педагогический институт
Криворожского национального университета

ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАСТРОЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНЫХ ОБЛАСТЕЙ УССР В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

Аннотация
В статье автор рассматривает вопросы общественных настроений среди населения освобожденных украинских территорий в послевоенные годы; определены важный исследовательский материал к данному вопросу; выясняются основные факторы, повлекшие формирование критических общественных настроений населения; проанализировано влияние демографической ситуации на изменение общественных настроений; сделаны выводы о том, что несмотря на преступно-безразличное отношение власти к нуждам людей, в украинском обществе уже зарождались критические настроения в отношении существующего политического режима.
Ключевые слова: общественные настроения, Вторая мировая война, первые послевоенные годы, государственная политика, продовольственный кризис 1946-1947 гг., жилищный кризис.

Zadorozhnaya L.V.
Krivoy Rog State Pedagogical Institute
Krivoy Rog national University

PUBLIC MOODS OF POPULATION OF CENTRAL AREAS OF UKRAINE ARE IN THE FIRST POST-WAR YEARS

Summary
In the article the author considers the questions of public sentiment among the population of the liberated Ukrainian territories in the post-war years; identify important research material to the issue; determine the main factors that led to the formation of a critical public sentiment of the population; analyzed the impact of demographics on the change of public sentiment; the conclusions that despite grossly indifferent attitude of the authorities to the needs of people in the Ukrainian society was born of the critical attitudes of the existing political regime.
Keywords: the public mood, the Second world war, the first post-war years, public policy, food crisis 1946-1947, housing crisis.

УДК 94: [77:392.5] (47+57) «1950/1960»

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ВЕСІЛЬНОГО ВБРАННЯ У РАДЯНСЬКИХ ВЕСІЛЬНИХ ФОТОГРАФІЯХ 1950-1960-Х РОКІВ

Красилюк Я.В.
Вінницький державний педагогічний університет імені М.М. Коцюбинського

Досліджено весільне вбрання крізь призму трансформацій повсякденності радянського суспільства 1950-1960-х рр. на основі аналізу весільних фотографій зазначеного періоду, розглянуто найбільш поширені форми весільного вбрання та його елементи, прослідковано вплив соціально-культурних процесів, які відбувались в СРСР, на функціонування традиційних та появу нових форм весільного вбрання.
Ключові слова: історія, повсякденність, фотографія, весільне вбрання, сукня, фата, прикраси, національний костюм, вишиванка, костюм.

Постановка наукової проблеми. Безсумнівно, весілля у всі часи, є одним з найприємніших, радісних та хвилюючих моментів у житті кожної людини, а відтак й вбрання завжди одягали особливе – «весільне». Такий тип вбрання є досить складною соціокультурною конструкцією, яка включає в себе не лише одяг, а й прикраси, зачіски та аксесуари, створюючи цілком завершений образ.

Репрезентація вбрання наречених передбачає обов'язкове звернення до фотографій, що представлені окремими постановочними світлинами з фотоательє та РАЦСу (фотопортрети молодят та групові

© Красилюк Я.В., 2015

світлини), репортажем церемонії реєстрації шлюбу (розпис наречених, обмін каблучками, отримання свідоцтва про одруження, поцілунок) та святкування (застілля, вітальні тости, танці, пісні), «живими» знімками аматорської зйомки, і є інформативним джерелом і візуальною презентацією дослідження. Цінність фотографії як історичного джерела для реконструкції традиційної культури обстоюють не лише етнологи, а й історики повсякденності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість публікацій присвячена переважно ґрунтовним дослідженням весільно-обрядової традиції періоду СРСР. Такі дослідники, як Т. Воронцова, М. Воропай, О. Жидкова, Ю. Каганов, Н. Ростовська, Я. Шаповалова [12-15; 23; 28] передусім розкривають зміст весільного обряду в цілому та приділяють увагу вивченню впливу державної політики на святково-обрядову культуру. Весільне вбрання є предметом дослідження В. Бугайової, Н. Лєбіної [2;16], остання нерідко характеризує весільне вбрання, посилаючись на радянський кінематограф. Зважаючи на характер зазначених праць, зауважуємо, що вивчення весільного вбрання крізь призму трансформацій повсякденності не було предметом окремого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Тривалий час фотографії використовували передусім як ілюстративне доповнення до наукового тексту, а не як самостійне джерело для вивчення буденної історії, в тому числі її складової – одягу. Автор використовує весільні фотографії як головне джерело дослідження для розкриття особливостей весільного вбрання 1950-1960-х рр. та його елементів.

Мета роботи. Головною метою цієї роботи є вивчення весільного вбрання як однієї зі складових тріади повсякденності радянського суспільства 1950-1960-х рр. на основі аналізу весільних фотографій зазначеного періоду. Автор вважає доцільним розглянути найбільш поширені форми весільного вбрання, охарактеризувати матеріали та способи конструювання, практику трансформації буденного, практичного одягу в святковий та поєднання традиційних елементів з модними новинками, в тому числі, запозиченими з Заходу, а також простежити вплив соціально-культурних процесів, які відбувались в СРСР, на функціонування традиційних та появу нових форм весільного вбрання.

Виклад основного матеріалу. Форма та зміст весільного вбрання тісно пов'язані з людиною, її тілесністю і особистісними характеристиками, які, в свою чергу, залежать від соціокультурного простору. Очевидно, що на весільне вбрання 1950-1960-х рр. мали вплив всі ті політичні, економічні та культурні процеси, що відбувались у радянській державі. Ця істотна обставина спонукає розглядати вбрання молодят як відображення суспільних змін, соціальної градації, національних особливостей та індивідуальних характеристик. Весільне вбрання, яке презентують нам весільні світлини 1950-1960-х рр., характеризує не лише їх власників, а й відображає характер і дух радянської епохи.

Аналізуючи весільне вбрання нареченої цього періоду за світлинами, можна говорити про те, що воно є переплетенням традицій і новацій, буденності і святковості, масовості та індивідуальності. Зберігається традиція виходити заміж у національному вбранні, вишиванці [7; 8; 10; 20]:»Я як кончила школу у 1961 році, то помню, шо сусідка Надя ше віддавалася у спідниці і сорочці» [11]. Крім того, національна атрибутика (вінок зі стрічками, вишиванка) нерідко поєднується з сучасним для 1950-1960-х рр. одягом.

Весільним вбранням міг слугувати щонайкращий (новий, охайний) одяг, що його радянські жінки берегли для виняткових подій, урочистості якому нерідко додавав білий вінець [21]. Іноді вишуканий одяг вдавалось дістати з-закордону. Поет-шістдесятник Євген Рейн згадує вбрання своєї нареченої: «...тісно облягаюча абрикосова кофтинка з найніжнішого джерсі на дрібних гудзиках і суперширока стьогана спідниця кольору темного кагору. Між іншим, паризький туалет» [22, с. 53]. Часом сама наречена робила вибір на користь практичного одягу, «вважаючи, що біла сукня для нареченої – річ не тільки непрактична, але й надміру офіційна» [16].

Переважна більшість світлин презентують наречену в білій сукні; білий колір – символ чистоти та невинності. В той час коли весь одяг в СРСР був переважно тьмяних кольорів, біла весільна сукня не лише задавала святкового тону, а й не дозволяла нареченій загубитись серед гурту гостей на групових світлинах. Весільну сукню спеціально виготовляли, нерідко шили на замовлення в ательє, вдома: «...плаття зшила Зоська – шваля (швачка) за 10 рублів з новофактури (тканини)» [19]. «...А десь у 1965-му в магазинах появився штапель, криндишін, то весільні плаття шили з нього. Шили простенько: короткі в зборочку-»тетянку» чи в складочку» [11].

Індивідуальне пошиття весільних суконь майстринями якоюсь мірою урізноманітнювало фасони весільних суконь. Серед розмаїття тодішніх весільних суконь можна виділити наступні типи: 1) Стримана сукня з довгими рукавами. Довжина сягала п'ят, а також можливі варіанти – на долоню вище п'яти, або ж до середини гомілки. Її характерні риси – щільна тканина, прямий вільний крій, дещо масивні форми; 2) Сукня з облягаючим ліфом і спідницею, що розширюється рівномірно донизу (А-силует). Сукня із завищеною талією, з легких, напівпрозорих тканин. Довжина могла бути як до п'ят, так і до коліна; 3) Пряма сукня, що облягає жіночу фігуру. Її доповнювали внизу складки, рюші. Сукня – коротка, довжина сягала до коліна, або на долоню нижче. Тканина могла бути як цупкою, так і легкою, напівпрозорою; 4) Сукня приталеного силуету, відрізна по талії з хвилеподібною спідницею; 5) Пишна фатінова сукня з синтетичної тканини «космос», з об'ємною спідницею (кілька шарів тканини на спідниці) зі складками та завищеною талією. Рукави короткі, на руках – рукавички. Розтиражовані у пресі світлини [24] показують, що у такій сукні виходила заміж перша жінка-космонавт Валентина Терешкова.

Поява лаконічних форм та синтетичних тканин (нейлон, лайкра, кримплен, вініл) у весільних сукнях тісно пов'язана з проникненням в СРСР західних модних тенденцій, наприклад, розробником А-силуету був Крістіан Діор у 1955 р. Очевидно, західні віяння мали вплив на формування нового образу весільної сукні. За оцінкою «Журналу мод» за 1956 р., весільні сукні «мають бути найрізноманітнішого характеру, відповідно до зовнішності і віку нареченої, а також з урахуванням обстановки, її оточення» [16], а не обмежені традиційно білим кольором та строгим, наглухо закритим фасоном.

Важливим атрибутом весільного вбрання був головний убір – білий вінок (пізніше – фата), який не лише гармонійно доповнював образ, а й підкреслював статус нареченої. Його робили як з натуральної тканини, так і з синтетики, довжина була різною – найдовший нагадував шлейф. Вінець доводилось робити власноруч, відтак матеріали, конструкція, форми і техніка їх виготовлення різняться. Крім того, на декорування весільного вінка мали вплив регіональні традиції. Найпоширенішими були:

· вінок з білої щільної тканини, в основі якого був каркас – металевий дріт, обмотаний папером, до якого кріпилися штучні квіти, що викапували із розтопленого парафіну. «Для цього брали парафінову свічку й розтоплювали її. Потім різали нитки з котушки. Кінчик нитки вмочували у парафін і чекали, доки він застигне. Тоді знов умочували і знов – виходила ціла балабушка. Далі брали другий шматок нитки і так само макали. Щойно назбирували 10 штучок, скріплювали їх дротиком. Це середина квітки. Пелюстки і листочки вирізали з паперу, умочували у парафін, чекали, щоб листочок застиг і стояв рівно. Вінок був великий, ішов через усю голову, а зав'язували його під розплетеними косами» [17, с. 8-9];

· вінок з дротяною основою, прикрашений паперовими квітами: «...паперові квіти для вінка нареченої чіпляли на скручену особливим чином дротину: «потри шагі – такі робили венкі» [26];

· вельон (сучасна фата), виготовлена з синтетичної тканини білого кольору та оздоблена спереду квітами з тієї ж тканини. «На зміну традиційним весільним вінкам у 60-х рр. XX ст. почали використовувати купований вінок із білих квітів разом з вельоном» [1, с. 155]. Довжина фати поступово скорочувалась: «зразу була довга, а тоді по плечі» [11].

Одним із атрибутів весільного вбрання радянської нареченої був жакет, піджак. Поєднання весільної сукні з жакетом, піджаком в той час було цілком звичним і досить поширеним явищем, про що свідчить низка весільних світлин [4-6; 29]. Така традиція була запозичена з буденної практики носіння жінками спідниць, простих суконь з широкоплечим піджаком чи жакетом, фасон, яких був запозичений з Заходу, що було неприпустимим за ідеологічними міркуваннями, але пропагувався тодішньою радянською індустрією виключно тому, що був схожий на шинель. Варто підкреслити, що жакет, піджак як атрибут весільного вбрання зустрічається на світлинах з кінця 1940-х рр. [3] і був поширений переважно в сільській місцевості: «...зверху в мене був жукет, на ногах хромові чоботи, на шиї – три разки баламутів (намисто з білих камінців)» [11]. Вони не лише зігрівали в холодну пору року: «весілля в мого брата з Льонькою (Оленою) було на Різдво» [18], а й доповнювали святковий образ: «тоді така мода була, а до жакетки (жакета) спідниця ще йшла» [18] (йдеться про костюми, які носили в СРСР до кінця 1950-х рр.). Поєднання весільної сукні з піджаком таки дійсно було модним тоді, навіть взимку під час зйомки в затишному фотоательє наречена залишалась в жакеті. Як свідчать світлини, жакет, піджак як атрибут весільного вбрання втратив свою популярність наприкінці 1950-х рр., що, вочевидь, пов'язано зі зміною моди та традицій.

Весільне вбрання нареченої доповнювалось прикрасами (намисто, буси, ланцюжок, брошки): «В мене на шиї була цепочка за 8 рублів і кульчики» [19], серед іншого – рукавички, наручний годинник.

Чоловічий весільний одяг є прикладом того, як буденність плавно перетікає у свято. Широкі штани і сорочка з вільними рукавами та коміром з гострими кутами та костюм-двійка з білою сорочкою чи вишиванкою складають повноцінний образ нареченого [8-10]. Краватка, рідше метелик, не лише доповнювали образ нареченого, а й підкреслювали його суспільний статус і престиж. Форма краватки теж мала значення – чим дорожча, тим елегантніша.

Власне самі костюми виглядають тьмяними, переважно чорних, темно- та світло-сірих тонів та не відзначаються особливим шиком. Зовнішній вигляд костюмів залежав від механізмів виробництва одягу в радянській державі: легка промисловість СРСР передусім дбала про практичність одягу і аж ніяк не про його красу, тому одяг шили з недорогих тканин, за максимально простим кроєм і мінімальною кількістю деталей.

Ще одна особливість радянських костюмів, яка одразу кидається у вічі, – це мішкуватість (на тканині явно не економили). Ця деталь не залишилась поза увагою й французьких фотографів Домініка Лап'єра і Жан-П'єра Педраззіні, які в 1956 р. вперше відвідали СРСР та зробили низку світлин [27]. Зокрема, в Києві до їх об'єктиву потрапили молодята, наречений стояв: «...у білій сорочці з відкритим коміром і сірому шерстяному костюмі, який був на нього завеликий» [27]. Мішкуватість можна було б списати на дефіцит одягу в країні, костюми часто доводилось позичати у родичів, знайомих, брати на прокат, результат – невідповідність розміру. Зрештою, мішкуватість була характерною й для костюмів високопосадовців: «сфотографували якось Хрущова, коли вилазив з машини, і побачили, що сидить на ньому костюм мішкувато (так, втім, і було). Після цього постановили: «Шити треба у світу вчитися» [25]. Очевидно, таки навчились, принаймні на весільних світлинах 1960-х рр. чоловічі костюми виглядають значно краще, вони набули ознак елегантності і сидять по фігурі. Особливим шиком вирізняється строгий чорний костюм з білою сорочкою та краваткою, в якому одружувався відомий космонавт Андріян Ніколаєв [24].

Важливою дрібницею образу нареченого є бутоньєрка (фр. boutonniere – квітка на петлиці), яка вказує на сімейний статус чоловіка – «наречений». Часто на чорно-білих групових світлинах 1950-1960-х рр., де всі чоловіки вбранні майже однаково (костюми переважно тьмяних кольорів), нареченого в гурті можна розпізнати саме по бутоньєрці. Технологія виготовлення подібна до весільного вінка нареченої. Найпоширенішими були букетики зі штучних квітів, до яких кріпилась біла стрічка, довжина якої була різна (найдовша могла сягати землі). Зазвичай, бутоньєрка кріпилася на лівий лацкан піджака, втім потрібно зазначити, що зустрічаються світлини, на котрих бутоньєрку закріплено праворуч. Подібний, нерідко аналогічний букетик мала й наречена.

Висновки. Таким чином, відсутність чіткого, конкретного образу весільного вбрання в 1950-1960-х рр. дозволяло радянському суспільству обігравати буденний та найновіший, охайний одяг, присвоюючи йому особливий статус – «весільний». Крім того, весільне вбрання цього часу поєднало в собі традиційні елементи та новації, запозичені з Заходу. Поступом у формуванні сталого образу весільного вбрання можна вважати весілля славетної пари космонавтів В. Терешкової та А. Ніколаєва, які у 1963 р. продемонстрували всім «весільну чорно-білу уніформу» [16], біла пишна сукня з короткою фатою та строгий чорний костюм з білою сорочкою і краваткою стали зразком для радянського суспільства.

Фотографії, зроблені в період 1950-1960-х рр., є важливим джерелом для вивчення та реконструкції весільного вбрання в контексті повсякденної історії. Весільне вбрання, яке відображають весільні світлини, підтверджує соціальний статус людини, рівень її добробуту, а також дозволяє простежувати формування та зміну смаків, дотримання тенденцій моди. Інформаційний потенціал групових весільних фотографій розкриває перед сучасними науковцями широкі горизонти для детального дослідження радянського одягу в цілому.

Список літератури:

1. Бондаренко М. Колекція дівочих головних уборів у зібранні Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / М. Бондаренко // Наукові записки з української історії. – 2012. – Вип. 31. – С. 151-156.
2. Бугайова В. О. Весільне вбрання: історія і сучасність / В. Бугайова // Вісник Харк. держ. академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура. – 2010. – № 1. – С. 6-9.
3. Весільне фото 1946 р. Галина та Антон / Весілля крізь роки (фото). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://te.20minut.ua/Podii/vesillya-kriz-roki-foto-10179241.html
4. Весільне фото 1954 р. Хмилини Ганни Олександрівни, Бурдельного Володимира Олексійовича, с. Плоске Мурованокуриловецького р-ну. Кафедра філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського. – Електронна база даних «Старі подільські фото».
5. Весільне фото 1957 р., с. Серебринець Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл. Фото Доброструк Наталії Михайлівни. – Кафедра філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського. – Електронна база даних «Старі подільські фото».
6. Весільне фото 1968 р. Горобчук Надії та Йолдич Анатолія, с. Вербівка, Літинський р-н. – Кафедра філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського. – Електронна база даних «Старі подільські фото».
7. Весільне фото. Весілля 1963 р. (м. Космач). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hutsul-ua.blogspot.com/p/blog-page_2240.html
8. Весільне фото. Весілля Попович Дмитра та Ігнатюк Олени 1960 р. (с. Косівська Поляна). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hutsul-ua.blogspot. com/p/blog-page_2240.html
9. Весільне фото. Друга половина 1950-х рр., с. Рудницьке, Піщанський р-н, Вінницька обл. – Кафедра філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології ВДПУ ім. М. М. Коцюбинського. – Електронна база даних «Старі подільські фото» Вишиванка з піджаком чол. каф.
10. Весільне фото. Молоді, 50-ті роки ХХ ст., с. Вирівка, Конотопський р-н Сумської обл. З приватного архіву Наталі Литвинчук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ethnography.org.ua/content/molodi
11. Весільні сукні наречені почали вдягати у 1960-х // Рукотвір. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rukotvory.com.ua/info/vesilni-sukni-narecheni-pochaly-vdyahaty-u-1960-h/
12. Воронцова Т. Свадьба в СССР: трансформации обрядности / Т. Воронцова // Уроки истории. ХХ век. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.urokiistorii.ru/history/routine/2009/05/svadba-v-sssr12/05/2009
13. Воропай М. Весільна обрядовість українців Воронежчини, Курщини та Білгородщини у другій половині ХХ століття / М. Воропай. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.univ.kiev.ua/ethnology/journal/ ethnic_history_24/24_13.pdf
14. Жидкова Е. Советская гражданская обрядность как альтернатива обрядности религиозной / Е. Жидкова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://religion.rane.ru/sites/default/files/18.pdf
15. Каганов Ю. О. Радянські свята та обряди у контексті ідеологічної політики в Україні другої половини ХХ ст. / Ю. О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 36. – С. 186-194.
16. Лебина Н. Черно-белая красная свадьба / Н. Лебина. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nlobooks.ru /node/4990
17. Луценко О. М. Наш край у 60-80-ті рр. ХХ ст. Проект «Одяг моєї родини на тлі історичної епохи» / О. Луценко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journal.osnova.com.ua/download/15-341-37713.pdf
18. Особистий архів автора. Весільне фото Володимира Чернеги та Олени Подорожної. 1956 р., с. Дзигівка Ямпільського р-ну Вінницької обл. Свідчення про весілля Марії Омелянівни Цюпаки, 1938 р.н., с. Дзигівка Ямпільського р-ну Вінницької обл.
19. Особистий архів автора. Весільне фото Миколи Цюпаки та Марії Чернеги 28.10.1960 р., с. Дзигівка Ямпільського р-ну Вінницької обл. Свідчення про весілля Марії Омелянівни Цюпаки 1938 р.н., с. Дзигівка Ямпільського р-ну Вінницької обл.
20. Особистий архів автора. Весільне фото Михайла Самойла та Ганни Мазур 1958 р., с. Гнатків Томашпільського р-ну Вінницької обл.
21. Особистий архів автора. Весільне фото Федора Красилюка та Параски Мазур, 1960 р., с. Гнатків Томашпільського р-ну Вінницької обл.
22. Поэт Евгений Рейн и мода 50-х годов (интервью) / Рейн Е. Мне скучно без Довлатова. / Е. Рейн. – ЛитМир Электронная Библиотека. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.litmir.me/br/?b=175792&p=1
23. Ростовская Н. А. Эволюция свадебной обрядности русского городского населения России в советский период / Н. А. Ростовская // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. – 2012. – № 27. – С. 950-953.
24. Свадьба космонавтов Валентины Терешковой и Андрияна Николаева 3 ноября 1963 года / Первая «космическая» свадьба. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nostalgin.ru/2010/03/blog-post_10.html
25. Сын за отца. Сын экс-первого секретаря ЦК КПСС и председателя Совета Министров СССР Никиты Сергеевича Хрущева Сергей Хрущев // Бульвар Гордона. – 2009. – 16 июня. – № 24(216). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bulvar.com.ua/arch/2009/24/
26. Українець А. Весільне вбрання мешканців Рівненщини поч. ХХ ст. / А. Українець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istvolyn.info/ index.php?option=com_content&view=article&id=367:--------&catid=27
27. Французы в СССР, первая встреча. 1956 год. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://skif-tag.livejournal.com/931559.html
28. Шаповалова Я. А. Советская свадебная обрядность в 1950-1980-х гг.: традиции и иновации / Я. А. Шаповалова // Теория и практика общественного развития. – 2013. – Вып. № 11. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2013/11/istoriya/shapovalova.pdf
29. Щербань О. Весільна мода епохи 50-60-х рр. ХХ століття / О. Щербань. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vesilja.blogspot.com/2011/09/50-60.html

Красилюк Я.В.
Винницкий государственный педагогический университет имени М.М. Коцюбинского

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СВАДЕБНОГО НАРЯДА В СОВЕТСКИХ СВАДЕБНЫХ ФОТОГРАФИЯХ 1950-1960-Х ГОДОВ

Аннотация
Исследован свадебный наряд сквозь призму трансформаций повседневности советского общества 1950-1960-х гг. на основе анализа свадебных фотографий указанного периода, рассмотрены наиболее распространенные формы свадебного наряда и его элементы, прослежено влияние социально-культурных процессов, которые происходили в СССР, на функционирование традиционных и появление новых форм свадебного наряда.
Ключевые слова: история, повседневность, фотография, свадебный наряд, платье, фата, украшения, национальный костюм, вышиванка, костюм.

Krasylyuk Y.V.
Vinnitsa State Pedagogical University named after M.M. Kotsyubynsky

REPRESENTATION WEDDING DRESS IN THE SOVIET WEDDING PHOTOGRAPHS 1950-1960'S

Summary
The wedding dress investigated through the prism of everyday transformation of Soviet society, 1950-1960-ies based on the analysis wedding photographs of this period, considered the most common forms of wedding dress and its elements, traced the influence of socio-cultural processes that took place in the Soviet Union, the functioning of traditional and new forms of wedding dress.
Keywords: history, daily life, photography, wedding dress, dress, veil, jewelry, folk costume, embroidered shirt, costume.

УДК 621 (091)

ТОВАРИСТВО ІНЖЕНЕРІВ, ЩО ЗАКІНЧИЛИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКЕ ВИЩЕ ГІРНИЧЕ УЧИЛИЩЕ: ДО ІСТОРІЇ ЗАСНУВАННЯ ТА ВІДКРИТТЯ

Кушлакова Н.М.
Західнодонбаський інститут
Міжрегіональної академії управління персоналом

Розглянуто соціально-економічні умови виникнення Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище (ТІ КВГУ). Досліджено нормативно-правову базу відкриття товариства шляхом вивчення процесу підготовки, затвердження та зміни Статуту.
Ключові слова: Товариство інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище, статут, засновники, технічна інтелігенція, інженер.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Скасування кріпацтва в Російській імперії дало поштовх не лише для розвитку сільськогосподарського та промислового виробництва, що супроводжувався впровадженням досягнень науково-технічного прогресу в його різноманітних галузях. З економічним піднесенням держави змінюється й саме суспільство, в якому пробуджується громадська свідомість, що, в свою чергу, призвело до утворення й відкриття цілої низки громадських та громадсько-наукових об'єднань різного спрямування. Історії виникнення та функціонування перших наукових товариств взагалі та науково-технічних, зокрема, присвячені фундаментальні праці відомих науковців В.С. Савчука, О.В. Соболєвої, М.Г. Філіппова [14, 15, 18].

Одним із перших і найбільшим об'єднанням представників технічної інтелігенції стало Російське технічне товариство (РТТ), відкрите в Петербурзі в 1866 р.. Протягом досить нетривалого часу в різних промислових регіонах розпочали свою діяльність відділення РТТ, що дало поштовх для створення значної кількості громадсько-наукових товариств, таких як Російське хімічне товариство (1868 р.), Лісне товариство (1869 р.), Російське металургійне товариство (1910 р.) та інші.

Чільне місце серед створюваних наукових об'єднань посіли науково-технічні товариства інженерів-випускників вищих технічних закладів Російської імперії. Так, при Імператорському Московському технічному училищі за ініціативою його випускників у 1877 р. було засновано Політехнічне товариство. При Санкт-Петербурзькому Технологічному інституті за ініціативою інженера-технолога І.І. Беггрова в 1889 р. було створено Товариство технологів. В 1887 р. видатний гірничий інженер О.О. Ізносков (один з піонерів мартенівського виробництва) виступив з ініціативою заснувати Товариство гірничих інженерів-випускників Інституту корпусу гірничих інженерів, а випускники Інституту цивільних інженерів в 1894 р. заснували Товариство цивіль-

© Кушлакова Н.М., 2015

них інженерів за ініціативою інженерів-архітекторів А.О. Кургановича, Д.К. Прусака, В.В. Ніколя та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Практично всі товариства такого типу було створено при вищих технічних закладах, що розміщувались в столичних містах Москва та Санкт-Петербург, але з економічним піднесенням південних промислових регіонів Російської імперії технічні виші було відкрито в Харкові (Харківський технологічний інститут, 1885 р.) та Катеринославі (Катеринославське вище гірниче училище, 1899 р.), при яких, в свою чергу, також виникають товариства їх випускників: Південно-Російське товариство технологів (ПРТТ, 1895 р.) і Товариство інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище (ТІ КВГУ, 1911 р.).

Історії виникнення, відкриття та функціонування ПРТТ в перші роки його діяльності присвячено роботу автора [1, 2]. Щодо останнього товариства слід зауважити – на сьогодні у вітчизняній історіографії відсутні праці, які вміщують цілісне комплексне вивчення історії його заснування та діяльності, що й стало предметом нашого дослідження, результати якого викладені в даній роботі.

Метою даної наукової розвідки стало вивчення соціально-економічних умов виникнення Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище, а також дослідження нормативно-правової бази відкриття даного товариства шляхом вивчення процесу підготовки, затвердження та зміни Статуту.

Виклад основного матеріалу. Першим об'єднанням інженерів-технологів на півдні Російської імперії стало Південно-Російське товариство технологів, засноване в 1895 р. випускниками Харківського технологічного інституту. Як і всі аналогічні інженерно-наукові товариства ПРТТ мало на меті не лише здійснення науково-технічної діяльності, а й «взаимное вспоможение технологов» [16]. Тому не дивно, що гірничі інженери-випускники Катеринославського вищого гірничого училища, маючи на меті відкриття свого науково-технічного товариства, за основу своєї діяльності взяли Статут ПРТТ.

Засновниками Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище, виступили А. П. Виноградов і Г. Є. Євреїнов, які входили до складу першого випуску КВГУ. Андрій Павлович Виноградов – видатний вітчизняний фахівець у галузі металургії та металознавства. Георгій Євгенович Євреїнов – засновник нового напряму в гірничій справі – гірнича електротехніка. Обидва вчені стали жертвами політичних репресій 1930-х років, тому їх імена довгий час замовчувались, навіть після реабілітації (Є. Г. Євреїнов в 1959 р., А. П. Виноградов в 1993 р.). Лише за часів незалежності України дослідники почали звертатись до наукової спадщини видатних вітчизняних металургів, досліджуючи їх життєвий шлях і професійну діяльність [6, 13]. Але певні періоди життя та окремі напрями діяльності, зокрема громадсько-наукової, залишились поза увагою дослідників, що також актуалізує тему даної наукової розвідки.

Отже, 31 березня 1911 р. з канцелярії Катеринославського губернатора міністру Внутрішніх справ було відправлено листа наступного змісту: *«Представляя при сем на благоусмотрение Вашего Высокопревосходительства проект устава общества инженеров, окончивших ЕВГУ, в двух экземплярах, вместе с прошением учредителей А.П. Виноградова, Г.Е. Евреинова, коим они ходатайствуют об утверждении поименованного устава, имею честь доложить Вашему Высокопревосходительству, что к удовлетворению просьбы посетителей местных препятствий не встречается…»* [9, л. 1]. До листа додавалось клопотання, підписане інженером-металургом А.П. Виноградовим і рудничним інженером Г.Є. Євреїновим, які наголошували: *«Препровождая при сем в трех экземплярах проект Устава общества инженеров, окончивших ЕВГУ, Высшее горное училище честь имеет покорнейше просить Ваше Превосходительство о надлежащем распоряжении для утверждения его. При сем считаем долгом прибавить, что образом для представленного проекта служил устав «Южно-Русского общества технологов», утвержденный 2-го марта 1910 г. Начальником Главного управления по делам местного хозяйства Гербелем»* [9, л. 2]. Для більшої впевненості до клопотання засновники додали один екземпляр діючий Статуту Південно-Російського товариства технологів [10, 11].

За існуючою на той час процедурою всі документи було передано спочатку до Міністерства торгівлі та промисловості, якому підпорядковувалось КВГУ (лист від 04.05.1911 р. з № 3756), а потім до Головного управління у справах місцевого господарства (лист від 23.05.1911 р. за № 5079) з наступним висновком: *«…к учреждению А.П. Виноградовым и Г.Е. Евреиновым «Общества инженеров, окончивших ЕВГУ» препятствий со стороны Министерства торговли и промышленности не встречается, равно как и не имеется возражений и против отдельных пунктов проекта устава оригинального общества»* [9, л. 4].

Напружена соціально-політична ситуація в країні після революції 1905-1907 рр., а також відкриття значної кількості громадсько-наукових та інженерно-технічних об'єднань, до складу яких входили прогресивно мислячі освічені громадяни, призвели до активізації діяльності поліційних органів. Тому наступною інстанцією в процесі затвердження Статуту обов'язковим був Департамент поліції, який на запит відділу «Народного здравия и общественного призрения» щодо можливості відкриття товариства інженерів при КВГУ дав наступну відповідь: *«Вследствие отношения от 29 июня сего года за № 8772 Департамент полиции уведомил отдел, что к утверждению устава «Общества инженеров, окончивших ЕВГУ» препятствий со стороны Департамента полиции не встречается»* (лист від 24.07.1911 р. за № 15632) [9, л. 6]. Як бачимо, в цілому ніяких перешкод до затвердження Статуту ТІ КВГУ не існувало, але… В Міністерстві внутрішніх справ виникло питання щодо правомірності з точки зору «Устава о службе по определению от правительства» § 31 проекту Статуту: *«За расходы по предоставлению мест и занятий членами Общества взимается в пользу Общества единовременный процентный сбор с первого годового оклада, причем сбор этот должен быть пропорционален окладу доставленного места и причитающаяся сумма должна быть уплачена в течение 12 месяцев со дня получения места»* [16, с. 15].

«Устав о службе по определению от правительства» (або Статут про службу цивільну) був прийнятий в 1832 р., коли уряд Російської імперії розпочав форсований розвиток професій. Реформи початку XIX ст. стали базою для виникнення та розвитку масових професій, які давали людям можливість отримати новий правовий статус. Статут про службу цивільну регламентував організацію службової діяльності в цивільних державних установах Російської імперії, давав змогу заохочувати знання і досвід, здібності та заслуги перед батьківщиною.

Департамент загальних справ МВС, вивчивши проект Статуту ТІ КВГУ, дав Головному управлінню у справах місцевого господарства позитивний висновок з означеного питання в листі від 15.08.1911 р. за № 20872: *«Возвращая … переписку по делу об учреждении «Общества инженеров, окончивших ЕВГУ», Департамент общих дел уве-*

домляет ..., что замечаний по существу проекта устава означенного общества со стороны Департамента не имеется» [9, л. 8].

Лише 4 жовтня поточного року до Катеринославського губернаторства надійшов лист за № 12841, в якому повідомлялось, що 29 вересня 1911 р. Міністерством внутрішніх справ затверджено Статут «Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище» і *«...отдел народного здравия и общественного призрения просит ... сделать распоряжение об объявлении таковой учредителям общества и о сообщении в отдел по отпечатании пяти экземпляров Устава, а также уведомить о времени открытия деятельности общества»* [9, л. 19].

Дане розпорядження було виконане вчасно і 21.10.1911 р. «Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище» розпочало свою діяльність, про що й було повідомлено Головному управлінню у справах місцевого господарства листом від 08.04.1912 р. за № 3002/96 за підписом Катеринославського губернатора В.В. Якуніна [9, л. 20].

До речі, Володимир Васильович Якунін був переведений із Самари до Катеринослава на посаду губернатора 23 серпня 1910 р. В. В. Якунін і його дружина активно займалися благодійністю. Володимир Васильович був головою Самарського відділення Російського товариства Червоного Хреста, губернського Піклування дитячих притулків, ради самарського відділення Піклування імператриці Марії Олександрівни про сліпих, губернського комітету з піклування дітей осіб, які загинули у війні з Японією, Товариства будинку працьовитості у м. Самарі.

Отже, процедура затвердження Статуту Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище тривала протягом шести місяців, доволі короткий період для такої важливої справи. Скоріш за все такому швидкому вирішенню посприяв Статут Південно-Російського товариства технологів, який було взято за зразок. Шлях ПРТТ щодо відкриття товариства й затвердження свого Статуту виявився довгим і тернистим. Процедура затвердження Статуту тривала більше двох років ймовірніше за все тому, що Південно-Російське товариство технологів було одним з перших самостійних товариств технологів на периферії Російської імперії. Хоча в цей період успішно працювали аналогічні інженерно-технічні товариства (Політехнічне товариство при Імператорському Московському технічному училищі (1877 р.) і Товариство технологів (1884 р.) все ж до Статуту ПРТТ було зроблено зауваження щодо: 1) видання періодичного науково-технічного журналу та інших збірників (§ 49); 2) облаштування бібліотеки та кабінетів для читань (§ 46, пункт d); 3) склад товариства, не допуск до членства окремих категорій громадян (§§30 і 38); 4) процедура проведення ревізії каси товариства (§50, пункт 2); 5) необхідні умови для скликання позачергових термінових зборів (§51) [11, л.17].

Зауваження стосувались навіть формулювання мети, де було запропоновано виключити пункт а): «§1. Цель общества троякая: а) взаимопомощь членов на почве широкой научной и технической деятельности», хоча завдання «вспоможения» в питаннях пошуку місця роботи та матеріальної допомоги членам товариства та їх сім'ям є не менш важливим, ніж наукова й технічна діяльність. Саме значення слова «вспоможение – пособие, материальная помощь», відображає головну ідею створення як Південно-Російського товариства технологів, так і Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище.

Статути цих товариств схожі за своєю структурою:1. Мета товариства; 2. Кошти товариства; 3. Склад товариства, права і обов'язки членів; 4. Діяльність товариства; 5. Управління справами товариства; 6. Про закриття товариства.

Відкриття нового інженерно-наукового товариства не залишилось поза увагою науково-технічної спільноти Катеринославщини. В щомісячному журналі «Новости техники и промышленности», який виходив в Катеринославі за редакцією інженера-технолога М.І. Іванова в № 18 за 1911 р. в розділі «Товариства, збори і з'їзди» повідомляється: *«Общество инженеров, окончивших Екатеринославское высшее горное училище. Временное Бюро ОИОЕВГУ извещает гг. Членов учредителей и прочих товарищей инженеров, что 24 октября с. г. получен надлежаще утвержденный устав Общества и что 20 ноября с. г. в 12 ч. дня в помещении Высшего горного училища, назначено общее собрание членов учредителей для выбора членов правления и решения текущих дел. Членами учредителями считаются все лица, вступившие в Общество до выборов правления»* [3]. До складу Тимчасового Бюро увійшли А.П. Виноградов, Г.Є. Євреїнов, Й.І. Танатар, а засновниками стали ще 49 осіб. До речі, Йосип Ісаакович Танатар – видатний вітчизняний геолог, доктор геолого-мінералогічних наук, випускник КВГУ, довгі роки викладав в Дніпропетровському університеті та КВГУ (пізніше в КГІ).

Мета Товариства чітко визначена в §1 Статуту: *«а) объединить членов его на почве научной и практической деятельности в технической области, выражаемое в доставлении возможности обмениваться приобретенными знаниями и содействовать этим развитию наук в отечестве; б) оказание помощи нуждающимся членам и их семействам; в) облегчение сношений между предпринимателями с одной стороны и членами общества с другой – в доставлении мест и занятий членам общества»* [17, с. 1]. Як бачимо, друга й третя мета – це саме діяльність, спрямована на допомогу в питаннях працевлаштування, матеріальну допомогу членам товариства та їх сім'ям. Вже з перших днів існування цей напрям діяльності почав втілюватись в життя конкретними заходами та пропозиціями. Так, в № 19 за 1911 р. журналу «Новости техники и промышленности» в розділі «Товариства, збори і з'їзди» вміщено оголошення наступного змісту: *«Предложение места. В Правлении имеется предложение места на руднике молодому рудничному инженеру. Жалование 100-125 руб. Подробности в Правлении Общества: Екатеринослав, Высшее горное училище»* [4]. І це не поодинокий факт – в наступному номері журналу на стор. 300 знаходимо аналогічну інформацію [5].

В процесі проведення даного наукового дослідження виокремились і оформились проблемні питання та фрагментарна інформація, які потребують окремої уваги та подальшого вивчення.

Висновки і пропозиції. З проведеного нами дослідження та вище викладеного матеріалу можна зробити наступні висновки:

- досліджено історію заснування Товариства інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище через вивчення процедури затвердження Статуту за архівними матеріалами, що вперше введені до наукового обігу;
- організація та відкриття Товариства інженерів, що закінчили КВГУ були викликані об'єктивними соціально-економічними умовами, які склалися в Російській імперії на початку XX ст.: бурхливий розвиток південних регіонів держави у зв'язку з відкриттям та розробкою покладів корисних копалин Донбасу й відкриття першого вищого навчального закладу гірничого профілю – Катеринославського вищого гірничого училища;
- ініціаторами, засновниками й першими членами ТІ КВГУ в основному були випускники та

викладачі Катеринославського вищого гірничого училища: А. П. Виноградов, Г. Є. Євреїнов, Й. І. Танатар та ін.;

- процедура затвердження Статуту тривала майже півроку тому, що за основу було взято Статут аналогічного товариства – Південно-Російського товариства технологів, яке було одним з перших самостійних товариств технологів на периферії Російської імперії;

- Товариство інженерів, що закінчили Катеринославське вище гірниче училище, було одним з перших науково-технічних товариств на теренах сучасної України, в основу діяльності якого було закладено, в першу чергу, ідею об'єднання випускників КВГУ з метою взаємодопомоги, «вспоможения» в питаннях працевлаштування, матеріальної допомоги не лише членам товариства, а й членам їх сімей.

Список літератури:

1. Кушлакова Н. М. Інженерно-громадські об'єднання в промислово розви-нених регіонах України як форма фахової комунікації: друга половина XIX – початок XX ст. / Н. М. Кушлакова. // Історичний архів. – 2014. – Вип. 14. – С. 140-147.
2. Кушлакова Н. М. Соціально-економічні засади виникнення та законодавчі основи діяльності Південно-російського товариства технологів / Н. М. Кушлакова // Питання історії науки і техніки. – 2012. – № 2. – С. 12-20.
3. Новости техники и промышленности. – № 18. – 1911. – С. 270-271.
4. Новости техники и промышленности. – № 19. – 1911. – С. 280.
5. Новости техники и промышленности. – № 20. – 1911. – С. 300.
6. Реабілітовані історією. За відсутністю складу злочину... (до історії по-літичних репресій 20-х – початку 50-х рр. у Дніпропетровському гірничому інституті): зб. архів. матер. і докум. – Д., 2000. – 192 с.
7. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1284. – Оп. 187. – Д. 187.
8. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1287. – Оп. 9. – Д. 3140.
9. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1288. – Оп. 15. – Д. 92.
10. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1288. – Оп. 15. – Д. 82.
11. Российский государственный исторический архив. – Ф. 1288. – Оп. 15. – Д. 67.
12. Российский государственный исторический архив. – Ф. 741. – Оп. 1. – Д. 134.
13. Савчук В. С., Сюх А. В. Георгій Євгенович Євреїнов – знакова постать гірничої науки / В. С. Савчук, А. В. Сюх / Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Вип. 10. – 2012 р. – С. 193-204.
14. Савчук В. С. Естественнонаучные общества Юга Российской империи: вторая половина XIX – начало XX в. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1994. – 232 с.
15. Соболева Е. В. Организация науки в пореформенной России / Е. В. Соболева – Л.: Наука, Ленингр. отдел., 1983. – 262 с.
16. Устав общества вспоможения технологов под названием «Южно-Русское общество технологов». – Харьков: Тип. Зильберберга, 1895. – 23 с.
17. Устав Общества инженеров, окончивших Екатеринославское высшее горное училище. – Екатеринослав, 1911. – 15 с.
18. Филиппов Н. Г. Научно-технические общества России (1866-1917). Учеб. пособие / Н. Г. Филиппов – М.: / Б.и /, 1976. – 214 с.

Кушлакова Н.Н.
Западнодонбасский институт
Межрегиональной академии управления персоналом

ОБЩЕСТВО ИНЖЕНЕРОВ, ОКОНЧИВШИХ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЕ ВЫСШЕЕ ГОРНОЕ УЧИЛИЩЕ: К ИСТОРИИ ОСНОВАНИЯ И ОТКРЫТИЯ

Аннотация
Рассмотрены социально-экономические условия возникновения Общества инженеров, закончивших Екатеринославское высшее горное училище (ОИ ЕВГУ). Исследована нормативно-правовая база открытия общества путем изучения процесса подготовки, утверждения и изменения Устава.
Ключевые слова: Общество инженеров, окончивших Екатеринославское высшее горное училище, устав, основатели, техническая интеллигенция, инженер.

Kushlakova N.N.
West Donbas Institute
of Interregional Academy of Personnell Management

THE SOCIETY OF ENGINEERS WHO GRADUATED FROM EKATERINOSLAV HIGHER MINING SCHOOL: THE HISTORY OF OPENING AND ESTABLISHING

Summary
Basic tasks and principles of the scientific societies of technical universities graduates of the Russian Empire in the second half of the nineteenth and early twentieth are analysed. Social and economic conditions of occurrence of the Engineers Society – graduaters of Ekaterinoslav Higher Mining School (ES EHMS) are considered. The regulatory framework of the society opening is investigated by studying the process of preparation, approval and amendment of the Charter. There were carried out comparative characteristics of the Charters of ES EHMS and Southern – Russian Technologists Society.
Keywords: the Engineers Society – graduaters of Ekaterinoslav Higher Mining School, the Charter, founders, technical intelligency, the engineer.

УДК 069:7

ІСТОРІЯ ВИКОРИСТАННЯ ДЕЯКИХ ТВАРИННИХ КЛЕЇВ В РЕСТАВРАЦІЇ СТАНКОВОГО ЖИВОПИСУ

Марченко І.Я.
Центр пам'яткознавства Національної академії наук України
і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

Стаття присвячена історії використання різних видів глютинових (тваринних) клеїв в реставрації станкового живопису, зокрема риб'ячого та міздрового. В дослідженні розглянуто еволюцію деяких реставраційних методик, пов'язаних з використанням цих адгезивів. Окрему увагу приділено недолікам та перевагам клеїв.

Ключові слова:риб'ячий клей, міздровий клей, адгезиви, пластифікатори, вологоємність, дублювання.

Постановка проблеми. Серед усіх адгезивів, що використовуються у вітчизняній реставраційній практиці при реставрації та консервації станкового живопису найпопулярнішим є риб'ячий клей. Однак цей адгезив має значні недоліки, а, отже, постає питання наскільки його інтенсивне пропогування є виправданим. Дане дослідження є спробою критичного осмислення історії використання цього клею в реставрації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам даної теми присвячена велика кількість окремих статей та доповідей, які, в основному, вийшли друком у 60-70-ті рр. Їх автори це реставратори практики та співробітники профільних наукових та дослідних організацій, серед яких можна виділити Сорокіну А. А., Томашевич Г. Н. та Тростянську Є. Б. В останні роки розробкою цієї теми активно займалася Ніколашкіна А. Б.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є аналіз еволюційного розвитку ряду реставраційних методик, пов'язаних з консервацією станкового живопису з використанням тваринних клеїв, їх фізико-хімічних властивостей та впливу на подальше зберігання музейних експонатів. Хронологічні рамки дослідження 40-70-ті рр. XX ст..

Виклад основного матеріалу. З донаукових часів у вітчизняній реставраційній практиці використовували так звані тваринні клеї, що отримували шляхом обробки шкір тварин та плавцевих риб ячих пухирів та кісток. До перших належать шкірний, кролячий та пергаментний; до других осетровий та риб'ячий, саме останні є темою нашого дослідження. Тваринні клеї належать до природних полімерів, є гарними адгезивами, своїми клеючими властивостями вони завдячують протеїнам, а саме колагену – глютину, тому часто їх називають колагеновими або глютиновими клеями. Говорячи про другу групу клеїв, ми будемо використовувати термін «риб'ячий» та уникатимемо терміну осетровий, оскільки цей клей міг виготовлятися не лише з осетра а й з білуги, сома та деяких інших видів риб.

Цей вид клею є найуживанішим у вітчизняній реставрації живопису сьогодення. Його використовують в якості адгезиву при дублюванні, укріплені та консолідації шарів художнього експонату та в якості клейового розчину для виготовлення реставраційних ґрунтів. Він традиційно вважається найкращім клеєм. Вперше він був рекомендований для використання в реставрації живопису ще у XIX ст. Н. Сахаровим, який писав «старіє іконописці употребляли в левкасном производстве клей рябий как самій чистій и крепкий. Современніе нам іконописці, – пише автор, – из вігод употребляют животій мерзлинній как дешевій матеріал, ни мало не заботясь о чистоте и прочности» [1, с. 41]. Тому на думку Сахарова реставратори іконопису повинні використовувати саме риб'ячий клей як найбільш автентичний. Ця думка була підтримана такими авторитетами як І Є. Забелін та Д. А. Ровінський і стала загальновизнаною і часто є такою і сьогодні, хоча нам не відомі джерела на основі яких Сахаров зробив такий висновок а про виготовлення левкасу з риб'ячим клеєм повідомляє лише одне з нині відомих джерел а саме робота початку XX ст. Ф. Єрофеїчева «Иконография или руководство для иконописцев».

Критичному переосмисленню гегемонію риб'ячого клею в реставрації піддали у 80-ті рр. коли в технологів та мистецтвознавців накопичилась велика кількість неоднозначних фактів. Так, до прикладу, під час масштабних реставраційних та дослідницьких заходів на території Кирило-Білозірського монастиря, були знайдені «расходніе книги», в яких були зафіксована інформація що до різних матеріалів, якими користувалися монахи. Виявилось що так званий «карлук» (слов'янська назва осетрового клею) отримували лише майстри по роботі з деревом (столяри, віконники тощо), а живописці для «починки» ікон отримували міздровий (шкіряний) клей. Тоді дослідники ВНДРЦ (Всесоюзна Центральна науково-дослідницька лабораторія з консервації та реставрації музейних художніх цінностей (Москва)) задалися питанням, чи могли мистецтвознавці XIX ст. помилятися. Подальші дослідження показали що в Оружейній палаті ґрунти також виготовляли на міздровому клею, осетровий використовували для столярних робіт, аналогічна практика існувала і в інших майстернях [2, с. 38-39]. Отже риб'ячий клей, який більше століття вважався традиційним для руського іконопису та реставрації виявився клеєм для робіт з деревом.

Однак, вже на початку XX ст. риб'ячий клей міцно входить в реставрацію не лише темперного живопису на дерев'яних основах а й олійного на полотняних. Так, в цей час, найпоширеніші реставраційні заходи з полотнами – дубляжі, починають виконувати на розчинах тваринних клеїв. Слід зазначити що методика дублювання полотен у вітчизняній практиці з'являється у кінці XVII ст. і широко використовується з середини XVIII ст. В рецептурах того часу не використовували риб'ячий клей, оскільки методика прийшла з Західної Європи разом з олійним живописом. В якості клейових розчинів для дублювання тоді використовували клейстери що були виготовлені з житнього, картопляного або пшеничного борошна з додаванням меду або патоки [3, с. 163]. Отже з вище зазначеного можна зробити висновок, що сучасна методика дублювання полотен на риб'ячий клей сформувалася як наслідок розвитку вітчизняної школи реставрації і характерна лише для неї.

Повертаючись до теми обґрунтування використання риб'ячого клея в реставрації, зазначимо що в літературі цей адгезів, починаючи з Сахарова вважався найкращім апріорі і цей факт не ставився під питання аж до 60-тих рр., часу бурхливого сплеску розвитку наукової реставрації, коли технологічний розвиток галузі дозволив дослідити фізичні властивості клею.

© Марченко І.Я., 2015

Перша серія серйозних досліджень цього клею була спрямована на вивчення ефективності прийомів введення розчинів осетрового клею для зміцнення фарбового шару, пов'язаних з цим його властивостей, розробка рецептури і технологічних параметрів процесу приготування розчину осетрового клею для різних реставраційних заходів, зокрема дублювання. Левова частка цієї роботи була проведена в стінах Всесоюзної Центральної науково-дослідницької лабораторії з консервації та реставрації музейних художніх цінностей у Москві (ВЦНДЛКР) у 60-ті рр. Дослідження велися в кількох напрямках:

1. Вивчення властивостей клею та його можливих пластифікаторів.
2. Дослідження та удосконалення методик дублювання.
3. Дослідження клейових розчинів для консолідації шарів живопису та ґрунту, вкладання кракелюра.
4. Виготовлення клеєвмісних реставраційний ґрунтів.

Очевидним було те, що знання, здобуті досвідним шляхом, що до концентрацій, технології виготовлення і застосування розчинів осетрового клею в попередній період потребували перевірки, оскільки поведінка осетрового клею при використанні його в реставрації станкового олійного живопису залишалася маловивченою. На середину 50-тих рр. реставратори лише усвідомили що дублювання на глютинові клеї без будь яких домішок, швидко призводить до пересихання клейових плівок та відставання дублюючого полотна від авторського. Жорсткість, яку з часом набувають клейові плівки, особливо відчувається при транспортуванні великогабаритних картин та накатці їх на вали [4, с. 176]. Отже, найнеобхіднішими, пластифікатори клею, виявилися у процесах часткових або повних дублювань, тому перший та другий напрямок досліджень, розвивалися паралельно.

Оскільки осетровий клей дає дуже жорстку клейову плівку, необхідно було виявити найбільш ефективні пластифікатори або запропонувати нові. В цих дослідженнях спеціалісти різних наукових закладів прийшли до різних висновків. Так, для модифікації осетрового клею у попередній період, в ВНРЦ (у 60-ті рр.- ЦРМ – Центральні реставраційні майстерні імені І. Е. Грабаря, з 1974 р до нині ВНДЦ –Всеросійський науково-дослідний центр) користувалися медом, глюкозою або сахарозою, а також полівініловим спиртом. За результатами проведених у 60-ті рр. випробувань, у ВНДРЦ в якості пластифікатора для дублюючих клейових розчинів, воліли використовувати полівініловий спирт. Він виявився найкращим пластифікатором для осетрового клею у тих випадках, коли картини після проведеної реставрації передбачалося зберігати в умовах з підвищеною вологістю і температурою. Це перший випадок коли гегемонію меду як пластифікатора для клею поставили під питання, віддавши перевагу синтетичному агенту. Незважаючи на позитивний досвід ВНРЦ що до застосування полівінілового спирту, співробітники ВЦНДЛКР не включили його в коло досліджуваних ними пластифікаторів, оскільки вважали, що знання про його зміни в процесі природного старіння недостатні. Дослідники зупинили увагу на органічних пластифікуючих агентах, що вже були апробовані у вітчизняній реставрації – глюкозі, сахарозі та меді.

Результатом досліджень була рекомендація використовувати саме мед як найкращій пластифікатор. Розглядаючи ці дослідження детальніше, можна сказати що співробітники ВЦНДЛКР всебічно дослідили вплив кількості меду на властивості клейового розчину. В ці дослідження були включені три розчини: розчин А – базовий 8%-вий риб'ячий клей, Б – 8%-вий з медом у співвідношенні 1:1 та В – розчин з медом у співвідношенні 1:2,5. Після утворення гелеподіної плівки та подальшому її висиханні визначали вагову та об'ємну усадку, межу міцності при розтягненні, вологість та теплостійкість плівки, ступінь прилипання клейових плівок до тканини та ступінь усадки. Що до останнього, одного з найважливіших факторів, виявилося що найбільшу усадку – 96% мав зразок А, зразок Б показав усадку 91%, вона проходила повільніше ніж на першому зразку. Найнижча та найповільніша усадка, 89%, спостерігалася на зразку В. Як і у випадку з показниками усадки, виявилось що ступінь вологоємності та адгезії (липкості) плівки напряму залежав від кількості введеного меду. Після встановлення рівноваги між вологоємністю навколишнього середовища та матеріалу показники для першого зразка становили лише 3-4% для другого 5-6%, для третього 7-8%. Адгезія зразків склала відповідно – для А лише 8 г/см^2, для Б 12 г/см^2, для В – 33 г/см^2. [5, с. 176-177]

Також в рамках проведеної роботи вивчався вплив на адгезію та рівномірність розподілу дублюючого клейового складу наступних факторів: концентрації клейового розчину, кількості проклеєк, необхідність расшліхтовки полотна, а також вплив на якість дублювання прасування теплою праскою, як з лицьового, так і зі зворотного боку. Загалом робота проведена співробітниками ВЦНДЛКР тяжіла до створення єдиної методики дублювання та універсального рецепту клейового розчину. Рецептура і спосіб застосування повинні були лише злегка варіюватися залежно від стану фарбового шару і полотна картини.

До загальних висновків роботи в рамках цих досліджень також віднести наступні твердження: всі існуючі у вітчизняній практиці методи дублювання з використанням риб'ячого клею не дають суцільного склеювання; нерівномірність клейового шва веде в подальшому до розшарування здубльованих полотен, особливо за несприятливих умов зберігання і транспортування; збільшення кількості проклеєк призводить до таких самих результатів, що і збільшення концентрації клею.; мед, як пластифікатор, виправдовує своє призначення; механічна обробка поверхні авторського полотна необхідна, а проведення расшліхтовки і дезаппретирування дублюючої тканини є спірним питанням.

З огляду на недоліки риб'ячих клейових розчинів в подальшому рекомендувалося проведення роботи по модифікації дублюючих розчинів у напрямку збільшення їх пастозності, без збільшення концентрації клейового розчину, висувалося припущення що це можна зробити за рахунок використання органічного або мінерального наповнювача. Учасники досліджень З.В. Черкасова та М. Н. Алексєєва, вважали, що тільки за умов вирішення вище зазначених проблем методика стане повноцінною [6, с. 121-127]. Однак робота по пошуку таких наповнювачів в наступні десятиліття так і не була проведена і сучасна методика, що використовується в пострадянських країнах повністю відповідає розробці ВЦНДЛКР 60-тих рр.

Третім з основних аспектів використання риб'ячих клеїв в реставрації олійного живопису були методики консолідації (укріпленні в межах одного шару) та усунення розшарувань (відновлення зв'язків між різними шарами) живопису та ґрунту. В загальних рисах сучасна методика консолідації фарбового та ґрунтового шару риб'ячим клеєм базується на розробці 30-х років ХХ століття. Цей метод увів у практику реставратор станкового олійного живопису Державного Ермітажу Ф. О. Калікін [7, с. 8]. Опис способу, наведений Калікіним в методичних рекомендаціях з реставрації

та зберігання творів живопису в музеях, має суто описовий характер і не може вважатися методикою, оскільки не містить чітких вказівок по рецептурі клею і рекомендованої температури. Однак, цей спосіб консолідації шарів, не досконалий в методичному плані, зіграв велику позитивну роль у реставрації станкового олійного живопису. Він дозволив не застосовувати невиправданого дублювання, до якого зазвичай вдавалися, коли було необхідно зміцнити фарбовий шар. Суть методу полягала в просоченi фарбового шар теплим розчином клею з лицьового боку полотна з подальшим просушуванням за допомогою праски, метод умовно називали «розпарюванням». Способи «розпарювання» фарбового шару, що використовувалися в різних майстернях СРСР, представляли, по суті, модифікації способу, запропонованого Ф. А. Калікіним а його удосконалення відбувалося протягом 60-70-тих рр. на базі ВЦНДЛКР. Цей процес призвів до відмови від масових дублювань у вітчизняній реставрації. По аналогії з укріпленням ікон на дерев'яних основах, тут також використовували риб'ячий клей. Відомо що ще у 40-50-ті рр. могли використовувати клеї високої концентрації (до 20%). Поступово стало очевидним що такі високі концентрації призводили до небажаних результатів, зокрема втрати ґрунтом та полотном еластичності. Тому реставратори поступово зменшували концентрації клейових розчинів.

Загальновідомо що одна з проблем з якими пов'язаний процес консолідації шарів живопису та поновлення адгезії між ними, це значні та неоднорідні зміни лінійних розмірів матеріалів картини внаслідок насичення водовмісними розчинами риб'ячого клею. Це у свою чергу призводило до значних негативних наслідків у вигляді змішення часточок фарбового та ґрунтового шару після висихання клею. Для вирішення цієї проблеми у 50-60-ті рр. при укріпленні фарбового шару фіксували картину нерухомо на мармуровому столі або дерев'яному планшеті смугами кальки. Відомо що за такою схемою працювали реставратори Москви та Києва (Лаврські майстерні). При такому способі кріплення коливання розмірів полотна були менш значними. Однак, картина, закріплена смугами кальки на столі, занадто щільно прилягала до нього і рух повітря між полотном і робочою поверхнею столу був відсутній що у свою чергу призводило до пліснявіння полотна та грунта. Для усунення цієї проблеми співробітником ВЦНДЛКР А.А. Зайцевим був створений так званий «робочий» підрамок, без якого реставратори сьогодні вже не уявляють своєї роботи. Цей, архаїчний, на думку деяких наших сучасників, технічний засіб остаточно завершив еволюцію вітчизняних методик так званого «роздільного підходу», коли кожен технічно-реставраційний процес виконується окремо один від одного а не кілька одразу під час дублювання, як було до цього. Зазначимо що ідея «робочого» підрамка Зайцевим, скоріш за все була запозичена з Заходу, де використовували так звані «батареї» – конструкції подібні до наших підрамків [8, с. 17].

Повертаючись до питання технічних реставраційних процесів що до живопису та ґрунту, то тут слід зазначити що основною проблемою при процесах укріплення шарів живописного твору є їх крихкість, тому при укріплені чи вкладанні часточки живопису та грунта часто страждають, проблема поглиблюється ще й тим фактом що риб'ячий розчин також має високий ступінь крихкості. Проблему крихкості клейового розчину, як ми вже зазначали, намагалися вирішити за допомогою введення пластифікаторів а от усунення крихкості шарів самого твору потребувало подальшої наукової та експериментальної діяльності. Для регенерації пластичності фарбового шару було запропоновано вводити до складу осетрового клею органічні розчинники. При цьому виявилося, що додаткове прогрівання фарбового шару після обробки клейовим розчином, що містить органічний розчинник, сприяє його активному розм'якшенню.

За результатами досліджень найбільш оптимальним виявився зміцнюючий розчин, що містить ксилол. Однак він мав свій недолік, оскільки ксилол активно розчиняє олійно-смоляні композиції а отже лисувальні шари. В якості органічних пластифікаторів також рекомендували пінен, згодом активно почали використовувати циклогексанол та його похідну циклогексанон. Зауважимо що у ВЦНДЛКР рекомендували методику з одночасним зміцненням фарбового шару з лицьового боку і просоченням полотна з обороту розчином осетрового клею з додаванням розчинника. На сьогоднішній день від такої методики реставратори відмовилися і процес укріплення відбувається з лицьового боку.

Ще однією галуззю використання риб'ячих клеїв в реставрації живопису є виготовлення реставраційних ґрунтів. У вітчизняній реставрації на початок 50-тих рр. набули розповсюдження кілька видів реставраційних ґрунтів – гідрофобний, на основі віско-смоляних мастик (був у вжитку до кінця 70-тих рр.) та два гідрофобних (водовмісних) грунта, на основі казеїнового клею та риб'ячого. Останній був найуживанішим, і на сьогоднішній день він залишається єдиним загальновизнаним. В якості наповнювача в ньому використовується крейда. Завдячуючи риб'ячому клею, цей ґрунт має ряд значних недоліків: велику усадку, низьку пластичність, високу пористість та низькій поріг до біоураження. Подолати ці недоліки і були покликані наукові розробки 60-70-тих рр. Як було зазначено вище у ВЦНДЛКР знизити крихкість та жорсткість та підвищіти пластичність риб'ячого клею намагалися за рахунок утримання у ньому вологи, тобто шляхом введення пластифікуючих агентів, результатом чого стали масштабні дослідження меду як пластифікатора. Оскільки авторитет цієї організації в Радянському Союзі був незаперечним, саме її розробки стали загальновизнаними. А от співробітники ВНДРЦ йшли по іншому шляху, постійно шукаючи альтернативи. Так, ми вже згадували що вони, незадоволені недоліками меду, зокрема його здатністю мігрувати на поверхню а отже і швидку втрату розчином вологи (2-6 років), успішно застосовували полівініловий спирт. У випадку з клеєм вони також спробували піти шляхом заміни риб'ячого клею на інший, більш пластичний. Оскільки вітчизняна промисловість не виготовляла якісний міздровий клей, були апробовані західні шкіряні та кролячі клеї виробництва Франції, Англії та Німеччини, однак результат був незадовільний. Тоді у стінах інституту почали варити власний міздровий клей, досліди тривали 2 роки, за результатами останніх в лабораторії рибного заводу виготовили 40 кг експериментального клею. Паралельно з цим реставратори почали використовувати клей з риб'ячої шкіри, що мав здатність розчинятися в теплій та холодній воді. Обидва клеї мали ряд переваг над класичним риб'ячим, а саме значно нижчу внутрішню напругу та в'язкість, набагато вищу еластичність [9, с. 39]. Нажаль фабричне виробництво цих клеїв так і не налагодили а риб'ячий клей так і лишився найуживанішим.

Висновки. Основними висновками щодо теми використання риб'ячих клеїв у вітчизняній реставрації можуть бути наступні тези. По-перше переважання цих клеїв було забезпечення хибними уявленнями про їх якості та багату історію у середньовічному іконописі. Впевненість у тому що риб'ячий клей є найкращім посилювалась також тим примарним фактором що вітчизняна школа реставрації була єдиною школою де цей клей ви-

користовувався і ця винятковість також сприймалася як доказ унікальності адгезиву (такі висновки були зроблені на базі аналізу деяких вітчизняних публікацій 50-60-тих рр.). Реставратори СССР на міжнародних симпозіумах та конференціях постійно репрезентували риб'ячий клей та методики з його використанням як одне з найкращих досягнень радянської школи реставрації. Відгомін цього ставлення ми знаходимо у Сари Уолден: «Єдина країна, де його (риб'ячий клей авт.) використовують, – це Росія, тут з ним поводяться з такою самою пошаною, як з ікрою» [10, с. 184]. Зрозуміло, що з огляду на таке шанобливе ставлення до риб'ячих клеїв, в техніко-технологічному плані вітчизняна школа йшла по шляху вдосконалення методик на їх основі. Основними завданнями було подолання вад цих адгезивів, а саме зниження коефіцієнту їх усадки, що вдалося зробити лише частково при зниженні відсотку сухого клею у розчині; зниження ступіня біоураження шляхом введення антисептиків; підвищення пластичності та зменшення жорсткості клейових плівок завдяки введенню пластифікаторів. Що до пластифікаторів, то загальновизнаним серед них став мед. Хоча на сьогодні загальновідомим є той факт, що він виконує свої пластифікуючи функції досить обмежений час. Він зникає з адгезиву протягом 3-6 років а отже питання підвищення пластичності клею так і лишається не вирішеним. Однак, поруч з загальною тенденцією модифікації розчинів риб'ячих клеїв існували і альтернативні дослідження синтетичних адгезивів, однак ця ланка ніколи не була основною, оскільки перевага надавалася органічним матеріалам що вже мали попередню історію використання. Ці тенденції у вітчизняній реставрації збереглися до сьогодні.

Флагманами досліджень в галузі дослідження властивостей риб'ячих клеїв та розробок реставраційних методик у др. пол. ХХ ст. були дві організації ВЦНДЛКР (нині ДержНДІР – Державний науково-дослідний інститут реставрації) та ЦРМ – Центральні реставраційні майстерні (з 1960 р імені І. Е. Грабаря, з 1974 р до нині ВНДЦ – Всеросійський науково-дослідний центр). З огляду на той факт що в складі першої організації у 60-70-ті рр. (час найактивнішого розвитку техніко-технологічних досліджень) активно працював Відділ методики реставрації олійного станкового живопису, стає зрозумілим чому саме цій організації ми завдячуємо більшістю методик якими сьогодні користуймось. Співробітниками ВЦНДЛКР були розроблені або вдосконалені наступні методики з використанням риб'ячих клеїв: дублювання полотна, консолідація фарбового та грунтового шарів, вкладання жорстких кракелюрів, вкладання вздуть фарбового шару. На завершення можна додати що не зважаючи на деякі успіхи у модифікації риб'ячих клеїв протягом др. пол. ХХ ст., необхідно звернути увагу на використання для ряду реставраційних процесів інших глютинових клеїв, зокрема міздрового, як такого що має ряд переваг перед риб'ячим клеєм.

Список літератури:

1. Сахаров І. Исследования о русском иконописании. Кн. 2. Приложение. СПб. – 1849. – С. 41.
2. Лелекова О. Рецепт из глубины веков // Советский музей. – 1986. – № 1. – С. 38-39.
3. Алешин А. Б. Реставрация станковой маслянной живописи в России. Развитие принципов и методов. – Л., 1989. – С. 103.
4. Тростянская Е. Б., Томашевич Г. Н., Сорокина Е. В. Клеевые составы для дублирования // Вопросы реставрации и консервации призведений изоразительного исскуства // Методические рекомендации. – М., 1960. – С. 176.
5. Тростянская Е. Б., Томашевич Г. Н., Сорокина Е. В. Клеевые составы для дублирования // Вопросы реставрации и консервации призведений изоразительного исскуства // Методические рекомендации. – М., 1960. – С. 176-177.
6. Алексеева М. И. Дублирование станковых картин // Реставрация произведении станковой масляной живописи / Учебное пособие. – М. 1977. – С. 121-127.
7. Реставрация и хранение произведений живописи в музеях // Методические рекомендации / Сост. Ф. А. Каликин. – Л., 1989. – С. 8.
8. Алешин А. Б. Реставрация станковой маслянной живописи в России. Развитие принципов и методов. – Л., 1989. – С. 17.
9. Лелекова О. Рецепт из глубины веков // Советский музей. – 1986. – № 1. – С. 39.
10. Уолден С. Реставрация живописи. Спасение или уничтожение? – М., 2007. – С. 184.

Марченко И.Я.
Центр памятниковедения Национальной академии наук Украины
и Украинского общества охраны памятников истории и культури

ИСТОРИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЫБЬИХ КЛЕЕВ В РЕСТАВРАЦИИ СТАНКОВОЙ ЖИВОПИСИ

Аннотация
Статья посвящена истории использования разных видов глютиновых (животных) клеев в реставрации станковой живописи, в частности рыбьего и мездрового. В исследовании рассмотрена эволюция некоторых реставрационных методик, связанных с использованием этих адгезивов. Отдельное внимание уделено недостаткам и преимуществам клеев.
Ключевые слова: рыбий клей, мездровий клей, адгезивы, пластификаторы, влагоемкость, дублирование.

Marchenko I.Y.
National Center for Monument Studies under NAS
and Ukrainian Association for Protection of Historical and Cultural Monuments

THE HISTORY OF THE USE OF CERTAIN ANIMAL GLUES IN THE RESTORATION OF EASEL PAINTING

Summary
The article deals with the history of the use of different hide-and-bone (animal) glues, including cod-liver and leather glue, in the restoration of easel paintings. The evolution of some restoration techniques connected with the use of the mentioned adhesives has been examined. Special attention has been paid to the advantages and disadvantages of adhesives.
Keywords: cod-liver glue, leather glue, adhesives, plasticizers, moisture capacity, duplication.

УДК (100) «1939/1945»

ШТРАФНІ ЕСКАДРИЛЬЇ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ

Петрухін С.В.
Криворізький педагогічний університет

У статті аналізується особливості формування особового складу штрафних авіаескадрилій, їх кількісний склад та бойове використання в Радянському Союзі в період Другої Світової війни. Особливу увагу, приділено положенню «формування штрафних ескадрильї» в Червоній армії його суворості, що до принципів перебування та дострокового звільнення із лав льотчиків-штрафників. Крім того, висвітлюється роль органів правосуддя у цій справі, а також приділено увагу стосовно часу та місця створення штрафних ескадрилій під час радянсько-німецької війни.
Ключові слова: штрафна ескадрилья, 8-а повітряна армія, Сталінградський фронт.

Постановка проблеми. Серед проблем, пов'язаних із Другою Світовою війною, уважного ставлення дослідників останнім часом привертає існування штрафних підрозділів в Червоній армії. Їх формування та специфічні аспекти і досі мають більше питань ніж відповідей. Це пов'язано з тим, що за часів СРСР про ці підрозділи воліли не згадувати зовсім адже сам факт їх існування не вписувався в радянську версію війни. Після розпаду Радянського Союзу виходило дуже мало розвідок присвячених штрафникам і вони здебільшого носили публіцистичний характер. І лише коли в 2004 році був знятий гриф секретності з деяких архівних документів, що стосується вивчення діяльності штрафних ескадрилій ці дослідження перейшли у наукову площину [7, с. 206].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасній зарубіжній історіографії проблема формування штрафних ескадрилій в Червоній армії в роки радянсько-німецької війни набуває все ширшого розгляду. У своїх роботах автори спираючись на існуючий на сьогодні фактологічний матеріал, відтворюють процес формування та використання цих підрозділів в роки Другої Світової війни з боку радянського керівництва. Зокрема, наголошується на принципах формування, чисельності особового складу та на особливостях використання цих підрозділів на фронтах Другої Світової війни.

Приміром, полковник юстиції А. Морозов у своїх статтях висвітлює принципи формування та особливості перебування штрафників в цьому підрозділі, а А. Медведь зосереджує свою увагу на різновидах штрафних формувань, які були створені у ВПС (Військово-повітряних сил) СРСР і брали безпосередню участь в повітряних битвах на Сталінградському фронті.

Метою нашої розвідки є висвітлення мало дослідженої сторінки формування та використання штрафних ескадрилій у складі Військово-повітряних сил Червоної армії.

Виклад основного матеріалу. Штрафні авіаескадрильї (ШАД) – це один із різновидів штрафних підрозділів Червоної армії, які були створені в роки радянсько-німецької війни. У цих підрозділах льотчикам, авіамеханікам, стрілкам – бомбардирам давалась можливість спокутувати свою провину перед Батьківщиною. Як і інші штрафні ескадрильї використовувалися виключно на важких ділянках фронту.

Особливістю цих підрозділів було те, що в тексті наказу № 227 нічого не було сказано про штрафні підрозділи у складі ВПС. Вперше таку ініціативу висунуло керівництво 8-ї повітряної армії Сталінградського фронту. Проект положення про «штрафні ескадрильї» готував майор Я. С. Шкурін, який був на той час першим командиром штабу 8-ї повітряної армії. 6 вересня 1942 р. це положення було затверджено генерал-майором авіації Т. Хрюкіним та бригадним комісаром А. Вихорєвим і стало обов'язковим до виконання [3].

На думку самого А. Морозова це положення вийшло більш суворим ніж інші накази про створення штрафбатів. Доказом цього є те, що сам документ фактично підтверджував жорсткі міри запровадженні в авіації сталінським керівництвом. Про це свідчать такі основні пункти цього положення:

По-перше, термін служби в штрафних ескадрильях міг сягати від 5 до 8 місяців. Основним критерієм звільнення льотчиків та авіамеханіків раніше зазначеного терміну було не перше поранення під час бою, а чітко визначена кількість бойових вильотів та результативність виконання поставлених завдань. Крім того, якщо льотчик отримував під час бою поранення то це не розглядалось радянським керівництвом як вияв спокути штрафником своєї провини [3].

© Петрухін С.В., 2015

По-друге, не передбачалося офіцерському складу надання розширених дисциплінарних повноважень, а також пільг щодо вислуги років. І паралельно з цим, положення забороняло нагороджувати льотчиків державними нагородами, вони позбавлялися права отримувати грошові премії за визначену кількість збитих ворожих літаків або за вдало проведені військово-повітряні операції [5, с. 18].

По-третє, за день штрафні авіаескадрильї мали виконувати в два рази більше бойових вильотів ніж звичайні ескадрильї регулярної армії від 5 до 7 вильотів на день [1, с. 270].

Згідно цього положення в межах 8-ї повітряної армії створювалися штрафні ескадрильї трьох типів:

а) винищувальні на літаках Як-1 і Лагг-3;

б) штурмові на Іл-2;

в) легкобомбардувальні літаки на У-2 [4].

Ці підрозділи 6 вересня 1942 року очолили такі командири як: старший лейтенант Г. Е. Буренков (очолив ескадрилью винищувачів Як-1 і Лагг-3), капітан П.Ф. Забавський (став командиром штурмовиків), старший лейтенант І. М. Семергей (очолив бомбардувальну групу штрафбату) [5, с. 18].

Формування штрафних авіаескадрилій нічим не відрізнялося від структури звичайних регулярних ескадрилій. Штат штрафних ескадрилій включав в себе 10 бойових літаків, 11 льотчиків та 8 авіамеханіків [8].

Командні посади займали виключно офіцери з регулярної армії, постійний склад штрафної ескадрильї включав себе командира, військового комісара, зам. командира, старшого ад'ютанта та старшого техніка. Всі інші посади командного, рядового, льотного і технічного складу формувалися виключно за рахунок штрафників [4]. До тимчасового складу штрафників ескадрильї могли потрапити льотчики, стрілки – бомбардири, техніки та механіки незалежно від звання і раніше займаної посади [5, с. 18]. З іншого боку, у випадку якщо підчас комплектування льотного персоналу бомбардувальних штрафних ескадрилій не вистачало стрілків, то дозволялося ці бойові одиниці доукомплектовувати за рахунок льотчиків із регулярної армії [4].

Провини за які льотчики потрапляли до складу штрафників були різні. Зокрема, зловживання механіками своїм положенням, порушення техніки безпеки, що в результаті призвело до знищення літака або до зриву бойових вильотів. Так, молодий механік охороняючи склад з боєприпасами, занудьгував і на посту вирішив постріляти по горобцям. В результаті це привело до вибуху складського приміщення [3].

Льотчики ставали штрафниками за проявлене боягузтво під час повітряного бою, за пошкодження літака при посадці. В штрафні підрозділи потрапляли і за порушення дисципліни. Приміром в Астрахані двом льотчикам було наказано відправитися 5 червня 1943 року на аеродром Началова та прийняти літак Як – 1 і повернутися в полк. Згодом з'ясувалось, що льотчики не повернулися в конкретно визначений термін, а причиною було те, що вони вирішили самовільно полетіти у Кизляр за вином. А коли вони збиралися повертатися при в зльоті з пустиря зламали літак [3]. Також, до рядів штрафників можна було потрапити за невдале виконання завдання, пияцтво, бійку тощо [9].

Отже, до складу штрафних ескадрилій можна було потрапити за різні провини. А це створювало додаткові важелі, з одного боку, для укріплення дисципліни, а з іншого – давало можливість командирам через свою особисту неприязнь до того чи іншого бійця відправляти його до штрафних підрозділів.

Як підкреслював Г. Савицький, «де перемога там і поразка, де відвага і сміливість – там боягузтво і підлість [9]». Тому у ШАД разом з відважними штрафниками могли бути і негідники. Але слід пам'ятати, що їх кількість в штрафних підрозділах була невеликою. З іншого боку, радянську владу мало турбувало винний чи невинний солдат чи офіцер. Штрафні підрозділи, як правило, використовувались на власний розсуд командуванням на важких ділянках фронту. Так, за свідченнями А. Кроткова, льотчиків штрафників «кидали» то під Харків та Сталінград у 1942 р., то на Курську дугу у 1943. Не кожному вдавалося повернутися. Після першого бою основна частина льотчиків-штрафників гинула в повітрі [2].

Але деяким вдавалося під гідним керівництвом їхніх командирів повернутися живими з цих запеклих повітряних боїв. Наприклад, 206 штрафна авіаескадрилья 807 штурмового авіаційного полку під командуванням П. Ф. Забавського починаючи з 9 вересня 1942 року здійснила 86 успішних бойових вильотів на Сталінградському фронті. В результаті 206 ШАД було знищено 12 танків, 79 автомашин, 12 артилерійських батарей, 48 візків з вантажем, 2 прожектори і живої сили 500 солдатів та офіцерів. Безпосередню допомогу льотчикам штрафникам надав штрафний технічний склад, який за короткий час приводили літаки в повну бойову готовність. З нагородного листа П. Ф. Забавського довідуємося, що технічним складом 206 ШАД було виконано нелюдську роботу. Вони змогли обслужити 52 бойових вильоти, замінити 13 старих авіамоторів на нові, евакуювати з місць примусових посадок 4 літаки та ін. [8]. Проіснувала 206 штрафна авіаескадрилья до 30 жовтня 1942 року після чого була розформована, а її особистий склад був переведений до регулярної армії [6, с. 36].

Висновок. Отже, штрафні ескадрильї реально існували в Червоній армії під час радянсько-німецької війни і були однією із форм репресивної політики Й. Сталіна. Проте, з погляду сучасних дослідників значення цих підрозділів було незначним, навіть мізерним, що в результаті привело до їх ліквідації. Сьогодні свідків існування цих підрозділів майже не залишилося, а ті хто все таки дожив до перемоги ніколи не згадували про своє «штрафне» минуле.

Список літератури:

1. Дайнес В. О. Штрафбаты виграли войну? Мифы и правда о штрафниках Красной Армии / Владимир Дайнес. М.: Яуза: Эксмо, 2011. – 448 с.
2. Кротков А. П. Тайная война воздушного штрафбата [Електронний ресурс] / А. П. Кротков. – Режим доступу до ресурсу: http://4itaem.com/book/taynaya_voyna_vozdushnogo_shtrafbata-365557
3. Мороз А. Штрафной удар с неба [Електронний ресурс] / Андрей Мороз // Красная Звезда 2008. 16 января – Режим доступу до ресурсу: http://old.redstar.ru/2008/01/16_01/4_01.html
4. Мороз А. Обожженные небом. Крылатые штрафники: быль и легенды. [Електронний ресурс] / Андрей Мороз. – Режим доступу до ресурсу: http://old.redstar.ru/2009/06/03_06/3_04.html
5. Медведь А. Штрафные ескадрильи ВВС Красной армии / Александр Медведь // Крылья Родины. – № 5. – 2006. – С. 15-19.
6. Медведь А. Штрафные ескадрильи ВВС Красной армии / Александр Медведь // Крылья Родины. – № 6. – 2006. – С. 37-40.
7. Мединский В. Р. Война. Мифы СССР. 1939-1945./ В. Р. Мединский – М.: ЗАО ОЛМА Медиа Групп, 2011. – 656 с.
8. Наградной лист. Командира 807 штурмового авиационного полка П. Ф. Забавського. 29 мая 1943 г. [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: http://forum.patriotcenter.ru/index.php?topic=2066.0

9. Савицкий Г. Крылатый штрафбат. Пылающие небеса [Електронний ресурс] / Георгий Савицкий. – Режим доступу до ресурсуhttp://4itaem.com/book/kryilatyiy_shtrafbat_pyilayuschie_nebesa-406891

Петрухин С.В.
Криворожский педагогический университет

ШТРАФНЫЕ ЭСКАДРИЛЬИ: МИФ ИЛИ РЕАЛЬНОСТЬ

Аннотация
В статье анализируется особенности формирования личного состава штрафных эскадрилий, их количественный состав и боевое использование в Красной армии в период Второй Мировой войны. Особое внимание, уделено положению «формирование штрафных эскадрильи» в Красной армии его строгости, о принципах пребывания и досрочного освобождения из рядов летчиков-штрафников. Кроме того, освещается роль органов правосудия в этом деле, а также уделено внимание относительно времени и места создания штрафных эскадрилий во время Великой Отечественной войны.
Ключевые слова: штрафная эскадрилья, восьмой воздушная армия, Сталинградский фронт.

Petrukhin S.V.
Kryvyi Rih Pedagogical University

PENAL SGUADRON: MYTH OR REALITY

Summary
In the article analyzes the features of formation personnel penal air squadron, their quantitative composition and combat using in the Red Army during World War II. Particularly attention allot to the positions to the formations of penalty squadron Red army its strict, what to the principles sojourn and parole with the ranks pilot – penalty. In addition, highlights the role of justice in this case and paid attention regarding the creation penalty units.
Keywords: penal air squadron, 8-th air army, Stalingrad front.

УДК930.253:94 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОПАГАНДИ ПІД ЧАС НАБОРУ ДО 14-ОЇ ДИВІЗІЇ ВАФФЕН СС «ГАЛИЧИНА» (КВІТЕНЬ-ЧЕРВЕНЬ 1943 РОКУ)

Хом'як О.В.
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У статті розглянуто особливості пропагандистської кампанії на початку набору до 14-ої дивізії Ваффен СС «Галичина» у квітні-червні 1943 року. Встановлено, що антирадянська риторика та потреба вишколеного українського військового формування стали основними гаслами пропаганди та були висловлені тими, кого громадськість поважала: священиками, вчителями, учасниками подій Української революції 1917-21 років тощо. Для багатьох добровольців саме це стало вирішальним чинником у їхньому рішенні вступати до дивізії, які, відтак, свідомо чи несвідомо стали жертвами пропаганди.
Ключові слова: дивізія «Галичина», 14-та дивізія Ваффен СС «Галичина», пропаганда.

Постановка проблеми. 28 квітня 1943 року у дистрикті «Галичина» офіційно розпочалася кампанія рекрутування добровольців до нової військової формації під німецькою егідою – СС стрілецької дивізії «Галичина» (таку назву мала дивізія на час свого створення та змінюватиметься ще кілька раз). Згідно із звітом Військової управи, що відповідала за набір до дивізії, станом на 2 червня 1943 року на гасло «Усі до дивізії» відгукнулось 81 199 осіб, з яких придатними до військової служби визнано 52 873 [1, с. 97]. Це перевершило усі сподівання як німецької адміністрації, так і представників легальних українських організацій. Що спричинило таку кількість добровольців? Якими інструментами заохочували/примушували до вступу? Які пропагандистські гасла використовували та як вони сприймалися? Ким були носії таких закликів?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження історії 14-ої дивізії Ваффен СС «Галичина» (далі – дивізія або дивізія «Галичина») представлені у працях Майкла Мельника, Тараса Гунчака, Андрія Боляновського, Романа Колісника [46, 4, 1, 18], які фокусуються на її організаційному становленні та бойових діях, тоді як особистий досвід війни її вояків досі залишається поза увагою дослідників. Розвідки Олесі Хромейчук, Пера Рудлінга та Девіда Марплза [48, 45] аналізують особливості формування наративів про дивізію в Україні та за її межами. В Україні уявлення про дивізію творилося не під впливом академічної літератури, а газетними публікаціями та некомпетентними дискусіями в публічному просторі. Цьому посприяла поляризація трактування її колишніх вояків як «зрадників»/»військових злочинців» [8, 47] та «борців за незалежність України» [27, 31, 35], що вкотре показує потребу дослідженні феномену дивізії «Галичина» в українській історії.

У статті використано матеріали українських архівів, спогади, а також усні історії *(Oral History)* із

© Хом'як О.В., 2015

членами Братства колишніх вояків Першої української дивізії Української національної армії та/або Української повстанської армії (УПА) в Україні та Канаді у вигляді напіввідкритого тематичного або біографічного інтерв'ю. Очевидно, що належність до певної соціальної групи – Братства дивізійників та/чи УПА – формує колективну пам'ять усієї спільноти та впливає на індивідуальне бачення подій свого минулого, осмисленого крізь призму власного досвіду та прожитого життя.

Метою статті є відтворення особливостей пропагандистської кампанії та її впливу під час набору до дивізії «Галичина» на початковому етапі у квітні-червні 1943 року. Зокрема, дослідити чиїми вустами та за допомогою яких засобів доносилися до ширшої громадськості основні пропагандистські гасла.

Виклад основного матеріалу. Отримавши в березні 1943 року офіційну згоду Берліна на створення великого військового формування з українців, очільник дистрикту «Галичина» Отто Вехтер розумів необхідність залучення Українського центрального комітету (УЦК) для забезпечення успішного набору до дивізії: «Тут вже не стояло питання, хочемо ми дивізії, чи ні, тільки в чемній формі була поставлена вимога співпраці в її творенні» [32]. Керівництво УЦК усвідомлювало, що відмова могла б загрожувати його ліквідацією і, окрім того, «були свідомі, що Дивізія при наших зависоких бажаннях була б створена і без нас» [25, с. 12]. Відтак, Володимир Кубійович, голова УЦК, разом із колегами підтримали ідею дивізії через переконання, що саме відсутність добре навченої армії не дала змоги українцям зберегти власну державу під час розпаду імперій після Першої світової війни [25, с. 12].

Такі сподівання представників деяких кіл українства уособлюють собою важливу рису тогочасного суспільства: культ військових та військової традиції. Йдеться про те, що військові формування з попередніх історичних періодів (Військо Запорозьке, легіон УСС, УГА, армія УНР та інші) інтерпретувалися як одна із форм української державності. Франк Гольчевські називає таке розуміння тогочасної ситуації специфічно українською рисою [3]. Відповідно, крізь таке бачення подавалося і створення дивізії, як продовження традиції. Це знайшло відгук як серед старшого покоління, так і молоді, адже у міжвоєнний період найпопулярнішим був саме культ «Визвольних змагань» 1917-1921 років, багато учасників яких брали активну участь у громадському житті міжвоєнної Другої Речі Посполитої та в роки Другої світової війни. Відтак, Володимир Кубійович у створенні дивізії вбачав також і український інтерес: нагода для українців врешті стати політичним суб'єктом, можливість об'єднати українців в одну військову формацію, щоб вони не гинули безіменно в складі численних німецьких відділів, та поставити певні вимоги перед німецькою адміністрацією [26].

Пропаганда була одним із ключових чинників вплину на набір добровольців та їхні мотивації. Військова управа (ВУ), створена 15 квітня 1943 року, відповідала за пропаганду та успішний набір до дивізії. За рішенням губернатора Отто Вехтера очолив ВУ український німець Альфред Бізанц, підполковник УГА та армії УНР. Згідно із статутом, ВУ «є помічним органом Губернатора Галицької області... для набору та духово-культурної й соціяльної опіки приналежних до дивізії та зокрема членів їх родин» [5]. Безпосередньо завдання набору покладалося на відділи пропаганди, а також поповнень (організації та вербування), які очолили відповідно Михайло Кушнір, колишній сотник УГА, та інженер Михайло Хронов'ят, сотник УГА [18, с. 35-36]. Відтак, прес-бюро УЦК та ВУ широко зайнялося пропагандою вступу до дивізії. «Романтичні» настрої щодо формування військової формації з українців знайшли втілення не лише у низці пропагандистських матеріалів (публікації, плакати, листівки тощо), а й у закликах пропагандистів. Назвемо основні напрями дивізійної пропаганди:

- антирадянська спрямованість, СРСР – давній ворог українства;
- апеляція до героїчних вчинків, військових формувань періоду Української революції (Легіон УСС, УГА, армія УНР тощо);
- звернення до людських цінностей: захист Батьківщини, сім'ї, майбутнього;
- публічна підтримка ідеї дивізії багатьма авторитетними особами.

Старт пропагандистської кампанії розпочався із церемонії офіційного утворення дивізії у Львові 28 квітня 1943 року. Усі доповідачі (Кубійович, Хроновят, о. Василь Лаба – дивізійний капелан) наголошували на важливості боротьби з більшовизмом, а губернатор Вехтер в унісон з доповідачами підкреслив, що «тільки нації зі зброєю в руках самі пишуть свою історію та визначають свою долю» [4, с. 28]. Подібні маніфестації відбулися в багатьох містечках дистрикту «Галичина», хоча не всюди однаково піднесено.

Матеріали про дивізію надсилалися до багатьох видань, цензурованих німецькою адміністрацією, передусім до популярних газет «Львівські вісті» та «Краківські вісті». Зокрема, до 10 травня було передано 95 публікацій [4, с. 31], серед них – розгорнуті статті під символічними назвами «Батьківщина кличе» [20], «Геройський дух доведе до перемоги» [21], «Зі зброєю в руках» [22], «У свідомості спільних завдань» [23], «Іспит громадської зрілості» [24] тощо.

Більшості розміщеним плакатам притаманна антибільшовицька тематика із закликами боротися за свою Батьківщину, дім, сім'ю. Іншим елементом стало проведення аналогій із легіоном УСС. Проілюструємо закликом із плакату за підписом губернатора Вехтера: «Галицько-українська молоде! Ти здобуваєш цим право [...] до боротьби [зі] своїм смертельним ворогом-большевиком, до боротьби за віру і батьківщину, за свої родини, за рідні ниви, за справедливий лад в переможній, новій Європі» [38, арк. 8]. У листівці «Вказівки для охотників SS Стрілецької дивізії Галичина» вказано, що доброволець «є покликаний до боротьби за свій край [...] з небезпекою, яка грозить з азійських степів. Він є покликаний утримати традицію українського народу в боротьбі за культуру народів Европи. Прийом до ... Дивізії є високою честю [39, арк. 50].

Важливим фактором агітації стало також змалювання в пресі злочинів радянської влади, відтак, боротьба із найголовнішим ворогом українства ще від взяття Києва Андрієм Боголюбським у 1169 році виглядала логічною і морально виправданою: «В життєвому інтересі українського народу лежить знищити большевизм, бо він по своїй природі заприсяг смерть українському народові» [42]. У матеріалах йшлося й про те, що німецька влада погодилась на створення української частини, а ініціаторами, відповідно, є українці, хоча це і не відповідало дійсності [42].

Позатим, німецька адміністрація мала інші наміри: після офіційного утворення дивізії Вехтер у секретних інструкціях зазначив, що українці цим своїм вчинком залучаються до боротьби проти СРСР, але це аж ніяк не повинно створювати ілюзію, що німцям необхідна допомога українців, і українці є союзниками німців [18, с. 47]. Як наслідок, за спостереженням Романа Колісника, німецькі чиновники у промовах не вдавалися до деталей та апелювали в основному до спільної боротьби проти більшовизму для побудови Нової Європи, тоді як представники українства надали створенню дивізії

надзвичайного значення і обов'язково проводили історичні паралелі із попередніх історичних періодів [18, с. 51-55]. Така розбіжність у поглядах може свідчити про «романтичне» сприйняття ідеї дивізії українським політикумом, їхню політичну незрілість, поєднану з бажанням відновлення української держави, якими було просякнуте суспільство.

До створення дивізії активно долучилася/долучили громадськість. Відтак, участь у пропагандистській кампанії священиків, вчителів та учасників Української революції 1917-1921 років – людей, які користувалися загальною повагою та пошаною – стала одним із ключових чинників її успіху у травні-червні 1943 року. Для багатьох колишніх військовиків формування дивізії означало продовження традиції «походу проти більшовиків в роках 1918-1920 та що дається Українським комбатантам можливість продовжувати ними розпочате велике діло» [40]. Усвідомлення того, що Німеччина може програти війну, з одного боку, та проведення аналогій із Першою світовою війною, з іншого боку, утверджувало віру, що дивізія стане зародком майбутньої армії. Була поширена думка, що, у випадку перемоги СРСР, демократичні країни, такі як США, Англія, відкриють третій фронт проти Радянського Союзу і будуть змушені рахуватися з українцями, як із певною силою, яка матиме своє військо: «А під час війни суб'єктом подій можна стати тільки через військо» [41].

Багато колишніх вояків, хоча й були немолоді, відгукнулися на заклик вступати до дивізії й активно пропагували ідею дивізії як можливість легально здобути зброю та військовий вишкіл. Микола Угрин-Безгрішний, колишній вояк УГА та Легіону УСС, описав свою агітаційну роботу в Рогатинському повіті: «Виїздив я сливе щодня в села, збирав народ і молодь та виголошував палкі промови ... про значіння збройної сили для кожного народу, зокрема для українського, що живе на межі культурних націй Європи й дикої Азії» [43].

Публічна підтримка з боку Церкви стала важливим фактором, який спонукав до вступу. Володимир Кубійович пригадує, що у справі дивізії «першу розмову відбув з найвищим для українців авторитетом – з Митрополитом Андреєм і почув з його уст ті самі слова, які я чув влітку 1941 р.: 'Немає майже ціни, яку не треба б дати для створення української армії'» [25, с. 11]. Проте належність саме цієї широко використовуваної в історіографії фрази Митрополиту викликає сумніви деяких дослідників, зокрема через те, що спогади Кубійовича містять неточності [7, 33]. Є думка деяких дослідників, що Митрополит не підтримав ідею дивізії [34]. Враховуючи еволюцію ставлення Церкви до німецького режиму від лояльності до пасивного опору, на нашу думку, Митрополит таки підтримав створення «українського війська» як важливий чинник в утримані правопорядку в Галичині (на противагу хаосу, який, на його думку, уособлювало собою українське підпілля), особливо після майбутньої поразки Німеччини, в якій Шептицький не сумнівався. Такі думки Митрополит висловив в серпні 1943 року [9].

Таким чином, підтримка Митрополита Андрея та необхідність духовної опіки над своїми парафіянами посприяли активній участі духовенства у пропагуванні дивізії. Митрополит Йосиф Сліпий на допиті у 1945 році зазначив, що «не посилати священиків на службу в дивізію ми не мали права, адже це б протирічило релігійній совісті, залишивши напризволяще своїх вірних греко-католиків» [29, с. 646]. Очолив місію УГКЦ до дивізії о. Василь Лаба. Відправлення греко-католицьких капеланів та релігійна опіка над дивізійниками стали важливою поступкою німців та уособили собою одну із ключових рис, які відрізняли 14-ту дивізію Ваффен СС «Галичина» від інших подібних німецьких формувань.

Підтримка ідеї дивізії УГКЦ була широкою: цей факт, як і співпрацю Церкви із УЦК та націоналістичним підпіллям не залишили поза увагою радянські каральні органи після звільнення Галичини від німецької окупації у 1944 році. Ба більше, це використовувалося як доказова база для арештів священиків, зокрема незгідних із де-факто ліквідацією УГКЦ, де-юре її «возз'єднанням» із РПЦ. Протоколи допитів та доповідні записки дозволяють побачити масштаб залученості Церкви та її роль у створенні дивізії. Священики не лише були залучені до виконання своїх прямих релігійних обов'язків, а й займали відповідні громадські посади. Оскільки станом на 1945 рік радянські органи помилково трактували УЦК як один із виявів діяльності ОУН, то закиди у активній участі священиків в роботі ОУН підтверджувалися співпрацею з УЦК (наприклад, на Львівщині 15-ть із 32-ох районних делегатур УЦК очолювали саме греко-католицькі священики), «антирадянсько-націоналістичною пропагандою», та допомогою підпіллю [29, с. 406]. Передусім, йдеться про участь священиків в урочистостях з нагоди створення дивізії у якості доповідачів та представників Церкви, які проводили публічні молитви. Зокрема, сам Йосиф Сліпий проводив урочистий молебен у Львові 28 квітня 1943 року, а о. Лаба виголосив промову [29, с. 646]. Є і багато інших прикладів в регіонах: о. Ігнатій Цегельський у м. Кам'янка-Буська на мітингу закликав допомагати німцям, супроводжував рекрутів на залізничну станцію під час їхнього відправлення на військове навчання, виголошував проповіді відповідного змісту під час служби [29, с. 407-408]. Священик Степан Комар був «мужем довір'я» УЦК у с. Коросно Щирецького повіту на Львівщині, проводив зібрання молоді із закликами вступати до дивізії для боротьби з більшовизмом [29, с. 423]. Священик Іван Садовський у Золочеві працював й у набірній комісії до дивізії, а його два сини Генах і Богдан, члени ОУН, стали добровольцями [29, с. 420-423]. Подібна діяльність в роки німецької окупації була типовою для багатьох священиків.

Не менш важливою була також роль вчителів та директорів шкіл у наборі добровольців: багато з них отримали відповідні директиви від ВУ та німецької влади. Випускники шкіл мали скласти ядро нової військової формації. Колишні дивізійними пригадують, що для багатьох це також стало вирішальним чинником: «То була така загальна пропаганда. Вчителі нам казали, всі знали. Йдемо до нових Січових стрільців, йдемо до української армії, прийшов час, що треба діяти» [16]. Наприклад, у місті Чортків «директор школи цілим класом нас через місто організовано повів в вербовочний пункт. Можете собі уявити? І ніхто не втік, всі цілим класом пішли записуватися. І в гімназії так було» [14]. «То наш комітет зі Львова, ходили пропагандисти по школах, вербували, то я зголосився прямо зі школи, навіть не питався ні тата, ні мами, а записався» [17]. Директор торговельної школи у Львові Кавалісько записав до дивізії усіх учнів старших класів, а керівник української гімназії Радзикевич обіцяв полегшити отримання атестату, якщо добровільно вступлять до дивізії [36]. Іван Мамчур пригадує, що разом з іншими гімназистами отримав «запрошення» іти в дивізію, але, щоб «не сваритися» з владою, пройшов тільки медичну комісію, а вояк став за рік вже за інших обставин [30, с. 40]. Серед пропагандистів у школах були як члени ВУ, так і уповноважені ВУ по округах. Микола Воробель пригадує, що на весні 1943 року до школи міста Самбора прийшла делегація з «Бізанцом та представником Головатим, і стали нас намовляти, а то і погрожувати, щоб йшли до дивізії [2, с. 6].

Одним із наріжним стержнів пропаганди дивізії були обіцянки забезпечити родинам добровольців відповідну оплату та харчування нарівні із німецькими. Зокрема, вже 3 травня 1943 року Вехтер видав розпорядження «Про зрівняння прав забезпечення родин добровольців Дивізії з родинами німецьких вояків» [38, арк. 8, 18]. Проте в реальності забезпечення родин було незадовільним. Ця проблема заслуговує на окрему розвідку, що тематично виходить за межі цієї статті.

Реалії німецької окупації безпосередньо вплинули на повсякдене життя населення та стратегії їхньої поведінки. Зокрема, молодь відправляли в Німеччину на роботу та залучали до праці в будівельній службі Баудінсті (нім. *Baudienst*) тощо. Тому німецька адміністрація сприяла, аби вступ до дивізії сприймався позитивно, адже молоді юнаки 1920-25 р.н. становили найбільший інтерес для влади у якості потенційних рекрутів. Відтак, аби забезпечити відповідну кількість рекрутів в умовах обмеженого людського ресурсу та не підірвати роботу інших своїх структур, юнакам надано можливість відпрацювати на економіку Третього Райху або ж піти до дивізії. Зокрема, на плакаті вказано, що «прийняті як добровольці до СС стрілецької дивізії Галичина є вільні від обов'язку праці» [6]. Інше розпорядження губернатора Вехтера стосувалося тих, хто закінчив роботу в Баудінсті або ж був зобов'язаний її відбути: молодь 1920-25 р.н. звільнялася від праці в Баудінсті, якщо надасть комісії посвідчення про вступ до дивізії [1, с. 59]. Проте, аби не зривати роботу Баудінсту, юнаків зобов'язали спочатку відпрацювати, і тільки після цього іти добровольцями. Посвідка про вступ до дивізії також звільняла від роботи в Німеччині до часу призову до військової служби [37]. У ній зазначалося, що ця особа «не зазнаватиме переслідувань за ухиляння в минулому від відправлення на роботу в Райх» [19]. Таке твердження дало підстави дослідникам говорити про вступ до дивізії осіб, які переховувалися від переслідувань і, відповідно, такий вчинок означав вибір ними меншого зла. Окрім того, у «Напрямних для набірних комісій» вказано, що прийняти до дивізії не можуть засуджених на 5 і більше років позбавлення волі. Відповідно, особи з меншим терміном можуть скористатися цією можливістю. Українським поліцаям не дозволили вступати до дивізії, оскільки поліція була важливим елементом для збереження суспільного правопорядку [44].

Відгомін пропаганди набув широкого розголосу. Олег Лисяк підмітив, що все таки було недостатньо інформації про те, що таке дивізія, для чого створювалася і чому – на перший план виступають саме гасла: «Ми, ці що пішли за покликом Військової управи не знали або дуже мало знали про те, хто розпочав цю справу, чи проф. Кубійович, чи губернатор Вехтер, але для нас це все і так не було важне. Ми пішли до дивізії, бо так треба було, 'хтось там мусів піти'» [27].

Дивізійники у своїх спогадах також послуговуються риторикою пропаганди, пояснюючи причини свого вступу до дивізії. Це особливо стосується тих, хто вступав до дивізії у травні-червні 1943 року: «Ви не можете собі уявити і вам важко буде це уявити, який це був натхненний порив молоді іти в дивізію» [10-17]. В інтерв'ю знаходимо такі характеристики: юнаки, взагалі «ні на що не дивились, не рахувались із своїм життям, нічо» [11], тільки б іти, «а там як буде» [14], які відображають переплетіння свідомого та несвідомого у їхньому рішенні іти до дивізії.

Висновки. Початок набору добровольців до дивізії характеризувався широкою пропагандою та масовою реєстрацією добровольців (понад 80 тисяч). Очевидно, що пропаганда може бути настільки ефективною тоді, коли співпадає із очікуваннями населення, їхніми уявленнями та стереотипами розуміння дійсності. Відтак, квітень-червень 1943 року можна назвати часом «дивізійної ейфорії», коли хвиля ілюзій та сподівань прокотилася серед деяких верств населення Галичини та передалася молоді, адже була висловлена вустами тих, кому довіряли і кого поважали: священиків, вчителів, учасників подій Української революції 1917-21 років тощо. Їхня присутність, поєднана із антирадянською риторикою та апеляцією до загальнолюдських цінностей, стала каталізатором та одним із найбільш дієвих методів пропаганди. Подібною риторикою послуговувалися дивізійники і після війни, пояснюючи причини свого вступу до дивізії. Відтак, їх можна назвати жертвами пропаганди.

Список літератури:

1. Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія / Андрій Боляновський. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 2000. – 538 с.
2. Воробель М. Спогади дивізійника з Лемківщини / Микола Воробель. – Упор. С. Мирonченко та С. Треус. – Львів: Євросвіт, 2009. – 112 с.
3. Гольчевскі Ф. Суперечлива традиція: ОУН/УПА та націотворення // Україна. Процеси націотворення / Упор. А. Каппелер; пер. з нім. – Київ: К.І.С., 2011. – С. 307-320.
4. Гунчак Т. У мундирах ворога / Т. Гунчак. – Броди: Просвіта, 2005. – 192 с.
5. Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Р-35. – Оп. 12. – Спр. 54. – Арк. 51.
6. ДАЛО. – Ф.Р-35. – Оп. 9. – Спр. 261а. – Арк. 1-2.
7. Демкович-Добрянський М. Митрополит Шептицький і «Дивізія Галичина» // Патріярхат. – 1999. – Ч. 7-8. – С. 10.
8. Дмитрук К. Безбатченки / Клим Дмитрук. – Львів: Каменяр, 1974. – 238 с.
9. Гентош Л. Про ставлення митрополита Шептицького до німецького окупаційного режиму в контексті документа з канцелярії Альфреда Розенберга // Україна модерна. – Ч. 20. – Київ: Критика, 2013. – С. 307.
10. Інтерв'ю з Богданом С. від 28 грудня 2005 р. (Україна). Усі використані інтерв'ю записані авторкою та зберігаються в її приватному архіві.
11. Інтерв'ю з Михайлом Т. від 23 лютого 2006 р. (Україна).
12. Інтерв'ю з Любомиром В. від 24 лютого 2006 р. (Україна).
13. Інтерв'ю з Денисом П. від 7 березня 2006 р. (Україна).
14. Інтерв'ю з Зеноном А. від 7 березня 2006 р. (Україна).
15. Інтерв'ю з Леонідом М. від 12 березня 2006 р. (Україна).
16. Інтерв'ю з Романом К. від 18 листопада 2010 р. (Канада).
17. Інтерв'ю з Ярославом Г. від 15 грудня 2010 р. (Канада).
18. Колісник Р. Військова управа та українська дивізія «Галичина»: діяльність Військової Управи та німецька політика відносно українських національних збройних сил в роках 1943-1945. – Торонто, 1990. – 168 с.
19. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 358.
20. Краківські вісті. –1943. – № 155(893). – С. 1.
21. Краківські вісті. – 1943. – 16 травня. – С. 2.
22. Краківські вісті. – 1943. – 23 травня. – С. 3.

23. Краківські вісті. – 1943. – 6 червня. – С. 1.
24. Краківські вісті. – 1943. – 20 червня. – С. 2.
25. Кубійович В. Дивізія «Галичина» (до історії її постання) // Вісті комбатанта. – 1963. – № 3. – С. 12-13.
26. Кубійович В. Початки Української дивізії «Галичина» / Українська дивізія «Галичина». Історико-публіцистичний збірник. Упор. М. Слабошпицький, В. Стеценко. – Київ – Торонто, 1994. – С. 14-19.
27. Лисяк О. За стрілецький звичай. Роман із часів Другої світової війни / Олег Лисяк – Львів: Червона калина, 1993. – 246 с.
28. Лисяк О. Відламки «Шибки у вікні». Збір статей, оповідань, нарисів і репортажів / Олег Лисяк. – Торонто: Вісті комбатанта, 1996. – С. 55.
29. Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів державної безпеки. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006.
30. Мамчур І. Нас доля світами водила / І. Мамчур. – Львів: Афіша, 2009. – 368 с.
31. Новосад П. З Україною в серці / П. Новосад. – Львів: Каменяр, 1995. – 223 с.
32. Паньківський К. Роки німецької окупації / Кость Панківський. – Нью-Йорк – Торонто: East Side Press,1965. – С. 223.
33. Пилипів І., Делятинський Р. До питання про ставлення греко-католицького духовенства до дивізії «Галичина» (1943-1945 рр.) // Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – Ч. 15-16. – С. 373-388.
34. Поїздник І. Митрополит Андрей Шептицький та український національний рух (1941-1944) / Kościył, naryd, państwo. Działaność i dziedzictwo Metropolity Andrzeja Szeptyckiego (1865-1944). – Wrocław – Warszawa, 2011. – S. 149-164.
35. Стеткевич Л. Як з Бережан до кадри / Л. Стеткевич. – Тернопіль: Джура, 1998. – 172 с.
36. Сульженко В. Позорное предательство, безславний конец / Бродовский котел: воспоминания, очерки, документы. – Львів: Каменяр, 1974. – С. 210.
37. Феркуняк Д. Спомини з життя в дивізії «Галичина» і в полоні 1943-1947. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 8.
38. Центральний державний архів вищих органів України (ЦДАВОУ). – Ф. 3971. – Оп. 1. – Спр. 3.
39. ЦДАВОУ. – Ф. 3971. – Оп. 1. – Спр. 5.
40. ЦДАВОУ. – Ф. 3971. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 1.
41. ЦДАВОУ. – Ф. 3971. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 1.
42. ЦДАВОУ. – Ф. 3971. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 48.
43. ЦДАВОУ. – Ф. 3971. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 12-13.
44. Яшан В. Стрілецька дивізія «Галичина». Станиславівська округа в роках 1943-44 // Вісті Комбатанта. – 1968. – № 5-6. – С. 49-50.
45. Marples D. Beyond the Pale? Conceptions and Reflections in Contemporary Ukraine about the Division Galizien // Journal of Ukrainian Studies. – № 34. – Summer-Winter 2009. – P. 337-50.
46. Melnyk M.J. To Battle. The Formation and History of the 14th Galician Waffen-SS Division / Melnyk M.J. – Helion & Company Limited, 2002.
47. Littman S. Pure Soldiers or Sinister Legion. The Ukrainian 14th Waffen-SS Division (Montreal-New York-London: Black Rose Books, 2003).
48. Rudling P.A. 'They Defended Ukraine': The 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (Galizische № 1) Revisited / Per Anders Rudling. – The Journal of Slavic Military Studies. 2012,25:3. – P. 329-368.

Хомяк О.В.
Национальний университет «Києво-Могилянськая академия»

ОСОБЕННОСТИ ПРОПАГАНДЫ ВО ВРЕМЯ НАБОРА В 14-УЮ ДИВИЗИЮ ВАФФЕН СС «ГАЛИЧИНА» (АПРЕЛЬ-ИЮНЬ 1943 ГОДА)

Аннотация
В статье рассмотрены особенности пропагандистской кампании во время набора в 14-ую дивизию Ваффен СС «Галичина» в апреле-июле 1943 года. Установлено, что антисоветская риторика и идея о необходимости украинского военного формирования с стали основными лозунгами пропаганды, которые высказывались теми, кого уважало общество: священники, учителя, участники событий Украинской революции 1917-21 годов. Для многих добровольцев именно это стало решающим фактором в их решении стать солдатами, которые, следовательно, сознательно или неосознанно стали жертвами пропаганды.
Ключевые слова: дивизия «Галичина», 14-я дивизия Ваффен СС «Галичина», пропаганда.

Khomiak O.V.
National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

FEATURES OF PROPAGANDA DURING THE RECRUITMENT TO THE 14TH WAFFEN GRENADIER DIVISION OF THE SS «GALICIA» (APRIL-JUNE 1943)

Summary
This paper examines the role of propaganda during the enlistment to the 14th Waffen SS Galicia Division at its initial stage in April-June 1943. It is studied that anti-Soviet rhetoric and need for the well-trained Ukrainian military formation became the main slogans of the propaganda campaign. Broader public was approached with the division idea by priests, teachers, and participants of the Ukrainian revolution in1917-21. As a result, it has become the crucial factor for many people to join the division who, therefore, consciously or unconsciously turn into victims of propaganda.
Keywords: Galicia Division, 14thWaffen SS Galicia Division, propaganda.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 65.012.123

АНАЛІЗ ПЛИННОСТІ КАДРІВ, ЯК СКЛАДОВА ЗАГАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПОСТУПАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ПІДПРИЄМСТВА

Абесінова О.К.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Досліджено теоретичні питання аналізу плинності кадрів. Визначені напрями вдосконалення методики аналізу руху персоналу в контексті положень поступального розвитку організаційної структури підприємства. Порядок аналізу руху персоналу запропоновано вдосконалити через доповнення основних показників додатковими коефіцієнтами аналізу зовнішнього і внутрішнього руху персоналу. Це дасть можливість визначити місце підприємства в галузевому та загально ринковому сегменті, віднайти власну траєкторію руху та розвитку підприємства.
Ключові слова: аналіз, плинність кадрів, рух персоналу, кадровий потенціал, коефіцієнтний аналіз.

Постановка проблеми. Ефективна робота з кадровим потенціалом неможлива без розуміння загальної логіки і закономірностей процесу руху персоналу в компанії.

Результативним показником, що характеризує соціальну ефективність управління, визначають коефіцієнт плинності кадрів.

Цей показник відображає динаміку персоналу фірми і також виступає в ролі факторного, побічно впливаючи на продуктивність праці. Він є індикатором благополуччя в галузі управління персоналом. Якщо фірма має гарні виробничі показники, але плинність персоналу висока, це означає, що на фірмі низька стабільність персоналу, а, враховуючи, що підвищена плинність може дорого коштувати підприємству, слід більш ретельно підходити до аналізу причин, за якими люди звільняються з підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми плинності кадрів зробили вітчизняні та зарубіжні науковці. В Україні цим питанням займалися Л.В. Балабанова, В.М. Данюк, В.С. Васильченко, А.М. Гриненко, А.М. Колот, Н.С. Краснокутська, Ю.Г. Одегов, В.І. Петюх, С.Г. Черемисина. Серед науковців, які досліджували питання теорії та практики аналізу плинності кадрів необхідно виділити М.І. Баканова, Ф.Ф. Бутинця, І.Д. Лазаришину, О.В. Мельниченка, Є.В. Мниха, О.В. Олійник, І.М. Парасій-Вергуненко, Г.В. Савицьку, С.І. Шкарабана, Р.К. Шурпенкову, М.Г. Чумаченка. Разом з тим, питання аналізу плинності кадрів на сьогодні потребують більш глибокого вивчення, з точки зору впливу її наслідків на результати діяльності сучасного підприємства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Безглуздо заперечувати очевидний факт: плинність кадрів – негативне явище. Разом з тим хотілось б підкреслити, що цей процес є лише гіпертрофованою формою руху персоналу – реальності, яку неможливо усунути або скасувати (наприклад, наказом по підприємству). Тому принципово важливо, з одного боку, розібратися в причинах виникнення плинності кадрів і мінімізувати це явище, з іншого – виявити і використати позитив, який характеризує рух персоналу.

Мета статті. Головною метою цієї статті є визначення напрямів вдосконалення методики аналізу плинності кадрів підприємства в контексті положень поступального розвитку організаційної структури підприємства.

Виклад основного матеріалу. Показники руху персоналу обов'язково мають бути безпосередньо прив'язані до процесів руху персоналу, відображати та оцінювати їх. Зазвичай рух персоналу поділяється на зовнішній і внутрішній. Під зовнішнім рухом персоналу організації розуміємо всі переміщення, пов'язані із залученням персоналу чи його вивільненням. Залучення персоналу можливе:

1. На постійній основі: прийом персоналу на випробувальний термін, стажування, практику з подальшим зарахуванням до штату;

2. На тимчасовій основі: робота за строковою угодою; прийом на стажування, проходження практики; аутстаффинг персоналу; лізинг персоналу.

При вивільненні персоналу враховуються такі аспекти:

1. Тимчасове вивільнення персоналу (зі збереженням робочого місця): виконання адміністративних обов'язків (у період виборів); направлення на навчання; призов на військову службу; декретна відпустка; довгострокові відрядження (від 6 місяців);

2. Вихід за межі підприємства: звільнення з підприємства (в т. ч. скорочення); аутплейсмент (допомога з працевлаштуванням в іншу організацію); аутстаффінг (виведення зі штату працівника); вихід на пенсію; смерть працівника.

При аналізі зовнішнього руху персоналу підприємства використовують такі коефіцієнти: коефіцієнт обороту з прийняття, коефіцієнт обороту зі звільнення, коефіцієнт загального обороту кадрів, коефіцієнт співвідношення прийнятих і звільнених працівників, коефіцієнт інтенсивності плинності кадрів, коефіцієнт закріплення на посаді, коефіцієнт загальної трудової мобільності, коефіцієнт плинності кадрів.

Внутрішній рух персоналу підприємства – це всі переміщення персоналу в межах однієї організації, всіх її структурних чи територіальних одиниць. До внутрішнього руху персоналу відносяться: прийняття на постійне місце роботи після проходження випробувального терміну, стажування, практики; переміщення/переведення в межах професії, кваліфікації, категорії персоналу, структурних та територіальних одиниць; навчання/підвищення кваліфікації, перекваліфікація (з відривом та без відриву від виробництва/на робочому місці); надання відпусток (щорічна основна, додаткова); короткострокові відрядження (до 6 місяців); висунення до кадрового резерву; абсентизм (відсутність на робочому місці/лікарняний).

Аналізуючи внутрішній рух персоналу слід використовувати такі коефіцієнти: коефіцієнт стабільності кадрів,коефіцієнт постійності кадрового складу, коефіцієнт внутрішньої мобільності. Для аналізу процесів руху персоналу, коефіцієнти за видами руху персоналу згруповані в табл.1.

Як видно з наведеної інформації, характерним є те, що існуючі показники в основному, оцінюють процеси зовнішнього руху персоналу, а процеси внутрішнього руху лише оцінюються зі сторони ста-

© Абесінова О.К., 2015

Таблиця 1

Показники аналізу руху персоналу

Показники, що оцінюють зовнішній рух персоналу підприємтсва		
Показник	Формула	Зміст
Коефіцієнт обороту кадрів з прийняття	Кп = Чп/ Чсер	відношення кількості прийнятих працівників в організацію за певний період (Чп) до середньооблікової кількості працівників за відповідний період (Чсер)
Коефіцієнт обороту кадрів зі звільнення	Кз = Чз/ Чсер	відношення кількості звільнених працівників з організації за певний період (Чз) до середньооблікової кількості працівників за відповідний період (Чсер).
Коефіцієнт загального обороту кадрів	Кз.о. = (Чп +Чз) /Чсер., або Кз.о. = Кп. + Кз.	відношення загальної кількості прийнятих та звільнених працівників за певний період (Чп +Чз) до середньооблікової кількості працівників за відповідний період (Чсер).
Коефіцієнт співвідношення прийнятих і звільнених працівників	К с. п.з. = Кп/Кз	відношення кількості прийнятих працівників за певний період (Кп) до кількості звільнених працівників за відповідний період (Кз).
Коефіцієнт інтенсивності плинності кадрів	К і.п.к. = Чст і-й г. / Ч ст..і-й г.в.ч.	співвідношення частки працівників і-ї групи в чисельності вибутих з причин плинності (Чст і-й г) до частки і-й групи в загальній кількості працівників (Ч ст..і-й г.в.ч)
Коефіцієнт закріпленості	К з.к. = Ч п.с. / Ч сер.	співвідношення кількості осіб з певним стажем роботи, що залишили організацію за певний період (Ч п.с) до середньооблікової кількості працівників за відповідний період (Чсер)
Коефіцієнт загальної трудової мобільності	К з.т.м. = (Ч в.з. + + Ч ст..+ Чв.п)/Ч сер.	співвідношення суми (чисельності всіх звільнених, незмінної частини персоналу та чисельності всіх прийнятих за певний період (Ч в.з.+ Ч ст..+ Чв.п) до середньооблікової кількості працівників за відповідний період(Чсер).
Коефіцієнт плинності кадрів	К п.к. = (Ч з – – Ч н.з.) / Ч сер.	співвідношення кількості працівників, що звільнилися з організації протягом певного періоду (за мінусом неминуче звільнених) (Ч з – Ч н.з.) до середньооблікової кількості працівників за відповідний період (Чсер)
Показники, що оцінюють внутрішній рух персоналу організації		
Коефіцієнт стабільності кадрів	Кс = Ч1/Ч сер.	відношення чисельності працівників зі стажем роботи в організації більше одного року (за певний період) (Ч1) до середньооблікової кількості працівників за відповідний період (Чсер)
Коефіцієнт постійності кадрового складу	Кп.к.с = Ч 3 / Ч сер.	співвідношення чисельності працівників, що були в списках організації протягом всього періоду (не менше 3 років) (Ч3) до середньооблікової кількості працівників за відповідний період (Чсер).
Коефіцієнт внутрішньої мобільності	К в.м. = Чз.р.м. / Ч сер.	співвідношення чисельності працівників, що змінили робочі місця всередині організації (Чз.р.м) до середньооблікової кількості працівників за відповідний період (Чсер).

Джерело: розроблено автором за даними [1 с. 336-337; 2, с. 136-137; 3, с. 349-350]

Таблиця 2

Аналітичні показники для дослідження кадрового потенціалу працівників

Показники	Формула	Зміст
Коефіцієнт освіти	К ос. = Тр/60	Тр – термін роботи працівника за спеціальністю, яка вказана в дипломі (протягом аналізує мого періоду) місяців, з врахуванням терміну відпустки працівника, 60 – максимальний нормативний термін роботи за спеціальністю, вказаний в дипломі про вищу освіту, місяців (5 років х 12 місяців)
Коефіцієнт стажу роботи на підприємстві	Кст. = Трст./60	Трст – тривалість роботи працівника на підприємстві, місяців, з врахуванням терміну відпустки працівника 60 – максимальний нормативний термін роботи на підприємстві, місяців
Коефіцієнт професійного досвіду	К дос. = Д/60	Д – досвід роботи на відповідній посаді, місяців, з врахування відпустки працівника 60 – максимальний нормативний термін роботи на відповідній посаді, місяців.
Коефіцієнт підвищення кваліфікації	К квал.= То/ТНо	То – фактичний термін навчання відносно підвищення кваліфікації протягом терміну роботи за спеціальністю, місяців, ТНо – нормативний термін навчання відносно підвищення кваліфікації, місяців.
Коефіцієнт раціоналізаторської активності	Крац.= КР/Тр	КР – кількість раціоналізаторських пропозицій та винаходів, генерованих працівником протягом терміну роботи за спеціальністю, Тр – термін роботи працівника за спеціальністю, місяців
Коефіцієнт оперативності виконання робіт	К опер.= ФР/Р	ФР – фактична кількість робіт, яка була виконана у відповідній термін, Р – кількість робіт, яка фактично була виконана протягом аналізує мого періоду.
Коефіцієнт використання кваліфікації	К вик.кв. = Вк/Вп	Вк – витрати праці на виконання роботи відповідно до кваліфікації, Вп – загальні витрати праці за період

Джерело: розроблено автором на підставі [4-7]

Таблиця 3

Додаткові показники аналізу руху персоналу

Показники для аналізу зовнішнього руху персоналу		
Показник	Формула	Зміст
Коефіцієнт інтенсивності зовнішнього руху персоналу	Кір = Чзп/Чсер	Співвідношення чисельності переміщень зовнішнього руху персоналу (Чзп) до середньооблікової чисельності персоналу за певний період (Чсер)
Коефіцієнт інтенсивності руху персоналу	К ірп = (Чзп+Чвп)/Чсер.	Співвідношення чисельності переміщень внутрішнього та зовнішнього руху персоналу за певний період (Чзп+Чвп) до середньооблікової чисельності персоналу за відповідний період (Чсер)
Коефіцієнт залучення персоналу на постійній основі	К зпо = Ч зпо./Ч сер	Співвідношення чисельності залученого персоналу на постійній основі за певний період (Ч зпо) до середньооблікової чисельності персоналу за відповідний період (Чсер)
Коефіцієнт і залучення персоналу на тимчасовій основі	К зто = Ч зто./Ч сер.	Співвідношення чисельності залученого персоналу на тимчасовій основі за певний період (Ч зто)до середньооблікової чисельності персоналу за відповідний період (Чсер)
Коефіцієнт загального залучення персоналу	К з.= К зпо+ Кзто	Сума залученого персоналу на постійній основі (Ч зпо) і на тимчасовій основі (Ч зто)
Коефіцієнт вивільнення персоналу на постійній основі	К впо = Ч впо/Ч сер	Співвідношення чисельності вивільненого персоналу на постійній основі за певний період (Ч впо) до до середньооблікової чисельності персоналу за відповідний період (Чсер)
Коефіцієнт вивільнення персоналу на тимчасовій основі	К вто = Ч вто/Ч сер	Співвідношення чисельності вивільненого персоналу на тимчасовій основі за певний період (Ч вто) до середньооблікової чисельності персоналу за відповідний період (Чсер)
Коефіцієнт загального вивільнення персоналу	К в= К впо+ Квто	Сума вивільненого персоналу на постійній основі (К впо) і на тимчасовій основі (Квто)
Коефіцієнт звільнення за власним бажанням	К звб = Чзвб/Чз	Співвідношення чисельності звільненого персоналу за власним бажанням (Чзвб) до загальної чисельності звільнених за певний період (Чз)
Коефіцієнт звільнених за ініціативи організації	К зіо = Чзіо/Чз	Співвідношення чисельності звільненого персоналу з ініціативи організації (Чзіо) до загальної чисельності звільнених за певний період (Чз)
Коефіцієнт оновлення колективу	Кок = Ч п до 1 р. / Ч сер	Співвідношення нових працівників (які працюють в організації до 1 року) (Ч пдо1р) до середньооблікової чисельності персоналу за відповідний період (Чсер)
Коефіцієнт проходження випробувального терміну	Кпвт = Ч пвт/Чприйвт	Співвідношення чисельності працівників, які пройшли випробувальний термін (Ч пвт) до чисельності, які прийняті на випробувальний термін за відповідний період (Чприйвт)
Коефіцієнт адаптації персоналу	Кад = Чп1-2р./Ч зпо	Співвідношення чисельності персоналу працюючих до 2 р. (Чп1-2р) до загальної чисельності залученого персоналу на постійній основі за відповідний період (Ч зпо)
Показники, для аналізу внутрішнього руху персоналу		
Коефіцієнт інтенсивності внутрішнього руху персоналу	К івр = Ч впп/Ч сер	Співвідношення чисельності переміщень внутрішнього руху персоналу (Ч впп) до середньооблікової чисельності персоналу за певний період (Чсер)
Коефіцієнт міжкваліфікаційного внутрішнього руху персоналу	К мквр = Чмкп/Чвп.	Співвідношення чисельності міжкваліфікаційних переміщень персоналу за певний період (Чмкп) до загальної чисельності внутрішніх переміщень персоналу за відповідний період (Чвп)
Коефіцієнт між професійного внутрішнього руху персоналу	К мпр = Чмп/Чвп.	Співвідношення чисельності між професійних переміщень персоналу за певний період (Чмп) до загальної чисельності внутрішніх переміщень персоналу за відповідний період(Чвп)
Коефіцієнт руху персоналу в межах структурних одиниць	К рсо = Чпсо/Чвп.	Співвідношення чисельності переміщень персоналу в межах структурних одиниць за певний період (Чпсо) до загальної чисельності внутрішніх переміщень персоналу за відповідний період (Чвп)
К замін персоналу в посадах	К зм = Чзмн.п./Чсер	Співвідношення чисельності замін персоналу в посадах (у зв'язку з невідповідністю посаді) за певний період (Чзмн.п) до середньооблікової чисельності персоналу за відповідний період(Чсер)
Коефіцієнт абсентізму персоналу	Каб = Чабд/ Чрд	Співвідношення кількості днів – невиходів на роботу (прогули/лікарняний) (Чабд) до загальної кількості робочих днів за відповідний період(Чрд)
Коефіцієнт забезпеченості організації внутрішніми кадрами	Кзовк = Чвк/Чнзпп	Співвідношення кількості внутрішніх кандидатів (працівників) (АВК) до загальної кількості нових посад, переміщень, замін в існуючих посадах за відповідний період (Чнзпп)

більності, постійності кадрового складу та внутрішньої мобільності. Це логічно, оскільки, традиційно рух персоналу оцінюється коефіцієнтом плинності персоналу, який є індикатором зовнішнього руху персоналу, показуючи співвідношення між чисельністю звільнених до середньооблікової чисельності працівників. Оцінка внутрішнього руху відбувається опосередковано. Проте, наслідком неефективного управління внутрішнім рухом якраз і є зростання динаміки зовнішнього руху – зростання плинності персоналу. Саме тому, оцінка внутрішнього руху та управління ним є не менш важливим, а навпаки, має бути базовою складовою аналізу персоналу.

При добре продуманих, доцільних, чітких та прозорих процесах внутрішнього руху персоналу, відбувається залучення персоналу потрібної якості та кількості у відповідності до темпів росту та планів розвитку організації. Покриття потреби у персоналі в основному відбувається завдяки внутрішнім кандидатам. На основі структурованих програм внутрішніх переміщень, кар'єрного планування та навчання і системи формування кадрового резерву, відбувається розвиток внутрішнього персоналу, утримання його в межах організації. Завдяки системі оцінки та атестації відбувається вивільнення більш слабкого персоналу. Тому доцільно доповнити існуючі, наведені вище показники, які базуються на викладеній класифікації рухів персоналу та оцінки процесів рухів персоналу організації та які, як правило, не використовуються в практичному аналізі руху персоналу.

Коефіцієнтна методика аналізу персоналу підприємства є ефективною та

уніфікованою для різних сфер діяльності і галузей економіки. Усі коефіцієнти аналізу кадрів можна об'єднати в такі групи [7]:

- показники професійної компетентності,
- показники творчої активності,
- показники кількості, якості та оперативності виконаних робіт,
- показники трудової дисципліни,
- показники колективної роботи і т.ін.

Система аналітичних показників для дослідження кадрового потенціалу працівників наведена в таблиці 2 [4-7].

Для більшої ефективності аналітичних досліджень пропоную для аналізу руху персоналу додатково використовувати показники наведені в таблиці 3, які в практичному аналізі, як правило не використовуються.

Розрахунок цих показників дає змогу бачити їх динаміку відносно конкретного підприємства (ефект від процесів руху персоналу та управлінських рішень, пов'язаних з ними), мати можливість періодично порівнювати їх із загальними та локальними даними по ринку, відслідковувати тенденції в сегменті, в якому працює підприємство, та загально ринкові. Це дозволяє визначитись щодо місця підприємства по відношенню до інших як у своєму сегменті, та і в загально ринковому. Окрім того, це дає можливість віднайти власну траєкторію руху та розвитку, та є інструментом планування роботи з персоналом.

Висновки і пропозиції. Отже, запропоновано доповнити основні показники аналізу руху персоналу додатковими коефіцієнтами аналізу зовнішнього і внутрішнього руху персоналу. Їх застосування на практиці забезпечить ефективність аналітичних досліджень використання персоналу та, за їх результатами, дасть можливість сформувати власну концепцію ефективного управління персоналом підприємства.

Список літератури:

1. Веснин В.Р. Управление персоналом. Теория и практика: учебник / В.Р. Веснин. – М.: Проспект, 2011. – 688 с.
2. Гетьман О.О. Економіка підприємства [Текст]: навч. посіб. / О.О. Гетьман, В.М. Шаповал. – К.: Центр учб. літ-ри, 2010. – 488 с.
3. Хміль, Ф.І. Управління персоналом: Підручник / Ф.І. Хміль. – К.: Академвидав, 2006. – 488 с.
4. Красик А. Анализ эффективности вложений в персонал / А. Красик // Финансовая газета. Экспо: Международный финансовый еженедельник / Учредитель: Министерство финансов Российской Федерации, ООО «Международная Медиа Группа». – 2009, Декабрь. – № 6. – С. 24–25.
5. Rama Rao V.S. Lateral movement within organization [Электронный ресурс] / V.S. Rama Rao. – 2008, july 29. – Режим доступу к статье: http://www.citeman.com/3716_lateral_movement_within_organization/
6. Lawler III E.E. HR Metrics and Analytics: Use andImpact / E.E. Lawler III, A.R. Levenson & J.W. Boudreau // Human Resource Planning. – 2004. – 27(4). – P. 27–35.
7. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства як об'єкт управління в перебігу еволюції теорії стратегічного управління / Н.С. Краснокутська // Вісник Сумського держ. ун-ту. – 2009. – № 1. – С. 169–178.

Абесинова Е.К.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

АНАЛИЗ ТЕКУЧЕСТИ КАДРОВ, КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОНЦЕПЦИИ ПОСТУПАТЕЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы анализа движения персонала. Определены направления совершенствования методики анализа утечки кадров в контексте положений поступательного развития организационной структуры предприятия. Порядок анализа движения персонала предложено усовершенствовать, дополнив основные показатели дополнительными коэффициентами анализа внешнего и внутреннего движения персонала. Это даст возможность определить место предприятия в отраслевом и рыночном сегменте, найти собственную траекторию движения и развития предприятия.
Ключевые слова: анализ, текучесть кадров, движение персонала, кадровый потенциал, коэффициентный анализ.

Abesinova O.K.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ANALYSIS OF STAFF TURNOVER, AS PART OF THE GENERAL CONCEPT OF THE DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE ENTERPRISE

Summary
The theoretical analysis of personnel issues. The ways to improve the methods of analysis of personnel in the context of the progressive development of organizational structure. To improve the analysis of staff proposed to use the additional indicators of external and internal staff analysis. This will enable the company determine find their own trajectory and enterprise development.
Keywords: analysis, staff turnover, movement of staff, human resources, ratio analysis.

УДК 334.02

АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА «ХАРКІВСЬКИЙ БРОНЕТАНКОВИЙ РЕМОНТНИЙ ЗАВОД»

Аванесова Н.Е.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Сьогодні, коли відбуваються серйозні зміни у військово-технічній сфері промислово розвинених країн світу, принципово важливе значення має перегляд ролі військового сектору економіки в процесі дотримання військово-технічної переваги. Саме тому у більшості цих країн у першу чергу увага приділяється довгостроковим програмам розвитку науки і техніки. Можна із повною впевненістю стверджувати, що сукупні радикальні зміни у цілій низці галузей науки, техніки і виробництва неминуче призведуть до формування матеріальної основи щодо якісного стрибка у розвитку засобів і методів збройної боротьби. Світ, за своєю суттю, перебуває на порозі нової військово-технічної революції, яка приховує у собі величезні можливості реалізації кардинально нових підходів у розвитку військової теорії і стратегії. Відставання у сфері забезпечення Збройних Сил України сучасними зразками озброєння і військової техніки може мати негативний вплив на загальнонаціональну безпеку України. Тому слідування світовим тенденціям у військовому секторі економіки, його подальший розвиток та модернізація з метою набуття досконалості ведення збройної боротьби має велике значення для України.
Ключові слова: оборона, безпека, підприємство, промислова продукція, виробництво.

Постановка проблеми. Сьогодні, з огляду на потребу реформування всієї сфери безпеки та її пріоритети, варто більш докладно проаналізувати процес реформування українського оборонно-промислового комплексу, створення військового сектору економіки майбутнього, зупинитися на принципових положеннях розбудови національного ОПК, маючи за мету сприяти ефективності та реальній об'єктивності щодо оцінки цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні дослідники приділили також помітну увагу проблематиці функціонування оборонно-промислового комплексу певних країн Центрально-Східної Європи – нових членів Північноатлантичного альянсу. У цьому контексті варто, передусім, відзначити праці Р.В. Боднарчука і В.В. Головка, Л.К. Безчасного, Е.Б. Новикова і В.В. Юрчука, В.К. Борохвостова, Б. Петренко та інших. [2, 3] Автори вищезазначених робіт вважають, що хоча Україна не ставить за мету сліпе копіювання досвіду реформування національних оборонно-промислових комплексів нових членів Північноатлантичного альянсу, а впровадження у життя програм перетворень у галузі військової економіки є суто українською прерогативою, проте досвід цих країн певним чином може допомогти уникнути помилок і чітко спрямувати зусилля нашої країни в процесі створення та розвитку ОПК України. Врахування досвіду реформування оборонно-промислового комплексу нових членів НАТО, зокрема Республіки Польща, Угорської Республіки та Чеської Республіки, може дати змогу провадити заходи з реформування ОПК України у більш стислі терміни, меншими помилками та втратами. В той же час, підхід до формування моделі українського військового сектора економіки повинен ґрунтуватися на синтезі власних напрацювань і досвіду інших країн.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Деякі проблеми воєнної безпеки держави на рівні їх системного політологічного узагальнення присутні в окремих підручниках, а також в національних енциклопедичних виданнях останніх років, що хоча й дозволяє окреслити коло актуальних військових проблем, проте додатково підкреслює тематичну не насиченість національної військової школи.

Мета статті. Метою статті є проведення аналітичного дослідження фінансового стану підприємства, а також доцільним є вивчення та систематизація діючих та запланованих можливостей держави,,що відповідатиме сучасним умовам функціонування діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Експертні оцінки вітчизняних дослідників переконливо свідчать, що Україна й Північноатлантичний альянс, розвиваючи політичну та військову сферу співробітництва, залишили нереалізованим потенціал військово-технічного й оборонно-промислового співробітництва.

© Аванесова Н.Е., 2015

Через практичний характер сфери військово-технічного співробітництва це несе в собі такі загрози, як розвиток дисбалансу між політичною та практичною площинами співробітництва, формування різних підходів до стандартизації озброєння і військової техніки, в підходах до вирішення проблеми нерозповсюдження зброї тощо [1].

Варто підкреслити, що коло наукових досліджень військового спрямування у широкому розумінні оборонних проблем в Україні неухильно збільшується, ускладнюючи як тематичний спектр відповідних робіт, так і глибину їх практичних висновків та рекомендацій.

Автором враховано результати відкритих дисертаційних досліджень Ю.В. Андреєва, Е.А. Афоніна, М.Й. Варія, Л.В. Гриневич, В.М. Грубова, Л.І. Ільчука, В.С. Клименка, П.П. Крутя, А.Л. Папікяна, Г.М. Перепелиці, Ю.М. Семенова, Г.Д. Темка, М.П. Требіна, М.В. Цюрупи, В.С. Чорного, В.В. Юрчука, Я.П. Яремка та ін. авторів, у яких розглянуто сукупність важливих для України питань військово-філософського, військово-політологічного, військово-соціального, військово-економічного змісту.

Враховуючи пряму взаємозалежність військової могутності України та рівня її воєнної (ширше – національної) безпеки, автор визнав за необхідне активне використання робіт [7] І.Ф. Бінька, О.Л. Валевського, М.М. Гончара, В.П. Ковалевського, Б.О. Косевцова, М.А. Кулініча, О.Я. Маначинського, В.І. Мунтіяна, В.Ф. Онищенка, М.І. Онищука, Є.К. Пронкіна, А.А. Соболєва, В.Т. Шлемка та ін. фахівців, які працюють у сфері наукового забезпечення проблем національної безпеки.

Державне підприємство «Харківський бронетанковий ремонтний завод» сформований у 1943 році в зв'язку з Постановою Державного Комітету Оборони про формування рухливих танкоремонтних заводів і рухливих танкоагрегатних ремонтних заводів ПТРЗ і ПТАРЗ (закрите найменування – військова частина 55484). Після одержання Україною незалежності Наказом Міністра оборони України № 57 від 28.04.92 р. військова частина 55484 визначена самостійним господарчим суб'єктом з правами юридичної особи. Директивою Начальника Головного Штабу Міністерства оборони України № 115/1/047 від 30.12.92 р. закрите найменування військової частини 55484 змінено на військову частину А-1569. Згідно з наказом Начальника Головного бронетанкового управління Озброєння Міністерства оборони України № 14 від 24.02.1998 р. встановлюється відкрите найменування: Державне підприємство «Харківський ремонтно-механічний завод» (військова частина А-1569). Наказом Міністра оборони України № 600 від 08.12.2004 р. підприємство перейменоване в державне підприємство «Харківський бронетанковий ремонтний завод» (ДП «Харківський БТРЗ»)

Підприємство засновано на державній власності й підпорядковане Міністерству оборони України.

Усі роки свого існування завод розвивався переважно експериментальними методами; розширювалися виробничі площі, поповнювався парк устаткування, збільшувався колектив. За роки Великої Вітчизняної війни завод відремонтував 1850 танків. Багато праці вклав колектив заводу в післявоєнні роки у відновлення зруйнованих війною виробничих потужностей, налагодження виробництва і побуту працюючих.

З 1946 по 1959 р. відновлюються й оснащуються механізмами усі виробничі корпуси. До 1961 року закінчується відновлення головного корпуса № 1, куди переміщається демонтажно-монтажний цех. З 1967 року колектив підприємства приступив до капітального ремонту танків для постачання їх на експорт. Будуються й оснащуються сучасним устаткуванням нові виробничі корпуси. У 1967 році був побудований корпус, у якому розмістився здавальний цех, мідницько-бляхарський цех.

ДП «Харківський БТРЗ» стає головним підприємством по капітальному ремонту середніх танків: Т-44, Т-54, Т-55,ЗСУ-1, Т-62, Т-64, Т-64А, Т-72, Т-80, Т-64Б, Т-80УД. У 1971 році побудований корпус № 54, у якому були розміщені цех ремонту двигунів і технічний відділ. У 1972 році побудована і почала працювати станція іспиту двигунів 5ТДФ, з наступною будівлею і монтажем стенда для іспиту двигунів ГТД-1000 у 1971 році. У 1973 побудована і почала працювати нова компресорна станція.

Виробничі приміщення перетворювалися у світлі цехи з робочими місцями, які були обладнані по типовим проектам, переобладналися побутові і службові приміщення. У частині трудяться висококваліфіковані кадри. 38 разів колективу присуджувалися призові місця у Всесоюзному соціалістичному змаганні. У 1972 році за досягнення найкращих результатів у соціалістичному змаганні підприємство нагороджене Ювілейним Почесним знаком ЦК КПРС Ради Міністрів СРСР і ВЦСПС. Колективу частини вручені Прапор і диплом із присвоєнням йому звання «Підприємство комуністичної праці». У 1973 році за зразкове виконання завдань по ремонту БТ техніки заводу вручений Пам'ятний Прапор начальника ГБТУ. У 1975 році за заслуги в справі забезпечення бойових дій Радянської Армії в роки Великої Вітчизняної війни й успіхи у виконанні виробничих завдань, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1975 року підприємство нагороджене Орденом Червоної зірки з врученням Прапору.

Державне підприємство «Харківський бронетанковий ремонтний завод» надає технічну допомогу військам в відновленні бронетанкової техніки виїзними бригадами фахівців частини.

На підприємстві освоєний ремонт інженерної техніки, а саме, плаваючих транспортерів ПТС-М та ПТС-2, самохідних поромів ПММ-2 та виготовлення та ремонт агрегатів, вузлів, запасних частин до цієї гусеничної техніки.

У 2006 та 2007 році державне підприємство «Харківський бронетанковий ремонтний завод» приймає участь в державній програмі по модернізації танкового парку Збройних Сил України, а саме модернізації танків Т-64Б до виду Т-64БМ (бойової машини «Булат»), які будуть прийняті на озброєння Збройних Сил України як основний бойовий танк.

Відповідно до Домовленості про скорочення збройних сил у Європі й у виконання Віденського документа, на підприємстві проводилася ліквідація застарілих зразків БТ техніки, а також утилізація бронетанкової техніки.

Одним з напрямків виробничої діяльності підприємства є ремонт, виготовлення та поставка бронетанкової та інженерної техніки, агрегатів, вузлів та запчастини, учбового обладнання, технологічної оснастки, паркового обладнання на експорт, обсяги поставок продукції на експорт постійно зростають і складають 50%-60% від загального обсягу виробництва.

ДП «Харківський БТРЗ» один з небагатьох заводів на території колишнього СРСР, який має досвід в проведенні робіт з ремонту найсучасніших танків – Т-80УД, Т-80Б, Т-80БВ, Т-64БВ (БВ-1, Б-1), Т-64А, Т-72 та танкових двигунів – газотурбінних ГТД – 1100Т і ГТД-1250, дизельних 5ТДФА, 6ТД-1. Наряду з капітальним ремонтом вказаної техні-

ки, завод виконує модернізацію і збирання нових виробів: танків Т-64Е, Т-72БЕ і двигунів 5ТДФЕ (5ТДФЕ-1) потужністю 850-900 к. с.

За напрямками робіт цивільного призначення підприємство здійснює ремонт двигунів, ремонт гідравлічних агрегатів для трамвайно-тролейбусного парку, надає послуги по ремонту тягачів, та інші послуги.

Основний вид економічної діяльності КВЕД 29.60.0.

Таблиця 1

Економічні показники діяльності підприємства за 1988-1990 рр.

№ з/п	Показники	Одиниці виміру	1988	1989	1990
1	Обсяги товарної продукції	тис. р	49160	54690	44589
2	Обсяги реалізованої продукції, робіт та послуг	тис. р	42788	46889	44358
3	Повна собівартість реалізованої продукції, робіт та послуг	тис. р	39192	42384	39428
4	Прибуток від реалізації продукції, робіт та послуг	тис. р	3596	4505	4960
5	Середньорічна чисельність працюючих, в т.ч.:	осіб	1541	1516	1386
	основні робітники		917	957	875
	допоміжні робітники		260	261	241
	апарат управління		163	105	101
	інженерно-технічні працівники		129	117	90
	в т.ч. працівники, задіяні в НДДКР		-	-	-
	службовці		72	76	76
6	Площа приміщень виробничого характеру	кв. м.	49846,5	49846,5	49846,5
7	Середньорічна вартість основних фондів	тис. р	25698	27999	31641
8	Основні види продукції (товарів, робіт, послуг), найменування, обсяг реалізації				
	Капітальний ремонт танків Т-64А	тис. р	9871	7795	1744
		нат. од.	247	194	43
	Капітальний ремонт танків Т-64Б1	тис. р	9341	8186	12806
		нат. од.	186	163	255
	Капітальний ремонт танків Т-64Б, БВ	тис. р	5235	8105	7350
		нат. од.	104	161	146
	Капітальний ремонт танків Т-80,Б, БВ	тис. р	6066	7133	5860
		нат. од.	63	75	61
	Капітальний ремонт двигунів 5ТДФ,5ТДФА	тис. р	4130	4213	4130
		нат. од.	700	714	700
	Капітальний ремонт моноблоків	тис. р	3870	5706	6464
		нат. од.	97	143	162
Розрахункові економічні показники					
1	Рентабельність продукції, копійок прибутку від реалізації продукції на один рубль повної собівартості реалізованої продукції	Коп./руб	9,18	10,63	12,58
2	Фондовіддача		1,91	1,95	1,41
3	Вироблення товарної продукції на одного працюючого у місяць	руб	2658,5	3006,3	2680,9
4	Знімання товарної продукції з одного квадратного метра виробничих площ	руб/м^2	986,2	1097,1	894,5
5	Середня місячна заробітна плати в промисловості (ЗП)	руб	1554	2017	2117
6	Вироблення товарної продукції на одного працюючого у місяць	ЗП	1,71	1,49	1,27
7	Знімання товарної продукції з одного квадратного метра виробничих площ	ЗП/м^2	0,63	0,54	0,42

Джерело: розроблено автором за даними, наданими на ДП «Харківський БТРЗ»

Таблиця 2

Економічні показники діяльності підприємства за 2007-2011 рр.

№ з/п	Показники	Одиниці виміру	2007	2008	2009	2010	2011
1	Обсяги товарної продукції	тис. грн.	13385	7604	50161	56562	49788
2	Обсяги реалізованої продукції, робіт та послуг	тис. грн.	15873	8685	48761	54461	50684
3	Повна собівартість реалізованої продукції, робіт та послуг	тис. грн.	11410	5483	33113	38157	31440
4	Прибуток від реалізації продукції, робіт та послуг	тис. грн.	3322	2073	15648	16304	19224
5	Прибуток від операційної діяльності	тис. грн.	876	-314	5787	10087	7196
6	Сума податків, зборів (обов'язкових платежів), що складається з платежів у цільові фонди та обов'язкових платежів до бюджету, що відносяться на витрати	тис. грн.	2226	2562	4307	4264	4015

Продовження таблиці 2

7	Середньорічна чисельність працюючих, в т.ч.	осіб	229	209	210	245	247
	основні робітники		96	86	88	97	98
	допоміжні робітники		33	28	24	28	26
	апарат управління		37	34	37	43	46
	інженерно-технічні працівники		49	46	50	59	56
	в т.ч. працівники, задіяні в НДДКР		-	10	14	24	17
	службовці		14	15	11	18	21
8	Загальна сума витрат на робочу силу*, в т.ч за категоріями:	тис. грн.	3196,8	3868,1	6546,9	7009,5	6256,5
	основні робітники		1442,3	1924,6	2818,2	3584,2	3752,8
	допоміжні робітники		447,6	502,8	1720,2	1271,2	621,2
	апарат управління		451,2	362,1	410,1	390,2	312,1
	інженерно-технічні працівники		671,2	850,9	1206,2	1299,4	1168,2
	в т.ч. працівники, задіяні в НДДКР			185,1	436,5	686,6	430,6
	службовці		184,5	227,7	392,2	464,5	402,2
9	Площа приміщень виробничого характеру	кв. м.	49846,5	49846,5	49846,5	49846,5	49846,5
10	Середньорічна вартість основних фондів	тис. грн.	45369	41961,4	42926,5	46921,1	48063,2
11	Амортизація	тис. грн.	400,8	534,9	784	1059,1	1399,4
12	Основні види продукції (товарів, робіт, послуг), найменування, код НПП (9 знаків), обсяг реалізації	тис. грн.	50684	31424	38372	61,3	32,1
	у тому числі:						
	- продукції спеціального призначення	тис. грн.					
	Ремонт агрегатів для БТТ згідно договорів з військовими частинами	тис. грн.	30	20	28	50,0	7,1
	Виготовлення запчастин, агрегатів для БТТ згідно договорів з військовими частинами та іншими підприємствами	тис. грн.	194	112	163	73,2	19,0
	Модернізація танків: Т-64БВ до виду Т-64БМ «Булат»;танків Т-72; танків Т-55	тис. грн.	5388	4617	5305	16,7	1,6
	- цивільної продукції						
	Ремонт запчастин, агрегатів, приладів	тис. грн.	33	14	20	135,7	65,0
	Демілітаризація БТТ	тис. грн.	43	24	38	79,2	13,2
		нат. од.	2				
	Виготовлення продукції дослідного виробництва	тис. грн.	1501	998	1455	50,4	3,2
		кіл. од.	1				
	Інша продукція, роботи та послуги	тис. грн.	482	326	366	47,9	31,7
13	Експорт основних видів продукції (товарів, робіт, послуг), найменування, код за УКТЗЕД, обсяг реалізації		43013	25313	30997	69,9	38,8
	у тому числі:						
	Поставка запчастин, агрегатів, приладів для БТТ	тис. грн.	8444	4348	6796	94,2	24,2
	Капремонт запчастин, агрегатів, приладів для БТТ	тис. грн.	34569	20965	24201	64,9	42,8
Розрахункові економічні показники							
1	Рентабельність продукції, копійок прибутку від реалізації продукції на одну гривню повної собівартості реалізованої продукції	коп./грн.	9,25	15,49	-53,09	-11,57	21,13
2	Фондовіддача		0,89	0,60	0,10	0,56	1,77
3	Вироблення товарної продукції на одного працюючого у місяць	Грн.	4294,48	4964,54	1057,69	6560,42	20418,72
4	Знімання товарної продукції з одного квадратного метра виробничих площ	грн./м2	709,16	472,77	76,61	398,78	1261,84
5	Середня місячна заробітна плати в промисловості (ЗП)	Грн.	1554,00	2017,00	2117,00	2580,00	3120,00
6	Вироблення товарної продукції на одного працюючого у місяць	ЗП	2,76	2,46	0,50	2,54	6,54
7	Знімання товарної продукції з одного квадратного метра виробничих площ	ЗП/м2	0,46	0,23	0,04	0,15	0,40

Джерело: розроблено автором за даними, наданими на ДП «Харківський БТРЗ»

Протягом 1988-1990 рр. спостерігалось скорочення обсягів виробництва продукції на 9,3%, при цьому обсяг реалізації зріс на 3,7%, а повна собівартість продукції залишилась практично без змін. Прибуток від реалізації продукції, робіт та послуг за даний період зріс на 37,9%.

Нижче за даними таблиці наведено на рисунках 1, 2, 3 структурні діаграми, що наглядно відображають.

Середньорічна чисельність працюючих протягом 1988-1990 рр. скоротилась на 10,1%. Чисельність основних робітників скоротилась на 4,6%, допоміж-

них – на 7,7%, інженерно-технічних працівників – на 30,2%, а апарату управління – на 38%. Чисельність службовців практично не зазнала змін протягом досліджуваного періоду. Середньорічна вартість основних фондів за ці три роки зросла на 23,1%.

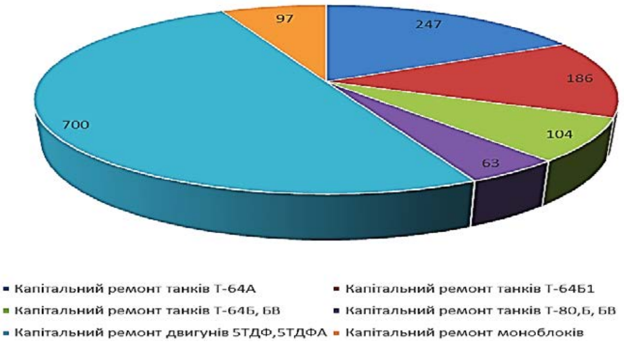

Рис. 1. Основні види продукції (товарів, робіт, послуг), найменнування, обсяг реалізації за 1988 рік, нат.од.

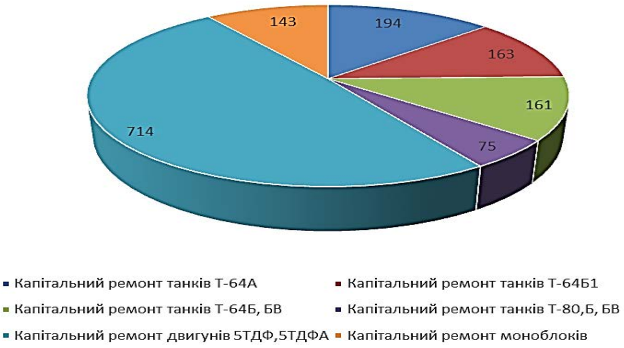

Рис. 2. Основні види продукції (товарів, робіт, послуг), найменнування, обсяг реалізації за 1989 рік, нат.од.

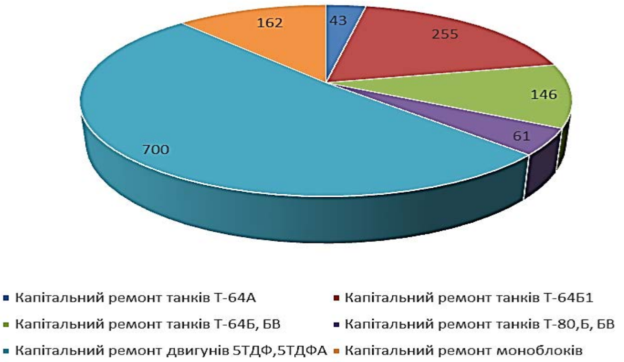

Рис. 3. Основні види продукції (товарів, робіт, послуг), найменнування, обсяг реалізації за 1990 рік, нат.од.

Протягом останніх п'яти років спостерігалось значне зростання як обсягів випуску товарної продукції, так і обсягів її реалізації. У 2011 році випуск товарної продукції перевищив відповідний показник 2007 р. на 272%, зростання обсягів реалізованої продукції склало 219,3%, зростання прибутку від реалізації товарів, робіт та послуг – 478,8%.

Рентабельність продукції зросла з 9,25 у 2007 р. до 21,13 у 2011 р. (128,4%). Фондовіддача зросла на 98,9%.

Вироблення товарної продукції на одного працюючого в місяць протягом 2007-2011 рр. зросло в 4,8 ризи і перевищило відповідний показник 1990 р. у 5,1 разів.

Знімання товарної продукції з 1 кв. м. виробничих площ зросло на 77,9% і досягло рівня 1990 року.

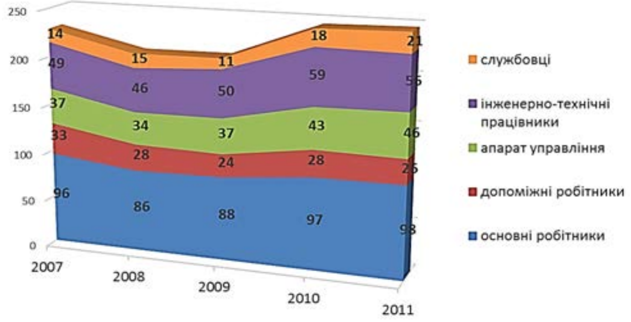

Рис. 4. Середньорічна чисельність працюючих, осіб

Джерело: розроблено автором за даними, наданими на ДП «Харківський БТРЗ»

Середньорічна чисельність працюючих зросла на 7,9%. Середньорічна вартість основних фондів зросла на 5,9%. Підприємництво є базовою ланкою ринкової економіки. Підприємницька ініціатива, орієнтуючись на споживача, завжди спрямовується туди, де виникає незадоволений попит, і залишає ті сфери, котрі перестають відповідати запитам ринку. Таким чином формуються і підтримуються оптимальні господарські пропорції.

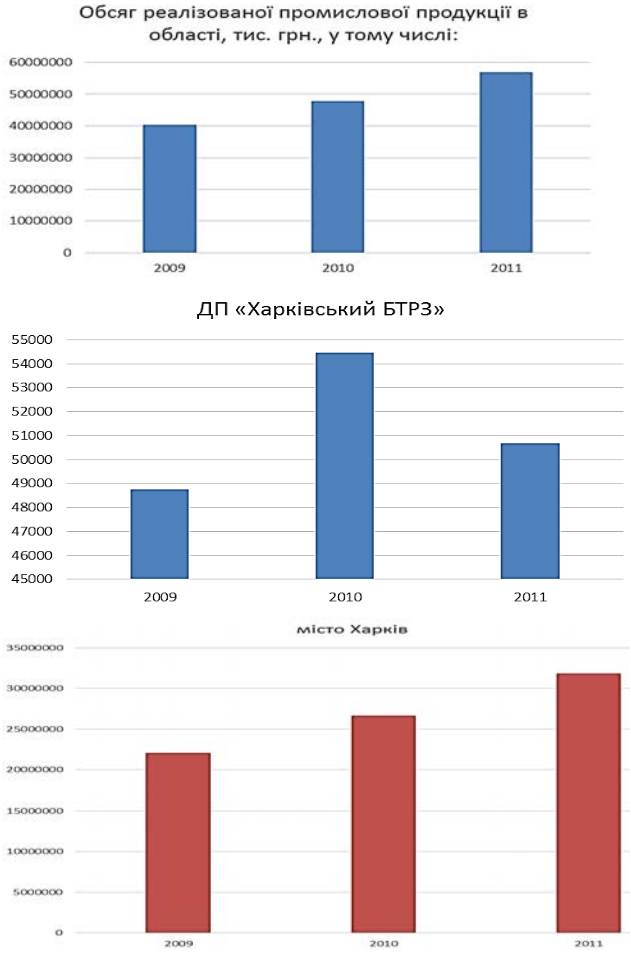

Рис. 5. Роль і місце підприємства в регіоні

Джерело: розроблено автором за даними, наданими на ДП «Харківський БТРЗ»

Далі визначимо роль і місце підприємства в регіоні. Існую багато регіональних проблем у зв'язку

з сьогоднішніми реаліями. До специфічних регіональних проблем функціонування підприємств відносяться відсутність повної і достовірної інформації про стан і кон'юнктуру ринку; нерозвиненість системи інформаційних і освітній послуг; недоброзичливе ставлення з боку переважної маси жителів області і суб'єктів влади, несформованість стратегічних підходів до розвитку соціально-економічного комплексу регіону.

Наглядно роль і місце досліджуваного підприємства представлено нижче на рисунку 5.

За даними рисунку 5, спостерігається поступове зростання обсягу реалізованої продукції, що значно підвищую стратегічну роль регіону в оборонної промисловості.

Питома вага підприємства у обласному показнику середньомісячної заробітної плати одного працюючого скоротилась з 135,6% у 2009 р. до 89,7% у 2011 році. При цьому у підприємства протягом останніх трьох років була відсутня заборгованість із виплати заробітної плати.

Висновки і пропозиції. На сьогоднішній день «Харківський бронетанковий завод» передав першу партію танків Т-64 Міністерству оборони. Про це повідомляє прес-служба РНБО. «Техніка пройшла поточний та відновлювальний ремонт і готова до виконання завдань у ході проведення антитерористичної операції на сході країни», – сказано у повідомленні.

Також повідомляється, що на даний час завод здійснює капітальний ремонт танків Т-64 для Національної гвардії, проводить поточний та капітальний ремонт важкої броньованої техніки на замовлення Міноборони. Виїзні бригади підприємства відновлюють техніку в зоні бойових дій.

Можна зробити висновок, що ДП «Харківський БТРЗ» впевнено підвищує своє значення в оборонній промисловості, що забезпечує більш якісний рівень обороноспроможності України в цілому.

Список літератури:

1. Бадрак В.В. Возможности военно-технического и оборонно-промышленного сотрудничества Украины и государств НАТО // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 8. – С. 19-25.
2. Дергачов О. Україна – НАТО: старт нового етапу співпраці // Економічний часопис – XXI. – 2002. – Тематичний випуск. – С. 33-35.
3. Шевцов А.І. Військово-технічне співробітництво України з НАТО – нереалізований потенціал євроатлантичної інтеграції // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 8. – С. 64-69.
4. Кабан П.С. Економічні аспекти євроатлантичної інтеграції України // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 8. – С. 6-18.
5. Романюк Л.М. Сучасні тенденції стратегічного управління підприємством / Л.М. Романюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.library.if.ua/book/60/4194.html
6. Saaty T. Axiomatic foundation of the analytic hierarchy process / T. Saaty // Management Science. – 1986. – № 7. – Vol. 32.
7. Sosnowska A. Zarządzanie firmą innowacyjną // A. Sosnowska, S. Łobejko, A. Kłopotek // Difin, Warszawa – 2000.
8. Сіренко Н.М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України: [монографія] / Н.М. Сіренко. – Миколаїв, 2010. – 416 с.
9. Словарь маркетолога. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://proconsulting.com.ua/market_research/market_dictionary/2007/01/01/benchmarking anglbe7 077.html
10. Стратегическое управление: От программно-целевого метода к Balanced Scorecard. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cfin.ru
11. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А.А. Томпсон, мл., А. Дж. Стрикленд III; [пер. с англ.]. – [12-е изд.]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. – 928 с.

Аванесова Н.Э.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ «ХАРЬКОВСКИЙ БРОНЕТАНКОВЫЙ РЕМОНТНЫЙ ЗАВОД»

Аннотация
Сегодня, когда происходят серьезные изменения в военно-технической сфере промышленно развитых стран мира, принципиально важное значение имеет пересмотр роли военного сектора экономики в процессе соблюдения военно-технического превосходства. Именно поэтому в большинстве этих стран в первую очередь внимание уделяется долгосрочным программам развития науки и техники. Можно с полной уверенностью утверждать, что совокупные радикальные изменения в целом ряде отраслей науки, техники и производства неизбежно приведут к формированию материальной основы для качественного скачка в развитии средств и методов вооруженной борьбы. Мир, по своей сути, находится на пороге новой военно-технической революции, которая таит в себе огромные возможности реализации кардинально новых подходов в развитии военной теории и стратегии. Отставание в области обеспечения Вооруженных Сил Украины современными образцами вооружения и военной техники может оказать негативное влияние на общенациональную безопасность Украины. Поэтому следование мировым тенденциям в военном секторе экономики, его дальнейшее развитие и модернизация с целью достижения совершенства ведения вооруженной борьбы имеет большое значение для Украины.
Ключевые слова: оборона, безопасность, предприятие, промышленная продукция, производство.

Avanesova N.E.
Kharkov State University of Construction and Architecture

ANALYTICAL RESEARCH OF THE FINANCIAL CONDITION OF THE STATE ENTERPRISE «KHARKOV ARMORED PANZER REPAIR FACTORY»

Summary
Today, when there are major changes in the military-technical sphere of the industrialized countries of the world, fundamentally important to redefine the role of the military sector of the economy in the process of compliance with military-technical superiority. That is why in most of these countries primarily focuses on long-term development of science and technology. It is safe to say that the total radical changes in many fields of science, technology and production will inevitably lead to the formation of the material basis for a qualitative leap in the development of means and methods of warfare. World, in its essence, is on the threshold of a new military-technical revolution that is fraught with huge possibility of implementing a radically new approaches in the development of military theory and strategy. The lag in the area of ensuring of the Ukrainian Armed Forces with modern armaments and military equipment may adversely affect the national security of Ukraine. Therefore, following world trends in the military sector of the economy, its further development and modernization in order to achieve perfection of warfare is of great importance for Ukraine.
Keywords: defense, security, enterprise, industrial production, production.

УДК 336.144

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Авксєнтьєв М.Ю.
Науково-дослідний економічний інститут
Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

В статті розроблено рекомендації щодо вдосконалення системи планування розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки. Рекомендації враховують специфіку української вищої освіти. З метою більш ефективного реформування системи планування вищої освіти в Україні потрібно провести її акредитацію у відповідності з міжнародними стандартами. При цьому головною рекомендацією виступає врахування потреб ринку праці та залучення роботодавців до процесу створення державних освітніх програм і стандартів. Практична реалізація зазначених рекомендацій дозволить підвищити ефективність забезпечення української економіки висококваліфікованою робочою силою.
Ключові слова: планування розвитку вищої освіти, рекомендації щодо розвитку вищої освіти, забезпечення економіки висококваліфікованою робочою силою, міжнародні стандарти, якість освітніх послуг.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Зв'язок з науковими і практичними завданнями. Згідно з дослідженням Світового економічного форуму, здійсненим в рамках розрахунку Глобального індексу конкурентоспроможності, Україна знаходиться на десятому місці в світі по охвату населення вищою освітою, але при цьому за якістю вищої математичної та природничої освіти знаходиться на 38 місці, а за якістю освіти у сфері управління бізнесом – на 115 місці. Це обумовлює необхідність розробки підходів, що дозволять підвищити віддачу від вищої освіти. Для цього необхідне проведення аналізу причин недостатньої ефективності української системи вищої освіти та розробка рекомендацій щодо вдосконалення планування розвитку вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення невирішених питань. Питання реформування вищої освіти підіймалися в багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, а саме Бассаніні А. [1], Грішнової О.А. [2, с. 427; 3, с. 14], Згуртовського М.З. [4, с. 348], Колота А.М. [5, с. 128; 6, с. 27], Онопрієнко В.В. [7, с. 103], Псачаропоулоса Г. [8, с. 1232], Хомерики О. А. [9, с. 170]. Однак, за межами цих досліджень залишилися такі аспекти, як формування єдиної системи інструментів, що забезпечують збір та аналіз даних про потреби ринку праці в Україні, а також специфіка практичного використання цих даних для формування програми державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою з урахуванням української специфіки.

Ціллю статті є розробка рекомендацій щодо вдосконалення системи планування розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки.

Викладення основного матеріалу. Як свідчать результати проведених опитів працедавців і випускників вищих навчальних закладів, лише 14,5% респондентів оцінюють якість вищої освіти в Україні як високу. Основна маса опитаних вважають, що якість освіти середня (44,9%) або низька (29,6%). При цьому в топ основних причин низької якості вищої освіти в Україні входять такі, як невідповідність викладання вимогам ринку праці, невідповідність структури освіти реальним потребам ринку праці, слабка матеріально-технічна база вищих навчальних закладів, низький середньоосвітній рівень студентів та їх слабка зацікавленість в якісній освіті [10].

Встановлено, що існують істотні дисбаланси між обсягом і структурою підготовки робочої сили з вищою освітою і потребами ринку праці. Найбільший попит серед абітурієнтів мають такі спеціальності, як правознавство, економічна теорія, фінанси і кредит. Але працедавці мають потребу у топ-менеджерах, лікарях, економістах, IT-фахівцях. При цьому, не

© Авксєнтьєв М.Ю., 2015

дивлячись на те, що існує попит на певні економічні спеціальності, рівень знань випускників не відповідає запитам працедавців. Значна доля співробітників українських компаній повністю або частково не відповідають кваліфікації, необхідній для виконання посадових обов'язків. Кожен рік близько 2% штатних співробітників змінюють професію і проходять перепідготовку через державні центри зайнятості, а ще 9% там же проходять курси підвищення кваліфікації. Найбільша доля таких співробітників в таких видах економічної діяльності:

1) промисловість (5,4% змінюють професію і 14,6% проходять підвищення кваліфікації);

2) будівництво (2,3% змінюють професію і 5,3% проходять підвищення кваліфікації);

3) діяльність в сфері транспорту (3,1% змінюють професію і 11,4% проходять підвищення кваліфікації);

4) діяльність в сфері зв'язку (1,6% змінюють професію і 13,5% проходять підвищення кваліфікації);

5) операції з нерухомістю, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям (1,6% змінюють професію і 4,3% проходять підвищення кваліфікації).

Ще більша кількість населення змінює професію без підготовки в державних центрах зайнятості, що не відбивається в офіційній статистиці. Так, за результатами опитувань, близько 50% населення працює в повній або частковій невідповідності зі спеціальністю і кваліфікацією, отриманої при здобуванні вищої освіти. Причому серед випускників вищих навчальних закладів повністю за фахом працюють лише 22%.

На цей момент багато великих працедавців не влаштовує якість і наповнення державних освітніх стандартів. В результаті працедавцям доводиться закладати до своїх бюджетів кошти для перепідготовки фахівців з вищою освітою, що вже закінчили навчання. При цьому великі працедавці готові надавати допомогу вищим навчальним закладам у сфері приведення освітніх програм і стандартів до реальних потреб ринку. В той же час, у вищих навчальних закладів немає можливості враховувати побажання працедавців. Частково це пояснюється вузькою спрямованістю необхідних фахівців, яких доцільно готувати лише в одному або декількох вузах, пов'язаних з окремим великим працедавцем в окремому регіоні, проте освітня програма для таких фахівців не потрібна на загальноукраїнському рівні. Основною причиною складності обліку побажань працедавців є надмірна бюрократизованість самого процесу затвердження державних освітніх програм і стандартів. Також реальною проблемою є нестача абітурієнтів для спеціальностей, спеціалістів з яких хочуть отримати працедавці, і надлишок їх на престижних спеціальностях. Значна частина студентів не знають про особливості та перспективи обраної ними спеціальності, а вибір здійснюється переважно за переліком іспитів, які необхідні для вступу. Також абсолютна більшість студентів визнають, що під час вступу вибирали спеціальність не по особистих схильностях, а по престижності або по можливості легшого вступу.

Тому існує необхідність в забезпеченні задоволення системою вищої освіти потреб підприємств України. Для цього необхідно:

1) залучати крупних працедавців до розробки стандартів вищої освіти;

2) спростити процедури затвердження стандартів вищої освіти;

3) надавати вищим навчальним закладам максимальну автономію при формуванні напрямів і спеціалізацій підготовки робочої сили;

4) проводити кампанії в засобах масової інформації по інформуванню абітурієнтів про зміст і перспективи спеціальностей;

5) організовувати профорієнтаційну роботу в середньоосвітніх установах;

6) створити інтернет-портал на базі системи «Конкурс» для інформування про особливості спеціальностей та їх спеціалізацій в різних вищих навчальних закладах.

Українська система вищої освіти відірвана від систем освіти західних країн, міра інтеграції яких між собою дуже велика. У сучасних умовах одна країна не може забезпечувати достатній рівень освіти без постійного обміну досвідом і технологіями. Не дивлячись на те, що в Україні здобуває вищу освіту порівняно багато іноземних громадян і Україна входить в першу двадцятку країн за кількістю іноземних студентів і аспірантів, переважно це громадяни з країн третього світу. Так, в 2013 році в українських вищих навчальних закладах навчалися 69 тис. іноземних громадян, з них 16% з Туркменістану, 10% з Китаю, 7% з Росії, 6% з Індії, 5% з Йорданії, 3% з Туреччини і 2% з Марокко.

Студенти і викладачі із західних країн практично не беруть участь в науково-освітньому обміні з Україною. Неабиякою мірою слабкі зв'язки з освітніми системами інших країн обумовлені неспівпадіннями української структури вищої освіти з міжнародною класифікацією та кодифікуванням. Як загальновизнана система класифікації використовується Міжнародна стандартна класифікація освіти (МСКО), розроблена Інститутом Статистики ЮНЕСКО. Остання версія даного стандарту розроблена в 2013 році і є концептуальним документом для збору, компіляції і аналізу порівнянних на міжнародному рівні статистичних даних щодо освіти. МСКО входить до Міжнародної системи соціальних і економічних класифікацій і є керівництвом для впорядкування освітніх програм і відповідних кваліфікацій по рівнях і областях освіти [11].

З метою приведення структури вищої освіти до міжнародних стандартів необхідно:

1) привести структуру вищої освіти України до стандарту Міжнародного стандарту класифікації освіти;

2) розробити структури спеціальностей відповідно до Міжнародного стандарту класифікації освіти;

3) скоротити кількість спеціальностей і мінімізувати обов'язкову частину освітніх стандартів;

4) провести міжнародну акредитацію освітніх стандартів і програм;

5) стимулювати міжнародну співпрацю, як по освітніх, так і по науково-дослідних проектах;

6) сприяти викладачам і студентам у вивченні іноземних мов та міжнародному обміну і стажуванню студентів і викладачів.

Результати аудиту системи вищої освіти України, проведеного Рахунковою палатою України підтвердили, що використання бюджетних коштів на вищу освіту є неефективним [12]. Формування бюджетних статей на забезпечення вищої освіти здійснюється не на підставі реального обґрунтування і розрахунку ефекту, а за інерцією, на підставі витрат минулих років. При цьому не враховується ні зміна потреб в різних спеціальностях, ні зміна чисельності абітурієнтів або кількості вищих навчальних закладів, частка витрат на підготовку кадрів в бюджеті залишається майже незмінною до загальних витрат бюджету (табл. 1).

До витрат бюджету на підготовку кадрів відносяться витрати на підготовку кадрів в усіх вищих навчальних закладах, незалежно від відомчої при-

Таблиця 1

Динаміка витрат бюджету на підготовку кадрів і характеристик вищих навчальних закладів

	2010	2011	2012	2013
Всього витрат бюджету, млн. грн.	307 748,18	342 690,35	413 605,32	419 843,83
Витрати бюджету на підготовку кадрів, млн. грн.	19 721,03	21 847,86	25 928,25	26 473,63
Доля витрат на підготовку кадрів	6,41%	6,38%	6,27%	6,31%
Кількість студентів у вищих навчальних закладах, тис. чол.	2491,3	2311,6	2170,1	2052,7
Темпи зростання кількості студентів	95,84%	92,79%	93,88%	94,59%
Кількість вищих навчальних закладів	854	846	823	803

належності, а саме [13 с. 263; 14, с. 52; 15, с. 414; 16, с. 60]: підготовка кадрів, підвищення кваліфікації керівних працівників, спеціалістів державного управління, підготовка науково-педагогічних і наукових кадрів з питань стратегічних проблем внутрішньої і зовнішньої політики; підготовка кадрів для органів внутрішніх справ; підготовка кадрів для внутрішніх військ МВС України; підготовка кадрів для сфери культури і мистецтва; підвищення кваліфікації, підготовка кадрів вищими навчальними закладами МОН; підготовка кадрів для агропромислового комплексу; підготовка кадрів у сфері рибного господарства; підготовка кадрів у сфері цивільного захисту; підготовка кадрів у сфері доходів і зборів; підготовка кадрів для податкової служби; підготовка кадрів у сфері цивільного захисту; підготовка та перепідготовка кадрів Служби безпеки України; підготовка кадрів з пріоритетних напрямів науки; підготовка кадрів для сфери зв'язку.

Тому система фінансування вищої освіти потребує аргументації витратної частини. Для реформування системи фінансування вищої освіти необхідна реалізація таких заходів:

1) фінансування і розподіл державного замовлення на підготовку робочої сили з вищою освітою з врахуванням економічного ефекту і доцільності для економіки України;

2) інтеграція процесу формування бюджетних витрат на вищу освіту в Інформаційно-аналітичну систему супроводу бюджетного процесу [17, с. 170; 18, с. 59];

3) підвищення забезпеченості освітнього процесу матеріально-технічною базою і основними фондами;

4) стимулювання залучення грантів від великих працедавців з можливістю часткового фінансування замовлення на підготовку робочої сили державою, частково – працедавцями;

5) збільшення автономності вузів в розпорядженні фінансами і формування для вищих навчальних закладів фондів-ендаументів.

Висновки та перспективи подільних досліджень. Таким чином, розроблені рекомендації щодо вдосконалення системи планування розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки, що враховують специфіку української вищої освіти, дозволяють підвищити ефективність забезпечення української економіки висококваліфікованою робочою силою. Перспективами подальших досліджень є дослідження ефективності розроблених рекомендації.

Список літератури:

1. Bassanini A. Does Human Capital Matter For Growth in OECD Countries? Evidences From Pooled Mean-Group Estimates / A. Bassanini, S. Scarpetta. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/eco/labour/1891391.pdf
2. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини / О.А. Грішнова. – К: Знання, 2006. – 559 с.
3. Грішнова О.А. Соціальний розвиток як чинник економічного зростання / Социально-экономические аспекты промышленной политики. Социальная политика и человеческое развитие: Сб. науч. тр. – Т. 2 / Донецк: Ин-т экономики пром-сти; Донецк, 2003. – С. 13–18.
4. Згуровский М.З. Болонский процесс: главные принципы и пути структурного реформирования высшего образования Украины: учеб. пособие. /Згуровский М.З. – М. 2006. – 544 с.
5. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: [монографія]/ А.М. Колот. – К: КНЕУ, 2003. – 230 с.
6. Колот А.М. Соціальна політика в умовах глобалізації та лібералізації економічних відносин: здобутки, втрати, тенденції / А.М. Колот // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 23-41.
7. Онікієнко В.В. Удосконалення соціально-трудових відносин як важлива умова забезпечення людського розвитку / В.В. Онікієнко // Демографія та соціальна економіка: Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – 2004. – № 1-2. – С. 102-109.
8. Psacharopoulos G. Returns to Investment in Education: A Further Update / G. Psacharopoulos, H.A. Patrinos // Education Economcs. – 2004. – № 2. – 1232 pp.
9. Хомерики О.А. Перспективы интеграции украинской системы образования в европейское образовательное и научное пространство / А.А. Хомерики // Философский альманах: сб. наук. трудов /гл. ред. В.В. Лях. – 2009. – Вып. 81. – С. 168-177.
10. Опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/polls/
11. Сопроводительное руководство к Международной стандартной классификации образования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-fields-of-education-training-2013RU.pdf
12. Дипломовані безробітні. Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=221405&cat_id=4713800
13. Закон України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» від 13.05.2010 № 2154-17 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 22-23, № 24-25. – С. 263.
14. Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23.12.2010 № 2857-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 7-8. – С. 52.
15. Закон України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» від 22.12.2011 № 4282-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 34-35. – С. 414.
16. Закон України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» від 06.12.2012 № 5515-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 5-6. – С. 60.

17. Лепа Р.Н. Організаційно-інформаційне забезпечення інформаційно-аналітичної системи супроводження бюджетного процесу на регіональному рівні / Р.Н. Лепа, Р.В. Прокопенко // Современные подходы к моделированию сложных социально-экономических систем: монография. – Х.: ФЛП Александрова К.М.; ИД «Инжек», 2011. – С. 168-181.
18. Как обосновать бюджетно-налоговую политику государства. Опыт научного проектирования и реализации автоматизированной системы сопровождения бюджетного процесса на региональном уровне / В.П. Вишневский, Р.Н. Лепа, Р.В. Прокопенко и др. – Донецк:ИЭП НАНУ, 2011. – 116 с.

Авксентьев М.Ю.
Научно-исследовательский институт
Министерства экономического развития и торговли Украины

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПЛАНИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация
В статье разработаны рекомендации относительно совершенствования системы планирования развития высшего образования в системе государственного регулирования экономики. Рекомендации учитывают специфику украинского высшего образования. С целью более эффективного реформирования системы планирования высшего образования в Украине нужно провести ее аккредитацию в соответствии с международными стандартами. При этом главной рекомендацией выступает учет потребностей рынка труда и привлечение работодателей к процессу создания государственных образовательных программ и стандартов. Практическая реализация указанных рекомендаций позволит повысить эффективность обеспечения украинской экономики высококвалифицированной рабочей силой.
Ключевые слова: планирование развития высшего образования, рекомендации по развитию высшего образования, обеспечение экономики высококвалифицированной рабочей силой, международные стандарты, качество образовательных услуг.

Avksientiev M.Yu.
Science and Research Institute
of Ministry of Economy and Trade of Ukraine

RECOMMENDATIONS FOR IMPROVEMENT PLANNING OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT

Summary
Article surveys recommendations for improving the planning system of higher education in the state regulation of the economy. The Recommendations take into consideration the specifics of Ukrainian higher education. In order to reform the planning system of higher education in Ukraine more effectively, government should conduct its accreditation in accordance with international standards. This central recommendation serves the needs of the labor market and involvement of employers in the process of creating public education programs and standards. Practical implementation of these recommendations will improve the Ukrainian economy with highly qualified labor force.
Keywords: planning of higher education development, recommendations for the development of higher education, providing the economy with highly skilled workforce, international standards, quality of education.

УДК 349.6

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Авраменко Н.Л., Шпильківська З.В.
Національний університет державної податкової служби України

На основі аналізу досвіду зарубіжних країн встановлено, що податки за забруднення навколишнього природного середовища мають короткостроковий характер, оскільки фактичні обсяги забруднення від суб'єктів господарської діяльності зменшуються. В статті досліджено ефективність сучасної системи екологічного оподаткування в Україні. Проаналізовано Порядок обрахунку екологічних податків в Україні та визначено його недоліки. Запропоновано ввести штрафні санкції за понаднормоване забруднення. Розглянуто можливість введення альтернативних податкових механізмів стимулювання охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів.
Ключові слова: екологічне оподаткування, екологічні податки, пільгове оподаткування, штрафи за забруднення, альтернативні екологічні податки.

Постановка проблеми. Проблема забруднення навколишнього природного середовища (НПС) є надзвичайно актуальною для всіх держав світу, оскільки їх обсяги зростають в геометричній прогресії. Забруднювати НПС відходами, як промисловими, так і побутовими, нераціонально з екологічної та економічної точок зору. З екологічної (особливо у випадку забруднення ксенобіотиками – речовинами чужими, не властивими природі) – це безумовно вплив на екологічний стан НПС, на перебіг природних процесів (обмін речовин та енергії), біорізноманіття тощо; з економічної – це грошові втрати (оплата за місця для розташування відходів, екологічні податки тощо). Крім того, у відходи закладені певні ресурси – матеріальні, виробничі, трудові та ін. І коли відходами забруднюється НПС, то прийнято вважати, що «гроші викидаються на вітер». Так, наприклад, за даними вчених Product Stewardship Institute (США), рециклінг і переробка відходів створюють в 10 разів більше робочих місць ніж традиційне захоронення на полігонах. Індустрія переробки відходів в США в 2010 році забезпечила 460 тис. робочих місць з фондом заробітної плати в 26 млрд.дол., сплата податків становила 10,3 млрд. дол., вартість продукції та послуг сягнула при цьому більше 90 млрд.дол., що є тотожнім з обсягами виробництва птахівництва чи, наприклад, видобуток вугілля [1].

Саме тому пошук оптимальних шляхів вирішення проблеми відходів із застосуванням економічних, управлінських, правових, техніко-технологічних, культурно-освітніх засобів є важливою задачею сьогодення. З досвіду зарубіжних держав видно, що найбільш ефективними залишаються економічні методи стимулювання до охорони НПС і раціонального природокористування (ПК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження ефективності економічного механізму ПК, взаємозв'язків між соціально-економічним розвитком і екологічними процесами, розробку теорії економічної оцінки природних ресурсів, теорії економічного збитку, формування принципів розвитку і розміщення продуктивних сил з урахуванням екологічних обмежень, внесли українські вчені О.Ф. Балацький, П.П. Борщевський, В.В. Волошин, О.О. Веклич, І.М. Гречановська, Б.М. Данилишин, М.І. Долішний, С.І. Дорогунцов, Л.Г. Мельник, І.М. Синякевич, В.Г. Сахаєв, О.М. Царенко, І.Г. Яремчук та ін.

Оптимізація господарської діяльності суб'єктів підприємництва та пошук ефективних економічних методів стимулювання до охорони НПС та раціонального використання природних ресурсів є одним із невирішених завдань для сталого екологобезпечного розвитку України.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ефективності стимулювання до природоохоронної діяльності шляхом оподаткування забруднень суб'єктами підприємництва України на сучасному етапі розвитку, а також визначення основних шляхів удосконалення системи екологічного оподаткування в Україні.

Виклад основного матеріалу. В даний час окрім законодавчих і адміністративних методів регулювання раціонального ПК найбільш широких масштабів набуває застосування економічних методів, які в комплексі складають єдину систему контролю і захисту природних ресурсів [2]. Літературні дані свідчать, що у 20-ти країнах-членах ОЕСР застосовується близько 150 видів екологічних податків, структура і тарифні ставки яких затверджено національними парламентами.

До економічних методів стимулювання до охорони і раціонального використання природних ресурсів відносяться:

– прямі і непрямі субсидії приватним фірмам [7], регіональним і місцевим органам влади [8];

– займи з низькими відсотками; пільгове кредитування [9];

– надання фірмам режиму прискореної амортизації;

– зниження податків на устаткування, що призначено для захисту НПС від забруднення [16];

– гарантії по банківських позиках [9];

– пільгові ставки по непрямих податках на продаж екотехніки або звільнення її від податку [2];

– податкові пільги в оподаткуванні нерухомості для природозахисних споруд, у податку на інвестиції в очисні споруди, торгівля скидами промстоків тощо [4];

– цінове стимулювання виробництва екологічно чистої продукції, врахування екологічних затрат при вирішенні питання обґрунтованості підвищення цін на споживчі товари [15].

Крім того виробники можуть претендувати на зменшення податку на прибуток при інвестуванні у виробництво екологічно сприятливої продукції [9, 13, 18].

У системі економічного регулювання природоохоронної діяльності передбачено також заходи примусового характеру: штрафні санкції за недотримання природоохоронного законодавства, порушення екологічних стандартів тощо; екологічний податок на прибуток тих товаровиробників, що застосовують еколого-небезпечні технології; встановлення норм плати за ПК залежно від якісного стану природних ресурсів [20].

© Авраменко Н.Л., Шпильківська З.В., 2015

Однак при всій важливості принципу «хто більше забруднює, той більше платить» він не є панацеєю від екологічних бід. Досвід зарубіжних країн, наприклад США, показує, що система жорсткого контролю адміністративного нормування, техногенних впливів на НПС з наступними штрафами за порушення встановлених стандартів швидко вичерпує можливості покращення екологічної ситуації в регіоні і призводить до екологічної стагнації.

Екоподатки не лише сприяють реалізації ринкового принципу – «забруднювач платить», а є стимулом для введення екологічно чистих, ресурсозберігаючих технологій і безвідходних виробництв та суттєвим джерелом поповнення бюджету різних рівнів природоохоронних фондів [2]. До екоподатків відносять: ресурсні платежі, плату за забруднення НПС, непрямі податки (акцизи на нафту та нафтопродукти) [9], податки на виробництво і продаж екологонебезпечної продукції і технологій, роялті [13].

Отже, проведений аналіз зарубіжного досвіду в сфері оподаткування природоохоронної діяльності дозволяє зробити висновок, що в більшості промислово розвинутих країнах екологічні податки складають значну суму в загальній системі податків та платежів (в середньому 5-10%) [2]. В Україні ця величина сягає 1,5–1,84% до загальної суми доходу Держбюджету [19]. Найбільш ефективним економічним засобом впливу на захист НПС і раціональне використання природних ресурсів є запровадження платежів за природокористування та забруднення НПС, а також стягнення штрафів за недотримання діючих норм і правил тощо. Ці заходи спрямовані на те, щоб примусити користувачів природних ресурсів раціонально використовувати їх шляхом запровадження введення технологічних змін у виробництво або шляхом економії сировини, а також щоб скоротити обсяги забруднення. Податки за забруднення НПС є досить ефективними і здійснюють стимулюючу дію на певні галузі промисловості (особливо хімічну, харчову, тютюнову).

Враховуючи вище сказане, можна зробити висновок, що запровадження суворої податкової системи в ряді країн відіграло значно більшу роль у покращанні стану НПС, ніж ужорсточення норм і стандартів.

Довгий час ПК в Україні було безкоштовним. Лише у випадку значного забруднення з катастрофічними наслідками для НПС підприємства виплачували штрафи. Така безвідповідальність зумовлювала нераціональне використання природних ресурсів. З метою заохочення дбайливого використання природних ресурсів та відшкодування державі частини витрат на охорону НПС та відтворення природних ресурсів з 50-х років поступово впроваджується плата за окремі види ресурсів, котрі вилучаються з природи. На початку 90-х років XX ст. було запроваджено принцип платності ПК, що передбачає плату за практично всі природні ресурси, за забруднення НПС, розташування в ньому відходів виробництва та за інші види негативних впливів. При цьому плата за понадлімітне використання та забруднення в декілька разів перевищувала плату за використання та забруднення в межах встановлених нормативів/лімітів. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991) започаткував функціонування низки економічних інструментів регулювання ПК (ст.48):

– надання пільг при оподаткуванні та надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок підприємствам, установам, організаціям і громадянам у разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання, відтворення й охорони НПС;

– встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

– надання пільг природокористувачам щодо плати за використання природних ресурсів при впровадженні ними технологічних процесів та обладнання, що зменшують негативний вплив на НПС;

– звільнення від оподаткування фондів охорони НПС і від плати за природні ресурси, які перебувають в стадії освоєння;

– часткова компенсація з бюджетних коштів зменшення прибутку внаслідок тимчасової консервації порушення природних об'єктів не з вини власників і користувачів;

– заохочення за поліпшення якості природних ресурсів, виробництво екологічно чистої продукції, а також заохочення осіб, які виявили випадки порушення екологічного законодавства і порушників, застосувавши до них заходи відповідальності;

– передача частини коштів позабюджетних фондів охорони НПС на договірній основі підприємствам, установам, організаціям і громадянам з метою додержання вимог екологічної безпеки;

– забезпечення можливості одержання природних ресурсів під заставу тощо.

Згідно чинного законодавства запровадження ефективних природоохоронних заходів ґрунтується на економічних важелях: визначення джерел фінансування; встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів у НПС забруднюючих речовин; встановлення нормативів плати і розмірів платежів за використання природних ресурсів, податків за викиди і скиди забруднюючих речовин; надання податкових, кредитних та інших пільг; відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону НПС.

Податковим кодексом України визначені наступні складові економічного механізму ПК: екологічний податок; рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктоводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України; рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні; плата за користування надрами; плата за землю; збір за користування радіочастотним ресурсом України; збір за спеціальне використання води; збір за спеціальне використання лісових ресурсів тощо.

В цілому результатом застосування економічних методів управління природокористуванням є зменшення, в порівнянні з 1990 роком, рівня забруднення атмосферного повітря та споживання свіжої води, але протягом останніх років є тенденція до підвищення рівня забруднення НПС в цілому.

Платежі за користування природними ресурсами та податки за забруднення НПС (екоресурсні платежі) стали в Україні найважливішими складовими економічного механізму ПК. У стратегічному плані формування системи цих платежів може розглядатися як шлях до створення джерела фінансування природоохоронної діяльності, яке б певною мірою було незалежним від державного бюджету, а також на спонукання товаровиробників до підвищення екологічності технологій, що використовуються, та власної продукції.

Основні позитивні результати чинного економічного механізму управління станом НПС полягає у тому, що, по-перше, завдяки ньому були відпрацьовані основи платного ПК, і, по-друге, нині економічний інструментарій є єдиним засобом, який дозволяє забезпечити надходження фінансових ресурсів

в обсягах, необхідних для ліквідації наслідків забруднення НПС.

З прийняттям Податкового кодексу України були внесені значні корективи в існуючу систему ПК. У Розділі VIII «Екологічний податок» більш чітко визначено коло платників вказаного податку, що дало і дає надалі можливість залучення до оподаткування потенційних платників. В цілому, суттєво змінено ставки податку як за викиди пересувними та стаціонарними джерелами забруднення, так і за скиди у водні об'єкти та розміщення відходів [2]. В цілому були створені всі передумови до мінімізації забруднень НПС і раціонального ПК.

Цілком логічно, що ефективність екологічного оподаткування повинна визначатися позитивними зрушеннями в динаміці забруднень, тобто в їх мінімізації, а також і в обсягах надходжень до бюджету. Але на практиці, як доводять дані Держкомстату України, ситуація є абсолютна протилежною: при суттєвих змінах ставок податків, зростанні обсягів забруднень, суттєвого поповнення бюджету не відбулося.

На нашу думку, одними із шляхів реформування вітчизняної системи екологічного оподаткування є: лімітування забруднення НПС і відповідно зміна Порядку обрахунку екологічних податків; запровадження альтернативних податкових механізмів стимулювання до екологобезпечного розвитку підприємств; імплементація принципу розширеної відповідальності виробника за забруднення НПС в податкове законодавство України; застосування екологічних податків за «електронні» відходи.

Лімітування як чинник податкового регулювання екологічної безпеки. Відомо, що одним із напрямків забезпечення екологічної безпеки держави є нормування впливу господарської діяльності на стан НПС та здоров'я населення, що, відповідно, відображено в усіх нормативно-правових актах з питань ПК, прийнятих за роки незалежності нашої держави.

Прийнятий Податковий кодекс вніс значні корективи в систему екологічного оподаткування. А саме відмінено лімітні обсяги викидів, скидів та розміщення відходів, що дозволяє забруднювати НПС без жодних обмежень. За таких умов господарюючі суб'єкти не будуть прагнути зменшувати свій негативний вплив на НПС, оскільки відсутній до цього стимул. Адже простіше платити за забруднення, ніж проводити заходи для його зменшення, вкладати кошти у ресурсозберігаючі та маловідходні технології. Наслідками таких нововведень може бути зростання негативного впливу на НПС від господарської діяльності людини, що є характерним для України, враховуючи динаміку забруднень.

Однією із причин ми вважаємо відміну лімітування забруднення в діючому Порядку обрахунку податку за скиди, а також штрафних санкцій.

До прийняття Податкового кодексу нормування впливу господарської діяльності на стан НПС та здоров'я населення здійснювалось на основі лімітування, тобто для підприємств-забрудників довкілля встановлювались ліміти на викиди, скиди та розміщення відходів (обсяги гранично-допустимих викидів – ГДВ, скидів – ГДС тощо). У випадку понаднормованого забруднення НПС, більш ніж установлено лімітами, підприємство сплачувало штраф з урахуванням коефіцієнту кратності для обрахунку штрафів (до 1999 року значення коефіцієнту кратності встановлювалось рішенням місцевих рад народних депутатів і змінювався від 1 до 4, а починаючи з 1999 року Наказом ДПА України його значення дорівнювало 5).

Введений в дію Порядок обрахунку екологічних податків на нашу думку, має ряд недоліків: відсутність лімітування і відповідно штрафних санкцій за понаднормоване забруднення НПС; не враховуються екологічні особливості територій та акваторій порівняно із зарубіжними державами.

Нами пропонується суми екологічних податків обчислювати на основі лімітів забруднень (викидів, скидів, розміщення відходів) відповідно до дозволів на забруднення та фактичних обсягів забруднень. У разі відсутності у платника податку затверджених у встановленому порядку лімітів викидів, скидів та розміщення відходів податок (штраф) обчислювати у *десятикратному* розмірі. У разі здійснення понадлімітних обсягів викидів, скидів та розміщення відходів при затверджених лімітах податок необхідно обчислювати у *наступному кратному* розмірі (див. Табл. 1).

Таблиця 1

Значення коефіцієнту кратності екологічного податку залежно від обсягів понаднормованого забруднення

Значення коефіцієнту кратності податку	Обсяг понаднормованого забруднення, у % від ліміту (ГДС/ГДВ)
1,2	101-120
1,4	121-140
1,6	141-160
1,8	161-180
2	181-200
2,5	201-250
3	251-300
4	301-400
5	401-500
6	501-600
7	601-700
8	701-800
9	801-900
10	901-1000

Альтернативні податкові механізми стимулювання до екологобезпечного розвитку держави.

Пільгове оподаткування. Пільгове оподаткування може застосовуватись для тих підприємств, які мають позитивну динаміку в мінімізації забруднень. Так, наприклад, якщо підприємство має в динаміці зменшення забруднення і в обсягах менших ніж встановлено лімітами для подальшого стимулювання пропонується у формули розрахунків екологічних податків ввести коефіцієнти мінімізації *Кмін* (див. Табл. 2):

Таблиця 2

Значення коефіцієнту мінімізації екологічного податку відповідно до затвердженого ліміту

Значення коефіцієнту мінімізації	Обсяг забруднення, у % від ліміту (ГДС/ГДВ)
0,2	1-20
0,3	21-30
0,4	31-40
0,5	41-50
0,6	51-60
0,7	61-70
0,8	71-80
0,9	81-90

Звільнення від оподаткування. На період реконструкції/»зеленої модернізації підприємства,

враховуючи що для підвищення екологічності виробництва в цілому необхідні додаткові фінансові ресурси, при умові затвердження/погодження з органами виконавчої влади в галузі охорони НПС і раціонального ПК відповідних Програм, підприємства-забрудники можуть звільнятися від сплати екологічних податків на термін, який необхідний для досягнення фактичних обсягів забруднення в межах установлених лімітів (ГДВ, ГДС). У даних випадках їм встановлюються значення ТПВ/ТПС, але не більше ніж на 3 роки. Після закінчення терміну Програми мінімізації забруднень на підприємстві проводиться державна екологічна експертиза і встановлюються фактичні обсяги забруднень у відповідності з вимогами природоохоронного законодавства. Якщо підприємство-забрудник не виконало покладені на себе зобов'язання, то накладається штраф у 10-кратному розмірі від суми заборгованих платежів.

Зміна адресності надходжень екологічного податку. На нашу думку і багатьох вітчизняних вчених, доцільно створити Національний екологічний фонд, який би діяв на правах юридичної особи, акумулюючи кошти від ПК і забруднення НПС і справляючи їх на природоохоронні заходи [13, 22]. А поки екологічний податок в Україні має яскраво виражений фіскальний характер і спрямований, головним чином, на поповнення бюджетних коштів, по суті, за рахунок експлуатації та забруднення НПС.

Тому, зрозумілою є необхідність одночасної зміни й адресності зворотного фінансування зібраних коштів – товаровиробникам-забруднювачам для підтримки конкретних екологічних програм (таких, що сприятимуть, наприклад, скороченню вмісту токсичних речовин в екологічно «брудній» продукції, за яку саме товаровиробник і мусив платити екологічний податок). Пропонована цільова спрямованість зворотного надходження коштів від екологічного податку через позабюджетні фонди охорони НПС дозволяє також нагромаджувати потрібні фінансові ресурси на місцевому рівні та інвестувати дохід від екологічного податку в субсидування чи кредитування природоохоронних заходів безпосередньо для підприємств-товаровиробників тієї самої галузі [2].

Імплементація принципу розширеної відповідальності виробника за відходи у податкове законодавство. Відповідно до принципу розширеної відповідальності виробника (РВВ) Виробники та імпортери повинні нести основну частину фінансової відповідальності за функціонування системи поводження з відходами, які утворюються в результаті втрати продукцією споживчих властивостей [10]. Міжнародний досвід свідчить, що на ефективність функціонування системи збору, транспортування, переробки відходів впливають такі чинники [1]: встановлення норм збору для виробників; розвиток ринку вторинних матеріалів (наприклад, введення вимог до мінімального вмісту вторинної сировини в готовій продукції); використання законодавчих обмежень на поховання сміття, податку на первинні матеріали; співпраця та обмін інформацією між виробниками та переробниками. Фінансування системи поводження з відходами повинно здійснюватися за рахунок двох джерел – екологічного податку та субсидій від уряду або неурядових фондів, як і у більшості країн ЄС, а також штрафів в разі порушення вимог законодавства щодо розміщення відходів [5].

На нашу думку, застосування принципу РВВ у вітчизняній практиці стимулювання до охорони НПС можливе наступним чином:

1) для виробників і імпортерів, які самостійно займаються збиранням і переробкою відходів, впровадити пільгове оподаткування пропорційно відсотку зібраних відходів, що утворилися в результаті втрати продукцією споживчих властивостей. Так, наприклад, в країнах ЄС законодавством визначено відсоток зібрання таких відходів;

2) в разі застосування вторинних ресурсів для виготовлення продукції податковим законодавством можна встановлювати пільги по оподаткуванню, пропорційно відсотку вторинних ресурсів у виготовленій продукції

Податкове регулювання проблеми електронних відходів. Широке застосування електричного та електронного обладнання ЕЕО дозволило не лише підвищити якість життя людей, але й призвело до нової проблеми – проблеми відходів електронного та електричного обладнання (ВЕЕО), так звані «електронні відходи» (ЕВ), які призводять до негативного впливу на стан НПС та здоров'я населення, що здебільшого пов'язане з їх неефективним управлінням. Кінцевим пунктом призначення для більшої частини ЕВ є країни, що розвиваються [1]. Так, наприклад, з країн ЄС – близько 75% ЕВ, з США – близько 80%. На думку фахівців, накопичення обсягів ЕВ відбувається втричі швидше, ніж зростання кількості інших відходів [1].

За даними Держстату України протягом 2012р. в Україні утворилося 450,7 млн. т відходів. Але відсутнє окреме адміністрування ЕВ. Хоча на території нашої держави знаходяться у користуванні близько 55 млн. мобільних засобів зв'язку, щороку імпортується більше 300 тис. портативних комп'ютерів, близько 280 млн. елементів живлення [10], які після відпрацювання є потенційно небезпечними відходами або за умов переробки – джерелом цінних ресурсів, кольорових металів і хімічних речовин.

Вченими підраховано, що зі сміттєзвалищ України до атмосфери та ґрунтових вод за рік потрапляє 40 кг ртуті, 160 кг кадмію, 400 т металів, 260 т сполук марганцю, а також інших сполук. Здебільшого, це речовини 1 класу небезпечності: наприклад, 1 г ртуті може призвести до забруднення 3,3 млн. куб.м повітря, а одна звичайна пальчикова батарейка забруднює близько 20 кв.м. ґрунту або 400 л води [10].

В Україні, на відміну від країн ЄС, не існує узагальнюючого визначення такої категорії товарів як електричне та електронне обладнання й устаткування. Відсутня класифікація і ВЕЕО. Чинний Класифікатор відходів ДК 005-9689 не відображає специфіку утворення ЕВ. На відміну від національної практики в європейському Переліку відходів (List of wastes) ВЕЕО виділено в окрему підгрупу 16 02, що дозволяє проводити їх більш повний облік та ідентифікацію, а також податкове регулювання їх мінімізації.

Оцінку масштабів використання ЕЕО і відповідно утворення ВЕЕО можна зробити на основі аналізу асортименту ЕЕО та обсягів його розміщення на ринку. Реальний ринок продажу електронної продукції власного виробництва складає близько 30%. [21]. На українському ринку ЕЕО працює більше трьох тисяч підприємств: з них виробляють електричні машини – 845, офісну техніку – 820, офісне обладнання – 820, медичну техніку – 2049, гальванічні елементи – 89 та ін. Слід зазначити, що багато підприємств займається складанням виробів з деталей, які надходять із-за меж України. Незначна частина виготовленого в Україні ЕЕО експортується.

Податковим кодексом України визначено ставки податку залежно від класу небезпеки та рівня небезпечності відходів (1 клас – надзвичайно небез-

печні; 2 клас – високо небезпечні; 3 клас – помірно небезпечні; 4 клас – мало небезпечні). Крім того, враховується і специфіка місця розміщення відходів та його характер обладнання.

Але відповідно до діючого законодавства не оподатковуються ВЕЕО, а лише існують ставки податку за розміщення окремих видів надзвичайно небезпечних відходів: обладнання та прилади, що містять ртуть, елементи з іонізуючим випромінюванням – 506,44 грн. за одиницю; люмінесцентні лампи – 8,81 грн. за одиницю. Всі інші види ВЕЕО залишаються поза увагою. Тому одним із альтернативних шляхів реформування податкової системи є запровадження податку на відходи ЕЕО. Оскільки їх кількість збільшується і з роками зменшуватись не буде, на зміну податкам за забруднення прийде обов'язково екологічний податок на ВЕЕО.

Висновки і пропозиції. В результаті проведених досліджень було встановлено, що найбільш ефективним засобом стимулювання до природоохоронної діяльності суб'єктів підприємництва в Україні, виступає податкова система. Стратегія оподаткування повинна базуватися на довгостроковій програмі екологізації податкової системи. На нашу думку, основними принципами визначення екологічного податку повинні бути наступні:

– податок повинен стимулювати зменшення забруднення НПС, бережливе ставлення до нього під час здійснення господарської діяльності;

– обов'язкове лімітування і штрафні санкції за забруднення НПС;

– податок має сприяти впровадженню у виробництво екологічно чистих, ресурсоенергозберігаючих, маловідходних технологій, наприклад, за допомогою використання податкових пільг (введення коефіцієнту мінімізації, звільнення від оподаткування підприємств, що виконують Державну Програму мінімізації забруднень);

– система екологічного оподаткування повинна вписуватись у загальну податкову систему, але при цьому бути досить гнучкою на регіональному рівні для того, щоб забезпечити його сталий розвиток. Так, наприклад, сприяти басейновому принципу водокористування, який, на превеликий жаль, нівелюється Податковим кодексом України;

– обов'язкове запровадження екологічних податків акцизного типу на екологонебезпечні товари і послуги.

Удосконалення системи екологічного оподаткування в Україні забезпечить: створення відповідних умов для прискореного розвитку ринкових відносин та приведення всієї системи ПК в Україні у відповідності до практики найбільш розвинутих країн і міжнародних стандартів; стимулювання комплексного, раціонального використання природних ресурсів і створення для цього відповідних науково-технічних передумов; стале і достатнє фінансування робіт з охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу тощо.

Список літератури:

1. Sthiannopkao S, Wong MH. (2012) Handling e-waste in developed and developing countries: Initiatives, practices, and consequences. Sci Total Environ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/22858354
2. Авраменко Н.Л. Екологічне оподаткування як складова державного регулювання екологічної безпеки України // Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища: монографія/ за ред. д.е.н., проф. О.І. Маслак. – Кременчук: Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2012. – С. 33-50.
3. Авраменко Н.Л. Екологічне оподаткування як складова рентної політики та водноекологічної безпеки // Актуальні проблеми формування рентної політики в сучасних умовах. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – Ч. 1. – С. 218-226.
4. Авраменко Н.Л. Економічний механізм управління природокористуванням // Дискусійні питання теорії фінансового права. Нормативно-правові засади природокористування та енергозбереження в Україні. Спори про податки: причини виникнення та напрями їх вирішення. Сучасний стан та перспективи розвитку фінансового права: збірник наукових праць за матеріалами круглих столів та Міжнародної інтернет-конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку фінансового права» / НДІ фінансового права. – К.: Вік прінт, 2009. – С. 173-175.
5. Авраменко Н.Л., Гусятинська А.М. Імплементація принципу розширеної відповідальності виробника за забруднення НПС в екологічне законодавство України // Екологічне оподаткування: збірник наукових праць за результатами науково-практичних заходів/НДІ фінансового права. – К.: Алерта, 2013. – С. 116-120.
6. Бець М.Т. Екологічне оподаткування в Україні та його перспективи // Науковий вісник. – 2004 – Вип. 14.7. – С. 154-158.
7. Бєляєва С.С. Економіко-екологічні аспекти у контексті сталого розвитку // Екологічний вісник. – № 5. – 2005. – С. 26-28.
8. Букринський Б.В. та ін. Еколого-економічні орієнтири стратегії сталого розвитку України // Проблеми сталого розвитку України. – К.: БМТ. – 2006. – С. 165-175.
9. Веклич О., Бугас В. Потрібен «євроремонт» економічного механізму екологічного регулювання // Вісн. НАН України. – 2006. – № 3. – С. 49-57.
10. Вирішення проблеми електронних відходів: європейські підходи до української проблеми / Шуміло О.М., Виговська Г.П., Цигульова О.М. та ін. – К.: ФОП «Клименко», 2013. – 88 с.
11. Гусятинська А.М., Чорна Т.М. Сучасні напрямки вирішення проблеми твердих побутових відходів / Збірник наукових праць «Економіка. Екологія. Управління». – Ірпінь, 2012. – С. 253-264.
12. Державний комітет статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
13. Екологічне оподаткування в Україні: реалії та напрями вдосконалення з урахуванням світового досвіду: Наук. Вид. НАН України, Ін-т економіки. О.О. Веклич. – Київ, 2001. – 45 с.
14. Кібкало В.В. Деякі аспекти реформування системи оподаткування природоохоронної діяльності в Україні // Вісник Одеського державного екологічного університету. – 2009, вип. 7. – С. 63-68.
15. Максимович О.М., Купчак П.М. Економічний механізм управління природокористуванням в АПК // Вісник СумДУ. – 2006. – № 7. – С. 203-209.
16. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2002. – 346 с.
17. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у НПС Спец. Видання до 5-ої Всеєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи». – К.: ТОВ»Новий друк». – 2003. – 128 с.
18. Новицька О.В. Фінансовий механізм у сфері природокористування // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 3(46) 2009. – С. 68-72.
19. Поліщук В.Г. Роль податкової політики у стимулюванні сталого розвитку регіонів // Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – Випуск 6(24). – Ч. 2. – 2009. – С. 123-129.

20. Приходько М.М. Система інтегрального управління природними ресурсами // Екологічний вісник. – № 2. – 2007. – С. 19-23.
21. Промисловість України: статистичний збірник 1998-2011. – Держстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
22. Розмарина А.Л. Проблемы экологизации налогообложения // Проблемы экологии. – 2002. – № 1. – С. 13–17.
23. Томашевський А.П. Комплексне збереження історико – археологічної та природної спадщини: територіальний імператив // Екологічний вісник. – № 6. – 2006. – С. 2-5.

Авраменко Н.Л., Шпильковская З.В.
Национальный университет государственной налоговой службы Украины

ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УКРАИНЕ

Аннотация
Анализ опыта зарубежных стран продемонстрировал, что налоги за загрязнение окружающей природной среды имеют краткосрочный характер, поскольку фактические объёмы загрязнения от субъектов хозяйственной деятельности уменьшаются. В статье исследована эффективность современной системы экологического налогообложения в Украине. Проанализирован Порядок расчёта экологических налогов в Украине и определены его недостатки. Предложено ввести штрафные санкции за сверхнормированное загрязнение. Рассмотрена возможность введения альтернативных налоговых механизмов стимулирования охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов.
Ключевые слова: экологическое налогообложение, экологические налоги, льготное налогообложение, штрафы за загрязнение, альтернативные экологические налоги.

Avramenko N.L., Shpilkivska Z.V.
National State Tax Service University of Ukraine

WAYS TO IMPROVE ENVIRONMENTAL TAXATION IN UKRAINE

Summary
On the basis of the experience of foreign countries found that taxes on environmental pollution are short term in nature, since actual volumes of pollution from economic agents reduced. The paper investigates the effectiveness of a modern system of environmental taxation in Ukraine. The work analysis procedure of calculation of environmental taxes in Ukraine and identified its shortcomings. Proposed to introduce penalties for pollution of excess. The possibility of introducing alternative tax incentive mechanisms of environmental protection and natural resource management.
Keywords: environmental taxation, environmental taxes, tax, fines for pollution, alternative environmental taxes.

УДК 331.544: 330.59

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Амбражей О.А.
Днепропетровский университет внутренних дел

В статье рассмотрено влияние уровня образования на трудоустройство, а также последующее улучшение уровня жизни человека. Обозначена проблема недостаточного государственного финансирования высшего образования. Приведен опыт зарубежных стран в решении вопроса повышения доступности высшего образования. Предложены направления государственной поддержки развития рынка образовательных услуг. Показано пути повышения качества высшего образования за счет усиления его практической составляющей.

Ключевые слова: высшее образование, государственная политика, занятость, финансирование высшего образования, рынок образовательных услуг, квалификация.

Постановка проблемы. Страны, имеющие развитый научный потенциал имеют больше перспектив для своего развития в условиях нестабильности глобального рынка, чем страны, которые не уделяют этому фактору должного внимания. В условиях распространения экономики знаний, приоритетными сферами внимания государственной политики становятся образование, большое значение среди которого имеет именно высшее образование, подготовка квалифицированных специалистов, поддержка производства, основанного на высоких технологиях, и развитие науки. Для повышения конкурентоспособности на мировом рынке, странам необходимо расширять и совершенствовать рынок образовательных услуг.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы значимости высшего образования, актуальность получения высокой квалификации исследована в работах таких ученых, как Богиня Д., Боголиб Т., Болюбаш Я., Бузгалин А., Геец В., Гришнова Е., Либанова Э., Патора Р., Филиппова Н. и других. Эта тема рассматривается с разных сторон, затрагивая как экономические аспекты ее разрешения, так и правовые, но так или иначе учеными приводятся аргументы, доказывающие, что высшее образование оказывает положительное влияние на повышения мобильности населения, улучшения уровня жизни.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. К сожалению, статистика рынка труда показывает, что высшее образование не всегда приводит к полной занятости населения. Однако более детальный анализ позволяет увидеть, что квалифицированные работники более востребованы, и они склонны быстрее находить работу. Также дополнительно внимание следует уделить развитию государственных программ, направленных как на улучшение качества высшего образования, так и тому, чтобы увеличить доступность высшего образования тем, кто такой возможности не имеет (в первую очередь, в силу финансовых причин).

Цель статьи. Целью данной статьи является рассмотрение влияния уровня образования на трудоустройство и последующее улучшение уровня жизни человека; рассмотрение проблемы недостаточного государственного финансирования высшего образования, а также изучение иностранного опыта решения этой проблемы; предложение путей направления государственной политики развития рынка образовательных услуг.

Изложение основного материала. По статистическим данным рынка труда в Украине, потребность предприятий в работниках, имеющих высшее или специальное образование составляет 74,3% от общего спроса [1]. Процент зарегистрированных безработных с высшим образованием на 2012 год на 2,3% выше, чем людей со средним образованием. Для нашего исследования важным является показатель экономически активного населения, среди которого доля людей с полным высшим образованием составляет 14,1%, а доля людей со средним образованием – 50,24% [1]. Данная проблема усугубляется так же тем фактором, что в Украине происходит сокращение количества студентов вузов 3-4 уровней аккредитации (19% в сравнении с 2010 года), а соответственно, и количество выпускников.

В тоже время наблюдается тенденция по сокращению количества вузов, что при правильном планировании не должно влиять на количество обучаемых. Уменьшение вузов может быть компенсировано увеличением мест для студентов в вузах, где подготовят квалифицированных специалистов для рынка труда. Из этого следует, что государство должно разрабатывать свою политику в данном направлении, обращая внимание на качество образования и финансирование образовательных программ, которые в свою очередь должны охватить и помощь учебным заведениям в развитии научной и материально-технической базы, и помощь населению в предоставлении возможности получать образование.

По мнению Т. Боголиб, главная цель образования состоит в удовлетворении потребностей людей в образовательных услугах, в интересах успешного развития духовных и прочих способностей, творческого потенциала личности и общественного прогресса в целом. После достижения этой цели одновременно обеспечивается социальный и экономический эффект [2].

В период экономики знаний, формирование нового типа человека как носителя нового типа культуры требует больших затрат: на воспитание детей, на образование, развитие и так далее. Человек становится многограннее, увеличивается его значимость и влиятельность в мировых процессах. Ускоряются процессы социализации, лежащие в развитии человека и усвоении им социально-экономического и духовного опыта, норм, ценностей, традиций. Активно прогрессирует интеллектуализация человека, качественно усовершенствуется ее профессионально-квалификационный и образовательный потенциал. Поскольку, во-первых, увеличивается часть интеллектуальной составляющей в большинстве видов человеческой деятельности, во-вторых, повышается часть творческой деятельности человека в общем объеме его деятельности, в-третьих, в самой интеллектуальной деятельности снижается часть рутинных и обычных умственных операций и соответственно увеличивается часть сложного, высококвалифицированного труда [3, с. 45-46].

Полноценное развитие страны и населения возможно при условии, когда насущные проблемы каждого человека максимально удовлетворены.

© Амбражей О.А., 2015

Формирование личности происходит на протяжении всей жизни, но начинается именно с получения образования: базового, потом специального, высшего, а потом внедрения результатов образования во все сферы производства и быта.

Основным источником финансирования высшего образования на современном уровне развития экономики являются государственные ресурсы, хотя однообразия среди форм финансирования нет, что усложняет предоставление финансовой помощи. Актуальным будет усовершенствование нормативного подхода и введение определенных элементов финансирования, ориентированного на результаты деятельности, что позволит соединить и закрепить финансовые возможности государства и ответственность высшего учебного заведения. Кроме того, в мире существуют инновационные виды инвестиций в образование, соответствующие разным потребностям населения и производства.

Одним из таких нововведений является образовательный кредит в виде непосредственно денежного кредита или кредитных программ. Некоторые коммерческие банки Украины предоставляют подобную услугу, но проценты за ее использование достаточно высоки, что связано, в первую очередь, с длительностью кредита (до 15 лет). В связи с чем, ключевая роль в развитии кредитных программ должна принадлежать государству. Цель любых образовательных технологий заключается в том, чтобы разорвать замкнутый круг, в котором часто отсутствие образования приводит к кратковременной и/или низкооплачиваемой работе, что не способствует получать новые знания ввиду отсутствия средств, как для себя, так и для своих детей. В материально обеспеченных странах студенческие займы стали нормой.

Программы студенческих займов могут предусматривать государственные гарантии кредитным организациям коммерческого сектора. Например, если студенческий заем содержит элемент дотации, то стоимость такого займа, как правило, покрывается непосредственно из бюджета в форме субсидии кредитной организации или опосредовано в форме государственного кредита по процентным ставкам, которые ниже рыночных. Программы такого плана используются в США, предусматривая получение не только высшего, но и последипломного образования [2, с. 75].

Кредитование в развитых странах характеризуется доступностью. Например, в Канаде при помощи кредитной линии обучаются около 40% студентов всех вузов, в Украине – 1%. В США федеральные займы доступны практически всем желающим. В США существуют три типа образовательного кредита: студенческий заем, родительский заем, частный заем. Студенческие займы отличаются низкой процентной ставкой, не требуют дополнительно обеспечения [4].

В Дании и Великобритании практикуется система ваучеров: в Дании – для высшего образования, в Великобритании – в некоторых отраслях профессионального образования [5]. Ваучеры сами по себе не создают дополнительных денег для образования, они представляют способ распределения финансирования. При их использовании государственное финансирование распределяется не через образовательные учреждения, а через физических лиц.

В Великобритании также выделяют такие кредиты, как собственно образовательный кредит, за счет которого студент мог бы оплачивать свое образование, и социально-образовательный кредит, который предоставляется для того, чтобы студент мог бы возместить затраты на свое проживание. В Норвегии существуют университеты, обучение в которых является бесплатным, а так же коммерческие высшие школы, обучающие специальностям, пользующихся на рынке труда особенно высоким спросом. Для получения такого образования молодым норвежцам предоставляются государственные кредиты, которые они возвращают после трудоустройства.

Опыт зарубежных стран показывает, что принцип кредитования населения с целью получения высшего образования успешно реализуется в развитых странах. В нашей стране он не столько популярен из-за того, что не все о нем знают, да и у многих нет уверенности в завтрашнем дне, в успешном трудоустройстве и возможности легко вернуть заемные деньги. Поэтому дополнительно государство должно быть обеспокоено вопросом повышения качества образования для полного удовлетворения рынка труда квалифицированными работниками.

Что касается правового регулирования содействию развитию рынка образовательных услуг внимания заслуживает приказ «Об утверждении Типового положения о подразделении высшего учебного заведения по содействию трудоустройству студентов и выпускников» от 27.04.2011 № 404, (действует с 06.06.2011 года) [6]. Целью деятельности данного подразделения является содействие трудоустройству студентов и выпускников; проведение постоянного анализа спроса и предложения на рынке труда специалистов, подготовку которых проводит учебное заведение; содействие первому трудоустройству (следует отметить, что в первой редакции Приказа заданием Подразделения было обеспечение выпускника первым рабочим местом, что в дальнейшем было заменено на «содействие») и т.д. Достижение данных целей предусмотрено за счет тесного взаимодействия Подразделения с работодателями, с центральными и местными органами власти, получения от предприятий оценки знаний выпускников и прочего.

К сожалению, не во всех вузах Украины проявляется эффективное влияние данного Подразделения, что, в первую очередь, связано с недостаточной информированностью студентов о его возможностях. Студенты тоже должны представлять свои предложения к деятельности Подразделения. Проблема недостаточного финансирования учебных заведений частично может быть покрыта за счет определенных благотворительных фондов, так называемых эндауметов, создание которых в Украине только начинает развиваться.

Данный Приказ является важным шагом на пути достижения эффективного взаимодействия высшего учебного заведения, как субъекта рынка образовательных услуг, и субъектами рынка труда: биржами труда, рекрутинговыми агентствами, работодателями и международными организациями, которые будут содействовать обмену опытом и предоставить рабочие места украинским специалистам.

Еще одним шагом к развитию рынка образовательных услуг является обновление Положения про практику студентов высших учебных заведений (проект 2011 года) (далее – Положение) [7]. Я. Болюбаш дает такую характеристику практики студентов: «Практика является неотъемлемой составляющей части процесса подготовки специалистов в высших учебных заведениях и проводится на оснащенных соответствующим образом базах практики заведений образования, а также на современных предприятиях и организациях разных отраслей хозяйства, образования, охраны здоровья, культуры, торговли и государственного управления» [8]. В выс-

ших учебных заведениях используются учебная и производственная практика. В Положении приводится отличие между видами практики:

- учебная (практические и лабораторные занятия, экскурсионная, ознакомительная, языковая, для получения первичных профессиональных умений и навыков, получение рабочей профессии и прочее);

- производственная (технологическая, эксплуатационная, лечебная, конструкторская, педагогическая, юридическая, экономическая и т.д., преддипломная, научно-исследовательская).

Данным Положением [7] предусмотрено поощрение вузов для заключения договоров на проведение производственной практики для студентов, а также предприятий, которые выступят базами практик и понесут определенные затраты.

Но на сегодняшний день действует Положение «Об утверждении Положения о проведении практики студентов высших учебных заведений Украины» от 08.04.1993 № 93 с изменениями 1994 года [9], которое не отображает всех новаций, предложенных в проекте 2011 года, и является значительно устаревшим.

Обновление данного Положения помогло бы будущим специалистам сократить расстояние между теоретическим образованием и практической работой, а информация о прохождении практики способствовала б созданию положительного имиджа у будущих работодателей.

Для развития рынка образовательных услуг также МОН Украины предложило ряд стратегических предложений по сотрудничеству с работодателями, среди которых: разработка и подписание Генерального Соглашения между Министерством образования и науки и организациями работодателей Украины; разработка долгосрочной программы подготовки специалистов для отраслей национальной экономики и совершенствование механизмов предоставления льгот работодателям; создание университетов европейского типа; обеспечение участия работодателей в управлении образовательным процессом через систему наблюдательных советов и прочее [10]. Позитивным моментов можно отметить в данной направлении принятие 01.07.2014 Закона «О высшем образовании» [11].

Выводы и предложения. Как можно увидеть, в направлении государственной политики регулирования рынка образовательных услуг происходят положительные изменения. Наблюдается тенденция улучшения взаимодействия рынка труда и рынка образовательных услуг. Все это должно привести к повышению уровня экономики Украины и ее значимости на международной арене.

Мировой опыт показывает, что конкурентоспособность страны и ее участие в международном разделении труда обеспечиваются такими условиями, как современная рыночная инфраструктура, развитый рыночный, научно-технический и интеллектуальный потенциал. Человек превратился в центральный ресурс, инвестиции в который принесут долгосрочные прибыли в будущем. Улучшение качества образования, усиления его связи с практической деятельностью, заимствование иностранного опыта систем образовательного кредитования будут способствовать повышению уровня жизни населения и прекращению цепной реакции «бедность порождает бедность». Образование – это фактор экономического роста. Экономический рост создает материальные условия для человеческого развития, в том числе для повышения и распространения образованности.

Перспективным для дальнейшего изучения является разработка механизма финансового обеспечения системы высшего образования, повышение ее доступности для населения, в котором образовательный кредит будет являться только одним из инструментов.

Список литературы:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
2. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період / Т. Боголіб / – К.: Міленіум, 2006. – 508 с.
3. Тарасевич В.М. Економічні парадигми та парадигмальні теорії / В. Тарасевич / Дніпропетровськ: Січ, 1995. – 159 с.
4. Простаков Г. Образование в кредит / Г. Простаков // Украинская инвестиционная газета. – 2003. – № 31. – С. 15.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unimgmt.eunnet.net/unimng/N4(14)_2000/win/1.html
6. Приказ «Об утверждении Типового положения о подразделении высшего учебного заведения по содействию трудоустройству студентов и выпускников» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE19334.html
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/gr
8. Болюбаш Я.Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: Навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти / Я. Болюбаш / – К.: ВВП «КОМПАС», 1997. – 64 с.
9. Положение «Об утверждении Положения о проведении практики студентов высших учебных заведений Украины» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93
10. [Електронний ресурс]: http://www.mon.gov.ua/education/higher/dz/3
11. Закон «О высшем образовании» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

Амбражей О.А.
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ОСВІТНІЙ ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Анотація
У статті розглянуто вплив рівня освіти на працевлаштування людини, а також наступне покращення рівня його життя. Виділено проблему недостатнього державного фінансування вищої освіти. Наведено досвід зарубіжних країн у розв'язанні питання підвищення доступності вищої освіти. Запропоновано напрями державної підтримки розвитку ринку освітніх послуг. Показано шляхи підвищення якості вищої освіти за рахунок посилення його практичної складової.
Ключові слова: вища освіта, державна політика, зайнятість, фінансування вищої освіти, ринок освітніх послуг, кваліфікація.

Ambrazhey O.A.
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

EDUCATIONAL FACTOR OF POPULATION'S STANDANTS OF LIVING LEVEL RISING

Summary
The influence of the level of education to job placement and further improvement of the level of a person's living standards. The problem of not sufficient state financing of higher education is pointed out. The experience of foreign countries in the solution of the problem of higher education availability rising is given. The state maintenance directions of the educational service market are shown. The ways of educational service quality rising on the account of making its practical component stronger are demonstrated.
Keywords: higher education, state policy, employment, financing of higher education, educational service market, professional skill.

УДК [007.5:008.2:004]:332

РОБОТИЗАЦІЯ ЯК ГОЛОВНИЙ РУШІЙ ПЕРЕХОДУ ДО ТЕХНОЛОГО-СИНГУЛЯРНОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Антохов А.А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті визначено сутність роботизації як важливого процесу розвитку інформаційного суспільства та переходу до технолого-сингулярного етапу. Виявлено перспективи роботизації у різних сферах суспільного та економічного життя. З'ясовано характер впливу переходу до технолого-сингулярного етапу розвитку економіки та масовості роботизації на затребуваність у людській праці.
Ключові слова: технологічна сингулярність, роботизація, регіональна економіка, людська праця.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження з економіко-регіоналістичної тематики все більше торкаються питань технологічного прогресу, ролі регіонів у спричиненні загальних цивілізаційних змін. Саме регіони через свої економічні умови можуть стати потужними осередками інтелектуальної діяльності, продукування нових технологій та їх адаптації до ринкових умов. Більш глобальне відображення таких тенденцій змусило вчених говорити про можливий перехід до наступного етапу економічного й суспільного розвитку – технолого-сингулярного. Відтак актуальним постає наукове визначення сутності такого етапу та його ключових ознак. Ще більшої актуальності набуває обґрунтування «вигідності» досягнення технолого-сингулярних цілей для сучасної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існуючий нині доробок з питань технологічної сингулярності та його етапності формують праці таких іноземних вчених, як В. Вінж, А. Коротаєв, Р. Курцвейль, Ф. Фукуяма, українських – С. Іносов, В. Кончин, Л. Піддубна, В. Скіданов, К. Сідун, Т. Соболевська, О. Шестакова В. Чужиков та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність даного дослідження підтверджує слабка теоретико-методологічна основа розкриття суті технолого-сингулярного етапу, його основних ознак, зокрема з акцентом на процеси роботизації.

Мета статті. Метою даної публікації постає виявлення теоретичних основ та прикладних аспектів активізації процесів роботизації як головної ознаки переходу до технолого-сингулярного етапу розвитку економіки регіонів.

Цілями при цьому будуть наступні:
- визначення сутності роботизації як важливого процесу розвитку інформаційного суспільства та переходу до технолого-сингулярного етапу;
- виявлення перспектив роботизації у різних сферах суспільного та економічного життя;
- з'ясування впливу переходу до технолого-сингулярного етапу розвитку економіки та масовості роботизації на затребуваність у людській праці.

Виклад основного матеріалу. Досягнення технолого-сингулярних цілей напряму пов'язано з процесами *роботизації*. Роботизація нині постає однією з важливих ознак інформаційного суспільства, про що стверджує В. Пожуєв: «Таке суспільство формується як результат інформаційно-комп'ютерної революції, базується на інформаційних технологіях, «інтелектуальних» комп'ютерах, автоматизації й роботизації всіх сфер економіки та управління, єдиній найновішій інтегрованій системі зв'язку; це забезпечує кожній особі будь-яку інформацію і знання та зумовлює радикальні зміни в усій системі суспільних відносин» [1, с. 9]. Так само роботизація є одним із пріоритетних напрямів сучасного етапу інноваційного розвитку – наряді з автоматизацією, кібернетизацією, розвитком мікроелектроніки, біотехнології, інформатики, енергозберігаючих технологій [2]. Поширеність роботизації призвела до того, що сьогодні активно розвивається індустрія робототехніки, яка надалі, за твердженнями експертів, має стати забезпечувальною інфраструктурою нано- і біотехнологій [3, с. 172].

Під роботизацією розуміємо неперервний процес використання роботизованих технологій (роботів і робототехніки), що первинно замінюють монотонну

© Антохов А.А., 2015

людську працю та можуть імітувати більш складні фізичні процеси. У першу чергу, це економічний процес, адже основний рушій розвитку роботизації – жорсткі умови конкурентної боротьби в окремих видах економічної діяльності з прагненням спочатку максимізації задоволення потреб споживача, а надалі і формування нових потреб через створення абсолютно нових ринкових сегментів. Окрім економічної природи процес роботизації може (а в сучасних умовах і повинен) набувати і соціоорієнтованих ознак, що підтверджується все частішим використанням відповідних технологій у сферах діяльності задля виключення (мінімізації) безпосередньої участі людини, щоб не нанести непоправної шкоди її життю та здоров'ю.

Роботизація є відмінним процесом від автоматизації, що пов'язується з сутнісним розумінням роботів. Процеси роботизації не були б можливими без попереднього досвіду автоматизації та механізації, який і досі неперервно нагромаджується, знаходячи своє вираження в революційних винаходах і відкриттях. Тобто роботизація, з одного боку, є еволюційним результатом удосконалення автоматизованих процесів (тобто як ланка технологічної еволюції), проте, з іншого боку, є взаємодоповнюваною і взаємозалежною від них. Наголошуємо, що в контексті переходу регіональної економіки в своєму розвитку до технолого-сингулярного етапу саме процеси роботизації є визначальними, адже вони напряму детермінують можливості створення штучного інтелекту та самовідтворюючих механізмів. Водночас без активізації автоматизації та механізації перехід (фізичний та ментальний) до можливостей створення роботів був би неможливим.

Для розуміння змісту роботизації важливо визначити сутність терміну «робототехніка», що являє собою: 1) науково-технічну дисципліну, яка інтенсивно розвивається та вивчає не лише теорію, методи розрахунку і конструювання роботів, їх систем та елементів, але й проблеми комплексної автоматизації виробництва та наукових досліджень із застосуванням роботів; 2) сукупність техніки (машин, устаткування, агрегатів та ін.), оснащену робототехнічними пристроями або функціонуючу спільно з роботами в єдиному технологічному процесі [4, с. 9].

Таким чином, в основі процесів роботизації, що дозволяють забезпечити можливий перехід до технолого-сингулярного етапу розвитку регіональної економіки, функціонує виробництво й удосконалення роботів. Термін «робот» у загальному сенсі означає пристрій, який керований за допомогою електронної плати або комп'ютера і його можна запрограмувати на виконання певних операцій [5]. Роботи допускають програмне, адаптивне, інтелектуальне керування, а також керування людиною. Саме інтелектуальне керування передбачає прагнення винайдення штучного інтелекту, що охоплює собою технолого-сингулярна модель суспільного прогресу.

Слід розуміти, що індустрія робототехніки є порівняно новою. У зв'язку з цим часто простежуються відмінні погляди щодо розмежування сутності роботів та автоматизованих систем, які почали розвиватись значно раніше й слугували суттєвим каталізатором для зміни технологічних укладів (особливо показовим є конвеєрне виробництво, поширеність й ефективність котрого призвела до революційного переосмислення можливостей виробництва, досягнення економічних результатів зі співвіднесенням до витрат праці, інших ресурсних, зокрема темпологічних, затрат). Фактично привабливою для ринку продукція даної сфери вийшла в широке споживання у 2005 році – представленням робота Вакамару. Тому темпи подальшого розвитку роботизованих технологій наразі важко спрогнозувати, хоча наглядовою є їх поширеність у різних сферах суспільного життя. Якщо спочатку вони були прерогативою функціонального використання з військовими цілями, у космічній галузі, при надзвичайних ситуаціях (як потреба вимушеної, хоча б часткової, заміни участі людини з метою уникнення шкоди для її життя і здоров'я), то сьогодні роботизація яскраво простежується в індустрії розваг, перетворюючись часто у соціальні проекти крупних компаній (у рамках дотримання концепцій соціально-етичного маркетингу та соціальної відповідальності бізнесу) і слугуючи способом реалізації інтелектуальних здібностей значної частини населення (конструювання роботів як хобі). В Україні підтримка роботизації також, нажаль, набуває більше соціоорієнтованих ознак. Зокрема тут вирізняється громадський сектор. Для прикладу, діє громадська організація «Асоціація робототехніки», яка веде активну роботу щодо пропагування технічної творчості у сфері високих технологій [6]. Очевидно, така робота має бути прерогативою держави і на регіональному рівні реалізовуватись через регуляторні механізми, просвітницько-інформаційну, освітню, наукову діяльність.

На рис. 1 відобразимо основні сфери економічного й суспільного життя, в яких процеси роботизації є найбільш поширеними. Для кожної з них дискурс доцільності впровадження роботизованих технологій є відмінним. Показовими є дані Міжнародної асоціації робототехніки, що в 2012 році у світі було продано 16067 роботів для використання у промисловості, а це лише на 1% більше продажів 2011 року [7]. Таким чином, виникає сумнів, наскільки замінною може бути людська праця на сучасному етапі трансформації системи виробничих відносин, коли суміщення монотонних функціональних дій вже здійснено (за рахунок механізації й автоматизації), проте залишилась затребуваною праця людини при виконанні інших завдань. З іншого боку, процеси масового впровадження роботів є незворотними. В окремих країнах (яскравим прикладом тут є Японія) світоглядне сприйняття використання роботів є настільки усталеним, що такі механізми є звичним атрибутом повсякденного життя. Для України такі процеси наразі є значно відстаючими. Тому новітні орієнтири стратегічного розвитку економіки регіонів мають визначатись за прогресивними підходами реструктуризації з націленістю саме на підтримку знаннємістких видів економічної діяльності, які здатні ефективізувати інтелектокористування та пропонувати у своїх результатах роботизовані технології або ж спроможні такі технології впроваджувати у свої виробничі процеси.

Особливого стратегічного значення набуває використання роботів у матеріальних сферах виробництва. За історичним досвідом, у промисловості були створені перші роботи ще в 1962 році (США). Метою їх створення була заміна небезпечних для людини робіт у лінійному виробництві та хімічній промисловості. У СССР офіційно такі роботи розпочались 1969 році [8].

Доволі перспективною є роботизація в сільському господарстві. За твердженнями вітчизняних вчених, сільськогосподарські роботи призначені для автоматизації працемістких і монотонних процесів, що традиційно вимагає значних витрат праці; окрім операції доїння, яка є найбільш автоматизованою за останні роки, стає можливим створен-

ня транспортно-технологічних засобів, наприклад, тракторів, керованих без водіїв для сівби, оранки, внесення добрив, обприскування посівів, обрізання зайвих пагонів тощо [9]. Бачимо, що дуже слабка грань розподілу між автоматизованими механізмами і механізмами з характеристиками роботів. Проте відносно сільського господарства застосування роботів є більш, аніж виправданим.

Щоправда тут виникає ризик екогомологічного характеру – високі результати функціонування роботизованих пристроїв ведуть до значно вищих обсягів використання природних багатств. Відтак ринкові механізми та механізми регіональної економічної політики мають чітко контролювати дані процеси.

Напевно найменші шанси повного суміщення людської праці роботизованими технологіями у сфері послуг. Показовою тут є торгівля. Успішність використання роботів у даній сфері залежить від світоглядного сприйняття населенням таких механізмів. У контексті розвитку регіональної економіки і стимулювання роботизації саме торгівлі, для України, з одного боку, це видається перспективним, адже з аналізу структурних змін національної та регіональних економік саме торгівля займає все більш лідируючі позиції. З іншого ж боку, стратегічність розвитку регіональних економік із подальшим можливим переходом до технолого-сингулярного етапу вимагає більшої цільової підтримки діяльності щодо створення і використання роботизованих технологій саме у матеріальних сферах виробництва. Також стратегічно важливим у контексті забезпечення суспільного здоров'я та підвищення якості життя населення є впровадження роботизованих технологій у медицині. Не слід ототожнювати такі процеси з так званою телемедициною, яка передбачає дистанційний обмін цифровою клінічною інформацією для рішення різних практичних задач [10, с. 67]. Загалом сфера охорони здоров'я є специфічною щодо впровадження процесів роботизації в силу її соціальної значимості. Такі процеси регламентує низка міжнародних документів, серед котрих вагому роль і популярність відіграє Резолюція А58/21 «eHealth/Електронна охорона здоров'я» [11]. Відтак дослідження процесів роботизації за медичним напрямом повинно постати актуальним предметом науково-пошукових робіт у галузях медицини і фармацевтики, а також одним із стратегічних пріоритетів розвитку регіональної економіки з соціальною орієнтацією.

Особливої уваги процеси роботизації набувають у сфері нанотехнологій. У зв'язку із цим сформувався термін «наноробот». Практика свідчить, що нанотехнології сьогодні активно розвиваються та, на наше переконання, дана сфера відіграє також колосальне значення у забезпеченні переходу до технолого-сингулярного етапу розвитку. За твердженнями експертів, нанотехнологічна революція охоплює всі життєво важливі сфери діяльності людини – від освоєння космосу і до медицини, від національної безпеки до екології та сільського господарства, відтак її наслідки будуть більш широкі і глибинні, аніж за результатами комп'ютерної революції останньої третини ХХ століття [12]. Розвиток нанотехнологій суттєво торкається низки фундаментальних етичних, соціальних і культурно значимих проблем філософської антропології, пов'язаних із можливістю створення самовідтворюючого штучного інтелекту, побудованого на основі нанообчислень (квантові, наноелектронні, ДНК-комп'ютери), а також з неможливістю однозначної відмінності природного й штучного в людині та оточуючим його інтелектуалізованим середовищем [13; 14, с. 79]. Безперечно нанороботи можуть мати колосальну роль в окремих сферах їх використання, особливо що стосується медицини. Відтак у структурі регіональної економіки та при реалізації регіональної економічної політики пріоритет підтримки сфери нанотехнологій має бути дуже високим. Важливо розвивати ринок нанотехнологій, який може охоплювати як різні напрями (нові матеріали, напівпровідники, пристрої зберігання, біотехнології, полімери, електрохімію, оптику), так і спеціалізуватись на одному з них. Водночас це доволі ресурсно затратна ціль, яка вимагає достатнього досвіду і кваліфікації кадрів, а також сучасної матеріально-технічної бази. Фактично такі дослідження увінчуються успіхом в окремих випадках. Проте за умов досягнення результатів такі відкриття можуть забезпечити технологічний прорив у регіональній економіці, розвиваючи суміжні сфери господарювання та науково-дослідницької діяльності. Окрім того, що можливий перехід до технолого-сингулярного

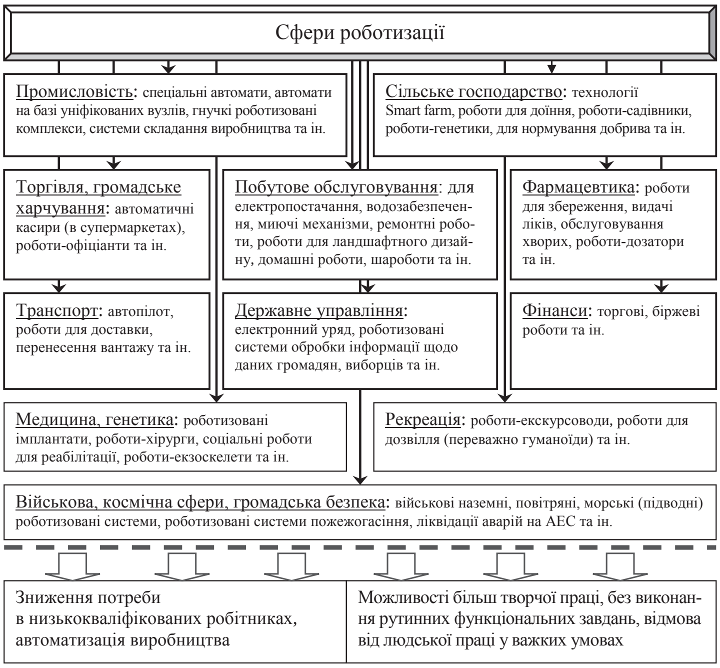

Рис. 1. Поширеність роботизованих технологій у різних сферах суспільного й економічного життя*

* *Складено автором*

Рис. 2. Вплив використання роботизованих технологій на затребуваність на ринку праці у кваліфікованих кадрах*

* *Складено автором*

етапу розвитку регіональної економіки прямо відображається на активності й ефективності процесів роботизації, безумовно низка характерних ознак має місце відносно зміни фізіологічної природи людини, залежності її життя і здоров'я від нанотехнологій та використовуваних у ході цього новітніх технологій. На рівні регіональної економічної системи має чітко визначатись *хорологічно-функціональна вимірність роботизації*. Це передбачає визначення, в яких сферах і на яких рівнях має підтримуватись процес роботизації як результат продуктивного інтелектокористування. Одна річ, коли такі процеси підтримуються на рівні поодиноких науково-дослідних проектів чи як спосіб реалізації й розвитку інтелектуальних здібностей обдарованої молоді у винахідництві роботизованих механізмів, що часто набуває більш розважальних ознак, і зовсім інша справа, коли розвиваються цілі роботизовані технологічні комплекси. За таких умов перспективи розвитку регіональної економіки є зовсім іншими. Таким чином, функціональна значимість регіональної економіки має передбачати не лише структурну визначеність розвитку окремих сфер господарювання як осередків інтелектокористування, виробництва й використання роботизованих технологій, але й поширеність таких технологій на різні інституційні рівні.

Розглядаючи вплив можливого переходу до технолого-сингулярного етапу розвитку регіональної економіки на основі поширеності використання й продування роботизованих технологій (роботів і робототехніки), варто більше уваги приділити наслідковості відносно *ринку праці та сфери зайнятості*. У сучасних умовах це матиме прямий відголосок на процесах розвитку економіки регіону, адже інтелектуальні здібності, умови використання й розвитку яких визначаються саме на ринку праці, виступають головним рушієм прогресу з наближенням до технолого-сингулярних цілей (рис. 2).

Висновки і пропозиції. Отже, технологічна сингулярність в економічних процесах найбільш чітко проявляється через практику роботизації. Поширеність використання, удосконалення, виробництва роботизованих технологій у сучасному світі є ознакою рівня розвитку економічної системи як країни, так і її регіонів. Практична реалізація такого сценарію економічного розвитку регіонів вимагає належного теоретико-методологічного супроводу. Теоретичне підґрунтя тут формується положеннями ретроспективного та футурологічного характеру. Дуже важливо, щоб українські вчені, особливо регіоналісти, не оминали увагою проблематику технологічної сингулярності зі специфічним відображенням в економічних процесах, яка, на перший погляд, видається предметом досліджень за напрямом національної економіки чи навіть світового господарства. Саме регіональні економічні умови повинні сьогодні створювати середовище продуктивної інтелектуалізації суспільства з відображенням результатів праці у продукуванні, вдосконаленні та використанні роботизованих технологій.

Список літератури:

1. Пожуєв В. І. Шляхи і напрями формування і реалізації сучасного інформаційного суспільства в умовах глобалізації // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2011. – № 46. – С. 5–18.
2. Федишин Б. Стратегічний розвиток економіки на інноваційній основі. [Електронний ресурс] / Б. Федишин, І. Федишин // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 1(4). – Режим доступу: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11fbpnio.pdf
3. Михайловська О. В. Сценарії економічного розвитку світової цивілізації на початку XXI століття: Наукові журнали Національного Авіаційного Університету. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/download/4727/4842
4. Калетнік Г. М. Використання сучасних методів механіки для сільського господарства / Г. М. Калетнік, О. М. Черниш, М. Г. Березовий // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Технічні науки. – 2012. – № 11. – Т. 1(65). – С. 8–18.
5. Робот: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Робот
6. Асоціація робототехніки в Україні. Громадська організація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.roboart.org.ua/pro-nas
7. Роботизация экономики может завершиться непредсказуемо: Стратегическое общественное движение «Россия 2045». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2045.ru/news/32311.html
8. Как изменится рынок робототехники?: Хабрахабр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://habrahabr.ru/sandbox/75668/
9. Дубровін В. О. Перспективи розвитку сучасних механізмів і машин для агропромислового комплексу / В. О. Дубровін, В. М. Булгаков, І. В. Головач, О. М. Черниш: Національний університет біоресурсів і природокористування України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.nubip.edu.ua/8858/1/dvo.pdf
10. Лобас В. М. Електронні засоби державного управління охороною здоров'я: Навчальний посібник / В. М. Лобас, А. В. Владзимирський, В. В. Мозговой. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2012. – 222 с.
11. eHealth. A58/21. – WHO, 2005. – 4 p.
12. Пул Ч. Нанотехнологии / Ч. Пул, Ф. Оуэн. – М.: Техносфера, 2005. – 336 с.
13. Абрамян А. Философские проблемы развития и применения нанотехнологий / А. Абрамян, В. Аршинов, В. Беклемышев и др. // Наноиндустрия. – 2008. – № 1. – С. 4–11.
14. Зеленский О. И. Нанонаука и нанотехнология: история, философия, инновации / О. И. Зеленский, Б. Я. Пугач // Социальная экономика. – 2009. – № 1. – С. 73–84.

Антохов А.А.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

РОБОТИЗАЦИЯ КАК ГЛАВНЫЙ ДВИГАТЕЛЬ ПЕРЕХОДА К ТЕХНОЛОГО-СИНГУЛЯРНОМУ ЭТАПУ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЕКОНОМИКИ

Аннотация
В статье определена сущность роботизации как важного процесса развития информационного общества и перехода к технолого-сингулярному этапу. Выявлено перспективы роботизации в различных сферах общественной и экономической жизни. Выяснено характер влияния перехода к технолого-сингулярному этапу развития экономики и массовости роботизации на востребованность в человеческом труде.
Ключевые слова: технологическая сингулярность, роботизация, региональная экономика, человеческий труд.

Antohov A.A.
Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych

ROBOTICS AS THE MAIN DRIVING FORCE OF THE TRANSITION PHASE TO TECHNOLOGY-SINGULAR STAGE OF DEVELOPMENT OF THE REGIONAL ECONOMY

Summary
The purpose of robotics as an important process of development of information society and the transition to technological and singular stage in the article was defined. Prospects for discovered robotics in various areas of social and economic life were viewed. The influence of transition to technological and singular stage of economic development and mass demand for robotics in human labor was founded.
Keywords: technological singularity, robotics, regional economy, human labor.

УДК 368.021:005

РИЗИК ДЕФОЛТУ ПЕРЕСТРАХОВИКА У ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ РИЗИКІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ПЕРЕСТРАХУВАННЯМ

Ачкасова С.А., Волобуєва А.В.
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

У статті проаналізовані специфічні для страхових компаній групи ризиків, до яких належать ризики, пов'язані із використанням перестрахуванням. Установлено особливості таких ризиків як ризик розрахунків з перестраховиком, непрямий кредитний ризик (ризик спреду), ризик перестрахування, прямий ризик дефолту перестраховика та ризик зниження рівня (рейтингу) перестраховика. Визначено взаємозв'язок цих ризиків. Побудовано ієрархію ризиків, пов'язаних із перестрахуванням. Установлено, що прямий ризик дефолту та ризик зниження рівня (рейтингу) перестраховика є базовими ризиками. оскільки знаходяться на четвертому рівні ієрархії та в сукупності характеризують ризик дефолту перестраховика.
Ключові слова: ризик розрахунків з перестраховиком, непрямий кредитний ризик (ризик спреду), ризик перестрахування, прямий ризик дефолту перестраховика та ризик зниження рівня (рейтингу) перестраховика.

Постановка проблеми. Головними завданнями фінансових установ, зокрема страхових компаній, є підвищення довіри та захист прав споживачів фінансових послуг. Взаємозалежність цих завдань подана в Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг [4], Концепції запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами України [3] та Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 роки [7]. Тому особливої актуальності набувають питання ефективної діяльності страхових компаній та виконання ними зобов'язань перед клієнтами. Це можливо завдяки використанню інструментів перестрахування, оскільки обсяги перестрахування є одними з найвищих за лімітами і найбільш широкими за ризиками.

Слід зазначити, що відсутні ґрунтовні дослідження, які стосуються загальнотеоретичних проблем узагальнення ризиків, пов'язаних із перестрахуванням і наукових розробок, орієнтованих на їх вирішення, що зумовило вибір мети, задач та свідчать про актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло питань, пов'язаних із забезпеченням перестрахування в страхових компаніях, знайшли відображення в роботах таких українських вчених, як Внукова Н. М. [2], Позднякова Л. О. [5], Ткаченко Н. В. [8, 9] та ін. Однак, не досить розробленим є обґрунтування місця ризику дефолту перестраховика у загальній системі ризиків страхових компаній, пов'язаних із перестрахуванням.

© Ачкасова С.А., Волобуєва А.В., 2015

Мета роботи. Метою статті є визначення місця ризику дефолту перестраховика у загальній системі ризиків, пов'язаних із перестрахуванням.

Матеріали дослідження. Більшість ризиків, пов'язаних із наданнями фінансових послуг властиві всім фінансовим установам, у тому числі й страховим компанія. До основних ризиків фінансових установ належать ринкові, кредитні, операційні ризики, ризики ліквідності та ін. Однак є специфічні для страхових компаній окремі групи ризиків до яких належать ризики, пов'язані із перестрахуванням. У вітчизняній практиці класифікації ризиків страховиків для відображення недоотримання страховиком страхових відшкодувань від перестраховиків є кредитний ризик та ризик перестрахування, а у закордонній практиці використовується поняття ризик дефолту контрагента [10].

Характеристика ризиків страхових компаній, пов'язаних із перестрахуванням подана в табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика ризиків страхових компаній, пов'язаних із перестрахуванням

Ризик	Характеристика
Кредитний ризик	Можливість втрат у результаті невиплати страховику дебіторської заборгованості від третіх осіб, зокрема брокерів, перестраховиків. До кредитного ризику зокрема відносять: прямий ризик дефолту, ризик зниження рівня рейтингової оцінки контрагента («міграційний ризик»); непрямий кредитний ризик («ризик спреду»); ризик (затримки) розрахунків; ризик контрагента (зміни вартості послуг, умовних активів та зобов'язань); ризик концентрації, ризик неправильної оцінки (даних, моделі).
Ризик перестрахування	Застосування невідповідної стратегії перестрахування або неадекватне впровадження обраної стратегії, включаючи ризики неправильної оцінки кредитоспроможності контрагентів з перестрахування, неправильної оцінки параметрів страхового продукту та якості андеррайтингу або нерозуміння характеристик продуктів перестрахування, що призводить до вибору неправильного та/або недостатнього перестрахового покриття.

Джерело: розробка авторів за джерелами [10, 11]

Як видно з табл. 1, виділено дві складові кредитного ризику, прямий ризик дефолту та ризик зниження рівня (рейтингу). Ураховуючи те, що кредитний ризик може бути присутній фінансових інструментах, цінних паперах, відносинах між контрагентами, тому доцільним є розгляд контрагентів, до яких можна віднести боржників, брокерів, страхувальників, перестраховиків, тощо. Особливу увагу заслуговують ризики, пов'язані із використанням перестрахуванням. Таким чином,

Зважаючи на низьку капіталізацію страхового ринку України, більшість страховиків уклали договори перестрахування з страховиками – нерезидентами.

У національному законодавстві рейтинг фінансової надійності (стійкості) перестраховика-нерезидента на дату укладення договору перестрахування з таким перестраховиком-нерезидентом повинен відповідати рівню рейтингів не нижчому, ніж за класифікацією таких міжнародних рейтингових агентств, яка наведена на рис. 1.

Як видно з рис. 1, до перестраховиків-нерезидентів установлено вимоги до відповідності їх показників діяльності високим рейтингам міжнародних рейтингових агентств, що зменшує ризик невиконання зобов'язань перестраховиків та страховиків перед клієнтами.

B	Ba	BB	BB
«A.M.Best» (США)	«Moody's Investors Service» (США)	«Standard & Poor's» (США)	«Fitch Ratings» (Великобританія)

Рис. 1. Вимоги до рівня рейтингу перестраховика нерезидента

Джерело: розробка авторів за джерелами [1, 6]

Констатація факту настання дефолту надасть змогу страховим компаніям вживати заходів щодо повернення коштів клієнтам страхових компаній. Обсяг і якість перестрахування буде встановлювати рівень захисту для страховика.

Придбання недостатнього покриття може призвести до фінансових ускладнень у разі великих неочікуваних страхових вимог.

Відповідно, ризик неадекватної програми перестрахування повинен бути визнаний як ключовий ризик. Перестраховий захист має менше значення для компанії, що здійснює страхування життя, яка в незначній мірі покладається на перестрахування.

Кредитний ризик охоплює ризик дефолту й зміну кредитної якості емітентів цінних паперів (в інвестиційному портфелі компанії), контрагентів (у тому числі за договорами перестрахування, деривативами, депозитами) і посередників, з якими працює страхова компанія.

До основних проблем використання інструментів перестрахування належить неспроможність перестраховика або декількох перестраховиків виконати свої зобов'язання, що зумовлено погіршенням його кредитоспроможності; залучення перестраховиків із певним рейтингом та їх значна концентрація в програмах.

Ґрунтуючись на цих проблемах та враховуючи особливості відображення кредитного ризику перестраховика виділено такі ризики:

прямий ризик дефолту перестраховика – ризик того, що страховик не одержить грошові кошти, які йому належать, тому що інша сторона – перестраховик оголосила про дефолт за своїми зобов'язаннями;

ризик зниження рівня (рейтингу) перестраховика – це ризик зміни можливості майбутнього дефолта перестраховика, що негативно вплине на поточну вартість договору з ним;

непрямий кредитний ризик або ризик спреду – ризик, пов'язаний зі сприйняттям ринком збільшення ризику (наприклад через циклічність бізнесу чи сприйняття кредитної вартості у відносинах з іншими контрагентами);

ризик розрахунків – ризик невиконання зобов'язань перестраховиком у встановлений термін у зв'язку з невідповідністю строків;

суверенний ризик – ризик уразливості до збитків внаслідок зменшення вартості іноземних активів або збільшення вартості зобов'язань, деномінованих в іноземних валютах;

ризик концентрації – ризик збільшення уразливості (чутливості) до збитків, пов'язаних з концентрацією інвестицій в одну географічну область або економічний сектор;

ризик перестрахування – ризик невідповідної стратегії перестрахування або неадекватне впровадження обраної стратегії, у результаті якої змінюється вартість перестрахування.

Ризик дефолту перестраховика відображає можливі втрати, у зв'язку з несподіваним дефолтом, або

погіршенням кредитного положення перестраховика протягом наступних 12 місяців [10].

Ураховуючи основні ризики страхових компаній, пов'язані із використанням перестрахуванням, можлива така їх взаємодія. На рис. 2 представлено взаємодія між цими ризиками, де напрямок стрілки визначає напрям впливу елемента на елемент.

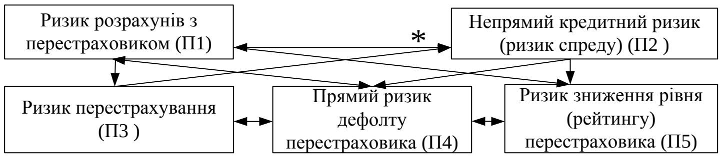

** Примітка: стрілка визначає напрям впливу елемента на елемент*

Рис. 2. Взаємодія ризиків страхових компаній, пов'язаних із перестрахуванням

Джерело: розробка авторів

На підставі рис. 2 побудовано матрицю досяжності. Для її побудови формовано бінарну матриця (I + B), де I – одинична матриця і підноситься до ступеня k.

Із використанням інструментарію методу ієрархій проведено розрахунки. Матриця досяжності, що дозволяє розділити всю множину вершин (H) на підмножину рівнів, наведена в табл. 2.

Ґрунтуючись на даних табл. 2 проведено ітерації аналізу залежності ризиків страхових компаній, пов'язаних із використанням перестрахування (табл. 3 – табл. 5).

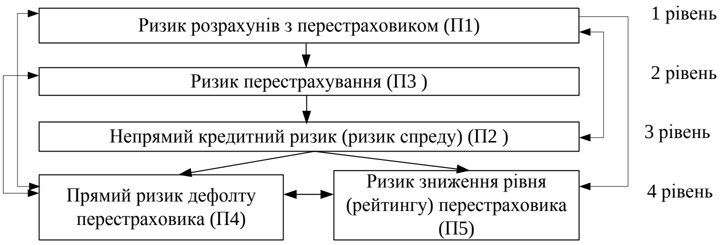

Рис. 3. Ієрархія ризиків страхових компаній, пов'язаних із використанням перестрахування

Джерело: розробка авторів

Як видно з табл. 3, перший рівень моделі ієрархії ризиків страхових компаній, пов'язаних із використанням перестрахування, становить ризик розрахунків з перестраховиком (П1). Це свідчить, що цей ризик є основним при виконанні зобов'язань перестраховика.

Таблиця 2

Матриця досяжності взаємодії ризиків страхових компаній, пов'язаних із використанням перестрахуванням

Показник	П1	П2	П3	П4	П5
П1	1	1	1	1	1
П2	1	1	0	1	1
П3	0	1	1	1	0
П4	1	0	1	1	1
П5	0	0	0	1	1

Джерело: розробка авторів

Таблиця 3

Перша ітерація аналізу залежності ризиків страхових компаній, пов'язаних із використанням перестрахування

h^i	$R(h^i)$	$A(h^i)$	$R(h^i) \cap A(h^i)$
П1	1,2,3,4,5	1,2,4	1,2,4
П2	1,2,4,5	1,2,3	1,2
П3	2,3,4	1,3,4	3,4
П4	1,3,4,5	1,2,3,4,5	1,3,4,5
П5	4,5	1,2,4,5	4,5

Джерело: розробка авторів

У табл. 4 наведено другу ітерацію аналізу залежності ризиків, пов'язаних із використанням перестрахування.

Таблиця 4

Друга ітерація аналізу залежності ризиків страхових компаній, пов'язаних із використанням перестрахування

h^i	$R(h^i)$	$A(h^i)$	$R(h^i) \cap A(h^i)$
П2	2,4,5	2,3	2
П3	2,3,4	3,4	3,4
П4	3,4,5	2,3,4,5	3,4,5
П5	4,5	2,4,5	4,5

Джерело: розробка авторів

Як видно з табл. 4, другий рівень моделі – це ризик перестрахування (П3).

У табл. 5 наведено третю ітерацію аналізу залежності ризиків, пов'язаних із використанням перестрахування.

Таблиця 5

Третя ітерація аналізу залежності ризиків страхових компаній, пов'язаних із використанням перестрахування

h^i	$R(h^i)$	$A(h^i)$	$R(h^i) \cap A(h^i)$
П2	2,4,5	2	2
П4	4,5	2,4,5	4,5
П5	4,5	2,4,5	4,5

Джерело: розробка авторів

Як видно з табл. 5, третій рівень моделі – це непрямий кредитний ризик (ризик спреду) (П2).

Четвертий рівень моделі – це прямий ризик дефолту перестраховика (П4) та ризик зниження рівня (рейтингу) перестраховика (П5).

Ґрунтуючись на проведених ітераціях аналізу залежності ризиків, побудовано ієрархію ризиків страхових компаній, пов'язаних із використанням перестрахування (рис. 3).

Оскільки оцінювання кожного виду ризику при використанні перестрахування має свої особливості та є достатньо трудомістким процесом, здійснено структуризацію виділених ризиків страховиків за методом ієрархій, що являє їх ієрархію із чотирьох рівнів (рис. 3).

На базових рівнях знаходяться прямий ризик дефолту перерстраховика та ризик зниження рівня (рейтингу) перестраховика, які є первинними відносно інших ризиків.

Висновки та пропозиції. Установлено особливості таких ризиків як ризик розрахунків з перестраховиком, непрямий кредитний ризик (ризик спреду), ризик перестрахування, прямий ризик дефолту перестраховика та ризик зниження рівня (рейтингу) перестраховика. Визначено, що ризик дефолту перестраховика охоплює прямий ризик дефолту та ризик зниження рівня (рейтингу) перестраховика.

Побудовану ієрархію ризиків, пов'язаних із використанням перестрахуванням та встановлено, що прямий ризик дефолту та ризик зниження рівня (рейтингу) перестраховика є базовими ризиками. оскільки знаходяться на четвертому рівні ієрархії.

Отримані результати дослідження є підґрунтям для вивчення проблеми оцінки та управління ризиком дефолту перестраховика.

Список літератури:

1. Вимоги до рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків та перестраховиків-нерезидентів та порядок їх підтвердження: Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України 11.07.2013 р. № 2262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1285-13#n56
2. Внукова Н. М. Управління перестрахуванням в страховій компанії Монографія / Н. М. Внукова, Н. Р. Муфазалова: Фінансові послуги: проблеми теорії та практики. – Х.: Михайлов Г. Г., 2009. – С. 170–190.
3. Концепція запровадження пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами та Програми розвитку системи пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами: Розпорядження Держфінпослуг від 15.07.2010 р. № 585 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.dfp.gov.ua/197.html?&...
4. Концепція захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.09.2009 р. № 1026-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dfp.gov.-ua/1155.html
5. Позднякова Л. О. Перестрахування: тенденції розвитку та шляхи вдосконалення / Л. О. Позднякова, Ю. М. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 12(66). – С. 53–60.
6. Порядок та вимоги щодо здійснення перестрахування у страховика (перестраховика) нерезидента: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 лютого 2004 р. № 124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/124-2004-п
7. Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 роки: Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.10.2012 р. № 867-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua
8. Ткаченко Н. В. Розвиток перестрахування як важіль забезпечення фінансової стійкості страховиків / Н. В. Ткаченко // Фінанси України. – 2009. – № 3. – С. 119–123.
9. Ткаченко Н. В. Забезпечення фінансової стійкості страхових компаній: теорія, методологія та практика: монографія / Н. В. Ткаченко. – Черкаси: «Черкаський ЦНТЕІ», 2009. – 570 с.
10. Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) (recast) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:335:0001: 0155:en:PDF
11. KPMG/European Commission, Study into the methodologies to assess the overall financial position of an insurance undertaking from the perspective of prudential supervision [Electronic resource]. – Mode of access: www.pmi.com/eng/.../sun_report_2013.aspx

Ачкасова С.А., Волобуева А.В.
Харьковский национальный экономический унивеситет имени Семена Кузнеца

РИСК ДЕФОЛТА ПЕРЕСТРАХОВЩИКА В ОБЩЕЙ СИСТЕМЕ РИСКОВ, СВЯЗАННЫХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПЕРЕСТРАХОВАНИЯ

Аннотация
В статье проанализированы специфические для страховых компаний группы рисков, к которым относятся риски, связанные с использованием перестрахования. Установлены особенности таких рисков как риск расчетов с перестраховщиком, непрямой кредитный риск (риск спрэда), риск перестрахования, прямой риск дефолта перестраховщика и риск снижения уровня (рейтинга) перестраховщика. Определена взаимосвязь этих рисков. Построено иерархию рисков, связанных с перестрахованием. Установлено, что прямой риск дефолта и риск снижения уровня (рейтинга) перестраховщика являются базовыми рисками, поскольку находятся на четвертом уровне иерархии и в совокупности характеризуют риск дефолта перестраховщика.
Ключевые слова: риск расчетов с перестраховщиком, непрямой кредитный риск (риск спреда), риск перестрахования, прямой риск дефолта перестраховщика и риск снижения уровня (рейтинга) перестраховщика.

Achkasova S.A., Volobuieva A.V.
Kharkiv National University of Economics named after Simon Kuznets

THE RISK OF DEFAULT OF REINSURERS IN GENERAL RISKS RELATING TO THE USE REINSURANCE

Summary
The specific risks of insurance companies which include the risks associated with the use of reinsurance are analyzed in the article. The features of such risks as the risk of settlement with reinsurers, indirect credit risk (risk of spread) risk reinsurance, direct reinsurer default risk and risk reduction (rating) reinsurer are established. Correlation of these risks. Epy hierarchy of risks related to reinsurance constructed. It is established that the direct risk of default and risk reduction (ranking) are basic reinsurance risks as they are on the fourth level of the hierarchy.
Keywords: risk calculations with the reinsurer, indirect credit risk (risk spread) risk reinsurance, direct reinsurer default risk and risk reduction (rating) reinsurance and collectively characterize reinsurer default risk.

УДК: 330.131.52.

СИСТЕМА ПРОЦЕСНОГО УПРАВЛІННЯ КОМЕРЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Белей О.І., Белей С.Е.
Львівська комерційна академія

В статті запропоновано базові принципи та структуру організаційно-економічного механізму ефективного управління комерційною діяльністю торговельного підприємства типу супермаркет. Відображено взаємозв'язок між функціями торговельного підприємства та комерційними процесами. Виходячи з процесної структури комерційної діяльності торговельного підприємства сформовано систему управління нею. Ефективність виконання комерційних процесів та операцій визначено як основний результат застосування механізму управління комерційною діяльністю. На формування оптимального значення ефективності комерційної та торговельної діяльності впливає запропонований інструментарій, методи та моделі управління комерційною діяльністю.

Ключові слова: комерційна діяльність, система управління, організаційно-економічний механізм, бізнес-процеси, торговельне підприємство.

Постановка проблеми. Роздрібні торговельні підприємства відіграють вирішальну роль у завершені циклів виробництва будь-якого товару (продукту, послуги), забезпечення кругообігу грошових коштів, створенні фінансових ресурсів. Торговельна діяльність в Україні, як і в будь-якій іншій країні, є не замінимою і перспективною галуззю, а конкурентні засади роздрібної торгівлі стимулюють економічний розвиток і служать каталізаторами інноваційних процесів. Вектор розвитку національної роздрібної торгівлі спрямований на консолідацію капіталу, а ринкове середовище спонукає торговельні підприємства до оптимізації своєї діяльності та розвитку згідно європейських стандартів.

Завдяки горизонтальній інтеграції у роздрібної торговельної мережі комерційна діяльність здійснюється більш ефективно, використовуючи мережеві підходи до організації торгівлі. Цілісність системи управління комерційною діяльністю торговельного підприємства реалізується засобами організаційно-економічного забезпечення, яке дозволяє виявити важелі впливу на ефективність реалізації комерційної діяльності через вивчення причинно-наслідкових закономірностей. Конкурентоспроможність українських роздрібних торговельних підприємств формує необхідність системного аналізу взаємозв'язків і взаємозалежностей організаційної та економічної ефективності систем управління комерційною діяльністю. Від організації кожного комерційного процесу залежить ефективність комерційної діяльності, яка акумулює потенціал підприємства, та діяльність торговельного підприємства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному менеджменті головною передумовою результативного управління комерційною діяльністю є прийняття обґрунтованих рішень, які класифікуються за різними ознаками: змістом, ступенем складності, формою, ступенем автоматизації тощо [8]. Застосування системного підходу та використання оптимізаційних моделей і методів дають можливість істотно підвищити ефективність вирішення завдань управління роздрібними торговельними мережами. Характерною ознакою роздрібних торговельних мереж є централізоване управління за єдиними принципами та стандартами попри відокремлене розташування торговельних одиниць. Отже, в управлінні комерційною діяльністю моделі прийняття рішень ґрунтуються на єдиній для всієї мережі концепції, охоплюючи добір, врахування і ранжування спільних факторів впливу (рис. 1).

Для роздрібної торговельної мережі [5] властиве створення потужного комерційного апарату і розгалуженої інфраструктури. Комерційні процеси у роздрібних торговельних мережах стосуються не лише внутрішньомережевих зв'язків, але й охоплюють взаємодію з постачальниками та покупцями. На основі дослідженого споживчого попиту формується асортимент, налагоджуються господарські зв'язки і укладаються угоди з постачальниками, організовується процес купівлі-продажу товарів та обслуговування покупців для забезпечення рентабельності і сталих конкурентних позицій підприємства.

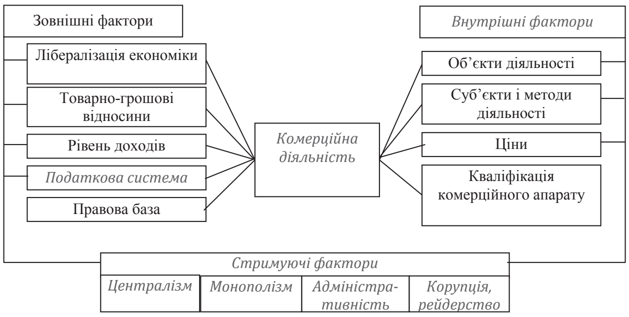

Рис. 1. Фактори впливу на комерційну діяльність
Джерело: [1]

Принципи побудови управління комерційною діяльністю сучасних роздрібних мереж суттєво відрізняються від немережевих типів торгівлі специфікою менеджменту і вимагають власних адекватних стратегій розвитку [6]. Для ефективного управління торговельними підприємствами використовуються як централізовані методи, так і надається свобода для комерційної діяльності з метою гнучкого реагування на кон'юнктуру ринку і визначення тактики розвитку торговельних одиниць.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізовані роботи вітчизняних вчених-економістів [2, 3, 4, 7] свідчать про відсутність чіткого розділення торговельної і комерційної, комерційної і маркетингової діяльності. Неоднозначність думок щодо принципів організації комерційних процесів призводить до методологічних розбіжностей при оцінюванні організаційної та економічної ефективності управління комерційною діяльністю. Питання систематизації та організації комерційних процесів є ще недостатньо дослідженими, немає єдиновизначеної методики аналізу ефективності системи управління комерційної діяльності та можливості удосконалення системи управління роздрібними торговельними мережами. Тому наукове обґрунтування, розроблення і впро-

© Белей О.І., Белей С.Е., 2015

вадження організаційно-економічного механізму управління комерційною діяльністю є актуальною проблемою розвитку роздрібних торговельних мереж і економіки України в цілому. Необхідність розв'язання цієї проблеми в умовах сучасної транзитивної та інфокомунікаційної економіки зумовила вибір теми дисертаційного дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є формування системи управління та організаційно-економічного механізму ефективного управління торговельним підприємством на основі існуючого інструментарію, методики та моделей управління комерційною діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Характерними рисами функціонування комерційної діяльності є комплексність, системність, об'єктивність та ефективність, які дозволяють сформувати ефективну систему управління. Проведений аналіз відмінностей комерційної діяльності, маркетингу і торговельної діяльності дозволяє прийти до визначення комерційної функції і комерційної діяльності, комерційних процесів і комерційних операцій.

Серед всіх функцій бізнес-системи підприємства комерційна функція відіграє ключову роль, оскільки дозволяє виконувати бізнес-процеси постачання і збуту товарів (ресурсів, продукції, послуг). Можна сказати, що власне ця функція впливає на формування особливостей діяльності торговельних підприємств як організованих суб'єктів господарсько-економічних відносин, оскільки вона є основою комерційної діяльності.

Доведено, що комерційна діяльність є ширшим поняттям, ніж комерційна функція бізнес-системи торговельного підприємства. Комерційна діяльність включає процеси, що пов'язані зі зміною форм вартості, тобто з купівлею і продажем товарів. До основних комерційних процесів віднесено формування асортименту товару (характерні для комерційної функції), процеси вивчення і формування попиту на товар, процеси пошуку клієнтів, процеси вибору постачальників, процеси укладання угод, процеси реалізації управлінських заходів тощо. До додаткових комерційних процесів в підприємствах торгівлі відносяться і такі торгові процеси: вивчення та прогнозування попиту і кон'юнктури ринку, визначення потреби в товарах і послугах, дослідження джерел надходження товарів, укладання договорів на поставку товарів, рекламування товарів і послуг, продаж товарів безпосереднім споживачам та надання додаткових послуг, тощо.

В бізнес-системі комерційної діяльності виділено 5 ключових комерційних процесів, які виконуються на більшості торговельних підприємств різного формату й різної спеціалізації та показані на рис. 2. Кожен з цих процесів складається з відповідних комерційних операцій, що можуть бути різними для будь-якого підприємства навіть однієї торговельно-виробничої компанії та роздрібної торговельної мережі.

Процесний підхід до організації та управління господарсько-економічною діяльністю дозволив відобразити місце комерційної діяльності у бізнес-системі функціонування торговельного підприємства наступним чином:

На основі аналізу та визначення комерційної діяльності як функціональної підсистеми торговельного підприємства зроблено висновок, що на формування товарообігу мають суттєвий вплив як внутрішні, так і зовнішні фактори. Внутрішні фактори можна

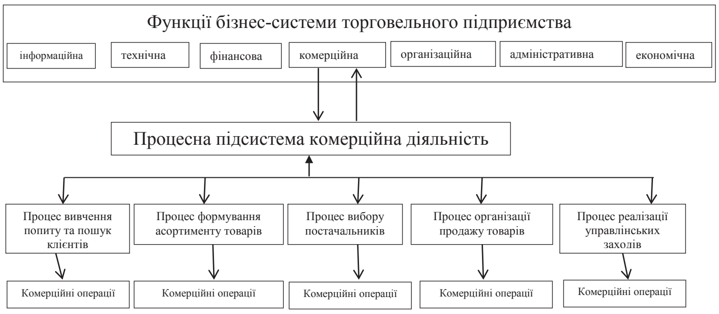

Рис. 2. Місце комерційної діяльності в бізнес-системі торговельного підприємства з процесною побудовою

Джерело: розроблено авторами

Рис. 3. Система управління комерційною діяльністю торговельного підприємства та її взаємодія із зовнішнім середовищем

Джерело: розроблено авторами

Рис. 4. Структура механізму ефективного управління комерційною діяльністю торговельного підприємства

Джерело: розроблено авторами

згрупувати у вигляді різного роду забезпечення: організаційне, економічне, фінансове, матеріально-технічне, інформаційно-комунікаційне. Серед зовнішніх факторів слід виділити ті, що безпосередньо взаємодіють з торговельним підприємством, і ті, що опосередковано впливають на ефективність його функціонування. До факторів що безпосередньо впливають на ефективність торговельної діяльності відносяться: розвинутість ринку продукції і послуг, інфраструктури, наявність великої кількості конкурентів, форс-мажор, соціально-політичний стан в країні та ін.

Як видно з рис. 3, система управління торговельним підприємством, окрім суто комерційної, реалізує інформаційну, комунікаційну, технічну, організаційну, економічну і фінансову функції. Виходячи з аналізу організаційно-функціональної структури комерційних служб торговельних підприємств та принципів процесного управління систему управління комерційною діяльністю торговельним підприємством ми представляємо у вигляді відповідної схеми:

Тому, організаційна структура управління комерційною діяльністю лише тоді є ефективною, коли враховується взаємозв’язок і взаємозалежність всіх елементів цілісної системи управління торговельним підприємством, в основі якої покладено організаційно-економічний механізм із сукупністю методів, засобів, технологій та інструментів управління комерційною діяльністю. Ключову роль у формуванні продуктового ланцюга, задоволенні потреб споживачів та отриманні доходу належить комерційній діяльності, яка й визначає необхідність проведення торговельних бізнес-процесів та управління ними з допомогою сучасних мотиваційних підходів, технологій та методик.

При розробці організаційно-економічного механізму управління комерційною діяльністю передбачено вирішення ряду завдань: побудова моделі інтегральної оцінки комерційної діяльності та моделей окремих комерційних процесів; визначення факторів оцінки ефективності по кожному комерційному процесу; оперативне управління комерційними процесами, їх моніторингом, контролем та аналізом відхилень, що відслідковуються в системі управління; формування на основі визначених відхилень масивів часткових та агрегованих показників оцінки виконання комерційних операцій в складі кожного процесу.

Механізм управління комерційною діяльністю торговельного підприємства будується в послідовності виконання комерційних процесів, операцій та управління ними з врахуванням організаційно та економічного забезпечення на основі процесного і системного підходів, мотиваційних і стратегічних підходів (рис. 4).

При розробці загальної моделі управління комерційною діяльністю торговельного підприємства цільовою функцією визнано досягнення максимуму прибутку при виконанні комерційних операцій і процесів. Згідно із системним аналізом система управління комерційною діяльністю торговельного підприємства складається з вхідних і вихідних (результуючих) потоків. До вхідних віднесено матеріально-технічні, інформаційно-комунікаційні, фінансові, економічні та інші. Усі ці потоки беруть участь у процесах управління комерційною діяльністю. Вихідні потоки складаються з результатів перетворення вхідних потоків, до яких відносяться управлінські рішення, прогнози, новосформовані методи і моделі. Зроблено висновок, що функціонування бізнес-системи комерційної діяльності є можливим завдяки організаційно-економічному механізму, що поєднує в єдине ціле сукупність методів та засобів управління, економіко-математичного моделювання, структурно-функціонального моделювання, мотивації.

Запропонований механізм управління комерційною діяльністю торговельного підприємства відображає взаємозв'язки між управлінською та комерційною компонентами, забезпечуючими підсистемами та зовнішнім середовищем, що дозволяє проектувати ефективну систему управління комерційною діяльністю торговельного підприємства з організаційним та економічним забезпеченням. Розроблений організаційно-економічний механізм дозволяє системі управляти і контролювати процес досягнення кінцевих цілей і результатів діяльності підприємств роздрібних торговельних мереж.

Висновки і пропозиції. Отже, система управління комерційною діяльністю роздрібної торговельної мережі потребує поєднання управлінських та технологічних інновацій, що ґрунтуються на синергетичному взаємопосиленні принципів спеціалізації, синхронності, ритмічності та адаптивності. В наступних дослідженнях нами розглядатиметься система інтегрованих показників організаційного та економічного забезпечення.

Список літератури:

1. Апопій В. В. Комерційна діяльність / В. В. Апопій. – К.: Знання, 2008. – 558 с.
2. Башнянин Г. І. Ефективність капіталізації і лібералізації економічних систем в умовах ринкової транзиції: методологічні проблеми метрологічного аналізу / Г. І. Башнянин, Ю. І. Турянський. – Львів: Вид-во ЛКА, 2008. – 480 с.
3. Белей О. І. Ефективне управління торговельним підприємством: Монографія / за заг. ред. О. М. Ананьєва // О. М. Ананьєв, О. І. Белей, І. М. Горбан. – Львів: вид-во Львівського університету внутрішніх справ, 2011. – 260 с.
4. Гайдар Н. О. Оцінка ефективності господарської діяльності підприємств роздрібної торгівлі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Н. О. Гайдар. – Харків: Харківський державний університет харчування та торгівлі, 2011. – 18 с.
5. ДСТУ 4303:2004 Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять. – К.: Держспоживстандарт України. – 2005. – 32 с.
6. Єфремов О. С. Особливості стратегічного планування інноваційного розвитку підприємств / О. С. Єфремов // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4, Т. 2. – С. 69-74.
7. Ольшевский А. С. Антикризисный PR и консалтинг / А. С. Ольшевский. – СПб.: Питер, 2003. – 432 с.
8. Омарова Н. Ю. Экономическая диагностика и эффективность взаимодействия предпринимательских структур на потребительском рынке / Н. Ю. Омарова: автореф. дисс. на соискание научн. степени д-ра эк. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством». – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов, 2007. – 29 с.

Белей А.И., Белей С.Э.
Львовская коммерческая академия

СИСТЕМА ПРОЦЕССНОГО УПРАВЛЕНИЯ КОММЕРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье сформулированы базовые принципы и структуру организационно-экономического механизма эффективного управления коммерческой деятельностью торгового предприятия типа супермаркет. Отражены взаимосвязь между функциями торгового предприятия и коммерческими процессами. Исходя из процессной структуры коммерческой деятельности торгового предприятия сформирована соответственная система управления. Эффективность выполнения коммерческих процессов и операций определены как основной результат применения механизма управления коммерческой деятельностью. На формирование оптимального значения эффективности коммерческой и торговой деятельности влияет предложенный инструментарий, методы и модели управления коммерческой деятельностью.
Ключевые слова: коммерческая деятельность, система управления, организационно-экономический механизм, бизнес-процессы, торговое предприятие.

Beley O.I., Beley S.E.
Lviv's Commercial Academy

THE PROCESSING SYSTEM MANAGEMENT OF COMMERCIAL ENTERPRISES OF THE TRADING COMPANY

Summary
In the article formulated the basic principles and organizational structure of the economic mechanism of effective management business of commercial enterprise type supermarket. That's displaying relationship between the functions of commercial enterprise and business processes. It's based on the structure of process business trade enterprise management system formed. The effectiveness of business processes and operations defined as the primary mechanism for managing the result of commercial activities. The formation of the optimal value of efficiency of commercial and trading activities affect the proposed tools, methods and facilities management business.
Keywords: commercial activities, governance, organizational and economic mechanism, business processes, business enterprise.

УДК 338.1.12:629.5.01

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУДНОБУДУВАННЯ ТА СУДНОРЕМОНТУ

Беник Н.Г.
Київська державна академія водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

Сьогодні головним чинником зовнішнього середовища для українського суднобудування і судноремонту є стан світового ринку. Тому в статті представлений огляд світового ринку суднобудування і судноремонту. Нові замовлення на будівництво суден по країнах, динаміка будівництва суден по країнах і портфель замовлень на будівництво суден. В результаті виявлено основні тенденції на ринку, представлені характеристики ринку суднобудування і судноремонту різних країн, проведений порівняльний аналіз між країнами. Досліджено стану українського ринку суднобудування і судноремонту.
Ключові слова: суднобудування, судноремонт, виробництво, динаміка, структура.

Постановка проблеми. В даний час міжнародний ринок суднобудування і судноремонту поділений між великими світовими лідерами (Китай, Японія, Південна Корея), які конкурують по ефективності витрат (витрат виробництва) і новим технологіям у галузі. Вітчизняна галузь суднобудування та судноремонту не має достатніх компетенцій для входу на міжнародний ринок з наступних причин:

- відсутність технологій і конкурентних витрат для роботи на даному ринку;
- недостатність досвіду будівництва та ремонту деяких суден навіть для українського ринку;
- відсутність необхідних потужностей.

Аналіз світового та українського ринків суднобудування та судноремонту дасть уяву про ситуацію, яка склалася в цієї галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу та проблемам оцінки перспективних напрямків розвитку суднобудування та судноремонту з урахуванням конкурентоспроможності вітчизняних підприємств присвячено як ряд нормативних документів, так і безліч виступів фахівців у періодичному друку серед яких: Остапеко С., Олійник А., Лисицький В., Короткий П., Черненко Д., Путілов Г., Солдатов Н. та ін.

© Беник Н.Г., 2015

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз стану сучасного міжнародного та українського ринку суднобудування та судноремонту.

Виклад основного матеріалу. Століття тому на ринку суднобудування домінувала Європа, маючи частку на світовому ринку 80%. Чільне місце займала Великобританія.

Згодом, по різних причинах, в тому числі, і в зв'язку з відсутністю інвестицій, зниженням рівня продуктивності праці, Великобританія поступається пальмою першості країнам континентальної Європи і Скандинавії.

У 1950 позиція Європи в суднобудуванні оспорюється Японією, в основному через швидке зростання економіки і скоординованих судноплавних і суднобудівельних програм.

На початку 70-х років у Європи і Японії з'являється конкурент – Південна Корея. Витрати на оплату праці в Японії зростали в порівнянні з низькими витратами на робочу силу в Південній Кореї. Так само як і Японія у минулому, Корея ретельно планувала виробництво суднобудівельної промисловості, була запущена програма, почалося будівництво підприємств Hyundai і Daewoo, а згодом і Samsung в 1990 році.

Останнім претендентом на міжнародному ринку суднобудування є Китай. Доля Китаю нестримно зросла до більш ніж 20% світових постачань суден в 2008 році. Портфель замовлень Китаю в 2008 році обігнав Японський і став другим за величиною в суднобудівельній галузі (рис. 1).

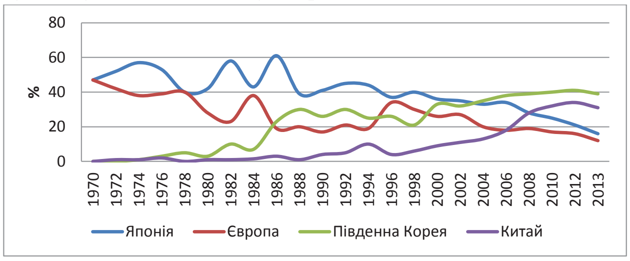

Рис. 1. Частки ринку провідних суднобудівельних регіонів з 1970 по 2013 рік

Джерело: [1]

Звичайно ж, суднобудування здійснюється і в інших країнах, таких як В'єтнам, Індія, Філіппіни і Бразилія. Портфель замовлень цих країн, значно зріс у 2006 і 2007 роках, хоча їх доля в загальному обсязі виробництва суден як і раніше залишається невеликою.

Південна Корея, Китай і Японія складають майже 80% від світового виробництва суден.

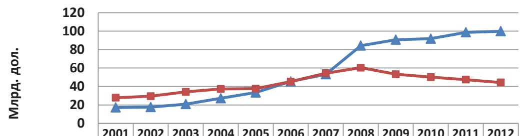

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Держави, що розвиваються	17,2	17,6	20,8	27,2	33,4	45,4	53,1	84,2	90,6	91,8	98,6	99,8
Розвинені держави	27,8	29,4	34,1	37,2	37,6	45,2	54,3	60,3	53,2	50,1	47,4	44,3

Рис. 2. Обсяг експорту суден, катерів та інших плавучих споруд

Джерело: [2]

Поточне положення суднобудівельних країн по розподілу портфеля замовлень на будівництво суден показує сильне домінування азіатських країн. На рисунку 3 представлене (виробництво), портфель замовлень головних регіонів суднобудування (рис. 3).

Як бачимо з рисунка, частка Європейського ринку суднобудування по обсягах виробництва судів знизилась, але Європа зуміла зберегти позицію по будівництву складніших суден з відносно більш високою вартістю, таких як круїзні і спеціалізовані судна, що не є вантажними (у тому числі земснаряди). У Азії налагоджено виробництво більше стандартних масових суден, які займаються вантажоперевезеннями (рис. 4).

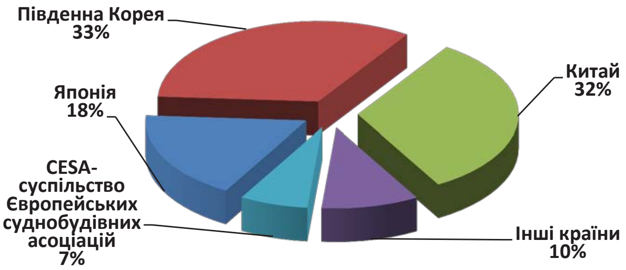

Рис. 3. Частки ринку за портфелями замовлень у 2013 році

Джерело: [2]

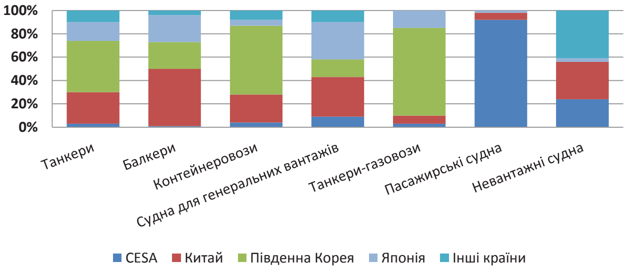

Рис. 4. Портфель замовлень (ринкові частки) основних регіонів суднобудування за типом суден

Джерело: [1]

З іншого боку, європейські верфі як і раніше займаються будівництвом контейнеровозів і суден для перевезення генеральних вантажів.

Традиційно, суднобудування і судноремонт здійснювалися на одних і тих же підприємствах. Проте деякі країни і заводи вирішили відокремити роботи по ремонту від суднобудівельної діяльності. Це обумовлено різними чинниками, включаючи підвищення доходів і зниження потреби в робочій силі в суднобудуванні, а також можливість підвищення ефективності в суднобудуванні. Корея, Японія і Китай вирішили створити спеціальні сортувальні станції тільки для судноремонту.

Інші країни, у тому числі деякі підприємства в Європі, навпаки, вирішили об'єднати судноремонт і суднобудівельну діяльність, для створення продуктивного портфеля диверсифікації.

У таких країнах, як Сінгапур, Бахрейн, Шри-Ланка і т.д., виникли судноремонтні центри, а Сінгапур є однією з лідируючих країн ремонтних робіт в Азії з часткою ремонту близько 20% світового ринку. У цих країн виграшне географічне положення уздовж основних маршрутів схід-захід, що дуже зручно, наприклад, для круїзних суден, оскільки ремонт відбувається в Карибському басейні, де розташовані основні ринку круїзних операторів.

Положення Європи на судноремонтному ринку є відносно сильним. Загальний оборот в цій галузі склав в 2011 році 3,5 млрд. €.

В порівнянні зі світовим ринком судноремонту це частка близько 35%. Проте, із-за трудомісткості судноремонтної промисловості, ремонт суден буде актуальнішим в країнах з низьким рівнем витрат, таких як Китай та В'єтнам, але також не варто виключати країни Східної Європи [3].

До 2017 року очікується зростання судноремонту у всьому світі на 110%.

Останнім часом судноремонт став популярніший ніж суднобудування із-за високих цін на нові судна і тривалі терміни побудови. Враховуючи ці тривалі терміни, до чотирьох років, перепрофілювання суден найчастіше прийнятніше для судновласників.

У період з 2007 по 2012 рок судноремонт і модернізація суден зросли на 60%, порівняно з суднобудуванням – 12%, що вказує на зростаючу важливість судноремонту і робіт по технічному обслуговуванню.

На рисунку 5 зображено динаміку Європейської судноремонтної промисловість з 2011 по 2013 рік.

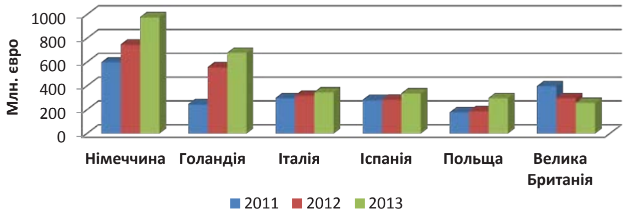

Рис. 5. Динаміка судноремонтної промисловості Європи

Джерело: [4]

Оскільки в країнах Європи підприємства в основному спеціалізуються окремо на суднобудуванні і на судноремонті, рис. 6 показує, в яких європейських регіонах переважає суднобудування, а в яких судноремонт

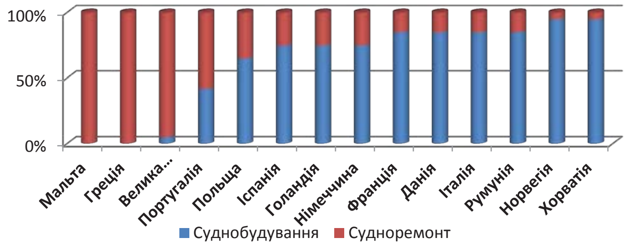

Рис. 6. Частка суднобудування та судноремонту на підприємствах Європи суднобудівельної-судноремонтної галузі

Джерело: [5]

Отже з графіку видно, що в той час як на Мальті, в Греції і Великобританії, і в меншій мірі Португалії, переважає судноремонтна промисловість, то Фінляндія, Норвегія чи Хорватія повністю зосереджені на суднобудуванні.

Сьогодні в Україні налічують близько 20 судноремонтних, суднобудівельних підприємств та заводів [6], 7 підприємств суднового машинобудування і морського приладобудування.

Вітчизняне суднобудування на сьогодні зорієнтовано, переважно, на виконання експортних замовлень. Водночас, відсутність в країні виробництва сучасного устаткування та обладнання для випуску суднобудівельними заводами суден «під ключ», змушує їх закуповувати ці елементи, або будувати лише корпуси на експорт, що, як правило, є економічно невиправданим. Технологічна, наукова і випробувальна бази галузі морально та фізично застаріла, зношеність основних фондів підприємств становить від 30% до 60% і більше [7].

Щодо ринку виробництва суден, то він є консолідований. Виробничі потужності зосереджені на менш ніж 10 підприємствах. Якщо розгляну динаміку виробництва суден (рис. 7), то можна побачити нестабільний характер будування вантажних та вантажопасажирських суден, та зовсім невеликі обсяги замовлень.

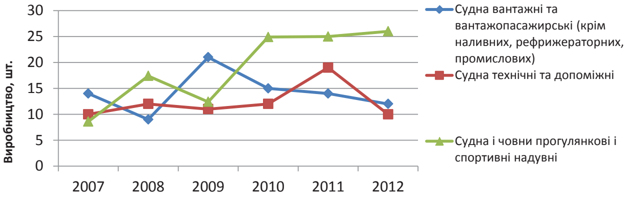

Рис. 7. Динаміка виробництва суден в Україні

Джерело: [5]

За аналізований період виробництва, найбільша кількість вантажних та вантажопасажирських суден становила – 21 шт. у 2009 р., а технічних та допоміжних – 19 шт. у 2011 р.

Обсяги виробництва суднобудівельних заводів у 2010 році по відношенню до попереднього періоду зменшилися до 50,1%, за проектним організаціям – до 21,4%, чисельність працівників у галузі зменшилася на більш ніж 15%. В цілому в 2010 році суднобудівельні заводи побудували і передали замовникам 27 суден і плавзасобів на загальну суму 184 млн. дол. В подальшому, фінансово-економічні показники свідчать, що галузь знаходиться в критично важкому становищі. З кожним роком динаміка виробництва кількості суден знижується.

Така несприятлива ситуація зумовлена не тільки фінансово-економічною кризою, але і відсутністю внутрішнього ринку споживання суднобудівельної продукції, а також темпами формування, прийняття та реалізації регуляторних і законодавчих актів, що створюють умови розвитку і стабільної роботи для підприємств галузі.

В структурі виробництва суден (рис. 8) найбільшу частку займає виробництво вантажних промислових, технічних і допоміжних суден – 51%, судна прогулянкові – 21%, судна вантажні спеціалізовані та судна торгові і пасажирські – займають по 10%, буксири – 8%.

Рис. 8. Структура виготовлення суден за 2011 р.

Джерело: [5]

Однією з проблем суднобудівельної галузі є недосконалість організації ринку фінансово-кредитних послуг в країні. Українським суднобудівельним заводам недоступні дешеві кредити, тому більшість з них орієнтується на використання власних коштів і стараються уникати зовнішнього (комерційного) кредитування інноваційних проектів. Проте власних фінансових ресурсів не вистачає на організацію НДДКР (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи) та впровадження інноваційних технологій.

Високі енерговитрати і недостатня автоматизація процесів – так характеризують уже багато років вітчизняний судноремонт. Проте послуги з судноремонту сьогодні в попиті. Є величезна потреба в експлуатації старих суден.

Ринок транспортних підприємств, які надають послуг з ремонту, технічного обслуговування, модер-

нізації та реконструкції суден, платформ на сьогодні є достатньо конкурентний: виробничу активність виявляють близько 200 підприємств (рис. 9).

Рис. 9. Структура підприємств, які займаються наданням послуг з ремонту, технічного обслуговування, модернізації, обладнання суден у 2013 р.
Джерело: [6]

В загальній структурі бачимо, що на ринку найбільше число підприємств займаються сферою надання послуг з ремонту, технічного обслуговування суден, платформ – 181 підприємство; послуги з встановлення обладнання на судах, платформах – 12; послуги з модернізації – 4.

Найбільші обсяги наданих послуг (рис. 10) були у 2009 р. з ремонту, та технічного обслуговування суден – 32250 тис. грн. та послуги з встановлення обладнання на судах, платформах – 3209 тис. грн. У 2012 р відбувся значний спад надання усіх видів послуг з ремонту суден.

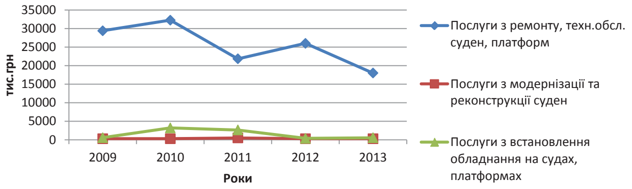

Рис. 10. Динаміка обсягів наданих послуг з ремонту, технічного обслуговування, модернізації та реконструкції суден, платформ
Джерело: [6]

Найбільшу частку в структурі обсягів послуг за 2013 р. (рис. 11) займають послуги з ремонту, технічного обслуговування суден – 91%, в Україні ці послуги складали суму більше 927 млн. грн, що відзначає падіння на 8% порівняно з попереднім роком. Погіршення стану супроводжується виходом з цього сегменту ринка частини виробників.

Рис. 11. Структура обсягів послуг з ремонту, технічного обслуговування, модернізації та реконструкції суден, платформ у 2013 р.
Джерело: [6]

Послуги з встановлення обладнання на судах, платформах – 8%, склало суму понад 76 млн. 600 тис. грн, та порівняно з попереднім роком збільшилися на 244%. Найближчим часом можливе посилення конкурентної боротьби.

Послуги з модернізації суден займають тільки 1%. В 2013 р. послуги склали суму понад 1 млн. 500 тис. грн, що відзначає падіння на 78% порівняно з попереднім роком.

Підприємства з надання послуг ремонту та технічного обслуговування виявляють виробничу активність. Їх чисельність складає бідиш ніж 190 підприємств.

Висновки і пропозиції. Ніша суднобудування і судноремонту міцно зайнята іншими країнами (Китай, Корея, Японія, Фінляндія), де собівартість послуг нижче, якість вища і терміни менше.

Україні треба приймати рішення, створювати умови, забезпечувати держпідтримку для ремонтно-відновлювальних робіт на суднобудівельних і судноремонтних заводах, що залишилися, а також готувати кадри.

Відродження і підйом виробництва у суднобудуванні і судноремонті можливі лише при загальному поліпшенні економічного становища в Україні.

Список літератури:

1. Clarkson (2013). World Shipyard Monitor.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: crsl.com › acatalog/world-shipyard-monitor.html
2. Міжнародний торговий центр. Trade Map (2013). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trademap.org/tradestat/Country_ SelProduct_TS.aspx
3. Finance.UA // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //http://www.finance.ua/-2013. – 23 груд.
4. ECSA (2013) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ecsa.eu/
5. CESA Annual Report 2011-2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forumokretowe.org.pl/files/news_pl_19.pdf
6. Агентство промышленных новостей // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apn-ua.com/dkpp/n4791
7. UBR, Український Бізнес Ресурс // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //http://www.ubr.ua/ – 2013. – 9 січ.

Беник Н.Г.
Киевская государственная академия водного транспорта
имени гетмана Петра Конашевича-Сагайдачного

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СУДОСТРОЕНИЯ И СУДОРЕМОНТА

Аннотация
Сегодня главным фактором внешней среды для украинского судостроения и судоремонта является состояние мирового рынка. Поэтому в статье представлен обзор мирового рынка судостроения и судоремонта. Новые заказы на постройку судов по странам, динамика постройки судов по странам и портфель заказов на постройку судов. В результате выявлены основные тенденции на рынке, представлены характеристики рынка судостроения и судоремонта разных стран, проведён сравнительный анализ между странами. Исследовано состояния украинского рынка судостроения и судоремонта.
Ключевые слова: судостроение, судоремонт, производство, динамика, структура.

Benyk N.H.
Kyiv State Maritime Academy named after Hetman Petro Konashevich-Sahaydachniy

MODERN TRENDS IN SHIPBUILDING AND SHIP REPAIR

Summary
Today, the main environmental factor for the Ukrainian shipbuilding and ship repair is the state of the world market. Therefore, this article provides an over-view of the world market of shipbuilding and ship repair. New orders for the construction of vessels of the countries, the dynamics of the construction of vessels of the countries and the portfolio to build ships. As a result, identified the main trends in the market, shows the characteristics of shipbuilding and repair market in different countries, provides a comparative analysis between countries. Explore the state of the Ukrainian market of shipbuilding and ship repair.
Keywords: shipbuilding, ship repair, production, dynamics, structure.

УДК: 338.001.36

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

Бець М.Т.
Національний університет «Львівська політехніка»

У роботі представлено рішення актуального наукового завдання, яке полягає у підвищенні ефективності торговельного менеджменту на засадах сталого розвитку за рахунок використання методичних засад еколого-економічного аналізу господарської діяльності підприємств торгівлі. Розкрито поняття еколого-економічного аналізу господарської діяльності підприємств торгівлі. Досліджено та удосконалено модель екологізації системи торговельного менеджменту. Встановлено предмет еколого- економічного аналізу діяльності торговельних підприємств, який визначаються специфікою елементів витрат обігу відповідних форм торгівлі (оптова, роздрібна та біржова). Охарактеризовано особливості складових еколого-економічного аналізу торговельних підприємств: екологічна експертиза; екологічна діагностика; ситуаційний аналіз; екологічний маркетинговий аналіз; екологічний аудит.
Ключові слова: еколого-економічний аналіз, підприємство торгівлі, торговельний менеджмент, екологічна експертиза; екологічна діагностика; ситуаційний аналіз; екологічний маркетинговий аналіз; екологічний аудит.

Постановка проблеми. Важливість екологізації діяльності підприємств торгівлі зумовлена особливим місцем галузі у структурі народного господарства. Посередництво між виробником та споживачем дозволяє торговельним підприємствам впливати на них у ланцюгу життєвого циклу товарі та послуг в процесах обміну, розподілу та споживання.

Сфера торгівлі, як невід'ємна складова циклу руху товарів від виробника до споживача у процесі концентрації та перерозподілу логістичних потоків, безпосередньо та опосередковано впливає на навколишнє середовище, відтоді зростання товарообороту, як індикатор ділової активності, неминуче призводить до збільшення впливу торгівлі на стан навколишнього середовища.

Торгівля, завдяки високому рівню рентабельності, залишається в умовах кризи привабливою галуззю, що вимагає посиленого державного регулювання їх господарської діяльності, яке здійснюється заходами організаційно-економічного та нормативно-правового характеру, та ринковими інструментами, зокрема таким як еколого-економічний аналіз. Оскільки процеси розвитку торгівлі значною мірою відображають здатність суспільства вирішувати соціально-економічні проблеми у системі прямих зв'язків «підприємство-довкілля» та зворотних зв'язків «довкілля – підприємство» і характеризують практичну реалізацію еколого-економічної політики держави, природоохоронну діяльність підприємств торгівлі необхідно аналізувати як аспект їх господарської діяльності і предмет дослідження еколого-економічного аналізу.

© Бець М.Т., 2015

Оскільки в країні практично відсутнє довгострокове прогнозування показників, які характеризують економічну ефективність торговельних підприємств та несформована система відстеження екологічних показників торговельної діяльності на державному рівні, це негативно позначається на впровадженні екологічних стандартів в галузі, і саме використання методики комплексного еколого-економічного аналізу у практиці торговельної діяльності сприятиме вирішенню такої проблеми.

Екологічні показники для товарів дозволяють з метою здійснення екологічного маркування товарів та послуг, їх сертифікації та стандартизації систем управління, залучити до цього процесу усіх учасників формування товарообороту. Відтоді, проблема формування конкурентних переваг підприємств торгівлі зокрема на ринку екологічно чистих товарів може бути вирішена за допомогою одного з інструментів оцінювання екологічно стійкого розвитку торгівлі в ринкових умовах, а саме еколого-економічного аналізу (ЕЕА) діяльності.

Практика реалізації еколого-економічної політики, орієнтованої на екологізацію суспільного виробництва та забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності населення і природних систем згідно вимог екологічних стандартів до торговельної діяльності вимагає адаптувати аналітичні підходи проведення еколого-економічного аналізу до специфіки торговельної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, в дослідженнях Баламут Г. С. [14], Бай С.І. [4], Павленко О.О. [8], Чорток Ю.В. [16], Решетнікової І.Л. [11], вирішувалися проблеми вдосконалення методично-організаційних засад екологічного управління товарооборотом, зокрема досліджено економічну сутність та структуру впливу господарсько-торговельної діяльності на стан навколишнього середовища, які полягають в комплексному поєднанні елементів діяльності через еколого-економічну оцінку їх впливу на атмосферу, водні джерела та розміщення відходів.

У працях таких науковців як Максимів Л.І. [6], Міщенко Л.В. [7], Потай І. Ю. [9], Римара М.В. [15], Єгорова І.Г., Ізмайлової Я.О. [3] виявлено та оцінено аспекти та окреслено коло проблем щодо теорії, методології та організації економічного аналізу в контексті становлення і розвитку екологічного менеджменту й екологічного аудиту за галузевою ознакою об'єктів дослідження. В праці Гринів Б.В. [3] обґрунтовано методично-організаційні засади комплексного аналізу товарообороту в системі сучасного торгового менеджменту на прикладі споживчого товариства.

В розробках Мішеніна Є.В., Мішеніна Н.В., Сотника І.М. доведено необхідність оцінювати природоохоронну діяльність підприємства у сфері предмету економічного аналізу господарської діяльності та розроблено теоретично-організаційні засади еколого-економічного аналізу виробничої діяльності [5].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте особливості еколого-економічного аналізу діяльності підприємств торгівлі досліджені фрагментарно, і оскільки еколого-економічний аналіз виконує функцію менеджменту і дозволяє виявити та оцінити вагу результатів природоохоронної діяльності у формуванні комерційного прибутку підприємств торгівлі та забезпечити екологічну безпечність торгівлі необхідно передусім сформувати та охарактеризувати зміст, предмет та елементи еколого-економічного аналізу торговельної діяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановлення змісту основних характеристик еколого-економічного аналізу господарської діяльності підприємств торгівлі для підвищенні ефективності торговельного менеджменту на засадах сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Доведено, що сучасна економічна система перебуває на етапі переходу від схеми «товар-гроші-товар» до схеми «екосистема – природні ресурси – товар – гроші – відтворення ресурсів і екосистем» [7]. Реалізація цієї схеми можлива лише в результаті розвитку процесу екологізації як сфери виробництва, так і торгівлі.

Екологізація виробництва і споживання в ринковому середовищі спирається, насамперед, на взаємозалежну систему екологічного менеджменту, маркетингу, аудиту й інжинірингу, при цьому еколого-економічний аналіз виконує відповідну функцію у системі менеджменту підприємств (рис. 1).

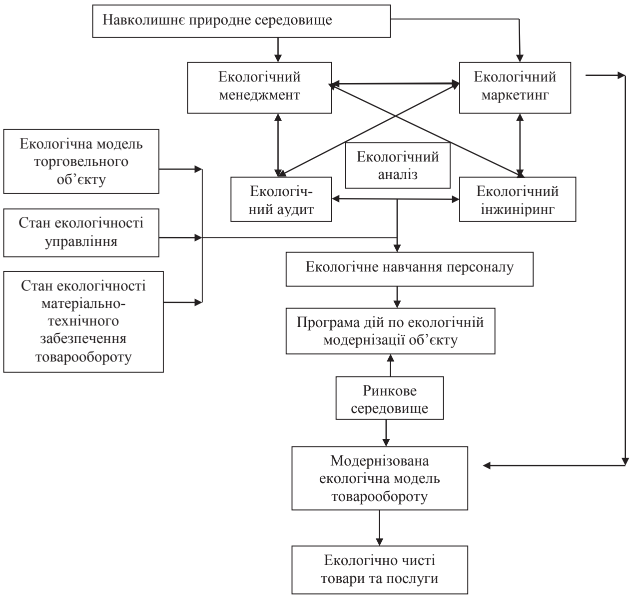

Рис. 1. Модель екологізації системи управління торговельного підприємства (ТП)

Джерело: Розроблено автором за даними [7]

Популяризація «зелених» технологій, що забезпечують випуск екологічно чистої продукції, товарів та послуг, і основа конкурентних переваг суб'єктів господарювання, змушує учасників ринкових відносин застосовувати інструменти екологічного менеджменту, зокрема такі як екологічний аудит (зокрема аудит мінімізації відходів), в основі якого лежить інформація отримана в результаті проведення еколого – економічного аналізу.

Оскільки екологічний аудит трактують як елемент екологічного менеджменту та вид еколого-економічного аналізу, який здійснюється шляхом аналітичної оцінки торговельно-технологічного процесу за певною схемою з метою пошуку заходів його екологізації («позеленіння» товарообороту, раціональне природокористування), його можна вважати ключовим елементом системи екологічного управління в торгівлі.

Оскільки розрізняють дві основні форми діяльності в торгівлі, а саме оптова торгівля, тобто збут товарів великими партіями одними підприємцями іншим, та роздрібна торгівля, коли товари продаються безпосередньо споживачу, зміст та елементи еколого-економічного аналізу (ЕЕА) діяльності торговельних підприємств визначаються специфікою елементів витрат обігу відповідних форм торгівлі (оптова, роздрібна та біржова), а відтоді стає можливим виявити предмет ЕЕА ТП (рис. 2).

Пропонується таке визначення предмету еколого-економічного аналізу господарської діяльності

підприємств торгівлі – це господарські торговельно-технологічні процеси та явища, які здійснюються на торговельних підприємствах і певним чином впливають на стан довкілля і представлені системою взаємопов'язаних еколого-економічних показників торговельної діяльності.

Загалом, при оптовій торгівлі реалізовані товари, переміщаються від одного підприємця до іншого, не утворюючи каналів обігу, в результаті роздрібної торгівлі товари виходять із сфери обігу й надходять до сфери споживання, тобто доцільність впровадження екологічного торговельного менеджменту окремими підприємствами визначається витратами обігу на товар, розглядається як довгострокове вкладення капіталу, і в умовах глибокої фінансово-економічної кризи в України пов'язане лише із збитками.

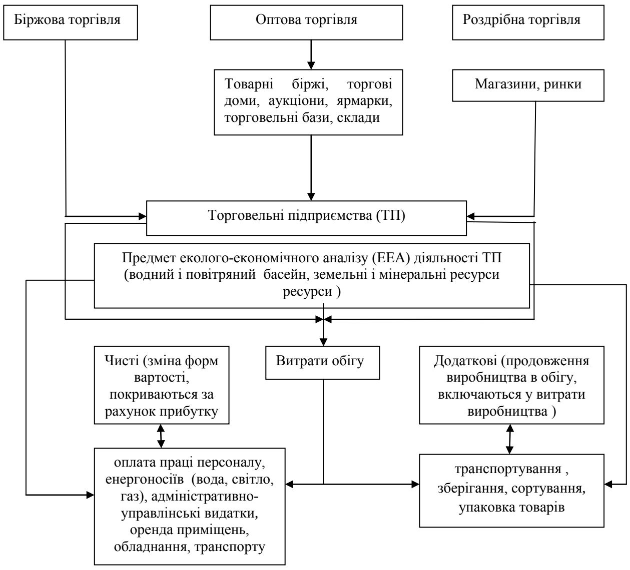

Рис. 2. Предмет ЕЕА діяльності підприємств торгівлі за її формами та видами витрат обігу ТП

Джерело: Розроблено автором

Відтоді доцільно застосувати методику еколого-економічного аналізу у системі екологічного торговельного менеджменту для промислово-торговельних фірм, які поєднують сферу виробництва та обігу товарів, знижуючи ризик діяльності на ринку усіх учасників ланцюжків торговельного процесу.

Отже, проведення ЕЕА передбачає наявність елементів екологічного управління торговельною діяльністю. Як система управління екологічний торговельний менеджмент включає суб'єкт і об'єкт управління, які взаємодіють через механізм управління, а так як це відкрита система на вході в системі знаходиться інформація про зовнішнє середовище, насамперед про його зміни; інформація про ресурси та можливості торговельного підприємства відповісти на ці зміни, а також інформація безпосередньо про об'єкт управління як зворотний зв'язок. Дана інформація надходить суб'єктам управління (персонал торговельної фірми).

З'ясовано, що еколого-економічний аналіз носить багатоаспектний, комплексний характер і передбачає такі складові [5]: екологічна експертиза; екологічна діагностика; ситуаційний аналіз; екологічний маркетинговий аналіз; екологічний аудит.

Специфіка екологічного (еколого-економічного) ситуаційного аналізу торговельного підприємства полягає у аналітичному дослідженні його природоохоронної діяльності на підставі конкретних (виявлених ситуацій, спрямований на виявлення можливості регулювання, корегування слабких її ознак, які обумовлюють наявність еколого-економічних проблем, які виявлені на етапі еколого-економічної діагностики.

Тому ситуаційний аналіз включає розгляд конкретної інформації про те, де виникли порушення в природоохоронній сфері торговельної діяльності, і на якому рівні вони перебувають стосовно норм законодавства (викиди, скиди, розміщення відходів).

Отже, екологічний ситуаційний аналіз полягає в оцінці достатності інформації для формулювання висновків вирішення виявлених проблем та визначення конкретних заходів щодо критичності екологічної ситуації. Такий екологічний аналіз, як процес поглиблення напрямів еколого-економічної діагностики, орієнтований на виявлення та ліквідацію причин виникнення екологічних порушень в торговельній діяльності, проблемних ситуацій у сфері використання природних ресурсів в товарообороті [5].

Окрім ситуаційного (можна його трактувати як експрес-аналіз) комплексний екологічний аналіз умовно поділяють на певні види в залежності від взаємозв'язку з економічними показниками торговельного підприємства, що дозволяє виокремити його еколого-економічні складові:

– аналіз шансів ризиків (аналіз життєвого циклу товарів);

– еко-аудит; аналіз еко-балансів (товарообороту, товарів, підприємства торгівлі, місця розташування);

– ABC/XYZ – аналіз;

– оцінка наслідків використання матеріально-технічної бази;

– формалізовані методи оцінки [15, С.476].

Аналіз шансів ризиків базується на твердженні, що об'єкт торгівлі є відкритою, пов'язаною з довкіллям та іншими суб'єктами господарювання системою, перебуває з ними у відносинах товарообміну.

Відтоді існує потреба в отриманні своєчасної поточної інформації щодо стану довкілля та змін у ньому для порівняння шансів та ризиків довкілля з адекватною реакцією при наявному внутрішньому потенціалі ТП.

Сегментами такого аналізу є аналіз ресурсів (матеріально-технічна база, товарні запаси, персонал, витрати обігу) і аналіз конкурентоспроможності.

Певні зміни, які стосуються сильних сторін розглядатимуться як шанси, у протилежному випадку необхідно передбачити певний вид небезпеки, тобто ризик.

Вказані види аналізу уможливлюють визначення екологічної стратегічної позиції торгівельного підприємства та спрямування маркетингової стратегії на вирішення ключових проблем, а також визначення і оцінку «критичних факторів у екобалансі».

Наприклад, аналіз етапів життєвого циклу ТП залежно від впливу на навколишнє природне середовище (НПС) наведено у табл. 1.

Модель розширеного життєвого циклу товару є основою еколого-орієнтованого аналізу ланцюга створення вартості. Шляхом послідовного розгляду окремих торговельно-технологічних процесів створення вартості ідентифікують екологічні проблеми (вузькі місця) за елементами витрат обігу і оцінюють можливі природоохоронні заходи (сильні сторони).

Оцінка інформації, за окремими витратами обігу може бути подана за допомогою профілю сильних сторін та вузьких місць (табл.2).

Для проведення еколого-економічного аналізу у формі екологічного аудиту застосовують програму, яка містить перелік розділів, які відображають досліджуване підприємство торгівлі, і містить такі розділи: загальні інформація про підприємство та

Таблиця 1

Загальна характеристика оцінки наслідків негативного впливу на навколишнє середовище ТП

№ з\п	Етап життєвого циклу торговельного підприємства	Пооб'єктний вид забруднення від негативного впливу торгівлі	Зміст впливу	Характеристика впливу	Оцінка впливу
1	При проектуванні та будівництві торговельного об'єкту*	Виведення земель у межах території під будівництво торговельного об'єкта та складів	порушення естетичних та біологічних цінностей земельної ділянки	збиток, завданий зеленим насадженням	3
			забруднення земель	складування будівельних матеріалів, засмічення ними верхнього шару ґрунту	2
			порушення природної рівноваги	риття котлованів, зміна рельєфу, зсуви грунту	1
		Забруднення від будівництва	довготривалий вплив на населення під час будівельних робіт	пил та відходи будівництва	2
				підвищення шуму	2
				підвищення рівня вібрації	2
				поширення електромагнітного впливу	2
		Забруднення від автотранспорту	від транспортних засобів, що працюють на будівельному майданчику	CO, Pb та ін.	1
2	Протягом господарської діяльності торговельного об'єкту*	Забруднення на рівні складів підприємства	шумове забруднення	конвеєри, автотранспорт, крани та ін. Пристрої	1
			електоромагнітні поля	електоротехніка, засоби зв'язку	1
			потенційна небезпека аварій, скидів, проливів токсичних речовин	розлиття кислоти, бензину та ін.	1
		Забруднення торговельної площі	промислові товари	правильність зберігання	1
				якість упаковки	1
			продуктові товари	виникнення епідеміологічної небезпеки	2
3	Потенційний негативний вплив торгівлі у майбутньому*	Ризик виникнення надзвичайних ситуацій	аварії	забруднення повітря, водойм, земель	2
			катастрофи	знищення рослин, тварин;	2
			руйнування ємкостей	зростання захворюванності	2
			пожежі		2

** Протягом усього терміну функціонування торговельного підприємства зростає рівень викидів забруднюючих речовин із-за зосередження транспортних засобів біля об'єктів торгівлі*

Джерело: [14]

Таблиця 2

Екологоорієнтований профіль сильних сторін та вузьких місць торговельного підприємства

№ з\п	Релевантний потенціал успіху (міра відповідності отримуваного результату бажаному)	Оцінка		
		добре	задовільно	незадовільно
1	Торговельно-технологічні ноу-хау		○	●
2	Потенціал фінансування заходів з ОНС		● ○	
3	Здатність товарів до рециклінгу	●		○
4.	Зацікавленість та здатність персоналу вирішувати екологічні проблеми	○	●	
5.	Можливість екологічно сприятливого транспортування, зберігання, сортування, упаковування товарів		○	●
6.	Можливість заміни небезпечних матеріалів та комплектуючих	○	●	
7.	Екологічність логістичних процесів		●	○
8.	Екологічна орієнтованість маркетингу	●	○	
9.	Мотивація персоналу до створення безпечних умов праці		●	○

● – *досліджувана сфера діяльності торговельного підприємництва;*

○ – *власна оцінка найсильніших сторін конкурентів торговельного підприємства.*

Джерело: [15, с. 479]

систему екологічного менеджменту; енергоносії; система транспортування товарів; водопостачання та стоки; відходи; шум; торговельно-технологічні процеси; товари; інформація про кадровий склад персоналу та його освіту; нещасні випадки, тимчасова втрата працездатності; збутова та комунікаційна політика.

Метою складання еко-балансів є виявлення вузьких місць торговельного підприємництва, покращення екологічних характеристик товарів, пошук та прийняття рішень у сфері постачання, збуту, транспортування, зберігання, сортування та упакування товарів, сприяння виробництву та споживанню екологічно чистої продукції та товарів,

процесів, порівнянню альтернативних варіантів і обґрунтуванню рекомендацій для подальшої діяльності з урахуванням вимог екологічного законодавства (рис. 3).

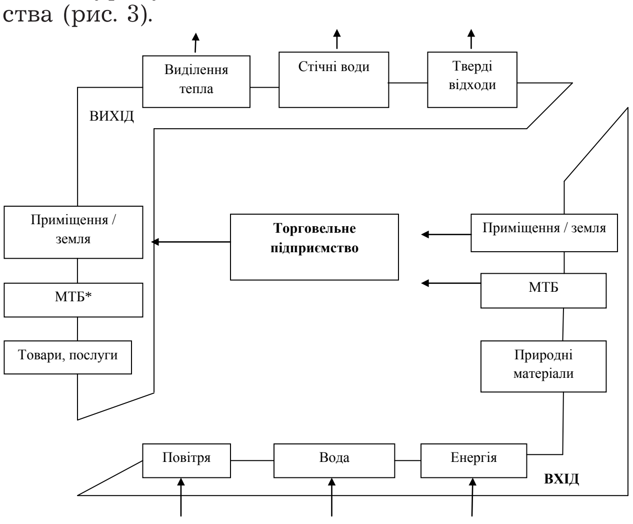

** – матеріально-технічна база*

Рис. 3. Модель матеріальних та енергетичних потоків в торговельному підприємстві

Джерело: Розроблено автором за даними [6]

Еко-баланси служать інструментом встановлення фактичного стану СТП на підставі кількісного обліку потоків входу, виходу сировини, матеріалі, енергії, товарів та емісій.

На вході моделі фіксуються кількісні дані про ресурси. Які використовуються у торговельно-технологічному процесі, а на виході фіксуються реалізовані товари, у формі емісій у довкілля, відходів чи стічних вод, скинутих в каналізацію Для еколого-економічного аналізу торговельної діяльності доцільно скористатися системою еко-балансів BIEЕД, яка включає баланс входу – виходу торговельно-технологічного процесу, баланс товару, баланс місця розташування [6]. У сукупності ці еко-баланси використовуються для інвентаризації впливів на довкілля, зумовлених товарооборотом товарів протягом життєвого циклу, ідентифікації екологічно-вузьких місць споживання товарів та послуг, і для стратегічного планування.

Наявність непрямих впливів торговельної діяльності на навколишнє середовище змусили поділити матеріали та їх групи відповідно до різних ABC- класифікацій за критеріями екологічної прийнятності матеріалів, що і схарактеризує окремий елемент еколого-економічного аналізу ABC – XYZ – аналіз [6] (табл. 3).

Мета еколого-економічного аналізу матеріалів полягає у комплексній оцінці предмету дослідження в якісному аспекті за рахунок поділу екологічних впливів різних екологічно релевантних чинників «відносно» – на термінові, менш проблемні та підпорядковані види навантаження.

Результат аналізу полягає у тому, щоби частку прихованих побічних продуктів зменшити настільки, аби можна було мінімізувати подальше навантаження на довкілля.

За допомогою обліку товарних запасів можна виявити вузькі місця у товарообороті і структуровано подати пропозиції щодо оптимізації. Аналогічно проводиться аналіз циклу споживання матеріалів відповідно товарів та послуг.

Оцінка наслідків використання матеріально-технічної бази торговельних підприємств пов'язана з визначенням певної кількості тих чи інших ресурсів (електроенергія, паливо, вода, газ), оскільки і в робочому режимі використання вона чинить істотний негативний вплив на довкілля (у вигляді відпрацьованого тепла, енергії, шуму, вібрації, стоків, викидів).

Таблиця 3

Типова таблиця ABC – XYZ – класифікації екологічної прийнятності матеріалів для певних товарів

	Критерії \ ABC	A	B	C
	Еколого-правові/політичні критерії			
1				
2				
	Окремі економічні критерії			
3				
4				
	Екологічні критерії			
5				
6				
	Критерії \ XYZ	X	Y	Z
7				

Джерело: [15, с. 490]

Цей елемент еколого-економічного аналізу діяльності торговельних підприємств визначає коло питань, пов'язаних з наслідками застосування обладнання у широкому суспільному радіусі: охорона праці та життєдіяльності в сфері торгівлі, генетичні дослідження товарів (довкілля, сировина, етичні проблеми).

Формалізовані методи оцінки засновані на спеціальних показниках наслідків використання необоротних активів торговельних підприємств, а саме технологічні та економічні показники.

Зокрема такими показниками для виробничо-торговельного споживчого товариства слід вважати рівень шкідливих впливів на навколишнє середовище, природоохоронного ефекту та безпеки, санітарно-гігієнічні норми на підприємстві, які відносяться до певних груп показників менеджменту, навантаження на довкілля та якості довкілля.

Показники торговельного менеджменту характеризують чи дотримується ТП правових приписів, і якщо суб'єкт перебуває на початковій стадії проектування екологічного менеджменту, показники відображають процес інтеграції діяльності підприємства і системи екологічного управління.

Санітарно-гігієнічні вимоги до робочих місць в офісах ТП регулюються такими актами: Законом України «Про охорону праці» від 14.10.1992 року зі змінами та доповненнями; Правилами охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин затверджених наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 26 березня 2010 року № 65 та іншими нормативно-правовими актами; Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу № 4137-86, затверджена МОЗ та іншими нормативно-правовими актами.

Аналіз показників навантаження на довкілля характеризують підприємство торгівлі, як відкриту економічна систему, що функціонує під впливом зовнішнього середовища, яке постійно змінюються. Для цього доцільно використати таблицю 4.

Таблиця 4

Характеристика чинників зовнішнього середовища ТП

№ з/п	Чинники	Характеристика чинників
1.	Стан нормативного забезпечення функціонування СТП (економічні чинники)	система оподаткування; рівень розвитку; кон'юнктура споживчого ринку; характер економіки та економічних процесів
2.	Ресурсне забезпечення	забезпечення товарообороту товарами і забезпечення продуктами переважно місцевого виробництва
3.	Природно-екологічна рівновага	стан екологічного середовища місцевості розташування та його природно-кліматичні умови, в т.ч. в сільській місцевості
4.	Демографічні тенденції	чисельність і структура населення місцевості розташування, в т.ч. в сільській місцевості, а також стан ринку праці

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону праці» від 14.10.1992 року ТП повинні діяти згідно вимог до умов праці на робочому місці, стану засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства.

Відомо, що одним з поширених видів забруднення є викиди в атмосферне повітря, тому при проектуванні систем вентиляції і кондиціонування повітря ТП необхідно передбачити використання рециркуляції і установки фільтрів на витяжних системах, а відходи, які залишаються у процесі роботи повинні збиратися до спеціальних контейнерів та відвозитися до місця утилізації.

Діяльність ТП повинна супроводжуватися дозволом на розміщення відходів, забезпечити належне зберігання відходів до моменту їх здачі та утилізації, передбачити своєчасне видалення відходів з власної території, об'єкт торгівлі зобов'язаний використовувати торговельну площу та територію у належному санітарному стані, про що засвідчують дані екологічного обліку (податок з власника транспортного засобу, екологічні витрати у складі інших операційних витрат).

Система обліку та аналізу екологічних витрат ТП повинна передбачити систематизацію даних про види діяльності природоохоронного характеру згідно потреб еколого-економічного управління та відображати обсяги пов'язаних з ними витрат обігу.

Висновки і пропозиції. Отже, формуванню системи екологічного менеджменту торговельного підприємства передує ранжування його господарських проблем, що необхідно для визначення можливих стратегічних заходів та змісту альтернативних стратегій на основі результатів еколого-економічного аналізу діяльності.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, зміст економіко-екологічного аналізу торговельної діяльності полягає у дослідженні взаємодії екологічних та економічних процесів в товарообороті для раціональнішого і дбайливішого використання ресурсів довкілля. Це процес, осмислення, інтерпретації інформації про господарсько-фінансову діяльність торговельних підприємств з метою об'єктивної еколого-економічної оцінки результатів їх діяльності і виявлення можливостей екологічної оптимізації способів заміни товарів та послуг на екологічно чисті.

Подальші дослідження характеристик еколого-економічного аналізу діяльності торговельних підприємств полягають у розробці інформаційної бази ЕЕА діяльності підприємств торгівлі для певних категорій її споживачів. Зокрема такими показниками для виробничо-торговельного споживчого товариства можна вважати рівень шкідливих впливів на навколишнє середовище, природоохоронного ефекту та безпеки, санітарно-гігієнічні норми на підприємстві, які відносяться до певних груп показників менеджменту, навантаження на довкілля та якості довкілля.

Список літератури:

1. Бець М.Т. Аналітичні аспекти екологічної оцінки ділової активності торговельного підприємства [Електронний ресурс] / М.Т. Бець, В. П. Залуцький // Ефективна економіка. – 2014. – № 9. – Режим доступу до журналу: http://www.economy.nayka.com.ua
2. Гринів Б.В. Економічний аналіз торговельної діяльності. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.
3. Єгорова І.Г., Ізмайлов Я.О. Комплексний еколого-економічний інвестиційної діяльності гірничо-збагачувальних комбінатів криворізького регіону // Науковий вісник НЛТУУ, 2005, Вип. 15.6. – С. 275-282.
4. Екологічна відповідальність підприємств торгівлі / С.І. Бай, І.А. Римар // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – 2011. – Вип. 8. – С. 248-251.
5. Мішенін Є.В., Мішенін Н.В., Сотник І.М. Конспект лекцій з дисципліни «Теорія еколого-економічного аналізу» для студентів спеціальності 8.000010 «Економіка довкілля та природних ресурсів» усіх форм навчання. – Суми. – В-во СумДУ, 2004. – 151 с.
6. Максимів Л.І. Удосконалення обліку й аналізу екологічних витрат і вигід деревообробних підприємств [Текст] / Л.І. Максимів, О.О. Долженко // Наукові праці Лісівничої академії наук України: зб. наук. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2010. – Вип. 8.
7. Міщенко Л.В. Екологічний менеджмент і аудит: Конспект лекцій. – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2010.
8. Павленко О.О. Екодеструктивний вплив торгівельної діяльності на навколишнє середовище // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка: Вид-во СумДУ. – 2003. – № 6(52). – С. 115-118.
9. Потай І.Ю. Еколого-економічний аналіз організації ресурсозберігаючих заходів у Миколаївській області // ЗНП НУК № 2, 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ev.nuos.edu.ua/ua/issue?issueId=27384
10. Пригара І.О. Еколого-економічний аналіз етапів життєвого циклу товарів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: stp.diit.edu.ua/article/viewFile/14644/12797
11. Решетнікова І.Л. Методичні підходи до еколого-орієнтованого управління торговельним підприємством // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 4, Т. 1. – С. 42-47. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/9600/1/5.pdf
12. Скляр Л.Б. Методологічні принципи побудови економіко-екологічного аналізу.// Економіка харчової промисловості, № 3(23). – 2014. – С. 86-90. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
13. Рошка М.С. Управління інноваційною діяльністю торговельного підприємства // Вісник Хмельницького національного університету 2009, № 4, Т. 2. – С. 123-127. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: web.znu.edu.ua/herald/issues/.../083-89.pdf

14. Управління стійким розвитком підприємств роздрібної торгівлі: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04 08.00.04 – економіка та управління підприємствами, (за видами економічної діяльності). / Баламут Г.С.; Харк. держ. ун-т харчування і торгівлі. – Х., 2014. – 20 с.
15. Фінансово-економічний аналіз: Підручник / Буряк П.Ю., Римар М.В., Бець М.Т. та ін. Під заг. ред. П.Ю. Буряка, М.В. Римара. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – С.474-515.
16. Чорток Ю.В. Логістичні стратегії та логістичні процеси на торговельних підприємствах / Ю.В. Чорток, А.В. Євдокимов, А.О. Родимченко / Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки» / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва». ПП «Інститут економіки і технологій підприємництва». – Вип. 1(1). – 2012 р. – С. 246-249.

Бец М.Т.
Национальный университет «Львовская политехника»

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТОРГОВЛИ

Аннотация
В работе представлено решение актуальной научной задачи, которая заключается в повышении эффективности торгового менеджмента на принципах устойчивого развития за счет использования методических основ эколого-экономического анализа хозяйственной деятельности предприятий торговли. Раскрыто понятие эколого-экономического анализа хозяйственной деятельности предприятий торговли. Исследована и усовершенствована модель экологизации системы торгового менеджмента. Установлен предмет экологоэкономического анализа деятельности торговых предприятий, который определяются спецификой элементов издержек обращения соответствующих форм торговли (оптовая, розничная и биржевая). Охарактеризованы особенности составляющих эколого-экономического анализа торговых предприятий: экологическая экспертиза; экологическая диагностика; ситуационный анализ; экологический маркетинговый анализ; экологический аудит.
Ключевые слова: эколого-экономический анализ, предприятие торговли, торговый менеджмент, экологическая экспертиза, экологическая диагностика, ситуационный анализ, экологический маркетинговый анализ, экологический аудит.

Bets M.T.
National University «Lviv Polytechnic»

GENERAL DESCRIPTION OF THE ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ANALYSIS OF ECONOMIC ACTIVITY TRADING ENTERPRISES

Summary
The paper presents the solution to current scientific task is to improve the efficiency of trade management to sustainable development through the use of methodological principles of ecological-economic analysis of economic activities of trading companies. The concept of ecological and economic analysis of economic activities of trading companies. Studied and improved model of greening trade management system. Found object ecological and economic analysis of commercial enterprises, which are determined by the specifics of the elements of costs related to appropriate forms of trade (wholesale, retail and stock exchange). The features of the components of ecological and economic analysis of commercial enterprises, and search; environmental diagnostics; situation analysis; environmental marketing analysis; environmental audit.
Keywords: ecological and economic analysis, trade, trade management, search; environmental diagnostics, situation analysis, environmental marketing analysis, environmental audit.

УДК 338.262

СТРАТЕГІЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Бігун У.В., Охріменко О.О.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Розглянуто загрози внутрішньої і зовнішньої енергетичної безпеки України. Удосконалено комплекс стратегічних цілей ѕз забезпечення енергетичної безпеки. Сформовано заходи енергетичної стратегії України задля підвищення рівня енергетичної безпеки держави.
Ключові слова: енергетична стратегія, безпека, комплекс.

Постановка проблеми. Особливість енергетичного фактора полягає у тому, що самі енергоресурси можуть виступати рушійною силою геополітичних та інтеграційних трансформацій. Енергетична вразливість стала визначальним фактором зниження рівня національної безпеки держав. Отже, для кожної окремої країни як суб'єкта глобальної інтеграції формулювання пріоритетів та напрямів розвитку енергетичного сектора визначає необхідність створення енергетичної стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження енергетичної безпеки держави розглядалися у працях О. Архипова, О. Власюка, М. Ковалка, В. Мунтіяна, Ю. Руденка, А. Сухорукова, С. Денисюка, Г. Оганяна, А. Барановського, О. Гончаренка, В. Горбуліна. Проблеми стратегічного управління і розвитку паливно-енергетичного комплексу, формування енергетичної стратегії представлені в дослідженнях і публікаціях вчених Г. Жолтаєва, Н. Камалова, М. Саламатова, Ю. Шафраника та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на існування великої кількості досліджень з питань стратегічного управління енергетичної галузі у наукових доробках вітчизняних та зарубіжних авторів, залишається потреба у проведенні аналізу існуючої національної енергетичної стратегії України як сукупності рішень по забезпеченню енергетичної безпеки.

Мета статті. Метою даної статті є поглиблення теоретико-методичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо формування енергетичної стратегії України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення проблем паливно-енергетичного комплексу Міністерством енергетики та вугільної промисловості України розроблена Енергетична стратегія України на період до 2030 року, що схвалена розпорядженням КМУ від 24.07.2013 № 1071 [1]. Стратегія визначає пріоритетні напрями розвитку паливно-енергетичного комплексу, подає прогнозні сценарії розвитку даної галузі, описує поточний стан галузі, в тому числі згадуючи про проблеми, що виникли на ринку енергетики.

Проте, одразу ж після оприлюднення дана Стратегія піддалась численним критичним обговоренням. Відсутність чіткої конкретизації стосовно поділу сценаріїв розвитку української енергетики на «песимістичний», «базовий» та «оптимістичний», невідповідність даних про сукупну потужність нетрадиційної та відновлювальної енергетики (10% від установленої потужності до 2030 р.) з даними профільного органу – Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України (22% від установленої потужності до 2030 р.), прогнозування розвитку енергетики при відсутньому реальному енергетичному балансі держави – все це, а також інші недоліки, призвели до скептичного відношення до даного документа.

Отже, для формування ефективної енергетичної стратегії України потрібно на основі реально існуючого вітчизняного енергобалансу визначити вектор розвитку галузей енергетики країни відповідно до вимог внутрішнього ринку та Директив європейського Енергетичного співтовариства.

Оскільки в основі формування національної стратегії енергетичної безпеки лежить дослідження внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на процес її розвитку, то процес її забезпечення повинен передбачати виявлення і систематизацію подій, настання яких прямо чи опосередковано можуть представляти загрозу для енергетики і енергопостачання народного господарства, супроводжуватись виникненням критичних і надзвичайних ситуацій як в самому ПЕК, так і у споживачів його продукції (рис. 1).

Вище описаний комплекс загроз дає змогу дослідити стан енергетичної галузі і одночасно структурувати поняття енергетичної безпеки. Тож на його основі нами запропоновано енергетичну стратегію гарантування енергетичної безпеки, – сформовану у вигляді комплексу цілей забезпечення енергетичної безпеки у чотирьох напрямах діяльності: технічному, екологічному, економічному та геополітичному (рис. 2).

Відповідно, втілення запропонованих заходів сприятиме підвищенню рівня енергетичної безпеки як динамічної категорії і економічної ефективності використання енергоресурсів в довгостроковій перспективі, виходячи з внутрішніх потреб в них і використанні зовнішніх джерел.

В енергетичному балансі нашої держави за 2013 рік природний газ займав 34,8%, продукти вугільної

Внутрішні загрози

- Недостатня забезпеченість викопними ресурсами, їх нераціональне використання і потенційний дефіцит;
- незадовільний технічний стан основних фондів, загрози аварій і тероризму на енергетичних об'єктах;
- соціальні загрози (ціни на паливо для населення, висока аварійність виробництва, страйки та інші можливі акції протесту, пов'язані з діяльністю ПЕК та місцевих органів влади);
- відсутність ефективої і збалансованої державної енергетичної політики.

Зовнішні загрози

- економічні загрози (несприятлива кон'юнктура ринку);
- екологічні (масштабні аварії на об'єктах ПЕК, викиди парникових газів, що загрожують всій планеті);
- геополітичні інтереси країн;
- монопольна залежність від одного постачальника чи маршруту постачать енергоносіїв;
- нерівномірність розповсюдження покладів та зосередження основних запасів в політично нестабільних регіонах, зонах військових конфліктів.

Рис. 1. Основні загрози внутрішньої і зовнішньої енергетичної безпеки України

Джерело: розроблено автором на основі [2; 3; 4]

© Бігун У.В., Охріменко О.О., 2015

Рис. 2. Комплекс стратегічних цілей забезпечення мінімального і максимального рівня енергетичної безпеки України

Джерело: розроблено автором на основі [5; 6]

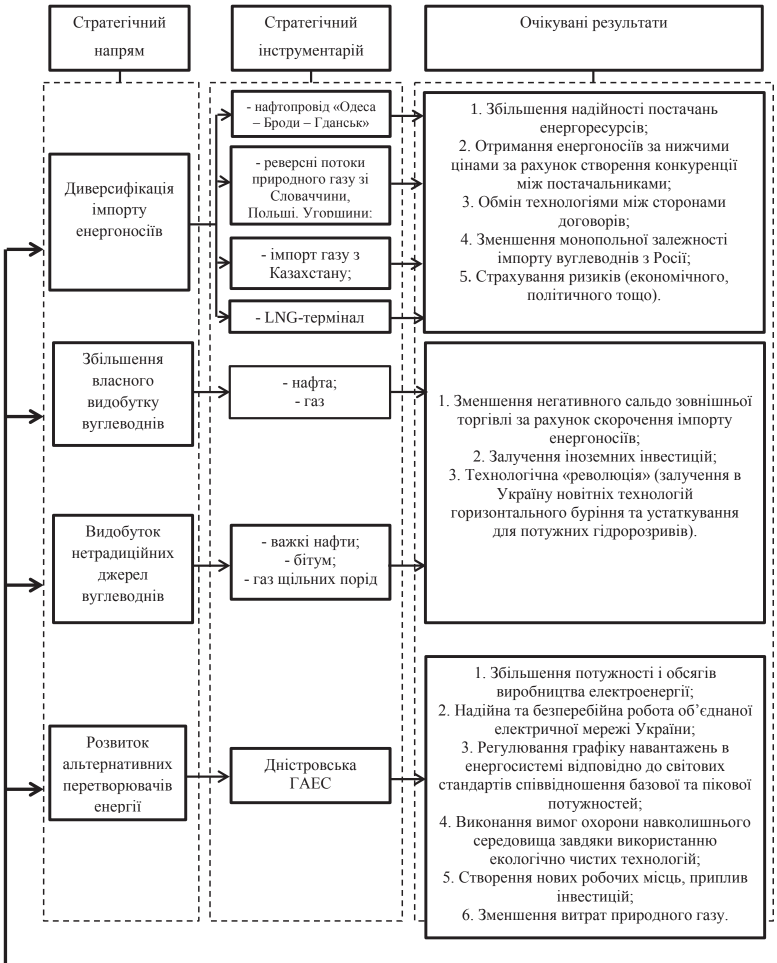

Рис. 3. Диверсифікація джерел постачання енергоносіїв України

Джерело: розроблено автором на основі [8; 9; 10; 11]

промисловості, – 34,6%, а атомна енергетика, відповідно, – 19,2%. За офіційними енергетичними джерелами Україна має високий рівень залежності від російських постачальників: атомна енергетика, – близько 95% поставок палива для українських АЕС здійснює російська паливна компанія «ТВЕЛ»; газ, – близько 60% газу щороку імпортувалось із Росії; вугільна промисловість, – в результаті бойових дій на Сході та окупації територій Луганщини і Донеччини втрачено понад 75% вугільного потенціалу, що змусило український уряд закуповувати вугілля в ПАР та оперативно переводити виробництво теплової енергії на альтернативні джерела та електроенергетику [7].

Тож проблема полягає в тому, що наша країна отримує основні обсяги вуглеводнів безпосередньо з одного джерела – Росії, або ж закуповувані енергоносії потрапляють в Україну транзитом через російську територію. Відповідно до міжнародної практики, таких незалежних один від іншого джерел повинно бути три-чотири, а прихильність поставок тільки до однієї країни криє в собі загрозу політичної незалежності в цілому.

Нами пропонуються заходи для забезпечення енергетичної безпеки України, спрямованих на пошук альтернативних постачальників енергоносіїв, зокрема (рис. 3):

1. Прийняття стратегії диверсифікації імпорту енергоносіїв. На сьогодні для України існує декілька потенційних диверсифікованих проектів, зокрема нафтопровід «Одеса – Броди – Гданськ», реверсні потоки природного газу зі Сло-

вацької Республіки, Польщі, Угорщини, імпорт «блакитного палива» з Казахстану та LNG-термінал.

Оскільки пропускна спроможність нафтопроводу «Одеса-Броди» Євро-Азіатського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК) становить 14,5 млн. тон нафти на рік, це суттєво може знизити політико-економічну залежність від Російської Федерації в поставках газу і нафти.

Підписаний у Братиславі українсько-словацький меморандум гарантує надходження в Україну п'ятої частини потрібного їй газу із словацьких Воян до закарпатського Ужгороду [12].

Найбільш перспективним ж для України сьогодні альтернативним джерелом «блакитного палива» експерти Міжнародного центру перспективних досліджень називають Казахстан. Маючи підтверджені запаси на рівні 2 трлн. кубометрів, а прогнозні – близько 6 трлн. кубометрів, саме Казахстан виглядає найбільш перспективним партнером у забезпеченні диверсифікації поставок газу [5].

Ще одним способом перерозподілу постачання енергоносіїв для України являється національний проект LNG-термінал. Завдяки орієнтованій потужності терміналу можна забезпечити поставки газу у розмірі 10 млрд. куб. м на рік.

Отже, диверсифікація джерел імпорту енергоносіїв являється досить важливим і необхідним способом зниження критичного рівня залежності України від імпорту вуглеводнів з однієї держави Росії. Ефекти, що передбачається отримати від диверсифікації поставок, а саме: підвищення надійності постачань енергоресурсів, обмін технологіями, зниження цін на енергоносії тощо, проявляться уже в середньостроковій перспективі і в цілому сприятимуть підвищенню енергетичної безпеки України

2. Збільшення власного видобутку вуглеводнів. Посідаючи одне з перших місць серед країн світу за відносною роллю нафтогазоперспективних територій (81%) [8, с. 25], перед Україною постає важливе стратегічне завдання досягнення максимально можливого рівня забезпечення власними вуглеводними ресурсами.

Згідно з Експертною радою з питань розвитку газової промисловості та ринку природного газу потенційні ресурси традиційного газу на сьогодні становлять 5,4 трлн. кубометрів (з них розвідані – 1,1 трлн. кубометрів) [13]. Це дає змогу зробити висновок, що в Україні є достатня ресурсна база для забезпечення газом власного видобутку із традиційних джерел.

3. Видобуток нетрадиційних джерел вуглеводнів. В Україні це насамперед важка висков'язка нафта і бітуми, водорозчинний і вугільний метан, а також газогідрати Чорного моря (запаси яких за різними оцінками можуть становити 4-13 трлн. куб. м. газу [9]). За найскромнішими підрахунками, у надрах України зосереджено не менше 2 млрд. тонн у. п. важких нафт і бітумів [10].

Також перспективним для України видом нетрадиційного газу може стати газ щільних порід (ГЩП). За попередніми оцінками, в Україні ресурси ГЩП складають 2–8 трлн. куб. м. [14].

4. Розвиток альтернативних перетворювачів енергії. У жовтні 2014 року здійснено синхронний запуск двох гідроагрегатів Дністровської гідроакумулююча електростанція (ГАЕС), що у місті Новодністровськ.

Згідно з прогнозованою економією у розмірі 1 млрд. куб. м газу за рік, введення в дію цих гідроагрегатів значно сприятиме скороченню залежності від зовнішнього постачання газу та вугілля.

Висновки. На підставі визначених внутрішніх та зовнішніх загроз енергетичної безпеки розроблено конкретні стратегічні для України напрямки для гарантування енергетичної безпеки країни та заходи забезпечення альтернативних постачальників енергоносіїв.

У роботі отримано ряд результатів, які є науковою новизною автора. Зокрема, дістали подальшого розвитку стратегічні напрямки прийняття рішень та реалізації енергетичної стратегії з врахуванням необхідності гарантування енергетичної безпеки та варіанти диверсифікації постачальників енергоносіїв України.

Перспективи подальших досліджень полягають у розроблені пропозицій стосовно змін у енергетичної стратегії України відповідно до ідей стратегії глобальної енергетичної безпеки.

Список літератури:

1. Енергетична стратегія України на період до 2030 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 1071 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol /control/uk/doccatalog/list?currDir=50358
2. Зеркалов Д.В. Энергетическая безопасность. Монография. / Д. В. Зеркалов. – К.: Основа, 2012. – 920 с.
3. Ковалев М. Методология анализа мировых энергетических стратегий / М. Ковалев, Фараж К., Бараула О. // Вестник ассоциации белорусских банков. – 2013. – № 11. – С. 12-37.
4. Енергетика: історія, сучасність і майбутнє. Електроенергетика та охорона навколишнього середовища. Функціонування енергетики в сучасному світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://energetika.in.ua/ua/books/book-5 + 26 27
5. Проблема энергетической независимости Украины и пути ее решения // – Всеукраїнська експертна мережа – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT _ID=10951
6. Про «Концепцію державної енергетичної політики україни на період до 2020 року» // – Газета «Джеркало тижня». -23.02.2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/pro_kontseptsiyu_derzhavnoyi_energetichnoyi_politiki_ukrayini_na_period_do_2020_roku.html
7. Потрійна енергетична залежність України // Інформаційно-аналітичний ресурс «Енергетичний ринок». – 26.11.2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://energy-market.com.ua/enerhetychnyy-rynok/novyny/analityka/potriyna-enerhetychna-zalezhnist-ukrayiny/
8. Лукін О.Ю. Вуглеводний потенціал надр України та основні напрямки його освоєння // Буріння. – 2009. – № 4. – С. 24-32.
9. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 1071-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1071-2013-р
10. Потужний вуглеводневий потенціал надр України – основа прийдешньої енергетичної незалежності // – Газета «Джеркало тижня». – 04.12.2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/potuzhniy_vuglevodneviy_potentsial_nadr_ukrayini__osnova_priydeshnoyi_energetichnoyi_nezalezhnosti.html
11. Порошенко: нові агрегати Дністровської ГАЕС заощадять 1 млрд. куб. м. газу // – Інформаційне агенство «Українські новини». – 25.10.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukranews.com/news/142037.Poroshenko-novi-agregati-Dnistrovskoi-GAES-zaoshchadyat-1-mlrd-kub-m-gazu.uk

12. Енергетична залежність України від Росії зменшується // – Воля народу – громадсько-політичний портал. – 29.04.2014 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://volianarodu.org.ua/uk/Ekonomika-i-biznes/Energetychna-zalezhnist-Ukrajiny-vid-Rosiji-zmenshuyetsya
13. Видобуток природного газу в Україні: проблеми та перспективи. Матеріали засідання Експертної ради з питань газової промисловості та ринку природного газу при Міненерговугілля від 23.04.2013 року. – Режим доступу: http://www.ngbi.com.ua/Ekspertna%20Rada/vysnovky.pdf
14. Газовидобування в Україні 2012 [Електронний ресурс] / Baker Tilly Ukraine – 2013. – 11 с. – Режим доступу: http://www.bakertilly.ua/media/Gazovydobuvannya_v_ukrayini.pdf

Бигун У.В., Охрименко О.О.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

СТРАТЕГИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

Аннотация
Рассмотрено угрозы внутренней и внешней энергетической безопасности Украины. Усовершенствовано комплекс стратегических целей по обеспечению энергетической безопасности. Сформировано меры энергетической стратегии Украины для повышения уровня энергетической безопасности государства.
Ключевые слова: энергетическая стратегия, безопасность, комплекс.

Bihun U.V., Okhrimenko O.O.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

STRATEGY OF ENERGY SECURITY OF UKRAINE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Summary
Threats of internal and external energy security of Ukraine are considered. The set of strategic goals of energy security is improved. Measures of Ukraine's energy strategy for enhancing energy security are formed.
Keywords: energy strategy, security, complex.

УДК [316.353: 314.7]: 316.733

ФАКТОРИ САМООРГАНІЗАЦІЇ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ У ПЛОЩИНІ СОЦІОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ МІГРАЦІЇ

Біль М.М.
Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України

Досліджено генезис факторів самоорганізації мігрантів у контексті збереження їх етнонаціональної і культурної ідентичності. Охарактеризовано основні причини та об'єднуючі цілі самоорганізації мігрантів. Доведено роль діаспори в плані соціокультурологічного впливу на населення України. Систематизовано головні сфери впливу діаспори, які відображаються через культурно-мистецьку, фінансову та організацій но-управлінську діяльність. Запропоновано концепцію соціокультурологічного впливу української діаспори за внутрішнім та зовнішнім вимірами.
Ключові слова: самоорганізація мігрантів, генезис факторів, соціокультурологічний вплив, діаспора, етнонаціональна і культурна ідентичність.

Постановка проблеми. У факторній моделі вивчення соціокультурологічних наслідків міграції інституційні фактори посідають важливе місце. Серед них – фактори самоорганізації мігрантів, які мають значний потенціал впливу та практичне значення. З позиції їх детермінацій збереження етнонаціональної і культурної ідентичності мігрантів важливо дослідити факторний генезис. Це дасть змогу виявити можливості регулювання міграційних процесів через форми самоорганізації мігрантів, особливо громадян України за кордоном, які наразі є стихійно формованими і мало підтриманими на державному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці самоорганізації мігрантів, як правило, присвячені праці вчених-соціологів – Г. Балабанової, О. Іванкової-Стецюк, І. Марков, Г. Селещука, Т. Сидоренко та ін. Наука міграціології в Україні наразі розвивається (Е. Лібанова, О. Малиновська, С. Пирожков, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, У. Садова, О. Хомра та ін.). Її широку теоретико-методологічну основу повинні доповнювати праці, які розкривають актуальний характер міграцій у

© Біль М.М., 2015

факторній площині, адже міграція – це вторинний процес відносно явищ економічного, соціально-політичного, культурного на іншого характеру. Серед них фактори самоорганізації повинні розглядатись як потужні детермінанти збереження їх етнонаціональної і культурної ідентичності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність даного дослідження підтверджує потреба наукового обґрунтування причинно-наслідкової площини створення і діяльності різних форм самоорганізації мігрантів у контексті збереження їх етнонаціональної і культурної ідентичності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є наукове обґрунтування функціональної значимості факторів самоорганізації мігрантів для збереження їх етнонаціональної і культурної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження генезису факторів самоорганізації мігрантів у міграційній системі вимагає з'ясування їх походження, причин виникнення, характеру становлення, розвитку, метаморфоз, можливостей руйнування – згідно класичного розуміння поняття «генезис» (рис. 1). Використання такого підходу дозволить науково обґрунтувати: найбільш ефективні шляхи нівелювання дії негативних факторів у випадку їх деструктивності чи посилення їх впливу за умов конструктивного характеру детермінацій; способи регулювання міграційних процесів через різні форми самоорганізації мігрантів; способи збереження етнонаціональної і культурної ідентичності мігрантів у мінливих умовах приймаючого соціуму через залучення в різні форми самоорганізації мігрантів.

Дослідження *походження* факторів самоорганізації мігрантів означає виявлення передумов інституціоналізації цього явища. Такі передумови здебільшого формуються на мегарівні і відображають глобальні процеси: демократизації, що тягне за собою правову захищеність людини, розвиток різних форм громадянського суспільства, спроможності його впливу на державну політику; інтелектуалізації, яка відображає суттєве зростання рівня культури, освіченості та знань людини з навиками пошуку різних можливостей забезпечення добробуту, захисту своїх прав; технологізації, що змінює відношення до людини та результатів її праці, формує нову філософію життєдіяльності й економічного зростання на основі неперервних процесів науково-дослідної, інноваційної діяльності; інформатизації, яка створює нові можливості комунікацій, обміну інформацією і знаннями; інтернаціоналізації, що передбачає розвиток міжнародного бізнесу й тягне за собою міграцію кадрів; високої просторової мобільності, що дозволяє «долати» просторово-часові перешкоди розвитку особистості; гуманізації, що підвищує цінність людини, її життя і здоров'я; мультикультуралізму, що пропагує співіснування різноманітних культур, унаслідок чого відбувається їх взаємопроникнення, взаємозбагачення і розвиток [1, с. 15].

На тлі таких процесів формуються сприятливі передумови для самоорганізації населення. Сучасна людина, незалежно від статусу, якщо є громадянином демократичного суспільства чи перебуває в такому, апріорі має рівні можливості захисту прав відтворення, розвитку, праці у порівнянні з постійним населенням. Для мігрантів основними передумовами для самоорганізації є інтелектуалізація і демократизація. Тобто окрім достатнього правового розвитку приймаючого соціуму особа-мігрант повинна мати певний рівень правової культури, знань щодо механізмів її соціально-економічної захищеності, у тому числі що стосується прав збереження, наскільки це можливо, своєї етнонаціональної і культурної ідентичності (в Україні – це законодавство щодо національних меншин, у тому числі Закон «Про національні меншини в Україні», повторно ратифікована Європейська хартія регіональних мов або мов меншин та ін.).

Причини виникнення різних форм самоорганізації мігрантів можна розділити на системні і стихійні. Згідно законів термодинаміки, процеси самоорганізації виникають у системах, далеких від стану термодинамічної рівноваги. Мірою їх безладу є ентропія. Тому пошук причин самоорганізації мігрантів слід шукати у недоліках середовища, де вони перебувають чи середовища, яке їх «виштовхнуло». Якщо брати за основу територіальну міграційну систему, яка формується і функціонує на тлі системних та активних міжтериторіальних переміщень, то її недоліками, що стимулюють самоорганізацію мігрантів, є: неефективна політика держави – соціального захисту, зайнятості, освітньої підготовки і підвищення кваліфікації, регулювання міграційних переказів та ін.; неефективна політика держави захисту прав національних меншин, інших прав громадян поза регіоном (країною) їх походження [2, с. 226].

Становлення факторів самоорганізації мігрантів означає набуття ними більш сталих ознак. Через такі фактори держава в особі центральних і місцевих органів влади може регулювати міграційні процеси, у тому числі їх соціокультурологічні наслідки. Становлення факторів самоорганізації мігрантів можна ще розглядати як їх інституціоналізацію. При цьому вони не лише набувають визначених інституційних форм, але й відзначаються певним рівнем інституційної довіри, є спроможними співпрацювати з державними, підприємницькими, науково-освітніми структурами, перебуваючи в полі спільних інтересів підвищення соціально-економічної захищеності мігрантів та членів їх сімей.

До становлення факторів самоорганізації мігрантів призводять:

- високий рівень розвитку громадянського суспільства у приймаючому соціумі, що апріорі формує схильності до об'єднання з опиранням на існуюче організаційно-правове середовище, діяльність міжнародних організацій з прав людини, рівень розвитку інституту омбудсмана;

- високий рівень культури приймаючого соціуму, що апріорі формує схильності до об'єднання з опиранням на потребу соціалізації, інкультурації у розвинене середовище (протилежне до цього явище – маргіналізація приймаючого соціуму, в яке зазвичай постійно «намагаються потрапити нові елементи»

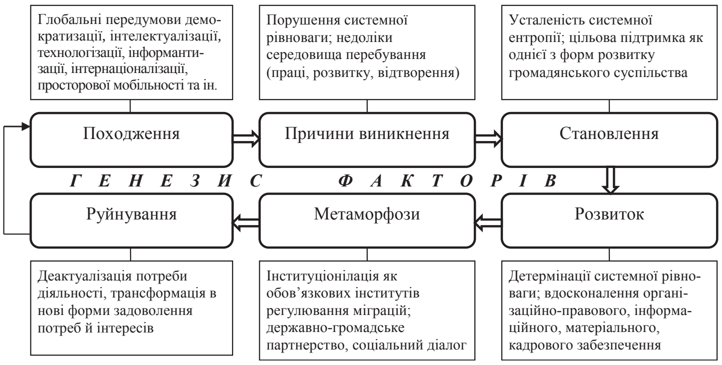

Рис. 1. Етапність генезису факторів самоорганізації мігрантів регіону

Джерело: розроблено автором

[3, с. 20]; в такий соціум інтегруватись легше, що понижує мотивацію мігрантів до самоорганізації);

- бажання і готовність об'єднуватись самих мігрантів – залежно від їх інтелектуально-трудового потенціалу, соціального статусу, релігійності, рівня розвитку культури і громадянського суспільства у соціумі походження.

У ході генезису факторів самоорганізації мігрантів дуже важливим є етап їх *розвитку*. Його часова вимірність повинна бути якнайдовшою. Розвиток фактору самоорганізації мігрантів є органічним подовженням його формування. При цьому органи самоорганізації стають важливими детермінантами системної рівноваги. Вони починають виступати потужними агентами забезпечення соціально-економічної захищеності мігрантів та їхніх сімей, активно співпрацюють з державними, науково-освітніми, бізнес-структурами регіонів донора і реципієнта. Таким чином, у ході генезису проявляється зміна функціональності самоорганізації мігрантів – з підвищенням їх вагомості у регулюванні міграційних процесів.

На етапі розвитку факторів самоорганізації мігрантів може спостерігатись практика їх натуралізації та входження до штату владних структур регіону-реципієнта. Така ситуація дозволяє формувати потужне лобі регіону (країни) в плані активізації міжрегіонального (міжнародного) співробітництва.

Досягнення певної межі розвитку, коли різні форми самоорганізації мігрантів сприймаються в суспільстві як обов'язкові та без яких неможливо забезпечити соціально-економічну захищеність мігрантів, членів їх сімей, постійного населення, причиняє їх метаморфози. У теоретичному плані це означає, що форми самоорганізації мігрантів досягають такого рівня розвитку, що вони або трансформуються у більш досконалі й інноваційні, або ж узагалі руйнуються. Передбачати їх трансформацію у більш розвинені форми наразі складно. Можливо, в еру інформаційного суспільства, це будуть потужні віртуалізовані системи без традиційних практик комунікацій, спільного відзначення свят, недільних шкіл для дітей та ін.

На практиці ті чи інші форми самоорганізації зазвичай руйнуються, тобто втрачають свою факторну силу, у зв'язку з: асиміляцією мігрантів у приймаючому соціумі без «поповнення» новими міграційними потоками; зміною міграційного режиму у регіонах донорі і реципієнті з ускладненням можливостей об'єднання; надмірною дисипативністю організаційних систем з нездатністю протистояти інституціоналізованим явищам і процесам; демотивацією до самоорганізації у зв'язку з втратою об'єднуючої цілі – допомоги регіону-донору.

Останньою причиною руйнування факторів самоорганізації мігрантів вказано втрату об'єднуючої цілі (табл. 1). Доволі часто у практиці міжнародної міграції, особливо якщо це міграційна система зі значним соціально-економічним розривом регіонів донора і реципієнта, спостерігається активна діяльність мігрантів з метою допомоги рідній країні. У періоди революційних змін 2004-2005 рр. та з 2013 р. у цьому плані дуже показовою є Україна. Українська діаспора постала потужним інститутом підтримки країни та лобіювання її інтересів (особливо в Канаді). Вагомими причинами цьому – її чисельність (Україна займає 5 позицію в світі за кількістю емігрантів [4]), а також традиційно високий рівень патріотизму. Український патріотизм узагалі є ментальним феноменом. З одного боку, більшість громадян вважає себе патріотами. За результатами соціологічних опитувань, якщо у 2010 році 13% осіб не вважали себе патріотами, то в 2013 році – лише 4% [5]. З іншого боку, висока частка населення готова отримати громадянство іншої країни. Свідченням цьому – результати соціологічного дослідження Центру Разумкова: менше 41% респондентів не стало би отримувати інше громадянство (47,7% на заході і 32,0% на сході країни) [6]. Готовність захищати батьківщину у випадку війни декларує в середньому 53,1% респондентів – 66,3% на заході і 42,1% на сході [7]. Дисонує з високим рівнем патріотизму схильність населення до корупції (144 місце України серед 177 держав, охоплених дослідженням Transparency International [8]), еміграції, низь-

Таблиця 1

Об'єднуючі цілі самоорганізації мігрантів: міждержавний вимір

№ з/п	Характер об'єднуючої цілі	Форми діяльності	Переваги
1	- Соціально-економічна захищеність – особиста, членів сім'ї	- Громадські ради при державних структурах - Співпраця з посольствами, омбудсменами, департаментами соціального захисту та ін. - Організовані (тіньові) грошові перекази, залучення членів сім'ї та ближчого соціального оточення в міграційні мережі	- Підвищення соціально-економічної захищеності мігрантів та членів їх сімей - Підвищення правової культури мігрантів та членів їх сімей - Розвиток механізмів соціалізації, підтримка процесів інкультурації
2	- Збереження соціокультурологічних особливостей (мова, традиції, віра); - Потреба комунікацій	- Громадські організації (у т.ч. мережеві) - Об'єднання при церквах - Культурно-мистецька, спортивна діяльність (ансамблі, хори, команди, художнє мистецтво, художня література) - Мовні школи - Табори, з'їзди, злети - Співпраця з релігійними, громадськими організаціями на батьківщині - Видавнича діяльність (публіцистика, науково-пізнавальна література) - Сприяння частим відвідуванням рідного краю (країни)	- Збереження етнонаціональної і культурної ідентичності за рахунок високої самомотивації, уповільнення асиміляції - Розвиток громадянського суспільства - Підвищення патріотизму населення регіону (країни) походження
3	- Вияв патріотизму	- Різні форми допомоги батьківщині - Волонтерство - Публічні акції - Цільові проекти (інвестиційні, навчання, культурного обміну та ін.)	- Збереження психоемоційного зв'язку з батьківщиною, регіоном походження; - Формування нації

Джерело: розроблено автором

кої продуктивності й результативності праці. Тобто патріотизм, нажаль, часто набуває формального і голослівного характеру. У цьому плані українське суспільство ще повинно розвиватись.

Зовсім інший характер патріотизму в українських мігрантів, які відзначаються достатньою громадською активністю. У першу чергу це обумовлено їх високим рівнем релігійності. Релігія, на відміну від моралі, культури чи навіть традицій різних етносів, які зазнають постійних якісних та інституційних змін, з усією поліфонією різновидів залишається стійкою домінантою суспільно-економічного прогресу, іноді навіть мультиплікуючи свої впливи на окремі аспекти економічного життя сучасної людини [9, с. 29].

Окрім високої релігійності, громадську активність українських мігрантів зумовлюють інші об'єднуючі цілі, вказані в табл. 1, у тому числі потреба комунікацій і почуття провини. Таке почуття виникає не лише з приводу залишення дітей, інших членів ближчого соціального оточення, але й відносно регіону чи країни загалом. Часто приводом до самоорганізації є ностальгія. Таким чином, мігранти через самоорганізацію намагаються відтворити окремі елементи інституціонального середовища рідного регіону (країни) – норм, звичаїв, способу життя.

Самоорганізація мігрантів є значно активніша, якщо міграція набуває міждержавних, міжконтинентальних просторових вимірів, а також є доволі кількісною. У межах держави така практика є менш помітною, хоча й прослідковується серед осіб однакової релігійної приналежності, особливо протестантів.

Необхідно підкреслити дуже велику *роль самоорганізації мігрантів у збереженні їх етнонаціональної і культурної ідентичності*. Різні форми самоорганізації, які створюються з метою збереження соціокультурологічних особливостей та вияву патріотизму (див. табл. 1) – це не лише дієвий спосіб уповільнення асиміляційних процесів мігрантів, але й зразок для громадян країни плекання рідної культури. Приклад діяльності українських мігрантів за кордоном часто надихає українців до збереження традицій. Таким чином, українська діаспора є вагомим інститутом соціокультурологічного розвитку країни. У даному аспекті важливо розглядати нову *концепцію соціокультурологічного впливу української діаспори* (рис. 2).

Соціокультурологічний вплив української діаспори проявляється завдяки їхній діяльності через різні форми самоорганізації, хоча має місце практика поодинокої дії у формі меценатства, фінансування реалізації соціальних проектів тощо. Слід розуміти, що соціокультурологічний вплив діяльності мігрантів проявляється не лише відносно них самих – у плані вповільнення процесів асиміляції. Їх активна діяльність формує імідж країни у приймаючому социумі, визначає його вподобання у споживанні, туризмі, налагодженні ділових контактів. Оскільки міграцію в сучасному світі зупинити не можна, то країні важливо зберігати свою націоідентичність у глобальних масштабах, в основних міграційних мережах. Для України її трудові мігранти – це не лише ресурс колосальних фінансових вливань у споживчий ринок. Такі особи мають залишатись важливим сегментом державної соціальної і міжнародної політики. Якщо такі особи будуть відчувати, що держава сприяє їх самоорганізації, збереженню національної і культурної ідентичності, то це матиме величезний ефект для формування єдиної української нації – незалежно від поточного просторового розташування людини. У цьому має проявлятись зміщення функціональності самоорганізації мігрантів – з суто культурологічного аспекту до усвідомлення приналежності до єдиного народу. Натомість Україна наразі залишається пасивною проти політики асиміляції мігрантів інших країн. Це зумовлено численним недоліками реалізації соціальної й гуманітарної політики, яка неспроможна вирішити проблеми в межах країни і тим паче не здатна розширювати горизонти свого впливу на міжнародні масштаби.

Окрім потреби реалізації соціальної політики держави відносно мігрантів та можливостей їх самоорганізації за кордоном, не слід відкидати інший міграційний вектор. Мова йде про *імміграцію в Україну* з однозначним переважанням у географічній структурі міграційних потоків осіб азійського походження:

- чисельність іноземців та осіб без громадянства, які мали дозвіл на імміграцію та посвідку на постійне проживання в Україні, була найбільша з країн Росії (59,0% від загальної кількості), Молдови (5,8%), Вірменії (4,4%), Грузії (3,7%), Азербайджану (3,9%), Узбекистану (3,4%), Білорусі (2,8%), В'єтнаму (2,0%) [10];
- за кількістю іноземців, які отримували вищу освіту в Україні, переважають Туркменістан (17,2% від загальної кількості студентів у 2012 році), Нігерія (7,8%), Ірак (7,4%), Індія (7,3%), Китай (7,2%), Азербайджан (7,2%), Йордан (5,6%), Росія (4,6%); за останні 5 років найбільше зросла кількість студентів-громадян інших держав, які навчаються в Україні, з Азербайджану (в 3,2 рази), Іраку (в 2,6 рази), Туркменістану (в 2,5 рази), Нігерії (в 1,9 раз), Марокко (в 1,3 рази) [11].

Іммігранти з майже всіх держав є слабо асимільованими. Україна ж практично не реалізує імміграційну політику, займаючись хіба питаннями біженців. У результаті неконтрольованих імміграцій маємо ситуацію стихійного формування ареалів моноетнічного перебування іммігрантів. Така ситуація є загрозливою в плані посилення поліетнічності українського суспільства – через гетерогемні шлюби, запозичення культурних цінностей і способів життя. Тому для України вкрай актуальним є питання формування імміграційної політики

Рис. 2. Концепція соціокультурологічного впливу української діаспори: внутрішній та зовнішній виміри

Джерело: розроблено автором

з регулюванням форм самоорганізації іммігрантів. Держава має забезпечувати права національних меншин, проводити політику мультикультуралізму, але до певної межі. Позитивною є практика проведення днів культури держав, з яких найбільша кількість іммігрантів. Водночас перед іммігрантами повинні ставитись жорсткі вимоги соціокультурологічної інтеграції – знання мови, норм поведінки, принципів життєдіяльності і праці.

Висновки і пропозиції. Отже, форми самоорганізації мігрантів є стратегічно важливим фактором збереження їх етнонаціональної і культурної ідентичності. Хоча залучення мігрантів до об'єднань є одним з елементів стратегії їх життєвого вибору (збереження національного обличчя чи асиміляція, неафішування країни свого походження), проте держава має підтримувати прагнення українців до самоорганізації. Відносно іммігрантів недопустимою є асиміляційна доктрина самодержавної ідеології [12]. Для України актуальним постає вироблення імміграційної політики зі збереженням прав національних меншин, але при одночасній вимозі знання мови та інших особливостей вітчизняного інституціонального середовища.

Список літератури:
1. Балабанова Г. П. Крах політики мультикультуралізму: уроки для України // Стратегія розвитку України. – 2011. – № 2. – С. 14-16.
2. Біль М. М. Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – 540 с. – С. 225-234.
3. Бутиліна О. В. Маргінальна ситуація: структура та соціальні наслідки // Український соціум. – 2012. – № 2(41). – С. 17-25.
4. Migration and Remittances: Top Countries: World Bank Group's Internet [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/Top10.pdf
5. Динаміка патріотичних настроїв 1991-2013 роки: Infolight – інформаційно-аналітичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infolight.org.ua/content/dinamika-patriotichnih-nastroyiv-1991-2013-roki
6. Якби у Вас була можливість отримати, крім українського, громадянство іншої країни, яке громадянство Ви обрали б? (регіональний розподіл): Соціологічне опитування: Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=776#
7. Звичайно, ми всі сподіваємося, що війни більше не буде. Але якщо б раптом вона таки сталася, чи готові Ви захищати свою країну? (регіональний розподіл): Соціологічне опитування: Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=283
8. Індекс сприйняття корупції у світі, 2014: Transparency International Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ti-ukraine.org/news/oficial/5053.html
9. Возьний К. З. Юдаїзм і сучасні економічні доктрини // Економічна теорія. Науковий журнал. – 2012. – № 2. – С. 29-42.
10. Міграційний профіль. Україна / Державна міграційна служба України. – Київ, 2013. – 100 с.
11. Миграция: Основные обзоры и доклады ООН в экономической и социальной областях [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/development/surveys/migration.shtml
12. Поліщук Ярослав. Шлях до асиміляції чи європейська перспектива? Публіцистика Івана Нечуя-Левицького в сучасній оцінці: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?...2...

Биль М.М.
Институт региональных исследований имени М.И. Долишнего
Национальной академии наук Украины

ФАКТОРЫ САМООРГАНИЗАЦИИ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ В ПЛОСКОСТИ СОЦИОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ПОСЛЕДСТВИЙ МИГРАЦИИ

Аннотация
Исследован генезис факторов самоорганизации мигрантов в контексте сохранения их этнонациональной и культурной идентичности. Охарактеризованы основные причины и объединяющие цели самоорганизации мигрантов. Доказана роль диаспоры в плане социокультурологичного воздействия на население Украины. Систематизированы главные сферы влияния диаспоры, которые отображаются через культурно-художественную, финансовую и организационно-управленческую деятельность. Предложена концепция социокультурологичного воздействия украинской диаспоры за внутренним и внешним измерениями.
Ключевые слова: самоорганизация мигрантов, генезис факторов, социокультурологичное влияние, диаспора, этнонациональная и культурная идентичность.

Bill M.M.
Institute for Regional Studies named after M.I. Dlyshnyi,
National Academy of Sciences of Ukraine

THE FACTORS OF SELF-ORGANIZATION OF MIGRANT WORKERS IN THE PLANE OF THE SOCIO-CULTURAL CONSEQUENCES OF MIGRATION

Summary
The genesis of the factors of self-organization of migrants in the context of the preservation of their ethnic and cultural identity is investigated. The main reasons and goals of self-organization of migrants are characterized. The role of the Diaspora in terms socio-cultural impact on the population of Ukraine is proved. The main spheres of influence of the Diaspora which are reflected through cultural and artistic, financial and managerial activities are systematized. The concept of socio-cultural influence of the Ukrainian Diaspora for internal and external measurements is proposed.
Keywords: self-organization of migrants, the genesis of factors, socio-cultural influence, Diaspora, ethnic and cultural identity.

УДК 336.71

РЕІНЖИНІРИНГ МЕХАНІЗМУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

Богданова К.А.
Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджено ґенезу наукової думки щодо сутності реінжинірингу бізнес-процесів. Проведено аналіз та визначено тенденції розвитку банківського кредитування. Виявлено актуальні проблеми банківського кредитування та запропоновано способи їх вирішення на основі концепції реінжинірингу. Вперше визначено передумови та особливості проведення реінжинірингу механізму банківського кредитування. Обґрунтовано напрями та методологію реінжинірингу механізму банківського кредитування.
Ключові слова: банк, кредитний механізм, кредитний портфель, оптимізація, реінжиніринг, трансформація.

Постановка проблеми. У сучасний складний для української банківської системи період увага банківського менеджменту повинна приділятись не тільки вирішення поточних завдань, пов'язаних із підтриманням стабільної роботи фінансових установ, а й на проблеми стратегічного управління, визначення перспективних напрямів і форм організації діяльності. Особливої гостроти це питання набуває у сфері кредитування, як одного з основних видів банківської діяльності. Кризові явища обумовили введення обмежень на кредитування з боку регулятора, збільшення частки прострочених кредитів, зменшення обсягів тимчасово вільних коштів банків, зростає вартість кредитних ресурсів, що у свою чергу призвело до погіршення якості кредитного портфелю банків. У зв'язку з цим виникає гостра необхідність пошуку перспективних напрямів реформування системи банківського кредитування, зокрема: вдосконалення механізму взаємодії банків з клієнтами, а також проведення стрес-тестування, яке дозволить виявити й проаналізувати негативний вплив різноманітних ризик-факторів, та врахувати результати такого тестування при розробці моделей банківського обслуговування. Це означає, що банкам необхідно розробити адекватні стратегії удосконалення кредитної діяльності. Одним із найбільш ефективних інструментів для вирішення цих завдань може стати реінжиніринг, який застосовується у світовій практиці уже більше двадцяти років. Досвід закордонних банків підтверджує, що за допомогою цього інструменту фінансовим установам вдається досягати конкурентних переваг, підвищувати доходи та одночасно скорочувати витрати, а також швидко реагувати на зміни кон'юнктури ринку. Однак, успішність використання даного інструменту напряму залежить від правильності трактувати його сутності, усвідомлення особливостей, переваг та проблем пов'язаних з його реалізацією. Вищезазначене обумовлює актуальність досліджень присвячених реінжинірингу механізму банківського кредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічною наукою напрацьований значний доробок у сфері реінжинірингу. Виникнення концепції реінжинірингу бізнес-процесів пов'язують з працями М.Хаммера, Дж.Чампі та Т.Давенпорта. Суттєвий внесок у розвиток теорії реінжинірингу зробили такі відомі вчені, як: Р. Манганеллі, М. Клейн, В. Репін, П. Страссман. Банківська діяльність також не залишилася поза увагою вчених, які займалися проблемою реінжинірингу, оскільки вона вважається одним з найскладніших об'єктів управління. Реінжинірингу банківського бізнесу присвячені роботи зарубіжних науковців, зокрема П. Аллена та А.В. Тютюнника. Упродовж останніх років дослідження особливостей реінжинірингу у банківській сфері проводять також вітчизняні практики та науковці – Г. Азаренкова, О. Вовчак, О. Деркач, В. Міщенко. Проблемам банківського кредитування присвячено численні праці як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, зокрема: Е. Долана, О. Заруби, О. Кириченка, П. Роуза, Т. Костеріної та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне науковим напрацюванням вчених із даної проблематики слід зауважити, що переважна більшість досліджень присвячена реінжинірингу окремих бізнес-процесів, у той час, як зростання чутливості банків до впливу несприятливих комерційних, фінансових та

© Богданова К.А., 2015

економічних обставин обумовлює необхідність проведення системних змін на рівні всього механізму банківського кредитування.

Мета статті. Головною метою наукового дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності механізму банківського кредитування на основі застосування інструментів і методів реінжинірингу.

Виклад основного матеріалу. Термін «реінжиніринг» є відносно новим, а його зміст досі неоднозначно тлумачиться науковцями та фінансовими менеджерами. Це обумовлює необхідність систематизації наукових досліджень присвячених теоретичним основам реінжинірингу.

Термін «реінжиніринг» запозичений з англійської мови і спочатку мав суто технічне значення. Він складається з сутнісної основи «інжиніринг» (від англ. engineering) з приставкою «ре-» (від лат. re-), що дослівно означає поновлення, розвиток технічної діяльності на наступному рівні.

Передумовою застосування концепції реінжинірингу у фінансово-економічній сфері, стало введення у наукову термінологію поняття «фінансовий інжиніринг». Зокрема, в 1988 році Дж. Фіннерті у своїй праці «Фінансовий інжиніринг в сфері корпоративних фінансів» (Finnerty J. D. Financial Engineering in Corporate Finance: An Overview) визначив, що фінансовий інжиніринг включає в себе проектування, розробку і реалізацію інноваційних фінансових інструментів і процесів, а також творчий пошук нових підходів до вирішення проблем в галузі фінансів. На думку Дж. Ф. Маршала, В.К. Бансала, інжиніринг передбачає використання нових способів реалізації вже відомої ідеї, або ж об'єднання вже існуючих технологій або процесів для створення нових інструментів, пристосованих до конкретних ситуацій [10, с. 32]. Приклади такого роду інжинірингу включають випадки застосування вже існуючих інструментів для зменшення комерційними організаціями фінансових ризиків, зниження вартості фінансування, отримання вигоди від використання особливостей бухгалтерського обліку, спеціальних знань податкового законодавства. Прогресивні наукові тенденції широко впроваджувались у практичну діяльність фінансових установ, у 1991 році в США навіть була створена Американська асоціація фінансових інженерів (American Association of Financial Engineers), або скорочено AAFE. Асоціація має статус некомерційної організації, призначена для надання послуг своїм членам, які активно зайняті практичною діяльністю в галузі фінансового інжинірингу [2, с. 41-42].

На початку 1990-х рр., Томасом Дейвенпортом (Thomas H. Davenport) було запропоновано підхід до перепроектування робочих процесів, який передбачав створення нових робочих стратегій, власне проектування процесів, а також впровадження змін в їх технологічні, людські та організаційні аспекти [5, с. 6]. Т. Дейвенпорт зазначав, що раніше інформаційні технології використовувалися в основному для перепроектування виробничих функцій, які виконувалися «індустріальними інженерами» (industrial engineers). Результати ж окремих спроб застосування цього інструменту для перепроектування офісної роботи та сфери послуг були незадовільними.

Свій підхід Т. Дейвенпорт і його співавтор Джеймс Шорт (James E. Short) назвали «новою індустріальною інженерією» та виклали його теоретичні засади в опублікованій влітку 1990 однойменній статті. Однак, у статті Майкла Хаммера, яка вийшла кілька тижнів потому, підхід до перепроектування робочих процесів організації отримав назву «реінжиніринг» (Michael Hammer. Reengineering Work: Don't Automate, Obliterate). І саме застосуванню даного неологізму віддала перевагу управлінська та академічна спільнота.

Перша ж велика робота М. Хаммера про реінжиніринг – «Реінжиніринг корпорації: маніфест революції в бізнесі», написана у співавторстві з Джеймсом Чампі (James Champy), видана у квітні 1993 р., поклала початок цілому руху і внесла помітний внесок у популярність процесної філософії в управлінні [11, с. 215-219].

Після публікації робіт М. Хаммероа розпочалася справжня боротьба за пріоритети у трактуванні, ідеологічне лідерство, першість у засобах і методах реалізації реінжинірингу. Найбільш аргументована критика ідей М. Хаммера була представлена П. Страссманом. Він запропонував використовувати більш помірний підхід до реформування організації, назвавши його «удосконалення бізнес-процесів» («Business Process Improvement», за аналогією з терміном М. Хаммера «Business Process Reengineering»). П. Страссман зазначив, що прихильники реінжинірингу упустили необхідність широкої підтримки впроваджуваних змін не лише керівництвом, але що важливіше – конкретними виконавцями на місцях, до того ж процес покращень повинен бути поступовим і тривати стільки, скільки існує компанія, протиставляючи поступовість «одноразовій шоковій терапії», запропонованої М. Хаммером [12, с. 137].

Російський науковець В.В. Рєпін, розвиваючи ідеї М. Хаммера, зробив спробу не лише докладніше розкрити теоретичні основи процесного підходу, а й описати механізм здійснення реінжинірингу, ґрунтуючись переважно на власному консалтинговому досвіді. Відкрито не критикуючи ключові положення теорії М. Хаммера, В.В. Рєпін між тим виділив ряд «суттєвих помилок щодо процесного підходу». Так М. Хаммер стверджував, що основна проблема традиційних структур в тому, що вони розбивають процес на частини і значно ускладнюють його реалізацію через те, що інформація передається тільки по вертикалі у відповідності з ієрархією управління. В.В. Рєпін висловив думку, що уявлення процесів ідеально прямими і горизонтальними є «абстрактним, відірваним від життя і марним на практиці» [13, с. 295-312]. В.В. Рєпін неодноразово підкреслював думку, що перебудову бізнес-процесу потрібно здійснювати таким чином, щоб він не виходив за рамки підрозділів. Запропонована ним реорганізація вже носить не такий кардинальний характер, по суті, зберігаючи первісну ієрархічну структуру організації і зв'язки між підрозділами.

Розвиток ідей М. Хаммера, який запропонував компаніям здійснити значний прорив шляхом кардинальної перебудови структури «від функцій до процесів», призвело до значного пом'якшення початкової концепції реінжинірингу. Він став сприйматися не настільки революційно, швидше, як поступове і постійно здійснюване вдосконалення наявних бізнес-процесів з метою їх оптимізації (табл. 1).

Результатом двадцятирічної еволюції реінжинірингу стало його об'єднання з концепцією управління якістю TQM (Total Quality Management), що забезпечило йому друге життя [12, с. 139-140].

Нині ряд науковців стверджує, що реінжинірингу доцільно піддавати не тільки бізнес-процеси, а й будь-які напрямки діяльності, пов'язані з процесами стратегічного управління на підприємстві, які дають змогу досягти конкурентних переваг [4, с. 407-408].

Таблиця 1

Еволюція поняття реінжиніринг*

№ п/п	Критерій	Початкові ідеї про реінжиніринг	Сучасне уявлення про реінжиніринг
1.	Темп змін	Кардинальні зміни	Поступові зміни
2.	Відправна точка змін	Побудова бажаних процесів з «чистого аркушу»	Удосконалення існуючих процесів
3.	Тривалість змін	Одноразові зміни	Постійні зміни
4.	Напрямок змін	Зверху-вниз	Одночасно зверху-вниз і знизу-вверх
5.	Ризик невдачі змін	Високий	Низький
6.	Деталізація при моделюванні бізнес-процесів	Висока	Помірна

**Складено автором на основі [12, с. 140]; [13, с. 295-312]*

На сьогоднішній день важливу роль в розвитку української економіки і її банківської сфери зокрема відіграє удосконалення кредитного механізму як елемента кредитної системи в цілому. В науковій літературі існують різні підходи до визначення кредитного механізму, як правило, його розглядають виходячи з функцій та ролі в економіці. Під механізмом банківського кредитування можна розглядати сукупність елементів, що обумовлюють спосіб організації та використання перерозподільчої функції кредиту в частині надання грошових коштів позичальнику в тимчасове користування на основі платності. Іншими словами банківський кредитний механізм – це сукупність засобів, важелів, стимулів, форм, методів і умов кредитування [9, с. 191-192].

На сучасному етапі частка кредитів у загальних активах банківської системи сягає близько 70%. Це означає, що цей вид банківської діяльності потребує особливої уваги. За останні роки у розвитку банківського кредитування простежуються як позитивні, так і негативні тенденції (рис. 1).

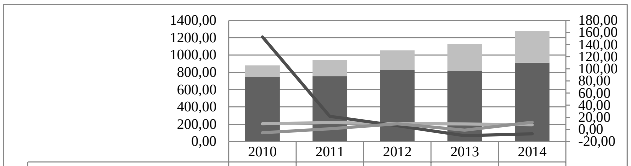

	2010	2011	2012	2013	2014
Інші активи, млрд. грн.	132,95	187,06	228,96	311,87	366,69
Обсяг наданих кредитів, млрд. грн.	747,35	755,03	825,32	815,33	911,40
Частка прострочених кредитів, %	9,40	11,20	9,60	8,90	7,70
Темп приросту резервів за активами, %	152,91	21,57	6,09	-10,50	-7,12
Темп приросту залишків кредитів, %	-5,67	1,03	9,31	-1,21	11,78

Рис. 1. Динаміка кредитного портфелю банківської системи України протягом 2010-2014 рр. (станом на 01.01)*

**Складено автором за даними [14]*

Як видно із рис. 1 протягом 2010-2013 рр. спостерігається тенденція до збільшення обсягів кредитів банківської системи України. Незначний спад спостерігався лише у 2009 та 2012 роках – 5,67% та 1,21% відповідно. При цьому варто відзначити, що питома вага кредитів у загальному обсязі активів дещо скоротилася. Частка прострочених кредитів має тенденцію до зменшення. Станом на початок 2014 року вона становила 7,70% від загального обсягу кредитів, а найбільшого значення досягла у 2010 році – 11,20%. Позитивною тенденцією є те, що обсяги резервів у 2012 та 2013 роках скорочувалися на фоні зростання темпів приросту кредитів.

Однак, 2014 рік приніс багато змін, що не могло не позначитися і на стані кредитного портфелю. Протягом поточного року відбулося зменшення залишків за кредитами, наданими в національній валюті на 8,6% – до 545,2 млрд. грн. Це відбулося за рахунок зменшення залишків за кредитами, наданими як юридичним особам на 4,7% до 438,3 млрд. грн., так і фізичним особам на 12,0% – до 107,2 млрд. грн.

Залишки за кредитами в іноземній валюті знизилися на 22,1% – до 30,0 млрд. дол. США (у доларовому еквіваленті), у тому числі юридичних осіб – на на 21,5% – до 23,7 млрд. дол. США, фізичних осіб на 24,2% – до 6,3 млрд. дол. США.

При цьому варто відзначити, що частка прострочених кредитів на початок грудня сягнула 12,3% від загального обсягу кредитного портфеля та встановила новий екстремум, перевищивши значення 2011 року (11,20%) [14].

Насправді, як в Україні, так і за кордоном банки функціонують в умовах ринкової невизначеності, високої конкуренції та значного контролю з боку різних державних і громадських організацій. Однак, першопричина проблем української банківської системи полягає не лише в цьому, а багато в чому викликана внутрішньою організацією самих кредитних установ.

Імпульсами проведення реінжинірингу кредитного механізму в банках є зовнішні і внутрішні чинники. Зовнішні вимагають грамотного регулювання та здійснення нагляду за банківською системою з метою досягнення конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи; внутрішні – переслідують мету вдосконалення організаційного потенціалу самого банку.

До зовнішніх імпульсів реінжинірингу банківського механізму кредитування можна віднести наступні фактори:

- інтеграція у світове співтовариство та пов'язані з цим вимоги міжнародних органів;

- світові тенденції клієнтоцентричності, постійно зростаючі вимоги споживачів [3, с. 75].

Разом з тим існують передумови реінжинірингу механізму банківського кредитування, що мають внутрішнє походження.

По-перше, застосування реінжинірингу кредитного механізму пов'язане з виникненням ризику неотримання або недоотримання необхідних прибутків та з імовірністю неефективного використання ресурсів. Реінжиніринг механізму кредитування банку необхідно проводити з метою зменшення розривів у вхідних фінансових потоках, виникнення яких може призвести до неспроможності банку виконувати свої зобов'язання перед вкладниками та надавати нові кредити [1, с. 16-17].

По-друге, існує проблема роз'єднаності дій співробітників. Наприклад, у здійсненні кредитування бере участь кілька ланок організаційної структури банку. При цьому ні окремий співробітник, ні навіть група не знають всі технічні деталі. Часто співробітники погано розуміє свою роль у загальному процесі і не має повного уявлення про нього. За таких умов у разі впровадження нових продуктів не можна відповісти чітко на питання: де стався збій; де і чому виникають «вузькі місця».

По-третє, організаційні структури та системи управління змінами в банку є недосконалими і мають, як правило, формальний характер. Основною

проблемою є домінування функціонального управління, що породжує безліч труднощів. Поділ банку на відділи призводить до того, що система оцінки роботи кожного відділу відірвана від результативності діяльності банку в цілому. Тому відділи прямо не зацікавлені в загальних результатах, більше того, внутрішня конкуренція між ними призводить до руйнівних наслідків для банку. Співробітники функціонально орієнтованих структур більше турбуються про виконання своїх функціональних обов'язків, ніж про досягнення місії банку [3, с. 75].

Великі функціональні підрозділи діють ізольовано один від одного, а міжфункціональне управління є доволі слабким. У цих умовах статус, влада, можливість контролю, амбіції мають для людей суттєво більше значення, ніж ефективність, горизонтальне співробітництво і служіння інтересам споживачів [7, с. 24-25].

Основні зусилля у процесі здійснення проектів реінжинірингу кредитного механізму банку повинні бути спрямовані на ліквідацію «зайвих» операцій, оптимізацію процесів супроводження бізнесу і підвищення ефективності процесу кредитування.

Очевидно, що оптимізація окремих функцій, хоч і сприяє підвищенню якості роботи банку, не може розглядатися як реінжиніринг, оскільки мета останнього – встановлення міжфункціональних зв'язків, створення основ для командної роботи персоналу.

Зарубіжна практика свідчить, що успішне здійснення програм реінжинірингу потребує поєднання чотирьох моментів. По-перше, поточне функціонування повинно бути настільки незадовільним, щоб реально спонукати керівництво і весь колектив до активних дій. По-друге, потрібно, щоб вигоди майбутніх змін були очевидні і достовірні для всіх. По-третє, необхідне усвідомлення потреби у змінах з боку саме керівництва, оскільки без твердої підтримки зверху будь-яка програма приречена на фіаско. І, нарешті, це охоплення всієї організації, оскільки у реінжинірингу бізнесу трансформуються не просто процеси – трансформується мислення колективу. Персонал повинен бути налаштованим на рішучу і швидку перебудову не тільки і не стільки організаційної структури банку, хоч, на жаль, саме так часто відбувається на практиці. У центрі уваги повинна бути докорінна зміна самого характеру роботи кожного співробітника і його робочого оточення – готовність і вміння виконувати розширене коло операцій, нести відповідальність не тільки за свої власні дії, а і за результати спільної роботи [7, с. 25-28].

При проведенні реінжинірингу механізму кредитування в банках повинні бути враховані особливості їх діяльності, зокрема:

- висока ризикованість кредитних операцій вимагає обмеження повноважень виконавців у прийнятті рішень;
- жорстка регламентація правил проведення операцій з боку регулятора потребує обов'язкового врахування вимог НБУ щодо правил проведення операцій;

Таблиця 2

Напрями вдосконалення кредитного механізму банку на основі концепції реінжинірингу*

№ п/п	Недоліки банківського кредитного механізму	Заходи реінжинірингу
1.	Роз'єднаність дій співробітників, включених до процесу кредитування (у здійсненні кредитування бере участь кілька ланок організаційної структури банку).	Ліквідація функціональних бар'єрів і «анклав» у вигляді окремих відокремлених спеціалізованих підрозділів. Існує потреба у створенні міжфункціональних підрозділів.
2.	Відсутність чітко визначених потенційних груп клієнтів та їх основних інтересів.	Забезпечення динамічної розробки програм розвитку кредитування, з метою чіткої диференціація кредитної політики по відношенню до клієнтів великого,середнього і малого бізнесу та індивідуальних позичальників.
3.	Порушення принципу забезпеченості кредитування, зокрема складна процедура реалізації заставного майна.	Створення міжбанківської системи отримання інформації щодо недобросовісних поручителів та заставодавців. Проведення коригування чинного законодавства з огляду на практику вирішення судами спорів, пов'язаних із застосуванням закону України «Про заставу». Скорочення повноважень Державної виконавчої служби, зокрема закріплення за банками функції вибору торгуючої організації при реалізації заставного майна, зобов'язавши їх при цьому реалізовувати заставне майно за справедливою вартістю з метою захисту інтересів позичальників. Зменшення витрат по виконавчому провадженню та посилення відповідальності за бездіяльність або допущення порушень з боку державного виконавця.
4.	Обмежений доступ до кредитних історій потенційних позичальників із-за поганого обміну інформацією між бюро кредитних історій, особливо між тими, які належать банківським групам.	Розвиток механізмів співпраці між бюро кредитних історій за принципом єдиної точки доступу. Створення галузевої асоціації кредитних бюро та центрального каталогу кредитних історій державою, що допоможе зменшити фрагментацію відповідних даних. Забезпечення доступу до державних баз даних.
5.	Висока ризикованість кредитних операцій	Створення на базі CRM-технологій механізму постійного моніторингу якості менеджменту, аналізу фінансового стану і рахунків позичальника-юридичної особи, що буде вчасно сигналізувати про назріваючі проблеми у відносинах з клієнтом.
6.	Недобросовісна поведінка позичальників	Запровадження аналізу міграції заборгованості для кожної групи позичальників з використанням сучасних економіко-математичних методів.
7.	Недосконалість нормативно-правової бази і всієї системи регулювання кредитної діяльності	Прийняття Закону України «Про банківське кредитування» з урахуванням об'єктивних законів функціонування кредиту, принципів та умов організації кредитування, де будуть чітко прописані права та обов'язки основних учасників процесу кредитування: кредитора, позичальника, держави.

**Складено автором на основі [3, с. 75-77]; [8, с. 319-320]*

- регулярне складання та подання до державних органів звітності по кредитних операціях передбачає жорсткі вимоги до якості підготовки програмного супроводження перепроектованих бізнес-процесів та часу його впровадження;

- важливість інформаційних технологій при проведенні кредитних операцій створює високу залежність процесу реінжинірингу від якості програмно-технічних комплексів та кваліфікації програмістів;

- вразливість до загрози відмивання «брудних» грошей вимагає обумовлює високу відповідальність при здійсненні функцій фінансового моніторингу;

- висока ступінь оновлення нормативної бази щодо виконання кредитних операцій, технологій, каналів збуту, потреб клієнтів вимагає створення динамічних моделей, які адекватно описують діяльність банку тощо [6, с. 94-103].

Таким чином, реінжиніринг кредитного механізму в банках необхідно проводити з урахуванням існуючих проблем та особливостей їх функціонування (табл. 2).

Передумовою впровадження заходів реінжинірингу кредитного механізму має стати розробка відповідної програми. Програма реінжинірингу кредитування повинна охоплювати всю структуру організації кредитного процесу на кожному рівні. Незважаючи на активні зусилля керівництва, програма може зустріти серйозні перешкоди на рівні функціональних та спеціальних підрозділів.

Програма повинна бути орієнтована на клієнта. Досить легко проводити реінжиніринг, спрямований на скорочення витрат або зменшення часу розробки. У цьому випадку досягається певний ефект, однак він буде нижче, ніж ефект від реінжинірингу, спрямованого на поліпшення всього процесу взаємодії банку з клієнтами в рамках операцій кредитування.

Необхідно виділити потенційні групи клієнтів кредитної організації і визначити їх основні інтереси. Клієнтів, перш за все, цікавить зниження вартості кредитного продукту і підвищення якості обслуговування. Але для одних може бути більш важлива швидкість, для інших – розширення асортименту послуг або продуктів, для третіх – стовідсоткова надійність і т. д. З метою підвищення результативності при розробці процесів слід враховувати інтереси основних груп клієнтів і виключити з розгляду групи, попередньо визнані незначними [8, с. 319-320].

Необхідно змінити систему заохочень, премій та просування по службі відповідно до вимог програми реінжинірингу. Треба мати на увазі, що програма не матиме належного ефекту, якщо всі заохочення персоналу, не відповідатимуть цілям перетворень. Крім продуманої і гнучкої системи мотивації доцільно заохочувати ініціативність рядового персоналу, спрямовану на зміну і самоврядування в рамках поставлених цілей. Потрібно забезпечити розуміння і підтримку проекту всіма співробітниками банку, з метою уникнення пасивного опору змінам.

В основі проекту реінжинірингу бізнес-процесів кредитування має лежати створення багатофункціональних робочих груп. Якщо використовуються спеціалізовані робочі групи, то в підсумку виходить неповне рішення, не здатне задовольнити вимог інших підрозділів кредитної організації. При розробці та здійсненні удосконалень доцільно спиратися на багатофункціональні групи, складені з найбільш кваліфікованих і творчо мислячих співробітників різних підрозділів [8, с. 319-320].

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дозволило зробити висновок, про недосконалість діючого механізму банківського кредитування та наявність об'єктивної потреби у його вдосконаленні, що потребує не лише комплексного вирішення існуючих проблем, але й розробки нової фінансової філософії. Фінансовий реінжиніринг у кредитній сфері повинен супроводжуватися переосмисленням зон відповідальності та прав їх керівників, існує необхідність у ліквідації старих і створенні нових центрів відповідальності. Традиційні функціональні служби породжують дублювання в управлінні, а в кінцевому підсумку – зниження ефективності банківської діяльності в цілому. Щоб уникнути таких наслідків вперше було визначено особливості проведення реінжинірингу механізму банківського кредитування, адже це дозволить здійснювати реінжиніринг кредитної діяльності банку не фрагментарно, а у комплексі та взаємодії всіх елементів, що задіяні в цьому процесі.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є імплементація методів та інструментів реінжинірингу механізму кредитування у банках та оцінка їх ефективності, а також адаптація кращого досвіду європейських банківських установ в проведенні реінжинірингу до умов розвитку фінансової системи України.

Список літератури:

1. Азаренкова Г. Оцінка результативності й ефективності реінжинірингу бізнес-процесу кредитування юридичних осіб на основі гібридного моделювання / Г. Азаренкова, С. Шамов, Н. Лобігер // Вісник НБУ. – 2011. – № 3. – С. 16-21.
2. Аксенов Е.П. Концептуально-терминологические особенности реинжининиринга / Е.П. Аксенов // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 1(13). – С. 41-49.
3. Ахунова Р.Т. Реинжиниринг бизнес-процессов расчетно-кассового обслуживания в банке России / Р.Т. Ахунова // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2010. – № 2. – С. 75-77.
4. Балан В.Г. Реінжиніринг у системі стратегічного управління підприємства / В.Г. Балан, М.В. Ситницький // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2012. – Спец. вип.: у 2 ч., Ч. 1. – С. 406-414.
5. Davenport Th.H. Process Innovation: Reengineering Work Through Information Technology / Th.H. Davenport. – Boston: Harvard Business School Press, 1992. – 337 p.
6. Деркач О. Основні напрями реінжинірингу бізнес-процесів та інформаційних систем в комерційному банку / О. Деркач, М. Ліндер // Вісник КНТЕУ. – 2004. – № 6. – С. 94-103.
7. Єгоричева С.Б. Методичні аспекти реінжинірингу комерційних банків / С.Б. Єгоричева // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 20 – Суми: УАБС НБУ, 2007. – С. 24-30.
8. Ковтун Р.С. Реинжиниринг бизнес-процесса потребительского кредитования / Р.С. Ковтун // Фундаментальные исследования. – 2007. – № 12(2). – С. 319-321.
9. Костерина Т.М. Банковский кредитный механизм: основные тенденции развития / Т.М. Костерина // Вестник ТвГУ. – 2014. – № 23. – С. 191-196.
10. Маршал Дж.Ф. Финансовая инженерия: Полное руководство по финансовым нововедеиям / Дж.Ф. Маршал, В.К. Бансал. – М.: ИНФА-М, 1988. – 784 с.

11. Нугманов В.Ю. Реинжиниринг бизнес-процессов: основные понятия и определения / В. Ю. Нугманов // Известия высших учебных заведений. – 2011. – № 3. – С. 215-225.
12. Нужнова И.С. Эволюция понятия «реинжиниринг бизнес-процессов» / И.С. Нужнова // Проблемный анализ и государственно-управленческое проектирование. – 2010. – № 1. – С. 133-140.
13. Репин В.В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / В.В. Репин, В.Г. Елиферов. – М.: РИА «Стандарты и качество», – 2004. – 408 с.
14. Офіційний сайт Національного Банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.bank.gov.ua

Богданова Е.А.
Киевский национальный торгово-экономический университет

РЕИНЖИНИРИНГ МЕХАНИЗМА БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Аннотация
В статье исследован генезис научной мысли о сущности реинжиниринга бизнес-процессов. Проведен анализ и определены тенденции развития банковского кредитования. Выявлено актуальные проблемы банковского кредитования и предложены способы их решения на основе концепции реинжиниринга. Впервые определены предпосылки и особенности проведения реинжиниринга механизма банковского кредитования. Обоснованы направления и методология реинжиниринга механизма банковского кредитования.
Ключевые слова: банк, кредитый механизм, кредитный портфель, оптимизация, реинжиниринг, трансформация.

Bohdanova C.A.
Kyiv National University of Trade and Economics

REENGINEERING OF BANK LENDING MECHANISM

Summary
This article explores the genesis of scientific thought about nature of business process reengineering. The author has analyzed and identified trends in bank lending. He has revealed urgent problems of bank lending and offered their solutions based on the concept of reengineering. For the first time were defined preconditions and features of reengineering of bank lending mechanism. The author grounded directions and methodology of reengineering of bank lending mechanism.
Keywords: bank, credit mechanism, loan portfolio, optimization, reengineering, transformation.

УДК 339.16012.23

ЕКОНОМІЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ТОРГІВЛІ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Бозуленко О.Я., Чварюк М.Д.
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена аналізу торгівлі з точки зору специфіки її функціонування. В роботі визначено вплив ринкового середовища на сферу торгівлі. Означено функції торгівлі, які розкривають її сутність. Встановлено, що торгівля відіграє визначну роль у сталому розвитку національного господарства. Сформульовано основні завдання, які необхідно вирішити торгівлі на сучасному етапі.
Ключові слова: торгівля, ринок, економіка, економічне значення торгівлі, соціальне значення торгівлі, торговельне підприємство

Постановка проблеми. Сучасна національна економіка перебуває в умовах якісного зросту та соціальної спрямованості. В цих умовах під впливом ринкових чинників суттєво посилюється роль торгівлі у реалізації економічної та соціальної політики країни, зростає її вагомість у забезпеченні матеріальних, культурних і духовних потреб споживачів.

Завдяки демонополізації внутрішньої торгівлі, лібералізації і диверсифікації її діяльності, інтеграції у міжнародні зв'язки, торгівля набуває принципово нового значення, якісно змінюються вимоги до галузі, зростає її соціально-економічна роль.

Тому пошук шляхів подальшого розвитку торгівлі, які ґрунтуються на сучасних наукових дослідженнях, потребує постійної уваги та практичного регулювання.

Аналіз останніх досліджень. Проблему удосконалення та розвитку торговельної галузі висвітлювали у своїх роботах такі науковці як В. В. Апопій, С. Г. Бабенко, О. І. Бланк, Н. О. Голошубова, Я. А. Гончарук, А. А. Мазаракі, В. В. Нікішкін, Л. О. Омелянович, С. Ф. Покропивний та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Постійна зміна ринкового середовища, багаточисельні світові та внутрішні економічні кризи

© Бозуленко О.Я., Чварюк М.Д., 2015

потребують переосмислення ролі торгівлі та висувають нові вимоги до умов її функціонування, забезпечуючи розширення споживчого ринку, збільшення обсягів продажів, покращення добробуту населення, гарантування соціальної стабільності тощо. Вплив торгівлі на соціально-економічний розвиток країни постійно зростає. Глобалізація товарного ринку, розширення міжгалузевих зв'язків, оптимізація попиту та пропозиції, досягнення науки та техніки в невиробничій сфері зумовлює необхідність розробки теоретичних підходів до визначення місця торгівлі в соціально-економічній системі держави.

Мета статті. Метою статті є виявлення та обґрунтування сутності економічного та соціального значення торгівлі в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Термін «торгівля» застосовується зазвичай до діяльності, спрямованої на задоволення потреб за допомогою обміну з метою отримання прибутку. Головною метою торгівлі є задоволення або щонайменше прагнення до найбільш повного задоволення різноманітних потреб і запитів людини.

Торгівля в Україні однією з перших галузей народного господарства розпочала процес демонополізації економіки, що сприяло створенню конкурентного середовища і появи на споживчому ринку України незалежних суб'єктів господарювання різних форм власності.

Торгівля як невід'ємна частина національної економіки за своєю формою та суттю відноситься до складних соціально-економічних систем і виконує важливі завдання і функції [1, с. 30]. Відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»: «Торгівля – це будь-які операції, що здійснюються за договорами купівлі-продажу, міни, поставки та іншими цивільно-правовими договорами, які передбачають передачу прав власності на товари» [2].

Функції торгівлі визначені її сутністю як форми товарного обігу. До найважливіших функцій торгівлі належать:

- реалізація виробленої споживчої вартості (товарів). Виконання цієї функції з'єднує виробництво із споживанням;
- доведення товарів до споживачів. Виконання цієї функції забезпечує просторове переміщення товарів від виробників до споживачів, виконуючи при цьому ряд операцій (транспортування, зберігання) з продовження процесу виробництва у сфері обертання;
- сприяння балансу між попитом та пропозицією з одночасним активним впливом на виробництво стосовно обсягів, асортименту та якості товарів;
- скорочення витрат обігу у сфері споживання (затрат покупців на придбання товарів) шляхом удосконалення технології продаж, інформаційних послуг тощо);
- функції, що витікають із концепції маркетингу: розроблення товару, проведення ринкових досліджень, організація розподілу, формування ціни, організація служб сервісу тощо.

Специфіка торговельної діяльності, необхідність постійного забезпечення комфортного для покупців торгового процесу вимагає визначення та обліку сукупності факторів, що впливають на якісне виконання функцій торгівлі.

Останнім часом значний вплив на економічне середовище функціонування сфери торгівлі здійснюють трансформаційні процеси, що відбуваються в українській економіці, які охоплюють матеріально-технічний, технологічний, соціальний, економічний, організаційний, інноваційний та інші аспекти, які різняться своєю направленістю, властивостями та індикаторами. Особливості різних аспектів розвитку визначаються спрямуванням цих процесів на здійснення економічних, соціальних, організаційних та інших функцій торгівлі [3, с. 6].

Розвиток галузі породжує нові функції торгівлі, притаманні для нинішнього ринку. Так, відмінною рисою поведінки сучасного споживача є консьюмеризм – всесвітній рух громадськості та державних органів на підтримку прав та можливостей споживачів у їхніх відносинах із виробниками та постачальниками товарів, робіт і послуг. Консьюмеризм все частіше розглядають як аналог споживання. Таке споживання, яке виходить за межі потреб для існування (виживання) людини, є однією з ознак сучасного суспільства, де товар втрачає свою функцію – задоволення потреби, і стає відповідною рисою статусу споживача. З цим безпосередньо пов'язана соціально-статусна функція торгівлі, виконуючи яку, торгівля пропонує купувати товари різним прошаркам суспільства в різних магазинах, що відповідають певному статусу. Наприклад, для бідних категорій населення – це магазини зі зниженими цінами, а для багатих – дорогі супер та гіпермаркети або купівля за кордоном, де якість товарів і послуг значно вища [4, с. 166, 167].

Глобалізація економічних відносин змінила вигляд споживчого ринку, який характеризується збільшенням кількості товаровиробників, насиченістю товарами, інтенсифікацією конкурентного середовища, впливом торгівлі на соціальну сферу. Особливістю торгівлі є те, що це одна із галузей національної економіки, що визначається найбільш динамічним розвитком [5, с. 10], про що свідчать зокрема дані виконання роздрібного та оптового товарообігу торговельними підприємствами країни (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка обсягу товарообігу підприємств торгівлі України

Роки	Од. вим.	Товарообіг		
		Оптовий	Роздрібний	Разом
2005	млн. грн.	492506,2	94332	586838,2
2006	-/-	631175,2	129952	761127,2
2007	-/-	812160,5	178233	990393,5
2008	-/-	998578,2	246903	1245481,2
2009	-/-	817532,4	230955	1048487,4
2010	-/-	993695,8	280890	1274585,8
2011	-/-	1107283,4	350059	1457342,4
2012	-/-	1093290,8	405114	1498404,8
2013	-/-	1074753,2	433081	1507834,2

Джерело: [6]

Торгівля у великих об'ємах опосередковує економічний оборот; формує значну частину ВВП України; забезпечує працевлаштування населення (19,9% усіх працевлаштованих громадян України); є джерелом доходів як підприємців, так і найманих працівників (16,0% загальної кількості найманих працівників); сприяє реалізації соціальної політики країни, формує ринкове середовище, визначає масштаби і темпи економічного зростання. Торгівля посідає друге місце після промисловості за кількістю зайнятих та найманих працівників [7, с. 3; 8], проте частка заробітної плати у собівартості продукції досить низька (нижча за європейську у 4-5 разів), що стало одним із дієвих стимулів міграційних мотивувань працездатного населення.

Торгівля є економічним рушієм для всіх видів економічної діяльності в країні, забезпечує ефек-

тивні міжрегіональні зв’язки, підтримує вітчизняних товаровиробників, концентрує на своїх підприємствах значну частину національного багатства України [9, с. 23].

Оскільки більшість предметів особистого споживання проходить через торгівлю, то рівень її розвитку характеризує обсяг і структуру споживання. Через торгівлю здійснюється продаж предметів особистого користування населенню та надання йому послуг торговельними підприємствами. Таким чином за сприянням торгівлі відбувається обмін грошових прибутків споживачів на товари, які переходять в їх приватну власність із сфери виробництва й обігу до сфери індивідуального користування. Торгівля є посередником між виробництвом і споживанням. Вона акумулює вироблену чисельними підприємствами промисловості, індивідуальними підприємцями продукцію народного споживання та направляє її в торгову мережу для продажу. Торгівля інформує і впроваджує в споживання нові товари, виробництво яких тільки починається, які для споживача є ще невідомими або незвичними. Завдяки активному впливу торгівлі на виробництво поліпшується асортимент і якість товарів. Повніше задовольняючи попит споживачів на товари, торгівля сприяє підвищенню народного добробуту та стимулює високу продуктивність праці. Таким чином, розвиток торгівлі, будучи обумовленим рівнем і темпами розвитку виробництва товарів, здійснює вплив на промисловість, сільське господарство з одного боку, і на споживання людей – з іншого. Вдосконалення організації торгівлі, підвищення ефективності праці її робітників має чимале як економічне так і соціальне значення: заощаджується час покупців, підвищується культура їх обслуговування. Важливість торгівлі полягає в тому, що вона сприяє особистій матеріальній зацікавленості людей у підвищенні продуктивності праці, в збільшенні виробництва, у повнішому задоволенні потреб.

Разом з тим торгівля України має ряд невирішених проблем, а саме:

- невідповідність українського законодавства європейському, непогодженість і суперечливість регуляторних норм і регламентуючих документів;
- недосконаліcть розподілу функцій та завдань між центральними й місцевими органами виконавчої влади;
- значна частка тіньового ринку;
- недостатній розвиток форм самоорганізації бізнесу;
- нерівномірність розміщення торговельних об'єктів у містах і сільській місцевості;
- високий рівень порушень прав споживачів та ін. [10].

Враховуючи велике економічне та соціальне значення торгівлі, в Україні за дорученням Кабінету Міністрів, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, розпочало роботу над проектом Концепції реалізації державної політики розвитку внутрішньої торгівлі, реалізація якої дозволить забезпечити зростання обігу роздрібної торгівлі щороку на 2-6,5%, що, своєю чергою, підвищить надходження до державного й місцевих бюджетів щороку на 3,5-4 млрд. гривень. А також сприятиме збільшенню торговельних площ й чисельності додаткових робочих місць у сфері торгівлі (приблизно на 9%) через відкриття нових об’єктів роздрібної торгівлі, зокрема у сільській місцевості [10].

Торгівля як галузь господарської діяльності має розгорнуту мережу оптових і роздрібних підприємств, забезпечує зберігання, транспортування і реалізацію товарної продукції.

На сьогодні у структурі торговельних підприємств України переважають підприємства роздрібної торгівлі (44% від їх загальної кількості), 5% становлять підприємства оптової та роздрібної торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами, 17% – підприємства громадського харчування, 35% – інших видів економічної діяльності (рис. 1).

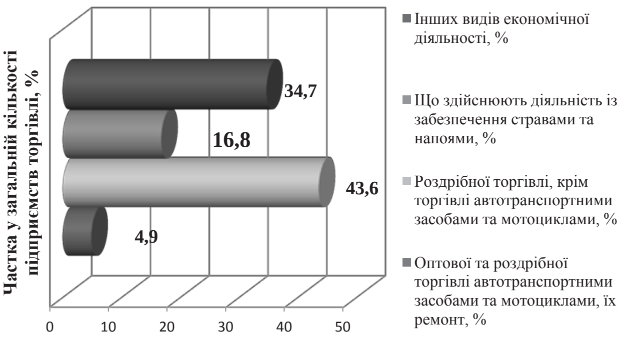

Рис. 1. Структура торговельних підприємств за видами економічної діяльності, станом на 01 січня 2014 року

Джерело: [6]

Підприємства роздрібної торговельної мережі складають біля 70% усіх основних фондів торгівлі. Забезпечення високого рівня організації роздрібної мережі є важливою умовою зросту соціально-економічної ефективності торгівлі. Саме тут завершується процес обігу товарів і доведення їх до споживача.

Від рівня організації і розвитку роздрібної торгівлі залежить якість торговельного обслуговування населення, темпи росту товарообігу, прискорення товарооборотності, прибутковість торговельних підприємств.

Серед позитивних змін у розвитку матеріально-технічної бази торгівлі можна відзначити запровадження сучасних торговельних технологій, створення роздрібних торговельних підприємств, які за рівнем культури обслуговування покупців відповідають вимогам європейських стандартів, а також вітчизняних торговельних мереж, що здійснюють торгівлю під власною торговою маркою, мають єдине стратегічне планування, централізоване управління, координацію та контроль, власний розподільний склад.

Виконуючи економічну та соціальну роль, торгівля потребує вирішення таких завдань:

- вибір оптимальної організаційно-правової форми торговельних підприємств, яка б здійснювала вплив на формування внутрішнього ринку і активізувала вітчизняного товаровиробника;
- створення умов для інтеграції господарської діяльності різних торговельних підприємств;
- визначення концепції розвитку різних видів і типів торговельних підприємств, у тому числі створення сучасних роздрібних і оптово-роздрібних мереж;
- поліпшення регулювання ціноутворення на соціально значущі товари та дитяче харчування;
- удосконалення нормативно-правової бази, яка регулює торговельну діяльність і захист прав споживачів;
- забезпечення ефективного контролю за якістю й безпечністю продукції тощо.

Висновки та пропозиції. Торгівля має важливе економічне та соціальне значення для розвитку національної економіки. Вона посідає провідне місце за обсягами реалізації товарів, є вагомим джерелом для створення валової доданої вартості, є джерелом поточних грошових коштів, а, відповідно, і фінансової стабільності держави, поєднує виробництво і

споживання, здійснює ринкове узгодження товарної пропозиції і споживчого попиту, створює нові робочі місця для населення, задовольняє потреби споживачів, сприяє скороченню витрат часу на пошук і придбання товарів тощо.

Головними завданнями у сфері торгівлі є розвиток конкурентного середовища підприємств торгівлі; виважена цінова політика, в тому числі на соціально значущі продовольчі товари; залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій з метою створення сучасних об'єктів торгівлі; впровадження передових торговельних технологій; оптимізація соціальної, організаційної, функціональної і територіальної структури торгівлі.

Список літератури:

1. Організація торгівлі [Текст]: підручник / [В. В. Апопій, І. П. Міщук, В. М. Ребицький та ін.]; за ред. В. В. Апопія. – [2-ге вид.]. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 616 с.
2. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: [закон України: офіц. текст: із змінами на 15.10.2014 р. № 1669-18] // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – 08 серпня. – № 36.
3. Апопій В. В. Характер сучасного розвитку внутрішньої торгівлі України / В. В. Апопій, Н. С. Ситник // Торгівля, комерція, підприємництво: збірник наукових праць / [редакц. кол.: Апопій В. В., Дайновський Ю. А., Скибінський С. В. та ін.]. – Львів: Львівська комерційна академія, 2011. – Вип. 13. – 134 с.
4. Аборвалова О. Н. Современная торговля: система социальных функций / О. Н. Аборвалова // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2012. – № 1(11). – С. 165-168.
5. Юрко І. В. Вплив глобалізації на роздрібну торгівлю України / І. В. Юрко, Л. В. Іржавська // Технологический аудит и резервы производства. – 2014. –№ 3/3(17). – С. 10-13.
6. Деражавна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
7. Система регулювання внутрішньої торгівлі України [Текст]: монографія / [В. В. Апопій, І. М. Копич, О. Г. Біла та ін.]; за ред. В. В. Апопія та І. М. Копича. – К.: Академвидав, 2012. – 424 с.
8. Верхоглядова Н. І. Роль і значення торгівлі для розвитку національного господарства України [Електронний ресурс] / Н. І. Верхоглядова, Р. С. Шостак // Ефективна економіка. – 2012. – № 7. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1272
9. Внутрішня торгівля в Україні: економічні умови ефективного розвитку [Текст]: монографія / [А. А. Мазаракі, О. І. Бланк, Л. О. Лігоненко та ін.]; за ред. А. А. Мазаракі. – К.: КНТЕУ, 2006. – 195 с.
10. У Мінекономрозвитку працюють над проектом Концепції реалізації державної політики розвитку внутрішньої торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=247785444

Бозуленко Е.Я., Чварюк М.Д.
Черновицкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ТОРГОВЛИ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация
Статья посвящена анализу торговли с точки зрения специфики ее функционирования. В работе определено влияние рыночной среды на сферу торговли. Означены функции торговли, раскрывающие ее сущность. Установлено, что торговля играет решающую роль в устойчивом развитии национального хозяйства. Сформулированы основные задачи, которые необходимо решить торговле на современном этапе.
Ключевые слова: торговля, рынок, экономика, экономическое значение торговли, социальное значение торговли, торговое предприятие

Bozulenko O.Ya., Chvaryuk M.D.
Chernivtsi Institute of Trade and Economics
Kyiv National University of Trade and Economics

ECONOMIC AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF TRADE IN MARKET CONDITIONS

Summary
This article analyzes trade in the terms of its functioning specifics. The article determines the impact of the market environment in the area of trade. The functions of trade revealing its essence are defined. It is established that trade plays an important role in the sustainable development of the national economy. The basic issues to be solved in current trade are singled out.
Keywords: trade, market, economy, economic significance of trade, social value of trade, commercial enterprise

УДК 331.5.024.5

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ МОЛОДИХ ФАХІВЦІВ НА РИНКУ ПРАЦІ

Бондаревська К.В., Овчарик А.Ю.
Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті обгрунтовано сутність, особливості конкурентоспроможності молодих фахівців та проаналізовано наявні недоліки процесу її формування. У результаті дослідження було виділено основні параметри конкурентоспроможності молодих фахівців на ринку праці. Крім того, визначено три складові характеристик конкурентоспроможності працівників. Проаналізовано динаміку показників рівня безробіття серед молоді. Обґрунтовано напрями підвищення конкурентоспроможності молодих фахівців на ринку праці.

Ключові слова: конкурентоспроможність, молоді фахівці, ринок праці, ринок освітніх послуг, державна політика.

Постановка проблеми. Розвиток економіки в сучасних умовах залежність від багатьох факторів впливу, а посилення тенденцій глобалізації вимагає адекватно і своєчасно реагувати на зміни, що відбуваються у внутрішньому і зовнішньому середовищі країни, зокрема, у сфері забезпечення збалансованого розвитку ринків праці та освітніх послуг. З метою подальшого розвитку України доцільним є формування інноваційної моделі національної економіки, і вагому роль у досягненні цієї мети повинні відігравати висококваліфіковані фахівці. При цьому надзвичайно актуальним є підвищення кваліфікаційного рівня саме молодих кадрів, оскільки вони найбільш гнучко реагують на інновації та нововведення, здатні запроваджувати новітні досягнення науки і техніки у практичну діяльність, генерувати і поширювати принципово нові знання. У наш час вища освіта сприймається як норма якості життя, більшість громадян Україні переконані в її соціальній цінності, отже попит на якісну вищу освіту зростатиме і надалі. Водночас знайти гідну роботу молодому спеціалісту на ринку праці вкрай непросто. В умовах інноваційного розвитку молоді спеціалісти, випускники ВНЗ, у більшій мірі здатні, порівняно з іншими, до сприйняття та використання на практиці нових наукових ідей, прогресивних технологій і методів управління, без чого є неможливим зростання конкурентоспроможності країни та підвищення життєвого рівня її населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню проблем структурного дисбалансу на ринку праці та визначенню шляхів їх подолання, а також дефіциту робітничих кадрів у своїх роботах приділяють увагу такі вчені, як: В. Антонюк, С. Бандур, О. Грішнова, Т. Заяць, Е. Лібанова, Н. Лук'янченко, О. Новікова, І. Петрова, Л. Шаульська [6]. Особливості використання компетентнісного підходу в професійній освіті досліджують Дж. Равен, В. Хутмахер, І. Зимня, І. Зязюн, А. Колот, К. Корсак, Н. Ничкало, В. Петюх; тенденції управління конкурентоспроможністю ринку праці та робочої сили – Л. Лісогор, М. Семикіна, С. Сотнікова, С. Хазова, О. Цимбал, Н. Шульга та інші [2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, питання щодо підвищення конкурентоспроможності молодих фахівців на вітчизняному ринку праці в сучасних умовах розвитку економіки потребують свого подальшого дослідження, що і обумовило мету наукової статті. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що країна недостатньо приділяє уваги відповідності вищої освіти України Європейським стандартам і досі не сформовано єдиної точки зору стосовно розуміння поняття конкурентоспроможності молодих фахівців.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення проблемних аспектів у сфері конкурентоспроможності молодих фахівців та їх працевлаштування, а також обґрунтування основних напрямів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Особливою соціальною групою, яка здатна зробити істотний вплив на стан ринку праці в найближчому майбутньому, є молодь, що отримує професійну освіту. Молоді фахівці – випускники навчальних закладів, які вперше шукають роботу, так само, як і молодь без освіти та спеціальності, традиційно входять до групи ризику, оскільки вони є одним з найбільш проблемних учасників вітчизняного ринку праці.

Визначення поняття «молодий спеціаліст» важливе не тільки для вироблення єдиного наукового уявлення, а й для з'ясування соціальних показників, які відображають специфіку соціального статусу.

Так, зазначають, що молоді спеціалісти – це випускники вищих навчальних закладів, яким присвоєно кваліфікацію фахівця з вищою освітою різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і які працевлаштовані на підставі посвідчення про направлення на роботу. Такі особи вважаються молодими фахівцями протягом трьох років з моменту укладення з ними трудового договору із замовником [7]. А відповідно до статті 197, ч. 2 Кодексу Законів про працю України молоді спеціалісти – це випускники державних навчальних закладів, потреба в яких раніше була заявлена підприємством, установою, організацією та яким надається робота за фахом на період не менше трьох років у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [5].

Суб'єктами регіонального ринку праці виступає молодь та поряд з нею активно діють представники інших вікових груп економічного активного населення. Працевлаштування молодих фахівців, а саме рівень та умови залежать від параметрів конкурентоспроможності, які пов'язані з такими змістовними складовими людського чиннику виробництва, як трудовий потенціал та людський капітал. Рівень освіти і професійної підготовки, рівень здоров'я, мобільності, мотивацію працівника до трудової діяльності, саме такі якісні риси працівника охоплюють людський капітал та трудовий потенціал. Таким чином, вони обгрунтовують конкурентоспроможність робочої сили на ринку праці, формують ті переваги, які забезпечують успішне працевлаштування, ефективну трудову діяльність та кар'єрне зростання.

Одними із основних параметрів конкурентоспроможності молодих фахівців на ринку праці є:

- освітньо-професійний рівень, інтелектуальний та творчий потенціал, який охоплює рівень та якість здобутої професійної освіти, її відповідність потребам економіки, професіоналізм, нагромаджений інтелектуальний потенціал, творче відношення до праці;
- професійну мобільність працівника, його здатність і готовність до освоєння нових професійних знань, підвищення кваліфікації, до пошуку більш

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Бондаревська К.В., Овчарик А.Ю., 2015

привабливого ринку праці, але і в рамках національного та міжнародного ринків праці;

- рівень здоров'я, здатність витримувати сучасний ритм та інтенсивність праці, здатність фізично і психічно адаптуватися до швидких змін умов праці;

- економічне становище, рівень життя, що забезпечує доступ до якісної освіти, охорони здоров'я, дає змогу здійснювати більш тривалий пошук відповідного робочого місця;

- соціально-ментальні риси, такі як активність, ініціативність, відповідальність, готовність до співпраці, до роботи в колективі тощо.

Виділяють три складові конкурентоспроможних характеристик працівників – освіта, творчий потенціал, професіоналізм, які достатньо тісно пов'язані між собою. Рівень освіти впливає як на творчий потенціал, так і на професіоналізм. Освіта в тій чи іншій мірі відкрита, більш доступна для кожної молодої людини, і її рівень може в основному залежати від окремого індивіду. Творчий потенціал треба розвивати [8].

Рівень загальної та професійної освіти молоді визначає можливість її ефективного використання в економіці, можливість виконання тих чи інших видів роботи. Невідповідність структури і рівня професійної освіти молоді потребам ринку праці не дозволяє використовувати частину робочої сили молоді у виробництві, приводить до молодіжного безробіття, невиправданих витрат часу і коштів на перепідготовку.

За даними Державної служби статистики у 2013 році, рівень зайнятості серед осіб у віці 25-29 років був вищий, ніж в середньому по Україні (60,3%) та становив 73,8%. Серед осіб віком 15-24 роки цей показник склав лише 32,5% (рис. 1). Низький рівень зайнятості серед таких осіб обумовлений тим, що молодь у такому віці навчається та не має стійких конкурентних переваг на ринку праці [3].

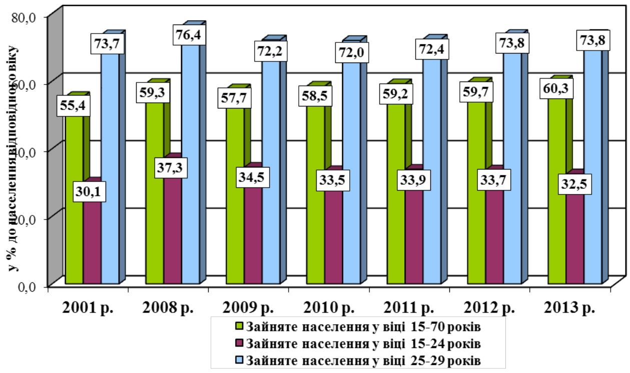

Рис. 1. Рівень зайнятості населення відповідного віку за 2001 р. та 2008-2013 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [3]

Рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці (МОП) серед молоді у віці 25-29 років за 2013 рік становив 8,7%. Серед осіб у віці 15-24 роки цей показник склав17,4% та був удвічі вищий, ніж серед всіх вікових груп. Високий рівень безробіття обумовлений тим, що значна частина молодих людей не має необхідних професійних навичок і досвіду роботи (рис. 2). Порівняно з 2001 та 2013 роками зайнятість населення у віці 15-70 років зросла на 4,9%, а у віці 15-24 роки зросла на 2,4%. Слід зазначити, що зайнятість населення у віці 25-29 років приблизно однакова, однак зросла на 0,1%. Показники зайнятості населення у віці 15-70 років порівняно з 2008 та 2013 рр. зросли на 1%, у віці 15-24 років знизились на 4,8%, 25-29 років – на 2,6%. Тобто, рівень зайнятості населення відповідного віку з кожним роком поступово зростає, однак для сучасних умов це досить низький показник.

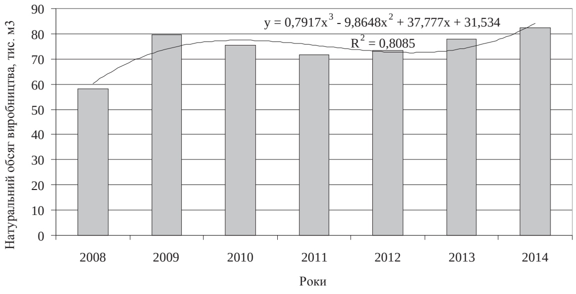

Рис. 2. Рівень безробіття населення за 2001 р. та 2008-2013 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики України [3]

Відповідно до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», до молоді відносяться громадяни України віком від 14 до 35 років. Кількість осіб у віці до 35 років, які у 2013 році мали статус безробітного становила 698 тис. осіб або 45% загальної чисельності безробітних усіх вікових груп.

Таким чином, для подолання проблеми безробіття, зокрема серед молоді, державною службою зайнятості здійснюються заходи активної політики сприяння зайнятості населення: надання інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг, створення банку вакансій та пошук підходящої роботи, сприяння в працевлаштуванні громадян, у тому числі шляхом організації підприємницької діяльності, організація професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації безробітних, організація і фінансування громадських робіт, виплата допомоги по безробіттю.

З метою професійного самовизначення, підвищення якості та конкурентоспроможності вітчизняних кадрів, збалансування ринку праці та ринку освітніх послуг, профілактики безробіття, державна служба зайнятості надає профінформаційні та профконсультаційні послуги.

У 2013 році профорієнтаційними послугами було охоплено 661 тис. осіб у віці до 35 років. Крім того, профорієнтаційні послуги отримали 1,6 млн. осіб, які навчаються в навчальних закладах різних типів.

Протягом 2013 року професійне навчання проходили 217 тис. безробітних, з яких молоді люди у віці до 35 років становили 90 тис. осіб.

Державна служба зайнятості надає можливість тимчасового працевлаштування як безробітним, так і особам, зайнятим трудовою діяльністю. Так, однією з дієвих форм матеріальної підтримки безробітних, надання можливості закріплення на робочому місці – є організація громадських та інших робіт тимчасового характеру. Протягом 2013 року у таких роботах взяли участь 72 тис. молодих осіб [4].

Проведений аналіз свідчить про низьку конкурентоспроможність молодих фахівців, зокрема випускників ВНЗ, на ринку праці. При цьому ринок праці адекватно реагує на ефективність вкладень у персонал. Тому, щоб претендувати на конкурсну посаду, наявності диплому сьогодні мало – потрібно надати більш вагомі докази своєї компетентності. Також в умовах посилення конкуренції на ринку праці підвищуються вимоги не тільки до рівня кваліфікації та якості підготовки фахівців, які повинні

володіти останніми досягненнями науково-технічного прогресу, але й до їх здатності використовувати отримані знання на практиці і навчатися впродовж життя. В умовах сучасної ситуації в економіці Україні дотепер відчувається суттєвий розрив між наявними знаннями та кваліфікацією випускників ВНЗ та потребами ринку праці.

Першочергової уваги потребує проблема не тільки реалізації вимог ринку до кількісних і якісних характеристик підготовки фахівців з вищою освітою, але й створення умов для задоволення соціальних потреб претендентів на працевлаштування. Недооцінка цих вимог, з одного боку, і потреб, з другого, призводить до нераціонального використання значних коштів із бюджету держави на освіту молоді, посилення еміграційних процесів, під час яких відбувається значний відтік найбільш кваліфікованих, інноваційних молодих фахівців, до знецінення серед молоді іміджу висококваліфікованої праці, інтересу до знань та відповідальності за їх набуття. Тому необхідно удосконалювати законодавчі, організаційно-управлінські, структурні, фінансові, програмно-цільові механізми регулювання взаємодії та соціального партнерства держави, навчальних закладів і бізнес-структур у вдосконаленні умов зайнятості молодих фахівців [1].

Висновки і пропозиції. Держава на законодавчому рівні має сприяти об'єднанню зусиль освіти і бізнесу у процесі підготовки висококваліфікованого спеціаліста, оскільки конкурентоспроможність випускників ВНЗ прямо залежить злагодженої взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці, де нині існують суперечності і навіть протистояння. Водночас, умовою успішного працевлаштування і ефективної роботи висококваліфікованого спеціаліста є оновлення, інтелектуалізація робочих місць, які пропонує ринок праці, відповідно до нових трудових орієнтацій і мотивацій, життєвих цінностей молоді. На вітчизняних підприємствах все ще недостатньо дієвими є такі чинники мотивації до підвищення конкурентоспроможності молодих фахівців, як можливості професійного зростання, безперервного навчання, інноваційного оновлення змісту праці, гідна її оплата.

У багатьох випадках не сприяє формуванню належного рівня конкурентоспроможності молодих фахівців організація навчального процесу, зокрема його практичного циклу (проведення практики та стажування). Існує потреба перегляду системи професійної орієнтації молоді, перерозподілу коштів державного бюджету та інших джерел фінансування в системі органів зайнятості населення з тим, щоб значно поліпшити профорієнтаційну роботу серед шкільної молоді з урахуванням довгострокових потреб ринку праці.

Отже, конкурентоспроможність молодих фахівців – це не лише могутній засіб економічного піднесення країни, але й не менш вагомий інструмент оздоровлення її духовного життя, зміцнення віри молодого покоління у своє гідне трудове майбутнє, у можливість реалізації себе як особистості у творчій, змістовній праці. Таким чином, створення умов для зростання конкурентоспроможності молодих працівників – обов'язок і відповідальність держави, роботодавців, навчальних закладів, усіх суспільних інституцій.

Список літератури:

1. Грішнова О.А. Молоді спеціалісти на ринку праці: проблеми конкурентоспроможності та працевлаштування / О.А Грішнова // Науковий вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 5. – С. 1-8.
2. Жукова В.О. Сучасна модель регулювання процесу забезпечення конкурентоспроможності молодих фахівців на ринку праці / В.О. Жукова / / Журнал БІЗНЕС ІНФОРМ. – 2012. – № 10. – С.175-179.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/
4. Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/
5. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII // Відомості Верховної Ради України, 2014.
6. Лавриненко Л.М. Механізми регулювання потреби ринку праці у молодих фахівцях з вищою освітою / Л.М. Лавриненко // Журнал «Інституту економіки та прогнозування НАН України». – 2010. – № 3. – С. 279-285.
7. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.
8. Орлов В.В. Конкурентоспроможність молоді на ринку праці / В.В. Орлов // Науковий вісник. – 2010. – № 15. – С. 1-3.

Бондаревская К.В., Овчарик А.Ю.
Днепропетровская государственная финансовая академия

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ НА РЫНКЕ ТРУДА

Аннотация
В статье обосновано сущность, особенности конкурентоспособности молодых специалистов и проанализированы имеющиеся недостатки процесса ее формирования. В результате исследования были выделены основные параметры конкурентоспособности молодых специалистов на рынке труда. Кроме того, определены три составляющие характеристик конкурентоспособности работников. Проанализирована динамика показателей уровня безработицы среди молодежи. Обоснованы направления повышения конкурентоспособности молодых специалистов на ринке труда.

Ключевые слова: конкурентоспособность, молодые специалисты, рынок труда, рынок образовательных услуг, государственная политика.

Bondarevska K.V., Ovcharyk A.Y.
Dnipropetrovs'k State Financial Academy

THE COMPETITIVENESS OF YOUNG PROFESSIONALS IN THE LABOUR MARKET

Summary
In the article the essence and particularly of the competitiveness of young professionals was grounded and the shortcomings of the process of its formation were analyzed. In the results of research it was allocated the main parameters of competitiveness of the young specialists in the labour market. Furthermore three components of the competitive characteristics of employees were defined. Also the dynamics of unemployment among young people were analyzed. The directions of improving of the competitiveness of young professionals in the labour market were grounded.
Keywords: competitiveness, young professionals, labour market, market of educational services, state policy.

УДК 658

ФАКТОРЫ УСПЕХА МЕНЕДЖЕРА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Бондаренко А.Н.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

В статье исследовано основные факторы успеха менеджеров в современных условиях, проблемы с которыми будет связана деятельность менеджеров. Рассматриваются особенности развития и связь между уровнем развития эмоционального интеллекта менеджеров современных организаций и уровнем их успешной самореализации и эффективной деятельности.
Ключевые слова: менеджер, успех, способности, профессиональность, харизма.

Постановка проблемы. В условиях рыночной экономики эффективная деятельность предприятия зависит от качества управления, поэтому эффективное решение стратегических и тактических задач требует привлечения высококвалифицированных специалистов.

Необходимость в высококвалифицированных менеджерах растет с каждым днём. Так как в обязанности менеджера входит умение общаться с людьми, вести с ними переговоры, идти к общему мнению или согласию, то можно считать, что менеджмент выступает искусством управления. Сейчас развитие такого вида искусства является весьма актуальным вопросом, ведь на мировых рынках роль управления растет ещё быстрее.

Работа руководителей становится все более эмоционально напряженной, растет ответственность за результаты деятельности подчиненных. Взаимодействие руководства с персоналом предприятия – это сложный процесс, вследствие значительного доминирования действий руководства, сложно описать четкими приемами и правилами, превратить в стандартные управленческие технологии. Именно поэтому менеджер становится ключевым звеном в создании благоприятной эмоциональной атмосферы в организациях, начиная с микроуровня. Лучшие способы мотивации персонала заключаются не в материальном поощрении, а в поощрении на эмоциональном уровне.

Современный мир требует новой философии образования, изменения парадигмы педагогического мышления, практической ориентированности, поскольку конкурентоспособность в условиях формирования экономики знаний в значительной степени определяется конкурентоспособностью в сфере науки и образования. Именно этим объясняется наша направленность на постановку и решение научно-педагогических проблем управления процессом формирования профессиональной компетентности будущего менеджера.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованию проблем, с которыми сталкиваются менеджеры, уделялось довольно мало внимания, в частности в отечественной литературе. Однако, немалое количество ученых пытались выявить основные черты, которые должны быть присущи менеджерам, также исследовали направления их деятельности. В частности, среди них можно выделить таких ученых как Балабанова Л.В., Сардак А.В., Виноградский М.Д., Лысенко Л.Л., Травин В.В., Дятлов В.А., Долгопол А.А., Пастушок Т.А., Ступарик Г.В. и др. Теоретические и практические аспекты развития успеха в деятельности и карьере менеджера иследовали: Веснин В.Р., Виногородской М.Д., Данюк В.М., Колот А.М., Крушельницкой А.В., Петюх В.М. и др.

Целью данной статьи является исследование основных составляющих успеха в деятельности менеджера в современных условиях.

Изложение основного материала. Менеджер-руководитель является главной фигурой в системе менеджмента любого предприятия. Если руководство будет сильным и эффективным, то на предприятии появится коллективная поддержка целей деятельности и у работников будет стимул для устранения препятствий и достижения лучших результатов работы. Через специфику управленческого труда и сложность управленческих функций требования к менеджерам очень высокие.

Руководителями не рождаются – ими становятся. Умение руководить развивается так же, как и любая другая способность: знанием принципов и ежедневной практикой. Несмотря на то, что управленческая деятельность предъявляет определенные сходные требования ко всем руководителям, тем не менее каждая конкретная должность требует некоторого

© Бондаренко А.Н., 2015

уникального сочетания умений и способностей. Для менеджера важно, чтобы его умения и способности соответствовали этим требованиям. Хороший менеджер не только знает, что надо делать, как это надо выполнять, но и умеет реализовать весь свой потенциал на практике. Даже глубокие теоретические знания по части менеджмента еще не обеспечивают их практического воплощения и не в состоянии уберечь руководителя от ошибки. Очень часто на должность менеджера выдвигают успешного сотрудника, обладающего достаточным практическим опытом в сфере производственной деятельности, доказавшего свою преданность делу и добившегося высоких результатов. Но хороший работник не тождествен хорошему руководителю. И навыки рабочего не могут трансформироваться в навыки управления. Искусству управления надо учиться [10].

Очень важно различать теоретические и практические знания. Так как знаний, полученных при обучении недостаточно, нужно научиться применять их на практике.

Теоретические знания прокладывают путь практике. Если руководитель хочет за счет качества руководства добиться успеха в своей карьере, а также успеха своего коллектива, то он должен постоянно совершенствовать свои знания. Для совершенствования руководства нужно знать его основные функции [рис. 1].

Рис. 1. Функции успешного руководства
Источник: [3]

К управлению относятся не только приказы и распоряжения подчиненным, а и организация, мотивация, контроль, координация работы подчиненных.

В ближайшие годы деятельность менеджеров будет связана с широким кругом проблем:

1. Проблемы глобальной конкуренции, более широкий спектр противодействующих сил. Это связано с интернационализацией экономик всех стран при одновременном росте сложности и изменении рынков закупок сырья и сбыта. Поэтому менеджеры должны уметь работать в различных условиях. К тому же, менеджеры призваны учитывать в своей деятельности особенности национальной культуры той страны, в которой они работают.

2. Проблемы, связанные с обеспечением маркетинговой ориентации предприятий. Так, эффективность деятельности предприятий и менеджеров будет зависеть, в первую очередь, от трех взаимосвязанных составляющих: качества, производительности и ориентации на потребителей.

3. Изменение критериев, определяющих квалификацию работ. Основная роль будет принадлежать работам, которые требуют, во-первых, применение машин с широкими техническими возможностями, а, во-вторых, сотрудников, оптимально сочетают в себе гибкость и способность к творческой деятельности. В связи с этим повышаются требования к квалификации как всех сотрудников, так и менеджеров предприятий.

4. Повышение значимости деловой репутации менеджеров. Элементами деловой репутации, в свою очередь, являются: управленческие успехи менеджера, большой опыт и глубокое знание своей сферы деятельности, высокие моральные качества.

5. Изменения в ценностных ориентациях работников. Так, получает новый смысл этика труда: работа выступает не только как средство заработать для удовлетворения жизненных потребностей, но и как инструмент для саморазвития и самоорганизации [7].

С этого следует, что современный менеджер должен быть образцом и примером в своем предприятии, и за его пределами. Появляется объективная необходимость в разработке требований к менеджеру нового типа. Общие требования к руководителю (менеджеру) содержатся в законодательстве о труде, правилах внутреннего распорядка и других документах, а специальные требования изложены в квалификационных справочниках, служебных инструкциях и других нормативных актах. Но эти требования должны быть конкретизированы относительно определенной должности и условий, в которых придется работать менеджеру.

Современные теоретики в разработку модели менеджера включают основные свойства и черты идеального управленца. В Великобритании, например, принимают во внимание такие квалификационные требования к менеджерам: понимание природы управленческих процессов, знание основных видов организационных структур, функциональных особенностей и стилей работы, владение средствами повышения эффективности управления, ораторские способности и умение выражать мысли, владение искусством управления людьми, способность налаживать отношения между клиентами и между работниками фирмы, умение делать правильные выводы и способность повышать квалификацию [4, с. 91].

Институт диагностики менеджмента (г. Гамбург, Германия) разделяет требования к менеджерам на четыре направления. [рис. 2].

Рис. 2. Требования к менеджерам, Германия
Источник: разработка автором по источнику [8]

По исследованию Института Гэллапа, в системе управления США выделяют пять основных требо-

ваний гарантирующих успех в работе любого менеджера [рис. 3].

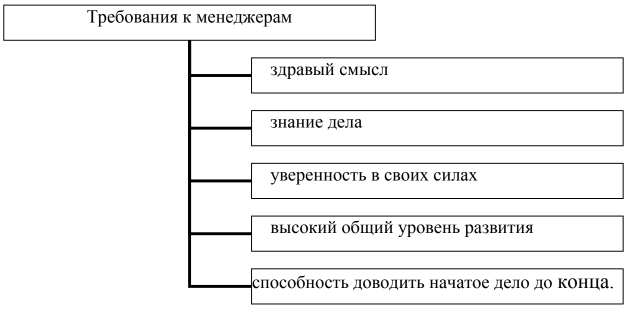

Рис. 3. Требования к менеджерам, США
Источник: разработка автором по источнику [10]

Другие американские исследователи добавляют к этому перечню еще лидерство, инициативность, решительность, благоразумие, независимость, коммуникабельность, умение рисковать, настойчивость.

Многие менеджеры хотят быть независимыми, они хотят всё делать по-своему. Таким нужно работать или над каким-то проектом или консультантом. Трудовой процесс ни в коем случае должен нарушать их автономность.

Г.В. Щекин проанализировал результаты опроса более 500 руководителей – менеджеров различных отраслей. Руководители указывали по степени важности факторы, которые успешно повлияли на их карьеру. Результаты следующие:

1. Личное желание занять высокий пост.
2. Умение работать с людьми.
3. Готовность рисковать и брать на себя ответственность за это.
4. Приобретение широкого опыта руководящей работы и выполнения различных функций до 35 летнего возраста.
5. Способность генерировать больше идей по сравнению с коллегами.
6. Умение при необходимости легко менять стиль управления.
7. Высокая профессиональная подготовка.
8. Семейная поддержка и др. [10]

Как мы видим, в этом списке отсутствуют качества, которые относятся именно к профессии менеджера. Это совсем не значит, что руководитель не должен быть обознаным в своей сфере.

Естественно, не все выводы проведенного исследования бесспорны. Однако, анализируя эти результаты, можно сделать вывод, что стать успешным руководителем помогут знания в области психологии.

Следует отметить также, что если эти качества и помогли одним людям добиться успеха, нет гарантии в том, что и другим они помогут. Черты эффективного руководителя также зависят от особенностей трудового коллектива, решаемых задач, степени развития коммуникаций, технического и иного состояния предприятия и отраслевой конъюнктуры, уровня производственной демократии и ряда других ситуационных факторов [11].

Кроме того, ни мение важным фактором успеха менеджера являются позитивные индивидуальные качества человека в его повседневном поведении.

Мы считаем, что высокий уровень интеллекта является важным условием самореализации менеджера, но недостаточным, так как не менее важным, как показывает практика и исследования многих зарубежных и отечественных ученых, есть способность строить позитивные отношения с другими людьми, учитывая их внутреннее состояние, умение противостоять стрессам и оставаться оптимистом, работать в команде, несмотря на отдельные неудачи или препятствия. Успешными менеджерами становятся те, которые быстро ориентируются в жизненных ситуациях, профессиональных проблемах, способны проявлять активность, брать инициативу в свои руки, оптимистично настроены на возможности преуспевать, смело и взвешенно подходят к планированию и осуществлению работы, способны довести дело до логического завершения, когут легко перестраиваться, если того требует дело.

Согласно концепции компетентностного подхода каждый вид профессиональной деятельности требует наличия определенных компетенций, которые обеспечивают эффективную реализацию именно этой профессиональной деятельности субъектом труда. В контексте исследуемой проблематики эмоциональная компетентность менеджера заключается в его осознанной готовности к реализации эмоциональных компетенций, необходимых для эффективного осуществление профессиональной деятельности и решения социальных задач.

Для эффективности управленческой работы эмоциональный интеллект имеет доминирующее значение. Так, успешность любой деятельности на 33% определяется техническими навыками, знаниями и интеллектуальными способностями, а на 67% – эмоциональной компетентностью. Причем для руководителей-менеджеров эти цифры различаются еще больше: 85% определяется указанным индикатором, и только на 15% он зависит от IQ.

Менеджер с высоким эмоциональным интеллектом (EQ) обладает способностью зарождать чувство уверенности в подчиненных, в случае ее отсутствия, что служит для повышения уровня коллективной эффективности.

Но менеджеры с высоким EQ, должны понимать, что слишком хорошее настроение может привести к чрезмерной оптимистичности в собственных действиях. Поэтому есть необходимость пересмотра решений менеджера других эмоциональных состояний: более нейтрального или наоборот негативного, для обеспечения объективности.

Менеджеры должны обладать навыками контроля эмоционального состояния для обеспечения гибкости в принятии решений, используя эмоциональное состояние как инструмент, с помощью которого менеджер способен корректировать направление собственных решений, среди которых избирается наиболее целесообразное.

Важно отметить определенную специфику и различия функций менеджера на разных уровнях иерархии управления в компании, а также о совместных чертах. Чем выше уровень тем более значимыми становятся концептуальные способности (способность осознавать причинно-следственные связи в организации), учитывая то, что на низших уровнях сохраняется необходимость технических навыков менеджера. Общими и наиболее критичными являются коммуникативные способности, которые являются основой эффективного мотивационного процесса, и по которым бесспорно стоят эмоциональные навыки человека.

Выводы и предложения. Итак, вопросу определения комплекса деловых знаний, умений и качеств и личных качеств менеджеров уделялось и уделяется много внимания. Профессия менеджер довольно долго оставалась вне поля зрения отечественных исследователей по причине официального отсутствия в нашей стране такой профессии. Сегодня в 21 веке, время несется все быстрее, и мы

должны приспосабливаться к меняющемся окружающему миру. Теперь знания, умения и навыки менеджера являются опорной точкой для успеха в его работе и всего дела.

Эмоциональный интеллект является важным фактором обеспечения эффективной работы менеджера. Он принадлежит к организационным компетенциям управленческого потенциала предприятия. Высокий уровень эмоционального интеллекта как составляющяя современного менеджмента позволяет достичь успешной самореализации, увеличивает интеллектуальные силы личности, существенно влияет на производительность труда и обеспечивает комфортные взаимоотношения в коллективе.

На сегодняшний день вопрос эмоционального интеллекта находятся в стадии становления, но есть различные методики по его развитию, которые позволяют улучшить эмоциональные компетенции, научиться понимать и контролировать собственные эмоции. Это дает возможность повышать компетенции менеджера в управлении и мотивации персонала, что в свою очередь повышает эффективность деятельности компании.

Перспективами дальнейших исследований в этом направлении является разработка соответствующих методик оценивания взаимосвязи уровня развития эмоционального интеллекта менеджеров современных организаций и результатов их финансово-хозяйственной деятельности.

Список литературы:

1. Абдулова Т. П. Психология менеджмента: учеб. пособие / Т. П. Абдулова. – М.: ЮНИТИ, 2003. – С. 154.
2. Будзан Б.П. Менеджмент в Украине: современность и перспективы / Б. П. Будзан. – К.: Основы, 2009. – 349 с.
3. Виноградский М. Д., Шканова О. М. Организация труда менеджера: Учебное пособие / М. Д. Виноградский, О.М. Шканова– К: «КОНДОР». – 2008. – 518 с.
4. Дзвинчук Д. И. Психологические основы эффективного управления: Учебное пособие / Д. И. Дзвинчук. – К.: ЗАО «Ничлава», 2009. – 280 с.
5. Денисюк С. Г. Гендерні аспекти формування іміджу політичного лідера / С. Г. Денисюк / Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 106-113.
6. Пастушок Т. О., Ступарик Г. В. Характеристики сучасного менеджера та проблеми які постають перед ним [електронний ресурс] – режим доступа http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/ Economics/77973.doc.htm
7. Сердюк О. Д. Теория и практика менеджмента: Учебное пособие / О. Д. Сердюк. – К.: Профессионал, 2009. – 432 с.
8. Скибицкая Л. И. Организация труда менеджера: Учеб. пособие / Л. И. Скибицккая – М.: Центр учебной литературы, 2009. – 257 с.
9. Шегда А. В. Основы менеджмента / Учебное пособие / А. В. Шегда – Киев: Общество «Знания», КОО, 1998. – 512 с.
10. Щёкин Г. В. Как эффективно управлять людьми: психология кадрового менеджмента. Часть первая. Как делать карьеру / Научно-практическое пособие / Г. В. Щёкин – К.: МАУП, 1999. – 400 с.
11. Яблонский С. А. Психология лидерства / С. А. Яблонский / К.: Высшая школа – 2004. – 384 с.

Бондаренко А.М.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

ФАКТОРИ УСПІХУ МЕНЕДЖЕРА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація
В статті досліджено основні фактори успіху менеджерів в сучасних умовах, проблеми з якими буде пов'язана діяльність менеджерів. Розглядаються особливості розвитку та зв'язок між рівнем розвитку емоційного інтелекту менеджерів сучасних організацій і рівнем їх успішної самореалізації та ефективної діяльності.
Ключові слова: менеджер, успіх, здібності, професійність, харизма.

Bondarenko A.N.
Black Sea State University named after Petro Mohyla

SUCCESS FACTORS FOR MANAGER IN MODERM CONDITIONS

Summary
In the article the basic factors of success of managers are investigational in the modern terms, problems that will be associated with the work of managers. We consider development and relationship between the level of emotional intelligence of managers of modern organizations and their level of success and fulfillment effective action.
Keywords: manager, success, capabilities, professionalness, charisma.

УДК 330.341

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Бондаренко А.М.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Досліджуються теоретичні основи фінансового механізму, проблеми здійснення інноваційної діяльності малими підприємствами. Обґрунтовується необхідність створення ефективного фінансового механізму інноваційного розвитку підприємств, необхідність використання державної фінансової підтримки інноваційної діяльності малих підприємств та запропоновано основні заходи, які сприятимуть інноваційному розвитку.
Ключові слова: фінансовий механізм, інноваційний процес, підприємство,економіка, потенціал.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави питання інноваційного розвитку економіки є не тільки запорукою успіху проведення системних реформ, але й важливою складовою добробуту та процвітання України. При цьому інноваційний розвиток наразі стає не лише «національною економічною ідеєю», а й тактикою державної економічної, гуманітарної та оборонної політики.

Необхідно зазначити, що основними двигунами інноваційного розвитку економіки будь-якої країни є підприємства.

В сучасних умовах успішне ведення підприємницької діяльності в ринкових умовах господарювання потребує постійного забезпечення конкурентних переваг вітчизняними підприємствами за рахунок впровадження інноваційних моделей їх розвитку. Інтеграція вітчизняних підприємств в світову торгівлю неможлива без подальшої їх трансформації відповідно до ринкових вимог, подолання економічного відставання від високо розвинених країн, здійснення інвестицій в їх інноваційний розвиток, в першу чергу, у науково-виробничу сферу з метою підвищення їх конкурентоспроможності. Аналіз процесів, що відбуваються в економіці України, показує, що існуючі розбіжності в економічних системах з провідними країнами світу посилюються, це може привести до несумісності використання підприємствами сучасних технологій та інновацій, низької сприйнятливості вітчизняної економіки до інвестицій у сферах виробництва та сервісного обслуговування [5, с. 151].

Для того щоб, подолати сучасну кризу в економіці України необхідно стимулювати інвестиційну активність, в подальшому вдосконалювати механізми управління фінансовою діяльністю підприємств з метою підйому національної економіки та використовувати всі можливі підходи для вирішення цього складного питання.

Держава, регіони і підприємства повинні приділяти головну увагу і направляти спільні зусилля на створення системи фінансових механізмів, орієнтованих на розвиток економічного потенціалу вітчизняних підприємств, конкурентоздатного виробництва і збуту, стимулювати інноваційний розвиток базових та пріоритетних галузей економіки. Існуючі фінансові механізми покликані сприяти залученню необхідних обсягів ресурсів для реалізації потенційних ринкових можливостей підприємств та забезпечення інноваційного розвитку конкретних підприємств з метою заволодіння міцними ринковими позиціями [4, с. 55].

Тому важливим чинником розвитку економіки інноваційного типу є створення ефективного фінансового механізму інноваційного розвитку підприємств. Сьогодні управляти інноваційним процесом – це, передусім, управляти фінансовими ресурсами і через інститути та інструменти фінансового механізму стимулювати інноваційний розвиток [3, с. 348].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в рішення проблем фінансового забезпечення розвитку підприємств та їх об'єднань внесли вчені М.Д. Білик, І.О. Бланк, Ю.Н. Воробйов, В.М. Геєць, В.В. Ковальов, М.І. Крупка, Г.О. Крамаренко, В.П. Кудряшов, А.М. Поддерьогін, В.М. Суторміна, О.О. Терещенко та інші.

Проте аналіз сучасної літератури свідчить про недостатність теоретичних досліджень з ключових питань формування та удосконалення фінансового механізму інноваційного розвитку вітчизняних підприємств.

Метою даної статті є аналіз сутності фінансового механізму інноваційного розвитку підприємств в Україні та розробка основних шляхів активізації інноваційної діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу. Вивчення робіт учених свідчить про те, що зараз проводяться дослідження фінансового механізму стосовно різних напрямів і сфер діяльності [8], комплексно освітлюються питання фінансового механізму підприємств [2,8,11]. За словами Опаріна В.М. «Фінансовий механізм – сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.» [10]. Крупка М.І. трактує фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки як сукупність методів і форм, інструментів та важелів з відповідним регулюванням і забезпеченням їхнього впливу на інноваційний розвиток усіх сфер національної економіки [9]. А.М. Поддерьогін бачить фінансовий механізм як цілісну систему управління фінансами підприємства [10, с. 10-12].

Погоджуючись у цілому з існуючим трактуванням фінансового механізму, вважаємо що найбільш точним є визначення Г.Г. Кірейцева: «Фінансовий механізм – це сукупність методів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток і система фінансових індикаторів та фінансових інструментів, які дають змогу оцінити цей вплив» [6].

Крім того, сьогодні Україна потребує масштабних змін в економіці, і мета цих змін не просто досягти економічного зростання, а щоб це зростання набуло інноваційної природи як основи стійкого економічного прогресу. Вихідним моментом при дослідженні проблем інновацій є розгляд процесів нагромадження фінансових ресурсів як економічної основи їхнього фінансового забезпечення. Йдеться про можливості здійснення інновацій за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел. Так в галузі фінансово-кредитного регулювання доцільно застосовувати фінансово-кредитні важелі. Універсальними важелями для інноваційного розвитку можна назвати:

– поширення венчурних механізмів освоєння нововведень;

– створення сприятливих умов для приватних інвестицій у сферу науково-дослідних і дослідно-

© Бондаренко А.М., 2015

Таблиця 1

Джерела фінансування інноваційної діяльності

Рік	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів							
		Власних	Питома вага, %	Державного бюджету	Питома вага, %	Іноземних інвесторів	Питома вага, %	інші джерела	Питома вага, %
	млн.грн.								
2004	4534,6	3501,5	77,2	63,4	1,40	112,4	2,48	857,3	18,9
2005	5751,6	5045,4	87,7	28,1	0,49	157,9	2,75	520,2	9,0
2006	6160,0	5211,4	84,6	114,4	1,86	176,2	2,86	658,0	10,7
2007	10850,9	7999,6	73,7	144,8	1,33	321,8	2,97	2384,7	22,0
2008	11994,2	7264,0	60,6	336,9	2,81	115,4	0,96	4277,9	35,7
2009	7949,9	5169,4	65,0	127,0	1,60	1512,9	19,03	1140,6	14,4
2010	8045,5	4775,2	59,4	87,0	1,08	2411,4	29,97	771,9	9,6
2011	14333,9	7585,6	52,9	149,2	1,04	56,9	0,40	6542,2	45,6
2012	11480,6	7335,9	63,9	224,3	2,0	994,8	8,67	2925,6	8,1
2013	9562,6	6973,4	72,9	24,7	0,26	1253,2	13,10	1311,3	13,7

Джерело: [13]

конструкторських розробок (НДДКР) та освоєння нових технологій;

– вирівнювання і збільшення інноваційного потенціалу регіонів шляхом активізації використання наявних у них науково-технічних ресурсів;

– застосування зарубіжного досвіду розвитку і фінансування інноваційної сфери через стратегію нарощування, запозичення та перенесення, а також можливостей технологічного трансферу у національних і міжнародних масштабах.

Також, спираючись на зарубіжний досвід можливим є впровадження методів прямого та непрямого стимулювання інноваційного підприємництва.

До прямого стимулювання доцільно віднести дотаційне фінансування на підставі чинного законодавства та за цільовим програмами, до непрямих методів,відповідно,належать: створення сприятливого інноваційного клімату і стимулювання новаторства, наприклад податкові та кредитні пільги, страхування інноваційних ризиків тощо.

Проте в жодній країні ці методи не зустрічаються в чистому вигляді. Уряди всіх без винятку розвинутих країн впливають на інноваційний процес у своїх країнах комбіновано, застосовуючи методи як прямого, так і непрямого стимулювання.

Серед джерел фінансування інноваційної діяльності можна виділити наступні компоненти:

- бюджетні кошти;
- іноземні інвестиції;
- власні кошти підприємств;
- кредитні ресурси.

Якщо в світовій практиці наявні джерела фінансування інноваційного процесу розглядаються взаємопов’язано, то вітчизняна практика демонструє досить значні особливості, які полягає в наступному:

- структурна перебудова економіки змінила пріоритетність сфер фінансування, в окремих випадках майже повністю витіснивши сферу новаторства;
- серед джерел фінансування інноваційної діяльності переважає частка власних коштів підприємств;
- істотно скоротились централізовані джерела фінансування;
- слабо розвинуті альтернативи інвестування інновацій [4, с. 117].

Треба зазначити, що на даному етапі розвитку інноваційної системи у структурі фінансування інноваційних підприємств переважають власні кошти підприємств, наступними за ними йдуть інші джерела, не заборонені законодавством України. У 2013 р. частка власних коштів підприємств у загальному обсязі фінансування інноваційної діяльності становила 72,9%, а у 2005 р. – 87,7%. Позитивною тенденцією у 2009 р., в порівнянні з 2008 р., стало різке збільшення обсягів фінансування інноваційної діяльності за рахунок іноземних інвесторів (майже в 13 разів, або на 1397,5 млн. грн.). Проте в 2011 р. спостерігається різке падіння, через несприятливий інвестиційний клімат. Частка коштів, виділених державних бюджетом за 2004-2013 рр. не перевищила й 3%. [табл.1, рис. 1].

Отже,тенденції інноваційної діяльності останніх років засвідчують про наявність значних проблем та низький рівень розвитку інноваційної діяльності в Україні, що, в свою чергу, негативно відображається на конкурентоздатності продукції та розвитку економіки в цілому.

Тож враховуючи ці факти необхідним та найважливішим у фінансово-кредитному забезпеченні є удосконалення механізму та збільшення обсягів бюджетного фінансування інновацій.

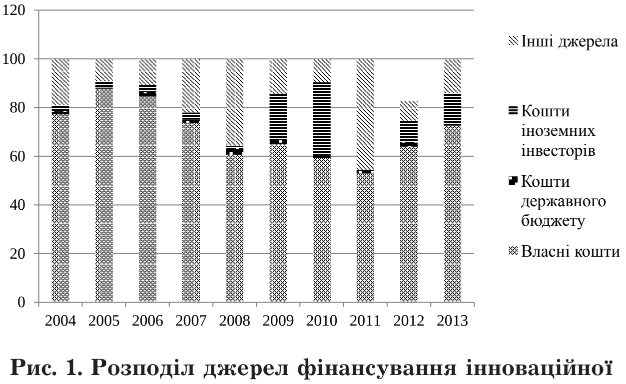

Рис. 1. Розподіл джерел фінансування інноваційної діяльності з 2004 по 2013 роки

Розроблено автором за даними [13]

Про низьку інноваційну активність підприємств свідчать показники обсягів реалізованої інноваційної продукції в Україні. У 2012-2013 рр. цей показник зменшився до 3,3% (для порівняння – в Євросоюзі – 75%). Крім цього, спостерігається безупинне зниження рівня наукомісткості вітчизняної продукції [табл. 2].

Основна проблема, що гальмує інноваційну діяльність в Україні це – недосконала система нормативно-методологічного забезпечення та державної підтримки. Досить довгий період інноваційному законодавству України була властива певна фрагментарність та непослідовність. Нині в Україні діє 14 законів, понад 50 підзаконних актів, виданих

Кабінетом Міністрів України, а також понад 100 правових актів відомчого характеру, які регулюють питання інноваційної діяльності підприємств. Разом з тим, більшість механізмів державної фінансової підтримки та податкового стимулювання, передбаченого цими актами, не можуть бути застосовані в повному обсязі. Відсутність системного підходу та єдиної науково-технологічної та інноваційної політики не компенсується збільшенням кількості законодавчих і нормативно-правових актів, численними змінами та доповненнями до них. Адже, як свідчить досвід, чим частіше змінюються правові норми, тим гірше вони виконуються [2, с. 282].

Таблиця 2

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Рік	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Впроваджено нових технологічних процесів	У т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	Освоєно виробництво інноваційних видів продукції	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової%
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8
2012	13,6	2188	554	3403	942	3,3
2013	13,6	1576	502	3138	809	3,3

Джерело: [13]

Для того щоб збільшити обсяги залучення кредитних ресурсів, доцільно провести такі заходи:

- створити ефективну систему інноваційного кредитування (застосування кредитування малого інноваційного підприємництва під гарантії великих підприємств, зменшення відсоткової ставки за інноваційними кредитами);
- надавати безвідсоткові кредити чи кредити на пільгових умовах малим підприємствам, що займаються науковими розробками;
- використовувати досвід країн з розвиненою економікою,де значного поширення набуває кредитування й інвестування малих підприємств так званими «бізнес-ангелами» – суб'єктами підприємницької діяльності, які ризикують невеликою часткою капіталу, сподіваючись на багаторазове збільшення вкладених коштів. Невеликі суми дадуть змогу розгорнути діяльність, а в разі успіху (що особливо стосується інноваційної діяльності) – підключити до фінансового забезпечення малих підприємств інші фонди [9];
- у банківській системі розширити ресурсну базу, це приведе до ефективного використання кредитних ресурсів не тільки на поповнення обігових коштів, а й на реалізацію інноваційних проектів малим бізнесом тощо.

Також у структурі кредитних ресурсів можуть використовуватися кошти венчурних фондів, які у розвинених країнах широко використовують уже не одне десятиліття. Венчурне фінансування передбачає надання малим підприємствам коштів без обов'язкових економічних гарантій або застави, на відміну від банківського кредитування. Воно може розглядатися із двох точок зору: по-перше венчурне фінансування передбачає вагомий внесок коштів у ризикові з погляду фінансових результатів проекти, перш за все, в галузі високих технологій і, по-друге означає довго- або середньотермінові інвестиції у вигляді кредитів або вкладень в акції, що їх здійснюють венчурні фонди з метою створення і розвитку невеликих компаній [10].

В Україні існує значний нереалізований інвестиційний потенціал, зокрема потенціал фізичних осіб. За різними дослідженнями науковців, у населення вдома зберігається 60-70% заощаджень, тоді як банківською системою України мобілізовано в депозити і цінні папери лише 30% нагромаджень населення. Така низька активність пояснюється втратою довіри до українських цінних паперів та банківської системи.

В умовах гострого дефіциту інвестиційних ресурсів залучення заощаджень громадян у національну економіку набуває особливої актуальності для активізації інноваційного розвитку країни. Тому саме фінансові посередники забезпечують акумулювання заощаджень індивідуальних інвесторів та переливання коштів від кредиторів до позичальників, від постачальників інвестиційного капіталу до споживачів. Тож для забезпечення фінансування інноваційного розвитку на сучасному етапі необхідні активні дії, спрямовані на розвиток небанківських фінансових посередників, зокрема інституційних інвесторів – страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних компаній (фондів).

Висновок. Впровадження у виробництво новітніх досягнень науки і техніки набуває особливого значення у сучасній світовій економіці. У період світової економічної кризи конкурентоспроможними є підприємства та галузі, що активно впроваджують та використовують інноваційні технології. Разом з тим, Україна продовжує розвиватися як країна з високою часткою сировинних галузей промисловості, а інноваційний розвиток не став однією з головних ознак зростання національної економіки.

Таким чином, формування та розвиток ефективного фінансового механізму інноваційного розвитку підприємств, повинно стати на макрорівні дієвим важелем забезпечення диверсифікації економіки, заснованої на застосуванні знань та впровадженні інновацій та справляти значний вплив на забезпечення сталого економічного зростання. На мікрорівні фінансовий механізм інноваційного розвитку покликаний сприяти прискореному зростанню венчурного підприємництва, яке на даному етапі розвитку потребує стабільного фінансово-кредитного забезпечення. У структурі фінансового механізму венчурне підприємництво забезпечується функціонуванням фінансово-кредитної системи України, особливо в частині діяльності інституційних інвесторів, які через наявність накопичених власних інвестиційних ресурсів можуть сприяти активізації інноваційного розвитку країни.

Список літератури:

1. Бланк И. А. Основи фінансового менеджменту. Т. 1 / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Ольга, 2001. – 592 с.
2. Висоцька І. Б. Стан та проблеми інноваційної діяльності промисловості України / І. Б. Висоцька // Наук. вісн. НЛТУ України. 2008. – № 18.10 – 385 с.

3. Волошин Л. І. Фінансова політика держави з питань розвитку інфраструктури інноваційної діяльності // Наукові записки. Серія «Економіка». – 2010. – Випуск 14. – С. 347-353.
4. Замрига А. Б. Роль фінансування в інноваційному процесі // Збірник наукових праць Економічний дискус. – 2014. – № 2. – С. 117.
5. Дзензерський Д. В., Скірневська О. А. Система бюджетного управління фінансовою діяльністю корпорації та її удосконалення // Вісник ДУЕП. – 2013. – № 1. – С. 150-156.
6. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент / Г. Г. Кірейцев / Житомир: ЖІТІ, 2001. – 440 с.
7. Колесова І. В. Фінансовий механізм корпорацій та напрями його модернізації // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 229-240.
8. Крамаренко Г. А. Финансовый анализ и планирование / Г. А. Крамаренко. – Днепропетровск: Издательство ДА-УБП, 2001. – 232 с.
9. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. – Автореферат дис. доктора екон. наук 08.04.01 – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – 26 с.
10. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.
11. Сизоненко В. О. Роль фінансової політики у розв'язанні суперечностей становлення національної інноваційної системи / Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 2. – С. 35–39.
12. Фінансовий менеджмент: підручник / Під кер. А. М. Поддерьогина. – К.: КНЕУ, 2005. – 536 с.
13. Джерела фінансування інноваційної діяльності – Електрон. ресурс / Режим доступу:http://www.ukrstat.gov.ua/

Бондаренко А.Н.
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы

ПУТИ АКТИВИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
Исследуются теоретические основы финансового механизма, обосновывается необходимость создания эффективного финансового механизма инновационного развития предприятий. Исследованы проблемы осуществления инновационной деятельности малыми предприятиями. Обоснована необходимость использования государственной финансовой поддержки инновационной деятельности малых предприятий и предложены основные меры, которые будут способствовать инновационному развитию.
Ключевые слова: финансовый механизм, инновационный процесс, предприятие, экономика, потенциал.

Bondarenko A.N.
Black Sea State University named after Petro Mohyla

WAYS THAT WILL CONTRIBUTE TO INNOVATIVE DEVELOPMENT IN ENTERPRISE

Summary
Examines the theoretical framework of the financial mechanism, the necessity of creating an effective financial mechanism of innovative development of enterprises. Examine the problems of innovation in small enterprises. The necessity of the use of public financial support for innovation activities of small businesses and the proposed key measures that will contribute to innovative development.
Keywords: financial mechanism, innovation, enterprise, economy, potential.

УДК 330.341.1

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ПЕРІОД ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Бондар-Підгурська О.В., Головко О.М.
Полтавський університет економіки і торгівлі

Розглянуто особливості впливу інноваційної політики підприємств переробної промисловості (виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів) на їх розвиток. На основі проведеної оцінки ефективності реалізації інноваційної політики ПАТ «Полтавакондитер» у розрізі її складових надано рекомендації щодо підвищення результативності роботи товариства в період цивілізаційного вибору України.
Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна політика, переробна промисловість, підприємство, оцінювання.

Постановка проблеми. Перехід світової економіки на нову хвилю технологічного розвитку, а також необхідність цивілізаційного вибору України обумовили посилення інноваційної активності підприємств переробної промисловості, зокрема виробництва какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів, що пов'язано з аспектами здорового харчування населення та питаннями його безпеки. За допомогою ефективної інноваційної політики забезпечується узгодження якісних і кількісних зв'язків всіх елементів інноваційної системи підприємства, створюються умови для безперервного інноваційного саморозвитку, підвищення ефективності виробництва і зростання конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідження теоретичних аспектів формування та реалізації інноваційної політики підприємства започатковані та розвинуті в працях зарубіжних учених Й. Шумпетера [13], Т. Брайана [3], О. Волкова [5], С. Іллєнкової [6], а також в наукових працях вітчизняних вчених О. Поповича [11], С. Ілляшенко [8], Б. Маліцького [12], О. Бондар-Підгурської [2] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на множинність публікацій із проблем інноваційної діяльності, окремі теоретичні та практичні проблеми залишаються висвітленими не в достатній мірі, зокрема потребують удосконалення практичні та методичні підходи до оцінки ефективності реалізації інноваційної політики переробної промисловості, зокрема виробництва какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів.

Мета статті. Метою даного дослідження є оцінка ефективності реалізації інноваційної політики підприємств переробної промисловості, зокрема ПАТ»Полтавакондитер» в контексті її складових та розробка рекомендацій щодо її підвищення.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи дослідження вчених щодо інноваційної політики підприємств, можна зробити висновок про різноплановість їх думки стосовно складових інноваційної політики. Так, деякі вчені до складових інноваційної політики відносять [6, с. 109-114; 1, с. 48]: маркетингову політику; політику в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР); політику структурних змін; технічну політику та інвестиційну політику. Іншої думки дотримуються російські вчені Морозов Ю.П., Гаврилов О.І., Городнов А.Г. Складовими інноваційної політики вони [10, с. 31] вважають: попит на інновації; створення нової продукції; розробка нової технології та структурні зміни. Колектив вчених Волков О.І., Денисенко М.П., Гречан А.П., Ілляшенко С.М. та інші [4, с. 286; 7, с. 114; 8, с. 84] стверджують, що складовими інноваційної політики підприємства є: цілі (якого результату бажаємо досягти); стратегії (яким чином досягти обраної мети) та інноваційну діяльність по реалізації інноваційної стратегії. На нашу думку, більш повним та змістовним є висвітлення даного питання Г.І. Лановською [9], яка вважає складовими інноваційної політики підприємства – маркетингову політику; політику в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР); політику структурних змін; технічну, фінансову та інвестиційну політику. Вказані складові інноваційної політики розглянемо на основі дослідження діяльності ПАТ»Полтавакондитер» (табл. 1).

Результати аналізу діяльності ПАТ «Полтавакондитер» свідчать, що ключовою групою показників оцінки ефективності реалізації інноваційної політики щодо маркетингу інновацій є формування напрямків інноваційного оновлення підприємства. У 2011, 2012 та 2013 роках коефіцієнт оновлення продукції ПАТ»Полтавакондитер» був у межах від 58 до 20%, тобто відбувається зменшення часток інноваційної продукції у загальному виробництві. Сам по собі факт оновлення продукції є позитивним, але частка інноваційного оновлення в обсязі виробництва галузі протягом періоду, що досліджується поступово зменшилась від 3% до 1%.

Що стосується показників групи «дослідження ринку», слід відмітити, що усі вони наслідують тенденцію зменшення протягом аналізуємого періоду. Так, частка ринку ПАТ»Полтавакондитер» у галузі не значна і складає 2%, у той час як частка ринку лідера галузі становить 24%.

Далі оцінимо ефективність реалізації інноваційної політики товариства за наступною складовою – політика в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР). На ПАТ»Полтавакондитер» здійснювалось фінансування витрат на наукові дослідження і розробки та капітальні витрати, але прибутку одержаного за рахунок капіталовкладень інноваційного характеру у звітності не відображено. Показники дослідницького виробництва, як складової політики в галузі НДДКР, а саме: коефіцієнти рентабельності налагодження і відпрацювання технологічного процесу та розширення асортименту продукції розрахувати було неможливо. ПАТ»Полтавакондитер» не затвердив обсяг витрат пов'язаних з відпрацюванням технологічних процесів та змін асортименту продукції. На нашу думку, потрібно звернути увагу на зміну підходів до обліку витрат за даними напрямками, що дозволить поглибити аналіз вибору та впровадження нових технологій.

Оцінювання показників технологічної політики ПАТ»Полтавакондитер» дозволило дійти висновку, що товариство майже не фінансувало витрати ін-

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Бондар-Підгурська О.В., Головко О.М., 2015

новаційного характеру, проте динаміка фінансування має позитивну тенденцію. Капітальні вкладення сприяють нарощенню обсягів продукції, частка капітальних вкладень на 1 грн. продукції у 2011 році склала 0,21, а у 2013 році – 0,25.

Таблиця 1

Оцінка складових інноваційної політики ПАТ»Полтавакондитер» у 2011-2013 роках

Показники	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Маркетинг інновацій			
Коефіцієнт оновлення продукції	0,58	0,26	0,20
Частка інноваційного оновлення в обсязі виробництва галузі в цілому	0,03	0,02	0,01
Частка інноваційного оновлення відносно лідера галузі	0,10	0,09	0,08
Дослідження ринку			
Частка ринку(за обсягом виробництва)	0,03	0,02	0,02
Частка ринку (за вартісними показниками)	0,04	0,03	0,02
Частка ринку відносно лідера галузі	0,14	0,11	0,08
Часта ринку лідера галузі (Корпорація Рошен)	0,28	0,27	0,24
Політика в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт			
Коефіцієнт рентабельності витрат на наукові розробки	0,06	0,03	-
Коефіцієнт рентабельності наукових досліджень і розробок за прибутком від звичайної діяльності	3,4	1,45	0,04
Коефіцієнт результативності наукових досліджень	-	-	-
Технологічна політика			
Коефіцієнт інноваційності витрат	0,0008	0,0006	0,0006
Коефіцієнт капітальних вкладень на 1 грн приросту продукції	0,21	0,03	0,25
Політика структурних змін			
Коефіцієнт використання робочого час	0,84	0,83	0,81
Коефіцієнт витрат на управління організаційною структурою	0,05	0,08	0,08
Фондоозброєність, грн./особу	46,40	48,53	95,53
Технічна політика			
Коефіцієнт зносу основних засобів	0,48	0,51	0,52
Коефіцієнт оновлення основних засобів	0,05	0,04	0,08
Коефіцієнт відтворення основних засобів	1,06	0,91	0,08
Комунікаційна політика			
Частка витрат на рекламу в збуті підприємства	0,05	0,08	0,09
Коефіцієнт ефективності реклами та засобів стимулювання збуту	3,58	3,91	2,16
Коефіцієнт рентабельності продаж	0,14	0,17	0,18
Виробнича політика			
Коефіцієнт використання виробничих потужностей	0,41	0,33	0,27
Коефіцієнт придатності основних засобів	0,52	0,49	0,48
Фондовіддача, грн	5,41	4,70	4,31
Інвестиційна політика			
Коефіцієнт економічного зростання	24,61	0,05	0,02
Коефіцієнт економічної ефективності капіталовкладень	0,02	0,35	0,40
Рівень операційного левериджу	1,06	0,78	0,95
Фінансова політика			
Коефіцієнт фінансової стійкості	3,07	4,09	4,92
Коефіцієнт фінансування капіталовкладень	0,04	0,05	0,07
Коефіцієнт фінансової незалежності	0,51	0,51	0,46
Рівень фінансового левериджу, %	1,64	1,50	0,65

Джерело: Розраховано авторами на основі опрацювання літературного джерела [9] та статистичної звітності ПАТ «Полтавакондитер»

Внутрішнє середовище та організаційні заходи товариства впливають на ефективність реалізації його інноваційної політики. Так, аналіз організації робочого часу показав, що згідно коефіцієнту використання робочого часу ПАТ»Полтавакондитер» працює ритмічно. Товариство не мало проблем з формуванням персоналу. Показник використання робочого часу 0,80% дозволяє наголосити на необхідності підвищення ефективності продуктивності праці шляхом збільшення обсягів виробничих процесів за допомогою впровадження інноваційних технології. Коефіцієнт ефективності управління характеризує частку адміністративних витрат на 1 грн. виготовленої продукції, як бачимо з даних наведених у таблиці 1, в цілому товариство забезпечує мінімальну частку при достатньому обсязі виробництва продукції. Оцінка фондоозброєності ПАТ»Полтавакондитер» показала, що персонал забезпечений основними засобами на достатньому рівні, і обладнання постійно оновлюється.

Необхідність та можливість впровадження новацій визначає технічна політика, завданням якої є вивчення можливостей виробництва і вимог до нього, за необхідності усунення виявлених невідповідностей та розроблення напрямів технічного переозброєння та інноваційного оновлення виробничих процесів. Одним з вагомих показників, що характеризує технічний стан основних засобів є коефіцієнт зносу. Він показує питому вагу вартості основних засобів, що вже перенесена на вироблену продукцію. На ПАТ»Полтавакондитер» за досліджуваний період коефіцієнт зносу збільшився з 0,48 до 0,52. Коефіцієнт оновлення відображає інтенсивність оновлення основних засобів і показує частку вартості засобів, які надійшли за аналізований період у їх загальній вартості на кінець періоду. На ПАТ»Полтавакондитер» відбувається позитивна динаміка даного коефіцієнту, він збільшився від 5% до 8%. Коефіцієнт відтворення основних засобів розраховується як відношення капіталовкладень до вартості введених основних засобів. Як бачимо, вказаний показник з кожним роком зменшується, що є негативним фактором.

У складі технічної політики досить важливу роль відіграє комунікаційна політика, що включає в себе формування якісної рекламної діяльності товариства. Дані таблиці 1 показують, що частка витрат на рекламу у збуті продукції ПАТ»Полтавакондитер»

збільшилася від 5% до 9%, що відповідно вплинуло на збільшення коефіцієнта рентабельності продажу від 14% до 18%.

Виробнича політика напряму залежить від технічних можливостей та замовлень простимульованих рекламою: ефективність виробничих процесів відображається на результатах діяльності підприємства. Про це свідчать показники реалізації виробничої політики ПАТ»Полтavaкондитер». Показник використання виробничих потужностей показує ділову активність підприємства та ефективність роботи служби збуту. Показник придатності показує питому вагу основних засобів, які придатні для подальшого використання у процесі виробництва продукції. Найважливішим узагальнюючим показником ефективності використання основних засобів є фондовіддача. Цей показник показує, скільки продукції виробляється на 1 грн. основних засобів. Як бачимо, усі показники наслідують негативну тенденцію, що підтверджує висновок про зниження ефективності реалізації виробничої політики та ефективності використання основних засобів ПАТ»Полтавакондитер».

Економічна політика підприємства визначає потреби та напрями реального інвестування, можливості інноваційного оновлення виробництва, показники ефективності. Коефіцієнт стабільності економічного зростання характеризує стабільність одержання прибутку, який залишається на підприємстві для його інноваційного розвитку. Коефіцієнт стабільності економічного зростання розраховують як відношення різниці між чистим прибутком і дивідендами, що їх виплачено акціонерам, до власного капіталу. На ПАТ»Полтавакондитер» спостерігається негативна динаміка даного показника, оскільки у 2012 та 2013 рр. дивіденди не виплачувалися.

Коефіцієнт економічної ефективності капіталовкладень визначає той економічний ефект, який можна отримати, вкладаючи капітал у підприємство даної галузі економіки. Операційний леверидж – це потенційна можливість впливати на прибуток підприємства шляхом зміни структури собівартості продукції та обсягів її випуску. Операційний леверидж на ПАТ»Полтавакондитер» з кожним роком зменшується, що негативно впливає на ефективність господарської діяльності, а також інноваційної політики.

Головним завданням реалізації фінансової політики у складі інноваційної є забезпечення формування достатнього обсягу та оптимального складу джерел фінансування. Єдиним власним джерелом приросту є прибуток. Приріст прибутку забезпечується приростом обсягу реалізації продукції (операційний леверидж) та формуванням оптимального обсягу і структури капіталу (фінансовий леверидж). Можливість залучення позичкових джерел залежить від фінансового стану підприємства. Він характеризується фінансовою незалежністю і стійкістю. Оптимізацію обсягу позичкових коштів визначає показник фінансового левериджу. Як показують дані таблиці, вказаний показник з кожним роком зменшується, хоча й має позитивне значення. Частку капіталу вкладеного в реальні інвестиції показує коефіцієнт фінансування капіталовкладень. На ПАТ»Полтавакондитер» частка капіталу вкладеного в реальні інвестиції незначна, але позитивним є її зростання у динаміці.

У досліджуваному період виявлено, що ПАТ»Полтавакондитер» було фінансово стійким. Товариство є фінансово незалежним, але динаміка показника в цілому негативна, що свідчить про недосконалу фінансову політику. Зменшення фінансового левериджу супроводжується підвищенням ступеня фінансового ризику, пов'язаного з можливою нестачею коштів для виплати відсотків за довгостроковими кредитами. Незначна зміна прибутку до оподаткування і рентабельності інвестованого капіталу в умовах високого фінансового левериджу може призвести до значної зміни чистого прибутку, що є небезпечним у ситуації спаду виробництва.

Висновки і пропозиції. На основі оцінки впливу інноваційної політики на результати діяльності ПАТ»Полтавакондитер», що проведено у розрізі складових інноваційної політики, а саме маркетингової політики; політики в галузі науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР); політики структурних змін; технічної, фінансової та інвестиційної політики, можна зробити наступні висновки.

Дослідивши маркетинг інновацій можна відмітити: формування напрямів інноваційного оновлення, але частка інноваційного оновлення ПАТ»Полтавакондитер» в обсязі виробництва галузі протягом досліджуваного періоду поступово зменшилась від 3% до 1%; ринок кондитерської галузі має нормальну ринкову конкуренцію, і є безпечним, що позитивно для формування інноваційної політики.

Політика в галузі науково-дослідницьких дослідницько-конструкторських робіт засвідчила, що: коефіцієнт інноваційності витрат в цілому відповідав тенденціям запровадження нових технологій; підприємство не фінансувало витрати пов'язані з відпрацюванням технологічних процесів та змін асортименту продукції (взагалі відсутнє дослідницьке виробництво).

Політика структурних змін показала готовність підприємства та його колективу до запровадження тих чи інших інноваційних перетворень, а саме: персонал забезпечений основними засобами на достатньому рівні, обладнання постійно оновлюється.

Технічна політика ПАТ»Полтавакондитер» характеризується: незначним розширеним відтворенням основних засобів в основному завдяки капітальному ремонту і незначному їх придбанні; досить малими витрати на рекламу та неефективним формуванням комунікаційного напряму; недостатнім рівнем використання виробничих потужностей – 30%.

Досліджуючи інвестиційну політику підприємства нами визначено, що: не завжди забезпечується достатній рівень ефективності капітальних вкладень через відсутність абсолютного приросту чистого прибутку, згідно показників операційного левериджу цього можна досягти завдяки збільшенню обсягів виробництва; підприємство є фінансово стійким, незалежним, що є позитивним фактором при формуванні і реалізації інноваційної політики.

Перспективи подальших досліджень обраного напряму полягають у формуванні методичних рекомендацій щодо розробки узагальнюючого (інтегрального) показника інвестиційної політики ПАТ»Полтавакондитер».

Список літератури:
1. Бланк И. А. Словарь – справочник Финансового менеджера. – К.: «Ника-Центр», 1998. – 480 с.
2. Бондар-Підгурська О. В. Механізми гармонізації національних інтересів у контексті інноваційного соціально орієнтованого розвитку промисловості України / О. В. Бондар-Підгурська // Бізнес Інформ. – 2014. – № 6. – С. 84-91.
3. Брайан Т. Управление научно –техническими нововведениями / Т. Брайан. – М.: Экономика, 1989. – 312 с.
4. Войчак А. В. Маркетинговий менеджмент: підруч. / А. В. Войчак – К.: КНЕУ, 1998. – 210 с.
5. Волков О. І. Економіка та організація інноваційної діяльності / О. І. Волков. – Підручник (третє видання). – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 662 с.
6. Ильенкова С. Д. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов / С. Д. Ильенкова, Л. М. Гохберг, С. Ю. Ягудин и др.; под. Ред. С. Д. Ильенковой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 318 с.
7. Инновационный менеджмент: учеб. пособ. / [под ред. С. Д. Ильенковой]. Москва; Юнити, 2001. – 327 с.
8. Ілляшенко С. М. Товарна інноваційна політика: підруч. / С. М. Ілляшенко, Ю. С. Шипуліна. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 281 с.
9. Лановська Г. І. Методичні підходи до оцінки інноваційної політики підприємств спиртової промисловості: монографія / Г. І. Лановська. – К.: МВЦ «Медінформ», 2013. – 204 с.
10. Мединський В. Г. Инновационный менеджмент: учеб. / В. Г. Мединський. – Москва; ИНФРА-М 2002. – 295 с.
11. Попович О. С. Динаміка наукового потенціалу і проблеми інноваційного розвитку економіки України / О. С. Попович / НТУУ «КПІ». Зб. матеріалів 5-ї Всеукраїнської науково- практичної конференції з міжнародною участю «Сучасні підходи до управління підприємством». – К., 2014. – С. 12-18.
12. Прогноз науково-технологічного та інноваційного розвитку України / Під редакцією акад. НАН України А. П. Шпака та акад. АПН України А. М. Гуржія. Упорядники: Маліцький Б. А., Попович О. С. Збірник матеріалів. – К.: Фенікс, 2006. – 160 с.
13. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – [Пер. с нем.]. – М: Прогресс, 1982. – 453 с.

Бондарь-Подгурская О.В., Головко А.Н.
Полтавский университет экономики и торговли

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ПЕРИОД ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ВЫБОРА УКРАИНЫ

Аннотация
Рассмотрены особенности влияния инновационной политики предприятий перерабатывающей промышленности (производство какао, шоколада и сахарных кондитерских изделий) на их развитие. На основе проведенной оценки эффективности реализации инновационной политики ОАО «Полтаваковдитер» в разрезе ее составляющих даны рекомендации по повышению результативности работы акционерного общества в период цивилизационного выбора Украины.
Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационная политика, перерабатывающая промышленность, предприятие, оценка

Bondar-Podhurskaya O.V., Golovko O.N.
Poltava University of Economics and Trade

FEATURES OF EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF IMPLEMENTATION OF THE INNOVATION POLICY IN PROCESSING INDUSTRY DURING CIVILIZATIONAL CHOICE OF UKRAINE

Summary
The peculiarities of the influence of the innovation policy of the enterprises of processing industry (manufacture of cocoa, chocolate and sugar confectionery) on their development. Based on the evaluation of the effectiveness of innovation policy implementation PJSC «Poltavakonditer» in terms of its components and recommendations on improving the performance of association between Ukraine civilizational choice.
Keywords: innovation, innovation policy, manufacturing, enterprise evaluation.

УДК 657.1:005.934

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

Боримська К.П.
Житомирський державний технологічний університет

Вступ: розробка теорії і методології концепції інтегрованої каталактичної облікової системи, спрямованої на забезпечення моделі управління підприємством максимально повною та якісною обліковою інформацією, що дозволяє приймати ефективні управлінські рішення, за значущістю та потенційними наслідками є однією з пріоритетних наукових проблем сучасності. Мета: розкрити зміст методологічної складової концепції інтегрованого каталактичного облікового забезпечення системи економічної безпеки підприємства. Методи: системний та інституціональний підхід, метод причинно-наслідкового зв'язку та моделювання. Результати: окреслено основні перспективні напрямки методології бухгалтерського обліку в системі економічної безпеки підприємств (визначено методи та форми регулювання інструментів залучення іноземних інвестицій через удосконалені механізми реалізації зміненої методології бухгалтерського обліку, які сприяють підвищенню економічної безпеки прав інвесторів, та збереженню інтересів і безпеки суб'єктів господарювання, а отже, держави та суспільства в цілому.
Ключові слова: концепція інтегрованої каталактичної облікової системи, методологія, інвестиції, похідні фінансові інструменти, економічна безпека.

Постановка проблеми. Глибокий аналіз теоретичних положень і практики господарювання в умовах ризику й невизначеності, притаманних ринковому механізму, переконують нас у тому, що головними завданнями економічної безпеки підприємства виступає гарантована стабільність і висока ефективність його функціонування й забезпечення високого потенціалу розвитку в нинішній період та в перспективі.

Концепція системи забезпечення економічної безпеки підприємства є складовою частиною загальної концепції підприємства. В сучасних умовах найбільшу актуальність набувають завдання аналізу та прогнозування банкрутства підприємств з позиції економічної безпеки. Підприємство, зіткнувшись з фінансовими труднощами, має дати оцінку сформованої ситуації й, оцінивши ступінь своїх фінансових проблем, прийняти рішення про своє подальше функціонування, виробити заходи щодо попередження банкрутства або прийняти рішення про ліквідацію підприємства.

Вважаємо, що такий підхід до побудови концепції системи забезпечення економічної безпеки підприємства є обмеженим та потребує розробки заходів превентивного характеру – недопущення до банкрутства суб'єкта господарювання. Стратегія повинна бути спрямована на забезпечення стратегічної стійкості структур усіх рівнів господарювання, їх економічної безпеки. На рівні окремо взятого суб'єкта господарювання при цьому виступає на перший план необхідність наявності цілісної інформаційної системи, яка відповідає стратегії управління підприємством, що розвивається в контексті нової ідеології побудови комплексної системи економічної безпеки бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми методології, теоретичного і практичного обґрунтування необхідності бухгалтерського відображення та контролю ризиків й загроз в цілях функціонування системи економічної безпеки підприємства присвятили наукові дослідження вітчизняні й зарубіжні вчені та науковці: Є.В. Афанасьєв, С.М. Бичкова, В.П. Бондар, Ф.Ф. Бутинець, І.М. Вигівська, Л.В. Гнилицька, Є.Д. Дмитриченко, С.М. Дячек, А.Я. Кізима, М.О. Козлова, М.Д. Корінько, Л.М. Кіндрацька, Я.Д. Крупка, І.О. Макаренко, А.П. Минка, Ф. Найт, М.М. Орищенко, І.Б. Русієва, Я.В. Соколов та М.Л. Пятов, І.Ф. Таусова, А.С. Толстова, Г.В. Савицька, І.І. Сахарцева, В.С. Терещенко, Р.Л. Хом'як, А.Є. Шевельов.

Мета статті полягає в окресленні векторів концепції облікового забезпечення системи економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Концептуальна основа сучасної теорії бухгалтерського обліку лише незначною мірою відповідає вимогам інформаційного суспільства та змісту інформаційно-інтелектуального економічного середовища. Слушними в цьому контексті є зауваження І.Й. Яремка [2]: «забезпечення об'єктивними даними фінансових відносин, зокрема зниження інвестиційних ризиків, вимагає нового (додаткового) обсягу даних, їх структуризації, які необхідні для управління економічними процесами, загалом».

Отже, вирішення проблеми інтеграції ретроспективного та перспективного обліку вчені розглядають як важливу теоретичну і практичну проблеми формування сучасної теорії обліку, при цьому, за висновком С.Ф. Легенчука, «в бухгалтерському обліку відсутнє єдине трактування поняття «парадигма бухгалтерського обліку», і, зокрема, парадигма бухгалтерського обліку як науки» [1, с. 99].

На основі методології системного дослідження нами запропоновано концепцію інтегрованого каталактичного облікового забезпечення системи економічної безпеки підприємства для цілей управління, яка повинна володіти низкою характеристик (неадитивність, раціональність, емерджентність, безперервність функціонування і розвитку, розмірність, синергічність, інерційність, адаптивність) та трьома векторами своєї реалізації (управлінський, методологічний та технічний аспекти інтеграції). Цінність запропонованої концепції обумовлена значенням запропонованих аспектів в удосконаленні теорії економічної безпеки підприємства (наочне обґрунтування запропонованих концептуальних положень представлені на рис. 1).

В контексті даного дослідження окреслимо основні перспективні напрямки методології бухгалтерського обліку в системі економічної безпеки підприємств.

Одна з найважливіших тенденцій розвитку сучасної вітчизняної економіки – зростання інвестицій. Відомо, що саме збільшення обсягів інвестицій, як зовнішніх, так і внутрішніх, характеризує конкурентоспроможність економіки. Тим не менш, інвестор і «потенційний об'єкт інвестування» не завжди знаходять один одного в складній системі інвестиційних взаємовідносин. Процес інвестування ускладнюється декількома факторами, з якими інвестор має справу

© Боримська К.П., 2015

в процесі прийняття рішення. Одним з них є вибір об'єкта інвестування, або, іншими словами, інвестиційно привабливого підприємства. Всім відомо, що, приймаючи таке рішення, інвестор ґрунтується на співвідношенні ризику і доходу. Однак при наявності великого масиву інформації і безлічі працюючих на ринку підприємств прийняти об'єктивне і найбільш ефективне рішення буває вкрай непросто. Для вирішення цього питання необхідно розробити порядок формування показників для оцінки інвестиційної привабливості підприємства і на цій основі запропонувати форми зовнішньої і внутрішньої звітності для розкриття інформації про джерела фінансування, що істотно спростить завдання аналізу і вибору об'єкта інвестування.

Для вирішення цих проблем пропонуємо розробити регламент ведення в системі інтегрованого фінансово-управлінського обліку синтетичного рахунку 86 «Витрати на інвестиційні проекти» з відкриттям субрахунків та веденням аналітичного обліку на базі запропонованих форм управлінської звітності, дані рекомендації з оцінки активів у відповідність із справедливою вартістю, що дозволить прозоро відстежувати інвестиційні процеси на підприємстві і реально оцінювати вартість активів.

Удосконаленню підлягає і зміст зовнішньої інвестиційної звітності, що забезпечує обґрунтування інвестиційних рішень з урахуванням напрямків діяльності, структури підприємства та його господарських зв'язків у системі заходів зниження інформаційних ризиків, що дозволяє розширити коло заінтересованих інвесторів і знизити початкові ризики вкладення капіталу за рахунок наявності оперативної і відкритої інформації про інвестиційні процеси підприємства.

Глобалізація фінансів і фінансового ринку сприяла структурним змінам, що виникли в національних і міжнародних фінансових системах протягом останніх двох десятиріч. Як наслідок, фінансовий ринок став мінливішим і більш непередбачуваним (постійні коливання курсів валют, котирувань цінних паперів і процентних ставок за кредитами), що дало поштовх до розвитку складних фінансових інструментів, зокрема фінансових деривативів. З їх допомогою процес управління ризиками став більш досконалим, що дозволило вивести світові валютно-фінансові відносини на більш високий рівень розвитку.

Для подальшого розвитку ринку деривативів необхідно всебічно та глибоко проаналізувати уроки світової кризи фінансової системи та існуючі в Україні проблеми та недоліки розвитку похідних фінансових інструментів і максимально враховувати їх при подальшій розбудові ринку похідних інструментів України. Отже, широке запровадження деривативів в Україні стане можливим у середньостроковій перспективі після вирішення всіх проблем та при забезпеченні відповідних умов розвитку валютного, фондового ринків та економіки України в цілому. Нами також здійснено поступ в цьому напрямі шляхом внесення пропозицій в частині: 1) методологічної складової – розробка комплексної методики відображення операцій з похідними фінансовими інструментами та затвердження єдиного внутрішнього документу, що затверджується у складі облікової політики підприємства – політики оцінки з охопленням усіх видів портфелів, які знаходяться на балансі, так і поза балансом підприємства; 2) організаційної складової – розробка пакету внутрішньої бухгалтерської звітності щодо операцій з похідними фінансовими інструментами.

В результаті дослідження концептуальних підходів до управлінського обліку в спектрі забезпечення економічної безпеки підприємства зроблено висновок, що обліку для цілей управління, який відповідав би вимогам внутрішніх користувачів, необхідна своя спеціальна концепція, заснована на необхідності формування інформації, яка може бути використана для прийняття рішень в частині підвищення економічної безпеки. У цьому контексті розроблені етапи формування інформаційної системи управлінського обліку як частини комплексної обліково-інформаційної системи служать завданням стратегічного планування; ефективного використання ресурсів; аналізу й оцінки ефективності діяльності в цілому підприємства та його структурних підрозділів; об'єктивного прийняття управлінських рішень; удосконалення інформаційних потоків; встановлення елементів чи заходів, на які керівництво може впливати та шукати шляхи оцінки ризику та чутливих факторів, що в цілому спрямовано на підвищення економічної безпеки підприємства.

В цілях розвитку комунікаційної складової у відносинах «підприємство-податкова інспекція-підприємство» пропонуємо передбачення низки податкових застережень в договірній політиці суб'єкта господарювання, які служать зменшенню можливих витрат, пов'язаних з веденням претензійної роботи, виступають інструментом захисту прав та інтересів контрагента через поновлення чи визнання права на задекларовані у податковій звітності суми, й в кінцевому підсумку інструментом подолання необачності у виборі контрагента й забезпеченню належного рівня економічної безпеки вітчизняних підприємств в умовах невизначеності й частих змін податкового законодавства.

Висновки і пропозиції. В умовах динамічного розвитку інформаційних про-

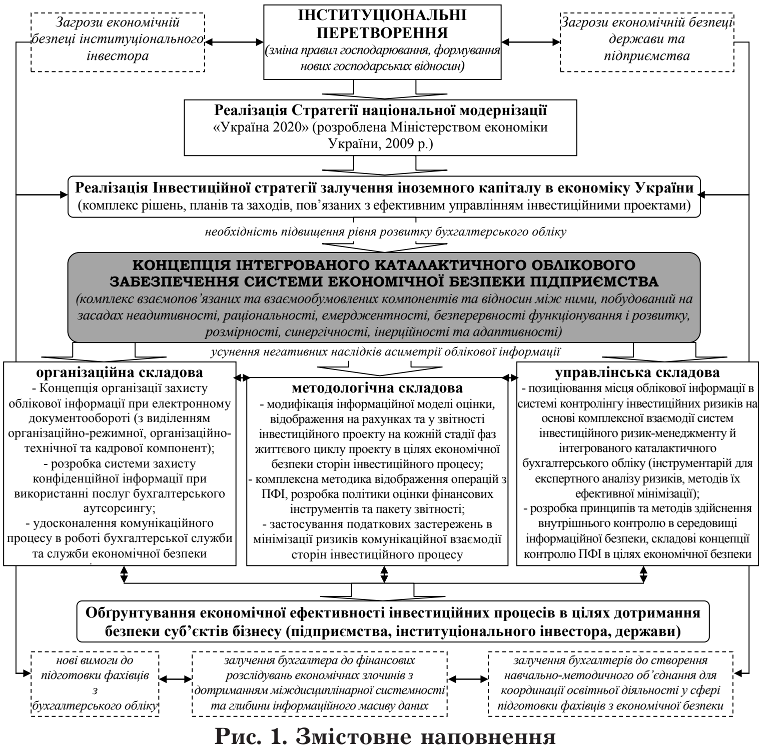

Рис. 1. Змістовне наповнення запропонованої концепції облікового забезпечення системи економічної безпеки підприємства

цесів в економіці нагальною необхідністю виступає побудова цілісної облікової інформаційної системи, що відповідає стратегії управління підприємством й новій ідеології неоінституціонального управління. На основі методології системного дослідження запропоновано концепцію інтегрованого каталактичного облікового забезпечення системи економічної безпеки підприємства для цілей управління. Впровадження удосконалених елементів методології інтегрованої каталактичної системи облікового забезпечення системи економічної безпеки підприємства дозволить підвищити довіру інвесторів, кредиторів і партнерів, так як до моменту прийняття рішення про співпрацю вони зможуть провести аналіз та інтерпретувати аналізовані показники інвестиційної привабливості; крім того, посилить рівень безпеки усіх сторін інвестиційного процесу в прогнозному напрямі.

Список літератури:

1. Легенчук С.Ф. Розвиток бухгалтерського обліку в контексті парадигмального методу Т.С. Куна: зарубіжний досвід / С.Ф. Легенчук // Вісник ЖДТУ. – 2008. – № 2(44). – С. 87-100.
2. Яремко І.Й. Концепції і парадигми бухгалтерського обліку як система наукових основ теорії / І.Й. Яремко // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository http://ena.lp.edu.ua / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10012/1/38.pdf

Боримская Е.П.
Житомирский государственный технологический университет

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЗАДАНИЙ СИСТЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ: ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ

Аннотация
Введение: разработка теории и методологии концепции интегрированной каталлактической учетной системы, направленной на обеспечение модели управления предприятием максимально полной и качественной учетной информацией, что способствует принятию эффективных управленческих решений, по своей значимостью и потенциальными последствиями является одной из приоритетных проблем современности. Цель: раскрыть содержание методологической составляющей концепции интегрированного каталлактического ученого обеспечения системы экономической безопасности предприятия. Методы: системный и институциональных подход, метод причинно-следственной связи и моделирования. Результаты: очерчены основные перспективные направления методологии бухгалтерского учета в системе экономической безопасности предприятий (определены методы и формы регулирования инструментов привлечения иностранных инвестиций через усовершенствованные механизмы реализации измененной методологии бухгалтерского учета, способствующих повышению экономической безопасности прав инвесторов, и сохранности интересов и безопасности хозяйствующих субъектов, а значит, государства и общества в целом.

Ключевые слова: концепция интегрированной каталлактической учетной системы, методология, инвестиции, производные финансовые инструменты, экономическая безопасность.

Borimskaya K.P.
Zhytomyr State Technological University

ACCOUNTING IN THE CONTEXT OF FULFILMENT OF TASKS OF ECONOMIC SECURITY OF AN ENTERPRISE: PROBLEMS OF METHODOLOGY

Summary
Introduction: the development of the theory and methodology of the integrated catallactic accounting system, designed to provide the business management model with the most complete and high-quality accounting information, that allows to make effective management decisions, and which is the one of the priority research problems by its importance and potential consequences. Objective: to reveal the contents of the methodological component of the concept of an integrated catallactic accounting probision of the enterprise's economic security system. Methods: systematic and institutional approach, the method of causation and modeling. Results: the main prospective directions of accounting methodology in the system of the enterpises' economic security have been outlined (the methods and forms of regulation of instruments of foreign investments attraction by the means of theimproved mechanisms of implementing of the changed accounting methodology have been defined, that enhance economic security of investors' rights, as well as the protection of the interests and security of the business entities and, therefore, the state and society in the whole.

Keywords: concept of integrated catallactic accounting system, methodology, investments, financial derivatives, economic security.

УДК 336.226

ПОДАТОК НА ПРИБУТОК ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Боровик П.М., Колотуха С.М., Кіщук Д.В.
Уманський національний університет садівництва

У статті досліджено недоліки сучасного механізму спеціального режиму прямого оподаткування організованих аграрних формувань, внаслідок яких податкове навантаження на виручку і чистий прибуток крупних сільськогосподарських підприємств з площею агроугідь понад 10 тисяч гектарів є суттєво нижчим від частки податкових виплат у виручці та чистому прибутку типових сільгосппідприємств. На підставі результатів аналізу, авторами обґрунтовано необхідність використання спеціального режиму прямого оподаткування крупних сільськогосподарських підприємств з площами угідь понад 10 тисяч гектарів на основі справляння податку на прибуток за ставкою, що складає 25% від базового розміру ставки податку на прибуток (тобто 4%). Крім того, авторами дослідження обґрунтовано необхідність використання для аграрних корпорацій спеціального режиму непрямого оподаткування підприємств галузі (представленого податком на додану вартість). Також авторами дослідження обґрунтовано необхідність оподаткування на загальних підставах використання їх земельних ділянок а також інших природних ресурсів. Як продемонстрували результати дослідження, таке реформування системи оподаткування сільськогосподарської галузі дозволить вирівняти податкове навантаження агрокорпорацій та типових сільськогосподарських підприємств.
Ключові слова: фіксований сільськогосподарський податок, аграрні корпорації, типові сільськогосподарські підприємства, спеціальний податковий режим, податок на прибуток підприємств.

Постановка проблеми. Податок на прибуток підприємств в Україні є одним з бюджетоформуючих платежів податкового характеру. В той же час, варто зазначити що ця податкова форма практично не використовується в аграрній галузі економіки, оскільки основним прямим податком для підприємств агросфери є фіксований сільськогосподарський податок. Поряд з цим, формування агрохолдингів та монополізація ними значних площ земельних угідь вимагає перегляду чинної системи оподаткування суб'єктів агросфери а також розгляду перспектив використання в якості основного прямого податку для крупних агроформувань не фіксованого сільськогосподарського податку а податку на прибуток.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто відзначити, що проблеми справляння податку на прибуток підприємств є предметом досліджень В. Л. Андрущенка [1], В. П. Вишневського [3], С. Л. Лондара [4], С. В. Онишко [6], Т. В. Паєнтко [7], А. М. Соколовської, Т. І. Єфименко та І. О. Луніної [9], Л. Д. Тулуша [10], К. І. Швабія [11], та безлічі інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належну шану науковим здобуткам як перелічених вчених, так і безлічі інших дослідників оподаткування прибутку підприємств, варто відзначити, що у вітчизняних наукових публікаціях практично не розглядались перспективи використання цієї податкової форми в якості основного прямого податку для агрохолдингів, що й було першопричиною даного дослідження, визначило його мету і завдання.

Мета статті. Метою даної публікації є розгляд перспектив використання податку на прибуток підприємств в якості основного прямого податку для крупних аграрних формувань. В статті використано економіко-статистичні методи дослідження, зокрема наукове узагальнення, монографічний та табличний методи.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку економічних відносин в Україні як дрібні так і крупні аграрні формування у разі наявності у них відповідних підстав на використання спецрежимів оподаткування сплачують до бюджету фіксований сільськогосподарський податок, податок на додану вартість, податок на доходи фізичних осіб, плату за оренду землі державної та комунальної власності а також екологічний податок. Крім того, вони можуть сплачувати плату за користування надрами, збір за першу реєстрацію транспортних засобів а також земельний податок за використання угідь не на потреби ведення сільгоспвиробництва [8].

Не зважаючи на значний перелік податків та податкових платежів, що включені до системи оподаткування сільськогосподарських підприємств, варто зазначити, що їх основними за питомою вагою податковими платежами є фіксований сільськогосподарський податок (ФСП), податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) та податок на додану вартість (ПДВ) [5, с. 329]. Решта ж їх податкових виплат є вкрай незначними, внаслідок чого податкове навантаження на суб'єктів агробізнесу є значно меншим від його розміру у платників податків на загальній системі оподаткування. Такого результату вдалось досягти

Таблиця 1

Оцінка результатів оподаткування сільгосппідприємств різних розмірів*

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
I. Агрокорпорація:					
- сума податків з 1 га угідь, грн	24,65	25,18	26,11	28,15	30,11
- частка податків у виручці, %	1,18	1,18	1,14	1,19	1,17
- частка податків у чистому прибутку, %	6,08	6,15	6,05	5,49	5,41
II. Типове сільськогосподарське підприємство:					
- сума податків з 1 га угідь, грн	25,15	26,15	26,28	29,01	31,18
- частка податків у виручці, %	3,10	3,21	3,25	2,86	2,58
- частка податків у чистому прибутку, %	32,15	21,10	21,10	21,50	21,51

**Складено авторами за даними обліку агрокорпорації та типового сільськогосподарського підприємства Жашківського району Черкаської області*

© Боровик П.М., Колотуха С.М., Кіщук Д.В., 2015

завдяки функціонуванню спеціальних режимів оподаткування сільськогосподарських підприємств.

При цьому, відповідно до вимог чинного Податкового кодексу, в Україні право переходу на спеціальні податкові режими за наявності загальноприйнятих підстав мають як дрібні фермери так і аграрні корпорації, що використовують з метою здійснення сільськогосподарського виробництва десятки тисяч гектарів сільськогосподарських угідь [8].

В той же час, використання пільгових податкових режимів ставить в нерівні умови агрокорпорації та відносно невеликі сільгосппідприємства.

Зокрема, порівняння результатів фінансово-господарської діяльності двох зерно-бурякових сільгоспапідприємств Жашківського району Черкаської області, що є суб'єктами спеціальних режимів оподаткування – агрокорпорації (площа угідь на 01.01 2014 р. – 13215,6 га) та типового сільгосппідприємства (площа угідь на 01.01 2014 р. – 4157,1 га) наочно демонструє суттєву диспропорцію в податковому навантаженні на виручку та чистий прибуток двох різних за площами угідь сільськогосподарських підприємств (табл. 1).

Зокрема, як свідчать показники діяльності аналізованих підприємств, наведені в табл. 1, не зважаючи на те, що розміри їх податкового навантаження на гектар угідь суттєво не різняться, частка податків у виручці сільгоспкорпорації протягом 2009-2013 рр. є на 78-97 відсоткових пункти нижчою від її розміру по типовому агропідприємству. Крім того, показники таблиці свідчать що питома вага податкових виплат у чистому прибутку типового сільськогосподарського підприємства є більш ніж втричі вищою від аналогічного показника по аграрній корпорації.

Звичайно, нерівномірність податкового навантаження на виручку і чистий прибуток типових сільгосппідприємств та агрокорпорацій пояснюється кращими технологіями та технічними засобами, що використовуються останніми, та які не в змозі застосовувати менші сільгосппідприємства і фермери.

Поряд з цим, такий порядок використання спеціальних режимів оподаткування в сільському господарстві вимагає перегляду податкових механізмів для організованих агроформувань. Зважаючи на те, що саме спецрежим прямого оподаткування передбачає наявність права у його суб'єкта на несплату податку на прибуток, земельного податку, ресурсних платежів, збору за спеціальне водокористування та зборів за проведення окремих видів підприємницької діяльності [8], на нашу думку, реформуванню, насамперед, підлягає чинний механізм прямого оподаткування аграрних холдингів та сільськогосподарських корпорацій.

Як показали результати попередніх досліджень, сільгосппідприємства з площею угідь понад 10 тис. га повинні сплачувати податок на прибуток підприємств, або ж їх спеціальний режим прямого оподаткування повинен базуватись не на оподаткуванні сільськогосподарських угідь, а на оподаткуванні їх прибутку [2, с. 11-12].

В той же час, з метою визначення оптимальних розмірів ставки податку, нами за даними обліку та звітності досліджуваної сільськогосподарської корпорації проведено порівняння розрахункової величини її податкового навантаження у разі застосування різних ставок податку на прибуток (табл. 2).

Показники, розраховані в табл. 2 демонструють, що у разі використання загальної системи оподаткування рівень податкового навантаження як на 1 грн виручки так і чистого прибутку агрокорпорації буде майже вчетверо вищим від аналогічних показників по типовому сільськогосподарському підприємству, що є платником ФСП. У випадку ж застосування загальної системи оподаткування та ставки податку на прибуток в розмірі 50% від її величини за 2014 р., що відповідає 8%, рівень податкового навантаження як на 1 грн виручки так і чистого прибутку агрокорпорації є майже на 40% вищим від аналогічних показників по типовому сільськогосподарському підприємству. Лише у разі застосування загальної системи оподаткування та ставки податку на прибуток в розмірі 25% від її величини за 2014 р. (4%), рівень податкового навантаження на виручку та чистий прибуток агрокорпорації практично відповідає аналогічним показникам по типовому агропідприємству.

Варто зазначити, що під час здійснення розрахунків авторами не враховувались задекларовані агрокорпорацією суми ПДВ з реалізації товарів, робіт і послуг власного виробництва, оскільки спеціальні режими непрямого оподаткування в агросфері, як переконливо демонструють результати попередніх досліджень, слід зберегти і в подальшому [5, с. 46].

Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що переведення суб'єктів агробізнесу з площами сільськогосподарських угідь понад 10 тис. га на загальну систему прямого оподаткування є дещо

Таблиця 2

Розрахункове податкове навантаження агрокорпорації за умов загальної системи оподаткування та різних ставок податку на прибуток*

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
І. У разі переходу на загальну систему оподаткування:					
- сума податків з 1 га угідь, грн	104,68	105,83	108,19	113,25	113,11
- частка податків у виручці, %	5,02	4,95	4,72	4,79	4,39
- частка податків у чистому прибутку, %	51,11	40,72	39,36	39,66	39,58
ІІ. У разі переходу на загальну систему оподаткування з використанням ставки податку на прибуток в розмірі 50% від її розміру на 2014 р.:					
- сума податків з 1 га угідь, грн	88,12	88,55	89,01	90,11	90,09
- частка податків у виручці, %	4,22	4,14	3,88	3,81	3,50
- частка податків у чистому прибутку, %	43,02	34,07	32,91	31,55	31,52
ІІ. У разі переходу на загальну систему оподаткування з використанням ставки податку на прибуток в розмірі 25% від її розміру на 2014 р.:					
- сума податків з 1 га угідь, грн	71,56	71,27	69,83	66,97	67,07
- частка податків у виручці, %	3,43	3,33	3,05	2,83	2,60
- частка податків у чистому прибутку, %	34,94	27,42	25,40	23,45	23,47

**Розраховано авторами на підставі даних обліку та податкової звітності досліджуваної сільськогосподарської корпорації Жашківського району Черкаської області (з врахуванням ставки податку на прибуток за 2014 р., що відповідає 16%)*

передчасним. В той же час цілком доцільним є використання для них спеціального режиму прямого оподаткування, який би базувався на оподаткуванні прибутку підприємств та передбачав застосування ставки податку в розмірі 25% від її базового рівня за 2014 р. (4%). При цьому, як показали результати дослідження, агрокорпорації повинні також сплачувати земельний податок та платежі за використання інших природних ресурсів, що дозволить акумулювати кошти на фінансування заходів щодо їх збереження, поліпшення та відновлення. В той же час, агроконцерни та агрокорпорації повинні мати право на використання спецрежиму непрямого оподаткування суб'єктів агробізнесу.

Висновки і пропозиції. Результати проведеного аналізу показали наявність суттєвої диспропорції податкового навантаження на виручку та чистий прибуток агрокорпорацій з площею угідь понад 10 тис. га та типових сільськогосподарських підприємств.

Тому, з метою вирівнювання податкового навантаження стосовно різних за площами угідь суб'єктів агросфери необхідно запровадити для агроконцернів спеціальний режим прямого оподаткування, який би базувався на оподаткуванні прибутку підприємств та передбачав застосування ставки податку в розмірі 25% від її базового рівня за 2014 р., що відповідає 4%. При цьому агрокорпорації повинні сплачувати земельний податок, платежі за використання інших ресурсів а також повинні мати право на використання спецрежиму непрямого оподаткування агробізнесу.

Подальші розвідки в даному напрямі досліджень доцільно присвятити моделюванню наслідків пропонованих змін в оподаткуванні для бюджетів.

Список літератури:

1. Андрущенко В. Л. Податкові важелі та стимули розвитку господарських систем (теоретичні засади та практика використання) / В. Л. Андрущенко, В. М. Мельник – Ірпінь: Національний університет державної податкової служби України, 2006. – 210 с.
2. Боровик П. М. Фіскальне регулювання монополізаційних процесів з сільськогосподарськими угіддями / П. М. Боровик / Наука й економіка – 2009. – Вип. 4(16). – Т. 2. – С. 9-12.
3. Вишневский В. П. Налогообложение: теориии, проблемы, решения / В. П. Вишневский, А. С. Веткин, Е. Н. Вишневская – Донецк, 2006. – 505 с.
4. Лондар С. Л. Моделювання надходжень із податку на прибуток підприємств в умовах українського економічного середовища / С. Л. Лондар // Фінанси України. – 2010. – № 12. – С. 12-20.
5. Непочатенко О. О. Оподаткування сільськогосподарських товаровиробників та шляхи його вдосконалення / О. О. Непочатенко, П. М. Боровик, М. М. Уманець // Сталий розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал – 2013. – № 1(18) – С. 39-47.
6. Онишко С. В. Підвищення рівня адміністрування податку на прибуток / С. В. Онишко // Фінанси України. – 2003. – № 6. – С. 47-50.
7. Паєнтко Т. В. Підвищення ефективності адміністрування податку на прибуток / Т. В. Паєнтко // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – 2005. – № 4(31). – С. 80-89.
8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. [Електронний ресурс]. Режим доступу: – // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/2755-17
9. Соколовська А. М. Система податкових пільг в Україні у контексті європейського досвіду: монографія / А. М. Соколовська, Т. І. Єфименко, І. О. Луніна – К.: НДФІ, 2006. – 320 с.
10. Тулуш Л. Д. Податкові важелі та механізми стимулювання інновацій / Л. Д. Тулуш // Фінанси України. – 2006. – № 4. – С. 62-70.
11. Швабій К. І. Напрями підвищення ефективності адміністрування податків в Україні / К. І. Швабій, Ю. Д. Гусак // Наукові записки. – 2008. – Випуск 10. – С. 240-247.

Боровик П.Н., Колотуха С.Н., Кищук Д.В.
Уманский национальный университет садоводства

НАЛОГ НА ПРИБЫЛЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В статье исследованы недостатки современного механизма специального режима прямого налогообложения организованных сельскохозяйственных формирований, в результате которых налоговая нагрузка на выручку и чистую прибыль крупных сельскохозяйственных предприятий с площадью сельхозугодий более 10000 гектаров существенно ниже доли налоговых выплат в выручке и чистой прибыли типичных сельхозпредприятий. На основании результатов анализа, авторами обоснована необходимость использования специального режима прямого налогообложения крупных сельскохозяйственных предприятий с площадями угодий более 10000 гектаров на основе взимания налога на прибыль по ставке, что составляет 25% от базового размера ставки налога на прибыль (4%). Кроме того, авторами исследования обоснована необходимость использования для сельскохозяйственных корпораций специального режима косвенного налогообложения предприятий отрасли (представленного налогом на добавленную стоимость). Также авторами исследования обоснована необходимость налогообложения на общих основаниях использования земельных участков а также других природных ресурсов. Как показали результаты исследования, такое реформирование системы налогообложения сельскохозяйственной отрасли позволит выровнять налоговую сельскохозяйственных корпораций и типичных сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: фиксированный сельскохозяйственный налог, сельскохозяйственные корпорации, типичные сельскохозяйственные предприятия, специальный налоговый режим, налог на прибыль предприятий.

Borovyk P.M., Kolotukha S.M., Kyshtshukh D.V.
Uman National University of Horticulture

THE INCOME TAXES AS A COMPONENT OF FARM TAX SYSTEM

Summary
The article investigates the shortcomings of the current mechanism of the special regime of direct taxation of the organized agricultural groups, as a result of this mechanism the tax burden on earnings and net income of large agricultural enterprises with an area of agricultural lands over 10 thousand hectares is significantly lower than the share of tax payments in revenue and net income of typical farms. Based on the analysis of results, the authors justified the need for a special regime of direct taxation of large areas of agricultural land of 10 thousand hectares based on the collection of income tax at a rate corresponding to 25% of the base tax rate on income (the amount of 4%). In this addition, the authors study the necessity of using a special regime of indirect taxation of the agricultural industry (represented by the value added tax). The authors study the necessity for the agricultural corporations and tax on general terms of use of land and other natural resources. The results of study showed that, this legislative innovation will allow to equalize the tax burden of agrarian corporations and typical farms.
Keywords: fixed agricultural tax, agricultural corporations, typical farms, special tax treatment, the tax on profits.

УДК 336.43

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА: КОЕФІЦІЄНТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗБАЛАНСОВАНОСТІ ВНЕСЕННЯ ОРГАНІЧНИХ ТА МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРИВ

Бужин О.О.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті, на основі показників внесення органічних та мінеральних добрив, приведено, розроблений автором варіант з визначення коефіцієнту екологічної збалансованості внесення органічних та мінеральних добрив. Використовуючи статистичні дані та розроблену автором методику, проведено аналіз внесення мінеральних та органічних добрив у галузі рослинництва в Україні. На базі цього проведено визначення динаміки коефіцієнтів екологічної збалансованості внесення органічних та мінеральних добрив на протязі 1990-2013 років. Зроблено висновки про негативне ставлення виробників продукції рослинництва до проблем економіко-екологічного збереження ґрунтів.
Ключові слова: екологічна безпека, продукція рослинництва, органічні добрива, мінеральні добрива, коефіцієнт екологічної збалансованості.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів переросла в одну з найважливіших глобальних проблем сучасності. Від неї залежить основа існування людського суспільства. Цілком очевидно, що її вирішення можливе лише за умови об'єднання зусиль міжнародного співтовариства, коли охорона навколишнього природного середовища стане однією з найважливіших функцій усіх без винятку країн [1]. Одним з найцінніших природних ресурсів, що використовується людством упродовж всієї історії його існування є Земля. Стан продовольчої безпеки та продовольчої незалежності країни залежить від рівня екологічної безпеки при виробництві продукції сільського господарства. Еволюція ідеологічних і політичних переконань суспільства, зміна економічних і соціальних формацій, постійно супроводжувалися пошуком нових підходів до використання землі. Сучасний вектор коеволюції екологічних, економічних та соціальних систем також породжує необхідність змін у ставленні людей до землі [2]. Різноманітність соціо-еколого-економічних умов функціонування сільського господарства на території України, породжує необхідність визнати, що найбільш важливою нині стає орієнтація на методи розв'язання проблем в аграрному секторі економіки країни, виходячи з наявних викликів, загроз та небезпек на просторі сільськогосподарського виробництва [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені-екологи розцінюють мінеральні добрива як тимчасове форсуючий (наркотичного характеру), а не як базисний захід здатний фундаментально поліпшити ґрунт. При високих дозах мінеральних добрив відзначено зниження вмісту гумусу, а це – свідчення витрати капітальних ґрунтових ресурсів, падіння родючості Для якісного і найбільш результативного сільськогосподарського виробництва необхідний правильний вибір технологічних прийомів обробітку. У зв'язку з цим необхідно чітке уявлення про фактори та умови навколишнього середовища, про потребу біології рослин і прийомах, спрямованих на задоволення цих вимог з метою отримання доброго врожаю високої якості з мінімальними витратами [4]. Уже є розроблені методи визначення антропогенного тиску на ґрунти при виробництві сільськогосподарської продукції. Це коефіцієнти екологічного збереження ґрунтів та коефіцієнти екологічної експлуатації ґрунтів [5, 6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Одним із важливих чинників ефективного розвитку агропромислового виробництва є самодостатній рівень природно-ресурсного потенціалу. Методологічна незавершеність і недостатність нормативно-правової бази знижує ефективність й обмежує сферу застосування інструментарію загальної системи економічних результатів проведення заходів щодо відтворення та збереження природного ресурсного потенціалу агропромислового

© Бужин О.О., 2015

виробництва [7]. До цього часу не існує досконалих комплексних економічно-екологічних показників для визначення якості відношення виробників продукції рослинництва до збереження основного, створеного природою біологічно-виробничого конвеєру – ґрунту. Окрім аналітичних показників з кількості внесення органічних та мінеральних добрив та їх похідних необхідні і комплексні показники, які враховували б не тільки їх кількість а і співвідношення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є, виходячи з показників внесення органічних добрив та показників внесення мінеральних добрив, розробити коефіцієнти екологічної збалансованості їх використання у рослинництві.

Виклад основного матеріалу. Посеред першостей соціально-економічного розвитку України об'єктивно постає необхідність екологічно збалансованого функціонування аграрного сектора економіки, яке є неможливим без переорієнтації господарського механізму аграрних підприємств на раціональне природокористування. Характерною особливістю аграрно-промислового комплексу України є те, що в діяльності значної частини аграрних підприємств у процесі виробництва продукції враховується переважно соціально-економічне спрямування, а екологічні проблеми мають другорядне значення. За таких умов можливе утворення небажаних і незворотних екологічно небезпечних процесів у природокористуванні, що безпосередньо впливають на навколишнє природне середовище [8]. Глобалізація світових господарських зв'язків, зростання населення та обмеженість земельних ресурсів загострюють проблеми землеволодіння та землекористування, які призводять до виникнення продовольчої кризи та диспропорцій у розвитку сільського господарства [9]. Недодержання екологічних вимірів діяльності аграрного виробництва на загальнодержавному рівні та, як наслідок, зниження економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь, зумовлюють необхідність зміни ієрархії цінностей у сфері землекористування, в контексті якої першочерговою передумовою його подальшого розвитку є забезпечення оптимального використання основного національного багатства – землі на основі комплексу заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості ґрунтового покрову. Екологічно безпечне землекористування, при якому задоволення матеріальних потреб населення узгоджується з основним усталеним фактором розвитку виробництва і навколишнього середовища – землі [10]. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується загостренням екологічних проблем, що актуалізує наукові дослідження та практичні заходи у цьому напрямі [11]. В умовах незавершеності земельної реформи, розвитку багатоукладності економіки державний контроль за використанням та охороною земель обов'язково повинен здійснюватися як одна із найважливіших функцій держави в галузі регулювання земельних відносин та раціонального використання земель і їх охорони [12]. У результаті реформування земельних відносин значно зросла кількість агроформувань із порушеним внутрішньогосподарським землеустроєм. У цих господарствах не дотримуються раціональних сівозмін, допускаються відхилення від науково-обґрунтованих систем землеробства, порушуються технології обробітку ґрунтів, що негативно впливає на їх екологічний стан. Землекористувачі, як правило, не володіють достовірною інформацією про якість земель, переданих у власність або в оренду, їх оцінку, ґрунтовий покрив, агротехнічні властивості, інформацію про придатність орних земель для вирощування основних культур та обмеження щодо їх використання [13]. Основне протиріччя між економічним та екологічним розвитком полягає в тому, що з одного боку, економіка повинна розвиватися, а з іншого, цей розвиток породжує згубні для навколишнього середовища наслідки. Саме тому особливе значення для подолання кризового становища, зменшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище, захисту екосистем та біорізноманіття, а також збереження ґрунту і води має розробка та практична реалізація заходів, спрямованих на екологобезпечну інтенсифікацію та організацію промислового виробництва [14]. Для розв'язання проблеми відсутності показників та системи обліку, які б повною мірою відображали взаємодію економіки та навколишнього природного середовища необхідно на підприємствах аграрно-промислового комплексу налагодити системи бухгалтерського обліку з урахуванням екологічної складової [15].

Одними із важливих показників, які є похідними від загальної кількості внесених добрив, є показники внесення органічних та мінеральних добрив на 1 га площі сільськогосподарських культур, а також їх співвідношення. Вони можуть слугувати якісними індикаторами з оцінки рівня економічного, технологічного та екологічного відношення до збереження родючості ґрунтів – таблиця. Для цього ми, розробили коефіцієнт екологічної збалансованості у рослинництві, який визначається як відношення показника внесених органічних добрив до показника внесених мінеральних добрив – формула 1:

$$K_{ЕЗ} = \frac{K_{ОФ} + K_{МФ}}{K_{ОН} + K_{МН}} \quad (1)$$

де $K_{ЕЗ}$ – коефіцієнт екологічної збалансованості внесення органічних та мінеральних добрив на 1 гектар площі;

$K_{ОФ}$ – коефіцієнт фактичного внесення органічних добрив по відношенню до норми – формула 2:

$$K_{ОФ} = \frac{O_{ДФ}}{O_{ДН}} \quad (2)$$

де $O_{ДФ}$ – кількість внесених органічних добрив – фактично, тонн на 1 гектар площі;

$O_{ДН}$ – норма внесення органічних добрив, тонн на 1 гектар площі;

$K_{МФ}$ – коефіцієнт фактичного внесення мінеральних добрив по відношенню до норми – формула 3:

$$K_{МФ} = \frac{M_{ДФ}}{M_{ДН}} \quad (3)$$

де $M_{ДФ}$ – кількість внесених мінеральних добрив – фактично, кілограм на 1 гектар площі;

$M_{ДН}$ – норма внесення мінеральних добрив, кілограм на 1 гектар площі;

$K_{ОН}$ – коефіцієнт нормованого внесення органічних добрив, тонн на 1 гектар площі – формула 4:

$$K_{ОН} = \frac{O_{ДН}}{O_{ДН}} \quad (4)$$

де $O_{ДН}$ – норма внесення органічних добрив, тонн на 1 гектар площі;

$K_{МН}$ – коефіцієнт нормованого внесення мінеральних добрив, кілограм на 1 гектар площі – формула 5:

$$K_{МН} = \frac{M_{ДН}}{M_{ДН}} \quad (5)$$

де $M_{ДН}$ – норма внесення мінеральних добрив, кілограм на 1 гектар площі.

Розроблений коефіцієнт екологічної збалансованості можуть слугувати якісними індикаторами для оцінки рівня економічно-екологічного та агротехнологічного відношення виробничників продукції

Таблиця 1

Динаміка внесення мінеральних та органічних добрив на 1 га посівної площі

	Роки						
Добрива	1990	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Мінеральні, *кг/га* – фактично	141,0	13,0	32,0	58,0	68,0	72,0	79,0
– норма	250,0	250,0	250,0	250,0	250,0	250,0	250,0
± до норми, раз	- 1,7	- 19,0	- 7,8	- 4,3	- 3,7	- 3,5	- 3,2
Органічні, *т/га* – фактично	8,6	1,3	0,8	0,5	0,5	0,5	0,5
– норма	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0
± до норми, раз	- 1,05	- 6,9	- 11,3	- 18,0	- 18,0	- 18,0	- 18,0

рослинництва до збереження родючості ґрунтів, а отже і до збереження природного конвеєру з виробництва життєво важливих продуктів харчування.

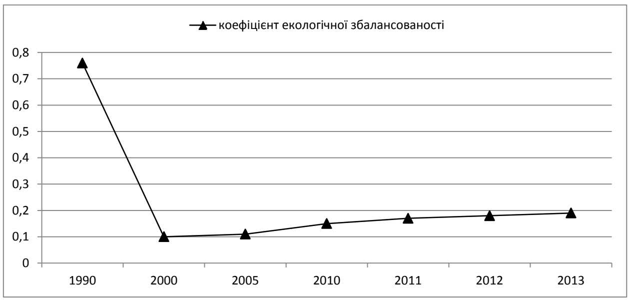

Рис. 1. Коефіцієнти екологічної збалансованості у рослинництві

Основою визначення коефіцієнтів екологічної збалансованості в рослинництві Україні слугували показники внесення органічних та мінеральних добрив на 1 гектар посівної площі сільськогосподарських культур, з 1990 року по 2013 рік та норми їх внесення. Для цього ми скористались статистичними даними [16]. Норми внесення: органічних добрив – 9 тонн на 1 гектар посівної площі; мінеральних добрив – 250 кілограм на 1 гектар посівної площі [17]. Отримані результати висвітлені у таблиці 1.

У 2013 році у порівняні з 1990 роком внесення мінеральних добрив скоротилося у 1,8 рази, а органічних у 17,2 рази, і нижче відповідних норм у 3,2 та 18,0 раз відповідно.

Коефіцієнти екологічної збалансованості при внесенні мінеральних та органічних добрив розраховували за розробленими нами формулами 1-5 (рис. 1).

У порівнянні з 1990 роком, у 2013 році коефіцієнт екологічної збалансованості у рослинництві становив 0,38 – знизився у 4,0 рази, а по відношенню до нормативного коефіцієнту у 10,5 рази.

Висновки і пропозиції. Розроблений нами варіант визначення коефіцієнту екологічної збалансованості внесення органічних та мінеральних добрив можна застосовувати при різних рівнях аналізу агрономічних технологій при виробництві, як окремих сільськогосподарських культур так і їх груп, а також і загальних показників у рослинництві на рівні підприємства, району, області та країни. Це у свою чергу дасть можливість відстежувати відношення виробників продукції рослинництва до збереження ґрунтів, що слугує оцінкою рівня їхньої екологічної культури. Розроблений нами варіант може мати і інші алгоритми розв'язання.

Список літератури:

1. Хвесик М. А. Проблеми раціонального природокористування в процесі забезпечення сталого розвитку в Україні / М. А. Хвесик, Н. А. Степанюк // Міжнародна науково-практична конференція «Перший Всеукраїнський з'їзд екологів» Збірник матеріалів. Інтернет-спільнота «Промислова екологія» http://eco.com.ua [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eco.com.ua/sites/eco.com.ua/files/lib1/konf/1vze/zb_m/0032_zb_m_1VZE.pdf
2. Зіновчук Н. В. Реалії та перспективи сталого використання земельних ресурсів в Україні / Н. В. Зіновчук // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 177-179.
3. Малік М. Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого – безпечного агропромислового виробництва / М. Й. Малік, М. А. Хвесик // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 3-12.
4. Поддубная Л. И. Риски производственной деятельности применительно растениеводству / Л. И. Поддубная // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2012. – № 2. – С. 22-23.
5. Бужин О. О. Інноваційні підходи формування показників економічної оцінки збереження ґрунтів при виробництві сільськогосподарських культур / О. О. Бужин // Інноваційна складова сучасної економічної динаміки: колективна монографія за ред. В. Ф. Беседін, А. С. Музиченко. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – С. 296-302.
6. Музиченко А. С. Екологічна безпека: методика визначення економічних показників екологічної експлуатації ґрунтів / А. С. Музиченко, О. О. Бужин // Вісник Черкаського університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – № 12(305). – С. 81-88.
7. Мазур Г. Ф. Природно-ресурсний потенціал розвитку агропромислового виробництва України / Г. Ф. Мазур // Міжнародний науково-виробничий журнал «Економіка АПК». – 2013. – № 10. – С. 80-86.
8. Кочерга М. М. Інституціональне забезпечення екологічного аудиту в агропромисловому комплексі України / М. М. Кочерга // Агроекологічний журнал. – 2012. – № 2. – С. 28-31
9. Вірченко О. Суперечності визначення ролі землі в економічній системі / О. Вірченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – Вип. 132. – 2012. – С. 64-66.
10. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О. В. Паленичак // Міжнародний науково-виробничий журнал «Економіка АПК». – 2012. – № 2. – С. 27-33.
11. Рибаченко О. М. Організаційно-економічні передумови розвитку органічного кормовиробництва в Україні / О. М. Рибаченко, І. С. Воронецька, Н. А. Спринчук, О. О. Корнійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 33-39.
12. Кузін Н. В. Розвиток державного контролю за використанням та охороною земель у незалежній Україні / Н. В. Кузін, В. В. Гончаров, Л. В. Дмитренко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: «Економіка і менеджмент».– Вип. 6/2 (49), 2011. – С. 201-207.
13. Хромушина Л. А. Напрями розвитку сільськогосподарських підприємств на засадах екологізації / Л.А. Хромушина // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: «Економіка і менеджмент». – Вип. 6/2(49). – 2011. – С. 211-215.

14. Карпенко І. В. Удосконалення механізму фінансового забезпечення екологоорієнтованого регіонального розвитку / І. В. Карпенко // Ефективна економіка. – 2013. – № 11. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2519
15. Жук В. М. Екологічні аспекти бухгалтерського обліку в агропромисловому виробництві / В. М. Жук // Агроекологічний журнал. – 2012. – № 2. – С. 18-23.
16. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2014. – 534 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_Ukr_.htm
17. Шебанін В. С. Трансформація земельних відносин і землекористування в Україні, В. С. Шебанін, О. В. Шебаніна, І. І. Черевен // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: Збірник матеріалів Тринадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. Економістів-аграрників, Київ, 20-21 черв. 2011 р. / Редкол.: П. Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – С. 462-466.

Бужин А.А.
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: КОЭФФИЦИЕНТ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СБАЛАНСИРОВАННОСТИ ВНЕСЕНИЯ ОРГАНИЧЕСКИХ И МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ

Аннотация
В статье, на основе показателей внесения органических и минеральных удобрений, приведен, разработанный автором вариант по определению коэффициента экологической сбалансированности внесения органических и минеральных удобрений. Используя статистические данные и разработанную автором методику, проведен анализ внесения минеральных и органических удобрений в области растениеводства в Украине. На базе этого проведено определение динамики коэффициентов экологической сбалансированности внесения органических и минеральных удобрений в течение 1990-2013 годов. Сделаны выводы о негативном отношении производителей продукции растениеводства к проблеме экономико-экологического сохранения почв.
Ключевые слова: экологическая безопасность, продукция растениеводства, органические удобрения, минеральные удобрения, коэффициент экологической сбалансированности.

Buzhyn A.A.
Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychiny

ENVIRONMENTAL SAFETY: RATIO OF ECOLOGICAL BALANCE APPLICATION OF ORGANIC AND MINERAL FERTILIZERS

Summary
In this paper, based on indicators of organic and mineral fertilizers, is a developed version of the author, by definition, the coefficient of ecological balance of organic and mineral fertilizers. Using statistical data and methodology developed by the author, the analysis of the application of mineral and organic fertilizers in crop production in Ukraine. On the basis of this definition held dynamics of environmental factors balance of organic and mineral fertilizers during the 1990-2013 period. Conclusions about the negative attitude of the manufacturers of crop production to the problem of economic and environmental soil conservation
Keywords: Environmental security, crop production, organic fertilizers, chemical fertilizers, the coefficient of ecological balance.

УДК 332.365:911.375.635

РОЗВИТОК ПРИМІСЬКИХ ЗОН МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Булишева Д.В.
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України

В науковій праці досліджено особливості формування двопоясних приміських зон в межах міських агломерацій. В статті розкрито основні характерні ознаки та функції відповідних територіальних утворень (на прикладі Одеської міської агломерації). Визначено їх диференціацію та особливості в залежності від структурних елементів приміських зон. Досліджено, що особливості розвитку відповідних земель призводять до зіткнення інтересів міста і приміської зони. Також звернено увагу на двоїстість функцій приміських зон. По-перше, вони покликані забезпечувати розвиток міст, але одночасно і існувати як самостійні одиниці, що вимагає розробки та нормативного закріплення відокремленого сценарію їх розвитку.

Ключові слова: приміські зони, збалансований розвиток, рекреаційне спрямування, Одеська міська агломерація, сценарій розвитку.

Постановка проблеми. Ефект концентрації в одному місці великої кількості людей, їх життєдіяльності та розвитку промислових сил, що разом створює величезний економічний, науковий та інтелектуальний потенціал, стимулює зростання цих місць та формування міст. Навколо відповідних населених пунктів створюються приміські зони, які виконують як місто обслуговуючі функції, так і безпосередньо самостійно розвиваються. В результаті, вони стають складними динамічними системами, на які чинять вплив як екзогенні, так і ендогенні процеси розвитку адміністративно-територіальних утворень.

Гострота екологічних проблем приміських зон пов'язана не стільки з ростом величини міст, скільки з тими соціальними, економічними та технічними засобами, якими володіє суспільство для їх подолання. Це потребує досконалого механізму вивчення функціональних особливостей відповідних територій для забезпечення їх збалансованого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням екологічних, економічних проблем розвитку міських агломерацій та їх складових частин приділяли увагу велика кількість вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Б. Адамов, Д. Бабміндра, І. Бистряков, Б. Буркинський, А. Веклич, Б. Данілишин, С. Дорогунцов, І. Дорош, Т. Галушкіна, Ш. Ібатуллін, А. Кашенко, В. Кравців, Г. Лаппо, Н. Маслов, В. Нудельман, Е. Перцик, А. Третьяк, М. Хвесик, Є. Хлобистов тощо. Вони у своїх працях розкривали проблеми: розвитку та раціонального використання як всього земельного фонду країни, так і окремих територіальних утворень; як геоурбаністики взагалі, так і відповідних її напрямків; як окремих економічних та екологічних аспектів розвитку територій, так і формування основних засад взаємоузгодженого еколого-економічного розвитку. Але питанням вивчення складу, меж та функції безпосередньо приміських зон для забезпечення їх збалансованого розвитку, на наш погляд, приділялось недостатньо уваги.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За часи становлення України як незалежної держави, проведення земельної реформи, численного переліку економічних реформ, суспільство не одноразово стикалось з проблемою чіткого визначення механізму розвитку територіальних утворень. Різке збільшення руйнівного техногенного тиску на приміські зони призвело до того, що вони стали територіальною основою для розміщення екологічно небезпечних об'єктів, і, як наслідок, втрачають можливість реалізації своєї базової функції – екологічної, яка полягає у функціонуванні зелених поясів, рекреаційному забезпеченні територій, створення умов для розвитку зеленого туризму тощо. Україна стикається з проблемою невизначеностей в системі регламентації та розподілу функцій структурних елементів міських агломерацій, що створює вагомі перешкоди на шляху до збалансованого еколого-економічного розвитку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття та дослідження основних характерних ознак та функцій приміських зон міських агломерацій, їх диференціації та особливостей в залежності від структурних елементів відповідних територіальних утворень та векторів вдосконалення на шляху до збалансованого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Приміська зона забезпечує місто необхідними для його життєдіяльності природними ресурсами, і служить місцем виробництва різногалузевої продукції. Вона стає постачальником для будівництв міста будівельних матеріалів з видобутих тут же корисних копалин. У приміській зоні розміщуються багато об'єктів комунально- господарського комплексу міста: водопровідні станції і станції аерації, полігони для поховання відходів, сміттєпереробні заводи, електропідстанції, теплові електроцентралі. Тут же розташовані складні та масштабні транспортні системи: аеропорти, сортувальні та вантажні станції, складські споруди, вантажні річкові порти. Приміська зона служить і зоною відпочинку, тому в її межах створюється рекреаційна інфраструктура, покликана забезпечити потреби відпочиваючих.

Аналізуючи досвід зарубіжних країн, варто зазначити, що у багатьох державах створюються двопоясні приміські зони. Населені пункти агломерації та міста-супутники формують внутрішній пояс приміської зони. Зовнішній пояс приміської зони утворюють більш віддалені та розосереджені території. Вони потрапляють під вплив великого міста, але зв'язки із містом тут слабкіші.

Розглядаючи приміську зону міста Одеси та Одеську міську агломерацію, постає питання про структурний склад відповідних територій. Як зазначалось вище, в приміській зоні розташовуються небезпечні промислові об'єкти, транспортні вузли, парки, водойми, дитячі оздоровчі табори, пляжі, місця туризму і спорту, дачі, санаторії та будинки відпочинку, а також необхідні місту комунальні підприємства: водосховища та водозабірні споруди міського водогону, очисні споруди міської каналізації, заказники, сільськогосподарські підприємства,

© Булишева Д.В., 2015

які слугують для забезпечення продукцією населення міста.

Враховуючи вимоги державних будівельних норм [4], часто розміри приміської зони міст співставляються із межами зон агломераційного розселення, для «міст-мільйонників» ця методика встановлює межі агломерації –зону агломераційного розселення – як 90/15, тобто 90 хвилин громадським транспортом від ядра агломерації або 15 км від межі міста. Визначена таким способом територія Одеської агломерації дещо виходить за межі Біляївського, Комінтернівського, Овідіопольського районів – кілометрів на 15–30 по залізничних та автомобільних шляхах. Одеська агломерація – субрегіон Одещини, який ще називають «Велика Одеса», окреслений адміністративними межами міст обласного значення Одеса, Іллічівськ, Теплодар і Южне та трьох районів Одеської області: Біляївський, Комінтернівський та Овідіопольський. Територія субрегіону – 3,97 тис. кв. км (близько 12% території Одеської області), чисельність населення – 1,331 млн. осіб.

На основі досліджень вчених [5] відповідна територія представляє собою так званий «перший міський пояс» (на прикладі Парижу), Велике місто (або ядро агломерації, урбанізована зона агломерації, місто з внутрішнім поясом приміської зони).

Проведені науковцями [2; 3; 5] дослідження дозволили визначити адміністративні райони, міські та селищні ради, які входять до другого (зовнішнього) поясу приміської зони м.Одеси. Зовнішній пояс приміської зони утворюють Іванівський, Білгород-Дністровський, Роздільнянський райони, місто обласного значення – Білгород-Дністровський та м. Роздільне.

У таких межах приміська зона Одеси займає площу близько 8,0 тис. км2 (що складає 25% території Одеської області), на якій проживає 383,3 тис. осіб (16% населення Одеської області).

Просторова організація приміської зони Одеси має відповідні особливості. Вона територіально-аквальна – майже половину приміської зони Одеси займає морська акваторія, що створює додаткові можливості її планувальної організації та використання. Разом з тим, територіальна (материкова) частина майже вдвічі менша «суходільної норми», і відтак має помітне «ущільнення» основних господарських функцій та зменшення територій рекреаційного спрямування.

Аналізуючи кількісний склад земель рекреаційного призначення Одеської міської агломерації (таблиця), варто відзначити що відповідні території займають 77% в загальній структурі рекреаційних територій області. Але визначаючи частку земель рекреаційного призначення в загальній структурі Одеської міської агломерації, визначено, що площа відповідних територій складає 0,4%, що вкрай не забезпечує відповідні адміністративно-територіальні утворення територіями відпочинку.

Також варто зауважити, що переважна частина рекреаційних територій (97%) знаходиться у приміській зоні м.Одеси. Враховуючи факт того, що саме приміська зона відіграє головну рекреаційну функцію у міській агломерації, населені пункти повинні бути забезпечені рекреаційними територіями короткочасного відпочинку у більшому ступені.

Використання рекреаційних ресурсів в містах і приміських районах в наш час відбувається стихійно, без врахування екологічної ситуації, яка, з одного боку здійснює негативний вплив на здоров'я відпочиваючого населення, а з іншої – перевищує допустимі навантаження на екосистеми. Крім того, неорганізований відпочинок і туризм негативно впливають на розвиток туристичного бізнесу і не приносить можливого прибутку в бюджет регіону.

Рекреаційна діяльність у приміських зонах характеризується економічною, соціально-культурною та медико-біологічною функціями:

· Економічна функція рекреаційної діяльності полягає в фінансовому наповненні місцевих бюджетів від комерційної діяльності на відповідних територіях, розширеному відтворенні робочої сили, підвищенні продуктивності праці, збільшенні фонду робочого часу.

· Медико-біологічна функція рекреаційної діяльності – це зниження захворюваності, збільшення тривалості життя людей.

· Соціально-культурна функція полягає в пізнанні навколишнього світу, спілкуванні людини з природою. Вона полягає в рості творчої активності, розширенні кругозору, покращенні психологічного клімату в трудових колективах.

Таблиця 1

Рекреаційні територій Одеської міської агломерації*

Структурний елемент	Площа	К-сть населення	Площа земель рекреаційного призначення, га	% в структурі території	Насиченість га/ тис. чол
	тис км кв.				
м. Одеса	0,16	1 015 121	851,3097	5,32	0,84
м. Білгород-Дністровський	0,03	50 078	500,5090	16,68	9,99
м. Іллічівськ	0,03	59 817	218,4469	7,28	3,65
м. Теплодар	0,01	10 228	21,8018	2,18	2,13
м. Южне	0,01	31 814	30,5578	3,06	0,96
Внутрішній пояс приміської зони					
Біляївський район	1,49	93 134	241,2563	0,16	2,59
Комінтернівський район	1,49	70 208	908,9432	0,61	12,95
Овідіопольський район	0,81	74 620	375,0041	0,46	5,03
Всього:	3,79	237 962	1525,2036	0,40	6,41
Зовнішній пояс приміської зони					
Іванівський район	1,16	26 659	7,5100	0,01	0,28
Білгород-Дністровський район	1,85	60 637	154,6857	0,08	2,55
Роздільнянський район	1,37	58 070	129,9900	0,09	2,24
Всього:	4,38	145 366	292,1857	0,07	2,01
Разом:	8,41	1 550 386	3440,0145	0,41	2,22

**Складено автором на підставі даних Головного управління Держземагентства в Одеській області*

Формування приміської зони є важливою умовою не тільки екологічного, а і економічного розвитку всієї міської агломерації. Адже економічна база міста складається з двох основних частин – містоутворюючих та містообслуговуючих галузей. І саме місто обслуговуючі галузі знаходяться у повній залежності від приміських територій.

Містоутворюючі галузі визначають виробниче «вигляд» міста та приміської зони, його спеціалізацію, місце в суспільному розподілі праці, роботу для задоволення потреб країни, регіону, оточення самого міста. Містоутворюючі галузі є базою «життєдіяльності» міських агломерацій.

Містообслуговуючі галузі розвиваються для самої міської агломерації, його населення. Прагнення різних галузей і відомств використовувати місто як інтегральну містобудівну інфраструктуру, що розташовує комплексом умов для розвитку багатьох виробництв, призводить до рішень, при яких далеко не завжди враховуються інтереси міської агломерації як цілої, як середовища для життя людей. При цьому переважаючими напрямками стає промисловість, виробництво, комерційна галузь, а рекреаційні та природоохоронні вектори розвитку агломерацій висуваються на останні місця як неприбуткові галузі.

Це створює основу для зіткнення інтересів міста і приміської зони. Містоформуюча база разом з усім містом та приміськими зонами знаходиться в процесі постійної еволюції, причому саме вона виступає в ролі спонукача необхідних змін.

В процесі аналізу структури та особливостей приміських зон, можна визначити склад та функціональні особливості приміської зони як однієї із основних складових агломерації (рисунок 1)

Рис. 1. Особливості та функції приміських зон міських агломерацій

Розглядаючи функції приміських зон, варто зазначити, що розселенська функція відіграє важливу роль у територіальному розвитку міської агломерації. Вона висувається на перші місця у зв'язку із інтенсивним розвитком великих міст та недостатністю вільних територій. Міста «розростаються» за їх адміністративні межі та приміські зони надають можливість для відповідного розвитку. Привабливість приміських зон полягає в більш дешевих землях і вартості житла в порівнянні з міськими центрами. Також відповідна функція полягає у тому, що у внутрішньому поясі приміської зони переважно розташовується поселення-супутники, які виступають центрами заміського розселення частини працівників підприємств великого міста.

Містообслуговуюча функція полягає у забезпеченні необхідною інфраструктурою, господарським комплексом та деякому «розвантаженню» міста. Об'єкти промисловості, що виготовляють продукцію для реалізації, мережа торгівлі, медичного обслуговування, розраховані на місцеве населення, комунальне господарство, побутового обслуговування можуть розташовуватися у ближньому поясі приміської зони. Хоча внутрішні функції носять вторинний характер, вони виступають додатковим фактором росту міста, зокрема, справляють значний вплив на його забудову та благоустрій. Містообслуговуючі функції разом з місто формуючими (які переважно виконує саме «ядро») визначають рівень економічної ролі агломерації у регіоні чи країні, що свідчить про їх високу важливість.

Природоохоронна функція внутрішнього поясу приміської зони полягає у створенні так званого «зеленого» поясу, вторинно сприяє розвитку зеленого туризму. Зелений пояс покликаний оптимізувати несприятливі екологічні процеси та раціоналізувати розподіл антропогенного навантаження, що є наслідками зростання міської агломерації, а також розбудовувати в приміській зоні екологічної мережі як цілісної екосистеми міста і прилеглих територій. Формування «зеленого» поясу повинно розвиватися із врахуванням необхідності обмеження забудови, виконання природоохоронної функції, але і одночасного врахування того фактору, що місту необхідні території для розширення. За умови нераціонального розміщення «зеленого» поясу можливий ефект розсіювання забудови, що може негативно вплинути на збалансований розвиток територій.

Екологічна функція земель зовнішнього поясу випливає з того, що відповідні земельні ресурси є центральним, цементуючим ресурсом екологічної системи агломерації, який значною мірою обумовлює функціональну стійкість як цієї системи в цілому, так і окремих елементів природного середовища. Отже, охорона та розвиток відповідних територій має здійснюватися на основі комплексного підходу до земельних ресурсів з урахуванням необхідності збалансованого використання землі як економічного, соціального та екологічного ресурсу.

Інженерно-комунікаційна функція полягає у можливості розміщення позаміських комунікацій, головних вузлів та відповідного облаштування, що позитивно впливає на структуру міст та одночасно підвищує рентабельність приміських територій.

Виробнича функція приміської зони полягає у безпосередньому розміщенні та функціонуванні на її території виробничих та промислових об'єктів. Це з одного боку погіршує екологічний стан територій, але з іншого сприяє економічного розвитку приміських земель та підвищенню якості навколишнього природного середовища міст. Виробничо-господарські зв'язки виникають по лінії виробничої кооперації з підприємствами міста-центру. Розташування приміських виробництв до міських ринків збуту і капіталів, а також комплексного міського середовища, сприяє виробничо-економічному розвитку прилеглих територій і збільшенню агломерованих населених пунктів.

При забезпеченні збалансованого розвитку агломерації, взаємодія міста і приміської зони дозволяє поєднати науково-дослідну та проектну діяльність з процесом впровадження наукових досягнень у виробництво. Отже у приміських зонах формуються виробничі комплекси, які сприяють розвитку міських агломерацій.

Важливою є функція сільськогосподарська, яка передбачає продовольче забезпечення міста-центру

та супутників. Аграрні підприємства приміської зони спеціалізуються, як правило, на виробництві малотранспортабельної та швидкопсувної, але потрібної для населення продукції, зокрема плодоовочевої, молочної, продукції птахівництва, свинарства тощо.

Соціальна функція визначається у задоволенні потреб населення, забезпеченні міграційних процесів, вільному переміщенню в межах відповідних територій. Незбігання місць розселення з місцями прикладання праці викликає щоденне переміщення населення до місця роботи, або трудову маятникову міграцію. З іншого боку, фактором трудових зв'язків виступає привабливість передмістя як місця проживання для мігранта, який орієнтується на місто [6]. Привабливість приміських територій з точки зору можливостей у виборі місця працевлаштування та одержання соціально-культурних послуг порівняно з периферійними районами сприяє також постійній міграції населення із зовнішньої зони до ближнього передмістя.

Рекреаційна функція приміських територій є однією з найважливіших, адже саме на відповідних землях (особливо у зовнішньому поясі) передбачене розміщення об'єктів довгострокової рекреації. Рух населення до місць масового відпочинку на відміну від трудових та культурно-побутових зв'язків має яскраво виражений відцентровий характер. У приміській зоні доцільне розміщення, розвиток та функціонування об'єктів масового та спеціалізованого відпочинку міського населення, курортного лікування й оздоровлення як складові загальноміської рекреаційної мережі [1].

Також варто звернути увагу на двоїстість функцій приміських зон. По-перше, вони покликані забезпечувати просторовий розвиток міст, але одночасно і існувати як самостійні одиниці. Також існують певні суперечності у нормативно-правовому визначенні розвитку приміських земель. Як наслідок функцій відповідних територій мають тенденцію до деякого «змішування». Наприклад рекреаційні функції приміських зон можуть виконувати сільськогосподарські землі («зелений туризм), землі лісогосподарського призначення (лісові прогулянки, стежки, марковані траси), землі водного фонду (короткочасна рекреація поблизу водних об'єктів), землі оздоровчого, історико-культурного призначення тощо.

Враховуючи все вищевказане, варто зазначити, що найбільш прийнятним вектором еволюції приміських зон можна визначити:

- курс на багатофункціональність (яка б поєднувала у взаємоузгодженні економічну, соціальну та екологічну складові);
- врахування двоїстості функцій різних категорій земель;
- посилення комплексності у взаємопов'язаності умов розвитку;
- «посилення» стрижньової функції (або виробництва) додатковими, допоміжними і супутніми;
- зростання частки нематеріальної сфери (рекреація, екологія, наука, культура, освіта, управління) при скороченні частки матеріальної (промисловість, транспорт, будівельна індустрія);
- вдосконалення технології (перехід на нові технології), підвищення технічного рівня; звільнення функціональної структури від ланок, які стали для комплексу «місто-приміська зона» недоречними або навіть протипоказаними.

Висновки і пропозиції. Аналіз існуючого стану, функцій та особливостей приміських зон свідчить про наявність нормативно-законодавчого та методичного підґрунтя регулювання відповідного процесу, але надзвичайно високий, економічно спрямований та екологічно необґрунтований рівень господарського освоєння території.

Концептуальним напрямом розвитку територій приміських зон є необхідність збереження унікального природно-ландшафтного комплексу міста, рекреаційних територій і об'єктів природно-заповідного фонду, необхідність підвищення забезпеченості населення озелененими територіями загального користування та формування відкритого, законодавчо механізму використання земель для забезпечення контролю розподілу функцій та векторів розвитку земель приміських зон як територій, що мають своє першочергове призначення у забезпеченні рекреаційних потреб населення.

Основною метою планування приміських територій повинна стати взаємна відповідність між багатогранними громадськими потребами і можливостями природного та технічного комплексу для відповідного виду їх господарського використання та особливо – забезпечення збалансованого екологоорієнтованого розвитку територій.

Перспективи розвитку приміської зони повинні прийматися з урахуванням економічного та соціального розвитку м. Одеси й Одеської області згідно з Стратегією економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022р., затвердженою рішенням Одеської міської ради від 16.04.2013 № 3306-VI, «Схемою планування Одеської області», Генеральним планом та відповідно розробленими і скорегованими згідно вимог окремих територій нормативно-правових документів.

Список літератури:

1. Демин Н.М. Управление развитием градостроительных систем / Н.М. Демин. – К.: Будивельнык, 1991. – 184 с.
2. Ібатуллін Ш.І. Капіталізація земель приміських зон великих міст: теорія, методологія, практика / Ш.І. Ібатуллін – К.: НАУ, 2007. – 260 с.
3. Лаппо Г.М. География городов: Учеб. пособие / Г.М. Лаппо. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.
4. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень: наказ Державного комітету України у справах містобудування та архітектури від 17 квітня 1992 р. № 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dbn.at.ua
5. Перцик Е.Н. География городов (геоурбанистика). – М.: Высшая школа, 1991. – 326 с.
6. Трушков В.В. Население города и пригорода / В.В. Трушков. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 159 с.

Булышева Д.В.
Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований
Национальной академии наук Украины

РАЗВИТИЕ ПРИГОРОДНЫХ ЗОН ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ: ОСОБЕННОСТИ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация
В научной работе исследованы особенности формирования двухпоясних пригородных зон в границах городских агломераций. В статье раскрыты основные отличительные признаки и функции соответствующих территориальных образований (на примере Одесской городской агломерации). Определена их дифференциация и особенности в зависимости от структурных элементов пригородных зон. Доказано, что особенности развития соответствующих земель приводят к столкновению интересов города и пригородной зоны. Также обращено внимание на двойственность функций пригородных зон. Во-первых, они призваны обеспечивать развитие городов, но одновременно и существовать как самостоятельные единицы, что требует разработки и нормативного закрепления отдельного сценария их развития.
Ключевые слова: пригородные зоны, сбалансированное развитие, рекреационное направление, Одесская городская агломерация, сценарий развития.

Bulisheva D.V.
Institute of Market Problems and Economic and Ecological Research
National Academy of Sciences

DEVELOPMENT OF SUBURBAN AREAS OF URBAN AGGLOMERATIONS: FEATURES AND WAYS OF IMPROVING

Summary
In this research paper the peculiarities of two-zoned suburban areas within urban agglomerations were investigated. The article shows the basic features and functions of this territorial entities (on the example of Odessa agglomeration area). The differentiation and features depending on the structural elements of the suburban areas are determined. It is proved that the characteristics of the development of appropriate land lead to conflict of interest of the city and suburban areas. Also the attention is drawn to the dual function of suburban areas. Firstly, they are intended to ensure the development of cities, but at the same time they exist as independent units, which requires creation and consolidation of regulatory particular scenario of their development.
Keywords: suburban areas, balanced development, recreational area, Odessa agglomeration area, scenario of development.

УДК 331.2:332.024

ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСУ СТИМУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Бурмака Т.М.
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

В даній статті розглянуто основні підходи до стимулювання працівників підприємств міського господарства. В результаті проведеного експертного морфологічного аналізу визначені основні напрями оцінки діяльності працівників. Здійснено обґрунтування комплексу стимулювання персоналу підприємств міського господарства. Відповідно до проведеної інтерполяції запропонована шкала стимулювання працівників залежно від інтегрального коефіцієнту ефективності діяльності працівника. Сформований комплекс стимулювання персоналу підприємств міського господарства базується на інтегральній оцінці з урахуванням матеріальних та моральних стимулів.
Ключові слова: матеріальні та моральні стимули, комплекс стимулювання, персонал, оцінка, ефективність діяльності, міське господарство.

Постановка проблеми. Сучасні ринкові умови в нашій країні свідчать про те, що успішна діяльність підприємств багато в чому залежить від ефективної мотивації персоналу. Враховуючи значну кількість та професійне різноманіття персоналу підприємств міського господарства виникає необхідність в індивідуальному підході до стимулювання в залежності від результатів діяльності кожного працівника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день в економічній літературі приділяється достатньо велика увага стимулюванню працівників. Так, Э.А. Уткин [1] вважає, що в якості стимулів виступають якісь предмети, дії інших людей, носії зобов'язань і можливостей, все те, що може бути запропоновано людині як компенсація за його дії або того, що він хотів би придбати в результаті певних дій. Однак при цьому відсутнє чітке ви-

© Бурмака Т.М., 2015

значення стимулів, не виділяються матеріальні та моральні стимули.

В свою чергу О.В. Ромашов [2] розглядає стимули, які проявляються у тому, що матеріальні стимули якщо вони починають носити постійний і регулярний характер, сприймаються як дещо гарантоване і природне, а тому в цьому випадку потреба у стимулі зберігається. Недоліком цієї думки є те, що основна увага приділяється матеріальним стимулам, а моральні не розглядаються.

На думку А.П. Егоршина [3] процес досягнення певних результатів для підприємства залежить від задоволення потреб працівників, тобто стимулювання базується на двох категоріях: потребахі винагородах. Дане визначення стимулювання розглядається з точки зору працівника, його внутрішніх мотивів, але ж стимулювання здійснюється керівництвом підприємства.

У всіх розглянутих теоретичних розробках визначається узагальнений перелік стимулів, але їх конкретизацію та реалізацію необхідно здійснювати з урахуванням галузевих особливостей. На сьогоднішній день для підприємств міського господарства розроблені «Положення про преміювання працівників» [4], але у цих положеннях розглядається лише деякі спекти позитивного матеріального стимулювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективне стимулювання працівників підприємств міського господарства повинно базуватися на результатах оцінки діяльності працівників, а на їх основі необхідно встановити матеріальні й моральні, позитивні та негативні стимули.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування комплексу стимулювання працівників підприємств міського господарства, яке базується на визначенні матеріальних та моральних стимулів відповідно до значень інтегрального показника оцінки ефективності діяльності працівників.

Виклад основного матеріалу. Для розробки комплексу стимулювання працівників підприємств міського господарства, в першу чергу необхідно здійснити інтегральну оцінку ефективності діяльності працівників, на базі якої і буде формуватися комплекс стимулювання.

На сьогоднішній день науковцями [5, 6, 7, 8] виділяються наступні методи оцінки діяльності працівників: бальна оцінка, оцінка за цілями, «оцінка 360 градусів», BARS (behaviorally anchored rating scale), кваліметрична оцінка.

Інтегральна оцінка працівників за методом бальної оцінки [6] є досить суб'єктивною й залежить від кількості отриманих балів працівником за узагальненими ознаками.

Використання оцінки за цілями [7] є надзвичайно складним, внаслідок високої трудомісткості визначення через економічні показники результатів діяльності працівників та неможливості співставлення отриманих результатів для працівників, які виконують різну роботу.

Метод «оцінка 360 градусів» [8] не враховує такі важливі складові оцінки ефективності діяльності, як кількість, якість та інтенсивність праці.

Незважаючи на такі переваги рейтингових шкал, прив'язаних до поведінки персоналу BARS (behaviorally anchored rating scale) [7], як точність, чіткі норми, зворотній зв'язок, сталість, цей метод не враховує якості та самостійності виконання завдань.

Кваліметрична оцінка – це інтегральна оцінка працівників, яка полягає у визначенні кількості чи обсягів виконуваних робіт з урахуванням їх якості з метою встановлення корисного часу [5]. Даний метод, на відміну від інших, здійснює оцінку працівників з точки зору системного підходу враховуючі всі можливі напрями оцінки. Таким чином, оцінку діяльності працівників, які працюють на підприємствах міського господарства, здійснимо на основі методу кваліметричної факторно-критеріальної оцінки.

Використання даного методу передбачає визначення напрямів оцінки працівників. Обґрунтування напрямів оцінки працівників здійснено шляхом застосування методу експертної оцінки, а саме морфологічного аналізу. Кількість експертів визначена за методикою В.М. Мішина [9]. При можливій помилці результатів експертизи на рівні 10% була сформована група з 18 експертів, до складу якої увійшли провідні спеціалісти кафедри менеджменту і маркетингу в міському господарстві ХНУМГ та підприємств міського господарства м. Харкова. Кожен з експертів відповідав усім вимогам, що пред'являються до респондентів, а саме: професійна компетентність, об'єктивність, високій рівень креативності, загальної ерудиції, низький рівень конформізму. Середній рівень коефіцієнту компетентності групи експертів склав 0,832.

В результаті проведеного експертного морфологічного аналізу визначені основні напрями оцінки діяльності працівника, кожен з яких визначається відповідним коефіцієнтом:

$$K_{ЕФ} = K_{СП} * K_{СВ} * K_{ОКР} * K_{ПП} * K_{СП} * K_{РМ} * K_{КІЛ} * K_{ЯК} * K_{ФРЧ}, \quad (1)$$

де $K_{ЕФ}$ – інтегральний коефіцієнт ефективності діяльності працівника, част. од.;

$K_{СП}$ – коефіцієнт складності праці, част. од.;

$K_{СВ}$ – коефіцієнт самостійності виконання завдань, част. од.;

$K_{ОКР}$ – коефіцієнт освітнього та кваліфікаційного рівня, част. од.;

$K_{ПП}$ – коефіцієнт продуктивності праці, част. од.;

$K_{СП}$ – коефіцієнт суміщення професій, част. од.;

$K_{РМ}$ – рівень механізації, част. од.;

$K_{КІЛ}$ – коефіцієнт своєчасності виконаних завдань, част. од.;

$K_{ЯК}$ – коефіцієнт якості виконаних завдань, част. од.;

$K_{ФРЧ}$ – коефіцієнт ефективності використання робочого часу, част. од.

Для визначення кожного коефіцієнту кваліметричної факторно-критеріальної моделі (формула 1) розроблені відповідні таблиці, які включають в себе фактори оцінюваного напряму (таблиця 1), вагомість цих факторів, критерії оцінки факторів та значимість цих критеріїв.

Для формування шкали стимулювання на основі значень коефіцієнта ефективності діяльності працівника визначаємо максимальні, мінімальні та середні значення кожного з коефіцієнтів (таблиця 2). Максимальні значення інтегрального коефіцієнту ефективності діяльності працівника відповідають ідеальному працівнику, а мінімальні значення має найгірший працівник.

Знаючи максимальне та мінімальне значення коефіцієнту ефективності, розіб'ємо шкалу стимулювання працівників підприємств міського господарства згідно до шкали Харрингтона [10]. Після проведення інтерполяції шкала стимулювання поділена на 6 інтервалів (таблиця 3).

Враховуючи отримані значення інтегрального коефіцієнту ефективності діяльності працівника, та маючи шкалу стимулювання працівників розроблено комплекс стимулювання який враховує матеріальні та моральні, позитивні й негативні стимули. Перелік стимулів був обґрунтований за допомогою методу логічного аналізу. Обсяг стимулювання визначається у відповідності до шкали стимулювання (таблиця 3). Комплекс стимулювання працівників представлений у таблиці 4.

Таблиця 1

Фактори напряму, що оцінюється

Коефіцієнти	Фактори
Коефіцієнт складності праці	Категорія праці, умови праці, ступінь новизни виконуваних робіт, форма організації праці
Коефіцієнт самостійності виконання завдань	Самостійність виконання роботи
Коефіцієнт освітнього та кваліфікаційного рівня	Освітній рівень працівника, кваліфікаційний рівень працівника
Коефіцієнт продуктивності праці	Продуктивність праці, ставлення до роботи, економія ресурсів
Коефіцієнт суміщення професій	Суміщення професій
Рівень механізації	Рівень механізації
Коефіцієнт якості виконаних завдань	Якість виконаних завдань
Коефіцієнт ефективності використання фонду робочого часу	Економія робочого часу, рівень трудової дисципліни

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Таблиця 2

Значення коефіцієнту ефективності діяльності працівників

Назва показника	Максимальне значення	Мінімальне значення	Середнє значення
Коефіцієнт складності праці	1	0,25	0,6
Коефіцієнт фонду робочого часу	1	0,2	0,6
Коефіцієнт продуктивності праці	1	0,12	0,6
Коефіцієнт якості виконаних завдань	1	0,2	0,6
Коефіцієнт самостійності виконання роботи	1	0,2	0,6
Коефіцієнт рівня механізації	1	0,2	0,6
Коефіцієнт суміщення професій	1	0,4	0,7
Коефіцієнти освітнього і кваліфікаційного рівня працівника	1	0,5	0,8
Інтегральний коефіцієнт ефективності діяльності працівників	1	0,26	0,63

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Шкала стимулювання персоналу підприємств міського господарства

Вид стимулювання	Відсоток до окладу працівника						
	$К_{ЕФ} \leq 0,26$	$0,26 < К_{ЕФ} \leq 0,37$	$0,37 < К_{ЕФ} \leq 0,54$	$0,54 < К_{ЕФ} \leq 0,63$	$0,63 < К_{ЕФ} \leq 0,72$	$0,72 < К_{ЕФ} \leq 0,88$	$0,88 < К_{ЕФ} \leq 1$
Негативне	-20	-10	-5	__	__	__	__
Позитивне	__	__	__	1	5	10	20

Джерело: розроблено автором за даними [10]

Таблиця 4

Комплекс стимулювання працівників підприємств міського господарства

Коефіцієнт ефективності	Матеріальне стимулювання	Моральне стимулювання
$К_{ЕФ} \leq 0,26$	Зменшення заробітної плати на 15%; позбавлення надбавок, пільг, премій.	Звільнення, винесення догани, скасування додаткових відпусток,скасування додаткових відгулів, скасування гнучкого графіку роботи
$0,26 < К_{ЕФ} \leq 0,37$	Зменшення заробітної плати на 10%; позбавлення надбавок, пільг, премій.	Скасування додаткових відпусток та відгулів, скасування гнучкого графіку роботи
$0,37 < К_{ЕФ} \leq 0,54$	Позбавлення надбавок, пільг, премій.	Скасування додаткових відпусток та відгулів
$0,54 < К_{ЕФ} \leq 0,63$	Отримання надбавок до заробітної плати	Підвищення кваліфікації, гнучкий графік роботи.
$0,63 < К_{ЕФ} \leq 0,72$	Отримання надбавок до заробітної плати, надання пільг	Додаткові відгули, підвищення кваліфікації, гнучкий графік роботи.
$0,72 < К_{ЕФ} \leq 0,88$	Отримання надбавок до заробітної плати, премій, надання пільг	Письмові та усні подяки, додаткові відпустки, додаткові відгули, підвищення кваліфікації, гнучкий графік роботи.
$0,88 < К_{ЕФ} \leq 1$	Отримання надбавок до заробітної плати, премій, надання пільг, заохочувальні виплати	Кар'єрний ріст, письмові та усні подяки, додаткові відпустки, додаткові відгули, гнучкий графік роботи, надання путівок

Джерело: розроблено автором

Висновки і пропозиції. Запропонований комплекс стимулювання працівників підприємств міського господарства, на відміну від існуючих розробок, базується на інтегральній оцінці ефективності діяльності працівників, яка була здійснена за допомогою методу кваліметричної факторно-критеріальної оцінки з урахуванням факторів оцінюваного напряму діяльності, вагомості цих факторів, критеріїв оцінки та значимості цих критеріїв. На основі інтегрального коефіцієнту ефективності діяльності працівників сформована шкала стимулювання працівників, на базі якої розроблений комплекс стимулювання працівників підприємств міського господарства. Це дозволить здійснити ефективне стимулювання працівників в залежності від результатів їх роботи, що призведе до покращення результатів діяльності підприємств.

Список літератури:
1. Уткин Э.А. Основы мотивационного менеджмента / Э.А. Уткин. – М.: ЭКМОС, 2000. – 352 с.
2. Ромашов О.В. Социология труда: [учеб. пособие] / О.В. Ромашов. – М.: Гардарика, 2001. – 115 с.
3. Егоршин А.П. Управление персоналом: [учеб. пособие] / А.П. Егоршин. – [4-е изд, без изменений]. – Новгород: НИМБ, 2003. – 457 с.
4. Положення про преміювання працівників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukravtodor.gov.ua/clients/ukrautodor.nsf
5. Дмитренко Г.А. Стратегический менеджмент: целевое управлене персоналом организаций / Г.А. Дмитренко. – К.: МАУП, 2002. – 192 с.
6. Колот А.М. Мотивація персоналу: [навч. посібник] / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2002. – 337 с.
7. Крушельницька О.В. Управління персоналом / О.В. Крушельницька, Д.П. Мельничук. – К.: Кондор, 2006. – 308 с.
8. Марущак Т. Система премирования персонала как инструмент управления по целям / Т. Марущак // Отдел кадров. – 2004. – № 20(131). – С. 16-19.
9. Мишин В.М. Исследование систем управления / В.М. Мишин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 527 с.
10. Присенко Г.В. Прогнозування соціально-економічних процесів: [навч. посіб.] / Г.В. Присенко, Є.І. Равікович. – К.: КНЕУ, 2005. – 378 с.

Бурмака Т.Н.
Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А.Н. Бекетова

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЛЕКСА СТИМУЛИРОВАНИЯ ПЕРСОНАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ ГОРОДСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Аннотация
В данной статье рассмотрены основные подходы к стимулированию работников предприятий городского хозяйства. В результате проведенного экспертного морфологического анализа определены основные направления оценки деятельности работников. Осуществлено обоснование комплекса стимулирования персонала предприятий городского хозяйства. Согласно проведенной интерполяции предложена шкала стимулирования работников в зависимости от интегрального коэффициента эффективности деятельности работника. Сформированный комплекс стимулирования персонала предприятий городского хозяйства базируется на интегральной оценке с учетом материальных и моральных стимулов.
Ключевые слова: материальные и моральные стимулы, комплекс стимулирования, персонал, оценка, эффективность деятельности, городское хозяйство.

Burmaka T.M.
National University of Urban Economy in Kharkiv named after O.M. Beketov

FORMATION OF COMPLEX OF STIMULATION OF THE PERSONNEL OF URBAN ECONOMY

Summary
This article describes the main approaches to stimulate the workers of enterprises of municipal economy. The main directions the evaluation of workers was defined as a result of the morphological analysis. The substantiation of complex incentives was carried out for staff municipal companies. Scale incentives for workers was proposed by depending on the integral coefficient of efficiency of the employee according to interpolate. The complex incentives was formed for staff of municipal enterprises and was based on an integrated assessment taking into account the material and moral incentives.
Keywords: material and moral incentives, the complex of stimulate, staff, evaluation, efficiency, urban economy.

УДК.338.45

УКРАИНСКИЙ РЫНОК УТИЛИЗАЦИИ ПОЛИМЕРНЫХ ОТХОДОВ И КЛЮЧЕВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЕГО РАЗВИТИЯ

Бутко А.Е.
Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»

Статья содержит основные характеристики украинского рынка переработки полимерных отходов. Проведена оценка ресурсов вторичного полимерного сырья и объема его переработки с учетом динамики потребления полимеров в стране и структуры отходов. Проанализированы основные проблемы формирования рынка вторичной переработки полимеров. Рассмотрены факторы, влияющие на формирование спроса на вторичное сырье. Определены особенности формирования рынка вторичной переработки полимеров в Украине.
Ключевые слова: переработка сырья, полимерные отходы, ТБО.

Постановка проблемы в общем виде. Промышленные предприятия ежегодно производят более 400 млн. тонн мусора, большая часть которых оседает на мусорных полигонах и стихийных свалках. Появляется необходимость в его переработке, которая важна не только как способ утилизации ненужного мусора, но и как перспективная развивающаяся отрасль экономики. Использование вторичного сырья дает возможность значительно сократить добычу природных ресурсов, себестоимость продукции.

Анализ исследований и публикаций. Проблемы утилизации отходов и формирования рынка вторичного сырья недостаточно хорошо освещены в трудах отечественных ученых. Данную проблему исследовали С. Крапива, Е. Любешкина, В. Мымрин, О. Примеров.

Актуальность. На сегодняшний день актуальным является вопрос управления и контроля над отходами, их эффективная сортировка и переработка с целью получения вторичного сырья. Для каждого государства, в том числе и для Украины, важно создать стимулы, которые повлияют на процесс вовлечения вторичного сырья в производство.

Целью статьи является анализ рынка вторичной переработки полимеров как социально важной и выгодной, с экономической точки зрения сферы бизнеса.

Изложение основного материала. На сегодняшний день большое значение имеет переработка отходов производств и использование вторичного сырья. Разнообразные типы отходов образуются как в процессе производства, так и в процессе потребления продукции производства.

По данным Министерства регионального развития, строительства и ЖКХ, в Украине ежегодно образуются около 11 млн. тонн твердых бытовых отходов (ТБО), из них 25% занимают пищевые отходы, 5-10% – бумага, 15-20% приходится на металл, текстиль, резину, стекло, 50% – полимеры. [2].

Одним из катализаторов процесса загрязнения окружающей среды является широкое применение во всем мире синтетических полимеров (т.е. пластмасс). Обладая уникальными свойствами и относительно низкой ценой, в последние десятилетия они преобладают практически во всех сферах человеческой жизни. Вместе с тем эти соединения имеют два принципиальных недостатка. Во-первых, подавляющее большинство пластиков производится из не возобновляемого углеводородного сырья, запасы которого ограничены. Во-вторых, они не разлагаются в природе, точнее на это уходит сто и более лет. При этом в контактирующие с пластиком среды (воздух, вода, почва) выделяются вредные химические реагенты (стирол, фенол, формальдегид, уретан и др.).

В современном быстро развивающемся мире резко возрос спрос на полимерные материалы. Сегодня трудно представить полноценную работу заводов, электростанций, котельных, учебных заведений, электрической бытовой техники, современных вычислительных машин, автомобилей и много другого без использования этих материалов.

С начала 50-ых годов 20 столетия наблюдается устойчивая тенденция постоянного роста мирового рынка пластмасс: с 1 млн. т. В 1950 г. до 170 млн. тонн в 2000 (рис. 1).

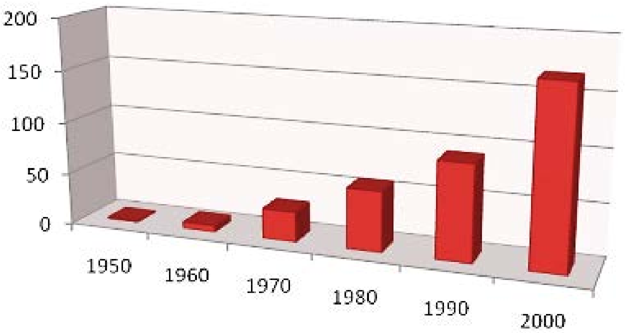

Рис. 1. Динамика роста рынка полимерных материалов

В настоящее время мировое производство пластмасс составляет порядка 250-260 млн. тонн, в том числе в государствах Северной Америки, Западной Европы, в странах Азии и Океании производится примерно по 50 млн. тонн. Последние 10–15 лет прирост производств синтеза пластмасс в таких странах, как Индия, Пакистан, Малайзия, Китай происходит быстрее, чем в государствах Европы и Северной Америки.

От 75-80% от всех производимых в мире полимеров относятся к термопластичным материалам, остальные – к реактопластам, эластомерам и термоэластопластам (рис. 2).

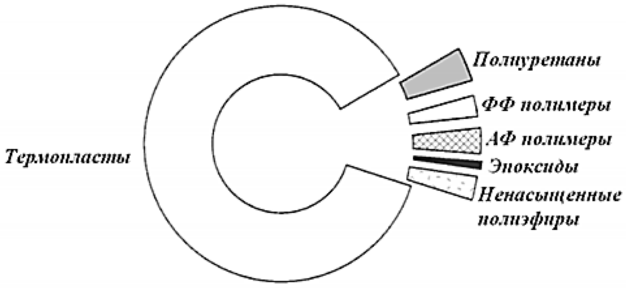

Рис. 2. Распределение полимеров по типу материалов

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Бутко А.Е., 2015

По отраслям применения полимерные материалы распределяются весьма неравномерно (рис. 2).

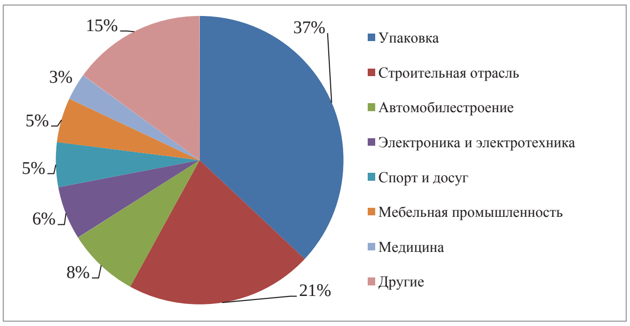

Рис. 3. Распределение полимеров по отраслям применения

Традиционные для отрасли сектора потребления полимеров не изменяются уже на протяжении 20 лет. Рынок полимерной упаковки демонстрирует – 37%, стройиндустрия – 21%, автомобилестроение – 8%, электроника и бытовая техника – 6% от общего потребления полимеров [6].

По потреблению пластмасс на душу населения экономически развитые страны намного опережают развивающиеся страны (табл. 1), причем кратность опережения по прогнозам сохранится и в 2015 г.

Таблица 1

Объем потребления полимерных материалов

Год	Значение по годам, кг/год				
	Западная Европа	Северная Америка	Япония	Азия	Украина
1980	40	45	50	2	20
2003	98	101	84	17	23,3
2015	146	152	115	32	40

Источник: [6]

Следует отметить, что совокупное потребление полимерных материалов надушу населения в регионах мира растет в процентном отношении быстрее совокупного валового внутреннего продукта. Этому способствуют новые технологии полимерных материалов, благодаря которым расширятся области применения полимерных материалов, причем главным образом за счет вытеснения традиционных металлов, сплавов и керамики. В начале третьего тысячелетия именно такая ситуация отмечается в автомобилестроении, аэрокосмической отрасли, судостроении и даже в строительстве.

Украинский рынок базовых полимеров продолжает оставаться одним из самых быстрорастущих в мире. В течение 2004-2010 гг. среднегодовой темп роста потребления крупнотоннажных термопластов в Украине составил 24,6%. Для сравнения, среднегодовой прирост базовых полимеров за этот же период в мире составил в среднем 4.4% [1].

По данным Государственного комитета статистики Украины, ежегодный уровень прироста ВВП за 2004-2010 гг. достиг уровня в 6%. Таким образом, можно констатировать, что общее потребление базовых полимеров растет почти в пять раз быстрее, чем экономика в целом.

По данным Государственного комитета статистики Украины, каждый год в стране скапливается только твердых бытовых отходов около 50 миллионов кубометров. Возникает необходимости в утилизации и переработке данных отходов (табл. 2).

Таблица 2

Основные показатели обращения с отходами

Обращение с отходами	Значение по годам, тыс. тонн			
	2010	2011	2012	2013
Образовано	419192	447641	450727	448117,6
Утилизировано, обработано (переработано)	145711	153687	143454	147177,9
Сожжено	1058,6	1054,5	1215,9	918,7
Удаление в специально отведенные места и объекты	336952	277107	289627	288121,1

Источник: [1]

Как видно из таблицы, в Украине в 2013 году утилизировано и переработано всего 33% образованных отходов. Для сравнения доля не перерабатываемого я мусора в среднем по ЕС составляет около 45%. В Швеции на свалку отправляется не более 7% всех отходов [6].

Сейчас спрос на вторичное сырье превышает предложение. Например, по данным Владимира Слабого, директора Украинской упаковочно-экологической коалиции (УПЭК; г. Киев; с 1999 г.; объединяет 12 крупных предприятий пищевой и упаковочной промышленности), если в 2007-2008 гг. в Украине было произведено 913,8 тыс. т бумаги и картона (преимущественно путем переработки ТБО), а импорт составил около 1 млн т, то в 2013 г. объем этого производства сократился на 10-15%. При этом вследствие удорожания вторсырья и повышения стоимости его доставки Украина импортировала 330 тыс. т макулатуры на $56 млн.

В настоящее время проблема переработки отходов полимерных материалов обретает актуальное значение не только с позиций охраны окружающей среды, но и связана с тем, что в условиях дефицита полимерного сырья пластмассовые отходы становятся мощным сырьевым и энергетическим ресурсом.

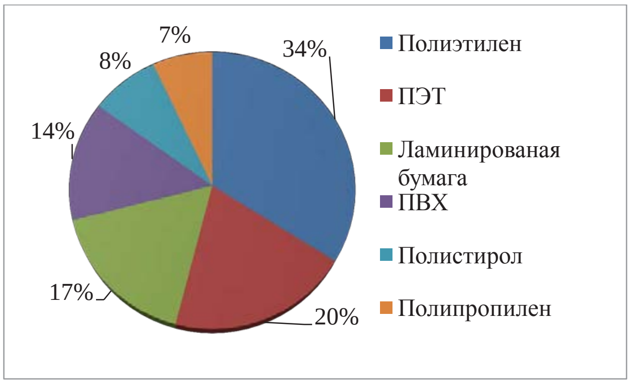

Рис. 4. Структура пластиковых отходов по видам полимеров

Вместе с тем решение вопросов, связанных с охраной окружающей среды, требует значительных капитальных вложений. Стоимость обработки и уничтожения отходов пластмасс примерно в 8 раз превышает расходы на обработку большинства промышленных и почти в три раза – на уничтожение бытовых отходов. Это связано со специфическими особенностями пластмасс, значительно затрудняющими или делающими непригодными известные методы уничтожения твердых отходов. Потребление полимерной продукции каждый год возрастает

примерно на 10%, в такой же прогрессии увеличивается и объем полимерного мусора [3].

Отходы пластических масс можно разделить на 3 группы: технологические отходы производства, отходы производственного потребления, отходы общественного потребления (рис. 4).

Результаты переработки пластиковых отходов – вторичные полиамид, поливинилхлорид, полипропилен, полиэтилен, потребляют любые предприятия, производящие пластиковую продукцию (за исключением изделий, которые входят в непосредственный контакт с пищевыми продуктами, фармацевтическими препаратами и т.п.).

Вторичные полимеры – это новое перспективное направление, которое позволяет оптимизировать процесс переработки отходов, который уже давно пользуется популярностью на Западе, ведь его значение неоценимо для экологии.

Восстановленные пластмассы выбираются по многим причинам. Во многих случаях они представляют материал по лучшей цене. Стандарты качества за последние годы значительно усовершенствовались, и многие поставщики вторично переработанных пластмасс теперь могут поставлять полимерные материалы, отвечающие заданным спецификациям. Вторичные пластмассы часто продают по цене, на 20-25% ниже цены за оригинальные аналоги. Экологический фактор также важен. Восстановленные материалы интересны для потребителей, которых волнуют проблемы окружающей среды. Некоторые компании получают преимущество, заявляя, что их продукция изготовлена из вторичных материалов и «экологически благоприятна».

Заводы покупают вторичный полиэтилен по 2,2-4,5 грн. за 1 кг (первичный продается не дешевле 4,5-4,6 грн. за 1 кг). Из 1 кг отсортированных пластиковых отходов «выходит» 0,8 кг вторичного полиэтилена [9].

Выигрыш заключается в следующем:

– меньше отходов приходится удалять или сжигать;

– меньше тратится энергии и сырьевых материалов для производства оригинальных пластмасс;

– меньше выбросов и отходов, связанных с производством оригинальных материалов.

Использование отходов полимеров позволяет существенно экономить первичное сырье (прежде всего нефть) и электроэнергию. Например, недавно было обнаружено, что восстановление полиэтилентерефталата (ПЭТ) из бутылок снижает расход энергии на производство ПЭТ 4%.

Основными движущими силами роста украинского рынка полимеров является расширение потребительского рынка и увеличение объемов строительства.

Однако проблем, связанных с утилизацией полимерных отходов, достаточно много. Они имеют свою специфику, но их нельзя считать неразрешимыми. Однако решение невозможно без организации сбора, сортировки и первичной обработки амортизированных материалов и изделий; без разработки системы цен на вторичное сырье, стимулирующих предприятия к их переработке; без создания эффективных способов переработки вторичного полимерного сырья, а также методов его модификации с целью повышения качества; без создания специального оборудования для его переработки; без разработки номенклатуры изделий, выпускаемых из вторичного полимерного сырья.

Для того, чтобы облегчить процедуру вторичной переработки мусора необходимо правильно организовать процесс его сортировки, что и является первостепенной проблемой.

Особенностью украинского рынка полимеров является зависимость переработчиков от импортных поставок базовых полимеров. Так доля импорта полимеров в общем объеме их потребления в 2010 году составила 85%. Причем, объемы импортных поставок растут даже быстрее, чем объем потребления в целом. Среднегодовой рост импорта полимеров за последние семь лет составил 24.2%.

В Украине пока нет ни одного универсального завода по переработке ТБО всех видов твердых бытовых отходов (резина, пластик, древесина, стекло, бумага, металл) необходимо вложить более $20 млн. Организация отдельного участка по переработке пластиковых отходов требует в десятки раз меньших затрат.

Сегодня лицензия на утилизацию опасных отходов имеется в наличии у примерно четырехсот предприятий в Украине. При этом число конкурентов, на рынке переработки полимеров, постоянно возрастает. В частности, это происходит, за счет производителей, осваивающих новые для себя рынки и ранее не являвшихся прямыми конкурентами.

Чаще всего, предприятия, которые перерабатывают промышленные отходы, являются своего рода посредниками. Они закупают материалы-отходы у предприятий, перерабатывают их, и продают как готовое переработанное сырье тем же предприятиям. Такие предприятия, выполнив все требования по материально-техническим условиям, получали лицензию на утилизацию отходов. Согласно положениям Постановления Кабинета Министров Украины от 28.02.2001 № 183, лицензия на утилизацию отходов обязательно должна оформляться для утилизации таких видов отходов: полимерные отходы, резиновые отходы, в том числе – изношенные шины. Однако данное Постановление утратило силу от 19.09.2014, и теперь предприятиям не требуется получать лицензию на утилизацию отходов. На сегодняшний день складывается ситуация, когда крупные промышленные предприятия могут самостоятельно заниматься вторичной переработкой сырья, не прибегая к услугам «посредников». Таким образом, на рынке не только увеличивается конкуренция. Многие перерабатывающие предприятия лишаются поставщиков качественного сырья. Здесь прослеживается еще одна проблема, недостаточное количество компаний, занимающихся сборкой и сортировкой отходов.

Если в Украине начнет формироваться европейская система, предполагающая лишение государства монополии в части регулирования рынка, а производители и фирмы, занимающиеся сбором и сортировкой мусора, получат право участвовать в контроле и распределении финансовых ресурсов, отрасль будет быстро развиваться [2].

С политической точки зрения, вопрос переработки отходов актуален тем что, например, для стран – членов ЕС требуется обязательность наличия планов создания рынка вторичного сырья, введение нормирования использования наиболее распространенных отходов (макулатуры, стекла, пластиковых упаковок).

Вывод. Успехи развития полимерной отрасли в глобальном масштабе объясняются многочисленными причинами. Но, несмотря на текущий рост, переработка вторичных пластмасс страдает от множества проблем, характерных для всех новых отраслей промышленности. Среди них разработка и внедрение технологий, значительные затраты и слабая осведомленность рынка. На данной стадии участие государства, например, для финансирования программ или приобретения документации

НИОКР, остается важным фактором для дальнейшего развития.

Суммируя вышеизложенное, можно сделать однозначный вывод, что вторичная переработка отходов считается одной из самых приоритетных задач и с точки зрения экономической целесообразности, и с точки зрения охраны окружающей среды. На сегодняшний день в Украине существует нерешенная проблема переработки отходов, как социальный аспект данного вопроса, но и нехватка вторичного сырья для производства, как экономический аспект.

Список литературы:

1. Державний комітет статистики України [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrstat.gov.ua/. – Заголовок с экрана.
2. Крапива С. Отходной маневр [Электронный ресурс] / С. Крапива, К. Павлов // Бизнес – 2014. – 16 ноября № 40(1131). – Режим доступа: http://www.business.ua/articles/konyuktura/Othodnoy_manevr-76149/. – Заголовок с экрана.
3. Крапива С. Отходной маневр [Электронный ресурс] / С. Крапива // Бизнес – 2008. – 15 сентября № 37(816). – Режим доступа: http://www.business.ua/articles/business_starting/Perekvalifikaciya_dryannostey-13815/. – Заголовок с экрана.
4. Любешкина Е. Г. Вторичная переработка полимерных материалов в России и за рубежем / Е. Г. Любешкина // Полимерные материалы – 2012. – № 3. – С. 4-17.
5. Набер Б. В. Вторичная переработка полимерных материалов спасет мир / Б. В. Набер // Полимерные материалы – 2014. – № 8. – С. 4-10.
6. Мымрин В. Н. Вторичная переработка полимерных материалов в Европе: новые и проверенные решения / В. Н. Мымрин // Полимерные материалы – 2013. – № 9. – С. 22-29.
7. Олинковский О. В. Анализ импорта производства полиэтилена, полипропилена в Украине / О. В. Олинковский // Отраслевой журнал «Полимерный клуб» – 2013. – № 10. – С. 16-18.
8. Примеров О. С. Обзор методов переработки отходов полимерных материалов и анализ рынка вторичного сырья [Текст] / О. С. Примеров, П. В. Макеев, А. С. Клинков // Молодой ученый. – 2013. – № 6. – С. 121-123.
9. Харламова М. Твердые отходы. Технологии утилизации, методы контроля, мониторинг / М. Харламова, А. Курбатова – М.: Модуль. Академический курс, 2014 г.

Бутко А.Є.
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

УКРАЇНСЬКИЙ РИНОК УТИЛІЗАЦІЇ ПОЛІМЕРНИХ ВІДХОДІВ І КЛЮЧОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ЙОГО РОЗВИТКУ

Анотація
Стаття містить основні характеристики українського ринку переробки полімерних відходів. Проведено оцінку ресурсів вторинної полімерної сировини та обсягу їх переробки з урахуванням динаміки споживання полімерів в країні і структури відходів. Проаналізовано основні проблеми формування ринку вторинної переробки полімерів. Розглянуто фактори, що впливають на формування попиту на вторинну сировину. Визначено особливості формування ринку вторинної переробки полімерів в Україні.
Ключові слова: вторинна переробка сировини, полімерні відходи, ТПВ.

Butko A.E.
Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy»

UKRANIAN MARKET OF PLASTIC WASTE RECYCLING AND KEY TRENDS OF ITS DEVELOPMENT

Summary
This article contains the main characteristics of Ukrainian market of recycling plastic waste. The estimation of secondary polymeric raw material resources and scope of its processing is held taking into account the dynamics of polymer consumption in the country and the structure of the waste. The basic problems of formation of secondary recycled polymers market are analyzed. The factors influencing the formation of demand for secondary raw materials are reviewed. The features of formation of secondary recycled polymers market in Ukraine are determined.
Keywords: recycling of raw materials, recycling plastic waste, solid waste.

УДК 658.62

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ТОВАРНИМИ РЕСУРСАМИ

Вавдійчик І.М.
Київський національний торговельно-економічний університет

В статті досліджено тенденції змін обсягу товарообороту підприємств роздрібної торгівлі України. Автором зроблено висновки щодо динаміки обсягу та структури товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі за видами економічної діяльності. Розглянуто тенденції змін основних складових елементів, що формують товарні ресурси. Виокремлено фактори, що впливають на зміну обсягів товарних ресурсів. Зроблено висновки щодо результативності управління товарними ресурсами підприємств роздрібної торгівлі України на сучасному етапі.
Ключові слова: товарна пропозиція, товарооборот, товарні ресурси, надходження товарів, товарні запаси.

Постановка проблеми. Головною функцією роздрібної торгівлі є забезпечення кінцевих споживачів товарами та надання торговельних послуг. Роздрібна торгівля є завершальною ланкою процесу товарно-грошового обміну, одночасно здійснюючи активний вплив на обсяги та структуру товарної пропозиції, на організацію системи розподілу. Сучасні умови господарювання підприємств роздрібної торгівлі характеризуються нестабільністю та мінливістю зовнішнього середовища, посиленням конкуренції, підвищенням вимог споживачів до якості товарів та послуг. Розвиток підприємств роздрібної торгівлі, можливості виконання ними головної функції, а саме доведення товарів до кінцевого споживача, залежать від достатності та своєчасності забезпечення їх товарними ресурсами необхідного асортименту та якості. Розробка інструментарію підвищення ефективності управління товарними ресурсами підприємств роздрібної торгівлі потребує дослідження основних тенденцій у забезпеченні товарними ресурсами підприємств торгівлі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих аспектів діяльності підприємств роздрібної торгівлі України представлено в працях багатьох сучасних дослідників. Так, оцінка розвитку суб'єктів торговельного підприємництва у сфері роздрібної торгівлі наведена в роботах І.В. Височин, Н.О. Голошубової, Л.О. Лігоненко, О.П. Бегларішвілі [1-4] та багатьох інших. Проте в сучасній економічній літературі відсутні дослідження, які висвітлюють сучасні тенденції забезпечення підприємств роздрібної торгівлі товарними ресурсами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важлива роль у забезпеченні населення споживчими товарами і особливість формування товарних ресурсів в сучасних умовах господарювання обумовили необхідність подальших досліджень цієї проблеми.

Мета статті. Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку обсягів, складу та структури товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі України.

Виклад основного матеріалу. Показники стану та розвитку внутрішньої торгівлі, з одного боку, висвітлюють характерні риси стану та розвитку сфер виробництва та попиту, а з іншого – відображають розвиток галузі як компоненти ринкової інфраструктури, фактора, що визначає динамічність взаємопов'язаного процесу товарообігу та виробництва, господарської кон'юнктури економіки.

За твердженням О.П. Бегларішвілі динамічність розвитку галузі торгівлі потребує системного і постійного вивчення, оскільки коливання її параметрів є індикатором змін соціально-економічної ситуації в Україні, досягнення сталого розвитку споживчого ринку або виникнення проблем формування товарної пропозиції [4, с. 11].

Використання товарних ресурсів спрямовується на реалізацію у роздріб, інше документоване вибуття та залишки товарів на кінець періоду. Однією з умов розвитку товарообороту, як зазначає Н.О. Голошубова, є наявність товарів і послуг, які відповідають попиту покупців за асортиментом, якістю та ціною [2, с. 10].

Результуючим показником, який віддзеркалює спроможність підприємства роздрібної торгівлі формувати товарні ресурси, які відповідають попиту споживачів за ціною, кількістю та якістю, є товарооборот.

Динаміка обсягу та структури товарообороту підприємств роздрібної торгівлі України наведена в табл. 1.

За даними табл. 1 можна зробити висновок про наявну тенденцію до нарощування обсягів товарообороту підприємствами роздрібної торгівлі. В цілому обсяг товарообороту підприємств роздрібної

Таблиця 1

Динаміка обсягів товарообороту підприємств роздрібної торгівлі України за 2009-2013 рр.

Вид економічної діяльності	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Обсяг товарообороту, млн. грн.					
Роздрібна торгівля України в цілому, в тому числі	164987,0	205333,0	262671,0	293024,0	334800,3
роздрібна торгівля автомобілями, мотоциклами та пальним	35769,0	48591,0	65863,0	74447,0	82438,1
роздрібна торгівля (крім роздрібної торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним)	129218,0	156742,0	196808,0	218577,0	252362,2
Темп зміни, % до попереднього року					
Роздрібна торгівля України в цілому, в тому числі		124,6	128,0	111,6	114,6
роздрібна торгівля автомобілями, мотоциклами та пальним		135,9	135,6	113,0	110,8
роздрібна торгівля (крім роздрібної торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним)		121,4	125,6	111,1	115,9

[Розроблено автором за даними [5, 6]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Вавдійчик І.М., 2015

Таблиця 2

Динаміка обсягів товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі України за видами економічної діяльності за 2009-2013 рр.

Вид економічної діяльності	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Підприємства роздрібної торгівлі України в цілому, млн. грн.	209986,7	264652,8	314463,9	327022,7	376942,5
Темп зміни, у% до попереднього періоду		126,0	118,8	104,0	115,3
Підприємства роздрібної торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним, млн. грн.	44966,8	62646,7	88662,9	78071,6	86581,3
Темп зміни, у% до попереднього періоду		139,3	141,5	88,1	110,9
Підприємства роздрібної торгівлі (без роздрібної торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним), млн. грн.	165019,9	202006,1	225801,1	248951,1	290361,2
Темп зміни, у% до попереднього періоду		122,4	111,8	110,3	116,6

[Розроблнено автором на основі первинних даних Державної служби статистики України]

торгівлі України збільшився на 169813,3 млн. грн. за досліджуваний період: з 164987млн. грн. у 2009 році до 334800,3 млн. грн. у 2013 році. У 2013 р. по відношенню до попереднього року обсяг товарообороту підприємств роздрібної торгівлі України збільшився на 14,6%. Середній темп росту товарообороту підприємств роздрібної торгівлі України за 2009-2013 рр. становив 119,3%.

Подібна динаміка розвитку товарообороту спостерігається і на підприємствах роздрібної торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним: середній темп росту за досліджуваний період становив 123,2%. Найбільший приріст обсягу товарообороту спостерігався у 2010-2011 рр. На думку Л.А. Мороз, збільшення обсягу товарообороту за цей період на підприємствах роздрібної торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним обумовлене такими факторами як відновлення автокредитування, ініціативою вітчизняних виробників щодо підвищення ввізного мита на імпортні машини, яка прискорила процес задоволення відкладеного попиту частиною споживачів, тощо. [7, с. 155]

На підприємствах роздрібної торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним) також спостерігається тенденція до постійного нарощування обсягів товарообороту: за весь період дослідження товарооборот збільшився на 123144,2 млн.грн. з 129218 млн.грн. у 2009 році до 252362,2 млн.грн. у 2013 році. Середній темп зміни обсягу товарообороту становив 118,2%.

Головною метою формування товарних ресурсів є забезпечення виконання плану товарообороту. Без постійного поповнення товарів безперебійний процес реалізації буде неможливо здійснювати. Підприємства торгівлі повинні забезпечувати ритмічний продаж товарів, які відповідають споживчому попиту за асортиментом, кількістю та якістю. Необхідною умовою забезпечення процесу реалізації товарів підприємством торгівлі є наявність у нього товарних ресурсів, які є матеріальною основою для розвитку товарообороту. Недостатня кількість або відсутність товарних ресурсів може призвести до зниження обсягів реалізації та недоотримання прибутку. Товарні ресурси підприємств роздрібної торгівлі, як господарюючого суб'єкта, є важливим чинником, який впливає на ефективність фінансово-господарської діяльності, підвищення конкурентоспроможності підприємства та забезпечення його сталого економічного розвитку.

Динаміка обсягу та структури товарних ресурсів наведено в табл. 2.

За даними табл. 2.2 можна зробити висновок, що обсяг товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі України за 2009-2013 рр. характеризувався стійкою тенденцією до зростання: їх обсяг збільшився з 209986,7 млн. грн. у 2009 році до 376942,5 млн. грн. у 2013 році або в 1,8 разів. Темп зміни обсягів товарних ресурсів коливається від 104% до 126,0% за досліджуваний період. В цілому за досліджуваний період обсяг товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі зріс на 166955,8 млн. грн. Слід зазначити, що найбільш суттєво обсяг товарних ресурсів на підприємствах роздрібної торгівлі України збільшився у 2010 році порівняно з попереднім періодом – на 126%. На підприємствах роздрібної торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним прослідковується нарощування обсягів товарних ресурсів у 2010-2011 роки: темп їх зміни становив 139,3% та 141,5% відповідно (див. табл. 2.2). Проте у 2012 році відбувається скорочення обсягів товарних ресурсів по відношенню до попереднього періоду на 11,9%. У 2013 році спостерігається відновлення приросту обсягу товарних ресурсів – по відношенню до попереднього року їх обсяг збільшився на 10,9%. Слід зазначити, що у 2013 році порівняно з 2009 роком збільшилися обсяги товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі за всіма видами діяльності, проте найбільш суттєво зросли товарні ресурси підприємств роздрібної торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним – у 1,9 разів.

Таблиця 3

Структура товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі України за видами економічної діяльності за 2009-2013 рр.

%

Вид економічної діяльності	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік
Підприємства роздрібної торгівлі України в цілому	100	100	100	100	100
Підприємства роздрібної торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним	21	24	28	24	23
Підприємства роздрібної торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним)	79	76	71	76	77

[Розроблено автором на основі первинних даних Державної служби статистики України]

На підприємствах роздрібної торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним) впродовж досліджуваного періоду відбувається збільшення обсягів товарних ресурсів: з 165019,9 млн. грн. у 2009 році до 290361,2 млн. грн. у 2013 році. Найбільший темп росту товарних ресурсів спостерігався у 2011 році, коли він становив 141,5% по відношенню до попереднього року. В цілому за досліджуваний період обсяг товарних ресурсів зріс у 1,8 разів та у 2013 році досяг 290361,2 млн. грн. Слід зазначити, що на можливість підприємств роздрібної торгівлі формувати товарні ресурси впливають такі макро-

економічні фактори як: загальноекономічна ситуація в країні, наявність платоспроможного попиту, пропозиція на ринку споживчих товарів тощо. Основою формування товарних ресурсів підприємствами торгівлі є пропозиція товарів народного споживання, яка є частиною товарної пропозиції. Джерелами формування товарних ресурсів для підприємств торгівлі є продукція промисловості, продукція сільського господарства та переробної промисловості, підсобних господарств, імпорт, товарообмінні операції, перехідні товарні запаси [8, с. 60].

Структура товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі України за видами економічної діяльності наведена в табл. 3.

У загальному обсязі товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі України найбільшу переважну частку займають товарні ресурси підприємств роздрібної торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним): їх питома вага впродовж досліджуваного періоду коливається від 71% до 79%. Частка товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним зросла з 21% у 2009 році до 23% у 2013 році. Питома вага товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним) становила від 71% до 79% за досліджуваний період. Переважання питомої ваги товарних ресурсів підприємств роздрібної торгівлі (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним) є закономірним явищем, оскільки попит населення на автомобілі є епізодичним.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого дослідження даної теми. Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують вагому роль товарних ресурсів як фактора ресурсного забезпечення товарообороту, їх роль у здатності підприємств роздрібної торгівлі доводити товари до кінцевого споживача та задовольняти попит населення, що є однією з основних функцій торгівлі. Забезпечення підприємств роздрібної торгівлі товарами також є стимулюючим фактором для розвитку виробництва споживчих товарів, сприяючи вдосконаленню асортименту і підвищенню якості товарів. Визначення напрямів та шляхів удосконалення управління товарними ресурсами на основі попередньої ґрунтовної оцінки ефективності та результативності його здійснення зумовлює необхідність подальших досліджень в даному напрямі.

Список літератури:

1. Височин І.В. Управління товарооборотом підприємств роздрібної торгівлі: монографія / І.В. Височин. – К.: Київ. нац. торг.-еконо. ун-т, 2012. – 544 с.
2. Голошубова Н.О. Організація торгівлі: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Н.О. Голошубова. – 2-ге вид., перероблю. та допов. – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2012. – 680 с.
3. Торговельне підприємництво: теорія та практика: монографія / За ред. Л.О. Лігоненко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 304 с.
4. Бегларішвілі О.П. Тенденції розвитку торгівельних підприємств харківської області / О.П. Бегларішвілі // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова, 2014. – Том 19. Випуск 2/3. – С. 11-15.
5. Роздрібна торгівля України у 2012 році: стат. зб. – К.: Держ. служба стат. України, 2013. – 173 с.
6. Роздрібна торгівля України у 2013 році: стат. зб. – К.: Держ. служба стат. України, 2014. – 165 с.
7. Мороз Л.А. Тенденції розвитку українського автомобільного ринку і маркетингова комунікаційна політика його учасників / Л.А. Мороз // Логістика: [збірник наукових праць] / відповідальний редактор Є.В. Крикавський. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012.
8. Иванов Г.Г. Экономика торгового предприятия: ученик / Г.Г. Иванов. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 320 с.

Вавдийчик И.Н.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСНОВНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ УКРАИНЫ ТОВАРНЫМИ РЕСУРСАМИ

Аннотация
В статье исследованы тенденции изменений объема товарооборота предприятий розничной торговли Украины. Автором сделаны выводы относительно динамики объема и структуры товарных ресурсов предприятий розничной торговли за видами экономической деятельности. Рассмотрены тенденции изменений основных составных элементов, которые формируют товарные ресурсы. Выделены факторы, которые влияют на изменение объемов товарных ресурсов. Сделаны выводы относительно результативности управления товарными ресурсами предприятий розничной торговли Украины на современном этапе.
Ключевые слова: товарное предложение, товарооборот, товарные ресурсы, поступления товаров, товарные запасы

Vavdiichyk I.N.
Kyiv National University of Trade and Economics

RESEARCH OF BASIC TENDENCIES OF PROVIDING OF ENTERPRISES OF RETAIL BUSINESS OF UKRAINE COMMODITY RESOURCES

Summary
The tendencies of changes of volume of commodity turnover of enterprises of retail business of Ukraine are investigational In the article. Drawn conclusion an author in relation to the dynamics of volume and structure of commodity resources of enterprises of retail business after the types of economic activity. The tendencies of changes of basic component elements that form commodity resources are considered. Factors that influence on the change of volumes of commodity resources are distinguished. Drawn conclusion in relation to effectiveness of management by the commodity resources of enterprises of retail business of Ukraine on the modern stage.
Keywords: commodity suggestion, commodity turnover, commodity resources, receivables of commodities, commodity supplies.

УДК 65.012.34

ЛОГІСТИЧНІ СИСТЕМИ: ВИЗНАЧЕННЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА РОЛЬ НА РІЗНИХ РІВНЯХ УПРАВЛІННЯ

Валькова Н.В.
Хмельницький національний університет

Досліджено теоретичні питання формування логістичних систем. Обгрунтовано визначення логістичної системи. Проаналізовано види логістичних систем та їх значення у системах управління різного рівня. Досліджено структуру логістичної системи підприємства та місце у ній інформаційної складової. Визначені функціональні можливості логістичних систем.
Ключові слова: логістична система, інформаційний потік, фінансовий потік, матеріальний потік, рівень управління, Інтернет-середовище.

Постановка проблеми. Глобалізація економіки та розвиток електронного бізнесу на базі Інтернет-технологій, інтеграція в Інтернет-середовище бізнесу, державних структур та соціуму, – є концептуальним підґрунтям виникнення нової парадигми розвитку логістики. Розширення кола постачальників, покупців та провайдерів логістичних послуг, а також можливість їх швидкого вибору перетворює ланцюг постачання на мережу постачання. Логістична концепція перетворюється на загальнонауковий підхід, філософію менеджменту. Даному етапу відповідає розвиток так званої «нової економіки», яка представлена системою електронного бізнесу, системою інтеграції у електронному просторі бізнесу, споживачів та держави. На тлі вищезгаданих перетворень зростає роль логістичних зв'язків та формування нових логістичних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування теоретико-прикладних засад формування та функціонування логістичних систем здійснили ряд вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: Альбеков А. У [1]., Забуранна Л. В. [2], Карп І. М. [4], Костоглодов Д. Д. [6], Крикавський Є. В. [7], Маселко Т. Є. [9], Миротин Л. Б. [10], Нагловский С. Н. [11], Окландер М. А. [12], Павленко А. Ф. [13], Скоробогатова Т. М. [14] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Метою формування логістичних систем є організація керування потоковими процесами, які дозволять сформувати конкурентні переваги підприємства за допомогою максимальної й оперативної адаптації до мінливих умов ринкового середовища з метою покращення якості виконання вимог споживачів – задоволення попиту на продукцію (товар, послуги, інформацію, енергію), доведення його до споживача в обумовлений строк з мінімальними витратами

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження визначення логістичних систем, їх видів, можливостей та інструментів для адаптації до нових умов розвитку інформаційної економіки.

Виклад основного матеріалу. Логістична концепція управління передбачає пошук компромісних рішень у процесі реалізації правил логістики (7R) в організації управління підприємством. Ці концептуальні вимоги відповідають комплексу формування конкурентних переваг, які відповідають сучасному етапу соціально-економічного розвитку, та включають у себе швидкість та зручність доставки, відповідність вартості набору властивостей продукту, післяпродажне обслуговування та інші додаткові блага, тобто бачимо поєднання цілей логістичної концепції управління та конкурентних переваг підприємства. Крім того, потрібно зазначити, що управління конкурентними перевагами та потоковими процесами підприємства є взаємозалежними, оскільки реалізація правил логістики веде до формування конкурентних переваг.

Виконання завдань та функцій логістики, що виходять з її мети, забезпечується на базі системного підходу, а саме функціонуванням логістичних систем. Здійснений нами аналіз визначень логістичної системи (див. табл. 1) дозволяє зробити наступні висновки – усі автори акцентують увагу на тому, що система є складною сукупністю певної кількості підсистем, об'єднаних загальною метою, яка пов'язана з організацією ефективного логістичного процесу.

© Валькова Н.В., 2015

Таблиця 1

Систематизація наукових поглядів щодо визначення поняття логістичної системи

Автор, джерело	Визначення
Л. Б. Миротин [10], А.У. Альбеков [1]	Логістична система – адаптивна система з оберненим зв'язком, що виконує ті або інші логістичні функції та логістичні операції, що складається, як правило, з декількох підсистем та має розвинуті зв'язки з зовнішнім середовищем
І. М. Карп [4, с. 33], А. М. Окландер [12]	Логістична система – організаційно-управлінський механізм координації, який дає змогу досягти ефекту завдяки чіткій злагодженості в діях спеціалістів різноманітних служб, які беруть участь в управлінні матеріальним потоком
Є. В. Крикавський [7, с. 16]	Логістична система – це спеціально організована інтеграція логістичних елементів (ланок) у межах певної економічної системи для оптимізації процесів трансформації матеріального потоку.
В. І. Сергєєв [5, с. 28]	Логістична система – це відносно стійка сукупність ланок (структурних/функціональних підрозділів підприємства, а також постачальників, споживачів, логістичних посередників), що взаємопов'язані та об'єднані єдиним управлінням логістичним процесом задля реалізації корпоративної стратегії організації бізнесу.
Т. М. Скоробогатова [14, с. 192]	Логістична система – сукупність елементів, функціональний зв'язок яких дозволяє найбільш ефективно забезпечити товарами (продукцією та послугами) споживачів в виробничій та невиробничій сферах
И. Г. Смирнов [15]	Логістична система – складна організаційно-завершена (структурована) економічна система, яка складається із взаємозв'язаних в єдиному процесі управління матеріальними та супроводжувальними потоками елементів – ланок, сукупність яких, межі та завдання функціонування поєднані внутрішніми цілями організації бізнесу та зовнішніми цілями
Д. Д. Костоглодов, І. І. Саввіді, В. М. Стаханов [6]	Логістична система – сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих учасників економічних потоків, що об'єднані єдністю цілей та економічних інтересів.
С. Н. Нагловский [11, с. 15].	Логістична система – сукупність елементів, які знаходяться в певних функціональних зв'язках та відносинах один з одним, утворюючи певну цілісність та єдність
Л. В. Забуранна, О. М. Глущенко [2]	Логістична система – сукупність логістичних підсистем, що пов'язані між собою внутрішньо виробничими зв'язками впорядкованими відповідно до правил та процедур підприємства або їх об'єднання в межах визначеної території, які функціонують задля досягнення єдиної логістичної мети підприємства або їх об'єднання.

Джерело: систематизовано автором

На нашу думку, саме обумовлення у наведених визначеннях логістичного процесу (потоку), як об'єкта застосування логістичних функцій, надає логістичній системі ідентифікаційну ознаку та виокремлює її як підсистему іншої, більш складної системи – системи управління підприємством, або складової економічної системи регіону, країни, світу.

Метою функціонування логістичної системи є доставка товарів та виробів в задане місце, в потрібній кількості та асортименті в максимально можливому ступені підготовлених до виробничого або особистого споживання при заданому рівні витрат. Таке визначення надається більшістю науковців, але, на нашу думку, метою функціонування логістичної системи є забезпечення безперервності та ефективності потоку (матеріального чи будь-якого іншого) через реалізацію правил логістики.

В економічній літературі логістичні системи класифікуються за різними ознаками, кожна з яких має право на існування. Широкий спектр класифікаційних ознак логістичних систем свідчить про різноманітність можливостей їх функціонування, яка залежить від масштабів системи, завдань, об'єкту та методів управління, матеріально-технічного забезпечення та структури систем (табл. 2).

Інтеграція класичного та електронного бізнесу, спричинили виникнення інтегрованих логістичних систем, функціонування яких поєднує фізичні та кібернетичні складові. У рамках дослідження нас цікавить функціонування мікрологістичної інтегральної системи управління потоковими процесами у Інтернет-середовищі.

Серед завдань функціональних підрозділів системи управління на підприємстві є такі, що або носять інформаційний характер, або потребують інформації для їх вирішення. Тому на підприємстві повинен здійснюватися постійний обмін інформацією між структурними підрозділами (у мікросередовищі), а також із зовнішнім (макро-) середовищем. Це може бути інформація про постачальників, покупців, посередників, чий вплив на раціональну організацію матеріального (класичного) потоку є не менш важливим, ніж вплив внутрішніх чинників.

Отже, інформаційний потік по відношенню до матеріального (класичного) чи будь-якого іншого ресурсного потоку, виступає інструментом оптимізації. Проте, інформаційний потік також може виступати і об'єктом оптимізації, оскільки його ресурсний характер в умовах функціонування інформаційної економіки є доведеним. Т.Є Маселко зазначає, що «інформація на сучасному рівні розвитку – це самостійний виробничий чинник, потенційні можливості якого відкривають широкі перспективи для зміцнення конкурентоспроможності підприємства» [9, с. 248].

У свою чергу, фінансовий потік, представлений грошовими коштами виробничої системи підприємства, які є елементом ненормованих оборотних коштів підприємства, його найліквіднішим активом. Фінансовий, матеріальний та інформаційний потоки можна поділити на вхідний, внутрішній та вихідний. На нашу думку, наслідком ефективної організації будь-якого ресурсного потоку є структура та рух фінансового потоку, оскільки результатом покращення організації будь-якого ресурсного потоку є вивільнення та прискорення обороту грошових коштів підприємства, а також позитивна різниця між розмірами вхідного та вихідного фінансових потоків. Але, фінансовий потік, як і інформаційний, може виступати і безпосередньо об'єктом оптимізації. Таким чином, якщо метою функціонування логістичної системи є оптимізація руху ресурсного потоку, принципи якої визначається правилами логістики, то ресурсний потік є об'єктом оптимізації, інформаційний потік – інструментом оптимізації, а фінансовий потік – результатом оптимізації.

Таблиця 2

Класифікація логістичних систем

Класифікаційна ознака	Види логістичних систем
За маштабом дії	Мікрологістичні, макрологістичні, глобальні, металогістичні, мезологістичні
За територіальною ознакою	Міські, районні, обласні, регіональні, міжрегіональні, національні, транснаціональні
За об'єктно-функціональною ознакою	Відомчі, міжвідомчі, галузеві, міжгалузеві
За характером зв'язків у системі	З прямими зв'язками, ешелоновані, гнучкі
Залежно від механізму управління матеріальними потоками	Тягнучі, штовхаючі, реверсні
За напрямом руху матеріального потоку	Прямо направлені, реверсивні
За кількістю елементів та звязків	Прості, складні
За рівнем незалежності	Автономні, релятивні
За способом організації	Субординовані, координовані
За видом економічного потоків	Матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних, інноваційних, ресурсних
За середовищем функціонування	Реальні (фізичні), віртуальні (кібернетичні), інтегральні* (фізичні, що забезпечуються кібернетичним інструментарієм)
За математичною методикою управління	Безперервні (задаються безперервними параметрами); дискретні; гібридні (змішані).
За функціональною ознакою	Виробничі, транспортні, торгові

Джерело: систематизовано автором за даними [2, 6, 16],
** доповнено автором*

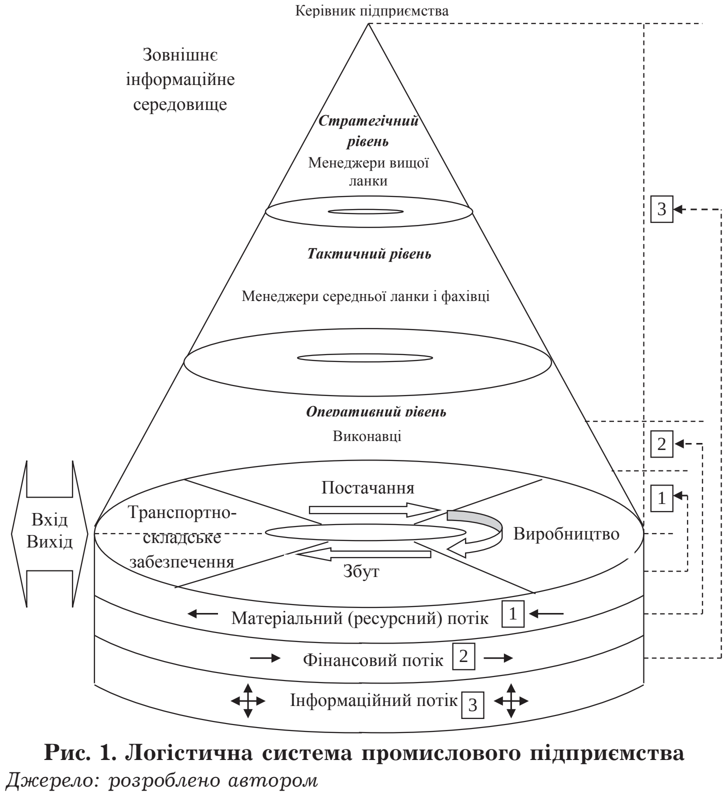

Рис. 1. Логістична система промислового підприємства
Джерело: розроблено автором

Необхідно зазначити, що зв'язки між елементами логістичної системи та напрями руху потоків носять двосторонній характер, а логістична система підприємства є системою зі зворотніми зв'язками.

Як вже зазначалося вище, логістична система є складною системою, у якій на загальний результат працює декілька підсистем, в залежності від складності структури першої. Л.В. Забуранна та О.М. Глущенко підсистеми логістичної системи класифікують залежно від:

– функціональної ознаки: підсистеми реалізації замовлення, транспортування, формування запасів, складського господарства, обслуговування клієнтів тощо;

– фазової належності – підсистеми постачання, виробництва, збуту, переробки та утилізації відходів, інтегрована підсистема маркетингової логістики, інтегрована логістична підсистема замовників та торгівлі;

– функцій управління – підсистеми логістичного планування, логістичного управління, організації логістики, логістичного контролю, стратегічного та оперативного логістичного управління;

– предметно-структурної ознаки – підсистеми інтегрованого фізичного переміщення товарів (товарні структури), інтегрованого переміщення інформації (інформаційні структури), регулювання й організаційно-інституціонального забезпечення логістичних процесів (логістичні структури);

– формування ефективності – підсистеми логістичних витрат, послуг та логістичного сервісу [2, с. 188-189].

На наш погляд, даний перелік не є класифікацією підсистем логістичної системи, а є пятивимірним її відображенням, оскільки в залежності від складності і масштабів системи в ній можуть функціонувати усі перераховані підсистеми. Кожна із визначених підсистем на якомусь етапі забезпечує рух потокових процесів, які також є елементами логістичної системи.

З метою оптимізації процесу управління інформаційними потоками в логістиці Л.Б. Міротіним і А.Г. Некрасовим була запропонована модель ієрархічної системи автоматизованого управління логістичним ланцюгом, яка складається з п’яти ієрархічних рівнів управління. Перший рівень – підсистема, в якій здійснюються логістичні операції. Другий рівень – підсистема виділення ключових процесів. Третій рівень – підсистема виділення критичних точок з ключових процесів. Четвертий рівень – підсистема аналізу отриманих результатів і оцінки критичних точок за критерієм безпеки. П’ятий рівень – підсистема стратегічного управління потенціалом інформаційної логістики [10].

Проте, для досягнення мети функціонування логістичної системи (забезпечення безперервності та ефективності матеріального потоку) недостатньо одних лише оперативних заходів. Очевидно, що логістичне управління підприємством необхідно здійснювати у стратегічному, тактичному й операційному вимірах, воно має стосуватися довготермінових, середньотермінових і короткотермінових завдань, бути локалізованим щодо окремих логістичних рішень у певній фазі виробництва або охоплювати сумісні чи всі фази виробництв. За основу вертикального поділу логістичної системи на підсистеми у нашому дослідженні візьмемо трирівневу градацію, яку пропонує Зяйлик М. [3] та, яка відповідає

загальній теорії управління, – це стратегічний, тактичний та оперативний рівні.

Якщо логістичне управління матеріальним потоком, який лежить в основі діяльності промислового підприємства, представити у вигляді такої системи, то очевидно, що циркуляція інформаційного потоку буде здійснюватися на всіх трьох рівнях, у той час як матеріальний (ресурсний) потік функціонує лише на оперативному рівні. Важлива роль інформації у процесі функціонування підприємства зауважується у наукових працях різних науковців. Так А.Ф. Павленко та В.В. Кривещенко говорять про те, що «у часи нової інформаційної економіки інформація стає основним виробничим ресурсом, «логістичним виробничим фактором»«[13, с. 292]. У горизонтальному поділі логістичної системи виробничого підприємства, усі автори одностайні, і виокремлюють стадії постачання, виробництва та збуту, а також транспортно-складське обслуговування. На рис. 1 представлена будова логістичної системи та обсяги у ній інформаційної складової, яка являє собою внутрішню інформаційну логістичну систему підприємства, що взаємодіє із зовнішнім інформаційним середовищем та має тісні внутрішні взаємозв'язки.

Саме ефективний обіг інформації забезпечує оптимальне управління іншими ресурсними потоками підприємства, що забезпечує йому конкурентні переваги. Ефективність обігу інформації в логістичній системі забезпечується інструментарієм електронної логістики, що має такі складові як технічна (технічні засоби, доступ до мережі Інтернет та програмне забезпечення), організаційно-методична (законодавча база, методичне забезпечення, функціональні обов'язки) та інформаційна (внутрішнє та зовнішнє інформаційне забезпечення).

Логістична концепція управління передбачає застосування комплексного підходу до управління потоками ресурсів, як елементами цілого – логістичної системи [8, с. 63]. В залежності від масштабів функціонування логістична система може мати підсистеми різного значення та рівнів. Проведені нами дослідження дозволяють виділити наступні види ресурсних потоків підприємства: матеріальний, фінансовий, інвестиційний, інноваційний, трудовий та інформаційний. Кожен із визначених ресурсних потоків може оптимізуватися на засадах логістичної концепції управління, тобто виступає об'єктом оптимізації.

Висновки і пропозиції. Конкурентні переваги виникають на вході в організаційну систему підприємства – на стадії забезпечення його виробничими ресурсами, далі формуються в результаті ефективної роботи функціональних підрозділів підприємства, та на виході формуються на стадії збуту продукції. Таким чином, формування відбувається послідовно по етапах, і конкурентні переваги на кожному наступному етапі формуються на базі попереднього, тобто успішне придбання ресурсів (матеріальних, трудових (кадрових), фінансових, інформаційних) сприяє створенню ефективної системи керування підприємством й одержанню організаційних, виробничих конкурентних переваг, які у свою чергу сприяють формуванню конкурентних переваг підприємства на ринках збуту, а також на інвестиційних ринках (як об'єкт інвестицій). Крім того, потік конкурентних переваг, має спрямований рух від вхідних (ресурсних) до вихідних (збутових) конкурентних переваг, а також у результаті постійних змін зовнішнього та внутрішнього середовища, формування потоку відбувається безперервно. Процес формування конкурентних переваг підприємства також має потоковий характер, а логістична концепція управління є відповідно базою для їх формування в умовах інформаційної економіки.

В сучасних умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій Інтернет стає прогресуючим джерелом одержання різноманітної інформації. Таким чином, суб'єкти бізнесу повинні представляти інформацію про товари, роботи чи послуги, які ними надаються, у інформаційному просторі мережі Інтернет, досліджувати ринкові тенденції, зміни у законодавчій сфері, екологічній та соціальній орієнтації бізнесу, – інакше суб'єкт господарювання ризикує залишитися поза ринком. Ефективне використання інформаційного середовища мережі Інтернет та впровадження системи електронної логістики, як нової форми логістичного управління, дозволить сформувати конкурентні переваги підприємства на всіх стадіях руху, у всіх функціональних підрозділах та за всіма об'єктами конкурентної боротьби.

Список літератури:

1. Альбеков А. У. Коммерческая логистика / А. У. Альбеков, О. А. Митько. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 416 с. (Серия «Учебники, учебные пособия»).
2. Забуранна Л. В. Логістична концепція формування системи управління підприємством / Л. В. Забуранна, О. М. Глущенко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011. – № 4(12). – С. 182-191.
3. Зяйлик М. Парадигма і наукова база логістичного управління [Електронний ресурс] / М. Зяйлик, О. Вівчар // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 1(4). – Режим доступу до журн.: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11zmfblm.pdf
4. Карп І. М. Застосування логістичного підходу в управлінні промисловим підприємством / І. М. Карп // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 4(46). – С. 27-34.
5. Корпоративная логістика: 300 ответов на вопросы профессионалов / [под общ. и научн. ред. Сергеева В. И.]. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 976 с.
6. Костоглодов Д. Д. Маркетинг и логистика фирмы / Д. Д. Костоглодов, И. И. Саввиди, В. Н. Стаханов. – М.: ПРИОР, 2000. – 128 с.
7. Крикавський Є. В. Логістичні системи: навч. посібник / Крикавський Є. В., Чорнописька Н. В. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – 264 с.
8. Луценко І. Логістика та її роль в умовах реформування економіки України / І. Луценко // Економіст. – 2000. – № 12. – С. 62-63.
9. Маселко Т. Є. Логістична концепція управління підприємством / Т. Є. Маселко // Науковий вісник. – 2005. – Вип. 15.1. – С. 247-249.
10. Миротин Л. Б. Логистика для предпринимателя: основные понятия, положения, процедуры: учеб. пособие / Л. Б. Миротин, И. Э. Ташбаев. – М.: Инфра-М, 2002. – 252 с.
11. Нагловский С. Н. Логистика проектирования и менеджмента производственно-коммерческих систем / С. Н. Нагловский. – Калуга: Манускрипт, 2002. – 336 с.
12. Окландер М. А. Логістична система підприємства: монографія / М. А. Окландер. – Одеса: Астропринт, 2004. – 312 с.

13. Павленко А. Ф. Логістичні інформаційні системи / А. Ф. Павленко, В. В. Кривещенко // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. / ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» – К.: КНЕУ, 2011. – С. 291–299.
14. Скоробогатова Т. Н. Логистическое обслуживание при стационарном и перемещающемся продуцентах в аспекте образования стоимости товара / Т. Н. Скоробогатова // Розвиток економічних методів управління національною економікою та економікою підприємства: зб. наук. пр. – Донецьк: Дон.ДУУ. Серія «Економіка». – 2012. – Вип. 248, т. 13. – С. 284-294.
15. Смирнов И. Г. Проблемы и методы эффективного управления запасами в логистических системах / И. Г. Смирнов // Дистрибуция и логистика. – 2003. – № 4. – С. 6-22.
16. Семененко А. И. Предпринимательская логістика / А. И. Семененко. – СПб. : Политехника, 1997. – 350 с.

Валькова Н.В.
Хмельницкий национальный университет

ЛОГИСТИЧЕСКИЕ СИСТЕМЫ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ, КЛАСИФИКАЦИЯ И РОЛЬ НА РАЗНЫХ УРОВНЯХ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
Исследованы теоретические вопросы формирования логистических систем. Обосновано определение логистической системы. Проанализированы виды логистических систем и их роль в системах управления различных уровней. Исследована структура логистической системы предприятия и место в ней информационной составляющей. Определены функциональные возможности логистических систем.
Ключевые слова: логистическая система, материальный поток, фининсовый поток, информационный поток, урівень управления, Интернет-среда.

Valkova N.V.
Khmelnitsky National University

LOGISTICS SYSTEMS: DEFINITION, CLASSIFICATION AND ROLE AT DIFFERENT LEVELS OF MANAGEMENT

Summary
Investigated the theoretical questions of forming logistics systems. Grounded definition of logistics system. Analyzed the types of logistics systems and their importance in the management of different levels. Researched the structure of the logistics system of the enterprises and place in it the information component. Defined functionality logistics systems.
Keywords: logistic system, information flow, cash flow, material flow, level of management, Internet environment

УДК 338.242

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАПОЗИЧЕНОЇ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Василик А.В., Царенко О.С.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Визначено передумови поширення атипових форм зайнятості. Розглянуто особливості застосування лізингу, аутсорсингу та аутстафінгу на підприємствах України. Встановлено, що дані технології використання запозиченої праці мають суттєві переваги з точки зору компаній – учасниць взаємодії. Виявлено загрози соціально-трудовим відносинам при використанні таких атипових форм зайнятості. Окреслено перешкоди, які унеможливлюють розвиток і поширення даних управлінських технологій у майбутньому.
Ключові слова: лізинг персоналу, аутстафінг персоналу, аутсорсинг персоналу, аутсорсингова компанія, переваги і недоліки аутсорсингу та аутстафінгу.

Постановка проблеми. Підвищена увага до атипових форм зайнятості може бути доказом інтенсивного пошуку механізму саморегулювання економіки, форм адаптації населення до мінливої соціально-економічної ситуації тощо. Запровадження та розвиток цих форм сприяють зростанню рівня життя населення, зниженню безробіття. Крім того, на рівні окремого підприємства вони дозволяють роботодавцям швидше реагувати на кон'юнктурні зміни на ринку товарів і послуг, змінювати режим роботи підприємств. Прагнення зменшити витрати на утримання персоналу призводить до переміщення робочого процесу за межі офісу, для виконання разових проектів і завдань роботодавець отримує можливість наймати окремих людей, а не утримувати цілий штат співробітників.

Сучасний бізнес вимагає не лише досвідчених працівників, хоча це, звичайно, головне, а й гнуч-

© Василик А.В., Царенко О.С., 2015

ких і мобільних, які швидко можуть адаптуватися під зміни на ринку праці, змінювати в разі потреби місце роботи, адаптуватися в нових трудових колективах і працювати, наприклад, в умовах лізингу.

Також до нових напрямків вирішення кадрових проблем відносяться аутсорсинг та аутстафінг персоналу. Використання цих способів менеджменту персоналу не набуло значного поширення в Україні через те, що власники підприємств з пересторогою відносяться до них, оскільки може відбуватись витік комерційної інформації, додаткова бюрократично-адміністративна робота, (набір персоналу, навчання персоналу), витрати додаткових фінансових та інших видів ресурсів, додаткове навантаження на відділ кадрів тощо. Проте такі сподівання часто є помилковими, оскільки аутсорсинг і аутстафінг успішно використовуються у провідних світових країнах і дослідження особливостей, переваг та проблем використання цих технологій в економіці України є актуальним науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні аспекти застосування новітніх технологій в управлінні персоналом знайшли своє відображення в працях В.М. Данюка, В.М. Петюха, С.О. Цимбалюк, А.М. Колота, Є.В. Маслова, В.А. Дятлова, А.Я. Кібанова, Г.О. Партина, Т.В. Сівашенко, Т.В. Вонберг, Н.М. Самолюк, Г.М. Юрчик, О.П. Дяків та ін. Однак, незважаючи на досить суттєвий науковий доробок в цьому напрямі, проблемні питання практичної реалізації технологій лізингу, аутсорсингу та аутстафінгу персоналу, все ще залишаються недостатньо висвітленими.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження наявних підходів до управління персоналом суб'єктів господарювання з використанням управлінських технологій лізингу, аутсорсингу та аутстафінгу як важливих інструментів управління витратами у розрізі їх переваг та недоліків, особливостей правового регулювання і доцільності використання.

Виклад основного матеріалу. За сучасного стану соціально-економічного розвитку дедалі частіше виникають ситуації, коли атипові форми зайнятості виявляються ефективнішими за стандартні. Прикладом тут може бути сфера послуг, де мають працювати гнучкі до змін ринку праці працівники. Крім того, ефективними ці форми будуть і в малому бізнесі, де, інколи, недоцільно виконувати операції штатному працівнику, який працює в умовах стандартної зайнятості. Ряд переваг існує і для найманих працівників, адже нестандартні форми надають йому можливість вдало поєднувати обов'язки по роботі з особистим життям, ширше залучати до праці жінок, що мають дітей, а також осіб похилого віку та осіб з обмеженими фізичними можливостями, крім того прискорюють приплив молодих фахівців на ринок праці та їх адаптацію до роботи. Крім того, ці форми відіграють позитивну роль у розширенні ринку послуг, а також є елементом інноваційного розвитку економіки. Наголосимо, що в цілому атипова зайнятість відкриває нові можливості для роботодавця, дозволяє вибудувати ефективну політику управління персоналом, що відповідає сучасним вимогам внутрішньофірмових трудових відносин.

Як відзначає Дяків О.П., на сьогодні принциповими інноваціями у сфері зайнятості можна вважати запозичену працю (лізинг, аутсорсинг, аутстафінг) персоналу; телероботу, або дистанційну зайнятість; віддалену роботу (фріланс), нетипові моделі робочого часу (поділ робочого місця між двома працівниками, гнучкі графіки робочого часу, аморфний робочий час) тощо. Нової якості набуває гнучкість ринку праці у різних її формах та виявах. Зазначені процеси у сфері зайнятості значно впливають на соціально-трудову сферу, оскільки змінюються як структура, так і зміст соціально-трудових відносин [3, с. 256].

Зокрема, лізинг персоналу – це тимчасове або короткострокове залучення персоналу зі сторони, яке забезпечує можливості набору персоналу у короткий термін необхідної кількості і якості; скорочення адміністративних витрат, у тому числі і щодо ведення кадрового діловодства; зниження витрат на тимчасове залучення висококваліфікованих фахівців; мінімізацію оподаткування фонду оплати праці; забезпечення сезонних кадрових потреб.

На сучасному етапі у сфері управління персоналом існує два види лізингу: довго- та короткостроковий. Лізинг персоналу – це діяльність рекрутингового агентства з укладення трудового договору з працівником від свого імені, скерування його на роботу в будь-яку організацію на порівняно тривалий строк. При довгостроковому лізингу персоналу організація орендує співробітників, які перебувають у штаті агентства, на період від кількох місяців до декількох років. Ця практика використовується в тих випадках, коли послуги кваліфікованих фахівців потрібні з певною регулярністю. Надання тимчасових працівників на строк від одного дня до декількох місяців передбачає короткостроковий лізинг персоналу. Здебільшого він застосовується в період сезонних робіт, а також для разових акцій, заміни відсутніх штатних співробітників. Найм, як правило, проводиться на період хвороби або відпустки штатних працівників, проведення виставок, конференцій, маркетингових досліджень, промоушн-акцій тощо [3, с. 256].

Ще однією технологією використання запозиченої праці є аутсорсинг (outsorcing – за межами) – залучення зовнішніх ресурсів. Аутсорсинг кадрових процесів – така форма господарських відносин, за якої роботодавець передає частину обов'язків з управління персоналом спеціалізованій організації (аутсорсеру), що здатна надавати високоякісні послуги, завдяки використанню сучасних новітніх технологій управління персоналом, досвіду, накопиченого при вирішенні аналогічних завдань та наявністю у своєму штаті висококваліфікованих спеціалістів [1, с. 7].

Досвід західних компаній свідчить про те, що співпрацювати з компаніями, які надають послуги аутсорсингу, вигідно тоді, коли є намір всю свою увагу зосередити виключно на профільних функціях, які приносять прибуток. Вивчення наукової літератури [1; 4; 6-8] дало можливість встановити випадки, коли доцільно звертатися до послуг аутсорсингу:

- наявні вакантні місця на короткий період (відпустки, лікарняні, декрети, свята, відрядження тощо);
- є необхідність у персоналі на сезонні роботи;
- є потреба реалізувати проект, але немає кваліфікованих співробітників, або не дозволяє чисельність штату (розробка IT, ведення бухгалтерського обліку, маркетингові дослідження, логістика тощо);
- слід мінімізувати податкові втрати, виключити витрати на розрахунок заробленої плати, зменшити обсяг адміністративно-кадрової роботи (пошук, співбесіди, адаптація, мотивація).

Цікавим було дослідження міжнародного холдингу «Kelly Services» щодо виявлення функцій управління персоналом, які найчастіше передаються на аутсорсинг. Результати цього дослідження показують, що в більшості випадків на аутсорсинг передають такі функції управління персоналом, як рекрутмент (69% респондентів) та розраху-

нок зарплат (54%), дещо рідше – управління соцпакетами (26%), тренінги (24%), адміністрування HR-модуля корпоративної інформаційної системи (16%), а також формування структури компенсацій (8%) і кар'єрний менеджмент (4%) [5, с. 121].

Аутсорсинг бізнес-процесів використовують підприємства різних галузей національної економіки України для ведення внутрішнього аудиту, управління транспортним парком підприємства, організації постачання, харчування працівників, охорони підприємства, виконання ремонтних робіт, прибирання виробничих приміщень, навантажувально-розвантажувальних робіт і т.п.

При промисловому або виробничому аутсорсингу підприємство передає підрядчику свій виробничий процес або його частину в тих випадках, коли виробництво власними силами обходиться підприємству дорожче, ніж залучення аутсорсера, або якщо підприємство власними силами не може забезпечити необхідну якість робіт, що виконуються [6, с. 48]. У засобах масової інформації, на заходах повчального і інформаційного характеру приводяться, як правило, переваги аутсорсингу, а недоліки досліджуються значно рідше. До переваг аутсорсингу можна віднести такі:

1. Дає можливість зосередження зусиль на основних напрямах бізнесу і концентрування зусиль на задоволенні вимог клієнтів і розвитку технології виробництва.

2. Знижує витрати на функції, що передаються аутсорсинговій компанії, які остання здійснює дешевше завдяки одночасному виконанню подібних операцій для значної кількості підприємств.

3. Дозволяє організації скористатися ресурсним потенціалом, доступ до якого за інших умов неможливий, зокрема, при розширенні діяльності на основі створення дочірніх філій, підрозділів чи при створенні нової фірми.

4. Дає можливість компанії вчасно реагувати на зміни у ринковому середовищі і всередині компанії (реорганізації, реструктуризації, злиття і поглинання) та ін.

5. За рахунок аутсорсингу зберігається необхідний ліміт штатних одиниць, але існує можливість забезпечувати необхідну кількість працівників на умовах аутсорсингу.

6. Спостерігається безперервність надання послуг (відпустки, звільнення, лікарняні, внутрішні суміщення не мають впливу на виробничі процеси).

Отже, використання аутсорсингу в рамках політики управління персоналом у деяких випадках може перетворити постійні витрати на змінні, а також спрямувати інвестиційні потоки в інші види діяльності компанії.

Серед негативних проявів, які стримують розвиток аутсорсингу в Україні можна виділити наступні [1; 4; 6]:

1. Ймовірність несанкціонованого поширення конфіденційної інформації про підприємство. Хоча аутсорсингова компанія дає гарантії про неможливість витоку інформації про замовника, проте виконання цього положення не забезпечується повністю.

2. Загроза ліквідації аутсорсингової компанії. Аутсорсингова фірма є суб'єктом господарювання, потенційно можуть виникнути проблеми, які призведуть до ліквідації, в результаті чого виникає необхідність пошуку іншої аутсорсингової фірми і передачі їй всіх справ.

3. Часткове зниження контрольованості над власним ресурсним потенціалом.

Аутстафінг персоналу як кадрова управлінська технологія являє собою виведення персоналу зі штату фірми: надання послуг спеціалізованою фірмою з оформлення у її штат працівників, які при цьому залишаються працювати на попередньому місці роботи і виконувати свої обов'язки, але обов'язки керівника стосовно них виконує агентство. Відповідно, це агентство бере на себе відповідальність за персонал (виплату заробітної плати, податків, соціального та медичного страхування, оформлення відпусток, відряджень, премій, ведення кадрового діловодства, бухгалтерської звітності тощо).

Спеціалізована фірма (компанія-провайдер) укладає договір з підприємством (замовником), де встановлюється термін дії угоди, сума заробітної плати працівників із всіма відрахуваннями до соціальних фондів, преміальні виплати, в т.ч. провайдера. Кожного місяця замовник перераховує необхідну суму агентству або компанії-провайдеру, які, у свою чергу здійснюють виплати працівникам.

Прикладами успішного застосування аутсорсингу та аутстафінгу в Україні є такі компанії [8, с. 399]:

- МТС – лідер та найбільший оператор мобільного зв'язку в східній та Центральній Європі. Усі оператори компанії, велика кількість виконавців та окремі працівники нижчого рівня управління працюють на підприємстві на основі договорів аутсорсингу та аутстафінгу;
- Альфа-банк – лідер фінансово-кредитного ринку України наймає за договором аутстафінгу більше сотні IT-співробітників, які забезпечують безперебійне обслуговування 51 тис. клієнтів і 2,9 млн. роздрібних споживачів. Ці працівники оформлені в компанії Ventra Employment;
- Cisco Украïна – використовує фахівців по договору аутстафінгу з IT, маркетологів, аудиторів, бухгалтерів, промоторів, продавців тощо;
- Samsung Україна, використовує спеціалістів по договору аутстафінгу з просування товарів, дилерів, бухгалтерів, промоторів, продавців тощо;
- «Ренессанс Капітал» використовує страхових агентів та менеджерів нижчого рівня управління по договору аутстафінгу;
- Philips використовує марчендайзерів за договором аутстафінгу;
- Procter & Gamble наймає працівників складу за договором аутстафінгу;
- Київстар – наймає працівників в Call-центри та менеджерів нижчого рівня управління.

Загалом, згідно зі статистикою компаній провайдерів послуг із аутстафінгу, 46% замовлень припадає на адміністративний персонал, 24% – на фінансистів середнього рівня, 14%- на IT-спеціалістів, 10%- на топ-менеджерів, 6% – на робітничі спеціальності [8].

Аналіз джерел [4; 6] дав змогу встановити, що до основних передумов і особливостей застосування аутсорсингу та аутстафінгу належать:

- обмеження чисельності працівників, встановлене статутом або материнською компанією;
- наявність представника в регіоні, якщо немає необхідності відкривати філіал або представництво;
- необхідність підвищення інвестиційної привабливості компанії;
- оформлення співробітника на випробувальний термін для оцінки результатів його роботи за більш тривалий термін, ніж це передбачено трудовим законодавством (що є порушенням, в Україні без наявності профспілкової організації цей термін у будь-якому випадку не може перевищувати три місяці);
- скорочення податків і соціальних внесків, пов'язаних з нарахуванням заробітної плати;

- наявність потреби у звільненні фінансового відділу і служби персоналу від певного обсягу роботи, пов'язаної з веденням кадрового діловодства, нарахуванням заробітної плати і т.п.;
- для збереження статусу малого підприємства або придбання останнього із всіма фінансовими і податковими вигодами;
- необхідність знизити ризики, пов'язані з працевлаштуванням осіб, що не мають постійної реєстрації в даній місцевості.

Можна побачити, що переважна більшість прикладів застосування лізингу, аутсорсингу та аутстафінгу спостерігається на підприємствах закордонного походження. Внаслідок недостатньої законодавчої урегульованості таких нетипових відносин зайнятості вітчизняні підприємці з пересторогою ставляться до них, сподіваються тільки на себе і не довіряють партнерам. Тому донедавна в Україні основними замовниками цих технологій були іноземні представництва, які й зараз таким чином вирішують актуальну для себе проблему обмеження штатної чисельності персоналу.

В Україні аутстафінг застосовується порівняно рідко через психологічний бар'єр, що виникає у самих найманих працівників, які залучені до цього процесу. Працівники, які виконують роботу для свого підприємства, а знаходяться в штаті іншої організації (не такої відомої, престижної, іншого виду економічної діяльності тощо) почуваються психологічно невпевненими та соціально незахищеними, а це не сприяє їх продуктивній праці. Крім того, аутстафінг в переважній більшості не дає підприємствам фінансової вигоди. До нього вдаються підприємства, які прагнуть показати інвестору високі виробничі показники, передусім, продуктивність праці у розрахунку на одного працівника. Його використовують також під час реорганізації, коли потрібно тимчасово використовувати працю окремих груп фахівців.

Варто відзначити, що при використанні нових форм зайнятості, загрози виникають, щонайменше, з трьох позицій: з боку податкових органів, які часто вбачають у цих формах реалізацію схем уникнення сплати податків; з боку необізнаного персоналу, інтереси якого на великих підприємствах представляють об'єднання профспілок, і який не бажає оформляти трудові відносини із компаніями, праця в яких незахищена; з боку законодавства, що не відрегулювало до теперішнього часу цю процедуру.

В КЗпП України і Цивільному кодексі України відсутнє пряме законодавче регулювання питань лізингу, аутсорсингу та аутстафінгу персоналу, тому існує ймовірність виникнення труднощів в оформленні договірних відносин між компанією-замовником і компанією-провайдером, а також проблеми взаємовідносин між найманими працівниками (їх представниками в особі профспілок) і їх фактичними працедавцями. Часто застосування нових технологій роботи з персоналом приводить до фактів наднормової роботи на підприємстві-замовнику і до обмежень законодавчо встановлених гарантій і компенсацій найманим працівникам.

Також представники податкових органів упереджено ставляться до тих, хто намагається скоротити податкові витрати, існують прецеденти застосування значних штрафних санкцій до підприємств, які заощаджують за рахунок застосування нестандартних форм зайнятості, що деколи ліквідує позитивний ефект від проведених заходів.

Особливо супроводжуються негативними наслідками ситуації, коли підприємство саме створює відповідну структуру (наприклад, кадрове агентство на єдиному податку), що надає йому такі послуги.

Разом з тим, до певної міри має бути зацікавленою у розвитку таких технологій і держава, оскільки це дає можливість хоча б тимчасово працевлаштувати безробітних і ті категорії громадян, для яких характерна неповна зайнятість (особи з обмеженими можливостями, студенти, пенсіонери, жінки з малолітніми дітьми), а також спростити працевлаштування мігрантів.

Висновки і пропозиції. Отже, у сучасних умовах господарювання у практиці діяльності підприємств України виникають відносно нові можливості роботи з персоналом або вирішення господарських завдань у тих випадках, коли власні працівники з різних причин не спроможні зробити роботу. До таких технологій відносять аутсорсинг та аутстафінг, застосування яких ще не набуло значного поширення через ряд негативних проблем, хоча є і позитивні аспекти їх впровадження. На основі проведеного аналізу сучасного стану варто відзначити, що серед основних проблем функціонування аутсорсингу та аутстафінгу в Україні є: відсутність належного законодавчого забезпечення цих явищ, упереджене ставлення потенційних працівників та деяких державних органів до технологій, рівень отриманого ефекту від використання технологій може бути навіть меншим, ніж за умови їх відсутності. В цілому, потрібно досліджувати специфіку аутсорсингу та аутстафінгу, оскільки це перспективні способи вирішення кадрових проблем на підприємствах.

Важливим кроком, що забезпечить формування людського капіталу на інноваційній основі, є законодавче врегулювання відносин лізингу та аутсорсингу персоналу, врегулювання діяльності приватних агенцій зайнятості, тобто рекрутингових агенцій, що передбачають наймання працівників для передачі їхньої праці третій стороні. Розвиток рекрутингових агенцій, що використовують у своїй діяльності лізинг та аутсорсинг людського капіталу, може стати альтернативою державній службі зайнятості, щодо працевлаштування вивільнених працівників, а отже забезпечення збереження людського капіталу.

Зазначене і визначає практичну значущість подальших наукових досліджень в цьому напрямі.

Список літератури:

1. Аникин Б.А. Аутсорсинг и аутстаффинг: высокие технологии менеджмента: [Учеб. пособие] / Б.А. Аникин, И.Л. Рудая // 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 320 с.
2. Вонберг Т.В. Дослідження перспектив розвитку атипових форм зайнятості соціологічними методами / Т.В. Вонберг // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – № 1(7). – 2014. – С. 238-242.
3. Дяків О.П. Сучасні особливості трансформації форм зайнятості в регіоні та перспективи їх розвитку / О.П. Дяків // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – № 1(7). – 2014. – С. 252-242.
4. Партин Г.О. Основні види аутсорсингу та їх застосування в управлінні діяльністю підприємства / Г.О. Партин, О.В. Дідух // Сучасні проблеми економіки і менеджменту: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 637-638.
5. Самолюк Н.М. Аутсорсинг персоналу – новітній інструмент оптимізації витрат підприємств / Н.М. Самолюк, Г.М. Юрчик // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – № 2(8). – 2014. – С. 117-123.

6. Семенюк Л.В. Використання аутсорсингу кадрових процесів в системі управління підприємством / Семенюк Л.В., Цахнів Л.Ю. // Науковий вісник БДФЕУ. Економічні науки. – Чернівці: БДФЕУ, № 7. – 2012. – С. 46-50.
7. Сівашенко Т.В. Особливості аутстафінгу та лізингу персоналу / Т.В. Сівашенко // Науковий простір. – Київ, – № 17. – 2008. – С. 137-142.
8. Якимів А.І. Особливості використання аутстафінгу для забезпечення стабільного розвитку організацій / А.І. Якимів // Науковий вісник: збірн. наук.-техн. праць. – Львів: НЛТУ України, вип. 22.14. – 2012. – С. 397-405.

Василик А.В., Царенко Е.С.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ЗАЕМНОГО ТРУДА В УКРАИНЕ

Аннотация
Определены предпосылки распространения атипичных форм занятости. Рассмотрены особенности применения лизинга, аутсорсинга и аутстаффинга на предприятиях Украины. Установлено, что данные технологии использования заимствованной труда имеют существенные преимущества с точки зрения компаний – участниц взаимодействия. Выявлены угрозы социально-трудовым отношениям при использовании таких атипичных форм занятости. Определены препятствия, которые делают невозможным развитие и распространение данных управленческих технологий в будущем.
Ключевые слова: лизинг персонала, аутстаффинг персонала, аутсорсинг персонала, аутсорсинговая компания, преимущества и недостатки аутсорсинга и аутстаффинга.

Vasylyk A.V., Tsarenko O.S.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

PRESENT STATE AND PROBLEMS OF USING THE BORROWED LABOR TECHNOLOGIES IN UKRAINE

Summary
Preconditions spread of the atypical forms of employment are investigated. The features of the use of leasing, outsourcing and outstaffing on the enterprises of Ukraine are considered. The significant advantages of these borrowed labor technologies for the companies – participants of interaction. The threats for social and labor relations using these atypical forms of employment are identified. The obstacles that make impossible to development and dissemination of these management technologies in the future are identified.
Keywords: personnel leasing, outstaffing, HR-outsourcing, outsourcing provider, advantages and disadvantages of the personnel outsourcing and outstaffing.

УДК 336.143.2(477,25)

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ БЮДЖЕТУ МІСТА КИЄВА: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ТА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ

Волковський Є.І.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті проаналізовано факторні впливи на формування потенціалу міста Києва. Встановлені інтернальні та екстернальні фактори впливу. Здійснено розрахунок впливу заданих факторів на формування доходів міського бюджету. Встановлені коефіцієнти впливовості кожного фактору. У результаті дослідження було встановлено ключову умову зростання потенціалу бюджету міста Києва – його фіскальну автономію, що має формуватися шляхом зміцнення власної дохідної бази та зарахуванням частки надходжень від загальнодержавних податків.
Ключові слова: потенціал бюджету, інтернальні фактори, екстернальні фактори, податки, трансферти, інвестиції.

Постановка проблеми. Процеси падіння економічної динаміки країни та зростання навантаження на бюджети встановлює складні задачі пошуку оптимальних параметрів формування потенціалу бюджету столичного міста. Дуже важливу роль при цьому відграють математичні моделі, що надають можливість адекватно оцінювати фактори наповнення бюджету регіону. При цьому реальна ситуація вказує на те, що кожний регіон наділений унікальним економічним потенціалом. Відповідно і оцінка факторів, що впливають на формування потенціалу бюджету має враховувати дані особливості, що дозволить найбільш точно оцінити заходи наповнення бюджету.

В якості методу оцінки взаємозв'язків та взаємозалежності факторів потенціалу бюджету міста

© Волковський Є.І., 2015

було обрано метод побудови багатофакторних регресійних моделей.

Аналіз останніх статей і публікацій. Дослідження факторного впливу на формування доходів бюджету представлене у роботах Чугунова І.Я., Сибірняської Ю.В., Котіної Г.М., Балацього Є.О. та інших. Віддаючи належне доробку вчених, маємо сказати, що у більшості досліджень здійснюється факторний аналіз формування бюджетних надходжень на загально державному рівні, або при аналізі місцевого рівня надається лише теоретичні підходи до факторного аналізу надходжень місцевого бюджету.

Виокремлення вирішених раніше питань загальної проблеми. В той же час залишається поза увагою формування моделей із високим рівнем адекватності, присвячена дослідженню муніципальних бюджетів.

Метою дослідження є створення регресійної моделі, що визначає формування потенціалу формування бюджету міста.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до визначення Великої радянської енциклопедії фактор – це причина, рушійна сила процесу, що визначає його характер або його окремі риси.

У дослідженнях науковців визначаються різноманітні підходи до класифікації факторів, що впливають на потенціал формування бюджетного потенціалу. Головними ознаками класифікації факторів є: за джерелом формування, за часовим критерієм, за рівнем використання, рівнем достатності, за напрямом впливу, за можливістю управління [1, 2]. Оскільки на формування потенціалу бюджету столичного міста комплексною дією внутрішнього та зовнішнього середовища, на нашу думку для досягнення цілей дослідження найбільш доцільною є застосування класифікації за джерелом формування факторів впливу.

У класифікації виділені дві групи факторів:

- Екстернальні
- Інтернальні

Інтеральними факторами потенціалу бюджету – його внутрішні характеристики, що визначають або можуть визначити стан потенціалу бюджету міста. Вони є факторами внутрішньої структури потенціалу. Найбільш значущими інтегральними факторами формування потенціалу бюджету міста є фактичні податкові доходи бюджету м. Києва, фактичні неподаткові доходи бюджету м. Києва, отримані трансферти бюджетом м. Києва, та закріплення 10 відсотків податку на прибуток у доходах бюджету м. Києва, як новий фактор формування потенціалу бюджету міста (Рис. 1).

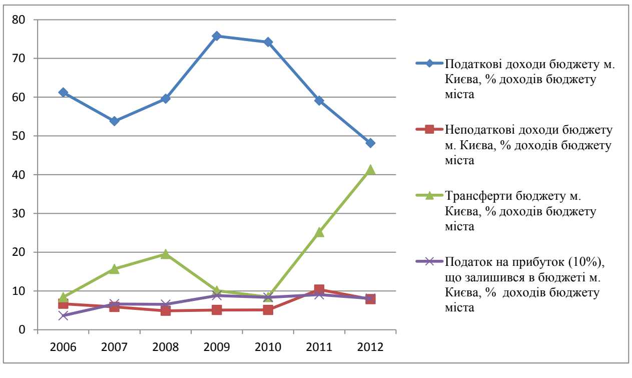

Рис. 1. Динаміка визначальних факторів, що впливають на потенціалу бюджету міста Києва у ВРП, за 2004-2012 роки

Джерело: Розробка автора за джерелом [9]

Як екстернальні фактори ми розглядаємо фактори які формують зовнішні умови формування потенціалу бюджету міста. Вони впливають на розмір частки потенціалу бюджету м. Києва у валовому регіональному продукті. До них відносимо:

- Чисті прямі інвестиції;
- Нагромадження населення;
- Передані до Державного бюджету податки та збори;
- Рівень податкового навантаження;
- Вага місцевих податків та зборів у сукупних податкових надходженнях (Рис. 2).

Розглянемо економічну сутність запропонованих факторів.

Інвестиції є ключовим фактором розширеного відтворення економіки. На загальнодержавному рівні характер економічного розвитку відображає динаміку показника чистих інвестицій. Чисті інвестиції загальний обсяг інвестицій зменшені на суму амортизаційних фондів. На загальнодержавному рівні характер економічного розвитку відображає динаміку показника чистих інвестицій. Якщо сума чистих інвестицій за визначений період є від'ємним, це свідчить, що виробничий потенціал держави падає, а й відповідні бюджетні надходження матимуть тенденцію до скорочення. Позитивна динаміка чистих інвестицій буде свідчити про розвиток економіки, і відповідно нарощення виробничого потенціалу. Що є фактором збільшення бюджетних надходжень території [3].

Нагромадження населення є однією з необхідних умов гармонійного економічного розвитку будь якої економіки. Нагромадження – це частина грошових доходів населення, яку люди відкладають для майбутніх покупок, задоволення майбутніх потреб, математично вони розраховують як різниця між наявним доходом та споживчими видатками [4].

Нагромадження населення можуть виконати наступні функції:

- Бути резервом у випадку непередбачуваних витрат або втрати місця роботи;
- Сприяти придбанню товарів довгострокового використання або оплаті вартісного відпочинку. [5]

Використання надходжень є значним резервом для формування потенціалу бюджету міста з боку фінансового потенціалу населення міста. Згідно Бюджетного та Податкового Кодексів України міський бюджет Києва отримує 10-15 відсотків сукупних податкових надходжень економіки міста. Зміна принципів фіскального федералізму може забезпечити місто достатньою кількістю бюджетних надходжень.

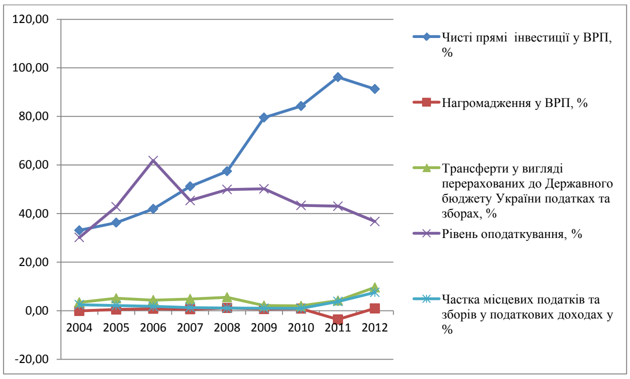

Рис. 2. Динаміка визначальних факторів, що впливають на розмір частки потенціалу бюджету міста Києва у ВРП, за 2004-2012 роки

Джерело: Розробка автора за джерелом [9]

Рівень податкового навантаження визначає рівень економічної активності та рентабельності підприємств. Відповідно до досліджень оптимальне

податкове на навантаження на економіку має знаходитись на рівні 41-42% ВВП [6, с 283]. При надто низькому податковому навантаженні суттєво зменшуються фінансові можливості, у той же час занадто високий податковий тиск призводить до значних викривлень економічної активності.

Місцеві податки та збори формують основу фінансової діяльності органів місцевого самоврядування. Вони є індикатором фінансової незалежності міста. Ступінь фінансової незалежності місцевих органів влади характеризує незалежність держави в цілому, потенційні можливості її економічного розвитку, рівень демократичних прав і свобод громадян [7, с. 49].

Побудуємо регресійну модель формування потенціалу бюджету міста Києва основі факторів, що визначають розмір частки бюджету території (табл. 1).

Обчислемо елементи кореляційної матриці:

	к1	к2	к3	к4
2004	33.12	-0.07	3.45	30.15
2005	36.26	0.51	5.11	42.78
2006	41.91	0.81	4.37	61.81
2007	51.21	0.58	4.82	45.38
2008	57.43	1.11	5.54	49.89
2009	79.52	0.70	2.14	50.20
2010	84.27	0.85	2.00	43.38
2011	96.19	-3.58	4.18	43.04
2012	91.28	0.97	9.59	36.75

1. Перевіримо мультиколінеарність за алгоритмом Фаррара-Глобера, який складається із 7 кроків:

1.1. Побудуємо кореляційну матрицю за допомогою програмного продукту MS Excel.

Представлена кореляція надає можливість об'єднати перші два кроки алгоритму (стандартизації змінних та знаходження кореляційної матриці).

	1,00	-0,36	0,11	-0,07	0,42
	-0,36	1,00	0,14	0,20	-0,20
	0,11	0,14	1,00	-0,20	0,81
rxx=	-0,07	0,20	-0,20	1,00	-0,45
	0,42	-0,20	0,81	-0,45	1,00

1.2. Розрахуємо визначник кореляційної матриці r_{xx} за допомогою програмного продукту MS Excel:

Визначник дорівнює 0,009, при цьому чим ближчим є визначник до 0, тим сильнішою є мультиколінеарність.

1.3. Визначимо критерій χ^2 за формулою:

$$\chi^2 = -\left[n - 1 - \frac{1}{6}(2m + 5)\right]\ln|r_{xx}|, \qquad (1)$$

де n – кількість спостережень, m – кількість пояснювальних змінних, $|r_{xx}|$ – визначник кореляційної матриці r_{xx}.

$\chi^2 = 0,10266$

Звіряємо розраховане значення із табличним (для знаходження табличного значення можна застосувати функцію ХИ2ОБР програмного продукту MS Excel при ступенях свободи ½*6*(6-1) = 15 і рівні значущості 0,05 (P = 95%)):

$\chi^2_{табл} = 11,76838$

Висновок: **мультиколінеарність відсутня** ($\chi^2 < \chi^2_{табл}$).

1.4. Визначимо обернену матрицю за допомогою MS Excel:

	1,69	0,16	1,23	0,52	-1,91
	0,16	1,46	-1,18	0,01	1,18
C =	1,23	-1,18	5,23	-1,08	-5,46
	-0,52	0,01	-1,08	1,55	1,79
	-1,91	1,18	-5,46	1,79	7,26

1.5. Обчислимо F критерій за формулою:

$$F_k = \left[(c_{kk} - 1)(n - m)\right] \div (m - 1), \qquad (2)$$

де n – кількість спостережень, m – кількість пояснювальних змінних, c_{kk} – діагональні елементи матриці С.

$F_1 = 0,69$
$F_2 = 0,46$
$F_3 = 4,23$
$F_4 = 0,55$
$F_5 = 6,26$
$F_6 = -1,00$

Звіряємо розраховані значення із табличним (для знаходження табличного значення можна застосувати функцію FРАСПОБР MS Excel при ступенях свободи 9-6=3, 6-1=5 і рівні значущості 0,05 (P = 95%)):

$F_{табл.} = 6,3882$

Висновок: **мультиколінеарність відсутня** ($F < F_{табл}$).

1.6. Частинні коефіцієнти кореляції визначаються за формулою:

$$r_{kj} = \frac{-c_{kj}}{\sqrt{c_{kk} c_{jj}}}, \qquad (3)$$

де ckj – елемент матриці в k-тому рядку та j-тому стовпці, ckk і cjj – діагональні елементи матриці С.

$t_{12} = -0,21$ $t_{24} = -0,02$
$t_{13} = -0,90$ $t_{25} = -0,78$
$t_{14} = 0,68$ $t_{34} = 0,82$
$t_{15} = 1,30$ $t_{35} = 3,83$
$t_{23} = 0,94$ $t_{45} = -1,26$

Звіряємо розраховані значення із табличним (для знаходження табличного значення можна спеціальну таблицю значень при ступенях свободи 9-6=3 і рівні значущості 0,05 (P = 95%)):

$t_{табл} = 3,18$

Висновок: **мультиколінеарність відсутня** ($t < t_{табл}$).

Таблиця 1

Показник	Фактор	Роки								
		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Місцева квота (видатки у ВРП)=БП у ВРП	Y	9.39	10.66	11.17	12.46	12.61	10.65	9.21	32.15	36.84
Чисті прямі інвестиції у ВРП, %	D_1	33.12	36.26	41.91	51.21	57.43	79.52	84.27	96.19	91.28
Нагромадження у ВРП, %	D_2	-0.07	0.51	0.81	0.58	1.11	0.70	0.85	-3.58	0.97
Трансферти у перерахованих до ДБУ податках та зборах, %	D_3	3.45	5.11	4.37	4.82	5.54	2.14	2.00	4.18	9.59
Рівень оподаткування, %	D_4	30.15	42.78	61.81	45.38	49.89	50.20	43.38	43.04	36.75
Частка місцевих податків та зборів у податкових доходах у%	D_5	2.47	2.16	1.79	1.30	1.10	1.02	0.99	3.78	7.56

Джерело: Розробка автора за джерелом [9]

2. Побудуємо модель множинної регресії

2.1. Специфікуємо модель

$$Y = a_0 + a_1k_1 + a_2k_2 + a_3k_3 + a_4k_4 + a_5k_5 + a_6k_6 \quad (5)$$

2.2. Виразимо в матричній формі:

D=

1,00	51.21	0.58	4.82	45.38	1.30
1,00	57.43	1.11	5.54	49.89	1.10
1,00	79.52	0.70	2.14	50.20	1.02
1,00	84.27	0.85	2.00	43.38	0.99
1,00	96.19	-3.58	4.18	43.04	3.78
1,00	91.28	0.97	9.59	36.75	7.56

Y=

12.5
12.6
10.6
9.2
32.2
36.8

2.3. Знаходимо транспоновану із К матрицю K^T за допомогою MS Excel

D^T =

1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
51.21	57.43	79.52	84.27	96.19	91.28
0.58	1.11	0.70	0.85	-3.58	0.97
4.82	5.54	2.14	2.00	4.18	9.59
45.38	49.89	50.20	43.38	43.04	36.75
1.30	1.10	1.02	0.99	3.78	7.56

2.4. Перемножуємо D^{T*} D за допомогою MS Excel

D^T*D=

6.00	459.90	0.63	28.27	268.63	15.74
459.90	36931.07	-35.51	2180.71	20330.66	1347.36
0.63	-35.51	16.51	6.44	35.14	-2.69
28.27	2180.71	6.44	171.91	1221.36	104.74
268.63	20330.66	35.14	1221.36	12152.44	648.13
15.74	1347.36	-2.69	104.74	648.13	76.28

2.5. Для D^T*D знаходимо обернену $(D^T*D)^{-1}$ за допомогою MS Excel

$(D^T*D)^{-1}$=

108.5146	-0.5309	-0.2662	-4.2785	-1.2771	3.7016
-0.5309	0.0086	-0.0013	0.0811	-0.0048	-0.1135
-0.2662	-0.0013	0.0897	-0.0708	0.0099	0.0943
-4.2785	0.0811	-0.0708	0.8906	-0.0653	-1.2195
-1.2771	-0.0048	0.0099	-0.0653	0.0356	0.1353
3.7016	-0.1135	0.0943	-1.2195	0.1353	1.7823

2.6 Знаходимо $(D^T*D)^{-1}*D^T$

$(D^T*D)^{-1}*D^T$=

7.39	-5.63	-3.37	3.27	-0.47	-0.19
-0.06	0.05	-0.03	0.04	0.01	0.00
-0.05	-0.04	0.13	0.08	-0.23	0.10
-0.42	0.64	-0.50	0.23	0.08	-0.02
-0.04	0.02	0.14	-0.12	0.00	0.00
0.52	-0.76	0.75	-0.58	-0.10	0.18

2.7. Для визначення матриці А із невідомими a_0, a_1, a_2, a_3, a_4, a_5, a_6 знаходимо добуток $(D^T*D)^{-1}*D^T$ та У

$A=(D^T*D)^{-1}*D^T*Y$=

-6.84	a_0
0.07	a_1
-2.57	a_2
1.27	a_3
0.17	a_4
2.89	a_5

Таким чином, рівняння множинної регресії має вигляд:

$$Y=6.84-0.07*d_1-2.57*d_2+1.27*d_3+0.17*d_4+2.89*d_5, \quad (6)$$

де Y – Бюджетний потенціал у ВВП, %

d_1 – Чисті прямі інвестиції у ВРП, %

d_2 – Нагромадження у ВРП, %

d_3 – Трансферти у перерахованих до ДБУ податках та зборах, %

d_4 – Рівень оподаткування, %

d_5 – Частка місцевих податків та зборів у податкових доходах у %

Визначимо розрахункові значення Y за отриманою моделлю та побудуємо графік фактичних та розрахункових значень рівня потенціалу бюджету міста Києва (табл. 2.1, 2.2; рис. 3).

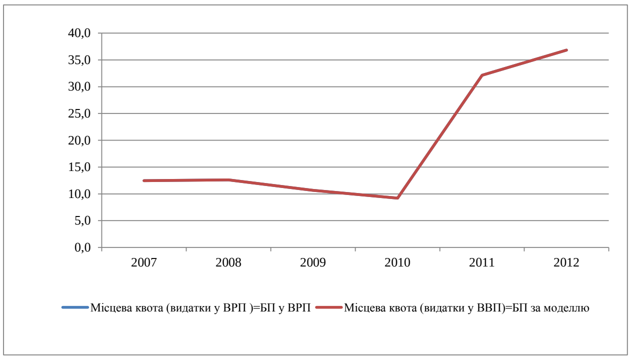

Рис. 3. Графік фактичних та вирівняних за моделлю значень результативної ознаки

Джерело: Розробка автора

3. Розрахуємо коефіцієнт множинної кореляції та детермінації відповідно за формулами:

$$R_{xy} = \eta = \sqrt{1 - \frac{\sum_{i=1}^{n}(y_{\phi i} - y_{ti})^2}{\sum_{i=1}^{n}(y_{\phi i} - \bar{y})^2}} \qquad d = R_{xy}^2 = \eta^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^{n}(y_{\phi i} - y_{ti})^2}{\sum_{i=1}^{n}(y_{\phi i} - \bar{y})^2} \quad (7)$$

де $y_ф$ – емпіричні (фактичні) значення результативної ознаки; $y_т$ – теоретичні (отримані розрахунковим шляхом за рівнянням регресії) значення результативної ознаки; $\bar{y}$ – середнє значення результативної ознаки.

$R_{xy} = \eta = 1$, $d = R_{xy}^2 = \eta^2 =$ 0,9999, тобто зв'язок між факторами та результативною ознакою достатньо сильний, бо на 99,99% рівень потенціалу бюджету міста визначається дією обраних макроекономічних, та фіскальних чинників та лише на 0,01% – дією інших факторів.

4. Перевіримо модель на адекватність за допомогою F-критерію:

Питання про можливість застосування регресійної моделі з метою аналізу й прогнозування фінансового явища може бути вирішеним лише після встановлення адекватності, тобто відповідності моделі досліджуваному процесу або об'єкту.

$F_d = \frac{d}{1-d}\frac{n-m}{m-1}$ = 2. Звіряємо розраховані значення із табличним (для знаходження табличного значення можна використати спеціальну таблицю значень для рівня істотності 0,05 (P = 95%)):

$F_{табл}$ = 216

Висновок: $F < F_{табл}$, отже, **модель є адекватною** відносно статистичних даних.

Перевіримо точність моделі за середньою відносною похибкою апроксимації:

Для адекватних моделей постає задача оцінки їх точності, яка характеризується величиною відхилення теоретичних значень результативної ознаки від фактичних значень змінної, яка моделюється. Модель вважається точною, якщо середня відносна похибка апроксимації менше 15%. [8]

$F_d = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\left|\frac{y_{\phi i} - y_{ti}}{y_{\phi i}}\right|100\%$ = 0.000000000002752%, тобто це свідчить про **високу точність** моделі.

Аналогічно побудуємо друге рівняння. Використавши методику кореляційно-регресійного аналізу ця модель отримала наступний вигляд:

Таблиця 2.1

Динаміка факторів, що визначають мобілізацію податків органами ДПС, та її розрахункового значення за моделлю, за 2006-2012 рр.

Період	Чисті прямі інвестиції у ВРП, %	Нагромадження у ВРП, %	Трансфети перерахованих до ДБУ податках та зборах, %	Рівень оподаткування, %	Частка місцевих податків та зборів у податкових доходах у%	Місцева квота (видатки у ВРП)=БП у ВРП%	Місцева квота (видатки у ВРП)=БП за моделлю
t	d_1	d_2	d_3	d_4	d_5	$у_ф$	$у_т$
2007	51,21	0,58	4,82	45,8	1,30	12,5	12,5
2008	57,43	1,11	5,54	49,89	1,10	12,6	12,6
2009	79,52	0,70	2,14	50,20	1,02	10,6	10,6
2010	84,27	0,85	2,00	43,38	0,99	9,2	9,2
2011	96,19	-3,58	4,18	43,04	3,78	32,2	32,2
2012	91,28	0,97	9,59	36,75	7,56	36,8	36,8
Середні	76,7	0,1	4,7	44,8	2,6	19,0	19,0

Джерело: Розробка автора

Таблиця 2.2

Місцева квота (видатки у ВВП)=БП за моделлю	$(у_ф-у_т)^2$	$(у_ф-у_с)^2$	$(у_т-у_с)^2$	$(у_ф-у_т)/у_ф$	abs($(у_ф-у_т)/у_ф$)	$(d_1-d_c)^2$	$(d_2-d_c)^2$	$(d_3-d_c)^2$	$(d_4-d_c)^2$	$(d_5-d_c)^3$	період
$у_т$	розрахункові										t
12,5	0,0	42,6	42,6	0,0	0,0	647.5	0.2	0.0	0.4	1.8	2007
12,6	0,0	40,7	40,7	0,0	0,0	369.4	1.0	0.7	26.2	2.3	2008
10,6	0,0	69,5	69,5	0,0	0,0	8.3	0.4	6.6	29.5	2.6	2009
9,2	0,0	95,6	95,6	0,0	0,0	58.0	0.6	7.4	1.9	2.7	2010
32,2	0,0	173,3	173,3	0,0	0,0	381.9	13.6	0.3	3.0	1.3	2011
36,8	0,0	318,8	318,8	0,0	0,0	214.1	0.7	23.8	64.4	24.3	2012
19,0	0,0	123,4	123,4	0,0	0,0	279.9	2.7	6.5	20.9	5.8	
сума	0,0	740,4	740,4	0,0	0,0	1679.1	16.4	38.8	125.3	35.0	
середні		105,78	105,78			239.88	2.35	5.54	17.91	5.00	
σ =		10,28	10,28			15.49	1.53	2.35	4.23	2.24	

Джерело: Розробка автора

$$K_1=44,74-1.38*k_1-0,13*k_2-0.18*k_3+8,28*k_4 \quad (8)$$

де K_1 – Видатки бюджету у ВРП, %

k_1 – Податкові доходи бюджету м. Києва, % доходів

k_2 – неподаткові доходи бюджету м. Києва, % доходів

k_3 – трансферти бюджету м. Києва, % доходів

k_4 – Податок на прибуток (10%), що залишився в бюджеті м. Києва, % загальних доходів

$R_{xy} = \eta = 1$, $d = R_{xy}^2 = \eta^2 = 0,9999$, тобто зв'язок між факторами та результативною ознакою достатньо сильний, бо на 99,99% рівень оподаткування визначається дією обраних чинників та лише на 0,01% – дією інших факторів.

$F_d = \dfrac{d}{1-d}\dfrac{n-m}{m-1} = 166,33 < F_{табл}$, отже, **модель є адекватною** відносно статистичних даних.

Для адекватних моделей постає задача оцінки їх точності:

$F_d = \dfrac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\left|\dfrac{y_{фi}-y_{ti}}{y_{фi}}\right|100\% = -0.0000000032227544\%$, тобто це свідчить про **високу точність** моделі.

Побудована модель впливу зовнішніх факторів показує, що зростання потенціалу бюджету столичного міста прямо залежить від 3 трансфертни допомоги з державного бюджету, 4 рівня податкового навантаження та 5вагомості місцевих податків та зборів. При цьому вага цих факторів у моделі перевищує 80 відсотків (табл. 3). Найбільшу вагу серед них має показник частки місцевих податків та зборів у податкових доходах міста. Його вага становить понад половину. При цьому значно знижують потенціал бюджету міста Києва нагромадження населення у ВВП. Це звичайно є теоретично обґрунтованим. Оскільки вилучення з обігу фінансових ресурсів звужує фінансовий потенціал і, що у свою чергу призводить до зниження бюджетних сил території. Вагомість цього фактора у моделі складає 17 відсотків.

При розгляді еластичності впливу окремого фактору. Найбільш вагомими при є частка місцевих податків та зборів у податкових доходах у%, збільшення її на 1% відсоток збільшує потенціалу бюджету на 0,4%. При цьому спостерігається найбільша волатильність впливу, що вказує на значний позитивний імпульс при можливому зміцнені бюджетної автономії міста. Майже так само позитивно впливає на збільшення потенціалу бюджету міста збільшення рівня оподаткування, що свідчить про резерви збільшення податкового тиску. Проте волатильність такого впливу є найнижчою в моделі, що пояснюється дестимуляцією економічної активності з боку податків. Найбільший негативний вплив при цьому здійснюють перерахування до державного бюджету у вигляді податків та зборів. Що пояснюється звичайно вилученням ресурсів з економіки міста, які до нього потім не повертаються.

Отже ключем до збільшення потенціалу бюджету міста Києва є підвищення рівня його фіскальної автономії.

Розгляд внутрішніх факторів показує, що позитивний вплив на обсяг потенціалу бюджету території має здійснити закріплення з бюджетом міста 10 від податку на прибуток підприємств міста. У той же час усі фактори показують обернену залежність.

Таблиця 3

Коефіцієнти оцінки впливовості чинників на потенціал бюджету м. Києва

Показник	Значення		Економічна інтерпретація
Часткові коефіцієнти еластичності			Використовується для економічного тлумачення нелінійних зв'язків, показує, на скільки відсотків у середньому зміниться розмір потенціалу бюджету міста, якщо чинник зросте на 1% за фіксованого стану решти чинників
d_1	$E_{i1} = 0.27$		
d_2	$E_{i2} = -0.01$		
d_3	$E_{i3} = -0.31$		
d_4	$E_{i4} = 0.39$		
d_5	$E_{i5} = 0.4$		
k_1	$E_{i6} = -4.32$		
k_2	$E_{i7} = -0.04$		
k_3	$E_{i8} = -0.18$		
k_4	$E_{i9} = 3.34$		
Коефіцієнти регресії у стандартизованому вигляді або **бетта-коефіцієнти**			Використовується для усунення різниць у вимірюванні та ступені коливання чинників, показує, на яку частину величини середньоквадратичного відхилення змінюється середнє значення рівня потенціалу бюджету міста Києва, коли відповідна незалежна змінна збільшується на одне середньоквадратичного відхилення за фіксованого стану решти незалежних змінних
d_1	$\beta_1 = 0{,}10$		
d_2	$\beta_2 = -0{,}38$		
d_3	$\beta_3 = 0{,}29$		
d_4	$\beta_4 = 0{,}07$		
d_5	$\beta_5 = 0{,}63$		
k_1	$\beta_6 = -1{,}22$		
k_2	$\beta_7 = -0{,}02$		
k_3	$\beta_8 = -0{,}18$		
k_4	$\beta_9 = 0{,}62$		
	Дельта-коефіцієнти	**Вага фактору, %**	Показує частку впливу кожного чинника в загальній дії усіх чинників, включених до рівняння регресії
d_1	$\Delta_1 = 0{,}064$	5.8	
d_2	$\Delta_2 = 0{,}191$	17.3	
d_3	$\Delta_3 = 0{,}209$	18.9	
d_4	$\Delta_4 = -0.052$	4.8	
d_5	$\Delta_5 = 0.589$	53.3	
k_1	$\Delta_6 = 1.03$	75.12	
k_2	$\Delta_7 = -0.02$	1.51	
k_3	$\Delta_8 = -0.16$	12.00	
k_4	$\Delta_9 = 0{,}16$	11.37	

Джерело: Розробка автора

При розгляді окремої ваги внутрішніх факторів ми бачимо значні впливи на розмір потенціалу бюджету міста. Так збільшення частки податкових доходів міста на 1 відсотковий пункт, зменшує результуючий показник більше ніж на 4 відсотки. Дана ситуація головним чином продиктована практикою бюджетного вирівнювання в Україні по відношенню до столиці. Виходячи із своєї економічної потужності місто є найбільшим фіскальним донором країни. І при збільшенні власних та закріплених податкових надходжень значна їх частина вилучається до державного бюджету. При цьому зворотній рух трансфертів не компенсує таких втрат. В той же час можливе закріплення частини надходжень від податку на прибуток підприємств здійснює приблизно аналогічний обернений вплив на зростання потенціалу бюджету міста. Так збільшення цього фактору на 1 відсоток збільшує потенціал бюджету міста на 3,3 відсотки. Що пояснюється, що в моделі даний фактор розглядається як гіпотетичний і отже вилучення доходів він не спричиняє. Значного впливу від частки неподаткових надходжень та надходжень від операцій з капіталом не спостерігає з причини їх економічної природи. Оскільки неподаткові надходження та операції з капіталом носять допоміжний характер при наповнені бюджету та у значній мірі не можуть розглядатись як регулярні надходження.

Висновки і пропозиції: розроблена багатофакторна модель на формування потенціалу бюджету міста Києва, дозволяє оцінити взаємовпливи інтернальних та екстернальних факторів з максимальним рівнем адекватності. Вона напряму пов'язує фіскальну автономію міста та його потенціал його бюджету. Та вказує на необхідність збільшення власних джерел доходів бюджету міста, при умові збереження податкового тиску на економіку міста. Дана модель може виступати основою для прийняття управлінських рішень, щодо зміцнення фінансової самостійності місцевих бюджетів України.

Подальшим напрямом наукових досліджень є оптимізація факторів формування потенціалу бюджету адміністративно-територіальної одиниці.

Список літератури:

1. Люта ОВ. Бюджетний потенціал як визначальний чинник фінансового забезпечення розвитку регіону // Ефектина економіка: наук. журнал / [голов. ред. Мельник Л.Ю.] № 12, 2013 / [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/12507
2. Тиньгаев А.М., Артемьева С.С. Типология и классификация факторов, влияющих на процесс планирования доходной части региональных бюджетов и реализацию функций государственного управления на субфедеральном уровне. [Електронний ресурс] // Режим доступу до матеріалів: http://sisupr.mrsu.ru/2012-1/PDF/9_finans/Tingaev.pdf
3. Удалых О.А. Управление инвестиционной деятельностью промышленных предприятий. Учеб.пособие / О.А. Удалых. – Донецк-Макеевка: Норд- Пресс – МЭГИ, 2005. – 300 с.
4. Экономика и право [Текст]: Словарь-справочник / Авт-сост. В.Л. Кураков. – М.: Вуз и школа, 2004. – 1071 с.
5. Румас С.А. Плешкун Сбережения населения: оценка, тенденции, факторы роста. [Електронний ресурс] Режим доступу до матеріалів http://www.nbrb.by/bv/arch/498.pdf)
6. Сибірянська Ю.В., Кондратенко М.Б. Нова модель податкової системи України: перерозподіл податкового навантаження// Бізнес-інформ: наук. журнал № 7, 2014.
7. Фінансове право [Текст]: навч. посібник / О.П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 528 с.
8. Эконометрика: Учебник / И.И. Елисеева, С.В. Курышева, Т.В. Костеева и др.; Под ред. И.И. Елисеевой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 576 с: ил.
9. Звітні дані Головного управління державного казначейства України в м. Києві та Головного управління статистики в м. Києві.

Волковский Е.И.
Киевский национальный экономический університет имени Вадима Гетьмана

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА БЮДЖЕТА ГОРОДА КИЕВА: ВЗАИМОСВЯЗИ И ВЗАИМОЗАВИСИМОСТЬ

Аннотация
В статье проанализированы факторные влияния на формирование потенциала города Киева. Установлены интеральные ы экстернальные факторы влияния. Осуществлено расчет влияния заданных факторов формирования доходов городского бюджета. Установлены коэффициенты влияния каждого фактора. В результате исследования было установлено ключевое условие роста потенциала бюджета города Киева – его фискальную автономию, которая должна формироваться путём усиления собственной доходной базы и зачисления части доходов от общегосударстенныъ налогов.
Ключевые слова: потенциал бюджета, интернальные факторы, экстернальные факторы, налоги, трансферты, инвестиции.

Volkoskiy Ye.I.
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

FORMING FACTORS OF POTENTAIL BUDGET IN KIEV CITY: INTERRELATION AND INTERDEPENDENCE

Summary
This paper analyzes the factor influence on forming of potential budget in Kyiv. Installed interynalni and externalni impacts. Done calculating the impact of given factors on incomes to the city budget. Installed factors influence for each factor. As a result, this study found a key condition for the growth potential of the Kyiv city budget – its fiscal autonomy, which is formed by strengthening of own revenue base and enrollment share of revenues from state taxes.
Keywords: potential budget, internalni factors, externalni factors, taxes, transfers, investments.

УДК 658.51

АКТУАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИМ РОЗВИТКОМ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Ворона М.С.
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті розглядаються теоретичні засади інноваційно-технологічного розвитку підприємства. Автором здійснюється обґрунтування актуальності застосовування технологічного менеджменту на промислових підприємствах України. Проводиться аналіз сучасного стану діяльності інноваційно-орієнтованих промислових підприємств України. Серед проблем визначається недосконалість технологічної складової розвитку, характерна для сучасних підприємств промисловості.
Ключові слова: інновація, технологія, розвиток, промисловість, технологічний менеджмент.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Постановка проблеми. Значні технологічні зрушення, динамічність та нестабільність ринкових відносин, посилення конкурентної боротьби в умовах нестабільної політичної та фінансової ситуації в Україні та прагнення до Європейської інтеграції вимагають від сучасного бізнесу пошуку нових методів та підходів до вирішення проблеми забезпечення конкурентоспроможності та економічної ефективності свого господарювання. Одним з пріоритетних напрямків такого пошуку для українського бізнесу повинен стати інноваційно-технологічний, оскільки прискорені глобалізаційні процеси, що відбуваються у сучасній економіці, значною мірою пов'язані із розвитком технологій. Саме тому постає важливість дослідження питань ефективного управління технологіями на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інноваційно-технологічної спрямованості сучасних підприємств знаходить своє відображення у науково-дослідній діяльності вітчизняних (Юрченко Л.І., Гончарова Н.П., Швиданенко Г.О., Гарбуз С.В, Капарулін І.С., Бурміч О.С., Лук'яненко О.Д., Панченко Е.Г., Чужиков В.І., Лігоненко Л.О., Федулова Л.І. та ін.) та зарубіжних вчених (Джулі Холланд, Марк Вільсон, Гаррі Бруттон та ін.).

Дослідження іноземних науковців з питань технологічного менеджменту є досить розвиненими, іноземний досвід впровадження наукових досліджень дає можливість говорити про наявність так званої «технологічної революції». а питанню технологічного управління тут приділяється значна увага, воно розглядається у єдності та взаємозв'язку із загальнокорпоративною стратегією бізнесу. Наявність теоретичних здобутків та їх активне практичне використання дає можливість іноземним вченим досліджувати проблеми кастомізації технологій та їх комерціалізацію, що знаходить своє відображення в сучасній економіці США. Для України на сьо-

© Ворона М.С., 2015

годнішній день ці питання залишаються надважливими, але невирішеними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вітчизняна практика досліджень питань інноваційно-технологічного розвитку потребує подальшого опрацювання: сьогодні українськими науковцями більш глибоко розглядається питання інноваційного напряму розвитку промислових підприємств та здійснюється дослідження інноваційного потенціалу підприємств відсутній розгляд синергії інноваційної та технологічної складових розвитку підприємства, що дає можливість здійснення подальших досліджень у цьому напрямку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи стало обґрунтування актуальності використання засад управління технологіями на промислових підприємствах України як фактора покращення їх інноваційно-технологічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Технологічні зрушення є неминучими складовими сучасних економічних реалій. В умовах сьогодення можна говорити про існування в світі такого явища, як технологічна революція. Цей факт підтверджують значні технологічні прориви держав – світових економічних лідерів, які дозволяють економіці таких держав не тільки розвивати нові, прогресивні виробництва, але й відтворювати на новій інноваційно-технологічний основі традиційні, використовуючи наявні ресурси з більшою ефективністю.

Спираючись на здобутки наукових досліджень та історичний досвід функціонування економіки, можна говорити, що довгостроковий розвиток бізнесу будь-якого виду економічної діяльності, залежить не стільки від ресурсних можливостей, скільки від наявності інноваційного напрямку у здійсненні підприємницької діяльності з орієнтацією на технологічну складову [7, с. 47].

Тиск конкурентного середовища, в якому функціонує сучасне підприємство, вимагає від компаній постійного інноваційного руху, що не обмежується лише випуском нової продукції, а вимагає якісних змін у існуючих процесах діяльності. Швидкі зміни в бізнес-оточенні і невизначеність середовища функціонування змушує компанії здійснювати аналіз і оцінку можливостей і ризиків існуючих і нових технологій, результатом якої стає розуміння важливості технологічних інновацій для підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Технологічні інновації можуть спричинити за собою зміни в продуктах і послугах або зміни в способах їх експлуатації. Для створення цих змін, існує нагальна необхідність розуміння принципів, основ та механізмів управління технологіями на підприємствах з метою забезпечення їх виживання в умовах глобальної конкуренції і підтримки свого бізнесу.

Управління технологіями або ж технологічний менеджмент (ТМ) як окрема галузь науки управління почала своє формування в США, коли на початку 1980-х років Національною науково-дослідною радою (NRC), на базі американської промисловості, було організовано дисциплінарні майстерні з метою визначення теоретичних основ цієї царини [1, с. 6].

Існує багато підходів до визначення категорії управління технологіями. У найбільш широкому розумінні технологічний менеджмент розглядають як стратегічне управління технологічним розвитком [2, с. 3]. Під технологічним менеджментом також розуміють управління з метою найбільш ефективного поєднання дослідження, розробок, планування, проектування, виробництва та комунікацій для отримання прибутку в довгостроковій перспективі [1, с. 4].

Управління технологіями включає в себе керування всіма ключовими факторами виробництва для створення багатства. Воно невід'ємно від управління бізнесом в цілому та імплементується в загальнокорпоративну стратегію підприємства. Загальний процес управління технологіями ілюструє рисунок 1.

Використання засад управління технологіями так чи інакше торкається усіх видів економічної діяльності нашої країни. Однак, особливо нагальної уваги потребує при цьому промисловість, яка завжди була однією з провідних галузей господарства, що тісно пов'язана з науково-технічним прогресом і має вирішальний вплив на рівень розвитку суспільства. Не дивлячись на те, що в ретроспективі пріоритетний розвиток мали сфери торгівлі та послуг і на сьогодні кількість промислових підприємств складає лише 7,51% від загальної кількості активних підприємств України за видами економічної діяльності, промисловість посідає 5 місце серед інших видів господарської діяльності, що ілюструє таблиця 1.

Вищенаведені аргументи дають можливість говорити про те, що технологічні зрушення в економіці Україні мають бути забезпечені перш за все саме в цьому секторі економіки.

Наслідком розуміння важливості інноваційно-технологічного розвитку стало зростання в 2009-2012 рр. інноваційної активності підприємств Україні. Впродовж останніх 4 років обсяг інноваційно-орієнтованих промислових підприємств збільшився на 9,2%: так, якщо у 2011–2013 рр. інноваційною діяльністю в промисловості займалося 2381 підприємство, або 23,4%, то протягом 2009–2011 рр. – 2181 підприємство, тобто 21,1%[2]. Упровадженням інновацій у цей період займалось 1736 підприємств. Однак, у 2013 р. обсяг витрат на технологічні інновації промислових підприємств знизився на 16,5% порівняно із 2012 роком і склав тільки відповідно 9,6 млрд. грн.

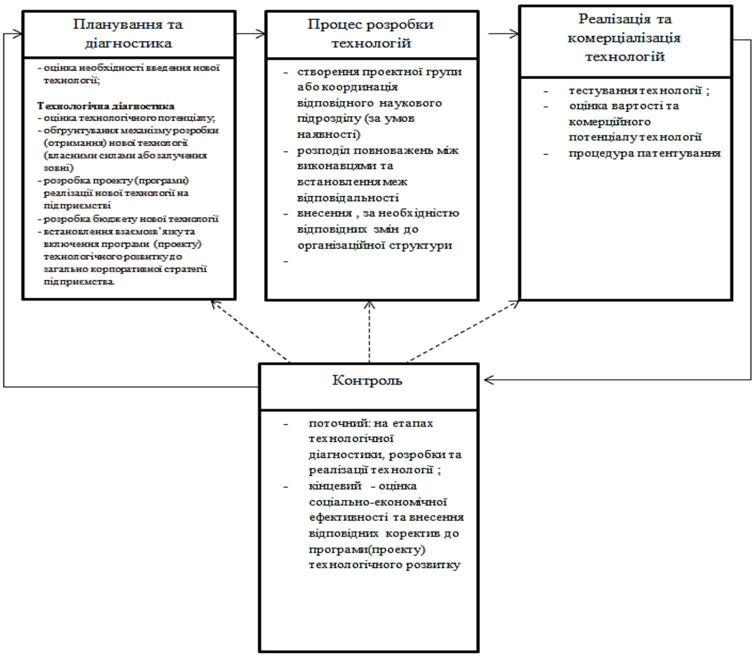

Рис. 1. Структурно-логічна схема управління технологіями

Джерело: розроблено автором

[2] Тут і далі – за даними [4].

Таблиця 1

Аналіз активних підприємств України за видами економічної діяльності

Вид діяльності за КВЕД 2010	Кількість підприємств	Структура підприємств, %	Рейтинг
Сільське, лісове та рибне господарство (A)	50692	7,57	4
Промисловість (B, C, D, E)	50298	7,51	5
Будівництво (F)	37133	5,54	9
Оптова то роздрібна торгівля (G)	112243	16,75	2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (H)	17162	2,56	12
Тимчасове розміщування й організація харчування (I)	10441	1,56	14
Інформація та телекомунікації (J)	15676	2,34	13
Фінансова та страхова діяльність (К)	5494	0,82	16
Операції з нерухомим майном(L)	35800	5,34	10
Професійна, наукова та технічна діяльність (M)	39631	5,92	8
Діяльність у сфері адм. обслуговування (N)	53005	7,91	3
Державне управління оборона, соц. страхування (O)	45127	6,74	6
Освіта(P)	41423	6,18	7
Охорона здоров'я (Q)	23814	3,55	11
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (R)	8802	1,31	15
Надання інших послуг (S)	123240	18,39	1
Разом	669981	100	-

[1] *станом на 15 листопада 2013 року*

Джерело: розроблено автором за даними [5]

Наявні і негативні структурні зрушення: витрати на науково-дослідні розробки, на навчання та підготовку персоналу для розробки і запровадження нових або значно вдосконалених продуктів та процесів, діяльність щодо ринкового запровадження інновацій та інші роботи, пов'язані зі створенням та впровадженням інновацій, зросли відповідно до 17,1% і 24,0%, частка витрат на придбання нових технологій у 2013 р. зменшилась на 0,6 п. п. і становила лише 0,9%. Відбулося також зменшення кількості промислових підприємств, що займалися створенням і використанням передових технологій та об'єктів права інтелектуальної власності, а також використанням раціоналізаторських пропозицій: у 2013 р. такою діяльністю займалося 1483 промислових підприємства, що на 2,6% менше, ніж у 2012 р.

Усі ці факти свідчать про необхідність більш активного впровадження та виваженого використання засад технологічного управління з метою забезпечення інноваційно-технологічного розвитку на промислових підприємствах.

Висновки і пропозиції. Сьогодні питання управління технологіями набувають все вагомішого значення в економіці України, де більшість промислових підприємств спрямовують свої сили на забезпечення власного інноваційно-технологічного розвитку. Це підтверджує і розроблений проект програми діяльності Кабінету міністрів України від 11.12.2014 р., у якому необхідність інноваційно-технологічного розвитку є складовою в питаннях нової економічної політики та політики енергетичної незалежності. Однак, проблема ефективного застосування засад технологічного менеджменту на сьогодні ще залишається відкритою, про що свідчать відповідні негативні зрушення в діяльності інноваційно-активних підприємств України.

Подальшого наукового дослідження потребують питання формування методичних засад цілісної системи управління інноваційно-технологічним розвитком, проблеми формування методології оцінювання інноваційно-технологічного потенціалу та технологічної діагностики промислових підприємств, а також доцільність використання програмно-цільового підходу до управління інноваційно-технологічним розвитком промислового підприємства.

Таким чином, дослідження принципів технологічного управління, пошуку дієвих шляхів та механізмів забезпечення управління інноваційно-технологічним розвитком, що сприятимуть покращенню соціально-економічної ефективності та результативності діяльності промислового підприємства, його конкурентоспроможності є на сьогоднішній день тими напрямками, які мають набути подальшого наукового опрацювання в сучасній економічній науці нашої держави.

Список літератури:

1. Kropsu-Vehkapera H., Haapasalo H., Rusanen Analysis of Technology Management Functions in Finnish High Tech Companies / H. Kropsu-Vehkapera, H. Haapasalo, J-P. Rusanen // The Open Management Journal – 2009. – № 2. – P. 1-10.
2. Гончарова Н.Е. Технологический менеджмент: Конспект лекций. – М.: «Приор-издат», 2005. – 176 с.
3. Лобачева Г.К., Беляєва Ю.Л., Фоменко А.П. Технологический менеджмент: Учебно-методическое пособие. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. – 116 с.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. збірник; відпов. за випуск Кармазіна О.О. – К.: Державна служба статистики України, 2014 р. – 314 с.
5. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
6. Регіональні інноваційні системи України: стан формування та розвитку в умовах інтеграційних процесів: монографія / За ред. д-ра екон. наук проф. Л.І. Федулової; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2013. – 724 с.
7. Технології інноваційного розвитку підприємства у контексті інституціоналізму: монографія / Н.П. Гончарова, Г.О. Швиданенко, І.С. Капарулін [та ін.]; за заг. ред. канд. екон.наук, проф. Г.О. Швиданенко. – К.: КНЕУ, 2012. – 225 с.
8. Технологічна модернізація в європейській економіці: монографія / О.С. Бурміч, О.Д. Лук'яненко, Є.Г. Панченко, В.І. Чужиков; за наук. ред. В.І. Чужикова – К.: КНЕУ,2013. – 266 с.
9. Юрченко Л.І. Технології в системі економічних та соціально-економічнх змін: Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 176 с.

Ворона М.С.
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

АКТУАЛИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИМ РАЗВИТИЕМ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассматриваются теоретические основы инновационно-технологического развития предприятия. Автором осуществляется обоснование актуальности применения технологического менеджмента на промышленных предприятиях Украины. Проводится анализ современного состояния деятельности инновационно-ориентированных промышленных предприятий Украины. Среди проблем определяется несовершенство технологической составляющей развития, характерное для современных предприятий промышленности.
Ключевые слова: инновация, технология, развитие, промішленность, технологический менеджмент.

Vorona M.S.
Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman

THE ACTUALIZATION OF MANAGEMENT OF INNOVATION AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UKRAINE

Summary
The article reviews theoretical principles of innovation and technology development of an enterprise. The author performs rationale for application of technology management in industrial enterprises of Ukraine. The analysis of the current state of innovation-oriented industrial enterprises of Ukraine is carried out in this article. This article defines among the problems an imperfection of the technological component of development which is typical for modern industrial enterprises of Ukraine.
Keywords: innovation, technology, development, industry, management of technology.

УДК 339.977

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ОБСЯГІВ ЕКСПОРТУ ТОВАРІВ УКРАЇНИ

Вороніна А.В., Волосова Є.Р.
Дніпродзержинський державний технічний університет

Стаття присвячена прогнозуванню обсягів експорту продукції за допомогою методики трендового аналізу. Застосовано метод екстраполяції трендів. Рівняння тренда представлено у вигляді квадратичної функції, коефіцієнти якої визначені за допомогою методу найменших квадратів, який порівняно з іншими методами екстраполяції дозволяє врахувати всі елементи рівня динамічного ряду. Побудована квадратична функція тренда є адекватною реальним умовам, що підтверджується обчисленими: середньою помилкою апроксимації і абсолютним середнім та відносним середнім відхиленнями. Запроповані напрямки оптимізації експортної діяльності для України.
Ключові слова: експорт товарів, трендовий аналіз, метод екстраполяції трендів, метод найменших квадратів.

Постановка проблеми. Запровадження прогресивних методів планування та прогнозування експортного потенціалу України, розширення номенклатури експортних товарів є важливою і актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зовнішньоекономічні зв'язки займають значне місце в розвитку економіки України. Питання, пов'язані з використанням в економічних дослідженнях прогнозних методів стали об'єктом досліджень вітчизняних вчених-економістів Б. Грабовецького, Н. Дубровіної, І. Іванова, Т. Клебанової, Л. Канторовича, І. Михасюка, І. Шварца, Г. Присенка, О. Сенишиної [1-3] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На даний момент відсутні варіанти моделей прогнозування загального експорту товарів України.

Мета статті. На основі вище викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає у прогнозуванні обсягів експорту продукції у 2014-2018 роках методом екстраполяції трендів на основі даних обсягів експорту товарів у 2008-2013 роках за допомогою методики трендового аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно основу українського товарного експорту становить продукція металургійної промисловості, машинобудування, хімічної та нафтохімічної промисловості, агропромислового комплексу, легкої, харчової промисловості. Для України характерним є домінування в експорті такої промислової продукції, яка потребує значних виробничих потужностей, але не має суттєвого наукового вмісту. Її виготовлення супроводжується надмірними навантаженнями на навколишнє середовище. У довгостроковій перспективі така спеціалізація неминуче приведе до закріплення за державою несприятливого статусу в системі міжнародних коопераций та поділу праці, її перетворення на макросуб'єкти допоміжного, еколо-

© Вороніна А.В., Волосова Є.Р., 2015

гічно брудного виробництва. Розуміння цього спонукає до проведення виваженої регіональної політики з урахуванням необхідності модернізації традиційних видів виробництва у східних областях України, та розвитку експортного виробництва в її західних та центральних областях. Для України характерні низькі показники експорту високотехнологічних товарів та послуг. Це відбиває недосконалу структуру конкурентних переваг української економіки, яка базується передусім на цінових факторах та порівняльних перевагах у вартості природних ресурсів та робочої сили. При цьому не використовуються належним чином наявні високотехнологічні можливості окремих галузей промисловості [4, с. 127]. Розвиток виробництва товарів з високою доданою вартістю є головним пріоритетом у створенні бази для нарощування обсягів та поліпшення структури українського експорту в напрямі збільшення в ньому питомої ваги високотехнологічних товарів.

Виконаємо аналіз обсягів загального експорту товарів за 2008-2013 рр., наведених в таблиці 1, на основі якого виконаємо планування прогнозних показників експорту на наступні роки.

Таблиця 1

Обсяг загального експорту товарів (у млн. дол США)

Рік	Обсяг експорту
2008	66967,3
2009	39695,7
2010	51405,2
2011	68,394,2
2012	68830,4
2013	6332,7

Джерело: [5]

Для цього використаємо метод екстраполяції трендів [6, с. 23]. Рівняння тренда представимо у вигляді квадратичної функції виду

$$\hat{y}(x) = a_0 + a_1 \cdot x + a_2 \cdot x^2\,, \qquad (1)$$

де x – показник часу (рік);

a_0, a_1, a_2 – коефіцієнти полінома;

$\hat{y}(x)$ – розрахункове значення функції (обсягу експорту товарів).

Коефіцієнти даного квадратичного полінома визначимо за допомогою методу найменших квадратів [7, с. 43-44]:

$$S = \sum_{i=1}^{k} \left(y_i - \hat{y}_i\right)^2 = \min\,, \qquad (2)$$

де y_i – фактичні значення функції;

$\hat{y}_i$ – розрахункові значення функції.

Для випадку квадратичної функції маємо залежність

$$S = \sum_{i=1}^{k} \left(y_i - a_0 - a_1 \cdot x - a_2 \cdot x^2\right)^2 = \min \qquad (3)$$

Для визначення коефіцієнтів a_0, a_1, a_2 прирівнюємо до нуля частинні похідні за кожним коефіцієнтом:

$$\frac{\partial S}{\partial a_i} = 0, \quad i = 0, 1, 2 \qquad (4)$$

Після здійснення відповідних перетворень отримуємо наступну систему нормальних рівнянь:

$$\begin{cases} \sum\limits_{i=1}^{k} y_i = a_0 \cdot n + a_1 \sum\limits_{i=1}^{k} x_i + a_2 \sum\limits_{i=1}^{k} x_i^2 \\ \sum\limits_{i=1}^{k} y_i \cdot x_i = a_0 \sum\limits_{i=1}^{k} x_i + a_1 \sum\limits_{i=1}^{k} x_i^2 + a_2 \sum\limits_{i=1}^{k} x_i^3\,, \\ \sum\limits_{i=1}^{k} y_i = a_0 \sum\limits_{i=1}^{k} x_i^2 + a_1 \sum\limits_{i=1}^{k} x_i^3 + a_2 \sum\limits_{i=1}^{k} x_i^4 \end{cases} \qquad (5)$$

де n – період часу (порядковий номер року у дослідженні).

На основі даних розрахункової таблиці 2 складаємо систему лінійних рівнянь

Таблиця 2

Розрахункова таблиця обробки даних методу найменших квадратів

x_i (Роки)		y_i (Обсяг)	x_i^2	x_i^3	x_i^4
1	2008	66967,3	1	1	1
2	2009	39695,7	4	8	16
3	2010	51405,2	9	27	81
4	2011	68394,2	16	64	256
5	2012	68830,4	25	125	625
6	2013	63320,7	36	216	1296
∑	21	358613,5	91	441	2275

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

$$\begin{cases} 6a_0 + 21a_1 + 91a_2 = 358613{,}5 \\ 21a_0 + 91a_1 + 441a_2 = 1298227 \\ 91a_0 + 4411a_1 + 2275a_2 = 5783009 \end{cases} \qquad (6)$$

Отриману систему розв'яжемо засобами системи символьної математики MathCad методом оберненої матриці, результати розв'язання наведено на рис. 1.

$$A := \begin{pmatrix} 6 & 21 & 91 \\ 21 & 91 & 441 \\ 91 & 441 & 2275 \end{pmatrix} \qquad B := \begin{pmatrix} 358613.5 \\ 1298227 \\ 5783009 \end{pmatrix}$$

$$X := A^{-1} \cdot B$$

$$X = \begin{pmatrix} 6.177 \times 10^4 \\ -5.503 \times 10^3 \\ 1.138 \times 10^3 \end{pmatrix}$$

Рис. 1. Розв'язання системи засобами MathCad

Джерело: розроблено авторами

Розв'язком системи є коефіцієнти $a_0 = 61770$, $a_1 = -5503$, $a_2 = 1138$. Отже квадратична функція тренда набуває вигляду

$$\hat{y}(x) = 61770 - 5503x + 1138x^2\,. \qquad (7)$$

Підставляючи у дану функцію значення порядкового номеру року (x_i) отримаємо значення обсягу експорту товарів у 2008-2013 роках, обчислені на основі квадратичної функції тренда ($\hat{y}(x)$). Для оцінки рівня адекватності отриманої функції тренда реальному процесу виконаємо розрахунок середньої помилки апроксимації та абсолютне та відносне середнє квадратичне відхилення [див. табл. 3].

Середню помилку апроксимації обчислюємо за формулою

$$\varepsilon = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{k} \frac{\left|y_i - \hat{y}_i\right|}{y_i} \qquad (8)$$

Абсолютне та відносне середнє квадратичне відхилення між фактичними та розрахунковими значеннями функції обчислимо за формулами

$$\sigma_{абсолютне} = \sqrt{\frac{\sum\limits_{i=1}^{k} \left(y_i - \hat{y}_i\right)^2}{n-1}}\,, \qquad (9)$$

$$\sigma_{відносне} = \sqrt{\frac{\sum\limits_{i=1}^{k} \left(\frac{y_i - \hat{y}_i}{y_i}\right)^2}{n-1}} \cdot 100\%\,. \qquad (10)$$

В результаті обчислень отримуємо середню помилку апроксимації 0,159756; абсолютне середнє квадратичне відхилення 0,063858 і відносне середнє квадратичне відхилення 6,39%, що свідчить про високий рівень адекватності квадратичної функції

Таблиця 3

Розрахункова таблиця даних оцінки рівня адекватності функції тренда

x^2	x^3	x^4	$y_i \cdot x_i^2$	yi x	$\hat{y}_i$	$\lvert y_i - \hat{y}_i \rvert$	$(y_i - \hat{y}_i)^2$	$\lvert y_i - \hat{y}_i \rvert / y_i$
1	1	1	66967,3	66967,3	57405	9562,3	91437581,29	0,142791
4	8	16	158782,8	79391,4	55316	15620,3	243993772,1	0,393501
9	27	81	462646,8	154215,6	55503	4097,8	16791964,84	0,079716
16	64	256	1094307	273576,8	57966	10428,2	108747355,2	0,152472
25	125	625	1720760	344152	62705	6125,4	37520525,16	0,088993
36	216	1296	2279545	379924,2	69720	6399,3	40951040,49	0,101062
91	441	2275	5783009	1298227	358615	52233,3	539442239,1	0,958534

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

тренда реальним умовам експортних обсягів продукції. Дане твердження дає можливість розрахувати за отриманою в роботі формулою квадратичної функції тренда прогнозовані показники обсягів експорту товарів на наступні 2014-2018 роки, які наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Прогнозовані показники обсягу експорту товарів на 2014-2018 рр. (млн. дол. США)

Рік	Прогнозовані показники обсягу експорту товарів
2014	79011
2015	90578
2016	104421
2017	120540
2018	138935

Джерело: розроблено авторами

Отриманий в результаті екстраполяції динамічний ряд показників обсягів загального експорту товарів на наступні роки свідчить про значне збільшення експорту товарів, гістограми прогнозованих обсягів експорту зображені на рис. 2.

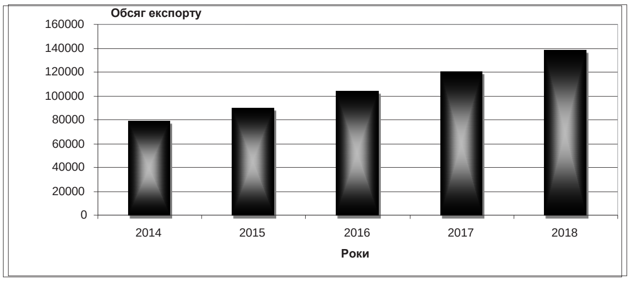

Рис. 2. Динаміка прогнозованих показників обсягів загального експорту товарів

Джерело: розроблено авторами

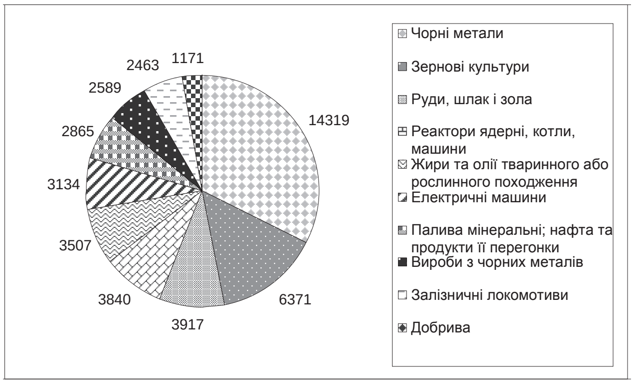

Рис. 3 Основні експортні товари України

Аналіз експортних товарів України у 2013 році, наведено у таблиці 5 та рис. 3.

Таблиця 5

Основні експортні товари України у 2013

№	Види товарів	Експорт, (млн. дол. США)	У % до 2012 р.	У % до загальної вартості експорту
1.	Чорні метали	14319	93,3	22,6
2.	Зернові культури	6371	91	10,1
3.	Руди, шлак і зола	3917	118,5	6,2
4.	Реактори ядерні, котли, машини	3840	101,2	6,1
5.	Жири та олії тваринного або рослинного походження	3507	83,3	5,5
6.	Електричні машини	3134	97	4,9
7.	Палива мінеральні; нафта та продукти її перегонки	2865	78,7	4,5
8.	Вироби з чорних металів	2589	91,3	4,1
9.	Залізничні локомотиви	2463	60	3,9
10.	Добрива	1171	65,4	1,8

Джерело: [8]

Формування експортного потенціалу постає важливою умовою інтеграції країни в світо господарський простір. В умовах трансформації економіки України особливого значення набуває послідовна політика підтримки експорту в контексті загальної промислової та технологічної політики. Це має постати ключовою умовою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, нарощування обсягів експорту, його структурної оптимізації та стимулювання національних виробників.

Висновки і пропозиції. З наведеного вище можна зробити наступні висновки. Запропонований у статті метод екстраполяції трендів у вигляді квадратичної функції у порівнянні з іншими методами екстраполяції дозволяє врахувати всі елементи рівня динамічного ряду. Коефіцієнти даного квадратичного полінома визначені за допомогою методу найменших квадратів. Побудована квадратична функція тренду є адекватною реальним умовам, що підтверджується обчисленими у статті середньою помилкою апроксимації та абсолютним середнім квадратичним відхиленням 0,063858 та відносним середнім квадратичним відхиленням 6,39%. Отриманий в результаті екстраполяції динамічний ряд показників обсягів загального експорту товарів на наступні роки свідчить про значне збільшення обсягів загального експорту товарів. Але отримані в роботі результати не враховують ризики, серед яких можуть бути ускладнення зовнішньоекономічних відносин з країнами-членами Митного союзу, напруження політичного становища в країні та інші.

Основними напрямками оптимізації експортної діяльності мають бути:

· створення потужного експортного сектору;

· залучення іноземних інвестицій на основі створення СП, інших форм спільного підприємництва з іноземним капіталом;

· гнучка податкова, цінова, депозитна, кредитна, фінансова і валютна політика, що стимулює диверсифікацію експортно-імпортних операцій;

· сприяння заходів щодо інтеграції економіки в європейські і світові господарські об'єднання та організації.

Перспективами для подальших досліджень в цьому напрямку є: виконання прогнозування обсягів експорту товарів методом екстраполяції трендів, де рівняння тренда визначити у вигляді поліномів вищих степенів, експоненціальної функції, порівняти їх відповідність реальним значенням і обрати найбільш адекватну економіко-математичну модель; здійснення прогнозування експортного потенціалу за основними експортними товарами України, можливостей експорту високотехнологічних видів продукції різних галузей промисловості.

Список літератури:

1. Сенишин О.С. Екстраполяційні методи прогнозування як інструмент передбачення оптимальних обсягів споживання продукції вітчизняного продовольчого комплексу / О.С. Сенишин // Молодіжний економічний дайджест. – 2014. – № 1(1). – С. 26-32.
2. Грабовецький Б.Є. Дослідження динаміки та прогнозування величини орендної плати за землю сільськогосподарських підприємств / Б.Є. Грабовецький, О.В. Чаплигіна, І.В. Шварц // Вісн. Вінниц. політехн. ін-ту. – 2012. – № 5. – С. 37-46.
3. Геєць В.М. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування: [підручник] / В.М. Геєць, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк, В.В. Іванов, Н.А. Дубровіна, А.В.Ставицький. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2005. – 396 с.
4. Наконечний С.І. Математичне програмування: навч. посібник / С.І. Наконечний, С.С. Савіна. – К.: КНЕУ, 2003. – 452 с.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
6. Наконечний С.І. Математичне програмування: навч. посібник / С.І. Наконечний, С.С. Савіна. – К.: КНЕУ, 2003. – 452 с.
7. Лугінін О.Є. Економетрія. Навч. пос. 2-е видання, перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 278 с.
8. Державна митна служба України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://arc. customs.gov.ua/dmsu/control/cstat/f2a/showstat

Воронина А.В., Волосова Е.Р.
Днепродзержинский государственный технический университет

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ОБЪЁМОВ ЭКСПОРТА ТОВАРОВ УКРАИНЫ

Аннотация
Статья посвящена прогнозированию объемов экспорта продукции с помощью методики трендового анализа. Применен метод экстраполяции трендов. Уравнение тренда представлено в виде квадратичной функции, коэффициенты которой определены с помощью метода наименьших квадратов, который по сравнению с другими методами экстраполяции позволяет учесть все элементы уровня динамического ряда. Построена квадратичная функция тренда является адекватной реальным условиям, что подтверждается вычисленными: средней ошибкой аппроксимации и абсолютным средним и относительным средним отклонениями. Предложены направления оптимизации экспортной деятельности для Украины.
Ключевые слова: экспорт товаров, трендовый анализ, метод экстраполяции трендов, метод наименьших квадратов.

Voronina A.V., Volosova E.R.
Dneprodzerzhinsk State Technical University

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING FORESIGHT VOLUME OF EXPORT UKRAINE

Summary
The article is devoted to the prediction of the volume of exports by the method of trend analysis. Applied method of extrapolation of trends. Equation trend is represented as a quadratic function whose coefficients determined by the method of least squares is compared with other methods of extrapolation to take account of all the elements of the dynamic range. Built quadratic trend function is adequate to real conditions, as evidenced calculated: average absolute error of approximation and mean and relative standard deviation. The directions of optimization of export activity in Ukraine.
Keywords: exports of goods, trend analysis, trend extrapolation method, the method of least squares.

УДК 331.5(477)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Вороніна А.В., Ніколаєва К.М.
Дніпродзержинський державний технічний університет

В статті проведено аналіз сучасного стану ринку праці України з урахуванням політико-економічних подій. Визначена динаміка основних показників ринку праці. Розглянуті причини безробіття в Україні. Виявлені проблеми та перспективи розвитку українського ринку праці. Запропоновані заходи щодо реформування національного ринку праці.
Ключові слова: ринок праці, економічно активне населення, зайняте населення, рівень безробіття, реформування.

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізації економіки, входження України до Європейського Союзу, урахуванням економічних та політичних процесів, які відбуваються в Україні, потрібен постійний моніторинг та аналіз ринку праці України. При написані статті використовувались такі загальнонаукові методи, як аналіз і синтез (для деталізації об'єкту дослідження шляхом поділу його на окремі складові частини), факторний аналіз (аналіз чинників, які впливають на стан ринку праці), статистичний метод (для вивчення та зіставлення фактичних даних звітного періоду з даними за попередні періоди), графічний метод (для наочного зображення стану ринку праці).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми розвитку українського ринку праці багато уваги приділяли в своїх роботах О. Амосов, С. Бандур, Д. Богиня, І. Бондар, В. Васильченко, Горілий А. Г., Ніколенко Ю. В., Богиня Д. П. Автори розглянули досить важливі аспекти у сфері зайнятості населення (регулювання зайнятості населення, проблеми безробіття на українському ринку праці, зайнятість молоді тощо) та внесли вагомий внесок у вирішення вказаних проблем даної сфери. Незважаючи на велику кількість наукових праць щодо вирішення вказаних проблем на ринку праці, необхідно зауважити, що доцільно і надалі проводити дослідження в цій сфері, так як ринок праці продовжує формуватися як основний елемент економічної системи, що чутливо реагує в цілому на всі процеси в суспільстві.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Для вирішення проблем підвищення конкурентоспроможності ринку праці, необхідна розробка нових стратегічних напрямів розвитку ринку праці в України.

Мета статті. Формування цілісного уявлення про сучасний стан ринку праці в Україні та на основі викладеного матеріалу сформулювати основні напрями подальшого його розвитку.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням реалій сьогодення, стан ринку праці характеризується наявністю низки проблем, які заважають ефективному розвитку країни. До таких проблем ми можемо віднести: по-перше, український ринок праці отримав значні втрати в результаті анексії Криму, бойових дій в Луганській та Донецькій областях. Локальні підприємства та регіональні офіси компаній на цих територіях зазнали серйозну руйнацію або знищення, що призвело до скорочення персоналу або ж навіть до закриття підприємств; по-друге, збільшується рівень міграції. Сьогодні ми маємо справу не тільки з трудовою міграцією, а й з міграцією біженців із нестабільних регіонів. Внутрішня міграція вносить додаткове навантаження на ринок праці центральних та західних регіонів України, що впливає на рівень безробіття; по-третє, кваліфіковані спеціалісти з України мають великий попит за кордоном, через невисокий рівень фінансових очікувань, але при цьому маючи високу кваліфікацію. Також потрібно не забувати про закриття або ж ізоляцію деяких ринків в результаті політичних подій, насамперед російського. До проблем сучасного ринку праці в Україні можемо віднести і високі обсяги прихованого безробіття, постійну депопуляцію та загальне старіння населення, що призводить до скорочення чисельності трудового потенціалу України. Проте, поряд з проблемами на українському ринку праці існують позитивні тенденції: по-перше, підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом (далі – ЄС) та Україною. В результаті цієї події, для України відкрилися ринки ЄС, що призведе до створення нових робочих місць та можливості професійної реалізації українських спеціалістів; по-друге, фармацевтичний сектор, сфера послуг та індустрія інформаційних технологій продовжує зберігати відносну стабільність на фоні загальної економічної кризи; по-третє, зміна політичної еліти дає можливість топ-менеджерам комерційного сектору реалізувати свої знання та досвід в державному управлінні. За період останніх семи років в Україні, внаслідок високої соціальної напруженості, спостерігається тенденція до поступового зменшення економічно активної частини населення. Зміни в економічній та політичній ситуації в країні знайшли своє відображення у сегментації ринку праці, зокрема в змінах складу працюючих. На рис. 1 наведено дані щодо чисельності економічно активного населення України за період з 2008 року по вересень 2014 року. У І півріччі 2014 року кількість економічно активного населення віком 15-70 років становила 20,2 млн. осіб, у тому числі 18,5 млн. зайнятих та 1,7 млн. безробітних громадян. У порівнянні з І півріччям 2013 року відбулося зменшення загальної кількості економічно активного населення на 648 тис. осіб, рівень економічної активності населення віком 15-70 років зменшився з 65,0% у 2013 році до 63,0% у І півріччі 2014 року.

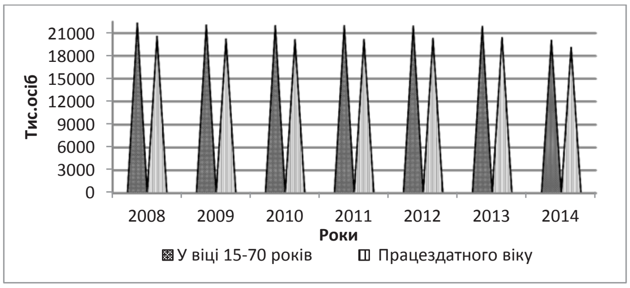

Рис. 1. Чисельності економічно активного населення України за період з 2008 року по вересень 2014[1] року

1 Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь
Джерело [1]

© Вороніна А.В., Ніколаєва К.М., 2015

Найбільш популярними професіями, на які існував попит роботодавців у 2013 році, були професії висококваліфікованих робітників – слюсарів, токарів, електрогазозварників, водіїв, робітників з ремонту електричного обладнання та інших представників робітничих професій. Спостерігався значний попит на спеціалістів вищого рівня, топменеджерів, а також лікарів, інженерів з відповідним досвідом роботи та високим рівнем кваліфікації, а також спеціалістів інформаційних технологій [2]. У 2014 році найбільш затребуваними залишилися саме фахівці інформаційних технологій та технічної підтримки комп'ютерних мереж. Профіль роботи був досить широкий: від розробки мобільних додатків і серверів до розробки та забезпечення діяльності веб-сайтів. Також на ринку праці у 2014 році мали попит маркетологи, технічні спеціалісти, зокрема інженери, фахівці фармацевтичного ринку. Важливим аспектом в роз'ясненні складної ситуації на українському ринку праці в 2014 році є те, що зі сходу країни, де проходять антитерористичні операції, та з території, окупованою Російською Федерацією, Криму виїхало близько 455 тис. осіб, але за даними ООН ця цифра сягає позначки 500 тис. осіб. Також, потрібно зазначити, що з початком бойових дій на територія самопроголошених ДНР та ЛНР кількість вакансій у Донецькій та Луганській областях почала скорочуватися. За перший тиждень вересня в Донецькій області було подано 103 вакансії (в вересні 2013 році – 1034 вакансії). Що стосується Луганської області, то ринок праці на цій території впав у 25 разів, оскільки за перший тиждень вересня було подано лише 10 вакансій. В результаті бойових дій та зменшення поданих вакансій на цих територіях, в країні з'явилась тенденція до міграції населення з цих регіонів у більш стабільні регіони країни. Не зважаючи на це, фахівці зазначають, що переселенці із Донбасу не складуть конкуренції людям, які шукають роботу, оскільки ринок праці Донецької та Луганської областей складають лише 8-9% від усього українського ринку праці.

На рис. 2 наведені дані щодо чисельності зайнятого населення України за період з 2008 року по вересень 2014 року.

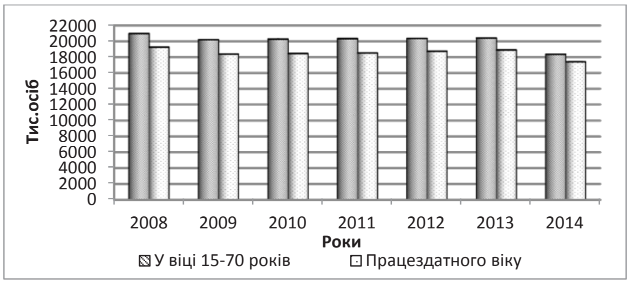

Рис. 2. Чисельності зайнятого населення України за період з 2008 року по вересень 2014[1] року

Джерело [1]

У I півріччі 2014 року чисельність зайнятого населення у віці 15-70 років становила 18,5 млн. осіб, що на 802 тис. осіб менше, ніж у відповідному періоді 2013 року. Рівень зайнятості населення в середньому по країні скоротився з 60,1% у I півріччі 2013 року до 57,9% у I півріччі 2014 року [2]. Протягом 9 місяців 2014 року роботодавцями заявлено про заплановане масове вивільнення 171 тис. працівників, найбільше – у Харківській області – 10 тис. осіб, у Запорізькій області – 11 тис. осіб, у Дніпропетровській області – 12 тис. осіб, у Донецькій області – 20 тис. осіб, а також у м. Києві – 30 тис. осіб. В цілому по Україні кількість найманих працівників у вересні 2014 року становить 8 млн. 813 тис. осіб та, у порівнянні з відповідним періодом 2013 року, скоротилася на 842 тис. осіб. На рис. 3 наведено дані, що характеризують рівень безробіття на українському ринку праці за період з 2008 по вересень 2014 року.

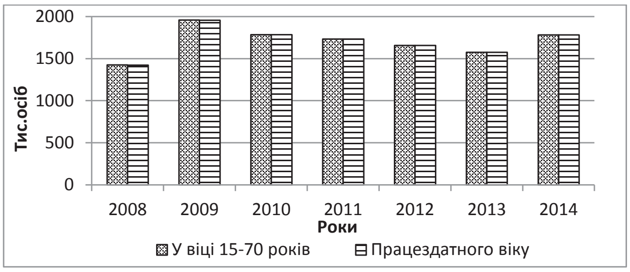

Рис. 3. Рівень безробіття в Україні з 2008 року по вересень 2014[1] року

Джерело [1]

Ми вважаємо, що основними причинами безробіття є:

- низький рівень заробітної плати, яку пропонують роботодавці;
- невідповідність системи підготовки фахівців потребам ринку праці;
- політичні та економічні події, що відбуваються в країні та в світі;
- нераціональна структура галузевої зайнятості, істотне перевищення пропозиції робочої сили над попитом;
- незадоволеність умовами праці;
- обмежені можливості кар'єрного зростання, відсутність перспектив і можливостей поліпшення кваліфікації [3, с 118].

У 2013 році рівень безробіття в Україні був нижчим, ніж в країнах ЄС, де він становив 11% (зокрема, в Іспанії та Греції, відповідно, 26% та 27%, Хорватії – 18%, Португалії – 17%, Кіпрі – 16%, Словаччині – 14%, Ірландії та Болгарії – 13%, Італії, Латвії та Литві – 12%, Франції – 11,0%, а у Польщі, Угорщині та Словенії – 10%) [2]. Значно змінилась ситуація на ринку праці в 2014 році. Це перш за все пов'язано з політичною ситуацією в країні, оскільки на сході України продовжується воєнні дії з агресором – Росією, та в результаті анексії Криму та м. Севастополя. У I півріччі 2014 року, порівняно з відповідним періодом 2013 року, у загальній кількості безробітних відбулося збільшення питомої ваги вивільнених з економічних причин (з 31,8% до 32,9%) та звільнених з інших причин (з 5,2% до 7,4%). Водночас, спостерігалось зменшення частки звільнених за власним бажанням (з 38,2% до 36,2%), та осіб непрацевлаштованих після закінчення навчальних закладів (16,5% до 15,4%) [2]. Зростання чисельності безробітного населення у I півріччі 2014 року відбулося в усіх регіонах, найбільш суттєво у Донецькій та Луганській областях, а також у Вінницькій, Полтавській, Львівській областях та м. Києві. Потрібно зауважити, що проблема безробіття тягне за собою низку похідних проблем, зокрема скорочення робочих місць та виробництва, знецінення національної валюти. Безробіття, зменшуючи обсяги ВВП, призводить до скорочення податкових надходжень держави, крім того збільшуються державні витрати на соціальний захист незайнятого населення. Дана проблема потребує пошуку шляхів зниження безробіття, що дасть змогу підвищити зайнятість населення, оптимізувати кількість працівників на підприємстві та знизити витрати працедавця на персонал і виконання окремих бізнес-процесів.

Також важливо зазначити те, що з урахуванням останніх політичних подій в країні, українці стали активніше шукати роботу за кордоном. Основними причинами такої тенденції в останні роки мали, в основному, економічне підґрунтя (не задоволеність заробітною платнею, умовами праці) та можливість за кордоном розширити всій професійний досвід, то в 2014 році до цих причин ще приєдналась не стабільна воєнно-політична ситуація в країні. У 2015 році планується, що українці почнуть працювати за новим Трудовим кодексом, який повинен замінити діючий ще з радянських часів Кодекс законів про працю і дозволить розширити гарантії по працевлаштуванню населення. 15 жовтня 2012 року була затверджена постанова Кабінету Міністрів України № 1008-2012-п Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання творення нових робочих місць на період до 2017 року. Ця Програма визначає заходи і шляхи розв'язання проблем у сфері зайнятості населення та передбачає консолідацію зусиль усіх сторін соціального діалогу, що спрямовані на підвищення рівня економічної активності населення, сприяння його продуктивній зайнятості та посилення соціального захисту від безробіття. Дана Програма є основою для розроблення територіальних та місцевих програм зайнятості населення. У результаті виконання Програми та реалізації послідовної державної економічної і соціальної політики очікується, що в 2017 році чисельність зайнятих економічною діяльністю осіб віком 15-70 років збільшиться до 21,4 млн. осіб, рівень безробіття осіб цієї вікової групи знизиться до 6,3% [4]. Не можливо залишити без уваги, програму розвитку «Стратегія-2020» Президента України П. О. Порошенка. Дана програма дозволить Україні увійти до Топ-20 країн у рейтингу Світового банку з легкості ведення бізнесу, збільшити ВВП на душу населення до 16 тис. дол. США проти нинішніх 8500 дол. США, а також збільшити за п'ять років приплив прямих іноземних інвестицій до 40 млрд. дол. США, проти нинішнього показника в середньому 4-5 млрд. дол. США на рік [5]. Згідно з вказаним документом до 2020 року 75% випускників шкіл повинні володіти двома іноземними мовами, що також вплине на розвиток ринку праці в Україні. Головними напрямами стратегії розвитку ринку праці в Україні повинні стати: досягнення балансу між попитом і пропозицією робочої сили, створення нових робочих місць, вдосконалення механізмів працевлаштування наймеш конкурентоспроможних верств населення (молоді, випускників навчальних закладів, жінок, які мають неповнолітніх осіб і т. д.), удосконалення системи моніторингу та прогнозування ситуації на ринку праці, забезпечення інформаційної підтримки суб'єктів малого підприємництва, зокрема з питань організації та провадження підприємницької діяльності, розроблення та виконання регіональних програм мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва, удосконалення правового, адміністративного і економічного механізму державного регулювання виробничих та соціально-трудових відносин з метою запобігання нелегальній (тіньовій) зайнятості населення, запровадження професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників, які можуть опинитися або перебувають під загрозою звільнення за ініціативою роботодавців, продовжити практику державної підтримки особам старше 45 років отримання другої освіти за рахунок державних коштів, поширення практики стажування науково-педагогічних та педагогічних працівників, студентів, учнів вищих та професійно-технічних навчальних закладів на підприємствах, в установах та організаціях

Висновки і пропозиції. Виходячи із сучасних реалій, конкретні заходи щодо розвитку ринку праці повинні бути гнучкими та мати економічний та соціальний ефект, тому перспективи подальшого розвитку та вдосконалення ринку праці України пов'язані з підвищенням рівня зайнятості та зменшенням рівня безробіття. Для досягнення цієї мети потрібно сформулювати пріоритетні напрямки реформування ринку праці. До них ми можемо віднести:

- вдосконалення системи оплати праці з метою відродження основних функцій заробітної плати. Створення мотиваційного потенціалу працівників за рахунок збільшення заробітної плати відповідно від професійних надбань працівників;
- збільшення попиту на робочу силу як з боку приватного так і з боку державного сектору економіки. Впровадження механізмів щодо працевлаштування випускників навчальних закладів: взаємодія роботодавців з професійно-технічними навчальними закладами, участь роботодавців у створенні сучасної навчально-виробничої бази, створення центрів перепідготовки та фахового навчання працівників;
- створення нових робочих місць через створення сприятливого інвестиційного режиму в країні для зарубіжних підприємств та за рахунок розвитку малого та середнього бізнесу. Державна підтримка малого та середнього бізнесу, може бути досягнута за допомогою надання податкових канікул та пільгового кредитування українським виробникам або ж впровадження, так званих, «податкових канікул» терміном 3-5 років;
- удосконалення механізму застосування праці іноземців в Україні з метою запобігання їх нелегальній зайнятості;
- державна підтримка на ринку праці, може бути досягнута за рахунок надання субсидій на підвищення кваліфікації чи перепідготовку працівників, надання пільгових кредитів і податкових пільг для відкриття нових підприємств в проблемних регіонах;
- створення умов для працевлаштування молоді та випускників вищих навчальних закладів. Це можливо досягнути як за рахунок створення нових робочих місць, так і за рахунок зменшення кількості робітників, які досягли пенсійного віку;
- укладення двосторонніх міжнародних договорів про працевлаштування, соціальне та пенсійне забезпечення, приєднання до багатосторонніх міжнародних договорів у сфері трудової міграції.

Подальших досліджень потребує детальне вивчення перспектив участі України в загальноєвропейському ринку праці, можливості впровадження зарубіжного досвіду в сфері ринку праці в Україні, перспективи переходу українського ринку праці на європейські стандарти.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
2. Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=230309&cat_ id =173564
3. Буряк П.Ю. Економіка праці й соціально-економічні відносини / П.Ю. Буряк, Б.А. Карпінський, М.І. Григор'єв. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 440 с.

4. Постанова Кабінету Міністрів України № 1008-2012-п від 15.10.2012 Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf /link1/KP121008.html
5. Українське Незалежне Інформаційне Агентство Новин (УНІАН), Порошенко оприлюднив тези «Стратегія 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.ua/politics/989833-poroshenko-oprilyudniv-tezi-strategiji-2020.html

Воронина А.В., Николаева Е.Н.
Днепродзержинский государственный технический университет

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА В УКРАИНЕ

Аннотация
В статье проведен анализ современного состояния рынка труда Украины с учетом политико-экономических событий. Определена динамика основных показателей рынка труда. Рассмотрены причины безработицы в Украине. Выявлены проблемы и перспективы развития украинского рынка труда. Предложенные меры по реформированию национального рынка труда.
Ключевые слова: рынок труда, экономически активное население, занятое население, уровень безработицы, реформирование.

Voronina A.V., Nikolaeva K.N.
Dneprodzerzhinsk State Technical University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE LABOR MARKET IN UKRAINE

Summary
The article analyzes the current state of the labor market of Ukraine taking into account the political-economic events. We knew the dynamics of the main indicators of the Ukrainian labor market. We considered the causes of unemployment in Ukraine. We identified problems and prospects of development of the Ukrainian labor market. We proposed measures to reform the national labor market.
Keywords: labor market, economically active population, employed population, unemployment rate, reform.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.111

MAIN ELEMENTS OF NOVELS, NOVELLAS AND SHORT STORIES (WITH REFERENCE TO CONTEMPORARY LITERATURE OF THE ENGLISH-SPEAKING COUNTRIES)

Aristova N.A.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The article is dedicated to the problem of studying the main elements of novels, novellas and short stories. Modern approaches of prominent American and English scholars to classifications of main elements of novels, novellas and short stories are analyzed. A brief overview of main elements of novels, novellas and short stories with the reference to contemporary literature of the English-speaking countries is provided in the article. Main elements of a plot are elicited and analyzed. Theoretical material for work on theoretical literary concept «character» is provided.
Keywords: contemporary literature of the English-speaking countries, character, novel, conflict, theme, novella, short prose form, long prose form.

Introduction. Novels, novellas and short stories differ greatly from each other but all of them contain some elements that are common for the abovementioned long and short prose forms. The lack of unanimity among Ukrainian and foreign scientists about what essential elements long and short prose forms contain leads to the emergence of various approaches to their classifications (T. M. Andersson, M. Howard, W. Bascom, J. Wimmer, K. Surber, F. Marinaro, G. Abramovych, O. Mishchenko, O. Bandura, A. Tkachenko, etc). Thus, the **main purpose** of the following article is to provide a brief overview of modern approaches of American and English scholars to classifications of main elements of novels, novellas and short stories with the reference to contemporary literature of the English-speaking countries.

Presentation of basic material of research. Novels, novellas and short stories usually contain the same elements, except that there may be more than one of each of these elements in a novel. Unfortunately, there is no definite classification of common elements that novels, novellas and short stories contain. For instance, the first group of scholars claims, that *setting, theme, character, plot and point of view* are elements that can be found in any novel, novella or short story [6]. The second group adds two more elements to the abovementioned: *character, plot, setting, theme, point of view, style and tone* [8]. The third group itemizes such common elements as *setting, theme, conflict, character* and *plot* since only these five elements should be mentioned regarding any story.

In this article we'll stop more thoroughly at such novel elements as setting, theme, conflict, character and plot, because they are undisputable from different points of view and all of them make an integral part of any story.

Let's start with the first element that is setting. Setting is usually defined using two simple words – «place and time [5]». It helps its readers imagine a picture in their mind of where and when the story takes place:

In those days Mr Sherlock Holmes was still living in Baker Street and the Bastables were looking for treasure in the Lewisham Road. In those days, if you were a boy you had to wear a stiff Eton collar every day, and schools were usually nastier than now. But meals were nicer; and as for sweets, I won't tell you how cheap and good they were, because it would only make your mouth water in vain [7].

A novel usually can contain more than one setting and, what is more, each of them can have some sub-settings.

Most scholars agree that there are two types of settings: *integral* and *backdrop*. The main difference between them is the importance of the setting to the story. If the story can take place in any setting it is defined as *backdrop* [8]. If everything in the story is influenced by its setting it is defined as *integral* [8].

The second common element of any long and short prose form is theme. It can be defined as «the main idea that weaves the story together, the why, the underlying ideas of what happens in the piece of literature, often a statement about society or human nature [8]». In other words, it is a principle idea that the author wants to communicate in his/her literary work [9].

For instance, the theme of the famous fable *«The Ant and the Grasshopper»* by Aesop is that it is better to be prepared for days of need.

Next element that is common for novels, novellas and short stories is conflict, as it is hardly possible to imagine a story without it. In literature, a conflict is defined as «a literary element that involves a struggle between two opposing forces» [2].

Some scholars consider that «the most effective way to identify a conflict is to write a conflict statement. A conflict statement is a sentence that briefly states what the main character wants and what is preventing him/her from attaining that desire [10]».

Conflicts may be internal and external. In a story an internal conflict does not usually represent a «visual opposition [4]». It is «a struggle that takes place in a character's mind [4]». Internal conflict emerges when the main character experiences mixed feelings or emotions and has to make a choice between good and evil, right or wrong etc.

For instance, *a teenager goes through hard times after losing his parents in a car accident.*

External conflict, in its turn, is a struggle that occurs between the main character and any outside force. There are several types of external conflict in literature:

a) character versus character;
b) character versus society;
c) character versus nature;
d) character versus supernatural;
e) character versus technology [1; 3].

In *a character versus character* type of conflict, the main character usually has a problem with another character (characters) in a story. Sometimes another character is depicted as an animal and not a person.

A character versus character type of conflict occurs in novels where the main hero fights against a villain. «This form of conflict may present alone, or in conjunction with other external conflicts» [3].

© Aristova N.A., 2015

When *a story has a character versus society* type of conflict, it includes «any conflict against a large organization or societal norms [1]». An example of a character versus society type of conflict can be «Fahrenheit 451» by Ray Bradbury which was published in 1953. The novel shows a future society in which knowledge is considered to be bad and books are outlawed and whose protagonist, Guy Montag, though it's his job to burn books, secretly collects them.

A character versus nature type of conflict comes from «the naturalism movement [1]». With this type of conflict, the main character fights with various forces of nature in order to overcome them. Although stories with this type of conflict usually take place in the wilderness, they can occur in urban settings as well [9].

«The Old Man and the Sea» by Ernest Hemingway is one of the best examples of a *character versus nature* type of conflict.

If a story has *a character versus supernatural* type of conflict it means that the main character fights against something that doesn't belong to our world: it can an alien from another planet or a strange creature with some magical powers.

When the main character confronts some technological forces, it is *character versus technology type* of conflict. These technological forces are usually represented by robots or computers.

Numerous writers, literary critics and researches claim that «each of these types of conflicts rarely exists alone; it is common to have two, three [1]» or even all of them in the same story.

The fourth main element we have to consider in this article is *character*. In long and short prose forms writers usually use different characters that perform different roles in the narrative process and these characters aren't equal. In order to classify them scholars suggest several criteria according to which characters can fall into four groups:

a) character's importance;
b) personality development of a character;
c) character's role in the story;
d) depth of the character's personality.

According to the first criterion, characters are divided into the protagonist, other major characters, minor characters and extras [12].

The most important character in any novel, novella and short story is the *protagonist*. Although there can be two or more major characters only one of them is the protagonist. «Even if a novel has several leading characters, all of them of seemingly equal importance it is usually possible to single out one of them as being at the novel's core» [12].

Other major characters may include some other leading characters as well as the *antagonist*. They are «vital to the development and resolution of the conflict. In other words, the plot and resolution of conflict revolves around these characters [18]».

Minor characters are the opposite of major characters and that's why writers do not usually spend much time describing them. They «serve to complement the major characters and help move the plot events forward [18]».

Extras aren't really characters. They are just mentioned in order to bring some realism to the story.

According to personality criterion, there are eight types of characters in a novel: round, flat, dynamic, static, stock, love interest, confidantes and foils [17]. Let's look at them in more detail.

Round characters are also often called major and dynamic characters. But to tell the truth there is a slight difference between round and dynamic characters that we'll discuss later. These are characters that «develop throughout the story, making their qualities difficult to identify completely, right up to the end [17]». Round characters usually have many complex personality traits that help writers develop them more fully.

Flat characters do not usually have a complex personality but some of their traits that are described make them recognizable and as a result stereotypical. They do not develop throughout the story. They just play «a supporting role to the main character [17]».

Dynamic characters are major characters that can represent both the protagonist and antagonist. They are so-called developing characters «whose personality changes through the course of the story [17]». Due to this change characters' personality changes completely and irreversibly and that is the main difference between dynamic and round characters. Although round characters develop throughout the story, their personalities do not change.

Static characters do not develop and remain the same throughout a story. They are minor characters whose personalities are consistent and unchangeable throughout the whole story [17].

Stock characters are usually represented by flat ones whose personality traits are not only recognizable, stereotypical and very easy to identify but mocked as well [17].

In some stories we can find *love interest characters*. Writers depict them as «the romantic focus of another character [17].

Although we are discussing characters and not real people there is often a need in someone whom main characters can trust. This way, readers get to know everything about thoughts and secrets of main characters. Such a character is called a *confidante* [17].

One more type of character we can single out using the personality criterion is a foil who serves as a contrast to the protagonist's personality. This type of character is used when the writer wants to enhance protagonist's virtues through the obvious contrast [17].

Next classification that should be mentioned in this article is represented by four types of characters (character's role in the story): protagonists, antagonists, underdogs and sidekicks [17].

The *protagonist* is the main character in any literary work. It is usually a good person who has a definite goal and who wants to achieve it [17].

The *antagonist* is the character who usually opposes the protagonist's goals, is the cause of the conflict and whom the protagonist confronts. The antagonist is not always a bad person with negative traits but he/she is the kind of character that «readers love to hate» [17].

The *underdog* is a character that is cheated, abused or mistreated by other characters in a book but doesn't want to give up. Underdogs usually believe in their own abilities that can affect their destiny [17].

The *sidekick* is usually represented by flat or static character. It is a «relatively recent linguistic term [16]» that derived from the term «sidekicker», both terms mean «a close companion» or «associate». The sidekick's personality is often weaker than protagonist's personality and his/her main role is to support the protagonist or antagonist. Nevertheless, in a book the sidekick can perform a number of different functions and highlight protagonist's behavior or best qualities.

One more classification we have to discuss in this article is based on depth of the character's personality criterion according to which all characters are divided into one, two and three-dimensional.

The term «one-dimensional» means «relating to a single dimension or having no depth or scope [15]». It is used with characters who lack depth and whose only side of the personality comes through. That's why readers see one-dimensional characters only from one view.

Writers use one-dimensional characters to create a life-like setting: taxi-drivers, waiters, shop-assistants etc.

Two-dimensional characters, in their turn, are «integral to the plot's progression and usually interact with the protagonist [13]».

Although two-dimensional characters neatly fit into a novel they do not have their own history. They are included in a novel to assist the protagonist to undergo some changes throughout the story and they never change themselves.

Three-dimensional characters have very complex and changing personalities. They are full of emotions and worries and play important roles in a novel. They are not always ideal but they look real and recognizable. They are able to undergo some changes and become better.

The fifth element that is common for novels, novellas and short stories is a plot. As Richard Jewell claims the plot is the basic plan of any long and short prose form and is «one of the most essential elements contained in novels, novellas and short stories» [11]. «The plot is like a pillar of the building. In case we remove the pillar, the whole building will certainly collapse [6]».

Ronald B. Tobias in his the book «*20 Master Plots*» singles out 20 different types of a plot: guest, adventure, pursuit, rescue, escape, revenge, the riddle, rivalry, underdog, temptation, metamorphosis, transformation, maturation, love, forbidden love, sacrifice, discovery, wretched excess, ascension and descension [14].

Typically, the plot of any novel, novella or short story contains certain core elements. These core elements include the exposition, the rising action, the climax, falling action and the resolution [7].

The exposition (or introduction) is the very first phase of the plot. It occurs at the beginning of a story. Here readers are introduced to the main characters, the setting and the conflict.

Scholars define the rising action as such a part of a plot where the conflict begins to develop [7].

Most scholars define the climax as «the point of highest interest in terms of the conflict and the point of the story with the most action [7]».

The falling action is a part of a plot where «the conflict between the protagonist and antagonist unravels, with the protagonist winning or losing against the antagonist [7]».

The last plot element, but not the least, is the resolution. It is that part of a plot where the conflict is resolved. The resolution is considered to be the final stage of the plot where the long lasting conflict is settled [9].

Contemporary literature of the English-speaking countries contains some of the best examples of novels, novellas and short stories written by prominent American, British and Australian writers among which there are Cormac McCarthy, Jim Crace, J.D. Salinger, Toni Morrison, Sandra Cisneros etc. What makes them such remarkable writers? They are true masters at combining the five key elements that go into every story: character, setting, conflict, plot and theme.

Prospects of further research. However, the undertaken study is not at the end of all aspects of investigation of different approaches to classifications of the main elements of novels, novellas and shorts stories in contemporary literature of the English-speaking countries. Challenging directions of further scientific research can be as follows: the investigation of distinctive features of novellas with the reference to contemporary literature of the English-speaking countries.

References:

1. Common Types of Conflict in American Literature – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://homework.answers.com/english/common-types-of-conflict-in-american-literature – Назва з екрану. – (20.12.2014).
2. Conflict – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://literarydevices.net/conflict/ – Назва з екрану. – (20.05.2014).
3. Conflict in literature – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.wwph1079fm.com/download/laconfli.doc – Назва з екрану. – (20.12.2014).
4. Conflicts in Literature – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://wikis.engrade.com/conflictsinliterature – Назва з екрану. – (20.12.2014).
5. Lewis S. The Magician's Nephew / S. Lewis. – London: HarperCollinsPublishers Ltd, 2008. – P. 208.
6. Definition & Elements of a Novel – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rafiq23.hubpages.com/hub/Definition-Elements-of-a-Novel – Назва з екрану. – (20.10.2014).
7. Dramatic structure – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Dramatic_structure – Назва з екрану. – (20.12.2014).
8. Elements of Story or Fiction – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.homeofbob.com/literature/genre/fiction/ficElmnts.html – Назва з екрану. – (20.05.2014).
9. Ereading Worksheets – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ereadingworksheets.com – Назва з екрану. – (20.05.2014).
10. Identifying Literary Conflict – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slideshare.net/libraryyard/identifying-literary-conflict?related=2 – Назва з екрану. – (20.12.2014).
11. Literature: The Language Art – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tc. umn.edu/~jewel001/humanities/book/13literature.htm – Назва з екрану. – (19.05.2014).
12. Minor Characters and Major Characters – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novel-writing-help.com/minor-characters.html – Назва з екрану. – (20.05.2014).
13. One-Dimensional Vs. Two-Dimensional Characters – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://classroom.synonym.com/onedimensional-vs-twodimensional-characters-20374.html – Назва з екрану. – (20.05.2014).
14. The «Basic» Plots in Literature – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipl.org/div/farq/plotFARQ.html – Назва з екрану. – (19.05.2014).
15. The Free Dictionary – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.thefreedictionary.com/one-dimensional – Назва з екрану. – (20.12.2014).
16. The Role of the Sidekick – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https: //sites.google.com/a/newmyths.com/nmwebsite/non_fiction/the-role-of-the-sidekick – Назва з екрану. – (20.12.2014).

17. Types of Characters – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sites.google.com/site/essafterschooltutoring/home/literature/character/types-of-characters – Назва з екрану. – (20.12.2014).
18. Types of Characters in Fiction – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://learn.lexiconic. net/characters – Назва з екрану. – (20.12.2014).

Арістова Н.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ВЕЛИКИХ І МАЛИХ ПРОЗОВИХ ФОРМ (НА МАТЕРІАЛАХ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ АНГЛОМОВНИХ КРАЇН)

Анотація
Стаття присвячена проблемі вивчення основних елементів великих і малих прозових форм. Проаналізовані сучасні підходи провідних американських та англійських науковців щодо класифікацій основних елементів великих і малих прозових форм. У статті проведено короткий огляд основних елементів великих і малих прозових форм на матеріалах сучасної літератури англомовних країн. Встановлені і проаналізовані основні елементи сюжету. Представлено теоретичний матеріал для роботи над теоретико-літературним поняттям «персонаж».
Ключові слова: сучасна література англомовних країн, персонаж, роман, сюжет, конфлікт, тематика, мала прозова форма, велика прозова форма.

Аристова Н.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ БОЛЬШИХ И МАЛЫХ ПРОЗАИЧЕСКИХ ФОРМ (НА МАТЕРИАЛАХ СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СТРАН)

Аннотация
Статья посвящена проблеме изучения основных элементов больших и малых прозаических форм. Проанализированы современные подходы выдающихся американских и английских ученых относительно классификаций основных элементов больших и малых прозаических форм. В статье проведен краткий обзор основных элементов больших и малых прозаических форм на материалах современной литературы англоязычных стран. Установлены и проанализированы основные элементы сюжета. Представлен теоретический материал для работы над теоретико-литературным понятием «персонаж».
Ключевые слова: современная литература англоязычных стран, персонаж, роман, сюжет, конфликт, тематика, малая прозаическая форма, большая прозаическая форма.

УДК 81-116

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТРУКТУРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Архелюк В.В.
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Розглянуто напрями структурної лінгвістики. Визначено основні властивості мовних факторів, розкрито різні підходи дослідження мовних одиниць, трансформаційної граматики, глибинних та поверхневих структур і універсалій.
Ключові слова: структурна лінгвістика, дистрибуція, трансформаційна граматика, універсалії.

Постановка проблеми. Структурна лінгвістика – галузь мовознавства, предметом якої є будова (структура) мови. Виникнення структурної лінгвістики зумовлене рядом факторів: 1) необхідністю віднайти цілісність об'єкта мовознавства; 2) прагненням подолати безроздільне панування порівняльно-історичного методу, який не задовольняв практичних потреб перекладу, викладання іноземної і рідної мов, укладання словників, створення практичних граматик; 3) внутрішньою логікою розвитку мовознавства, яке, пройшовши етапи зовнішнього боку об'єкта, зіставлення з іншими об'єктами, вивчення історії, підійшло до пізнання його внутрішньої структури; 4) розвитком структурного підходу до об'єкта свого вивчення у різних науках у XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавці в різних країнах, зокрема, Фердинанд де Соссюр, Л. Блумфільд, Бодуен де Куртене, Л. Єльмслєв, З. Харріс, представники вітчизняної науки: П.Ф. Фортунатов, С.К. Шаумян, Ю.Д. Апресян, Л.В. Щерба, Р.Р. Піотровський, В.С. Перебийніс та ін. висловили ряд положень, які стали основою структурної лінгвістики. Слід підкреслити, що виникнення структурної лінгвістики зумовлене попередніми досягненнями мовознавства. Якби мовознавча наука не досягла значних успіхів у вивченні свого об'єкта, були б неможливими виникнення та успішний розвиток структурної лінгвістики.

Постановка завдання. У даній статті ми плануємо розглянути напрями структурної лінгвістики,

© Архелюк В.В., 2015

питання трансформаційної граматики, глибинні та поверхневі структури, структурні узагальнення та універсалії.

Виклад основного матеріалу. Структурна лінгвістика пропонує визначення мови як комунікативної семіотичної системи, яка має свою структуру, що створюється відношеннями мовних одиниць. Такий погляд на мову спричинив формулювання ряду постулатів, якими визначається системно-структурне дослідження мовних фактів: внутрішня/зовнішня лінгвістика, синхронія/діахронія, мова/мовлення, парадигматика/синтагматика, значення/значимість, тотожність/різниця. Опис структурних властивостей мови вимагає спеціальних методів, пов'язаних із методологією цього напрямку.

Взірцем структурного опису мови в V ст. стала граматика санскриту давньоіндійського мовознавця Паніні [5]. Петрус Рамус [4] у XVI ст. розглядав суто формальні протиставлення у своїй граматиці. Проте засновником структурної лінгвістики вважають Ф. де Соссюра, який сформулював ряд положень, що стали основою про знаковий характер мови, зовнішню і внутрішню лінгвістику, мовлення і мовленнєву діяльність.

За структурною лінгвістикою будова мови багатоступінчата: це сукупність менших структур (підструктура); кожна з них – сукупність певної кількості елементів (одиниць). Підструктури та їхні елементи пов'язані сіткою відношень. Елементи і відношення перебувають у взаємодії: елементи визначають характер відношень і визначаються ними. Для дослідження структури мови та її одиниць у структурній лінгвістиці використовують формальні методи, що не спираються на семантику як основу визначення і класифікації одиниць мови.

Одним із напрямів структурної лінгвістики є *дескриптивна лінгвістика*, основний постулат якої: мову слід розуміти й описувати з погляду її внутрішньої структури. При цьому мову визначають як текст достатньої довжини, тобто мова і мовлення не розмежовуються. Це наслідок того, що дескриптивісти в основному працювали з інформантами – носіями мови, аналізуючи їхні висловлювання шляхом постановки серії питань, сформульованих так, щоб відповідь була лише «так» чи «ні», тобто щоб максимально обмежити суб'єктивізм і опору на значення. Дескриптивна лінгвістика вважає, що значення не може бути критерієм встановлення і класифікації одиниць мови, оскільки воно базується на інтуїції і є фактором суб'єктивним. Прагнучи максимальної об'єктивності й точності наукового опису мови, дескриптивісти розробили ряд ефективних методик лінгвістичного аналізу з опорою на форми мовних одиниць та їх розподіл у мовленні й тексті: процедури польової лінгвістики, дистрибутивний аналіз і трансформаційний метод, аналіз за безпосередніми складниками, моделювання. Вони набули великого поширення у мовознавстві і в дослідженні одиниць усіх рівнів мови, у тому числі для розмежування значень і в семантичних класифікаціях.

Одними з найважливіших методик з погляду дескриптивної лінгвістики є дистрибутивний аналіз і трансформаційний метод, деякі аспекти яких ми і розглянемо.

Отже, основу дескриптивної лінгвістики, як вже було зазначено, становить поняття дистрибуції. Дистрибуція елементу – це сукупність оточень, що складаються також з елементів, у яких цей елемент може зустрічатися в мовленні: для фонеми – це попередні й наступні фонеми, для морфеми – попередні й наступні морфеми, для слів – попередні й наступні слова. Дистрибуція може бути поверхневою, коли розглядається оточення на глибину одного елемента, й глибокою – на більшу кількість елементів.

Таким чином, можливість використання дистрибутивної методики при аналізі мовних явищ виходить із розуміння, що кожна мовна одиниця має своє особливе оточення, тобто в дистрибутивних властивостях мовної одиниці реалізуються її внутрішні властивості, які відображають її функціональну роль. Немає двох одиниць, оточення яких би повністю збігалося.

На основі аналізу дистрибуції мовних елементів виділяють дистрибутивні класи. Існує таке дистрибутивне правило: якщо два елементи зустрічаються в одному й тому ж оточенні, то вони належать до одного класу.

Перед лінгвістом при дистрибутивному аналізі стоять завдання, які можна інтерпретувати як послідовні етапи: 1) сегментація тексту (мовленнєвого потоку) на одиниці певного рівня (звуки, слова тощо); 2) ідентифікація виділених одиниць, тобто об'єднання їх у певні класи (фонеми, морфеми, лексеми тощо); 3) виявлення відношень між виділеними класами. Для ідентифікації мовних одиниць використовують прийом субституції (в межах того самого оточення підставляють різні елементи).

В одному і тому самому оточенні взаємозамінні елементи належать до одного дистрибутивного класу.

При визначенні класів іноді виникають такі труднощі:

1) два елементи в одному оточенні взаємозамінюються, а в іншому – ні;

2) один елемент може замінятися двома чи більше послідовними елементами;

3) та сама форма зустрічається в різних позиціях.

Розрізняють три типи дистрибуції: *доповнююча, контрастна та вільного варіювання.* Це розрізнення дуже важливе для ідентифікації досліджуваних мовних одиниць.

Мовні одиниці знаходяться у відношенні доповнюючої дистрибуції, коли кожна з них зустрічається в такій сукупності контекстів, у якій не зустрічається жодна з інших, тобто коли мовні одиниці не зустрічаються в однакових оточеннях. Якщо ж мовні одиниці перебувають у тих самих оточеннях і при цьому розрізняють їх значення, то вони знаходяться в контрастній дистрибуції.

Дистрибутивний аналіз набув широкого застосування в лінгвістиці, зокрема у трансформаційній граматиці, оскільки може бути використаний при аналізі мовних одиниць будь-якого рівня.

Одним з важливих аспектів структурної граматики є структурна (синтаксична) й семантична сполучуваність речень одне з одним.

Існує багато поглядів на проблему співвіднесеності речень. Одні вчені стверджують, що, наприклад «активне стверджувальне» речення співвідноситься з «пасивним стверджувальним» (як-от: *The cat has killed the mouse // The mouse has been killed by the cat*) та з «активним питальним» (наприклад: *The cat has killed the mouse // Has the cat killed the mouse?*). Інші мовознавці вивчають системний зв'язок між незалежними простими реченням і вставними структурами. Наприклад, у реченнях *I know that the cat has killed the mouse і I wonder whether the cat has killed the mouse* вставні структури *that the cat has killed the mouse і wonder whether the cat has killed the mouse* пов'язані з незалежним реченням *The cat has killed the mouse.*

Отже, у трансформаційній граматиці існує кілька способів розгляду подібних зв'язків між реченнями. Ці зв'язки, як правило, визначаються за допомогою певних трансформацій.

Правила перетворень (трансформацій) для різних синтаксичних одиниць формулює такий різновид лінгвістичного дослідження як трансформаційний метод. Він був розроблений представниками дескриптивної лінгвістики на початку 50-х років XX ст. З. Харрісом і Н. Хомським.

Суть цієї методики полягає в тому, що в основі класифікації мовних структур лежить їх еквівалентність іншим за будовою структурам, тобто можливість однієї структури перетворюватися на іншу (наприклад, активна конструкція може трансформуватися, як вже було зазначено, в пасивну).

Трансформаційний аналіз ґрунтується на уявленні, що в основі будь-якої складної синтаксичної структури лежить проста, через що за допомогою невеликого набору правил перетворень можна з простих структур вивести складні. Отже, синтаксична система мови має кілька підсистем, з яких одна є вихідною (ядерною), а всі інші похідними. У ядерну підсистему входять елементарні речення, які позначають найпростіші ситуації. Складні типи речень утворюються з ядерного шляхом різних трансформацій. Представити синтаксичну структуру речення – означає визначити ядерні типи, які лежать у його основі, і показати, внаслідок яких трансформацій воно виникло.

Трансформації розподіляють на горизонтальні, що не змінюють кількості елементів у реченні, та вертикальні, що збільшують або зменшують їх. До найпростіших належать трансформації перестановки членів синтаксичної одиниці та трансформації розширення речення введенням у нього нових елементів тощо.

Для трансформаційної методики дуже важливим є питання, що вважати критерієм еквівалентності трансформацій, тобто які перетворення можна вважати трансформаційними, а які ні. Таким критерієм є відношення підпорядкування між безпосередніми складниками в реченні. Якщо між словами у процесі трансформації між коренями різних слів у фразі залишаються ті ж зв'язки, то дані перетворення можна вважати трансформами.

Загальне завдання трансформаційного аналізу полягає в тому, щоб шляхом перетворень описати безліч висловлювань певної мови як похідних від порівняно невеликої кількості ядерних конструкцій. Твердження, що в основі багатоманітності синтаксичних типів у природних мовах лежить відносно проста система ядерних типів, перетворюваних за допомогою невеликого числа трансформаційних правил, стала відправною точкою для розвинутої Н. Хомським концепції породжувальної граматики.

З теорією трансформацій безпосередньо пов'язана теорія глибинних і поверхневих структур.

Глибинна структура – це спосіб абстрактного опису семантичної структури речення, це абстрактна формула, утворена найбільш загальними, універсальними елементами смислу. Якщо глибинна структура є узагальненим змістом речення, то *поверхнева структура* – це конкретний опис синтаксичної будови речення. Поверхнева структура забезпечує вираження глибинної синтаксичної семантики граматичними класами слів, тобто частинами мови. Як правило, одна глибинна структура реалізується в декількох поверхневих. Значно рідше трапляються випадки, коли одній поверхневій структурі відповідають дві глибинні.

Теорія глибинних структур, таким чином, поставила в центр граматичних досліджень семантику (засновник цієї теорії Н. Хомський стверджував, що глибинна структура лежить у плані змісту). «Глибинний синтаксис» – це семантичний синтаксис. Для цього напряму характерна зацікавленість усім прихованим, не даним у «поверхневій» формі вираження, прагнення опрацювати універсальну модель, яку можна було б застосувати до будь-якої мови, глибока інтерпретація семантики речення, залучення до семантичного вивчення речення мовленнєвої ситуації і, що особливо важливо, зняття широко практикованого раніше різкого протиставлення синтаксису і лексики.

Саме «глибинний синтаксис» дав поштовх для вивчення лексичного наповнення речення. Дослідження 60-80-х років XX ст. довели, що між структурою речення і його лексичним наповненням існує тісний взаємозв'язок. У логіко-граматичному синтаксисі виділяють чотири типи речень: 1) речення характеризації; 2) речення тотожності, або ідентифікації; 3) речення-найменування, або номінації; 4) буттєві речення.

Крім того, речення має великий прагматичний потенціал – передає ставлення до предмета мовлення, до ситуації і до адресата. Ці прагматичні компоненти, взаємодіючи з семантичною структурою речення, формують його глибоку й багатоступеневу смислову структуру.

Глибинна структура є, можливо, найважливішим компонентом, її можна вважати «мостом» між синтаксисом і семантикою. Природа глибинної структури така, що вона містить елементи, трансформаційний компонент яких буде або не буде використовуватись у спеціальній деривації. Глибинна структура також містить важливі складники для створення семантичного представлення.

Трансформаційний компонент не лише пояснює поверхневі форми, але й передусім відповідає за пояснення структурних зв'язків між реченнями. Він складається з набору трансформаційних правил, сформульованих як структурні дії, які можуть додавати, вилучати або переміщувати складові частини. За допомогою кожного правила твориться структура, яка може бути самостійною і слугувати для подальших перетворень. Остаточна отримана структура, утворена після ряду всіх перетворень, і є синтаксичною поверхневою структурою. Ця структура доступна морфофонемному компоненту для фонологічної або орфографічної інтерпретації.

Семантичний компонент працює на синтаксичній глибинній структурі для того, щоб репрезентувати деякі аспекти значення речення. Але говорячи про семантичні представлення, необхідно пам'ятати про дві основні проблеми.

По-перше, система є граматикою «компетентності», а отже семантичне представлення охоплює лише деякі з тих досить обмежених аспектів значення, які належать компетентності. Види значень, які можуть бути пояснені, таким чином, є обмеженими, але семантичний компонент у поєднанні з синтаксисом зможе пояснити деякі типи двозначності, перефразування й часткового перефразування. По-друге, будь-які трансформації не торкаються значення. Усі елементи, що несуть якесь смислове навантаження, представлені у глибинній структурі, тобто доступні для семантичної інтерпретації. І це є дуже важливою умовою.

Необхідно також зробити короткий коментар щодо обраних форм значень. У більш ранніх версіях граматики «стандартної теорії» нічого не зазначалося про систематичне семантичне представлення як таке. Раніше семантичне представлення забезпечувалося у модифікованій формі предиката. Враховуючи подібні представлення, семантичний компонент зможе виконувати подальші дії з представлення, включаючи особливо ті, які залучають правила логічного висновку.

Морфофонемний компонент працює на синтаксичній поверхневій структурі для того, щоб виробити фонологічне або орфографічне представлення речення.

Говорячи про структурно-семантичні відношення у реченнях, варто згадати історичний розвиток цієї моделі. Для представників структурної лінгвістики 40-50-х рр. XX ст. граматики були описом формальної дистрибуції лінгвістичних одиниць, і семантика в цьому випадку не розглядалася. Перша широко доступна трансформаційна граматика Н. Хомського «Синтаксичні структури» [3] була традиційною. Але в останньому розділі розглядався зв'язок між синтаксисом і семантикою. Оскільки трансформаційна модель розвинулася у напрямку стандартної теорії, зріс інтерес науковців до об'єднання семантики в дескрипції. Особливо цей інтерес відбився у праці «Linguistics Today» [1]. Хоча принцип об'єднаного опису був прийнятий трансформаційною школою ще до праці Н. Хомського «Аспекти теорії синтаксису» [2] – основи стандартної теорії, – не було загального узгодження щодо того, яка форма семантичного представлення повинна бути прийнята і як вона повинна працювати. Усі ці проблеми спричинилися до великої кількості різних дискусій. Можливо, саме тому увесь «тягар» дескрипції падає на синтаксис.

Важливим при розгляді структурно-семантичних зв'язків у реченні є питання про двоетапну процедуру творення речень: перший етап – основна структура, другий етап – поверхнева структура. Мета опису полягає в тому, щоб пов'язати форми зі значенням, а отже, є два аспекти цієї процедури. Один стосується питань про синтаксичну структуру, а також дистрибуції лінгвістичних одиниць у структурних конфігураціях. Другий – питань про семантичні інтерпретації. У цій моделі обидва аспекти виводяться з того, що структура, яка лежить в основі активної декларативної структури є у певному розумінні базовою.

Семантичні аргументи мають тенденцію до групування навколо питань про перефразування, двозначність, ідентичність зрозумілих елементів тощо. Якщо перетворення не змінюють значень, тоді, якщо набір поверхневих речень може бути отриманий з єдиної глибинної структури, вони повинні бути перефразуваннями, і лише єдина глибинна структура пояснює це. Про двозначність говорять тоді, коли трансформації, що працюють за двома чи більше різними глибинними структурами, стирають відмінності між ними, щоб утворити єдину поверхневу структуру. Щодо зрозумілих елементів, то якщо вони визначені в глибинній структурі і згодом вилучені, їх ідентичність доступна на глибинному рівні структури, з якого побудовані семантичні інтерпретації.

Синтаксичні аргументи ґрунтуються на уявленні, що мова є структурованою і що лінгвістичний опис повинен прагнути охопити більшість узагальнень про висвітлені структури. Трансформації сформульовані як структурні дії, призначені для узагальнень про структурні зв'язки. Суперечки тоді мають тенденцію до групування навколо таких питань як передбачувана невідповідність граматик фразової структури, бажання охопити важливі структурні узагальнення.

Перетворення охоплюють структурні узагальнення, якщо одне правило стосується структурної регулярності, яка повторюється від побудови до побудови в різноманітних комбінаціях з іншими правилами. У принципі, це є бажаним для того, щоб невеликим набором трансформацій, кожна з яких виконує одну-єдину функцію і може бути поєднана з іншими перетвореннями, утворити складні зміни. Цей підхід також пропонує іншу причину, чому активне стверджувальне речення, яке розглядається, є найосновнішим типом: якщо спробувати цю процедуру, використовуючи як основні будь-які інші типи речень, опис буде набагато ускладненим.

Інший ряд аргументів стосується характеру правил про структуру складників, які необхідні, якщо хтось намагається створювати кожну зі структур незалежно. У ранніх працях з трансформаційної граматики зазначалося, що взагалі неможливо пояснити дистрибутивні факти мови за допомогою граматики фразової структури.

Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років розгорнулася активна діяльність з використання усіх цих аргументів. Здавалося, був запропонований потужний спосіб не лише опису поверхневих форм мови, але також пояснення багатьох аспектів структури мови. Трансформаційний погляд на мову запропонував розуміння усього цього в межах дворівневого опису і вибору двох термінів – глибинна і поверхнева структура. Крім того, уявлення про те, що невеликий набір правил основної фразової структури разом з обмеженим набором трансформацій, які можуть бути поєднані різноманітними способами для утворення величезної кількості типів речень, має внутрішню привабливість. Це подібно тому, як кілька атомних часток можуть об'єднуватися обмеженою кількістю способів, щоб утворити нескінченну кількість елементів фізичного світу.

Трансформаційна граматика виконує дві важливі функції: дескриптивну й пояснювальну. *Дескриптивна* функція дає простір для класифікації і маніпуляції великої кількості складних даних. Це також суттєве джерело гіпотез про мову, а отже неоцінимий провідник у пошуку нових даних.

Проте, можливо, основною є *пояснювальна* функція, оскільки пропонує пояснення на різних рівнях абстракції.

Одним із засобів пояснення характеру формальних систем мови і психологічних процесів, пов'язаних із творенням мови, є універсалії. Поняття про універсалії бере свій початок з поглядів Н. Хомського.

Взагалі, мовні універсалії визначають як суттєві властивості, важливі характеристики, наявні в усіх мовах або в більшості з них. Мовні універсалії визначають на основі трьох параметрів: 1) спільність властивостей усіх мов на відміну від мови тварин; 2) сукупність змістових категорій, що виражаються певними засобами в мові; 3) спільність властивостей самих мовних структур.

Універсалії показують, що може бути і чого не може бути в мові, іншими словами, вони визначають ті обмеження, які накладаються на мову і демонструють спільність принципів побудови всіх мов.

Н. Хомський вважав, що мова може бути охарактеризована набором «формальних» і «субстантивних» універсалій.

Формальні універсалії – це формальні властивості граматик. Усі граматики будуть мати правила фразової структури і набір трансформацій. Правила фразової структури матимуть певні спільні властивості: лексичні класи будуть розподілені в середині фразових класів; визначені структури будуть ієрархічними; правила будуть рекурсивними тощо. Трансформаційні правила структурно змінні, а отже можуть існувати специфічні типи трансформацій, які є універсальними. Подібні твердження наштовхують на думку про те, що на досить аб-

страктних рівнях є глибинна структура, спільна для всіх мов.

Субстантивні універсалії – це, як вже було зазначено, категорії, спільні для всіх мов: лексичні категорії – такі, як іменник, дієслово, прикметник тощо і набір граматичних категорій – час, число і рід. Вимоги до лексичних категорій полягають у тому, що можливий набір цих категорій у будь-якій мові є обмеженим. Якась одна мова не може мати повного цілого набору. Так, деякі мови (наприклад, японська) не можуть визначити синтаксичної різниці між дієсловом і прикметником; або інші (наприклад, латинська мова) не можуть мати артиклів. Але мова не може й «винаходити» нову й унікальну лексичну категорію. Це, власне, стара думка, і описи мови повинні завжди проходити за малим набором таких категорій, але трансформаційна граматика відкрила перспективи формального визначення цих основних лексичних категорій. Подібне ж стосується і граматичних категорій. Якщо граматичні категорії відповідають семантичним і якщо вони є універсальними, тоді можна зробити висновок і про природу сприйняття, і про природу мови. До того ж, у цьому аспекті мови не будуть відрізнятися, як то стверджують представники структуралістської школи.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Ми розглянули деякі проблеми структурної лінгвістики, зупинившись, зокрема, на дистрибутивному та трансформаційному методах. Важливим аспектом трансформаційної граматики є поєднання в реченнях структурного й семантичного елементів. Трансформаційна граматика виконує дві основні функції: дескриптивну й пояснювальну. У межах останньої важливе місце займають мовні універсалії, які в рамках розглянутої граматики відкрили перспективи формального визначення основних лексичних і граматичних категорій мови.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні різних підходів розкриття проблем структурної лінгвістики.

Список літератури:

1. Brown Keith. Linguistics Today / Keith Brown. Fontana Paperbacks, London, 1984. – 283 p.
2. Chomsky Noam. Aspects of the Theory of Syntax / Noam Chomsky. Cambridge, Massachusetts: M.I.T. Press, 1965. – 251 p.
3. Chomsky Noam. Syntactic Structures / Noam Chomsky. Berlin/New York, De Gruyter Mouton; 2nd edition, 2002. – 117 p.
4. http://en.wikipedia.org/wiki/Petrus_Ramus
5. http://uk.wikipedia.org/wiki/Панінi

Архелюк В.В.
Буковинский государственный финансово-экономический университет

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТРУКТУРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация
Рассмотрены направления структурной лингвистики. Определены основные свойства языковых факторов, раскрыты разные подходы исследования языковых единиц, трансформационной грамматики, глубинных и поверхностных структур и универсалий.
Ключевые слова: структурная лингвистика, дистрибуция, трансформационная грамматика, универсалии.

Arkhelyuk V.V.
Bukovyna State University of Finance and Economics

ACTUAL PROBLEMS OF STRUCTURAL LINGUISTICS

Summary
The issues of structural linguistics are considered. The basic properties of linguistic factors as well as different approaches of study the linguistic units, transformational grammar, deep/surface structures and universals are revealed.
Keywords: structural linguistics, distribution, transformational grammar, universals.

УДК 821.161.2-93.09

СЮЖЕТНИЙ ХРОНОТОП КАЗОК ЛАРИСИ ПИСЬМЕННОЇ

Атрошенко Г.І., Захарчук О.Ю.
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті розглядається художній феномен казок відомої української дитячої письменниці Лариси Письменної. Аналізуються часопросторові координати авторських казок для дітей. Виявляються особливості сюжетного хронотопу на рівні жанрової моделі казки для дітей молодшого віку.
Ключові слова: часово-просторові координати, літературна казка, хронотоп.

Постановка проблеми. Простір і час – провідні категорії у функціонуванні сюжетноструктурної системи будь-якого твору. Теоретична проблема часопростору художнього твору розглядалася у працях П. Флоренського, М. Бахтіна, Д. Лихачова, Ю. Лотмана, В. Гречнєва, В. Топорова. Проблеми казкового хронотопу вчені торкалися у дослідженнях, де осмислювалася загальна концепція казки (В. Пропп, Н. Рошияну, В. Кравцов, О. Гарачковська, О. Горбонос, Г. Сабат та інші). Простір і час у художньому мисленні – це універсальна картина людського мислення; Простір – це «філософська категорія, за допомогою якої позначаються форми буття речей і явищ, які відбивають їх співіснування» [5, с. 804]. Жанр казки вимагає традиційного просторово-часового хронометражу, у зв'язку з чим сюжет її контамінується в послідовно-ланцюговому квантуванні оповіді, де фабула розгортається в прямолінійному нанизуванні векторів дії [1, с. 151].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жанр літературної казки останнім часом викликає особливе зацікавлення з боку літературознавців. Різні аспекти його дослідження репрезентовано в критичних працях В. Бібік, Л. Бондар, Н. Василенко, О. Вовк, О. Деркачової, У. Жорнокуй, В. Кизилової, О. Кицан, Т. Крашеніннікової, Т. Макарової, Л. Овдійчук, Ю. Регуш, З. Родчин, Б. Салюк, В. Соколової, В. Юносової, Ю. Ященко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Літературні казки Лариси Письменної, які, на жаль, ще не ставали предметом системного аналізу, становлять своєрідні казкові повісті в епізодах із цікавою образною палітрою, де сюжетний хронотоп підпорядковується моральним принципам (насамперед перемозі добра над злом), але, разом з тим, саме часопростір визначає побудову сюжету і всю образну їх структуру.

Мета статті – виявлення особливостей сюжетного хронотопу літературних казок української дитячої письменниці Лариси Письменної.

Виклад основного матеріалу. Час у творах Лариси Письменної є немов сумарним, ледве вираженим соціально-історичним періодом, підпорядкованим загальнонародним моральним засадам. Автор не оперує поняттями «завжди» і «всюди». Дія відбувається в конкретний час, у конкретній країні (може бути як реально-існуючою, так і казково-вигаданою: Україна, Країна Казок, країна Заозерного Пралісу тощо), родині (сім'я Василька, Миколчин дім, родина дівчинки Василинки), селі (Степанівці, Лісне), місті (передмістя, центральні вулиці та околиці Києва тощо), у конкретному місці (лісі, школі, іграшковому магазині, садибі тітоньки Марини, зеленій вулиці Дачній, біля воріт будинку злодіїв, галявині осіннього лісу тощо). Час дії у творах теж «вгадується» доволі легко: найчастіше це – шістдесяті–вісімдесяті роки минулого століття.

Авторські казки Лариси Письменної як деталями самого тексту, так і підтекстом ідентифікують конкретний соціально-історичний хронотоп і національний український колорит. Це реалізується також і в образній палітрі казкової епіки дитячої письменниці.

У казках Лариси Письменної крізь казковий серпанок проглядають обриси цілком реальних стосунків, які склалися в житті героїв. Поетичні образи у кінці казкових повістей переростають у символи: Золотоокий чародій, Біла Ворона із казки «Як Вовк був Невовком», шапка-невидимка із казки «Чому зникла шапка-невидимка?», блакитна Ялинка із «Чарівної гості», Богатир із однойменної казки, прадід Комунар із казки «Я, Сашко та мій молодий прадід» [7].

Як автор літературної казки, Лариса Письменна враховує досягнення сучасної науки і в той же час залишається «доброю старою» чарівницею.

Важливу сюжетну роль у творах письменниці відіграє мотив таємниці. Усі події ніби нанизані на вервечку пригод та історій.

Над усім, що відбувається у казках, витає усмішка доброї людини – автора, який розуміє своїх героїв, любить їх (Л. Кіліченко) [4, с. 258].

У жанрі літературної казки Лариса Письменна, вже відома на той час своїми оповіданнями, повістями, романами, найплідніше працювала у 70-90-их роках XX століття. Її казки – породження віку НТР, тому в них немало пізнавальної інформації, поданої в доступній дітям формі.

Цікаві ситуації, в які потрапляють казкові й реальні персонажі, нетрафаретну розв'язку, що наступає після низки кульмінаційних точок розвитку подій, спостерігаємо в таких казках Лариси Письменної: «Чарівник на тонких ніжках», «Як у Чубасика сміх украли», «Чому зникла шапка-невидимка?», «Чарівна гостя» та ін.

«Чарівник на тонких ніжках» – це чарівна казка про телевізор, а власне – про останнє дошкільне літо хлопчика, яке він проводив у свого дідуся на лісовому кордоні. Пізнання навколишньої дійсності, спогади старої людини будять у Федька жагу знань. І тут приходить «чарівник на тонких ніжках». Науково-популярні передачі й розповіді дідуся творять разом неповторний світ, де казкове і реальне не має чіткого розмежування.

Варто зауважити, що у казках Лариси Письменної дитина зустрічає чимало наукової інформації, яка подається в доступній формі, як-от:

- казка «Чап-чалап» – із цікавої історії про хлопчика Максимка і його чобітки діти довідуються, з чого виробляється гума;
- «Голубий Олень»: у казці подано широку розповідь про технологію виробництва на трикотажній

© Атрошенко Г.І., Захарчук О.Ю., 2015

фабриці, про різні професії (і це не йде на шкоду художності твору).

Казка «Подарунок Морської Свинки» розповість дитині-читачеві, як поводитися із цією цікавою тваринкою; ветеринарний лікар Аристархович – один із героїв казки «Як Вовк був Невовком» подасть інформацію про лікування собак, нехай ця собака – справжнісінький Вовк, який у просторі модерної казки перетворився в Невовка.

Казкарка не раз запрошує дітей до участі у вимислі, як-от: «Я хочу, друзі мої, розповісти вам про дівчинку Оленку, що живе у великому й людному місті, про дивовижну пригоду, що сталася з нею. Оленка запевняє, що то щира правда, то чому б нам їй не повірити?» (казка «Голубий Олень») [6, с. 137].

Майстерність Лариси Письменної виявляється у вдалих прізвищах (правильніше: найменуваннях) казкових персонажів, що вже самі собою виступають дотепною характеристикою (ведмідь Гуп-Туп має прізвисько Медолюб, вовка автор називає Вовцюгою-Волоцюгою, маленьке зайчатко зоветься Лапчачатко, завжди весела й усміхнена дівчинка Василинка прозивається Веселинкою, маленькі пташки – жар-пташенятами, міцний статурою «тупкуватий» винищувач природи – Здоровилом).

У казці «Сап'янці» художній світ максимально наближений до видимого, даного нам у відчуттях, та все ж такий, що існує у нашій уяві, збуджуваній образом. Вже початок казки налаштовує читача на «уявну реальність» [8, с. 51]: «Загубив ведмідь Гуп-Туп-Медолюб свої сап'янці. От були – й нема! Хтозна-куди поділися. І сап'янці старі вже, полатані, та звик до них ведмідь. Шкода!» [6, с. 16].

Неспішний тон розповіді, фольклорні звороти наближають авторську казку Лариси Письменної до народної: «Сам шукав – не знайшов. Звірі шукали – не знайшли... Аж сльозами вмилася... Мов крізь землю провалилися. Пропали! ...Пожурився... та й забувати став. Що вдієш! Аж тут нове лихо настало... Ніхто віри не йме...» [6, с. 16-17].

А кінцівка казки – несподівана, раптова, змушує читача задуматися і відшукати відповідь на поставлене питання: «І звідки впало таке лихо на ведмедя?». Хоча, цілком можливо, це вже не таке й важке запитання, і відповідь на нього обов'язково знайдеться.

Несподівану кінцівку із, як правило, риторичним запитанням спостерігаємо у казках «Веселинка та її Мурашка» («Ну, друзі, що ви скажете?»), «Я, Сашко та мій молодий прадід» («Ну хоча б цьому повірите?»), «Чому зникла шапка-невидимка ?» («І чому вона зникла?») тощо.

Розглядаючи казковий епос Лариси Письменної, чітко розмежовуємо його часові виміри, виявляємо їх суть. Реальний час у казках письменниці – це об'єктивно існуючий часовий лінеарний плин, який має протяжність, але не має меж. Це час, як зауважує О. Горбонос, не марґінальний, а такий, який виходить із безмежності й векторно спрямований у безкінечність. Він існує в постійній діахронії і не має реліктового початку й ретроспективного кінця [2, с. 19].

Час казкарки виступає як суб'єктивний фактор: Лариса Письменна, вносячи реалії свого народу, епохи, відображає сьогодення. Вони (реалії) акціально зорієнтовані на інтровертну координацію часу нарації із сучасністю [2, с. 24].

У казках письменниці існує й оповідний час – протяжність і рух розповіді відходить із відправної позиції, що започатковує текст, і існує доти, поки не закінчиться її зміст. Фабульний час безпосередньо пов'язаний із фабулою казки (якщо її вважати канвою сюжету) – це тривалість, довгота, ритміка розвитку подій, про які оповідається. Це часовий вимір, що передає казкові події в хронологічній послідовності.

Сюжетний час у творах Лариси Письменної констатує казкові ситуації, все, що відбувається з героями, фіксує часові координати й позафабульні вставні сюжетні описи, констатації, коментарі казкарки. У своїй суті сюжетний час накладається на фабульний і розширює його межі за рахунок оповідних можливостей автора, що коментує фантастичні події, пов'язує їх із реальністю.

Подійний час відображає рух, часові координати події, ситуації, епізоду. Цей тип часу найпоширеніший у казках Лариси Письменної. Фабульний час співвідносний подійному, адже розгортається на його основі, але ширший, оскільки часово закріплює все, що діється з героями, і може накладатися на декілька подійних часових векторів, кожен із яких висвічує той чи інший випадок, епізод чи інцидент [2].

У казках дитячої письменниці присутній художній час – мистецький засіб оформлення казкового матеріалу. Часто художній і сюжетний часи зливаються, виконуючи обопільні функції.

Варто сказати і про читацький час, який осмислює всі часові ряди казкового витвору й пов'язує їх із реальним життєвим потоком.

У казках Лариси Письменної епічне усвідомлення реального часу, який існує у своїй абстрактності, тече прямолінійно в нескінченність. Оповідний, фабульний, подієвий, сюжетний, художній часи нерозривно пов'язані й виявляють себе один в одному.

У літературних казках Лариси Письменної виявляється безпосередній зв'язок із фольклорною основою в способах організації часу й простору: в них представлено традиційні для фольклорної казки хронотопи: темний ліс (Заозерний Праліс), сад (тридев'яте царство), будинок, шлях-дорога, темне підземелля, що відтворюють ціннісну семантику міфу. Конкретизація образів, створених на основі архетипів, реалізується завдяки їх інтертекстуальному наповненню й переосмисленню (Тридуб, Летючий Кінь, Завірюха, Богатир, Крижане Серце, Біла Ворона, Невовк, Золотоокий).

Висновки і пропозиції. Оповідний, фабульний, подієвий, сюжетний, художній часи у літературних казках Лариси Письменної нерозривно пов'язані й виявляють себе один в одному. Казки вирізняються багатством етнокультурних образів та мотивів. Етична проблематика вирішується письменницею згідно з традицією, в естетично значущих символах, що знаменують безсмертя й непереможність вічних гуманістичних цінностей. Тому казки Лариси Письменної представляють інтерес для подальших наукових пошуків.

Список літератури:

1. Гарачковська О.О. Жанрова типологія української літературної казки 70-90-х років XX ст. / О.О. Гарачковська // Вісник Київського славістичного університету. – 2007. – Вип. 34. – С. 151-156.

2. Горбонос О. Літературна казка як предмет науково-теоретичного дискурсу: жанрово-прагматичний аспект / О. Горбонос // Південний архів. Філологічні науки: зб. наук. праць / [гол. ред. О.В. Мішуков]. – Вип. XXXIV. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С. 18-24.
3. Дитяча література. Твори українських письменників ІІ половини ХХ – початку ХХІ століть: [навчальний посібник] / упор. Н.І. Богданець-Білоскаленко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 480 с.
4. Кіліченко Л.М. Українська дитяча література / Л.М. Кіліченко. – К.: Вища школа, 1988. – 431 с.
5. Новейший энциклопедический словарь. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
6. Письменна Л.М. Казки / Лариса Письменна. – К.: Веселка, 1979. – 245 с., [іл.].
7. Письменна Л. Як Вовк був Невовком: [казки] / Лариса Письменна. – К.: Веселка, 1988. – 97 с.
8. Ткаченко А.О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства / А.О. Ткаченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.

Атрошенко А.И., Захарчук О.Ю.
Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого

СЮЖЕТНЫЙ ХРОНОТОП СКАЗОК ЛАРИСЫ ПИСЬМЕННОЙ

Аннотация
В статье рассматривается художественный феномен сказок известной украинской детской писательницы Ларисы Письменной. Анализируются временнопространственные координаты авторских сказок для детей. Определяются особенности хронотопа на уровне жанровой модели сказки для детей младшего возраста.
Ключевые слова: временно-пространственные координаты, литературная сказка, хронотоп.

Atroshenko A.I., Zaharchuk O.Yu.
Melitopol Bogdan Khmelnitskiy State Pedagogical University

PLOT OF CHRONOTOP OF LARYSA PYSMENNA'S TALES

Summary
The article deals with the artistic phenomenon of the tale written by known Ukrainian children's writer Larysa Pysmenna. It's analyzed the temporal-spatial coordinates of writer's literary tale stories for children. The features of chronotop are shown at the level of genre model of tale for younger children.
Keywords: the temporal-spatial coordinates, literary fairy tale, chronotop.

УДК 811.161.2'373'276.3-055.2

КЛАСИФІКАЦІЯ АДРЕСАТІВ ВНУТРІШНЬОГО МОВЛЕННЯ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (ГЕНДЕРНИЙ ЧИННИК)

Гаврилащук О.Д.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті вперше здійснено класифікацію адресатів мовлення, зокрема внутрішнього мовлення у художніх текстах. Дослідження виконане на матеріалі прозових текстів сучасної української літератури. Усі аналізовані твори написані від першої особи однини. Дослідження проведено із урахуванням гендерного чинника. Зокрема, до уваги взято номінації адресата мовлення, які показують особливості світосприйняття чоловіків і жінок.
Ключові слова: внутрішнє мовлення, внутрішнє мовлення у художньому тексті, зовнішнє мовлення, адресант, адресат, номінація адресата мовлення.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві актуальним є дослідження комунікативних актів з погляду прагмалінгвістики, а також із залученням інструментарію когнітивної лінгвістики. Перспективним у цьому плані є вивчення номінації адресата мовлення як виразника засобу апеляції, зокрема і з огляду на гендерний чинник. Цікавим об'єктом дослідження вважаємо не тільки власне зовнішнє та зображене у художньому тексті зовнішнє мовлення, а й внутрішнє мовлення у художньому тексті, написаному від першої особи однини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання функціонування номінацій адресата мовлення, а саме зовнішнього мовлення, детально висвітлено у працях українського науковця М. Скаба: «Прагматика апеляції в українській мові» [4] та «Граматика апеляції в українській мові» [3]. Учений детально розглядає функції номінацій адресата мовлення [4, с. 30-36] та лексико-семантичні групи найменувань адресата мовлення [4, с. 36-72].

У своїх попередніх дослідженнях [1; 2] ми розглядали особливості функціонування номінацій адресата внутрішнього мовлення у художньому тексті, проте адресат як учасник комунікативного акту був схарактеризований тільки частково.

© Гаврилащук О.Д., 2015

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досі у комунікативній лінгвістиці не було прокласифіковано адресатів мовлення, зокрема адресатів внутрішнього мовлення у художньому тексті.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є представлення класифікації адресатів внутрішнього мовлення у художньому тексті (на матеріалі сучасної української прози).

Виклад основного матеріалу. Внутрішнє мовлення у художньому тексті може бути потрактоване як безпосередній акт спілкування. Так, М. Скаб зазначає, що «більшість актів так званого внутрішнього мовлення, які, на думку окремих дослідників, не орієнтовані на сприйняття, а отже, і спілкування, і відповідно не є мовними ланцюгами, у яких реалізується комунікативна функція мови, теж можуть бути потрактовані як акти спілкування [...] прикладів такого типу досить багато в текстах художньої літератури» [3, с. 18].

У текстах внутрішнього мовлення у художньому тексті номінації адресата мовлення дещо відрізняються від зовнішньомовленнєвих (тих, що функціонують у зовнішньому мовленні), оскільки у внутрішньому мовленні, а також у внутрішньому мовленні у художньому тексті відсутні етикетні рамки спілкування. Така номінація передає емоційне навантаження не тільки речення, а й всього тексту зверненого мовлення, при цьому може зберігати окремі риси (наприклад, етикетні) зовнішньомовленнєвого спілкування. Загалом така номінація є «золотою серединою«між етикетно незалежним внутрішнім мовленням та етикетно залежним зовнішнім мовленням.

Аналіз суцільної вибірки із художніх текстів сучасної української літератури вимагав структуралізації адресатів внутрішнього мовлення у художньому тексті, тому ми створили класифікацію, чого не було досі розроблено у комунікативній лінгвістиці. Ця класифікація дозволяє структурувати не тільки представників адресативного поля внутрішнього мовлення у художньому тексті, а її також можна застосовувати для дослідження номінацій адресата зовнішнього мовлення як усного, так і відображеного на письмі.

Для передачі прикладів ми послуговуємося наступними позначками: 1) *Ант* → *Ат*, де *Ант* – адресант (тут: *ч* – чоловік, *ж* – жінка), *Ат* – адресат (тут: *ч* – чоловік, *ж* – жінка), → – напрям зверненого мовлення, тобто адресант звертається до адресата; 2) $Ант^1$: $Ант^2$ → *Ат*, де $Ант^1$ – адресант (тут: *ч* – чоловік, *ж* – жінка), $Ант^2$ – адресант, від імені якого автор передає звернене мовлення (при зміні гендерних ролей у тексті, коли автор-чоловік пише від особи жінки, а автор-жінка пише від особи чоловіка; тут: *ч* – чоловік, *ж* – жінка), *:* – співвіднесеність адресанта-автора (перед двокрапкою) і адресанта-іншої особи (після двокрапки); 3) *Ант* ←|, де *Ант* – адресант, що звертається сам до себе (тут: *ч* – чоловік, *ж* – жінка), ←| – позначення зверненого мовлення, коли адресант є одночасно адресатом; 4) *Ант* → $Ат^1$ + $Ат^2$, де *Ант* – адресант (тут: *ч* – чоловік, *ж* – жінка), $Ат^1$ і $Ат^2$ – група адресатів (тут: *ч* – чоловік, *ж* – жінка), + – позначення групи адресатів; 5) *Ант* → $Ат^1$ / $Ат^2$, де *Ант* – адресант (тут: *ч* – чоловік, *ж* – жінка), $Ат^1$ / $Ат^2$ – адресат, яким може бути як чоловік, так і жінка, бо у тексті не вказано на стать співрозмовника (тут: *ч* – чоловік, *ж* – жінка), / – позначення адресата без вказівки на стать.

Якщо адресантом у художньому тексті завжди виступає автор, зокрема у досліджуваних нами творах, написаних від першої особи однини, то адресатом у таких текстах може бути як сам автор (при зверненні до себе) чи інші особи, так і Бог, рослини, тварини, предмети, абстрактні поняття, географічні та космічні об'єкти та ін. Таке різноманіття адресатів внутрішнього мовлення у художньому тексті потребувало чіткої класифікації та термінологічного окреслення нових понять.

Ми структурували всіх адресатів внутрішнього мовлення у художньому тексті на три групи: 1) комунікативно активний адресат мовлення; 2) комунікативно пасивний адресат мовлення; 3) персоніфікований адресат мовлення.

Також у створеній нами класифікації розрізняємо одиничного адресата внутрішнього мовлення, представленого одним адресатом, та колективного адресата внутрішнього мовлення, представленого групою від двох осіб. Зазначені групи можуть складатися із дорослих, дітей або одночасно із дорослих і дітей, а також можуть бути одностатеві (лише чоловіки або лише жінки) чи різностатеві (разом чоловіки і жінки). Зазначене розрізнення зумовлене теоретичним підґрунтям гендерної лінгвістики, згідно із якою чоловіки та жінки по-різному поводяться та спілкуються у великих та малих групах, так само як в одностатевих та мішаних групах є різниця у комунікуванні. Саме тому ми створили відповідні гілки у класифікації адресатів внутрішнього мовлення у художньому тексті.

На рисунках використано наступні скорочення: *ч* – адресат-чоловік; *ж* – адресат-жінка; *ч + ч*, *ж +ж*, *ч +ж* – колективний адресат мовлення.

Комунікативноактивний адресат мовлення – це адресат внутрішнього мовлення у художньому тексті, який здатен почути або прочитати звернення та відреагувати на нього. Комунікативна активність такого адресата полягає в тому, що адресант розраховує на реакцію співрозмовника, хоч комунікативний акт відбувається у внутрішньому мовленні, відображеному у художньому тексті (див. рис. 1).

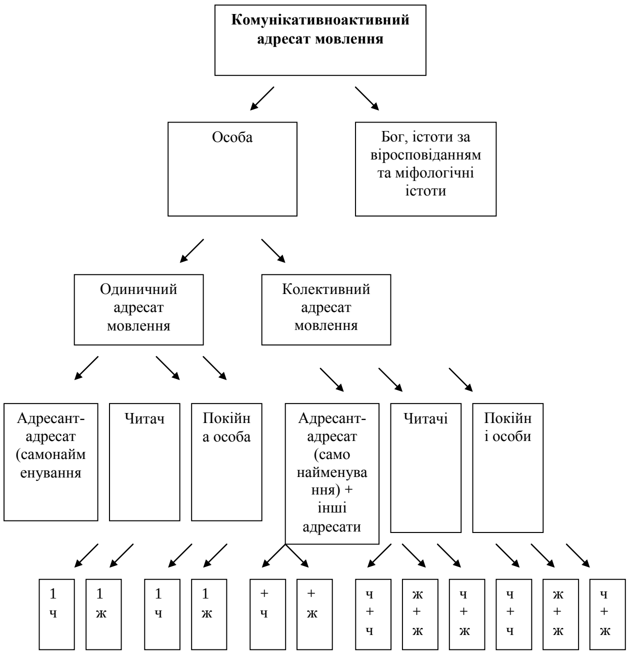

Рис. 1. Комунікативноактивний адресат мовлення

Джерело: розроблено автором

До таких адресатів зараховуємо:

- **власне адресантів** (авторів при зверненні до самих себе): ч ←|: *Дали тобі в руки ґазонокосар-*

*ку – і вперед, стрижи, **хлопче**, травичку, якщо сверблять кулаки* [...] [ШЕ]; ж ←|: *Але ж, **Олександро!** Як ти могла забути* [...] [ТС, с. 40];

- **читачів** (як реципієнтів): ч → ч+ж (автор → читачі-підлітки; іронічно): *Отож, **любі дітки, майбутні космонавти і неформали**, зараз я вам розповім казочку* [...] [ПЇ]; ж → ж + ж (авторка → читачки): [...] *могли б негативно вплинути на нашу з Вами, **шановні панії**, потенцію* [...] [СК, с. 260];

- **покійників:** ж → ж (авторка → покійна подруга Лариса): *Скінчилася твоя комедія, **Лоро**. Розійшлися заплакані, налякані твоїм несподіваним похороном, сельчани* [ТС, с. 3];

- **Бога та інших представників сакрального світу.** Адресант звертається до покійників, Бога чи інших представників сакрального світу тоді, коли вірить, що його буде почуто, та очікує на бажану реакцію: ч → Бог (автор ч → Бог): [...] о ***Боже**, відплати, **Господи**;* о, ***Боже**, відплати* [...] [ПЩ, с. 104-105]; ж → янгол-охоронець (авторка → янгол-охоронець): *Доле, **мій янголе-охоронцю**, хоч хтось!* [БЗ, с. 148].

Комунікативнопасивний адресат мовлення – це адресат внутрішнього мовлення у художньому тексті, який не може почути або прочитати звернення та відреагувати на нього, проте за умови звернення до нього у зовнішньомовленнєвому спілкуванні, він є активним співрозмовником. При зверненні до комунікативнопасивного адресата внутрішнього мовлення адресант не розраховує на реакцію співрозмовника. До таких адресатів належать (див. рис. 2):

- **особи:** ч → ж (автор → матір): *Вітаю тебе, **моя матусю**, вітаю, **моя така втомлена, така усміхнена і печальна, така свята*** [МК]; ж → ч (авторка → колишній хлопець): [...] ***небого**, іди собі з Богом…* [КВ, с. 224];

- **тварини** (які при зовнішньомовленнєвому спілкуванні здатні сприймати інформацію та реагувати на неї): ч → тварина (ч → кіт): *Кошенятко. **Бідолашне**, як ти мене настрахопудило!* [ВЖ, с. 93]; ж → твар. (авторка → кіт): *Згрібаєш в оберемок усе ще сплячого кота […] «Прокидайся, **любий**. Нам треба вирішувати, як жити далі […]»* [ГМ, с. 37].

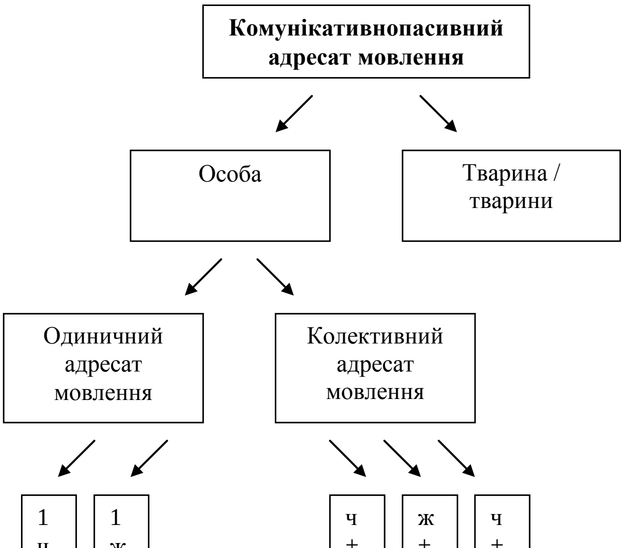

Рис. 2. Комунікативнопасивний адресат мовлення
Джерело: розроблено автором

Персоніфікований адресат мовлення – це адресат внутрішнього мовлення у художньому тексті, який не може сприймати звернення та реагувати на нього ані у внутрішньомовленнєвому спілкуванні, ані у зовнішньомовленнєвому спілкуванні. Виділяємо дві групи адресатів: об'єкти живої природи та об'єкти неживої природи (див. рис. 3).

До об'єктів живої природи зараховуємо:

- **рослини:** ч → рослина: *Омела на ліжку, і Кóра за дверима. […] Омела біла звичайна. Кóра […] О, мила **імела, іволга, Viscum album L.*** [ІТ, с. 14-15];

- **елементи живої природи** (наприклад, частини тіла, органи і т. д.): ж → частини тіла (авторка → півкулі головного мозку із значенням «персональні комп'ютери»): *Агов, **мої «персональні»**! Шепніть-но мені* [...] [ШБ, с. 64].

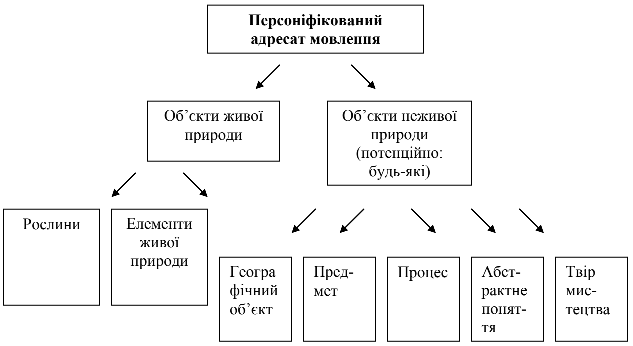

Рис. 3. Персоніфікований адресат мовлення
Джерело: розроблено автором

До об'єктів неживої природи ми зараховуємо:

- **предмети:** ж → предмет (ж → телефона слухавка): *Мене охопило нестерпне бажання викинути слухавку з кабіни якнайдалі від себе… Підступна **гадюко**, з мене досить твоєї отрути* [БЗ, с. 47];

- **транспортні засоби:** ж → транспортний засіб (авторка → автомобіль): [...] *ви їдете за кермом свого авто* [...] *Газуй, **Білочко**, газуй!* [КД, с. 29];

- **будівлі та елементи будівель:** ч → будівля (автор → рідний дім): *Здрастуй, **хато моя, притулку мій єдиний, крапле світла і ладу серед безмежного хаосу і нерозрізненної пітьми*** [МК];

- **географічні об'єкти:** ч → географічний об'єкт: [...] *ну все ясно, прощавай, **Африко*** [...] [АТ, с. 116];

- **елементи космічного простору:** ж → елементи космічного простору: *Сьогодні ти розмовляв зі мною, **місяцю*** [БЗ, с. 61];

- **речовини:** ж → речовина: ***Водице-сестрице**, допоможи мені, раз вогонь відмовився!* [ШБ, с. 197];

- **грошові одиниці та суми:** ж → грошова одиниця і сума: *Прощайте, **тринадцять гривень**…* [КД, с. 105].

- **твори мистецтва:** ж → твір мистецтва (ж → пісня): *Лєті, наша **пєсня**, впєрьод (і назад?)…* [КС, с. 62];

- **хвороби:** ж → хвороба: *Але є один незаперечний хіт – перці чилі з сиром […] Помирай, моя застуда, з днем народження, **гастрит**!* [КС, с. 230].

- **психічні стани і процеси:** ж → психічний стан: *Ой сійся-родися, множся й не ділися, **любий наш афекте**!* [КВ, с. 163];

- **процеси, події:** ж → подія (авторка → побачення за вечерею): *Отож – ґуд бай, **вечеря на воді**. Чи мені нічим повечеряти вдома?* [МЩ, с. 122];

- **абстрактні поняття:** ч → абстрактне поняття: *Ну все. Прощай, злий **світе**, я здурів»* [ДК, с. 155].

Якщо звернення до об'єктів живої природи свідчать про специфічний світогляд адресантів, які вірять, що їх буде почуто, то звернення до об'єктів неживої природи може як відображати світогляд адресанта, так і мати «риторичний характер«для надання сюжету драматичності.

Висновки і пропозиції. Представлена нами класифікація показує, що внутрішнє мовлення у художньому тексті широко представлене різними адресатами мовлення, тоді як зовнішнє мовлення, обмежене етикетними рамками, що продиктовані нормами суспільної поведінки, обмежується найчастіше звертаннями до осіб, рідше – до тварин. Якщо комунікативноактивний і комунікативнопасивний адресати зазвичай однакові для автора-чоловіка та автора-жінки, то персоніфіковані адресати мовлення частіше стають складником ситуації спілкування, у якій адресантом є жінка.

Так, чоловіки найчастіше вбачають потенційних адресатів лише у об'єктах живої природи, тоді як жінки активно включають до внутрішньомовного комунікативного акту об'єкти неживої природи. Причиною такої різниці є прагнення жінок якомога швидше зруйнувати бар'єр у спілкуванні та встановити рівноправні стосунки. Ця риса, вочевидь, підсвідомо переноситься і на об'єкти неживої природи.

Перспективним для дослідження, на нашу думку, є детальний аналіз гендерної маркованості номінацій адресата внутрішнього мовлення у художньому тексті, зокрема в межах кожної позиції представленої нами вище класифікації. Також варто дослідити особливості найменування адресата мовлення при зверненні до одиничного адресата та до колективного адресата мовлення.

Список літератури:

1. Гаврилащук О. Вибір самозвертання у художньо інтерпретованому внутрішньому мовленні жінок (лексико-семантичні особливості) // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко. – Донецьк: Дон УН, 2012. – Вип. 24. – С. 96–100.
2. Гаврилащук О. Гендерные особенности выбора номинации адресата речи как психосоциальные стереотипы (на примере украинского языка) / О. Д. Гаврилащук // Гендерные аспекты социогуманитарного знания – II: материалы Второй Всероссийской (с медунар. участием) науч. конф. Студентов, аспирантов и молодых ученых; Перм. гос. нац. иссл. ун-т, 4–5 декабря 2012 г. / гл. ред. Д. Б. Вершинина. – Пермь, 2013. – С. 45–53.
3. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові / Мар'ян Скаб. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
4. Скаб М. С. Прагматика апеляції в українській мові: навч. пос. / Мар'ян Стефанович Скаб. – Чернівці: Рута, 2003. – 80 с. – Бібліогр.: с. 75-80. – ISBN 966-568-594-5.

Умовні скорочення джерел:

АТ – Антипович Т. Тіло і доля: [текст] / Тарас Антипович. – К.: Факт, 2008. – 160 с. ; портр. – (Літературно-художнє видання). – (Серія «Exceptis excipiendis»). – Зміст: Без душі: повість; Ампутант: повість та ін. – ISBN 978-966-359-256-5, 966-8408-87-X (серія).

БЗ – Баграт Л. Зло: [роман] / Людмила Баграт. – Львів: Кальварія, 2002. – 288 с. – ISBN 966-663-048-6. – (Коронація слова).

ВЖ – Винокуров О. І. Журналюга-1: Під одним дахом зі смертю: [текст] / Олександр Іванович Винокуров – К.: ТОВ «Видавництво «Браво», 2003. – 248 с. – (Сучасний український детектив). – (Літературно-художнє видання). – ISBN 966-8507-02-9.

ГМ – Гранецька В. Мантра-омана: [роман] / Вікторія Леонідівна Гранецька. – Х.: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 240 с. – (Літературно-художнє видання). – ISBN 978-966-14-1555-2.

ДК – Дереш Л. Культ: [роман] / Любко Дереш. – Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2006. – 240 с. – ISBN 966-343-207-1.

ІТ – Іздрик Ю. Р. 3:1. Острів Крк. Воццек. Подвійний Леон: [текст]; передмова Ю. Андруховича / Юрій Романович Іздрик. – Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. – 320 с. – (Літературно-художнє видання). – (У авторській редакції). – ISBN 978-966-14-0201-9.

КД – Карпа І. Добло і Зло: [роман] / Ірена Карпа. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 320 с. – ISBN 978-966-14-0030 (дод. наклад).

КС – Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно: [текст] / Ірена Карпа. – Х.: Клуб Сімейного Дозвілля, 2008. – 272 с. – ISBN 978-966-343-964-8.

КВ – Карпа І. Bitches Get Everything: [роман]: / Ірена Карпа. – Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля, 2008. – 240 с. – (Літературно-художнє видання). – ISBN 978-966-343-477-3 (дод. наклад).

МЩ – Матіос М. Щоденник страченої. Психологічна розвідка: [роман] / Марія Матіос. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2005. – 192 с. – ISBN 966-8522-45-1.

МК – Москалець К. Келія чайної троянди: [Електронний ресурс]: [текст] / Костянтин Вілійович Москалець. – Режим доступу: http://lib.rus.ec/b/319916/read

ПЇ – Паламар А. Їжачок і лісовий Андеґраунд: [Електронний ресурс]: [текст] / Андрій Паламар. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Palamar_Andrii/Yizhachok_i_lisovyi_andehraund.pdf

ПЩ – Пашковський Є. Щоденний жезл: [роман] / Євген Володимирович Пашковський. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 424 с. – (Літературно-художнє видання). – ISBN 978-966-441-219-0.

СК – Сняданко Н. В. Колекція пристрастей, або Пригоди молодої українки: [текст] / Наталія Володимирівна Сняданко; худож.-оформлювач Л. Д. Киркач-Осіпова. – Х.: Фоліо, 2008. – 287 с. – (Графіті). – ISBN 978-966-03-4380-1.

ТС – Тарасюк Г. Т. Сестра моєї самотності: [роман] / Галина Тимофіївна Тарасюк. – Бровари: Вид-во ПП «МН ТРК «Відродження», 2009. – 322 с. – (Літературно-художнє видання). – ISBN 978-966-96601-7-6.

ШБ – Шейко-Медведєва Н. Баламутка: [роман] / Неля Шейко-Медведєва. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2006. – 258 с. – ISBN 966-8522-937-7.

ШЕ – Шкляр В. Елементал: [Електронний ресурс]: [роман] / Василь Миколайович Шкляр. – Режим доступу: http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/1003870/Shklyar_-_Elemental.html?qid=566591

Гаврилащук О.Д.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

КЛАССИФИКАЦИЯ АДРЕСАТОВ ВНУТРЕННЕЙ РЕЧИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ (ГЕНДЕРНЫЙ ФАКТОР)

Аннотация
В статье впервые осуществлена классификация адресатов речи, в частности внутренней речи в художественных текстах. Исследование выполнено на материале прозаических текстов современной украинской литературы. Все рассматриваемые произведения написаны от первого лица единственного числа. Исследование проведено с учетом гендерного фактора. В частности, во внимание приняты номинации адресата речи, которые показывают особенности мировосприятия мужчин и женщин.
Ключевые слова: внутренняя речь, внутренняя речь в художественном тексте, внешняя речь, адресант, адресат, номинация адресата речи.

Gavrylashchuk O.D.
Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych

CLASSIFICATION OF INTERNAL SPEECH ADDRESSEES IN FICTION (GENDER FACTOR)

Summary
The article is focused first on the classification of internal speech addressees in fiction texts. This research is executed on the prose materials of the modern Ukrainian literature. All analysable works are written from the first person singular. The research is realized using gender factor. In particular, the nominations of addressee speech are taken into account, which show the world perception feature of men and women.
Keywords: internal speech, internal speech in fiction, external speech, addresser, addressee, nomination of addressee speech.

УДК 81'372

МОВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ КІЛЬКОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ТЕХНІЧНОЇ ПІДМОВИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КВАНТИТАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ)

Гайденко Ю.О.
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

У статті розглянуто теоретичні питання вираження поняття кількості. Особливу увагу зосереджено на терміні «квантитативність». Досліджено вживання морфологічних, лексичних та синтаксичних мовних засобів спрямованих на реалізацію кількості. Здійснено порівняльний аналіз морфем, частин мови, словосполучень та фразеологічних одиниць, що мають кількісну семантику. Визначено рівень реалізації кількісної семантики одиницями різних мовних рівнів.
Ключові слова: кількість, категорія, квантитативність, мовні засоби, квантифікатор.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки особлива увага приділяється вивченню відображення явищ об'єктивної дійсності у мові, оскільки саме система мови виступає засобом актуалізації уявлень про навколишній світ шляхом їх осмислення через когнітивну діяльність носіїв мови. Тому вивчення засобів реалізації поняття кількості на різних мовних рівнях, способи їх творення та особливості вживання в англійській мові становлять неабиякий інтерес в аспекті сучасних лінгвістичних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню вираження кількості в мові присвячено багато лінгвістичних наукових праць таких дослідників як: Г.П. Арполенко, С.В. Баранова, І.О. Бодуен де Куртене, Г.Н. Воронцова, О.І. Єгорова, Г.Г. Морєва, І.П. Савельєва, О.А. Самочорнова, С.О. Швачко та ін.

Теоретичного обґрунтування у роботах вищезазначених лінгвістів здобули поняття «кількість» та пов'язані із ним терміни. Особливу увагу в цих наукових працях зосереджено також на визначенні типів кількості та мовних засобів, що її позначають. Однак питання реалізації кількісної семантики різними мовними одиницями у технічній підмові та у корпусі фразеологічних одиниць залишається актуальним. **Метою статті** є аналіз засобів різних рівнів мови, що спрямовані на вираження квантитативності у технічній підмові, а також тих, що є формальними маркерами квантитативності у корпусі фразеологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія кількості – одна з філософських категорій, що знайшла специфічне відображення в математичному мисленні, але разом із кількісним математичним мисленням варто розглядати кількісний

© Гайденко Ю.О., 2015

бік мовного мислення [3, с. 312], в якому об'єктивно існуюча кількість утворює мовну категорію. У мові категорія кількості реалізується за допомогою квантитативності та нумеративності.

С.О. Швачко стверджує, що на відміну від квантитативності, котра притаманна ряду мовних одиниць, нумеративність реалізується лише у корпусі числівників, адже кожному числівнику притаманна сема числа і, таким чином, діахронічна пам'ять числівників синкретично поєднує в собі предметність та нумеральність. Нумеративна функція числівника реалізується лише у точних дискурсах, а оскільки числівники семантизують не лише поняття числа (нумеративна функція), але й квантитативну представленість картин світу, тобто номінують результати когнітивної діяльності людини та виступають дієвими маркерами кількості референтів, числових репрезентацій об'єктів, їх частин, співвідношень (квантитативна функція) [12, с. 29], у нашому дослідженні ми детально розглянули квантитативність як мовний засіб реалізації поняття кількості.

Квантитативність – це результат пізнання людиною кількісної визначеності реального світу та активної розумової здатності людини до класифікації, що є результатом відображення у свідомості людини об'єктивної кількості, тобто його концептуальним аналогом [8, с. 15].

Матеріалом нашого дослідження слугували Англо-український словник технічних термінів (2005), Великий англо-російський фразеологічний словник (2006) та спеціалізовані статті у галузях енергетики, економіки та менеджменту загальним обсягом 73 сторінки. Із них було відібрано 1088 квантитативних мовних одиниць (далі КО), що склали корпус дослідження: **1)** 584 морфологічні мовні одиниці (до складу 356 із них входять формальні морфеми-квантифікатори); **2)** 504 синтаксичні КО (265 – фразеологічні одиниці із квантитативним компонентом, а також 239 – нумеральні та кількісно-якісні словосполучення). Таким чином, відібрані КО ми структурували на ті, що виражають кількість на словотвірному, морфологічному та синтаксичному мовних рівнях.

Хоча на словотвірному мовному рівні квантитативність виражається за допомогою **аугментативних** (у бік збільшення) та **демінутивних** (у бік зменшення) морфем, вони рідко входять до корпусу морфологічних одиниць технічної підмови *(green**ish** – зелен**уватий**)*. Значно частотнішим є вживання формантів, котрі згідно із Г.М. Воронцовою [4, с. 337] вживаються на позначення **сумарності** (*screen**ful** – інформація повного кадру на екрані* (суфікс **-ful** вказує на сумарність)), рідше – **інтенсивності** або **ступеню** (*coter**ie** – комітет (сукупність груп вузлів мережі, які мають право поновлювати дані*) (суфікс **-ie** вказує на інтенсивність)) та згідно із Г.П. Арполенко [1, с. 15] **розчленованої множинності**, котру маніфестують іменники у формі множини (essentials – основи, засади).

Оскільки у функціонально-семантичному полі кількості центральне місце займають числівники, на словотвірному мовному рівні вони виступають основою для творення *денумеративів*. Під денумеративами ми розуміємо другоступеневі конструювання, вихідною морфемою яких є коренева основа числівників [14, с. 522].

Серед денумеративів виокремлюють адвербіальні (***on**ce – одного разу (від англ.* ***one – один***)), субстантивні (***dodeca**gon – дванадцятикутник (від грец.* ***dodeka – дванадцять***)), прономінальні (*any**one** – хто-небудь (від англ.* ***one – один***)), ад'єктивні (***octoden**ary – **вісімнадцят**ковий (від грец.* ***oktodeka – вісімнадцять***)), дієслівні (***zero**ize – занулятu (від англ.* ***zero – нуль***) та службові слова (***on**ly – лише (від англ.* ***one+like – (один+схоже)***). Як бачимо, для творення денумеративів у технічній підмові часто використовуються числівники грецького походження.

У ході нашого дослідження було з'ясовано, що у технічній підмові найвищий ступінь морфемної реалізації кількості мають прикметники (267 із 584 одиниць або 48 зі 100%) та іменники (181 із 584 одиниць або 32 зі 100%).

Серед морфологічних одиниць, котрі входять до складу самостійних частин мови для позначення кількості використовують числівник, іменник, займенник, прикметник, прислівник, дієслово.

За частотністю вживання у якості квантифікатора в технічній підмові превалює **прикметник** (48 зі 100% або 267 із 584 одиниць). Оскільки всяка якість заснована на кількості [9], прикметники мають здатність до реалізації наявності певних ознак у великій (*computer**-intensive** – що вимагає **великих** обчислювань*) або незначній (*flicker**-free** – **не**блимкий*) кількості. Параметричні або вимірювальні прикметники, котрі вживають для позначення параметрів предметів, також мають розмиту квантитативну семантику (*gross – сумарний, minute – дрібний*).

Друге місце за квантитативною ознакою, наявною у їх семантиці та складі, займають **іменники**, відсоткове співвідношення яких становить 32 зі 100% (або 181 із 584 одиниць). До квантитативних іменників відносимо слова збірного значення (*union – поєднання, союз*), слова-конкретизатори слів збірного значення (*slot – інтервал (часу)*) та слова міри й маси (*quantum – квант*).

Дієслова, які виступають квантифікаторами у 9% зі 100 (або 53 одиниці із 584), семантизують кількість у бік зменшення (*shorten – скоротити,вкоротити*) та збільшення (*extend – розширюватися, розповсюджуватися*).

Прислівники проявляють квантитативну семантику рідше дієслів (6%; 31 мовна одиниця). Їх, у відповідності до класифікації О.А. Самочорнової [9, с. 188] поділяємо на 1) прислівники ступеню й міри (*extremely – дуже, надзвичайно*); 2) прислівники, що вказують на неозначену кількість предметів (*much – багато*); 3) прислівники, що вказують на кількість предметів (*lot – багато*).

У технічній підмові **займенники** позначають квантитативність у 3% зі 100 (17 мовних одиниць) і здебільшого вживаються для позначення розмитої невизначено-кількісної семантики (*whatever – будь-який*).

Хоча кількість відібраних нами числівників склала лише 2 зі 100% (13 мовних одиниць), вони найточніше виражають квантитативність та використовуються у мові для позначення нумеративності (*null – нуль*).

До синтаксичних засобів вираження квантитативності ми відносимо 1) нумеральні словосполучення (далі НумС), 2) кількісно-якісні словосполучення (далі КЯС) та 3) фразеологічні одиниці із квантитативним компонентом.

До НумС згідно із С.О. Швачко належать словосполучення типу NumN – числівник + іменник, Num(N) – числівник + еліптований елемент, SpNumN (NumNSp) – специфікатор + числівник + іменник, NumЖ – самостійне вживання числівника на позначення нумеративної функції [13, с. 89-96].

У ході практичного аналізу текстів галузей енергетики, економіки та менеджменту нами було встановлено, що за частотністю вживання у галузі енергетики у кількості 39 одиниць зі 128 (або 30 із 100%) преваФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

люють НумС типу **SpNumN** (*more than $150 billion – більше 150 мільярдів доларів*). Нами було виявлено, що специфікатори можуть вживатися не лише перед або після квантитативної одиниці, але й у обох місцях одночасно (*more than $37 billion in revenue – більше 37 мільярдів на рік*). У сфері економіки та менеджменту НумС такого типу за частотністю вживання займають шосте місце. Їх відсоткове співвідношення становить лише 6,5% (6 одиниць із 109).

НумС типу **NumN** за частотністю використання у текстах галузі енергетики (17 зі 100%), а також економіки та менеджменту(16 зі 100%) займають третє та друге місця відповідно. У ході проведеного нами порівняльного аналізу було встановлено, що для текстів першої групи характерно використання НумС типу числівник + назви числових та вимірювальних величин (*45 degrees – 45 градусів*), а другої – числівник + назви дій, процесів, явищ, понять (*three types – три типи*).

На четвертому місці за частотністю використання у текстах галузі енергетики (12%) є НумС типу **Num(N)**. У текстах сфери економіки та менеджменту ці словосполучення займають третє місце, а їх відсоткове співвідношення становить 16%. Еліптованим елементом у таких словосполученнях виступає пропущене слово, значення котрого можна легко зрозуміти із контексту НумС (*step 1 – стадія 1, де елемент **«номер»** між словами «step» («стадія») та 1 можна домислити із контексту, тобто він – еліптований*).

НумС типу NumЖ, у яких числівник використовується самостійно на позначення нумеративної функції, у текстах обох груп за частотністю вживання займають останнє місце. Зазвичай єдиним компонентом таких сполучень виступає графічна форма числівника. Наприклад,

*If you have gender data in which **«1»** is for male and **«2»** is for female, your data should have **«3»** for a response. – Якщо Ваше опитування включає дані про стать, де **«1»** використовується на позначення чоловічої статі, а **«2»** – жіночої, то дані повинні також включати **«3»** для відповіді.*

Значний ступінь кількісної семантики показують одиниці, які С.В. Баранова [2, с. 14-20] відносить до розряду кількісно-якісних квантифікаторів, тобто словосполучень, обов'язковим компонентом яких є прикметник. До таких синтаксичних структур відносимо словосполучення наступних моделей: **1)** Num+A+N – нумерально-квалітативні словосполучення; **2)** Pron quant+A+N – словосполучення з ненумеральними квантифікаторами; **3)** (A+) Q+prep+A1++N або A+Q(+prep+N) – словосполучення з кількісним іменником-ядром; **4)** Num(o)+N – словосполучення з порядковим числівником; **5)** Adj_{denum}+N – словосполучення з нумеративним прикметником-дериватом.

КЯС типу **Adj_{denum}+N** за частотністю вживання у текстах галузі енергетики (22%), а також економіки та менеджменту (34%) займають друге та перше місця відповідно. Причому кількісна семантика таких словосполучень може виражатися як за допомогою відчислівникового прикметника-денумератива (*12-Volt Battery Desulfator – 12-вольтний десульфатор батарей*), так і прикметника, що має глибинну кількісну семантику (*a large volume – великий об'єм*).

Хоча КЯС типу **Num+A+N** у текстах галузі енергетики вживаються у 5% зі 100 і займають п'яте місце, у текстах економіки та менеджменту цей тип займає восьме місце. Словосполучення даного типу вживаються на позначення точної кількості (***two*** distinct units – ***дві*** окремі секції).

На шостому місці за частотністю вживання у галузі енергетики КЯС типу **Pron quant+A+N**, відсоткове співвідношення котрих складає 5%. У текстах другої групи такі словосполучення вживаються частіше (10%) і займають четверте місце. У даному випадку квантифікатором виступає займенник, що семантизує кількість (***most** injection molding machines – **більшість** литтєвих машин*).

У текстах КЯС типу **A+Q(+prep+N))** або **(A+) Q+prep+A1+N** займають сьоме місце і використовуються лише у 5 випадках зі 100. Удвічі частіше словосполучення цього типу вживаються у текстах економіки та менеджменту. Основним реалізатором кількісної семантики таких словосполучень виступає кількісний іменник-ядро *(**weight** of the plastics processed – **вага** переробленого пластику)*.

КЯС типу **Num(o)+N** (***the first** surveys – **перші** опитування*), складовими яких є порядковий числівник та іменник, займають у текстах першої та другої групи восьме (4%) та сьоме (6,5%) місця відповідно.

Порівняльний аналіз частотності вживання типів НумС та КЯС у галузях енергетики, економіки та менеджменту зображено у Таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз НумС та КЯС у галузі енергетики, економіки та менеджменту

НумС у галузі енергетики (I)				НумС у галузі економіки та менеджменту (II)			
№	Тип НумС/ КЯС	Кількість	Відсотки (%)	№	Тип НумС/ КЯС	Кількість	Відсотки (%)
1.	SpNumN	39	30	1.	Adj denum+N	38	34
2.	Adj denum + N	29	22	2.	NumN	18	16
3.	NumN	22	7	3.	Num(N)	18	16
4.	Num(N)	15	12	4.	Pron quant +A+N	11	10
5.	Num + A+N	6	5	5.	A+Q (+prep+N)	10	9
6.	Pron quant+A +N	6	5	6.	SpNumN	6	6,5
7.	A+Q (+prep +N)	6	5	7.	Num(o)+N	6	6,5
8.	Num(o) +N	5	4	8.	Num+A+N	1	1
9.	NumЖ	0	0	9.	NumЖ	1	1
Всього:		128	100%	Всього		109	100%

Джерело: розроблено автором

Основою виявлення засобів вираження квантитативності у корпусі фразеологічних одиниць (далі ФО) англійської мови стала класифікація *за морфолого-синтаксичним* принципом, запропонована І.В. Корунцем [7, с. 196] та О.І. Єгорою [6, с. 38].

Спершу розглянемо самостійні частини мови як формальні засоби вираження квантитатвності у корпусі ФО, частотність вживання котрих проілюстровано Таблицею 2.

За частотністю вживання квантитативних морфологічних маркерів, що входять до складу квантитативних ФО, превалює числівник (56%). Саме тому С.О. Швачко відносить ФО, до складу яких входять числівники, до окремого розряду, котрі називають-

ся фразеологічними НумС або фразеологічними одиницями із числівником [13, с. 93-94].

Таблиця 2

Самостійні частини мови як формальні маркери вираження квантитативності

Частина мови	Приклад	Частотність вживання	Відсотки (%)
1. числівник	**Million** dollar question. – Питання на **мільйон**.	96	56
2. прикметник	A **genuine** article. – **Єдиний** у своєму роді.	24	14
3. прислівник	Of **much** account. – Той, що має **велике** значення.	16	9
4. займенник	**Every** man has his own price. – **Кожну** людину можна купити за певну ціну.	15	9
5. іменник	Get **beans**. – Діставатися на **горіхи**.	15	9
6. дієслово	Trouble shared is trouble **halved**. –Поділитися неприємністю – це **зменшити** її на половину.	6	3
Всього:		175	100%

Джерело: розроблено автором

О.І. Єгорова стверджує, що у складі ФО числівники, як правило, повністю або частково десемантизуються [6, с. 39]. Як частина мови числівник експлікує нумеративність та точну кількість, що можна спостерігати у ФО (*it takes* ***two*** *to tango – винні* ***двоє***). Однак у разі часткової десемантизації нумеративні ФО переходять до поля неточної кількості (***one or two – декілька***), а у разі повної десемантизації – до розряду якісно-оціночних одиниць (***nine-to-five*** *attitude –* ***халатне*** *ставлення до роботи*).

Наступним морфологічним маркером кількісної семантики у складі ФО є прикметник, частотність вживання якого становить 14%. Вживання прислівників та займенників у якості формальних квантифікаторів становить 9%, іменників – 9%, а дієслів – лише 3%.

Частотність вживання службових частин мови як формальних квантифікаторів зображено у Таблиці 3.

Таким чином, у якості службових частин мови, що найчастіше виступають формальними квантифікаторами, використовуються сполучники (49%), котрі семантизують наявність об'єктів у кількості більше одного [5], 15% становить визначений, а 13% – невизначений артикль, котрі вживаються для відображення визначеної/невизначеної кількості. Вважають, що кількісну семантику визначеності/ невизначеності артиклі виражають особливо яскраво у тому випадку, коли у корпусі ФО вони сполучаються з іменниками у формі множини та словами збірного значення (див. таблицю 3). Для формального позначення кількості у ФО також вживаються прийменники (9%), що виступають маркерами неозначено-кількісної семантики, частки (9%), котрі згідно із О.І. Єгоровою мають кількісно-якісну семантику оцінки [5]. Вигуки, кількість яких у корпусі квантитативних ФО склала 5 із 100%, здебільшого використовуються для відображення значного ступеню здивування тощо. Вживання модальних слів для позначення квантитативної семантики не було зафіксовано.

Таблиця 3

Службові частини мови як формальні маркери вираження квантитативності

Частина мови	Приклад	Частотність вживання	Відсотки (%)
1. сполучники	Beer **and** skittles. – Суцільне задоволення.	27	49
2. визначений артикль	**The dogs** bark, but **the caravan** goes on. – **Пси** виють, а місяць світить.	8	15
3. невизначений артикль	**A handful** of common sense is worth **a bushel** of learning. – **Жменя** здорового глузду варта **бушелю** вченості.	7	13
4. прийменник	To get on the **inside**. – Знати **всі** подробиці.	5	9
5. частки	Show **too** good advantage. – Виглядати **найкраще**.	5	9
6. вигуки	Shiver my **timbers**! – Чорт забери!	3	5
7. модальні слова		0	0
Всього:		55	100%

Джерело: розроблено автором

Висновки. Отже, у ході нашого практичного дослідження засобів вираження квантитативності в англійській мові було встановлено, що у технічній підмові найвищий ступінь морфемної реалізації кількості мають прикметники та іменники. Значну кількість денумеративів у технічній підмові утворено за допомогою числівників грецького походження. Найпоширенішим морфологічним маркером квантитативності у технічній підмові виступає прикметник. У якості синтаксичних маркерів кількісної семантики у галузі енергетики використовують нумеральні, а у галузях економіки та менеджменту – кількісно-якісні словосполучення. У якості формальних маркерів квантитативності у корпусі фразеологізмів превалюють числівник та сполучник.

Список літератури:

1. Арполенко Г. П. Имя числительное украинского языка / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенская, Г. Х. Щербатюк. – К.: Наукова думка, 1980. – 242 с.
2. Баранова С. В. До питання про функціонування та переклад кількісно- якісних словосполучень у текстах різних стилів / С. В. Баранова // Вісник СумДУ. – 2005. – № 5(77). – С. 14-20.
3. Бодуэн де Куртене И. А. Количественность в языковом мышлении / И. А. Бодуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию. – Т. 2. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 312.
4. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка / Г. Н. Воронцова. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 399 с.
5. Єгорова О. І. Феномен індефінітної квантитативності у класі службових частин мови [Електронний ресурс] / О. І. Єгорова // Функціональна лінгвістика. – 2010. – Т. 1. – С. 209-210. – Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/flin/2010_1/index.html.

6. Єгорова О. І. Фразео-семантичне поле квантитативності (типологічні аспекти) / О. І. Єгорова // Філологічні трактати. – 2010. – № 36. – С. 35-41.
7. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов / І. В. Корунець. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 459 с.
8. Кунин А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – 5-е издание, переработанное. – М.: Русский язык медиа, 2006. – 1210 с.
9. Морєва Г. Г. Філософські питання мовознавства: категорія кількості / Г. Г. Морєва [Електронний ресурс]. – Електронні текстові дані. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/.
10. Савельева И. П. Категория квантитативности в перспективе морфемного анализа / И. П. Савельева // Вестник Томского гос. ун-та. – 2007. – № 304. – С. 14-17.
11. Самочорнова О. А. Логіко-граматична категорія кількості та лексичні засоби її вираження в сучасній англійській мові / О. А. Самочорнова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – № 56. – С. 185-188.
12. Швачко С. О. Інтерлінгвальні аспекти фразеологічних одиниць в англомовному та україномовному дискурсах (на матеріалі числівників) / С. О. Швачко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2011. – № 56. – С. 26-31.
13. Швачко С. О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти: посібник / С. О. Швачко. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 142 с.
14. Швачко С. О. Семантичне навантаження денумеральних одиниць / О. С. Швачко // Зб. наук. праць: Мовні концептуальні картини світу. – Київ. – 2002. – № 7. – С. 522-527.
15. English-Ukrainian Technical Dictionary. – CD ROM. – Version 1.1. – Ukrainization Group (www.linux.org.ua), 2005. – Назва з титул. екрану.

Гайденко Ю.А.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

ЯЗЫКОВАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ПОНЯТИЯ КОЛИЧЕСТВА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЕКСТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ПОДЪЯЗЫКА И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КВАНТИТАТИВНЫМ КОМПОНЕНТОМ)

Аннотация
В статье рассмотрены теоретические вопросы выражения понятия количества. Особое внимание сосредоточено на термине «квантитативнисть». Исследовано применение морфологических, лексических и синтаксических языковых средств направленных на реализацию количества. Осуществлен сравнительный анализ морфем, частей речи, словосочетаний и фразеологических единиц, имеющих количественную семантику. Определен уровень реализации количественной семантики единицами разных языковых уровней.
Ключевые слова: количество, категория, квантитативнисть, языковые средства, квантификаторы.

Gaidenko I.O.
National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»

LINGUISTIC REALISATION OF QUANTITY IN THE ENGLISH LANGUAGE (ON THE BASIS OF TECHNICAL TEXTS AND QUATITATIVE LEXEMES IN ENGLISH IDIOMS)

Summary
The article covers theoretical questions of realization of quantity in the English language. Specific attention is paid to the term «quantitativeness». The use of morphological, lexical and syntactic language means aimed at realization of quantity is investigated. Contrastive analysis of morphemes, parts of speech, word combinations and idioms with quantitative lexemes is carried out. The level of realization of quantity by different language units is identified.
Keywords: quantity, category, quantitativeness, language means, quantifiers.

УДК 811.111: 373.423

ЯВИЩА ПОЛІСЕМІЇ ТА ОМОНІМІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ГЕОДЕЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Грибіник Ю.І.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Стаття присвячена дослідженню явищ полісемії та омонімії в англійській геодезичній терміносистемі. Увага акцентується на визначенні вищеназваних понять, а також на аналізі взаємозв'язку між ними. У статті виокремлюються типи полісемантичних одиниць, аналізуються шляхи їх розвитку. Інша частина статті присвячена характеристиці термінологічних омонімів. Крім того здійснено класифікацію досліджуваних термінів.
Ключові слова: полісемія, радіальна полісемія, ланцюгова полісемія, радіально-ланцюгова полісемія, омонімія, зовнішня та внутрішня омонімія.

Вивчення мовних і позамовних явищ, за допомогою яких збагачуються та розширюють коло свого функціонування фахові мови, дозволяє встановити нові тенденції та закономірності утворення і вживання термінологічних одиниць. **Слово**, як основна одиниця мови, а також **термін**, як ключовий елемент галузевих термінологій, характеризується здатністю постійно змінюватись (структурно і семантично) відповідно до наукових чи суспільних потреб. Дана ознака мовних лексем особливо яскраво проявляється у таких явищах як полісемія та омонімія.

Різнобічним аспектам дослідження поняття терміна, особливостей формування галузевих термінологічних систем, відносин між структурними одиницями фахових мов (включаючи парадигматичні відносини, до яких належить полісемія та омонімія) присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: Л. М. Васильєва, Р. І. Дудок, Ю. А. Карпенко, І. С. Квитко, В. В. Левицького, А. В. Лемова, А. В. Ліпінської, М. В. Нікітіної, А. В. Суперанської, І. В. Секрет, М. Д. Степанової, Ю. О. Шепеля, А. Н. Шрам, Дж. Лайонза, З. Н. Джапарідзе Л. Ліпки, Е. Шнайдера та інших.

Актуальність даної статті полягає у недостатньому вивченні особливостей утворення та функціонування полісемантичних та омонімічних термінологічних одиниць в складі галузевих терміносистем, зокрема геодезичної, що частково зумовлено їх нижчою продуктивністю у порівнянні з іншими термінами фахової мови геодезії та кадастру.

Основними завданнями дослідження є: 1) визначення передумов та причин виникнення полісемії та омонімії у фаховій мові геодезії та кадастру; 2) встановлення відмінностей та взаємозв'язків між поняттями омонімія та полісемія; 3) виокремлення головних типів полісемантичних термінів та омонімічних лексичних одиниць досліджуваної галузі;

Фахова мова геодезії та кадастру, як і будь-яка інша знакова система, характеризується чіткою ієрархією структурно-смислових компонентів та безперервним розвитком понять, які позначають її терміни. Невід'ємним процесом функціонування аналізованої підмови є постійний розвиток значення її термінологічних лексем (полісемія), а також присутність омонімічних одиниць.

Слід зазначити, що у сучасному мовознавстві немає єдиного погляду на явище полісемії (багатозначність), яке передбачає співвіднесеність терміна з більш ніж одним поняттям в межах одного чи суміжних термінологічних полів, в результаті чого термін втрачає точність і більш залежить від контексту, проте це ще більше ускладнює проблему полісемії термінів, особливо у випадках, коли вони досліджуються поза текстом чи дискурсом.

Полісемія є природним розширенням лінгвістичного поняття у того самого слова (словосполучення, фрази), різних інтерпретацій у того самого знака або знаків сполучення. Зазвичай термін полісемія застосовують у ситуаціях, коли різні змісти слова (значення, інтерпретації) певним чином зв'язані між собою. Наприклад: geophysicist у значенні людини, яка є фахівцем із геофізики (геофізик) і у значенні людини, яка є фахівцем з гравіметрії (гравіметрист), line у значенні – лінія, межа (graticule line – лінія географічної сітки) і позначаючи поняття вісь (main centre line – головна вісь).

Аналізуючи явище полісемії слід зазначити, що слово завжди виникає з одним значенням, яке називається первинним чи прямим, оскільки воно прямо називає позначуваний предмет, крім того дуже часто йому властиві переносні значення, похідні від прямих, які мотивовані через прямі значення і виникають унаслідок перенесення назви одного предмета, явища дії чи ознаки на інший предмет, явище, дію чи ознаку, які чимось схожі між собою. У даному випадку мова йде про метафору (перенесення значення за подібністю), метонімію (перенесення за суміжністю), а також гіпергіпонімією (включення), які сприяють процесові творення нових смислів мовних одиниць [2, с. 221].

При дослідженні багатозначних слів та розвитку їх значень Л. М. Васильєв прийшов до висновку, що відношення між різними значеннями полісемантичного слова ґрунтується на послідовній ланцюговій деривації, центром якої завжди є головне значення [1, с. 62]. В. В. Левицький дещо доповнив дане твердження, довівши експериментальними методами, що значення полісеманта ділиться на основні та другорядні, а між ними присутнє відповідно ієрархічне підпорядкування та залежність.

Варто також погодитись із твердженням Т. І. Панько, яка вважає, що **термінологічна полісемія** як семасіологічний процес під час розвитку та стабілізації терміносистем піддається постійній нівеляції та ніколи не зникає повністю. Вона присутня на всіх етапах розвитку загальновживаної мови та фахових підмов, проте полісемія реалізується у спеціальній лексиці дещо по іншому, ніж у загальновживаній мові, де це явище приводить до розширення та збагачення словникового складу; у межах спеціальної лексики воно не завжди є бажаним, адже порушує однозначну відповідність між референтом і знаком, який його номінує, тому в терміносистемах багатьох наук значно легше знайти багатозначний термін, ніж однозначний [2, с. 189].

Існують різні визначення полісемного слова, найбільш вагомим, на нашу думку є наступне: **полісемне слово** – це слово, яке має більше ніж одне значення; це сукупність сем, які перебувають в епі-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

© Грибіник Ю.І., 2015

дигматичних відношеннях, тобто асоціативно-дериваційних зв'язках між словами за формою і змістом. Ядром цієї парадигми виступає інваріантне значення, яке об'єднує всі семи. Тобто семантична структура полісеманта становить ієрархічну систему з центральним і периферійним значеннями.

Багатозначність термінів у фаховій мові геодезії та кадастру проявляється наступним чином:

1. Іноді багатозначний термін стосується понять, зовсім не пов'язаних чи тих, які лише віддалено рідняться відносно один одного, наприклад: statement – 1) формулювання; 2) офіційний звіт; target – 1) ціль; 2) візирна марка. Якщо багатозначність такого типу проявлена не лише в якійсь одній системі, а в системах, віддалених одна від одної, це не є суттєвим недоліком [4, с. 73]. Наприклад: key station – 1) опорна точка; 2) задавальна станція (в геодезії) та key station – термінал з клавіатурним вводом (в комп'ютерній сфері); junction – 1) зведення по рамці аркушів карти; 2) вузлова точка (геодезичної мережі) у геодезії та junction – об'єднання, союз (держав) (в юриспруденції) та junction – синапс (в медичній сфері).

2. Багатозначний термін може поєднувати поняття, які являються досить близькими, що, як уже зазначалось, є небажаним в межах однієї термінологічної системи, адже створює певні проблеми щодо функціонування такого терміну [4, с. 73], наприклад: number – 1) число, кількість і 2) цифрова частина номенклатури карти; pillar – 1) геодезичний знак на місцевості і 2) стовп для спостережень.

3. Багатозначними у межах досліджуваної фахової мови виступають не тільки терміни слова (305 одиниць): reticule: 1) перехрестя ниток, сітка ниток; 2) географічна сітка; hypsography: 1) гіпсографія, гіпсометрія; 2) рельєф в абсолютних висотних позначках, які займають 52% усіх полісемантів, але і терміни-композити (10 одиниць – 2%): framework: 1) основа побудови; 2) мережа опорних точок; line-of-sight: 1) лінія прямої видимості; 2) радіовидимість; та термінологічні словосполучення (270 одиниць – 46%): transit line: 1) візирна вісь, лінія візирування; 2) теодолітний хід; point interpolation: 1) інтерполяція по точках; 2) нанесення точок.

3. Полісемію досліджуваних термінів можна поділити на два типи: 1) зовнішню та 2) внутрішню. Під **зовнішньою полісемією** розуміється багатозначність загальнолітературних слів, один чи декілька лексико-семантичних варіантів яких має термінологічні значення. Наприклад: body – в анатомії – тіло, в геодезії – поле карти (body of map); table – в комп'ютерній сфері – таблиця, в геодезії – рівень (ground-table – рівень місцевості). **Внутрішня полісемія** передбачає полісемію слів, усі лексико-семантичні варіанти яких мають термінологічні значення, тобто полісемію власне термінів. Наприклад: pole – 1) полюс; 2) рейка; radius – 1) радіус, 2) лімб (кутомірного приладу). У досліджуваній терміносистемі зовнішня полісемія охоплює 302 терміноодиниці (52%), а внутрішньосистемна включає 283 термінів (48%).

4. Переважна більшість полісемічних термінів є двозначними (475 одиниць – 81%) чи трьохзначними (80 одиниць – 14%). Наприклад: loop: 1) зімкнена горизонталь; 2) полігон; rate 1) ступінь; 2) темп, швидкість; 3) відношення, пропорція. Стаючи членом ТС дані терміни можуть отримувати й інші додаткові значення, а саме: delay lock loop – автопідстроювання частоти за затримкою; data sampling rate – інтервал вимірів, repetition. Крім того трапляється термінологічні одиниці, які мають чотири або і більше значень (30 одиниць – 5%), до прикладу: datum point: 1) початковий орієнтир, опорна точка; 2) репер; 3) топографічно визначена точка; 4) початок системи координат.

6. Полісемантичними також є велика кількість іменників, чи іменних словосполучень (536 одиниць – 92%). Наприклад: lune: 1) дуга паралелі між двома меридіанами; 2) зона сітки координат; topography: 1) рельєф, характер місцевості; 2) топографічна маса, топографія; field traverse: 1) полігонометричний хід, полігонометрія; 2) маршрутне знімання. Дієслівні (включаючи дієприкметникові) (32 одиниці – 5,4%) та прикметникові (12 одиниць – 2%) багатозначні терміни зустрічаються значно рідше. Наприклад: to expose: 1) експонувати; 2) копіювати; to hold: 1) тримати; 2) витримувати; 3) утримувати. Решту займають полісеманти з інших частин мови (менше 1%) [8].

7. Як відомо розвиток і накопичення вторинних, похідних значень відбувається двома основними шляхами – ланцюговим та радіальним. Згідно з **ланцюговим типом полісемії** наступне значення розвивається з попереднього, іноді дуже відрізняючись від початкового. У такому випадку значення утворюють ніби смисловий ланцюг, логічно розвиваючи попередній етап. У випадку **радіальної полісемії** початкове значення можна представити у вигляді деякого центру від якого відходять радіуси вторинних, похідних значень. Кожне з таких похідних значень розвивається безпосередньо з початкового і не залежить від попереднього похідного. Крім того зустрічається і змішаний тип полісемії (радіально-ланцюжкова) при якому у семантичній структурі слова можна виявити і ланцюгові і радіальні зв'язки.

Аналіз семантичних відношень між значеннями багатозначних термінів геодезії та кадастру свідчить, що для аналізованих полісемантів характерною є радіальна полісемія: sheet: 1) аркуш карти; 2) таблиця; trilateration: 1) трилатерація; 2) радіогеодезичі вимірювання великих відстаней; 3) просторові вимірювання, стереоскопія (74% усіх полісемантів). Менше полісемічних термінів мають ланцюгову полісемію (21% багатозначних термінологічних одиниць): coincidence: 1) суміщення, збіжість; 2) момет збіжності маятників; background: 1) задній план (фотознімка); 2) фон та змішану (5% усіх полісемантів) структуру лексико- семантичних варіантів: chain: 1) лака, ряд, дуга (тріангуляції); 2) вимірювати мірною стрічкою; 3) «чейн» (міра довжини, яка дорівнює 66 футів або 20, 177 м.); fixation: 1) закріплення, фіксування; 2) зафіксоване або визначене місцезнаходження; 3) прив'язка [8]. Схематично приклади вищезгаданих типів полісемії у фаховій мові геодезії та картографії зображено нижче.

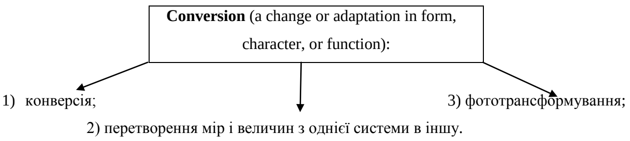

Схема 1. Радіальний тип полісемії

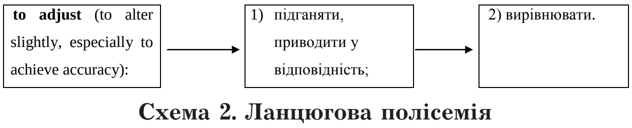

Схема 2. Ланцюгова полісемія

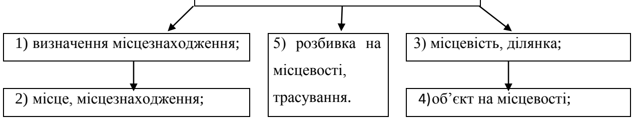

Схема 3. Ланцюгово-радіальна полісемія

Розглядаючи лексичний склад мови варто звернути увагу на те, що багатозначне слово – явище не константне, а відкрита система, що не виключає виникнення нових значень (регулярна полісемія) або розпад на омонімію (при значному розходженні значень). В даному випадку вагомості набирає проблема розмежування таких явищ як полісемія та омонімія. Як справедливо зазначала О. С. Ахманова, лексикографові завжди загрожують дві однаково великі небезпеки: штучне об'єднання під одним звуковим комплексом кількох різних слів й не менш штучний розподіл одного слова на омоніми [7, с. 106].

Проблемі розмежування явиш полісемії й омонімії присвячено наукові роботи: Р. І. Болтянської, В. В. Виноградова, Ю. Н. Ковалик, Л. Ліпко та інших. Для того, щоб відрізнити одне слово з кількома значеннями (полісемія) від двох різних слів з непов'язаними значеннями (омонімія) слід, як стверджує Л. Ліпка, застосувати три типи критеріїв: 1) етимологічний; 2) формальну тотожність чи виразність; 3) тісний семантичний зв'язок (понять у базі знань) [9, с. 136].

Одним з головних критеріїв розмежування полісемії від омонімії на нашу думку можна назвати семантичну ознаку, тобто наявність (у полісемії) та відсутність (в омонімії) внутрішнього мотивованого зв'язку між значеннями. Омонімія як лексичне явище в термінології трапляється між термінами та словами загального вжитку. При цьому значення загальновживаного слова, яке потрапило у термінологію, звужуються, змінюються, стає конкретнішим [2, с. 189]. Наприклад, домінантним для лексичної одиниці spur є значення шпора, вершина, а у фаховій мові він позначає допоміжний нівелірний хід. Те саме стосується слова: bed у значенні ліжко, постіль та значення у геодезії – штатив.

На відміну від полісемії, омонімія виникає на основі спільності тільки звукової форми, омонімічні утворилися унаслідок випадкового збігу форми слів: значення термінів-омонімів не мають спільного семантичного стрижня. Щодо полісемії, то однією з важливих її ознак є те, що вона спирається на зв'язаність значень терміну: усі його значення ґрунтуються на загальному стрижневому значенні, тобто мають спільний елемент. Наприклад, слово mark в усіх своїх значеннях: base mark – базисна марка, collimating mark – координатна мітка(на аерознімку), height mark – висотна позначка, sea mark – морський навігаційний знак, тощо має спільний елемент значення – знак, символ, чи інший показник, який служить для розрізнення чогось; значення омонімів не мають між собою нічого спільного. Наприклад: director – особа чи предмет, який керує, управляє, контролює та регулює, director – артилерійська бусоль; bound – стрибок, та bound – граничне значення [8].

Як полісемія, так й омонімія, з точки зору історичної семантики та системи мови, відбивають різні ступені розвитку багатозначності слова, яка є одним із шляхів появи омонімів. За цих умов омоніми утворюються у мові частіше за все через розпад полісемії [6, с. 46].

Омонімія – це явище, що безпосередньо впливає з факту неоднаковості плану вираження та плану змісту. Слід зазначити, що велика кількість омонімічних одиниць терміносистеми геодезії та кадастру вживаються не як самостійні слова, а входять до складу термінологічних словосполучень. Розглянемо особливості омонімії в аналізованій фаховій мові опираючись на класифікацію омонімів О. І. Смирницьким, у центрі якої лежать змістовні ознаки омонімії [6, с. 73]:

1) «граматична» омонімія – омонімічні форми у системі одного й того самого слова, які відрізняються за загально лексемними граматичними значеннями (незалежно від співвідношення їхніх лексичних значень). Наприклад порівняємо форми: going map – карта, складена за даними маршрутного знімання, де going відіграє роль прикметника, який доповнює, конкретизує іменник map та going, як частина граматичної конструкції to be going to, яка використовується для вираження запланованої майбутньої дії.

2) «лексична» омонімія – співзвучні слова, які відрізняються за своїми лексичними значеннями, але є граматично тотожними, сюди належить:

- «повна» лексична омонімія – при якій слова співпадають у всіх граматичних формах. Наприклад, іменники: mask – маска у загальновживаній мові та mask – маска (гранична висота відстежування GPS–супутників над горизонтом) у геодезії; tolerance – терпимість, толерантність та tolerance – допустиме відхилення в геодезичній сфері;

3) «часткова» лексична омонімія у термінах простежується тоді, коли в омонімах збігаються деякі елементи, наприклад порівняємо: дієслово to float – плавати та словосполучення float ambiguity – невизначеність, не приведена до цілочислового значення (дані слова є фонетичними та графічними омо-німами, проте належать до різних частин мови), те саме стосується наступних лексичних одиниць: 2-га форма дієслова to grind – ground – молоти та геодезичний термін ground – земля;

4) «лексико-граматична» омонімія – форми співпадають в системі різних слів як правило, у формуванні омонімічної групи беруть участь словотвірна конверсія, а сам процес називається модельованою омонімією. Наприклад дієслово to batter – сильно бити, лупцювати та іменник batter – нечіткий підпис (на карті);

5) фонетичні омоніми, які характеризуються тотожністю звучання (незалежно від співвідношення їхньої писемної форми): cor – серце (в медицині) та core – ядро; terrestrial core – земне ядро; reed – очерет та read – показувати (про прилад); butt – стик, з'єднувати впритул аркуші карти та but – але;

6) графічні омоніми, які характеризуються тотожністю написання (незалежно від співвідношення їхньої звукової форми): lead – керівництво та lead – висок у геодезії; дієслово to wind – крутитися, вертітися та wind – вітер;

7) «проста» омонімія – обидва омоніми відносяться до однієї й тієї самої частини мови. Наприклад, прикметник sharp – гострий, гострокінцевий, вигострений та sharp curve – крива з малим радіусом кривизни; healthy – здоровий, healthy – технічно справний, чинний (супутник)

8) «складна» омонімія – терміни-омоніми належать до різних частин мови, порівняємо: дієслово to strip – знімати, оголювати та іменник a strip – смуга землі, зона; прикметник round – круглий, та іменник round – пів прийом (у способі кругових прийомів) [8].

Зазначимо, що семантичний обсяг слова, способи та особливості поєднання в ньому термінологічних та нетермінологічних значень відрізняються у словах, що належать до різних частин мови [2, с. 190] Найбільшу здатність позначати будь-яке термінологічне поняття мають іменники, тому вони, за нашими спостереженнями, становлять найчисельнішу групу в терміносистемах порівняно з іншими частинами мови.

У ході аналізу англомовної термінології геодезії було виявлено, що домінантною у досліджуваній фаховій підмові є **міжгалузева (зовнішня) омонімія** представлена набагато більшою кількістю варіан-

тів, ніж **внутрішньо системна омонімія**, наприклад: master station – головна станція (радіовід-далеміра) (у геодезії) та диспетчерський пункт (у науковій сфері); slave station – допоміжна станція (радіовіддалеміра) (у геодезії) та допоміжний засіб (в інженерії); dull vision – недостатній стереоскопічний зір (у геодезії), dull pain – тупий біль (у медицині) та dull bit – зношене долото (у нафтогазовій сфері) [8].

Погоджуючись з думкою Л. Ліпки та Дж. Лайонза зазначимо, що полісемія трапляється значно частіше у мові, ніж омонімія, так як вона в більшості випадків є результатом метафоричних перенесень, які є вагоми для функціонування мови як семіотичної системи [9, с. 136].

У такий спосіб ми дійшли висновку, що незважаючи на негативне ставлення до явищ полісемії в термінології, багатозначність все ж присутня у фахових термінологіях, геодезичній в тому числі та існує у її складі як об'єктивне явище, при якому значення слів взаємопов'язані та взаємозумовлені. При цьому прояви полісемії в термінології, стримувані чіткими логіко-семантичними межами, значно вужчі, ніж у загальнолітературній мові. Проведений аналіз фахової мови геодезії та кадастру з метою вияву в її корпусі омонімічних термінів показав, що для неї більш типовим є явище як внутрішньомовної, ніж міжгалузевої омонімії.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення зв'язку явищ полісемії та омонімії з іншими парадигматичними відносинами у межах аналізованої термінології, а саме: синонімія, антонімія, гіперо-гіпонімія.

Список літератури:

1. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: [учебное пособие для вузов по специальности «Русский язык и литература», «Прикладная математика»] / Л. М. Васильев. – Москва: Высшая школа, 1990. – 175 с.
2. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія / Р. І. Дудок. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана-Франка, 2009. – 358 с.
3. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) / А. В. Лемов. – Саранск: Издат. Мордов. у-та, 2000. – 192 с.
4. Ліпінська А. В. Науково-технічна термінологія: навч. посіб. для дистанційного навчання / За ред. акад. М. І. Жалдака / А. В. Ліпінська – К.: Університет «Україна», 2007. – 219 с.
5. Суперанская А. В. Общая терминология: Терминологическая деятельность. Изд. 3-е. / А. В. Суперанская. – М.: Издательство ЛКИ, 2008 – 288 с.
6. Шепель Ю. О., Секрет І. В. Міжгалузева термінологічна омонімія у сучасній англійській мові / Ю. О. Шепель, І. В. Секрет. – Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2010. – 335 с.
7. Ахманова О. С. Словник лінгвістичних термінів [Текст] / О. С. Ахманова.– М.: Книжковий дім «Ліброком», 2010. – 5-е вид. – 576 с.
8. Заблоцький Ф. Д., Заблоцька О. Ф. Англійсько-український геодезичний словник / За ред. Б. Є. Рицара / Ф. Д. Заблоцький, О. Ф. Заблоцька. – Львів: Вид-во Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2010. – 360 с.
9. Leonhard Lipka. An Outline of English Lexicology. Lexical Structure, Word Semantics, and Word Formation. 2d edition. Max Niemeyer Verlag Tübingen, 1992. – 212 p.

Грыбиньк Ю.И.
Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа

ЯВЛЕНИЯ ПОЛИСЕМИИ И ОМОНИМИИ В АНГЛИЙСКОЙ ГЕОДЕЗИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию явлений полисемии и омонимии в английском геодезической терминосистеме. Внимание акцентируется на определении вышеупомянутых понятий, а также на анализе взаимосвязи между ними. В статье выделяются типы полисемантичних единиц, анализируются пути их развития. Другая часть статьи посвящена характеристике терминологических омонимов. Кроме этого осуществлена классификация исследуемых терминов.
Ключевые слова: полисемия, радиальная полисемия, цепная полисемия, радиально-цепная полисемия, омонимия, внешняя и внутренная омонимия.

Grybinyk Y.I.
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

THE PHENOMENA OF POLYSEMY AND HOMONYMY IN THE ENGLISH GEODETIC TERMINOLOGY

Summary
The article deals with the phenomena of polysemy and homonymy in English geodetic terminological system. Attention is focused on determining the above mentioned concepts, as well as on the analysis of relationship between them. Types of polysemantic units are distinguished and the ways of their development are analyzed. Another part of the article is devoted to description of homonyms. Besides the classification of the studied terms is made.
Keywords: polysemy, radial polysemy, string polysemy, radial and string polysemy, homonymy, external and internal homonymy.

УДК 811.133.1

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА КАРТИНА СВІТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОСТІ ФРАНЦУЗЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-МІНІМАЛІСТІВ

Дегтярьова Є.О.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядаються особливості індивідуально-авторської картини світу французьких письменників-мінімалістів у ракурсі їхньої творчості. Дослідження виконано на матеріалі французьких мінімалістичних романів кінця ХХ – початку ХХІ століть. У роботі окреслено лексико-семантичний та образний простори творів французьких письменників-мінімалістів. Це дозволило відтворити їхню індивідуально-авторську картину світу. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що творчість французьких письменників-мінімалістів Франсуа Бона, Жана Ешноза, Крістіана Гайї, Крістіана Остера, Жана–Філіппа Туссена є цінним матеріалом для сучасної когнітивної поетики в цілому та для дослідження концептуального простору творів письменників французького мінімалістичного роману кінця ХХ – початку ХХІ століть зокрема.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, індивідуально-авторська картина світу, концепт, постмодернізм, французькиий мінімалістичний роман.

Постановка проблеми. Термін «картина світу» є одним із головних понять, що виражають специфіку людини та її буття, її взаємовідносини зі світом і найважливіші умови її існування у світі [10, с. 11]. Її визначають як цілісний глобальний образ світу, який лежить в основі світобачення людини та репрезентує суттєві властивості світу в розумінні її носіїв і є результатом усієї духовної активності людини [там само, с. 21]. У нашому дослідженні ми розглядаємо таку форму об'єктивації картини світу, як художній текст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність лінгвістичних та літературознавчих розвідок, спрямованих на вивчення індивідуально-авторської картини світу у художньому тексті [1; 3; 4; 7; 8; 10], досі не розкритою залишається її специфіка у французьких мінімалістичних романах кінця ХХ – початку ХХІ століть.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Нагальною є необхідність дослідження специфіки індивідуально-авторської картини світу у французькому мінімалістичному романі кінця ХХ – початку ХХІ століть, адже творчість французьких письменників-мінімалістів є цінним матеріалом для сучасної когнітивної поетики в цілому та для дослідження концептуального простору творів письменників французького мінімалістичного роману кінця ХХ – початку ХХІ століть зокрема.

Вибір матеріалу дослідження – романів французьких письменників-мінімалістів кінця ХХ – початку ХХІ століть – обгрунтовується тим, що їх творчість є малодоступною широкому читачеві в Україні у зв'язку з майже повною відсутністю перекладених текстів. А наявні мовознавчі розвідки, об'єктом яких є французька мінімалістична проза, відзначаються лінгвостилістичними векторами дослідження [11; 12; 17].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є реконструкція індивідуально-авторської (мовної та концептуальної) картини світу французьких письменників-мінімалістів кінця ХХ – початку ХХІ століть на основі їх творчості крізь призму дослідження внутрішнього мовлення персонажів.

Виклад основного матеріалу. Приналежність обраних для дослідження художніх текстів до творчого доробку окремих письменників-мінімалістів кінця ХХ – початку ХХІ століть – Ф. Бона, Ж. Ешноза, К. Гайї, К. Остера, Ж.–Ф. Туссена дозволяє нам констатувати індивідуально-авторський характер картини світу, що розглядається. Індивідуально-авторська картина світу є результатом концептуалізації та категоризації свого світовідчуття певною мовною особистістю [1, с. 72]. Будучи опосередкованою мовою та авторським світобаченням, вона отримує свою матеріальну оболонку в процесі розумово-мовленнєвої діяльності письменника, тобто при створенні ним художніх текстів, та є віддзеркаленим у них крізь призму сукупності вербалізованих концептів різного типу [8, с. 175].

У художньому тексті автор виступає тим ядром, стрижнем, навколо якого реалізуються інтерпретація художнього твору [3, с. 16]. Він передає читачам власний досвід, свою інтерпретацію дійсності, вибираючи та певним чином розташовуючи номінативні одиниці, здатні передати його інтенції, тобто ту концептуальну картину світу, яку йому необхідно донести до читача [5, с. 77]. Отже, вихід до індивідуально-авторської картини світу пролягає через лексико-семантичний та образний простори творінь письменника, у яких зображується не тільки його суб'єктивна картина об'єктивного світу, але й ті акценти та пріоритети, які він сам розміщує в тексті [4, с. 50].

Мовна картина світу кожного письменника вирізняється кількістю номінативних одиниць, змістом їх значень, іншими мовними явищами, що виражають концептуальну картину світу [7, с. 162]. Вони створюють як особливе уявлення про світ, так і власну мовну картину, яка відповідає їх досвідові, умовам життя й особливостям психічного складу, інтелектуальному розвиткові й естетичним уподобанням. Індивідуальний мовний світ віднаходить вираження у мовленні окремого автора, тобто конкретному письменнику властива система мовних засобів, що відображає індивідуально-авторську картину світу [там само].

Існує тісний зв'язок між поняттями «мовна особистість» та «когнітивний стиль автора». Під когнітивним стилем ми розуміємо, за О.О. Кубряковою, стиль подачі та представлення інформації, особливості її розташування та організації в тексті, що пов'язані зі специфічною вибіркою когнітивних операцій або їх переважним використанням у процесах побудови та інтерпретації текстів різних типів [6, с. 80]. Однією з його функцій є функція самовираження, що включає можливість мовної особистості виразити себе крізь індивідуальну діяльність; у нашому разі йдеться про мовленнєву поведінку автора [13, с. 62], його індивідуально-авторські особливості концептуалізації світу [2, с. 6].

Наше фокусування на особливостях репрезентації індивідуально-авторської картини світу пов'язане

© Дегтярьова Є.О., 2015

з постатями письменників-мінімалістів кінця XX – початку XXI століть, творчість яких перебуває у нерозривному з'язку з їх життям. Обрані нами автори є знаковими постатями, їхня творчість відноситься до цікавих новаторських явищ французького постмодерну. Їхня мінімалістична проза відзначається багатогранністю, неоднозначністю, складністю, неординарністю, специфічністю та експериментальністю.

Творчість письменників-мінімалістів є своєрідним естетичним феноменом сучасної французької культури кінця XX – початку XXI століть, вона посіла почесне місце у сучасній літературі Франції. У їхніх різних за способами репрезентації та жанрами творах відображаються теми самотності, нещасного кохання, душевної порожнечі, нудьги, хвороб, страху, пасивності, нерішучості, розгубленості, відчуженості, безсилля, смерті, тлінності існування, а також тема маленьких буденних трагедій людини, що є актуальними для французького соціуму кінця XX – початку XXI століть. Водночас несхожі та різнорідні ці мінімалістичні романи об'єднані єдиним світобаченням – кризою сучасного споживчо-симулякрового постмодерного буття.

Художня картина світу французьких мінімалістичних творів формується під впливом життєвих переконань їхніх авторів. Можна припустити, що кожен з їхніх романів є тією чи іншою мірою автобіографічним. Адже, про що не писав би письменник, він пише про себе. Дійсність він пізнає, вивчає і представляє у художній словесності через призму свого Я [7, с. 23]. У французьких мінімалістичних творах зображуване часто є частиною життя самого автора, його переживань. Події, у яких письменник брав участь або волею долі опинявся серед них, почасти стають предметом художнього дослідження, оскільки важливим чинником світогляду митця виступають життєві обставини. Вони певним чином корегують теми, погляди автора на світ, формують переконання, інколи впливають на вибір жанру, форми чи диктують його [там само, с. 63].

Так, Франсуа Бон уже у своїй першій книзі «Sortie d'usine» звертається до теми робочої людини. Отримавши диплом інженера, автор кілька років працював у сталеливарній промисловості у Франції та у галузі електронно-променевого зварювання за кордоном і знає зсередини світ працівників фізичної роботи. У своїх творах він подає сірі безликі умови існування у спальних районах і промислових зонах як реалістичні факти без художнього опрацювання: *<u>Une gare</u>, s'il faut situer, <u>laquelle n'importe</u> il est tôt, sept heure un peu plus, c'est nuit encore. Avant la gare il y a eu un couloir déjà, <u>lui</u> venant du métro, les gens dans le même sens tous ou presque, qui arrivent sur Paris. <u>Lui</u> contre la foule, remontant* [14, с. 7]. Особовий наголошений займенник 3-ої особи однини *lui*, вжитий на самому початку роману, підкреслює типовість, банальність ситуації, герой – один із натовпу, автор не вважає за необхідне навіть його представляти. Місце дії також не має значення (*une gare, s'il faut situer, laquelle n'importe*).

Письменник широко використовує техніку фрагментів, номінальні фрази: *La pendule, l'heure, regard réflexe, dressé huilé* [там само, с. 7], які передають втрату ідентичності робітничої маси. Робота на конвеєрі призводить до відчуження людей від результатів своєї праці, народження порожнечі в серці і душі, а разом із тим, і до відсторонення від мови та соціуму: *Un type ou deux de sa boote mais <u>c'est convenu ils s'evitent mine de rien</u>, à cette heure <u>on marche au radar</u>* [там само, с. 9]. Налагодження соціальних зв'язків не відбувається, кожен залишається у своїх сумнівах і самотності.

Цю тему підіймає у своїх творах і Жан Ешноз, соціолог за освітою, він тонко розбирається у проблемах суспільства. Герой роману «Je m'en vais «Бомгартнер всіляко намагається ізолюватися, це показує його поведінка у метро: *<u>Dans le métro</u>* [...] *Baumgartner <u>préfère toujours les strapontins</u> aux banquettes* [...] [15, с. 84], де він уникає будь-якого контакту з іншими *des frottements et des gênes, des contacts, des difficultés de croisement ou de décroisement des jambe, des regards parasites et des conversations don't il n'a que faire* [там само].

Будучи всебічно розвинутою особистістю, Ж. Ешноз займався не тільки соціологією, у молодості він відкрив для себе джаз, який у подальшому мав велике значення в житті і написанні творів письменника. У його прозі поєднуються різні романні форми та прийоми джазової музики. Так, наприклад, саме із джазу письменник запозичив синкопу, яка у музиці означає зміщення акценту з сильної (або відносно сильної) долі такту на слабку. У синтаксисі ж вона вводить неочікуваний і недоречний елемент, який руйнує мелодику фрази [17, с. 75]. Ритм розповіді порушується втручанням оповідача або раптовою зміною часу дієслів. Синкопа привертає увагу до незначних або банальних предметів: *De hautes fenêtres donnant sur <u>des acacias, des oeillets, du lierre</u> et du gravier, se prolongent par une terasse bordée d'une rambarde étroite et creuse, pleine de terre dans laquelle croissent sans enthousiasme <u>de mauvaises herbes et d'autres</u>, parmi lesquelles <u>un pissenlit</u>* [15, с. 93]. Опис квітника з «благородними» рослинами (*acacias, des oeillets, du lierre*) закінчується згадуванням бур'янів і простої кульбаби (*de mauvaises herbes, un pissenlit*).

Музика пронизує і всю творчість Крістіана Гайї, який пройшов нелегкий життєвий шлях, перш ніж почав писати. Він хотів бути пілотом, але короткозорість завадила йому. У молодості дев'ять років грав джаз, але зрозумівши, що музика виснажує його, вирішив покинути її і був змушений заробляти собі на життя, працюючи спеціалістом з опалення. Ця автобіографічна деталь отримала відображення у його романі «Un soir au club», герой якого так само облишив улюблену справу начебто через проблеми зі здоров'ям: *Le travail de Simon consistait à chauffer non pas l'ambiance d'un club, le coeur de ses auditeurs mais des hargars, des entrepôts, des ateliers ou des laboratoires. […] Le reprit quand <u>il cessa de jouer pour raisons de santé</u>. Appelons za des raisons de santé. <u>C'est évidemment plus compliqué</u>* [16, с. 12]. Переставши грати, К. Гайї відкрив кабінет психоаналітика, але швидко пересвідчився, що це не те, чим би він хотів займатися. І лише читаючи С. Беккета, він зрозумів, що література – це його покликання. Вплив ірландського письменника на К. Гайї є дуже помітним у його перших творах, на що йому вказав Ж. Ліндон, директор видавництва «Мінюї» («Minuit»), спочатку відмовивши його друкувати.

Стиль письма К. Гайї наповнений ритмом джазу. Для створення напруги і внутрішнього конфлікту він імпровізує, змінює тем оповіді, використовує контрасти, синкопу і свінг (виражальний музичний засіб, коли перша з кожної пари нот, що граються, подовжується, а друга – скорочується) [9, с. 234]. Герої його романів так чи інакше пов'язані з музикою: саксофоністи – аматор і колишній напівпрофесіонал у «Be-Bop», музикант у «Dernier amour», екс-джазмен і власниця джазового клубу у «Un soir au club» та інші.

Не одразу став письменником і інший мінімаліст – Крістіан Остер. Він був наглядачем у ліцеї, продавцем у книгарні, коректором. Такий різнопла-

новий досвід отримує відображення у його творах. Герої романів Остера – звичайні люди з їх повсякденними проблемами. Гумор автора робить маленькі життєві драми персонажів, такі як любовні переживання, самотність, страх смерті банальними і водночас надзвичайно гострими.

Так, наприклад, Жак – головний герой його роману «Une femme de menage» наймає хатню робітницю. Але за бажанням навести порядок у квартирі стоїть потреба порвати з минулим, оскільки його покинула кохана і він дуже страждає: *Parce que c'est à cause de Constance, tout ça. Sans elle, je n'aurais jamais tiré sur cette languette. J'avais attendu six mois. Six mois sans ménage, six mois sans Constance. Une femme qui m'avait occupé l'esprit et le coeur, sans cesse, et qu'il me suffisait de voir ou d'évoquer pour me dire que la vie avait une forme. […]. On ne pense plus à elle. Plus de la même façon. C'est une femme lointaine, maintenant, une femme du passé dont l'image, oui. S'estompe. […] Parce que ça suffit. Assez des assiettes sales, aussi, des verres pas nets. […] J'avais donc besoin d'ordre. […] J'avais juste l'envie de propre. Alors je l'avais appelée, cette, comment dire. J. F. Pas au secours. A l'aide, oui, un peu* [18, с. 8–9]. Уживання часу Conditionnel passé умовного способу *je n'aurais tiré* із прислівником *jamais* указує на те, що герой був змушений найняти хатню робітницю, тобто учинив проти своєї волі. Тричі повторений дейктивний елемент *six mois* означає те, що він довго чекав і сподівався на зміну ситуації. Паралельна конструкція *six mois sans ménage, six mois sans Constance* свідчить про те, що кохана жінка була для персонажа запорукою стабільності і порядку, а без неї він почувається погано. Метафори *une femme qui m'avait occupé l'esprit et le coeur ma la vie avait une forme* свідчать про ступень важливості цієї жінки у житті Жака. Заперечні конструкції *ne plus* і *plus de la même façon* та двічі повторене слово femme з неозначеним артиклем однини *une* та означеннями *lointaine* і *du passé* вказують на його рішучість забути про минуле. Згодом ми дізнаємося, що хатня робітниця Лора увійшла не тільки до квартири героя – але й у його життя, і він уже не знав, що робити далі: *C'est que, plus nous avions de rapports, Laura et moi, plus je me sentais dans l'obligation de construire, avec elle* [там само, с. 94].

Повсякденні проблеми і страхи сучасної людини описує у своїх творах і Жан-Філіпп Туссен. Його романи – це іронічне відтворення стихії банальності, в якій нічого не відбувається [12, с. 277]. Автор зазначає, що все, про що він пише тією чи іншою мірою, є автобіографічним, пережитим якщо не у реальності, то в уяві. В його романах відображається нестабільність існування героїв у нестабільному світі, в якому вони – сторонні [11, с. 25]. Від абсурдного світу герой тікає у замкнений простір телефонних будок і ванних кімнат, шукаючи порятунок від симулякрового несправжнього життя. Однак, безмежний простір думки, який видається йому порятунком, стає черговим симулякром, оскільки з кабін і будок його думки звертаються до екзистенційних проблем буття, але вони є можливими лише за склом цих будок і кабін, та й сам герой відчуває штучність замкненої мрії: *Assis dans l'obscurité de la cabine, mon manteau serré autour de moi, je ne bougeais plus et je pensais. Je pensais oui et, lorsque je pensais, les yeux fermés et le corps a l'abri, je simulais une autre vie* [...] [19, с. 125]. У своїх думках він «симулює» інше життя (*je simulais une autre vie*).

Висновки і пропозиції. Отже, можна стверджувати, що французькі мінімалістичні романи кінця XX – початку XXI століть є діалогічними рефлексіями авторів про самих себе, проблеми буття, становлення людини перехідної епохи. Французький мінімалістичний роман по-своєму творить реальність і романну рефлексію про неї. Перевідкриття суб'єкта і стереотипно-масової психології в ігровому просторі гібридних романів французьких письменників-мінімалістів приводить до створення нових форм психологічої оповіді. Особливості переосмислення навколишньої реальності авторами-мінімалістами безпосередньо відтворюються у внутрішньому мовленні їхніх персонажів. У французьких мінімалістичних творах показ почуттів і станів здійснюється через поетику кінематографічного кадру, у внутрішньому мовленні відбувається взаємодоповнення спонтанно-інтуїтивного та раціонально-аналітичного, зростає роль внутрішнього монологу. Художня мінімалістична проза наскрізь пронизана суперечливим внутрішнім буттям героїв і має складне концептуальне підґрунтя, що обумовлює перспективи подальших досліджень.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая картина мира и ее отражение в языковом знаке / Н. Ф. Алефиренко // Художественный текст и языковая личность: IV Всерос. науч. конф., 27–28 сентября 2005 г.: тезисы докл. – Томск, 2005. – С. 67–72.
2. Безребра А. Ю. Лінгвостилістичні та семантико-когнітивні аспекти поетики Е. Діккінсон: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. Ю. Безребра. – К., 2007. – 19 с.
3. Дорош О. О. Лінгвокогнітивні і комунікативні аспекти авторського жіночого мовлення в романах Маргеріт Дюрас: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Дорош Ольга Олександрівна. – К., 2006. – 206 с.
4. Каратєєва Г. М. Поняття мовної особистості та когнітивного стилю: гендерний аспект / Г. М. Каратєєва // Мови професійної комунікації: лінгвокультурний, когнітивно-дискурсивний, перекладознавчий та методичний аспекти: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 17 квітня 2014 р.) / М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». – К.: Кафедра, 2014. – С. 49–51.
5. Кресан Е. Я. Концепт в тексте: номинативные ракурсы в свете функционализма / Е. Я. Кресан // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 76–82.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / [под общей ред. Е. С. Кубряковой]. – М.: МГУ, 1996. – 248 с.
7. Крупа М. Лінвістичний аналіз художнього тексту: [посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів] / Марія Крупа. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 496 с.
8. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: дис. д-ра філол. наук: 10.02.04 / Ніконова Віра Григорівна. – Дніпропетровськ, 2008. – 558 с.
9. Овчинников Е. В. История джаза: в 2 вып. / Евгений Всеволодович Овчинников. – М.: Музыка, 1994. – Вып. 1. – 238 с.
10. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / [отв. ред. Б. А. Серебренников]. – М.: Наука, 1988. – 247 с.
11. Шевякова Э. Н. Современная французская проза рубежа веков: модификация романной формы: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (западно-европейская литература)» / Э. Н. Шевякова. – М., 2009. – 33 с.

12. Шервашидзе В. В. Стихия банальности в романах Ж.-Ф. Туссена / В. В. Шервашидзе // Литература XX века: итоги и перспективы изучения: [материалы Пятых Андреевских чтений. Сборник научных статей / под ред. Н. Н. Андреевой, Н. А. Литвиненко, Н. Т. Пахсарьян]. – М.: Экон, 2007. – С. 276–283.
13. Юдина Н. В. О возможности связи когнитивных стилей и некоторых языковых процессов / Н. В. Юдина // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов, 2006. – № 1. – С. 61–68.
14. Bon F. Sortie d'usine / François Bon. – P.: Editions de Minuit, 2011. – 169 p.
15. Echenoz J. Je m'en vais / Jean Echenoz. – P.: Editions de Minuit, 2001. – 256 p.
16. Gailly C. Un soir au club / Christian Gailly. – P.: Editions de Minuit, 2004. – 173 p.
17. Jerusalem C. Je m'en vais (1999). Jean Echenoz / Christine Jerusalem. – P.: Hatier, 2007. – 127 p.
18. Oster C. Une femme de ménage / Christian Oster. – P.: Editions de Minuit, 2003. – 224 p.
19. Toussaint J.–P. L'appareil photo / Jean–Philippe Toussaint. – P.: Editions de Minuit, 2007. – 126 p.

Дегтярёва Е.А.
Киевский национальный лингвистический университет

ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКАЯ КАРТИНА МИРА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧЕСТВА ФРАНЦУЗСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ-МИНИМАЛИСТОВ

Аннотация
В статье рассматриваются особенности индивидуально-авторской картины мира французских писателей-минималистов в ракурсе их творчества. Исследование выполнено на материале французских минималистических романов конца XX – начала XXI века. В работе определён лексико-семантический и образный просторы произведений французских писателей-минималистов. Это позволило воссоздать их индивидуально-авторскую картину мира. Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что творчество французских писателей-минималистов Франсуа Бона, Жана Эшноза, Кристиана Гайи, Кристиана Остера, Жана–Филиппа Туссена является ценным материалом для современной когнитивной поэтики в целом и для исследования концептуального пространства произведений писателей французского минималистического романа конца XX – начала XXI веков в том числе.
Ключевые слова: внутренняя речь, индивидуально-авторская картина мира, концепт, постмодернизм, французский минималистический роман.

Dehtiarova Y.O.
Kyiv National Linguistic University

AUTHOR'S INDIVIDUAL PICTURE OF THE WORLD THROUGH THE PRISM OF THE FRENCH MINIMALIST WRITERS' WORK

Summary
The article considers the features of the author's individual picture of the world of the French minimalist writers from the perspective of their work. The study was performed based on the material of the French minimalist novels of the late XX – early XXI century. The paper outlines the lexical-semantic and imaginative context of the French minimalist writers' works. It allowed to reproduce an author's individual picture of the world. The relevance of the chosen topic is conditioned by the fact that the work of French minimalist writers, such as Franзois Bon, Jean Echenoz, Christian Gailly, Christian Oster, Jean-Philippe Toussaint, is a valuable material for modern cognitive poetics in general, and for studying the conceptual context of minimalist writers' works of the French novel of the late XX – early XXI century in particular.
Keywords: author's individual picture of the world, concept, French minimalist novel, internal speech, postmodernism.

УДК 811.161.2

БУТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В ТВОРЧОСТІ «ШІСТДЕСЯТНИКІВ»

Заремська І.М.
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті розкриваються особливості шістдесятництва як явища української культури. Увагу закцентовано на проблемі осягнення культурного буття українського народу Ліною Костенко. Автор показує тяглість і неперервність традицій культурного поступу.
Ключові слова: буття, культура, Ліна Костенко, нація, Оксана Пахльовська, шістдесятництво.

У творчості шістдесятників усвідомлення органічності синтетики долі народу і стану культури постає як постійно чинний центр подеколи (а у певні моменти – здебільшого) у трагічному звучанні, розпростореному дисонансним світовідчуттям граничного – філософського-категоріального – рівня. Шістдесятників тому і назвали митцями національної ідеї, коли синтетика поетичного світобачення митців цієї когорти втілюється багаторівнево, творячи художню модель світу, яка увібрала потрійну проекцію: сприймання сучасності у світлі минулого і прогностичного майбутнього – ніби продовжуючи і актуалізуючи Тарасове «і мертвим, і живим, і ненародженим...». Їхнє письмо об'єднує єдина системоутворююча тенденція: пристрасть у широкому розумінні – як духовна, ідейно-психологічна, і словесно-зображальна енергія творчої індивідуальності – Митця. Ідеться про активізацію, а точніше – про вивільнення креативної авторської змоги, завдяки якій митець стає особистістю посправжньому творчою, готовою і спроможною не тільки «відбити» в собі світ в усій його складності та неоднорідності, а й по-своєму інтерпретувати, естетично змоделювати його.

Так витворювався контекст, що обсягом своїм дорівнювався суспільній свідомості світової культури. Контекст зближення модерної поезії шістдесятників, хоча б Ліни Костенко, Ірини Жиленко, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Бориса Олійника, Ігоря Калинця та ін., з діаспорною поезією природно поєднував їх із культурним феноменом, з одного боку, неокласиків і – ширше – мистецтва Розстріляного відродження, а з іншого – постмодерну світового мистецтва. І тут малозначимою є належність когось із них до тієї чи іншої культурно-стилістичної епохи, як і їх реґіональна «паспортизація» чи відокремленість, бо література, як і все мистецтво, перебуває у загальносвітовому вирі культурності. Найбільше важить у цій мистецькій єдності та якість, яка й складає справжню вартість філософії культури. Печать творчої особистості об'єднувала у потужний естетичний світ українського слова поетів, які солідаризувалися у процесі мистецького осягнення Всесвіту. Опановуючи колосальну духовно-емоційну енергію українського слова, вони прагнули «своїм життям до себе дорівнятись», тому кожен із названих поетів вже за життя ставав значно більшим і вагомішим за власне літературний спадок. Цим і визначається вагомість того акценту, який фокусується концептом «ідейно-художній контекст літературної доби».

Поетична творчість як особлива єдність етнолінґвістичних та лінгвокультурних феноменів, що зумовлюють її своєрідність, є одним із щаблів багатоаспектного ставлення до світу, аксіологічно зорієнтованого здатністю людини за допомогою трансцендентної чутливості пізнавати дійсність, формуючи цілісний образ універсуму. Унікальним ментальним простором етико-естетичних пріоритетів є творчість видатних поетів сучасності Ліни Костенко та Івана Драча. Художня своєрідність їх поетичного набутку резонуюче вплинула на літературно-критичну думку, надаючи якісний матеріал для плідних роздумів. Уже фактом своєї феноменальності творчість Ліни Костенко та Івана Драча спонукала до концептуально різних підходів осмислення, репрезентованих у працях Володимира Базилевського, В'ячеслава Брюховецького, Віталія Дончика, Миколи Ільницького, Марка Гольберга, Галини Гордасевич, Наталі Забужко, Михайла Кудрявцева, Юрія Карпенка, Михайлини Коцюбинської, Галини Кошарської, Івана Кошелівця, Анатолія Макарова, Олени Никанорової, Володимира Панченка, Валентини Саєнко, Тараса Салиги, Елеонори Соловей, Анатолія Ткаченка, Івана Фізера, Володимира Шелеста. Завдяки іманентній багатозначності обраного об'єкта, його практичній невичерпності кожен із науковців знаходив власну нішу, залучаючись до нескінченного полілогу про творчість письменників. Тому, навіть узагальнивши титульну проблематику більшості досліджень, матимемо можливість пересвідчитися в тому, що простір для нових наукових студій про цей унікальний феномен національної культури майже безмежний.

Актуальність статті ґрунтується на необхідності пояснити духовний потенціал творчості Ліни Костенко – репрезентатора української культури взагалі та шістдесятництва як її духовно-естетичного феномену зокрема,- виходячи зі з'ясування глибини і широти національної специфіки як на рівні проблематики, так і у сфері поетики. Це потрібно здійснити для того, щоб відійти від ментальних стереотипів та витлумачити творчість Ліни Костенко переконливо й адекватно до її виключних можливостей залишатися національно своєрідною і вписаною в світовий контекст.

Мета дослідження полягає у поглибленому аналізові природи художньо-образного мислення Ліни Костенко у контексті духовних осягнень письменницею культурного буття українців.

Розуміння культурного феномену Ліни Костенко та її намагань «оприявити» українську культуру світові неможливе без осягнення (хоча б фрагментарного) руху шістдесятництва. Доля покоління шістдесятих років булу драматичною. Проти молодих, здебільшого дуже талановитих творців, головним покликанням яких (принаймні на початку їхньої діяльності) було врятувати й розвивати українську культуру, влада використала весь наявний репресивний апарат. Ціна, яку довелося заплатити цьому поколінню української інтелігенції за вірність національній ідеї, була занадто високою: позбавлення можливості працювати, ув'язнення, табори, заслання... Діяльність шістдесятників полягала не в простому змаганні літературно-мистецьких та суспільних ідей. У двобої зійшлися «чоловіцтво зі звірством», сказав би І. Франко, і могутніша звіряча сила зламала сотні і тисячі людей, поні-

© Заремська І.М., 2015

вечила молодий цвіт нації. Але не зламала цілого покоління. Галерея персоналій засвідчить прикру актуальність давнього «O tempora, o mores!» і ферментальну вічну новину – талант завжди подиву гідний [3, с. 4].

Нам імпонують погляди Оксани Пахльовської, яка розглядає шістдесятництво як феномен філософський. І це важливо: дослідити насамперед філософське підґрунтя – ті невидимі духовні опори, філософеми, які живили й надавали цьому явищу смислового виміру [9, с. 67].

Феномен шістдесятництва є своєрідним діагностичним центром. Є футурологічним прогнозом. Є, врешті, «літературою попередження». Разом з тим 60-ті рр. становлять собою точку відліку цілого ряду парадоксальних, часто когеорліктних процесів [9, с. 67].

Шістдесятники відтворили і захистили категорію «бути», як підвалину культури. Їхні ж наступники змінили категорію «бути» категорією «здаватися». Однак, прикро, що 60-ті не завершили свою революцію: вони її почали і довели до моменту історичної реалізації. Примітно, проте, що значна частина шістдесятників продовжує її і сьогодні. Серед них – відома українська письменниця, поетеса, «народу гілочка тернова», цілителька від «історичного безпам'ятства» Ліна Костенко.

Наслідуючи настанову Оксани Пахльовської про необхідність «з'ясування географії пустель у вивченні української культури, звільнення культурознавчої й історичної думки від анахронічних підходів, застарілого інструментарію, від апріорних схем і нав'язаних догм» [8, с. 51], спробуємо розкрити позицію Ліни Костенко щодо цього питання.

Так, у виступі перед студентами Києво-Могилянської академії письменниця назвала культуру «гуманітарною аурою нації» і зазначила, що «у нас є прекрасні вчені, фахівці з різних галузей знань, але чомусь прислухаються не до них, їхні постаті відсутні у головному дзеркалі нації... Враження таке, що того дзеркала взагалі нема. На його місці нуль. Дірка, заткана павутиною. Навіть не дефект головного дзеркала, а його відсутність» [6, с. 12]. Суголосно висловлюється й Оксана Пахльовська, яка наголошує на нагальності «теоретичного рівня репрезентації української культури, спроможного функціонувати в контексті сучасної світової науки» [8, с. 52]. Зрозумілою, на думку О. Пахльовської, є причина такого «дефекту», – це «великою мірою результат наступу Системи на Культуру впродовж стількох десятиліть, результат варварського пристосування гуманітарного мислення до потреб ідеології, перетворення культури на її служницю, що призвело до руйнації етики, до деградації громадянської свідомості та деструкції моральних орієнтацій соціуму». І далі – застереження: «Не розуміти цього сьогодні – злочин перед майбутнім» [8, с. 55].

За словами Івана Дзюби, «Слово – це невід'ємна частина історії України, її культури, її персоналітету» [1, с. 5]. Нагадаємо, що Ліна Костенко належить до покоління митців, які об'єдналися не за тематичним чи часовим принципами – їх поєднує духовність – це покоління шістдесятників, яких Л. Костенко називає «колом вузьким, зате добірним», що складалося із «людей дивовижних», але воно «потроху розтануло в часі... Наступне покоління на них озирнулося, а ще наступніше хвицнуло ратицями й забуло» [7, с. 50].

Р. Корогодський слушно зауважує, що будь-яке історико-культурне явище не може виникнути на порожньому місці. Воно обов'язково укорінене. Корінням шістдесятництва було Українське Відродження. У переважній більшості його учасників розстріляли. Решту взяли в полон [2, с. 8]. Про життя своїх «мистецьких працурів» Ліна Костенко пише так: «Минулого нема. Майбутнього не буде. / Є скрипка, є життя. І ти на ній – смичок» [4, с. 403]. Ось так, за допомогою «буттєвих» дієслів «є», «нема», «не буде» письменниця показує трагічну долю митців. Незважаючи на такий життєвий трагізм, коли «з темних небес дивляться загиблі поети й герої», письменниця розуміє, що «... це окопи. Це ті мертві, що тримають лінію оборони. А живі мітингують. Борються за крісла. Проводять конгреси, брифінги, прес-конференції. Закликають одне одного сісти за стіл переговорів. Для мене це все одно, що шарудіти в сіні» [7, с. 351-352]. Письменниця чітко продумує використання іншомовних лексем «мітинг», «брифінг», «конгрес», «прес-конференція»,щоб показати, що сучасна культура, а точніше ті, хто її творить, намагається «тримати руку на пульсі подій», однак все це лише пусті розмови, про це й говорить Л. Костенко – «шарудять у сіні» – «важко бачити, як справу твого життя зводять нанівець» [7, с. 168]. Натомість треба (як би це не було важко) чітко усвідомлювати, що «сама культура,власне культурний і літературний процес – це ж витоптане і вигоріле поле після нічного сатанинського шабашу» [8, с. 58-59].

Українській культурі разом із народом довелося пройти нелегкий шлях історичного поступу, та й невідомо, коли було важче. Можливо, тоді, коли їх «душили три зашморги – великодержавний,котрий душив усіх, колоніальний, котрий душив колонію, і самі українці, котрі вже багато чого блокували хронічною нерозв'язаністю своїх проблем» [5, с. 4]. Незвичне для української лінгвокультури поєднання числівника «три», котрий зазвичай використовується у казкових сюжетах і є їхнім основним атрибутом із «чорною реальністю», котру ми переживаємо. Повноцінний же розвиток культури, на думку О. Пахльовської, буде можливий лише тоді, «коли конформізм – а отже, принциповість і відповідальність, а отже, нездатність до відступу, – стане векторною категорією та внутрішнім імперативом не лише інтелектуальної, а й загалом усіх форм суспільної діяльності» [8, с. 59].

Дослідник українського шістдесятництва як культурного явища узагальнив свої спостереження, сформулювавши характерні риси творчості представників цього мистецького кола. Отже, за його словами, вирішальний сенс концепції шістдесятництва у моральному критерії. Громадянська позиція у сприйнятті культури, національне й, водночас, загальнолюдське заангажування. Найширший вияв самобутності у творчості: новаційність, афористичність, високі естетичні вимоги – передусім естетичні, філософська глибина, будь-які умовні форми поруч з неореалізмом, іншими поетиками [3, с. 5]. Важко не погодитися із такими висновками, тим більше, що й Ліна Костенко вустами героя роману «Записки українського самашедшого» говорить про «заангажованість» шістдесятників – «заанґажовані в добро, в справедливість, в поняття честі й солідарності. Крізь них ніби світилася Україна, відтак не виникало сумніву, що вона є. А тепер тільки й того, що ще не вмерла, як співається у нашому Гімні» [7, с. 194]. Більш детально варто зупинитися на метафоричному висловлюванні «крізь них світилася Україна», де знову ж таки мається на увазі «гуманітарна аура нації», яку створюють її культурні й громадські діячі. А тепер Україна «не вмерла лише в Гімні», адже, «коли починається смерть культури, настає культура смерті» [7, с. 44]. І знову звернемось до застороги Оксани Пахльовської: «...

якщо Україна не змінить ритму і координат власного культурного часу, то сьогодні, як ніколи, вона має ризик перетворитись на застиглу музейну екзотику – таку собі псевдохату з псевдорушниками (щоправда вже дезактивовану після Чорнобиля) – на тлі динамічних контурів постіндустріальної цивілізації» [8, с. 59].

Відомий публіцист і громадський діяч Олександр Сугоняко у статті «Дух повстанців – щеплення від руїни» прагне з'єднати суспільно-громадський, інтелектуально-культурний, морально-духовний досвід різних генерацій, що так чи інак спричинилися до розмаїтих форм боротьби за незалежність України, щоб закласти спадкоємність, тяглість традицій «духу повстання». Він пише: «Покоління нації – як річні кільця у дерева, які мусять передавати одне одному все необхідне і важливе для життя, те, що об'єднує їх у цілість... Практична відсутність духовного життєобміну між поколіннями робить народ слабким і вразливим» [10, с. 5]. Особливо, якщо зважати на те, що «була знищена інтелектуальна енергія України, був радикально змінений код її культури, з якого був вийнятий, елімінований її питомий, європейський компонент» [8, с. 69]. І це при тому, що у XVII-XVIII століттях Україна вже була включена в культурний простір тогочасної Європи (потужний шар латиномовної літератури, розвиток гуманістично-ренесансних тенденцій, Бароко, існування бібліотек, друкарень, Острозької та Києво-Могилянської академій, братських шкіл).

Хто ж той «чорний деміург», який так уміло перешкоджав українській культурі розвиватись за об'єктивними законами історії? Адже вся історія України та її культури – «це, власне, і є історія постійного насилля над нею, підміни органічного розвитку прескриптивними формами еволюції» [8, с. 75]. Так і виходить, що не лише історія, а й геокульурний простір української нації є «серією парадоксів, фальсифікацій та злочинних перекручень реального стану речей» [8, с. 78].

Подальші перспективми досліджень у цьому руслі вбачаємо в з'ясуванні онтологічно-екзистенційної всеохопності української культури, яка обіймає весь спектр світовідчуття й світопереживання українців, окресленні її спектральних характеристик та домінант.

Список літератури:

1. Дзюба І. Є поети для епох / І. Дзюба. – К.: Либідь, 2011. – 208 с.
2. Корогодський Р. Віднайдений час / Р. Корогодський // Українська мова та література. – 2003. – № 16. – С. 4-8.
3. Корогодський Р. Шістдесятники поза пафосом / Корогодський // Українська мова та література. – 2003. – № 39-40. – С. 3-5.
4. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
5. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури / Л. Костенко // Урок української. – 2000. – № 2. – С. 2-7.
6. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала / Л. Костенко // Урок української. – 2000. – № 2. – С. 9-15.
7. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Л. Костенко. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2011.- 416 с.
8. Пахльовська О. Ave, Europa! ст., доп., публіц. (1989-2008) / Оксана Пахльовська. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 656 с.
9. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту / О. Пахльовська // Сучасність. – 2000. – № 4. – С. 65-84.
10. Сугоняко О. Дух повстанців – щеплення від руїни / О. Сугоняко // Наша віра. – 2002. – № 11.

Заремская И.М.
Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

БЫТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ТВОРЧЕСТВЕ «ШЕСТИДЕСЯТНИКОВ»

Аннотация
В статье раскрываются особенности шестидесятничества как явления украинской культуры. Внимание акцентировано на проблеме постижения культурного бытия украинского народа Линой Костенко. Автор показывает преемственность и непрерывность традиций культурного развития.

Ключевые слова: бытие, культура, Лина Костенко, нация, Оксана Пахлевская, шестидесятники.

Zaremska I.M.
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

THE NATIONAL CULTURY'S EXISTENCE IN THE WRITERS' OF «SIXTIES» CREATIVITY

Summary
The peculiarities of the sixties as a phenomenon of Ukrainian culture are revealed in this article. Particular attention are accentuated on the problem of Lina Kostenko's understanding the cultural existence of the Ukrainian people. The author shows the continuity of tradition and cultural development.

Keywords: existence, culture, Lina Kostenko, nation, Oksana Pachlowska, «sixties».

УДК 81'33:17.023.31

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОЦЕНТРИЧНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

Крочук Ю.В.
Коледж технологій, бізнесу та права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Стаття присвячена одному із центральних понять антропоцентричної лінгвістики. Запропоновано огляд теоретичних положень, що вивчають питання становлення та формування мовної особистості як носія етнокультурних орієнтирів нації. Досліджено та узагальнено основні підходи до вивчення мовної особистості сучасних лінгвістичних студій. Здійснено аналіз концепції рівневої моделі мовної особистості та її структурно-компонентного складу. Встановлено, що мовна особистість виступає узагальненим носієм культурно-мовних цінностей.

Ключові слова: мовна особистість, антропоцентризм, культура, соціалізація, комунікація.

Постановка наукової проблеми. Сучасна наукова парадигма свідчить про широкий спектр підходів до вивчення мовних явищ. Мову розглядають як чітко врегульовану систему одиниць і феноменів різних рівнів, що має певну звукову і граматичну будову. Результати такого способу наукового вивчення мовних явищ зафіксовані у граматиці та словнику тієї чи іншої мови і становлять собою реалізацію структурного принципу. Також досліджують мовні явища у плані їхнього використання в мовленні та беручи до уваги їхніх реалізаторів – мовну особистість та колектив мовців, таким чином застосовуючи функціональний принцип.

На сучасному етапі наукових досліджень лінгвоцентризму яскраво опозиціонує антропоцентризм, що розглядає мовні одиниці не лише як елемент системи, а як творчий продукт носія національної культури. Антропоцентричні тенденції посилили зацікавленість до ролі мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу та ролі самого комуніканта з його семіотичними можливостями.

Мета нашого дослідження – охарактеризувати особливості становлення та формування мовної особистості як носія коду нації. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: розкрити зміст поняття «мовна особистість», проаналізувати рівневу модель та структурно-компонентний склад мовної особистості.

Виклад основного матеріалу. Не лише людина здатна впливати на мову, але й мова значною мірою формує особистість. У свою чергу, становлення етносу неможливе без участі у ньому мови, бо вона є однією із ключових ознак нації.

Свого часу І. Огієнко зазначив: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування» [6, с. 239].

Таким чином, мова виступає, образно кажучи, національним організмом, що розвивається, взаємодіючи із різними сторонами життя етноспільноти. А сам мовний феномен як духовне надбання потрібно розглядати в проекції на його культуру, історію, філософію, психологію, релігію, звичаї, побут, менталітет, художню творчість, етногеографію, етнопедагогіку. Тільки дослідивши мову етносу в усіх її аспектах, можемо пізнати духовну природу її носія – народу [2, с. 7-8].

Мова концентрує у собі невичерпне ціле духовних орієнтирів етносу, а власне мовний феномен служить своєму носієві засобом членування світу, окреслюючи при цьому напрями світосприйняття. Світ постає для нас таким, яким ми його пізнаємо та освоюємо у процесі свого розвитку. У результаті цього формується картина світу як наслідок сприйняття, мисленнєвих процесів та перетворювальної діяльності людини.

Кожна мовна одиниця виступає мовленнєвим проявом певного фрагмента простору і набуває концептуального значення. Відтак, слово містить не тільки актуальну інформацію, а й загально гуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну та оцінну, що є значущою для певного соціуму. В результаті цього мовна одиниця функціонує вже не просто як слово-номінація, а як слово-концепт із узагальненим образом або символом, що знаходиться в етнокультурному просторі. Етнокультурні концепти породжені історико-культурною свідомістю народу.

Для антропоцентричної лінгвістики головною передумовою виступає те, що мова за своєю сутністю наскрізь психологічна, прив'язана до людини та є засобом для вираження її особистих якостей. Людина як особистість у свою чергу творить культуру, у якій вона живе та розвивається. Саме в понятті особистість на перший план висувається соціальна природа людини, а сама вона виступає як суб'єкт соціокультурного життя.

Особистість потрібно розглядати в перспективі культурної традиції народу, етносу, оскільки для народження людини в людині необхідним є культурно-антропологічний прототип, який формується в рамках культури. Категорії культури задають зразки соціальної поведінки та сприйняття світу.

Особистість загалом, за визначенням Н.Ф. Алефіренко, народжується як своєрідний «вузлик», що зав'язується у відносинах між членами конкретної етнокультурної спільноти в процесі їх спільної діяльності [1].

Основним засобом перетворення індивіда у мовну особистість виступає соціалізація, яка передбачає три аспекти:

1) процес залучення людини в певні соціальні відносини, в результаті чого мовна особистість виявляється свого роду реалізацією культурно-історичного знання усього суспільства;

2) активна мовленнєво-мисленнєва діяльність за нормами і еталонами, які задаються етномовною культурою;

3) процес засвоєння законів соціальної психології народу.

Лінгвокультурна особистість – закріплений у мові (в лексиці і синтаксисі, в основному) базовий національно-культурний прототип носія певної мови, який становить позачасову та інваріантну частину структури особистості.

Поняття ж мовної особистості (МО) дещо більш поглиблене, розвинене і насичене додатковим

© Крочук Ю.В., 2015

змістом. Його у широке наукове використання ввів Ю.Н. Караулов, який вважав, що МО – це людина, яка має здатність створювати і сприймати тексти, які різняться: «а) ступенем структурно-мовної складності; б) глибиною і точністю відображення дійсності; в) визначеною цільовою спрямованістю» [4].

Ю.Н. Караулов, опираючись на художній текст, розробив рівневу модель мовної особистості. МО, на його думку, має три структурних рівні. Перший – вербально-семантичний (семантико-будівельний, інваріантний), який відображає ступінь володіння буденною мовою. Другий рівень – когнітивний, на якому відбувається актуалізація і ідентифікація релевантних знань і уявлень, властивих соціуму (мовній особистості) та таких, які створюють колективний і (або) індивідуальний когнітивний простір. Цей рівень передбачає відображення мовної моделі світу особистості, її тезауруса, культури. І третій – найвищий рівень – прагматичний. Він включає в себе виявлення і характеристику мотивів і цілей, які рухають розвитком мовної особистості [4].

Відповідно, кодування і декодування інформації відбувається при взаємодії трьох рівнів «комунікативного простору особистості» – вербально-семантичного, когнітивного і прагматичного.

Концепція трирівневої структури МО певним чином корелює з трьома типами комунікативних потреб – контактовстановлюючою, інформаційною і діяльною, а також із трьома сторонами процесу спілкування – комунікативною, інтерактивною і перцептивною.

Рівнева модель МО відображає загальний тип особистості. Конкретних мовних особистостей в культурі може бути багато, вони відрізняються варіаціями значимості кожного рівня у складі особистості. Таким чином, МО – це багатокомпонентна та багатошарова парадигма мовленнєвих особистостей. При цьому мовленнєва особистість – це МО в парадигмі реального спілкування, в діяльності. Саме на рівні мовленнєвої особистості проявляються як національно-культурна специфіка мовної особистості, так і національно-культурна специфіка самого спілкування.

Структура мовної особистості включає наступні компоненти:

1) ціннісний, світоглядний, компонент змісту виховання, тобто система цінностей, чи життєвих сенсів. Мова забезпечує першочерговий і глибокий погляд на світ, формує той мовний образ світу та ієрархію духовних уявлень, які лежать в основі формування національного характеру і реалізуються в процесі мовного діалогового спілкування;

2) культурологічний компонент, тобто рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови. Залучення факторів культури мови, що вивчається, які пов'язані з правилами мовленнєвої і немовленнєвої поведінки, сприяє формуванню навичок адекватного використання і ефективного впливу на партнера по комунікації;

3) особистісний компонент, тобто те індивідуальне, глибинне, що є в кожній людині.

Параметри МО тільки починають розроблятися. Вона характеризується певним запасом слів, які мають той чи інший ранг частоти їх вживання, і які заповнюють абстрактні синтаксичні моделі. Якщо моделі достатньо типові для представлення певного мовного колективу, то лексикон і манера мовлення можуть вказувати на його приналежність до певного соціуму, засвідчувати рівень освіти, тип характеру, вказувати на стать і вік, і т.д. Мовний репертуар такої особистості, діяльність якої пов'язана з виконанням десятка соціальних ролей, повинен бути засвоєним з урахуванням мовного етикету, що прийнятий у соціумі. МО існує у просторі культури, відображеної в мові, у формах суспільної свідомості на різних рівнях (науковому, побутовому), в поведінкових стереотипах і нормах, в предметах матеріальної культури.

На сучасному етапі відомі різні підходи до вивчення МО, що визначають статус її існування в лінгвістиці: полілектна (багатолюдська) та ідеолектна (частковолюдська) особистості (В.П. Нерознак), етносемантична особистість (С.Г. Воркачьов), елітарна МО (О.Б. Сиротініна, Т.В. Кочеткова), семіологічна особистість (А.Г. Баранов), російська МО (Ю.Н. Караулов), мовна і мовленнєва особистості (Ю.Е. Прохоров, Л.П. Клобукова), МО західної і східної культур (Т.Г. Снітко), словникова МО (В.І. Карасик), емоційна МО (В.І. Шаховський).

Існують також інші концепції МО. Зокрема, В.В. Красних виділяє в ній наступні компоненти:

1) людина, що говорить (одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність);

2) власне мовна особистість (яка проявляє себе в мовленнєвій діяльності, володіє певною сукупністю знань і уявлень);

3) мовленнєва особистість (яка реалізує себе в комунікації, вибираючи і здійснюючи певну стратегію і тактику спілкування, репертуар засобів);

4) комунікативна особистість (конкретний учасник конкретного комунікативного акту, який реально діє в реальній комунікації) [5].

В.І. Карасик розмежовує два типи МО з точки зору прагматики: егоцентричний та соціоцентричний. Егоцентричний тип використовує у своєму мовленні з метою самопрезентації та прикрашення мови доволі яскраві та незвичні вирази, велику частку яких становлять ФО. Соціоцентричний тип використовує вирази-кліше для підтвердження свого соціального статусу чи розпізнавання членів своєї соціальної групи [3, с. 21].

Висновки. Кожна мовна особистість функціонує у просторах культури, відображеної у мові, формах суспільної свідомості, поведінкових стереотипах і нормах, в предметах матеріальної культури. Таким чином, можемо зробити висновок, що МО – соціальне явище, яке містить також індивідуальний аспект. Індивідуальне формується через внутрішнє ставлення до мови, настанови особистісних мовних значень.

Кожна МО формується на основі присвоєння конкретною людиною всього мовного багатства, створеного попередниками. Мова конкретної особистості складається у великій мірі із загальної мови і в меншій мірі – із індивідуальних мовних особливостей.

Мовна особистість – це людина, яка послуговується мовою не лише як сукупністю лінгвістичних правил, але, перш за все, як засобом вираження національно-культурних ціннісних орієнтацій. Вона – суб'єкт, мова якого найповніше відтворює культурну спадщину свого народу, узагальнений образ носія культурно-мовних цінностей, настановлень, знань, поведінкових реакцій.

Власне поняття «мовна особистість» до цих пір залишається точно невизначеним вченими, оскільки це пов'язано із складністю та багатоаспектністю самої проблеми. В МО відображаються філософські, соціологічні і психологічні погляди на сукупність суспільно важливих фізичних і духовних якостей людини. Лінгвістика розглядає МО як сукупність здібностей та характеристик людини, що обумовлюють творення та сприйняття нею

текстів, які різняться ступенем складності, глибиною і точністю відображення дійсності, а також цільової спрямованості.

Мовну особистість вивчають з позицій психолінгвістики, прагматики, лінгвокультурології, когнітології, прагмалінгвістики, етнолінгвістики, лінгвістики тексту, соціолінгвістики та інших антропоцентричних лінгвістичних студій. Дослідження цього поняття на перетині різноманітних областей науки обумовлює саму складність та неоднозначність підходів до визначення, структури та способів його характеристики.

Список літератури:

1. Алефиренко Н.Ф. Протовербальное порождение культурных концептов и их фразеологическая репрезентация // Филологические науки. – 2002. – № 5. – С. 73-76.
2. Жайворонок Н.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 480 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 216 с.
5. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. Лекционный курс. – М.: Гнозис, 2001. – 270 с.
6. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народа. – Репринтне відтворення видання 1918 року. – К.: Абрис, 1991. – 272 с.

Крочук Ю.В.
Колледж технологий, бизнеса и права
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СТУДИЙ

Аннотация
Статья посвящёна одному из центральних понятий антропоцентрической лингвистики. Автором предложено обзор теоретических положений, которые изучают вопрос становления и формирование языковой личности как носителя этнокультурных ориентиров нации. Были исследованы и обобщены основные подходы к изучению языковой личности современными лингвистическими студиями. Осуществлён анализ концепции уровневой модели языковой личности и её структурно-компонентного состава. Было так же установлено, что языковая личность выступает обобщённым носителем культурно-языковых ценностей.
Ключевые слова: языковая личность, антропоцентризм, культура, социализация, коммуникация.

Krochuk J.V.
Technology, Business and Law College
of the Eastern European National University named after Lesya Ukrainka

LANGUAGE PERSONALITY AS AN INVESTIGATION OBJECT OF ANTHOPOCENTRIC LINGUISTIC STUDIES

Summary
The article is dedicated to one of the central notions of anthropocentric linguistics. It summarizes the review of theoretical statements about formation of language personality as medium of nation's ethnic and cultural guidelines. The author has investigated and summed up the main approaches of modern linguistic studies to the notion of language personality. The compositional analysis of language personality is made using the concept of level model. The structural components of the language personality have also been determined. The investigation led to the conclusion that the language personality performs as bearer of cultural and language values.
Keywords: language personality, anthropocentrism, culture, socialization, communication.

УДК 821.161.2.09:087.5

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА КРАМАТОРСЬКА: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Лапушкіна Н.П.
Донбаський державний педагогічний університет

У статті зроблено спробу дослідити тенденції розвитку, тематику та жанрові особливості дитячої літератури міста Краматорська. Твори місцевого письменства розглядаються у контексті загальнолітературного сучасного процесу. Аналіз поетичних і прозових зразків проведено згідно з сучасними дослідженнями дитячої літератури. У роботі виявлено жанрові домінанти, простежено переваги у вікових категоріях. Особливу увагу приділено реалізації виховного аспекту.
Ключові слова: дитяча література, жанрові модифікації, дитяча поезія, повість-казка, виховний аспект.

Постановка проблеми. Безперечно актуальним залишається виховання покоління на літературних зразках рідного краю, адже природним для дитини є ототожнення себе з героєм твору, занурення у його світ, як у власний. Тому до літературної освіти дітей різного віку варто долучати твори місцевого письменства (безперечно якісні), що досить часто і містять елементи, які створюють той зв'язок з рідним, близьким вже дитині світом. Дитяча література на сьогодні залишається вагомим засобом впливу на майбутнє людини, адже на думку дослідників є «способом індивідуального самопозиціювання, утворення Я-концепції, своєрідним механізмом формування культурно обумовлених сценаріїв поведінки людини та формою їхнього засвоєння» [5, с. 108].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні дослідження літератури для дітей і про дітей у науковому світі мають широкі перспективи. Актуальні проблеми теорії та історії дитячої літератури представлено у працях Л. Кіліченко, У. Гнідець, Н. Копистянської, О. Папуші, З. Жука, Л. Кононовича, Н. Дев'ятко, Н. Тихолоз, О. Січкар та ін. Література для дітей міста Краматорська ще не була предметом дослідження науковців, хоч має ряд цікавих постатей дитячих поетів і прозаїків та досить широку жанрову палітру.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей, тематики, жанрово-стильового багатства дитячої літератури Краматорська. Виявлення місця літератури для дітей серед загальнолітературного сучасного процесу міста та з'ясування перспектив її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Дитяча література – завжди актуальна і на сьогодні, здається, найбільш схильна до підвищеного попиту складова загальнолітературного процесу. Від письменника, який пише для дітей, вимагається висока художня майстерність і природна здатність у дорослому стані, глибоко пізнавши світ, кожен раз бачити його під кутом зору дитини, але при цьому не залишатися в полоні дитячого світосприйняття, а бути завжди попереду нього, щоб вести читача за собою.

Безумовно, не усім краматорським авторам вдалося досягти належного рівня творчості, але все ж маємо ряд прозових та віршованих творів, які можна сміливо долучити до вдалих. Більшість письменників міста пишуть як поетичні, так і прозові твори для дітей українською та російською мовами, друкуються як у колективних збірках та періодичній пресі, так і мають окремі видання. Серед найбільш популярних у дитячому колі авторів можна назвати Л. Білозерську, Н. Веселицьку, Л. Горового, З. Дударчик, Н. Малєєву-Власову, А. Остафійчук, М. Супліченка, І. Чубатенка.

Під час аналізу вважаємо за необхідне враховувати серйозні зміни, які, на думку сучасних науковців, відбулися у сприйнятті літератури дітьми та у потрактуванні її дорослими. Як зауважила дослідниця Уляна Гнідець, «кожна епоха абсолютно по-різному сприйняла свого юного читача, створюючи йому власну, актуальну саме для того часу, літературну пропозицію. І якщо усі попередні епохи переважно пропонували дітям інтернаціонально найкращі взірці поведінки у школі, вдома, у суспільстві, то література, створена саме для дітей та юнацтва сьогодні, жодним чином не прагне хизуватися виховними моментами і не претендує бути «ідеальною» [3, с. 46]. Відповідно до цієї тенденції спостерігаємо посилення виховного моменту переважно у творах письменників старшого покоління (З. Дударчик, Д. Буцанець, В. Бояновський, Б. Брусиловський, Л. Горовий). Тут він прочитується в анотаціях до їхніх творів, передмовах та подекуди й у самих творах. Так, Борис Брусиловський пробує вести діалог з уявним читачем:

Трудно выяснить порой:
Прав, не прав ли мой герой?
Может быть (сомненье гложет!)
Друг-читатель мне поможет… [1, с. 21]

Інший автор, Ігор Чубатенко, неодноразово наголошує на відповідальності дитячого письменника за написане, адже вважає, що «добро прищеплюється з дитинства, у тому числі і через правильні книги. Тому й пише він для дітей і дорослих, щоб перші виростали добрими, а другі – не забували бути добрими» [7, с. 588].

Молода дитяча література, зокрема і в Краматорську, спрямована на осучаснення, інтелектуальне навантаження та «дорослішання» літератури. «Сучасні діти здебільшого очікують від книги серйозного ставлення, серйозних розмов на близькі їхньому соціуму теми, які насправді мало чим відрізняються від «дорослих». Адже завдяки стрімкому інформаційно-технічному прогресу діти сьогодні безпосередньо вкинуті у дорослий дискурс життя і потребують відповідей на незрозумілі їм запитання» [3, с. 47].

У творчості краматорських письменників це відбилося переважно у творах, розрахованих на молодший шкільний та підлітковий вік. Як от казкова повість Наталі Веселицької «Пригоди малюка Ластика та його друзів із країни небувалих звірів» чи казки російськомовних авторів Володимира Боровика («Предприимчивый лисенок», «Девица Чистая Водица» та ін..), Лариси Білозерцевої («Сказки полнолуния»), Аліни Остафійчук («Ёж и одуванчик», «Бумажная снежинка»та ін.).

Тематично переважають твори про сім'ю і природу, повсякдення життя, подекуди маємо автобіографічні мотиви, філософські роздуми.

У жанровому плані спостерігаємо з одного боку орієнтування на модні сьогодні модифікації, з іншого – дотримання найпопулярніших класичних зразків: казка та казкова повість, оповідання про тва-

© Лапушкіна Н.П., 2015

рин і природу, твори про школу, пригодницька та фантастична повість, гумористичні твори, сюжетний вірш, пейзажна лірика, пісні, широкий спектр малих фольклорних жанрів (забавлянки, загадки, лічилки, молитви, колискові).

Почесне місце в дитячій літературі Краматорська традиційно займає казка. Автори пробували себе в різних її модифікаціях: казкові пригоди (Л. Білоцерківець), повчальні казки та бувальщини (Д. Буцанець, В. Боровик), повість-казка (Н. Веселицька, А. Остафійчук), стилізація під народну казку (В. Боровик), філософська казка (А. Остафійчук), віршовані та драматичні казки (В. Боровик, Л. Мілявська).

Казкова повість Наталії Веселицької «Пригоди малюка Ластика та його друзів із країни небувалих звірів» вийшла українською мовою у 2011 році в рамках проекту «Симфонія здоров'я»: серія «Світ дитинства» і стала «Книгою Донбасу – 2011» і кращою дитячою книгою року в Україні. У повісті досить оригінальний задум країни на власній долоні з її казковими героями, які мають незвичайні імена: Ластик, Ойлало, Шундрик, Рундик, Гусопотам, Сміхохотка. Вони наче народжені з принципу дитячого підходу до називання, тобто відображають саму суть, душу героя. Ластик наділений здатністю витирати злі та сумні думки, щоправда і сам інколи стає приводом суму героїв чарівної країни. Події у повісті-казці відбуваються протягом року і сам головний герой весь час знаходиться у русі, пізнаючи світ навколо і одночасно самого себе. Герої дуже емоційні та безпосередні, що не може не впливати на читача. Так само мимоволі авторка піднімає багато проблем, важливих для сучасних маленьких читачів (взаємостосунки з друзями, вміння допомагати, пробачати, увага до інших, вплив телебачення (Змієвізор), віра в перемогу добра та ін.). Своєрідна «подорож у казку дає дітям можливість пофантазувати самостійно. Вона розширює їхнє світосприймання, допомагає вирішувати життєві питання» [2, с. 61], – зазначено у коментарях до видання. Повість-казка розбита на невеличкі розділи, кожен з яких логічно завершується або переходить у наступний, створюючи інтригу. Не завжди авторці вдається зберегти цю інтригу, диво якось занадто швидко розв'язується і стає наче нецікавим. Проте є і дуже вдалі знахідки, які безперечно зацікавлять маленького читача. Наприклад, глава про народження сузір'їв («Глава 8 про те, як Ластик з Ойлало вивчали астрономію»), про перетворення метелика («Глава 12 про те, як «невідомо що» перетворилося на «щось»).

Досить незвичайний підхід до казки обрала молода авторка Аліна Остафійчук (зб. «Сказки»(2011)). Її єдина книга казок про світ навколо нас є автобіографічною і «по-дитячому філософською». Незважаючи на те, що казки написані досить розмашисто, з вкрапленнями філософських роздумів та ліричними відступами, читаються вони легко і сприймаються цілісно. Читач має змогу подивитись на одну й ту ж ситуацію не лише з боку людини, а й з боку інших представників нашої флори та фауни. Показовим у цьому плані є казкове оповідання з трьох частин «Рыбалка», де можемо спостерігати за вужем-риболовом, жуком-оленем, мурахою та безпосередньо людьми, що приїхали порибалити. У кожного своя правда, читачу ж є над чим поміркувати. Тварини, комахи, рослини і навіть неживі предмети в казках А. Остафійчук наділяються здатністю говорити, мислити, мріяти, переживати. Люди ж майже не потрапляють у центр оповіді, а переважно є частиною світу головних героїв («Бумажная снежинка», «Книжка и мышка»), або з'являються в житті персонажа несподівано («Ёж и одуванчик»). Кожен з героїв – маленька особистість з власним характером. Переважно авторка групує персонажів вже в назві за принципом єдності чи протидії («Подсолнух и сверчки», «Поползень и росомаха»). Не всі твори мають традиційні для казки елементи, деякі більше схожі на оповідання і навіть розбиті на розділи («Ёж и одуванчик», «Рыбалка»), що дає можливість віднести їх до жанру казкової повісті.

А. Остафійчук використовує вибірковий підхід до явищ дійсності в силу особливостей дитячого світорозуміння: увага до дрібниць, пояснення складного простими словами, зосередження на почуттях героїв. Здається, що саме так, як подає авторка, і має сприймати дійсність дитина. Тому маленький читач, здається, не помічає, як вчиться найголовнішому: дружити і творити добро.

Повчальні та пізнавальні казки українською та російською мовами пише Діна Буцанець (зб. «Наснага душі людської» (2008), «Золотой родник»(2013)). Її невеличкі казкові історії про дітей та природу («Щука та золота рибка», «Як добре вчитися на місяці», «Чому квіти пахнуть?») переважно закінчуються реченням-висновком, риторичним питанням, що наближає їх до байок. Розповідна манера, грайливий тон, легкий гумор, вишукана українська мова творять неповторний стиль авторки. У її творах немає нічого зайвого, кожне слово виважене й на своєму місці.

Популярністю серед краматорських авторів користується й класичне дитяче оповідання. Найбільшої майстерності в цьому жанрі досягнув Ігор Чубатенко (збірки «Друг» (2005), «Веселка» (2008), «Про кота, Шарика и попугая Кешку» (2009)). Більшість прозових творів презентовані як історії з життя молодшого сина автора, що, на думку письменника, засвідчує їх оригінальність та підкреслює виховну спроможність. Адже історія вже пережита, з неї винесено певні уроки, а на помилках героя можна вчитися. Авторові однаково легко вдаються оповідання як російською, так і українською мовами. Твори багаті на змістовні діалоги, повчальні моменти («Ялинка»), оригінальні ідеї («Пальці», «Волшебная жвачка»), можуть допомагати дітям і їхнім батькам у вирішенні одвічних дитячих проблем («Как Мишка потерялся», «Что было в корзине», «Ветрянка»). Оповідання, написані українською мовою, сповнені дитячої безпосередності («Веселка»), доброго гумору («Рибалки», «Пальці»), турботи про навколишній світ («Ялинка»), віри в диво («Снігова баба»). Є в письменника й кілька творів для малюків («Грибок на ножках», «Казка про їжачка», віршики). Відчувається обізнаність автора з дитячою психологією, вміння знайти підхід до душі дитини. Тож зазвичай про манеру письма автора говорять, що його книги написано доступно, жваво, барвисто, емоційно, образно, захоплююче.

Досліджуючи жанрові особливості сучасної дитячої літератури, науковці зазначають, що «дитяча поезія – жанр, який сьогодні перебуває у стані відродження» [6, с. 155]. Серед авторів Краматорська вірш для дітей та про дітей є другим (після казки) за популярністю жанром. Переважно така поезія зорієнтована на дошколят та молодших школярів, тому часто сюжетна, наближена до фольклору. Це допомагає малечі опановувати навколишній світ, пізнавати найважливіші цінності в житті. Серед дитячих поетів можемо виокремити переважно представників старшого покоління (З. Дударчик, Н. Малєєва-Власова, Н. Супліченко, Б. Брусиловський, Л. Білозерцева). У творчості молодих авторів зраз-

ки дитячої поезії можна знайти лише в Н. Веселицької, Л. Мілявської.

Серед поетичних доробків найбільш різноманітною у жанровому плані є творчість Зінаїди Дударчик. Виключно творами для дітей наповнені її збірки «Сон колисоньку гойда» та «З Кобзаревої криниці» (у 2001 р. – лауреат літературного конкурсу «Книга Донбасу» у номінації «Дитяча книга»). Поетесі вдається жити душею дитини, її радощами, проблемами, інтересами, через твори допомагати пізнавати світ.

Збірка «Сон колисоньку гойда» – духовна та пісенна скарбничка оригінальних та з фольклорною основою творів. Палітра книги різнобарвна, маємо різножанрові поетичні зразки подекуди з нотним супроводом. Для малюків – забавляночки («Гойда, гойда»), потішки («Кую-кую лапці»), колискові («Люлі, люлі, люліса», «Баю-баю», «Білий човник»), для дошкільнят та молодших школярів – загадки, дитячі повчальні віршики («Вередлива киця» «Сірники»), молитви («Святий Боже», «За матусю я молюся»), небилиці, фольклорні переробки.

Чуки-чук, чуки-чук!
Наловив дід щук.
А бабуся – окунців
Годувати молодців.
Зловили карасиків –
Пригощать Тарасиків.
Наловили пліточок –
Годувати діточок [4, с. 40]

У них через рольову гру, казку, рідні краєвиди, пестливу лексику, фольклорні мотиви мимоволі здійснюється вагомий вплив на свідомість дитини. Через поезію та пісню особливо відчувається благодійний вплив любові, ласки, казки, ніжності, інколи смутку, якими просякнуті поезії авторки. Любов, природа й музика – сили, якими оперує З. Дударчик задля зцілення людської душі, очищення через творчість. Збірка «З Кобзаревої криниці» – наче жива розмова з Т. Шевченком, роздуми про минуле й сучасне України, її мову та пісню. Наснажена патріотичними мотивами, кличе до вшанування одвічних людських цінностей, містить віршовані та пісенні зразки до багатьох свят українців («Перечитую «Кобзар», «Тарасове слово», «До Великодня», «Квіти надії», «Марш козачат», «Хто я?», «Шевченківська хата» тощо.)

У творчому доробку Н. Малєєвої-Власової близько 20 ілюстрованих книжечок російською та українською мовами (у власному перекладі). Теплі, добрі, дотепні вірші, чудово запам'ятовуються, їх із задоволенням читають і діти, і їхні батьки [7, с. 353]. Найвідоміші її книги «На прогулянці», «День сьогодні вихідний», «Весёлая чепуха», «Принцесса – Розовые щечки», «Новый год», «Я – отважный капитан» та ін.. Відчувається, що авторка отримує насолоду від точного слова й витонченого рядка.

Поезії сповнені сонця життя, позитивні вічні істини вплетені в структуру непомітно. Віршики про природу та буденне життя казкові, метафоричні. У жанровому плані переважають сюжетні вірші, у яких авторка обігрує життєві ситуації і мимоволі навчає дітей сприймати світ, знаходити вихід із конфліктів, співчувати, помічати важливе, долати труднощі.

Значний поштовх для появи нових імен зокрема й у дитячій поезії став можливим завдяки виходу ряду колективних збірок («Как сердцу высказать себя» (2008), «Души высокая свобода» (2009), «Иду дорогою земной» (2011), «Я в сердце поселю любовь» (2012) на замовлення суспільної організації «Спілка жінок України». Свої дитячі поетичні твори тут презентували Л. Білозерцева, О. Валагіна, Е. Мілявська, Л. Мілявська, Е. Состіна, Г. Журавльова, О. Фукаревич та ін.

Викликає цікавість російськомовна дитяча поезія Бориса Брусиловського (зб. «Понемногу обо всем», «Как прекрасен этот мир» (2000), та Миколи Супліченка (зб. «На опушке» (2005)). Спільним для авторів є щирість, невимушеність стилю, вдалі спостереження за природою та життям, звернення до гумору. Так, збірка М. Супліченка «На опушке» – це весела подорож у світ дитинства. Завдяки поетичному слову автора перед читачем постають яскраві картини рідної природи, його герої змагаються з сонцем та рікою, спостерігають за хмелем та раком-задавакою, ділять обід з горобцями. Кожна поезія – маленька історія з життя. Автор чудово вміє не лише спостерігати за природою, а й захоплювати своїми спостереженнями читача:

Уж отправился в поход.
Уж известный скороход.
Не страшны ему на свете
Ни деревья, ни кусты.
В жёлтом фирменном берете
С бездорожьем он на ты [8, с. 15].

Його герої наділені людськими рисами, інколи досить несподівано: рак – «хвастун и непоседа», джміль – «строгий и серьезный», жабки – «сплетницы».

Для старшокласників патріотичну та філософську лірику пише україномовний поет Володимир Бояновський (зб. «Ваша величносте – хліб» (2003)). Щоправда не усі сучасні науковці вважають доречним виокремлювати літературу для цієї вікової категорії, тому поезію цього автора можемо долучати до дитячої лише умовно (враховуючи авторську думку).

Висновки і пропозиції. Пік розвитку дитячої літератури в Краматорську відмічався двічі – у 2001 році та з 2008 по 2011 роки. Серед жанрів найбільш широко представлені казка і сюжетний вірш. Зовсім відсутні зразки історичних творів, а також бідною є література для старших підлітків. Власне дитяча література міста вимагає нових імен, сміливих спроб, але й одночасно закріплення позитивних здобутків і традицій.

Список літератури:

1. Брусиловский Б. Понемногу обо всем: Стихи для детей / Б. Брусиловский. – Краматорск, 2000. – 30 с.
2. Веселицька Н. Пригоди малюка Ластика та його друзів із країни небувалих звірів: [повість-казка] / Н. В. Веселицька. – К.: СПД Веселицька Н. В., 2011. – 64 с.
3. Гнідець Т. «Сучасна» література для дітей та юнацтва як інтегрована субсистема загальнонаціонального процесу // Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 4. – Рівне: Дятлик М., 2013. – 308 с.
4. Дударчик З. Сон колисоньку гойда. Збірка поезій / Зінаїда Кузьмівна Дударчик. – Краматорськ: ЗАТ «Тираж-51», 2006. – 64 с.
5. Папуша Ольга. Дитина-Світ-Література: Формат дослідження // Сучасні літературознавчі студії. Випуск 2. Дитина і світ: проблема культурного діалогу. Збірник наукових праць. Гол. ред. В. І. Фесенко. – К.: Вид. центр. КНЛУ, 2005. – 176 с.
6. Січкар О. Жанрово-стильові різновиди сучасної української літератури для дітей і про дітей // Література. Діти. Час. Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 4. – Рівне: Дятлик М., 2013. – 308 с.

7. Світ слова. Краматорська література в іменах / Відділ культури і туризму Краматорської міськ. ради; ЦМБ ім. О. С. Пушкіна. – Краматорськ: Офсет, 2011. – 641 с.
8. Супличенко Н. На опушке...: Стихи для детей / Н. П. Супличенко. – Краматорск, 2005. – 26 с.

Лапушкина Н.П.
Донбасский государственный педагогический университет

ДЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА КРАМАТОРСКА: ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация
В статье исследуются тенденции развития, тематика и жанровые особенности детской литературы города Краматорска. Произведения местных писателей рассматриваются в контексте общелитературного современного процесса. Анализ поэтических и прозаических примеров проведено согласно современным исследованиям детской литературы. В работе представлено жанровые предпочтения писателей, проанализировано преобладание произведений для определенных возрастных категорий. Особое внимание уделено воспитательному аспекту.
Ключевые слова: детская литература, жанровые модификации, детская поэзия, повесть-сказка, воспитательный аспект.

Lapushkina N.P.
Donbass State Pedagogical University

CHILDREN'S LITERATURE OF KRAMATORSK: STATUS AND PROSPECTS

Summary
This article attempts to explore trends, themes and genre of children's literature features in Kramatorsk city. The works of local literature reviewed in the context of modern general literary process. Analysis of poetry and prose samples are conducted according to current studies of children's literature. The paper identifies the dominant genre, advantages in age groups and also the implementation of the educational aspect is traced.
Keywords: children's literature, genre modification, children's poetry, fairy-tale novel, educational aspect.

УДК 821.161.1

РУССКАЯ ТЕМА В ПУБЛИЦИСТИКЕ В.А. ПЬЕЦУХА

Могилевская О.С.
Белгородский государственный национальный исследовательский университет

В статье рассматриваются особенности репрезентации русской темы и образ русского человека в публицистике В.А. Пьецуха. Анализируется оценка, которую публицист дает миру русских людей как носителей национальной культуры, ценностей и традиций. Рассматриваются специфические черты, которыми автор наделяет героев своих произведений и оценивается место, которое он дает русской нации среди других народов. Изучаются социально-политические и культурные проблемы, на которые указывает публицистика. Обращается внимание на альтернативный путь развития страны, который Вячеслав Пьецух предлагает российскому обществу.
Ключевые слова: российская публицистика, национальное самосознание.

Постановка проблемы. В условиях усиливающихся процессов глобализации внимание российского общества приковано к вопросу национального самосознания, осмыслению места России и русского человека в мировом общественно-политическом и культурно-историческом пространстве. Особую роль в этом процессе играет публицистика, в которой «воплощается одна из самых выразительных возможностей реализовать право личности на самостоятельную разработку социальной идеи, на самостоятельную мысль и публичное ее предъявление как точку зрения, как ценностное суждение, как гражданскую позицию, как социальную заявку на обусловленное мировоззренческими установками личности будущее. Благодаря этой возможности человек (автор) вступает в широкий социальный диалог в качестве его полноправного субъекта, открыто предъявляя свое суждение как социально значимое и потенциальное энергией созидания» [4, с. 14]. Публицистика пытается отразить эти вопросы и самостоятельно найти ответы на них, стремится осознать характер и особенности русской одухотворенности в контексте поликультурного мира, выработать собственное отношение к другому миру, культуре, системе ценностей.

Одним из знаковых представителей современной русской прозы и художественной публицистики, в чьем творчестве отражены процессы этнокультурной идентификации, является Вячеслав Алексеевич Пьецух. В его публицистическом творчестве прослеживается напряженное осмысление проблем национальной идентичности, установления культурных границ русского мира, а также влияния на отечественную культуру современных мировоз-

© Могилевская О.С., 2015

зренческих парадигм [1; 3]; центральным мотивом его творчества является «русская тема», пристальное внимание уделяется особенности исторического пути России и загадочности русской души. О русской одухотворенности, представленной в публицистическом творчестве Вячеслава Пьецуха, пойдет речь в данной статье.

Анализ последних исследований и публикаций. К текстам Вячеслава Пьецуха в последние годы все чаще обращаются исследователи в области теории языка и истории русской литературы (Т.Н. Маркова, А.А. Кенько, Л.Р. Фаттахова, Е.Н. Петухова, А. Алехин, Ю.Ю. Голомарева, А.А. Максимова, Л. Парц, М.Д. Ковалевская, В.В. Химич и др.). Но, в основном, их научный взгляд обращен не к публицистическому творчеству, а к прозе этого автора. Его тексты рассматриваются как постмодернистские произведения, отсылающие читателя к текстам русской классики XIX и XX веков, авторы исследований выявляют и описывают общие черты литературного творчества В.А. Пьецуха и Н.В. Гоголя, А.П. Чехова, В.М. Шукшина, Ф.М. Достоевского, Н.С. Лескова. Поэтому кажется целесообразным продолжение научного диалога по этой проблематике.

Целью данной статьи является изучение особенностей представления русской темы в современной российской художественной публицистике на примере творчества Вячеслава Пьецуха – одного из самых заметных современных российских публицистов.

Изложение основного материала. Описывая особенности жизни русских людей, Вячеслав Пьецух намеренно подчеркивает их через сопоставление с жизнью представителей других стран и культур, самой России – с зарубежными странами, и характерные черты, которыми он наделяет эти миры, практически никогда не совпадают.

Следует отметить, что, проводя такое сравнение, публицист вовсе не стремится подчеркнуть превосходство русского мира над другими, а демонстрирует самобытность, необычность, парадоксальность, феноменальность первого.

Мир русских людей в одном из эссе он называет миром «русаков», то есть тех, кто родился и вырос в России, является носителем и наследником ее культуры, живет по ее нравственным законам, обладает особенностями русского национального характера.

В своих публицистических произведениях В.А. Пьецух подчеркивает «композиционность» русской души – ее способность вместить в себя великое множество человеческих качеств, как положительных, так и отрицательных, проявить редкое сочетание этих качеств. Все это указывает читателю на глубину русской души, ее всеохватность и, наконец, неповторимость. Так, публицист обнажает в характерах своих персонажей непредсказуемую смесь великодушия и агрессивности, злопамятности и самопожертвования, скопидомства, воровства и широты натуры, смирения и бунтарства, аскетизма и безудержности, и в этом публицист видит особенность, беспрецедентность уклада русской жизни и самобытность русского национального характера. Он подчеркивает: *«На самом деле загадочность русской души разгадывается очень просто: в ней есть все… и созидательное начало, и дух всеотрицания, и экономический задор, и восьмая нота, и чувство национального достоинства, и витание в облаках»* [10].

Вячеслав Пьецух называет русского человека «находчивой бестией», приписывает ему такие качества как *неуравновешенность* («Через свою неуравновешенность мы можем совершенно разоружиться в течение суток, а можем в течение суток выслать за Полярный круг какой-нибудь особо строптивый этнос, который не желает соответствовать точке зрения русака...») [8], *изобретательность* («Через свою изобретательность мы додумались до личной всемирности, рыбного дня, экономной экономики, интеллигентности и души, то есть до таких отвлеченностей, которые могут даже и напугать...») [8], *творческое начало* («...Мы народ вообще художественный, мы и живем-то так, точно прозу пишем, а не живем...») [9] *незаурядность ума* («...Не найти в Европе более неопрятного существа, чем русский крестьянин и более страшной институции, чем русская деревня, а все потому, что наш мужик чересчур умен») [9] *чувство собственного достоинства* («...Это чувство не смогли вытравить ни практика телесных наказаний, ни дух самодержавия, ни беззаконие, ни всезависимость от чужой воли – под него только подкопались большевики. А помещика наш хлебопашец даже считал узурпатором и похитителем угодий, поскольку он от века стоял на том, что земля Божья, грибы ничьи»). [9].

Характер русских людей, или «русаков», Вячеслав Пьецух представляет как совокупность противоречий, совмещение несовместимого, иррациональности: «...Русаки не признают Горациеву «золотую середину» и любят крайности, как никто. *Наши* уж если пьют, то до положения риз, если воюют, то до последнего человека, если любят, то до самозабвения, если проигрываются, то в прах. Та же мода у нас наблюдается и по общественной линии: то мы существуем на положении белых рабов, и главное органично существуем, то нам подавай царство Божие на земле» [9].

В своих эссе Вячеслав Пьецух называет русский народ «причудливой нацией», которой свойственна «разнузданная мечтательность», – то есть, бескорыстие, великодушие, склонность к философским размышлениям и щедрость: «Вообще русские – народ не торговый, и коммерческая жилка не входит в наш генетический набор», – подчеркивает он. [8]

Среди особенностей русского национального характера публицист также называет смелость, благородство, умение любить свое Отечество и жертвовать собой ради него, подчеркивает историческую значимость русского народа в общеевропейском масштабе. Он пишет об этом так: «...Кто как не мы, единственный народ на всем нашем древнем континенте, сумели привести в чувство двух навуходоносоров – Бонапарта с Гитлером, в то время как перед ними спасовали многие прочие высококультурные племена...». [8]

Русский национальный характер в публицистике В.А. Пьецуха предстает перед читателем как некий «черный ящик», на входе которого находятся упорядоченные культурой «правила жизни», а на выходе – руины упорядоченности, и как раз эта «незакономерность» и позволяет русской душе сочетать в себе несовместимое.

В трилогии «Русаки» В.А. Пьецух представляет русских людей, с одной стороны, как благородный народ, с другой – как народ, которому свойственны такие черты, как пьянство и воровство. Однако, поскольку «русак» имеет свойство сочетать в себе противоречащие друг другу качества, автор изображает его с достоинствами и недостатками, которые зачастую оправдывает: политическим устройством государства, историческими событиями, которые повлияли на мировоззрение русского человека, социально-экономическим неблагополучием, которое исказило моральный облик «русака».

Публицист продолжает свои размышления на эту тему в эссе «Сравнительные комментарии к пословицам русского народа», главными героями которого становятся устойчивые выражения русского языка. Он пишет: *«…Главная наша народная беда заключается в том, что частная жизнь у нас всегда переплетена с историческим процессом и почти всякая человеческая биография – это прямая история, а не жизнь. Вот у голландца, родившегося в 1910 году, только на веку и было истории, что немцы пришли, а потом ушли. У нашего же горемыки детство пало на две революции подряд, юность – на каторжную индустриализацию и зубодробительную коллективизацию, молодость – на десятилетние срока за здорово живешь, зрелость – на самую кровопролитную войну в истории человечества, старость – на «перестройку», то есть крушение веры и всех начал»* [9].

Рисуя портрет русского человека, В.А. Пьецух все же чаще обращается к сегодняшнему положению дел в стране, которое накладывает, по его мнению, негативный отпечаток на моральный облик «русака». Так, размышляя о современном политическом, социально-экономическом и культурном положении страны, он подводит итог восклицанием: «Всю Россию сердечно жаль!». По его мнению, смена политического режима и приход в страну демократических ценностей не принесли стране ожидаемого благоденствия и перемен к лучшему: *«…У нас-то чем думали, когда всем миром поднимались на защиту Белого дома любители поэтического слова и пострадать? Небось, они рассчитывали на возвращение Золотого века, который в нашем сознании сопряжен со всяческими свободами, конвертируемым рублем и торжеством нравственности над происками дурака, а на поверку вышла такая неожиданность: вдруг ни с того ни с сего образовалось государство жуликов и воров…»* [8].

В своих произведениях русскую современность Вячеслав Пьецух называет *«грустной порой»*, *«временем довольно подлым»*, а современное состояние культуры и систему общественных отношений – *«гегемонией пошлого дурака»*, где *«кроме веры, не остается фактически ничего»* [6].

Как пишет В.А. Пьецух, смена режима и переход к рыночным отношениям повлекли за собой смену ценностей, которая отразилась не только на межличностных, бытовых отношениях, но и в профессиональной и общественной среде: *«Сейчас заместо «подлеца» во всем мире фигурирует коммерсант, посредник, специалист по работе с общественностью, парламентарий, оппозиционер, астролог, народный целитель и хиромант; в свою очередь, место подлости повсюду занимают, например, трезвый расчет, акцент на норме прибыли…»* [8].

В эссе «Русаки» публицист размышляет о том, как вместе с принятием таких реалий, как спичрайтер, менеджер, спикер в российскую действительность входят чуждые для нее ценности, как, например, умение сколачивать капитал, авантюризм, и отходят на задний план честность, порядочность и интеллигентность, на первый план выходит тип успешного дельца, которого в русской литературе впервые представил Н.В. Гоголь: «...И гоголевский Чичиков, и Чичиков новейшего образца повлекли за собой целую субкультуру, совершенно безвредную для сколько-нибудь просвещенного человека, но вообще губительную для огромного большинства...» [8].

Этим новым ценностям публицист противопоставляет традиционные русские образы и реалии, которые занимают особое место в отечественной культуре: русская интеллигенция, русский язык и литература, русская женщина, традиционный русский быт и русская деревня. Именно в сохранении этих ценностей он и видит спасительный путь для России и ее народа. Поэтому зачастую деревня в публицистике В.А. Пьецуха олицетворяет всю Россию. Она, сохранившая традиционный уклад русской жизни, национальные традиции и нравственные ценности, противопоставлена городу, вобравшему в себя негативное новое, чуждое для русской одухотворенности. Деревня в публицистике Вячеслава Пьецуха выступает как «волшебное учреждение», «само человеколюбие» и «чистая благодать». В эссе «Русская «Буколика» В.А. Пьецух пишет: *«Представьте себе: раннее утро, полям вокруг края не видно, земля из-под лемеха валит жирная, как шоколадное масло, в сумке припасена на завтрак краюха домашнего хлеба, шмат сала, бутыль парного молока, и на сто пятьдесят верст кругом ни одного спичрайтера-дурака… Предчувствую: если способ существования в нашей деревне – норма, если будущее за нами, то рано или поздно московское правительство останется не у дел»* [7].

В судьбе России, породившей столь необычный народ, по мнению публициста, кроется неразрешимая загадка, которую он пытается разгадать, разглядеть в пути не только страны, но и всего русского мира особую духовную сверхзадачу. Вместе с недостатками, делающими жизнь «русака» сложной и такой же противоречивой, как он сам, он видит в существовании «племени русаков» миссионерское предназначение: «Чем сердце успокоится? Разве тем, что вот все-таки была такая великая, страшная, прекрасная, поучительная страна». [6]. Вячеслав Пьецух называет русский способ существования таинственным, сравнивая его с физическими законами, где «русаки» живут «некоторым образом вопреки»: «вопреки гибельным нашествиям, вечным неурожаям, климату, противопоказанному европейцу, диким ухваткам руководителей» [8].

Выводы и предложения. Таким образом, в публицистическом творчестве В.А. Пьецуха прослеживается мысль о самобытности, богатстве, противоречивости, необъяснимости, феноменальности русской души, значительном вкладе русского народа в мировую культуру и историю. Особое место в жизни «русака» уделяется традиционным ценностям, проводится мысль о правомерности и необходимости их сосуществования наряду с ценностями и реалиями, ориентированными на ставший реальностью глобальный опыт жизни, на опыт жизни в «глобальной деревне».

Вячеслав Пьецух в качестве главных ценностей мира «русаков» выделяет ценность русской культуры, литературы, языка, русской деревни, русской женщины, русской интеллигенции как уникального феномена. Его взгляд на развитие современного общества пессимистичен, вместе с тем публицист видит перспективу развития российского общества в сохранении национальных ценностей и патриотизме.

Список литературы:

1. Глушкова В.Г. Глобализация и общечеловеческие ценности // Италия – Россия: парадигмы межкультурной коммуникации: Сб. научных работ / Отв. ред. У. Перси, А.В. Полонский. – Белгород-Бергамо: Политерра, 2012. – С. 12-14.
2. Дашкова Т. Три истории: забавные игры русского постмодернизма // Обзор книг о русском литературном постмодернизме [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/nlo/2001/51/dashk.html
3. Перси У. В поисках образа России: К. Леви и А. Моравиа // СМИ в онтологическом и культурном пространстве славянского мира. – Тверь: ТверГУ, 2011. – С. 89-100.
4. Полонский А.В. Сущность и язык публицистики. – Белгород: Политерра, 2009. – 238 с.
5. Померанц Г. Психология национальной нетерпимости [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://evartist.narod.ru/text9/15.htm
6. Скоропанова И.С. Русская постмодернистская литература: новая философия, новый язык: Монография. – Минск: Институт современных знаний, 2000. – 350 с.
7. Эпштейн М.Н. Постмодернизм в России. Литература и теория. – М.: Издание Р. Элика. 2000.
8. Пьецух В.А. Возвращение Чичикова // Сборник «Искусство существования» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fantlab.ru/work213619
9. Пьецух В.А. Забытые слова // Сборник «Деревенские дневники» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fantlab.ru/work213612
10. Пьецух В.А. Новая «Буколика», или Прелести сельской жизни // Сборник «Суть дела» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fantlab.ru/work331403
11. Пьецух В.А. Русаки // Сборник «Искусство существования» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fantlab.ru/work213618
12. Пьецух В.А. Сравнительные комментарии к пословицам русского народа // Сборник «Деревенские дневники» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fantlab.ru/work213600
13. Пьецух В.А. Центрально-Ермолаевская война [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.librius.net/b/57467/read

Mogilevskaya O.S.
Belgorod National Research University

RUSSIAN THEME IN JOURNALISM OF V.A. PIETSUH

Summary
The article gives a description of the image of Russian people, which are represented by V.A. Pietsuh. The estimate that the writer gives for Russian people as the bearers of national culture, values and traditions. It includes the discussion of specific features which the author gives to heroes of his works and the estimation of the space it gives the Russian nation among others one. Studying the socio-political and cultural issues that journalism indicates. Alternative path of development which Vyacheslav Pietsuh offers for Russian society.
Keywords: russian journalism, national morale.

УДК 811.111'1(417)

ДО ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО СТАТУСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ІРЛАНДІЇ

Павлів У.С.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Висвітлено питання лінгвістичного статусу англійської мови в Ірландії. Розглядається ірландська англійська у різних її аспектах. Чітко пояснюються значення термінів «варіант» та «діалект». Зокрема, доводиться те, що ірландська англійська є не варіантом, а діалектом англійської мови. Підтверджується те, що ірландська англійська є особливою формою існування мови, яка використовується як засіб спілкування людьми, які мають територіальну та соціальну спільність.

Ключові слова: лінгвістичний статус, мовний простір, білінгвальна країна, варіант мови, діалект мови.

Постановка проблеми. Лінгвістичний статус англійської мови, яка функціонує на території Ірландії, є досить суперечливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо те, що англійська мова, перенесена на нову територію і відірвана від мови метрополії, набуває різних змін. Спочатку виникають нові риси і закріплюються в сучасному мовленні, потім під впливом мови народу, що населяє певну територію, найперше змінюється вимова у цілому.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення історико-лінгвістичного статусу англійської мови в Ірландії.

Виклад основного матеріалу. На території сучасної Ірландії вживають дві мови: ірландську та англійську. Кожна з них функціонує в більшій чи меншій мірі. У цій статті зосереджено увагу на дослідженні англійської мови Ірландії та на визначенні її лінгвістичного статусу.

Варто зауважити, що Ірландія білінгвальна країна. Тобто там користуються двома мовами: англійською та гельською. Гельська мова є мовою корінного населення острова, якою користувалися ірландці до XII ст. Щодо англійської мови, то загалом у світі вона є рідною мовою приблизно для 375-400 мільйонів людей. Серед них і населення Ірландії. Британський діалектолог П. Траджил поділяє різновиди англійської мови на дві групи:

Мови, що походять від власне англійської мови (EnE);

Мови, що походять від американського варіанту англійської мови (AmE).

До першої групи він відносить *British English, Irish English, Australian English, New Zealand English.* До другої групи входять: *American English, Canadian English.* До окремої групи П. Траджил відносить такі різновиди англійської мови: *Indian English, South African English, Hong Kong English, Singaporean English.* [6, с. 102]. Наприклад, чи доцільно розглядати англійську мову Ірландії (IrE) разом з англійською мовою Австралії (AuE)? Для того, аби уникнути протиріч, необхідно з'ясувати лінгвістичний статус англійської мови в Ірландії. Для визначення лінгвістичного статусу англійської мови, якою користуються в Ірландії, потрібно з'ясувати чи є ця мова варіантом, чи вона – діалект англійської мови. Необхідність цього виникає тому, що в англійській лінгвістиці не існує терміна «варіант мови», існує термін – «dialect», яким користуються при класифікації мов. У англійському мовознавстві, на відміну від українського, ці два терміни не розрізняються, оскільки «dialect» має значення «варіант мови». Саме тому й виникає плутанина. Звернувшись безпосередньо до мови, якою користуються на території Ірландії, варто зазначити, що вітчизняні лінгвісти (Чередниченко, Степанов, Семенець) [4], а також деякі представники західноєвропейської школи (Зиндер, Траджил) [6] відносять її до варіантів англійської мови. Я ставлю під сумнів доцільність цього твердження і вважаю, що ця мова є ірландським діалектом англійської мови. По-перше, їй притаманні такі риси діалекту: територіальна замкненість, обмежена сфера вживання, відсутність літературної норми та автономності. По-друге, вона не є відшліфованим мовним утворенням. Вживання особливостей цієї мови не є нормативним, так як, наприклад, нормативним стало написання слова «color» в американському варіанті англійської мови, тоді коли вихідним Британським варіантом є «colour».

Визначаючи лінгвістичний статус англійської мови в Ірландії, варто звернути увагу на те, як його визначають пересічні жителі Ірландії (після пояснення відмінності діалекту від варіанту мови): з двадцяти респондентів лише четверо, вагаючись, називають цю мову варіантом, всі інші (шістнадцять) переконані, що вона є діалектом англійської мови. Можливо, цьому сприяє соціально-політична ситуація в сучасній Ірландії. Як відомо, англійська мова не є рідною для Ірландії, і в останні роки уряд Ірландії доклав неймовірних зусиль, щоб повернути в обіг мову предків. Так, наприклад, на навчання гельської мови і її популяризацію виділяли 650 мільйонів доларів у рік, але все це відчутних результатів не дало. Тепер же офіційний Дублін вдався до екстрених заходів: усі державні службовці зобов'язані використовувати гельську в діловодстві, а назви 2300 населених пунктів і районів країни повинні позбутися своїх англійських – дуже часто зовсім невідповідних та непідходящих – назв.

Вже сам факт намагання зменшити вплив та поширення англійської мови свідчить про те, що вона, в тому варіанті, в якому функціонує на цій території, не задовольняє всіх потреб населення, тобто не досягає рівня літературної мови. За умови, що уряд Ірландії не відмовиться від ідеї відродження національної ірландської мови, можна передбачити зменшення використання англійської мови ірландцями. Тобто з часом ми зможемо з певністю пересвідчитись в тому, що в цьому випадку англійська мова, яка функціонує в Ірландії, є саме діалектом. Той факт, що становлення фонетичної та граматичної систем ірландської англійської мови проходило у XVII ст. (тоді коли і становлення більшості норм англійської літературної мови) і майже не зазнало змін до сьогодні, також є підтвердженням того, що ірландська англійська не є варіантом.

Існує декілька назв цієї мови: хіберно – англійська мова, ірландська – англійська мова, рідше англо-ірландська мова.

Для з'ясування та розгляду особливостей ірландського діалекту англійської мови варто зробити короткий екскурс у історію цієї мови. З часу англо-норманського вторгнення в XII ст. англійці та

© Павлів У.С., 2015

валлійці осіли в Ірландії, здебільшого в східній частині. Їх кількість значно зросла в часи правління Єлизавети, три чи чотири століття тому, коли вони поширились по всій країні. У процесі асиміляції переселенці вивчали мову корінного населення, яке, зі свого боку, вивчало їхню мову, що спричинило часткове змішування двох мов. Отже, корінні ірландці запозичили англійську мову часів Єлизавети – мову Шекспіра, особливості якої можна знайти і в сучасній англійській мові. Це пояснюється тим, що англійці досить консервативна нація. Ця риса передалась й ірландцям, які намагаються зберегти особливості староанглійської мови.

У часи правління Якова I, три століття тому, нова хвиля переселенців заполонила Ірландію. Це переважно були шотландці, вони осіли на території сучасного графства Ольстер. Звичайно, вони принесли свою мову. Результати впливу цієї мови найпомітніші саме на цій території, тоді як вплив традиційної англійської мови поширений на території всієї країни.

Період освоєння англійцями Ірландії збігається з періодом колонізації ними Карибських островів. Це може частково пояснити, чому західноіндійські діалекти мають багато спільного з мовою Ірландії.

Ірландська (гельська) мова впливала на ірландську англійську багатьма способами, але й англійська мова здійснила нищівний удар по усій культурі Ірландії: з 3,9 млн. населення країни тільки 55 тис. ірландців (менше ніж 1,5%) постійно використовують рідну мову – гельську (мова, що належить до кельтської групи індоєвропейських мов, нею розмовляють нащадки кельтів – ірландці та шотландці), і тільки 40% жителів «зеленого острова» вільно розмовляють рідною мовою. Варто зазначити, що ірландський діалект має свою внутрішню структуру, тобто в його складі виділяються чисельні говори. Розглянувши карту адміністративного поділу Ірландії, можна стверджувати, що він не збігається з ареалами поширення говорів ірландського діалекту. Британський діалектолог А. Елліс, укладаючи схему діалектного поділу Ірландії, виділив три основних говори: ольстерський, вексфордський та дублінський говори.

Варто зазначити, що в Ірландії склалася особлива мовна ситуація, за умов якої мова сільського населення суттєво відрізняється від мови міських жителів. Саме тому окрім говору столиці виділяють говір другого за величиною міста Ірландії – Корка.

Мова, якою користуються в столиці Ірландії (Дублін), суттєво відрізняється від мови, якою розмовляють в інших районах Ірландії.

Причиною цього може бути особливо сильний британський вплив або природа міста-мегаполіса. Для цього говору характерне збереження дифтонгів, інтонація рівніша, ніж в ірландському діалекті та інші особливості. Також окремо виділяється говір міста Корка. Його ще називають «співуча мова», тому що інтонація мовців під час мовлення з високої поступово переходить до низької. Вікінги, англійці часів Єлизавети, та нормани мали величезний вплив на цій території, що й до цього часу відображено в мові. Мова жителів Корка відрізняється навіть залежно від того, на якому березі річки Лі вони живуть. Характерні особливості цього діалекту: вживання слова *like* в кінці речення: «I don't know him at all»; звертання до жінок та чоловіків: «boy» та «girl»; «c'mere Boy» [bai]; зміна деяких звуків: /e/ звучить як [i] («well» вимовляється як «will»).

Однак, метою цієї статті не є дослідити особливості окремих говорів ірландської англійської. В полі зору – визначення історико-лінгвістичного її статусу. Щодо останнього, то має право на існування версія про те, що особливий діалект англійської, який функціонує в Ірландії, утворився своєрідним поєднанням англійської та шотландської мов, які й були принесені на острів під час англо-шотландського освоєння цих територій в XVI–XVII ст. Сильний вплив на це специфічне білінгвальне поєднання здійснила корінна ірландська мова (гельська).

Висновки і пропозиції. Отже, визначення англійської мови Ірландії як діалекту базується не лише на історичних дослідженнях, а й на тому, що, як і кожному діалекту, йому притаманні такі риси: обмежена сфера вживання, територіальна замкненість, відсутність літературної норми та автономності, він не є поліфункціональним, відшліфованим мовним утворенням.

Також слід зазначити те, що становлення фонетичної та граматичної систем ірландської англійської мови відбулося в XVII–XVIII ст., і вона майже не зазнала змін до теперішнього часу. Цей факт і є підтвердженням того, що ірландська англійська не є варіантом. Варто відзначити, що зараз не існує так званої «коректної» ірландської мови, якої б навчали в школах, але більшість ірландців бажають використовувати хоча б деяку частину слів з ірландського вокабуляра та елементи граматичної системи власне ірландської мови.

Отже, діалект є особливою формою існування мови, яка використовується як засіб спілкування людьми, які мають територіальну і соціальну спільність. На відміну від літературної мови, він територіально обмежений і малофункціональний, а також вирізняється певними соціоісторичними та лінгвістичними функціями. Головним чином діалект функціонує в усній формі, хоча іноді може мати і писемну форму.

Список літератури:

1. Гак В.Г. Язык как форма самовыражения народа / В.Г. Гак // Язык как средство трансляции культуры. – М.: Наука. – 2000. – С. 54-56.
2. Жлуктенко Ю.А. Языковые ситуации и взаимодействие языков.- К.:Наукова думка. – 1989. – 170 с.
3. Солнцев В.М. Вариативность как общее свойство языковой системы / В.М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1984. – № 2. – С. 31-42.
4. Степанов Ю.С. Основи общего языкознания. – М.,: Просвещение. – 1975. – 271 с.
5. http://www.en.wikipedia.org/wiki/Dialects_in_English/
6. Harris J. English in Ireland // Language in British Isles / Ed. Trudgill P. – Cambridge. – 1984. – 240 p.
7. Quirk R. The use of English. London. – 1962. – 285 p.
8. Tymoczko M. Translation in a Post – colonial context: Early Irish Literature in English Translation. – Manchester: St. Jerome Publ. – 1999. – P. 12-36.

Павлив У.С.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

К ВОПРОСУ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО СТАТУСА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ИРЛАНДИИ

Аннотация
Отражен вопрос лингвистического статуса английского языка в Ирландии. Рассматривается ирландская английская в разных ее аспектах. Четко обьясняются значение терминов «вариант» и «диалект». В частности, проходится то, что ирландская английская является не вариантом, а диалектом английского языка. Подтверждается то, что ирландская английская является особенной формой существования языка, который используется в качестве средства общения людьми, которые имеют территориальную и социальную общность.
Ключевые слова: лингвистический статус, языковое пространство, билингвальная страна, вариант языка, диалект языка.

Pavliv U.S.
Lviv National University named after Ivan Franko

TO THE QUESTION OF LINGUISTIC STATUS OF ENGLISH IN IRELAND

Summary
The question of linguistic status of English is reflected in the article. The Irish English is examined in different aspects. The value of terms «variant» and «dialect» are clearly explained. In particular, there is that the Irish English is not a variant, but a dialect of English. The Irish English is the special form of existence of the language, and it is used as means of intercourse people who have territorial social community.
Keywords: linguistic status, linguistic space, bilingual country, variant of language, dialect of language.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 343.13

СТАТТЯ 233 КПК УКРАЇНИ: ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Гловюк І.В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті проаналізовано зміст ст. 233 КПК України – проникнення до житла чи іншого володіння особи, виявлено проблеми її практичної реалізації. Співвіднесено нормативну регламентацію проникнення до житла чи іншого володіння особи із проведення у житлі чи іншому володінні особи огляду та обшуку. Зроблено висновок про колізійність положень ст.ст. 233, 234, 237 КПК. Обґрунтовано, що ст. 233 у існуючому вигляді доцільно вилучити з Глави 20 КПК, оскільки вона має більш загальний характер. Запропоновано нову редакцію ч. 2 ст. 237 КПК, ст. 13 КПК.
Ключові слова: проникнення до житла чи іншого володіння особи, огляд, обшук, згода володільця житла чи іншого володіння особи, ухвала слідчого судді.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Однією із засад кримінального провадження є засада недоторканності житла чи іншого володіння особи. Разом з тим, Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. (далі – КПК) передбачає ряд норм-правил поведінки, які обмежують дію цієї засади. Так, ст. 233 КПК регламентує, що ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті. Аналіз правозастосовчої практики показує неоднакове застосування норм ст. 233 КПК на практиці, зокрема, у частині можливості його здійснення до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, оцінки невідкладності випадків проникнення до житла та іншого володіння особи, юридичного значення згоди на проникнення його володільця, співвідношення із оглядом та обшуком у житлі та іншому володінні особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням проникнення до житла та іншого володіння особи присвячені наукові дослідження таких вчених, як Ю.П. Аленін, О.В. Білоус, В.І. Галаган, О.І. Галаган, А.В. Захарко, Т.Г. Ільєва, О.В. Каплїна, В.А. Колесник, О.Б. Комарницька, Л.М. Лобойко, Т.В. Лукашкіна, В. Прядко, О.Ю. Татаров, Г.В. Титаренко, Л.Д. Удалова, О.Г. Яновська та ін., однак наведені вище питання остаточного вирішення у доктрині не отримали.

Метою статті є аналіз змісту та стану застосування ст. 233 КПК у правозастосовчій діяльності і формулювання пропозицій щодо внесення змін та доповнень до КПК на основі виявлених проблем у її застосуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 233 КПК України розміщена у Главі 20 КПК – «Слідчі (розшукові) дії», що не могло не викликати питання щодо правової природи цієї процесуальної дії. Аналіз її змісту та співвідношення його із положеннями ст.ст. 13, 234, 237, 240 КПК дозволяє погодитись із думками науковців, які заперечують слідчий (розшуковий) характер проникнення до житла та іншого володіння особи, вказують на родовий характер цього поняття стосовно огляду, обшуку, інших слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій [1, с. 590; 2, с. 116; 3, с. 53; 4, с. 453; 5, с. 267]. Так, як зазначає А.В. Захарко, проникнення до житла чи іншого володіння особи не слід відносити до слідчих дій, бо воно саме по собі не надає можливості слідчому отримати докази або перевірити вже отримані докази в кримінальному провадженні [6, с. 154]. О.В. Білоус уточнює, що під час кримінального провадження з проникненням до житла чи іншого володіння особи здійснюються чи можуть здійснюватися: затримання особи, тимчасовий доступ до речей та документів, арешт майна, контроль за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, обшук, огляд, слідчий експеримент, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння [5, с. 268].

Відповідно, аналіз практики застосування цієї статті слід здійснювати саме на основі такого визначення правової природи цієї процесуальної дії.

Загальна норма щодо проникнення до житла та іншого володіння особи (ч. 1 ст. 233 КПК) передбачає можливість проникнення до житла та іншого володіння особи з будь-якою метою за добровільною згодою особи, яка ними володіє. Така згода особливо актуальна у випадках, коли ця особа сама викликала слідчо-оперативну групу, наприклад, у зв'язку із учиненням злочину у житлі чи іншому володінні цієї особи або виявленні там його наслідків [7, с. 16].

Відмітимо при цьому, що наявність згоди є альтернативою добровільній згоді особи, що випливає із контексту положень ч. 1 ст. 233 – «ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді» та ч. 3 ст. 233 – «Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках,», що свідчать про те, що ухвала слідчого судді необхідна за відсутності згоди, а також після проникнення у невідкладних випадках.

У практичній діяльності є приклади такого застосування положень ст. 233, коли слідчий звертається із клопотанням про огляд житла та іншого володіння особи, який вже був проведений за добровільною згодою володільця [8; 9], що є зайвим з урахуванням положень ст. 233 КПК. Однак слід навести приклади правильного вирішення вищенаведеної ситуації. Так, в ухвалі слідчого судді було зазначено, що «По питанню легалізації вже проведеного 03.01.2014 року працівниками міліції з дозволу власника огляду приміщення господарського сараю..., то приходжу до висновку, що дана дія легалізацією слідчим суддею не підлягає, згідно ч. 3 ст. 233 КПК України, це може бути застосовано у разі проникнення до житла чи іншого володіння особи слідчого, прокурора у невідкладних випадках пов'язаних із врятуванням життя людей та майна, чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину» [10], що по-

© Гловюк І.В., 2015

вністю відповідає сутності норм ч.ч. 1 та 3 ст. 233 КПК України.

Тому у літературі стверджується, що в ст. 233 КПК містяться загальні правила проникнення до житла на підставі ухвали слідчого судді або за добровільною згодою особи, яка ним володіє, отже за умови такої згоди в житлі можливе проведення не тільки огляду, слідчого експерименту, але й обшуку [2, с. 116]. Водночас звертається увага і на те, що навіть у випадках, коли особа заявила про вчинене відносно неї кримінальне правопорушення і не заперечує щодо проведення в її житлі чи іншому володінні, яке є місцем події, огляду, слідчий мусить витрачати час і засоби на оформлення необхідних документів і одержання дозволу слідчого судді. Це призводить до затягування дорогоцінного часу, а відповідно і втрати можливості ефективної фіксації слідів події, з'ясування її обставин «за гарячими слідами» [11, с. 11].

Як уявляється, така суперечливість у доктрині та на практиці викликана невдалою нормативною регламентацією провадження деяких процесуальних дій у житлі та іншому володінні особи. Так, положення ч. 1 ст. 233 КПК та ч. 2 ст. 234, ч. 2 ст. 237 КПК суперечать одна одній. Враховуючи, що норми ч. 2 ст. 234, ч. 2 ст. 237 КПК є спеціальними щодо ч. 1 ст. 233 КПК, вони мають пріоритет у вирішенні цієї колізії. Відповідно, складно беззаперечно визнати законність проведення огляду, обшуку за добровільної згоди особи, яка ними володіє, за наявної нормативної регламентації, хоча щодо проникнення таких заперечень немає.

Судова практика з цього питання є суперечливою. З одного боку, суди визнають можливість проникнення до житла та іншого володіння особи за наявності добровільної згоди особи, яка ним володіє, однак неможливість проведення при цьому пошукових дій. Так, в Ухвалі Балаклійського районного суду Харківської області від 16.12.2013 р. указано: «відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК України, проникнення до житла чи іншого володіння особи може бути здійснено за добровільної згоди особи, яка ним володіє. Однак усі пошукові дії у цих приміщеннях можуть здійснюватися лише за правилами проведення обшуку і на визначених для нього правових підставах» [12]. В Ухвалі Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 25.02.2014 р. зазначається: «Відповідно до ч. 2 ст. 237 КПК України, огляд житла особи чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи, тому посилання прокурора на ч. 1 ст. 233 КПК України, суд не може взяти до уваги, так як дана норма регламентує, не порядок огляду, а знаходження особи в помешканні чи іншому володінню за згодою володільця» [13]. З іншого боку, проведення огляду місця події з дозволу близької родички загиблої визнається законним. Так, в Ухвалі Апеляційного суду Дніпропетровської області від 26.11.2013 р. відмічається, що «огляд місця події проведено з дотриманням положень ст. 233 КПК України 2012 року за згодою близької родички загиблої, а саме матері загиблої (т. 1 а.с. 10), яка не заперечувала проти проведення огляду АДРЕСА_1, яка належить її дочці ОСОБА_9, а тому вважати вказаний доказ недопустимим, як про це вказано в апеляційній скарзі захисника ОСОБА_5 на думку колегії суддів підстав немає» [14]. Крім того, у зв'язку із невстановленням факту приналежності гаражу та квартири в ході досудового слідства, було визнано недопустимим доказом протокол огляду гаражу (проведеного, з дозволу ОСОБА_5, як огляд місця події від 03.06.2013 року), розташованого біля будинку АДРЕСА_2) [15].

Як уявляється, таке суперечливе тлумачення положень ст. 233 КПК у співвідношенні зі ст.ст. 234, 237 КПК пов'язано як їх явно колізійним характером, так і недоліками положень ст. 233 КПК, яка, наприклад, не дає відповіді на питання, чи можливо провести огляд місця події у житлі якщо проникнення відбулося з підстав, зазначених у ч. 3 ст. 233 [16, с. 180]; яким чином слід оформити добровільну згоду особи, що володіє житлом, на проникнення до житла чи іншого володіння, у тому числі і за наявності суперечливих волевиявлень декількох володільців [2, с. 116] та ін. У зв'язку з цим у літературі пропонується на законодавчому рівні узгодити положення статей 233, 234, 237 КПК України з приводу можливості проведення обшуку, огляду, в тому числі огляду місця події у житлі чи іншому володінні особи, у випадку проникнення до нього без ухвали слідчого судді, з підстав, зазначених у ч. 3 ст. 233; доповнити КПК України нормами, які б чітко визначали, які слідчі (розшукові) дії можливо провести у житлі чи іншому володінні особи, без ухвали слідчого судді, за умови добровільної згоди особи, яка ним володіє [16, с. 181].

На нашу думку, ці проблеми слід вирішити таким чином. Враховуючи, що КПК встановлює спеціальну нормативну регламентацію кожної слідчої (розшукової) дії, що проводиться у житлі та іншому володінні особи, сенсу у наявності ст. 233, яка як би встановлює загальні правила (при цьому не вирішуючи ряд питань), однак які у силу правил вирішення колізій, застосовані бути не можуть, але, водночас, викликають різнобій у правозастосовчій практиці, немає. Тому слід вдосконалювати спеціальні норми, зокрема, щодо проведення огляду, з урахуванням невідкладності випадків огляду та згоди володільців.

Л.Д. Удалова при вирішенні цих проблемних питань пропонує повернутись до конструкції, сформульованої у ч. 6 ст. 190 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, зокрема – можливості проведення огляду місця події в житлі чи іншому володінні за письмовою згодою такої особи [11, с. 11]. Т.Г. Ільєва доводить необхідність доповнення ст. 237 КПК України нормою такого змісту: «Для проведення в невідкладних випадках огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи, який здійснюється за її заявою або повідомленням про вчинене щодо неї кримінальне правопорушення, а так само в разі відсутності цієї особи або неможливості отримати від неї згоду на проведення невідкладного огляду місця події, рішення слідчого судді не вимагається» [17, с. 10]. Нагадаємо, що ч.ч. 4, 5 ст. 190 КПК 1960 р. передбачали, що у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також за письмовою згодою володільця огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді. Для проведення у невідкладних випадках огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи, який здійснюється за її заявою або повідомленням про вчинений щодо неї злочин, а так само у разі відсутності цієї особи або неможливості отримати від неї згоду на проведення невідкладного огляду місця події, рішення суду не потребується.

Вважаємо, що і нормативна регламентація за ч. 4, 5 ст. 190 КПК 1960 р., і сучасні доктринальні пропозиції є надто загальними і чітко не встановлюють пропоновану юридичну підставу такого огляду. У ст. 237 КПК слід чітко вказати на юридичні підстави проведення невідкладного огляду місця події у житлі чи іншому володінні особи, адже прийняття цього рішення може бути пов'язане із істотним обмеженням права людини на недоторканість житла.

Відповідно, пропонуємо ч. 2 ст. 237 КПК викласти у такій редакції:

«2. Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи, за винятком випадків, передбачених частиною другою цієї статті.

Огляд місця події у житлі чи іншому володінні особи у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також за письмової згоди хоча б однієї особи, яка ним володіє, а так само у разі відсутності цієї особи або неможливості отримати від неї згоду на проведення невідкладного огляду місця події, проводиться за постановою слідчого або прокурора.

У випадку, якщо огляд проведено без письмової згоди хоча б однієї особи, яка ним володіє, прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний не пізніше 24 годин після проведення таких дій звернутися з клопотанням про проведення огляду до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами статті 234 цього Кодексу, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для огляду житла чи іншого володіння особи у невідкладному порядку. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про огляд або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про огляд, встановлені внаслідок такого огляду докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому статтею 255 цього Кодексу».

Висновки з даного дослідження. Статтю 233 КПК у існуючому формулюванні доцільно вилучити з Глави 20 КПК. У зв'язку з цим пропонуємо переформулювати редакцію ч. 1 ст. 233 та перенести її до ст. 13 КПК, виклавши у такій редакції: «Ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якої метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, проникнення до житла чи іншого володіння особи з метою врятування життя людей та майна, затримання осіб за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, може бути здійснено без згоди особи, яка ними володіє, та ухвали слідчого судді». Ч. 2 ст. 233 КПК, яка надає визначення поняття житла особи, іншого володінні особи, пропонуємо перемістити до статті 3 КПК. Порядок проведення огляду у житлі та іншому володінні особи (у тому числі і за згоди особи, яка ними володіє) слід уточнити у ст. 237 КПК (у запропонованій вище редакції).

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар: у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, П. В. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.
2. Лукашкіна Т. В. Проникнення до житла чи іншого володіння особи: деякі питання / Т. В. Лукашкіна // Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні: збірник матеріалів Інтернет-конференції (Київ, 28 листопада 2014 року). – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – С. 116-117.
3. Комарницкая О. Обеспечение законности при проникновении в жилище или другое владение лица без постановления следственного судьи и разрешения владельца для проведения обыска или осмотра / Комарницкая О., Яновская А., Прядко В. // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 7. – №3(24). – С. 50-55. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/737/739
4. Татаров О. Ю. Практичні та організаційні проблеми діяльності органів досудового розслідування за новим КПК України / О. Ю. Татаров // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – №4. – С. 445-457.
5. Білоус О. В. Законодавча регламентація проникнення до житла чи іншого володіння особи під час кримінального провадження / О. В. Білоус // Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 65. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – С. 264-271.
6. Захарко А. В. Регламентація проникнення до житла чи іншого володіння особи / А. В. Захарко // Європейські стандарти кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27 вересня 2013 року). Ред. кол.: О. О. Волобуєва, В. П. Горбачов, Д. С. Паламар. – Донецьк: ДЮІ МВС України, 2014. – С. 154-155.
7. Галаган В. І. Реалії і проблеми нового КПК України / Галаган В. І., Галаган О. І. // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 13-18.
8. Ухвала Шевченківського районного суду Харківської області від 10.01.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/36621324
9. Ухвала слідчого судді Томаківського районного суду Дніпропетровської області від 07.10.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33983059
10. Ухвала слідчого судді Зіньківського районного суду Полтавської області від 09.01.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/36574696
11. Удалова Л. Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства / Л. Удалова // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України (Київ, 26 квітня 2013 року): збірник матеріалів міжвузівської наукової конференції / Національна академія прокуратури України. – К.: Алерта, 2013. – С. 8-12.
12. Ухвала Балаклійського районного суду Харківської області від 16.12.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/36074431
13. Ухвала Софіївського районного суду Дніпропетровської області від 25.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/37339595
14. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 26.11.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/35990813

15. Ухвала Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 18.12.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/38775488
16. Осауленко О. М. Проведення слідчих дій у житлі чи іншому володінні особи без ухвали слідчого судді / О. М. Осауленко // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали Міжнародного круглого столу. Одеса. 30 травня 2014 р. / Відп. за вип.: проф. В. В. Тіщенко, доц. О. П. Ващук. – Одеса: Юридична література, 2014. – С. 179-181.
17. Ільєва Т. Г. Функція судового контролю у кримінальному процесі: автореферат... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Т. Г. Ільєва. – К. : Нац. ак. внутрішніх справ, 2014. – 20 с.

Гловюк И.В.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

СТАТЬЯ 233 УПК УКРАИНЫ: ВОПРОСЫ ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация
В статье проанализировано содержание ст. 233 УПК Украины – проникновение в жилище или другое владение лица, выявлены проблемы ее практической реализации. Соотнесена нормативная регламентация проникновения в жилище или иное владение лица с проведением в жилище или ином владении лица осмотра и обыска. Сделан вывод о коллизионности положений ст.ст. 233, 234, 237 УПК. Обосновано, что ст. 233 в существующем виде целесообразно исключить из главы 20 УПК, поскольку она имеет более общий характер. Предложена новая редакция ч. 2 ст. 237 УПК, ст. 13 УПК.
Ключевые слова: проникновение в жилище или другое владение лица, осмотр, обыск, согласие владельца жилища или иного владения лица, определение следственного судьи.

Gloviuk I.V.
National University «Odessa Law Academy»

ARTICLE 233 OF THE CPC OF UKRAINE: THE PRACTICAL IMPLEMENTATION

Summary
The article analyzes the content of the article 233 of the CPC of Ukraine – entering home or any other possession of a person. Problems of its implementation are identified. The normative regulation of entering home or any other possession of a person and the normative regulation of search of the home or other possession of a person and inspection are compared. The conclusion is drawn about the collision of the articles 233, 234, 237 of the CPC of Ukraine. The advisability of exclusion from Chapter 20 of the CPC of Ukraine the article 233 in its present form is substantiated, because it has a more general character. New editions of the part 2 of the article 233 and of the article 13 of the CPC of Ukraine are proposed.
Keywords: entering home or any other possession of a person; inspection; search; consent of the owner of home or any other possession of a person; ruling of investigating judge.

УДК 355.357(477)

ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ АДМІНІСТРУВАННЯ МИРОТВОРЧИХ ОПЕРАЦІЙ У ДІЯЛЬНІСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Гущин О.О.
Військовий інститут
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Проаналізовано зміст сучасних операцій з підтримання миру та безпеки. Вивчено нормативно-правову базу світової миротворчості. Досліджено процес управління миротворчими контингентами у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Вивчено закордонний досвід адміністрування безпекових операцій. Висвітлено проблеми адміністративного керівництва миротворчою діяльністю Збройних Сил України.

Ключові слова: міжнародні миротворчі операції, миротворчий контингент, міжнародні операції з підтримання миру і безпеки, системи управління миротворчими контингентами, стандартизація штабних процедур.

Постановка проблеми. Україна небезпідставно вважає участь у міжнародних миротворчих операціях важливою складовою своєї зовнішньої політики. Згідно з відповідними актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та відповідно до ст. 2 Закону України «Про Збройні Сили України» з 15 липня 1992 року наша держава бере участь в міжнародних миротворчих операціях (міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки [2]) шляхом надання національного миротворчого контингенту, миротворчого персоналу, а також матеріально-технічних ресурсів та послуг, які визначаються рішеннями про проведення таких операцій [1, 2, 3].

Сучасна миротворчість охоплює широке коло завдань: це превентивна дипломатія, гуманітарна допомога, переговори, підтримка миру, примус до миру, миробудівництво, добрі послуги, санкції та ін. Персонал місій включає не тільки військовослужбовців, але і цивільних фахівців, поліцію. Відповідно, на національному рівні у вирішенні завдань миротворчості беруть участь багато відомств, в першу чергу Міністерство закордонних справ України та Міністерство оборони України. Координація їх зусиль і загальне керівництво є складним питанням адміністрування миротворчої діяльності України.

Виходячи з цього актуальним на даному етапі стає вивчення передового закордонного досвіду адміністрування операцій з підтримання миру та безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В 2001 році на базі Головного науково-дослідного управління воєнної безпеки України та миротворчої діяльності Національного науково-дослідного Центру оборонних технологій і воєнної безпеки України під керівництвом д. політ. Перепелиці Г.М. було видано колективну монографію «Миротворча діяльність України в кооперації з НАТО та іншими структурами європейської безпеки», яка висвітлювала цілий ряд питань адміністрування миротворчої діяльності Збройних Сил України. Також питання оцінки оперативності функціонування системи управління національного миротворчого контингенту розглядав Кривошеєв В.В., методику оцінки стійкості системи управління національного миротворчого контингенту у міжнародній миротворчій операції аналізували Кривошеєв В.В. та Заболотний О.А., Зубов О.Я. вивчав особливості управління військами (силами) під час підготовки і ведення миротворчих операцій, Мішков О.М., Безбах В.С., Заболотний О.А., Заборовський М.С. вивчали організацію управління військами як наукову категорію теорії управління військами в сучасних умовах.

На теренах України відсутні роботи, присвячені вивченню досвіду адміністрування та стандартизації оперативних процедур при виконанні завдань миротворчим контингентом. Виходячи з цього **завданням нашої статті** є розгляд закордонного досвіду адміністрування операцій з підтримки миру та безпеки.

Виклад основного матеріалу. Питання миротворчої діяльності постійно перебувають в центрі уваги нормотворчого процесу в Україні. Основні з них були викладені у Законі України «Про основи національної безпеки України» [4], у Законі України «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» [5], Воєнній доктрині України [6], Стратегічного оборонного бюлетеня [7], Державної програми розвитку Збройних Сил України до 2017 року [8] та Стратегії міжнародної миротворчої діяльності України, схваленої рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 24 квітня 2009 року та уведеної в дію Указом Президента України від 5 червня 2009 року № 435/2009 [9]. Слід визнати такий підхід обґрунтованим враховуючі те, що за даними щорічного аналізу обсягів збройових угод Стокгольмського міжнародного інституту проблем світу (СІПРІ), всього в світовому масштабі за 2013 рік зброї, озброєння та військової техніки було продано на $ 1750 млрд. І хоча світові обсяги збройових угод в 2013 році зменшилися на 1.9% щодо показників 2012 року, сталося це лише за рахунок країн Заходу [10].

Показово також те, що доповідь СІПРІ також вказує на скорочення кількості міжнародних миротворчих операцій. У 2010 р. воно знизилося до найнижчої позначки за період з 2002 р. Так, наразі проводиться 52 операції, в яких бере участь 262 842 військовослужбовців, спостерігачів, цивільних поліцейських і цивільних службовців з різних країн світу. Разом з тим чисельність миротворців збільшилася на 20% порівняно з 2009 р. (219 278 чоловік в 54 операціях).

Що до України, то починаючи з 1992 року в миротворчих операціях по всьому світу прийняло участь 37 000 українських миротворців, 50 з яких загинуло. Тому, безперечно, миротворча діяльність є важливим напрямом програми реформування та розвитку Збройних Сил України.

В Стратегічному оборонному бюлетені від 29.12.2012 року наголошується, що «адміністративне керівництво Збройними силами України – це діяльність Міністерства оборони України щодо розроблення і виконання програм та планів реформування і розвитку Збройних сил України, їх ресурсного забезпечення, підготовки персоналу, модернізації та розроблення озброєння та військової техніки; формування оборонного замовлення, розвитку військової інфраструктури, формування і

© Гущин О.О., 2015

виконання Державного бюджету України в частині фінансування потреб Збройних сил України» [7].

Треба зазначити, що за часів незалежності України в діяльності Міноборони не спостерігалось системного підходу в оцінці військово-політичної обстановки в світі, прогнозуванні військових небезпек і загроз, в тому числі для України, що призводило до пасивного реагування нашої держави на події за типом «запит-дія». Прогнозування розвитку подій, збір необхідної інформації, планування та підготовка до проведення конкретних миротворчих акцій могли б істотно підвищити можливості України як активного гравця на міжнародній арені. Наразі не існує відпрацьованої схеми управління та прийняття рішень в галузі миротворчої діяльності. Порядок прийняття рішення про включення підрозділів Збройних Сил України до складу миротворчих сил ООН не дозволяє оперативно реагувати на звернення Генерального секретаря ООН. Ланцюжок «Постійне представництво України при ООН – Міністерство закордонних справ України – Верховна Рада України – Кабінет міністрів України – Міністерство оборони України» вимагає в кожному конкретному випадку довготривалого розгляду та затвердження рішення про направлення миротворців. Досвід передових держав показує, що рішення про відрядження нових контингентів до 300-500 військовослужбовців, про відправку техніки і оснащення могли б стати прерогативою рішень Президента або Кабінету Міністрів, які б базувалися на аналізі та рекомендаціях Ради національної безпеки і оборони України, при подальшому швидкому схваленні таких рішень Верховною Радою України.

Однак й після прийняття рішення на державному рівні проблеми українських миротворців не закінчуються. Зрозуміло, що для участі у всіх сферах миротворчої діяльності особовий склад контингенту повинен бути відповідно підготовлений. Так, якщо для виконання завдань роз'єднання ворогуючих сторін, операцій з примусу до миру, робіт з відновлення зруйнованих комунікацій соціальної інфраструктури можливе залучення вже існуючих підрозділів Збройних Сил України, то для вирішення таких завдань як сприяння гуманітарної допомоги, контроль за дотриманням прав людини, забезпечення розміщення біженців, спостереження за порядком проведення вільних виборів і так далі необхідні спеціально підготовлені і навчені цивільні і військові фахівці, а також поліцейські.

Слід зазначити, що Україна як значний контрибутор військ ООН виходить з того, що одним з найважливіших аспектів миротворчої діяльності є забезпечення необхідного рівня захисту та безпеки особового складу підрозділів. Україна була ініціатором Конвенції захисту миротворчого персоналу ООН, відкритої до підписання на 49-ї сесії Генасамблеї ООН. У грудні 1994 року Україна однією з перших підписала документ, а 06.07.1995 року Верховна Рада його ратифікувала [1].

Відсутність комплексного підходу до формування, навчання та професійної підготовки українських миротворців, невлаштованість побуту в період несення служби зумовили поширення таких негативних явищ як пияцтво, спекуляція майном, контрабанда. Так, під час передачі повноважень керівництва миротворчою операцією ООН в Боснії і Герцеговині Силам сприяння виконанню Дейтонської угоди командування миротворчих сил вимагало повністю змінити склад українського контингенту [13]. Це було ганебною сторінкою української миротворчості та вимагає від науковців та військового керівництва провести детальний аналіз таких проблем, як адміністрування миротворчої діяльності, її логістика, передовий досвід інших країн та ін.

Для управління миротворчими контингентами (МК) у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки (МОПМБ) створюється система управління, яка являє собою сукупність функціонально та ієрархічно пов'язаних пунктів управління миротворчого контингенту, органів управління та засобів управління [14; 15], які функціонують у єдиному інформаційному просторі багатонаціональних сил у міжнародній миротворчій операції. В системі управління реалізується процес управління, тому можна констатувати, що система управління миротворчого контингенту є організаційно-технічною основою процесу управління у такій операції [14; 16].

Аналіз сучасного стану системи управління миротворчими контингентами за результатами місій в Іраку, Сьєра-Леоне, Ліберії, навчань з миротворчої тематики «Щит миру», «Стрімкий тризуб», «Сі-Бриз» свідчать про наявність певних невідповідностей у функціонуванні системи управління, зокрема: низькі темпи переозброєння органів управління МК засобами управління призводить до неспроможності забезпечити потрібний рівень реалізації потенційних можливостей підпорядкованих військ (сил) у міжнародній миротворчій операції; система управління неспроможна вирішувати усі необхідні завдання управління спільно з системами управління провідних країн світу за рівнем, що забезпечує виконання миротворчих завдань з максимальною ефективністю у зв'язку з великими розбіжностями з провідними країнами світу, що приймають участь у миротворчих операціях, у підходах до обладнання пунктів управління та організації роботи на них. Це призводить до того, що рівень ефективності функціонування системи управління МК не забезпечує гарантованого виконання покладених на нього завдань у ММО. Саме тому керівництво Збройних Сил України наголошує на необхідності забезпечення відповідності функціонування системи управління миротворчими контингентами стандартам НАТО та підвищенні ефективності як самого управління, так і застосування миротворчих підрозділів.

Досвід планування миротворчих операцій НАТО [17; 18; 20] свідчить про те, що воно проводиться групою загального планування ще до початку операції. Перед цією групою стоїть задача сприяння процесу планування за допомогою внесення рекомендацій по його поліпшенню, які направлені на підвищення ефективності і забезпечення своєчасності цього процесу. Таке сприяння може здійснюватися через проведення стандартизації за допомогою вироблення відповідної доктрини та складання письмового керівництва або шляхом надання рекомендацій щодо процедурних або кадрових змін в рамках відділу планування.

Як свідчить практика проведення миротворчих операцій та результати навчань [21], які проводяться із слухачами військової академії, уточнення завдання у МОПМБ призвело до збільшення на 30-40% часу, що був витрачений на забезпечення прийняття рішення органами управління МК. По суті їм прийшлося виробляти практично нове рішення, а загальні витрати часу зросли на 40-50% від встановлених термінів, що призвело до значного зниження оперативності функціонування системи управління МК [22].

Отже обсяг завдань управління буде обумовлюватись характером отриманого завдання МК у МОПМБ і умовами його виконання.

Все це, в свою чергу, підвищує вимоги щодо рівня оперативності, стійкості та безперервності функ-

ціонування системи управління у МОПМБ і ставить низку завдань щодо пошуку доцільних методів роботи органів управління, обґрунтування раціональної структури системи управління МК, яка б забезпечувала їх вирішення.

Зміни у розмаху миротворчих операцій, участь в них великої кількості різнорідних сил, швидкий перехід від одних форм дій до інших призвели до суттєвого зростання ролі управління, підвищенню його впливу на підготовку, ведення та результат операцій в цілому. Як наслідок елементи системи управління та процес передачі і обробки інформації стали першочерговими об'єктами ураження і радіоелектронного придушення конфліктуючих сторін.

На думку військових спеціалістів провідних країн світу об'єктами фізичного знищення або придушення в системах управління миротворчого контингенту у міжнародній миротворчий операції можуть бути стаціонарні та рухомі пункти управління, засоби зв'язку та автоматизації, сам процес передачі інформації, а також особовий склад, що бере участь в процесі управління [23; 24].

Під час аналізу впливу системи управління органу – фундатора МОПМБ на функціонування системи управління МК треба враховувати, що умовами, які забезпечують досягнення певного рівня сумісності в операціях багатонаціональних сил, є єдність військового керівництва, єдина мова управління, сумісність роботи технічних засобів управління, стандартизація штабних процедур для вирішення основних завдань управління і процесу обміну інформацією. В свою чергу, єдність військового керівництва, єдина мова управління, сумісність роботи технічних засобів управління, стандартизація процесу обміну інформацією характеризуються можливістю системи управління МК забезпечити обмін, обробку інформації, що задовольняє спільному з системами управління інших держав вирішенню завдань багатонаціональних сил у МОПМБ; стандартизація штабних процедур характеризується можливістю системи управління забезпечити одночасність (синхронність) вирішення завдань управління.

Досвід проведення спільних навчань та виконання миротворчих заходів [17; 18; 19; 20] свідчить, що найбільш проблематичним для системи управління МК є співпраця з іншими системами управління коаліційних сил, однією зі сторін якої являється опанування механізму здійснення спільних штабних процедур посадовими особами національного контингенту.

Держави – члени Північноатлантичного Альянсу при проведенні спільних операцій дотримуються принципу стандартизації, мета якого полягає в досягненні практичної кооперації серед багатонаціональних сил за допомогою ефективного використання ресурсів і зниження розбіжностей в оперативному забезпеченні, логістиці, техніці і процедурних перешкод в операціях багатонаціональних сил.

Міністр оборони України вимагає [8], що на даному етапі розвитку Збройних Сил необхідно прагнути до синхронності вирішення основних завдань управління під час організації миротворчої операції, яке полягає у впровадженні в роботу органів управління МК основних етапів роботи за стандартами НАТО, яки мають назву – процес планування.

У МОПМБ бере участь велика кількість взаємодіючих різнорідних сил і засобів. Відповідно прийняття рішення у миротворчій операції є результатом напруженої роботи щодо його вироблення певної кількості посадових осіб миротворчого контингенту, кожна з яких в цьому процесі готує пропозиції в рамках сфери відповідальності, які доповідаються командиру для затвердження. Це, в свою чергу, також потребує наявності конкретної інформації, яку необхідно добувати, узагальнювати, систематизувати, аналізувати і передавати зацікавленим структурам.

Таким чином найважливішим завданням та постійним обов'язком штабу МК та інших органів управління є безперервний збір, аналіз, оцінка і облік одержаних даних обстановки, їх узагальнення і своєчасна доповідь командиру висновків і пропозицій.

Висновки. Миротворчі операції з підтримання миру та безпеки відрізняються раптовістю дій конфліктуючих сторін, динамічністю змін обстановки. Все це скорочує час для прийняття командиром МК рішення на миротворчу операцію, а також час на планування і постановку завдань.

Існуюча система управління МК вже не відповідає вимогам, що висуваються до неї у ММО щодо сумісності, оперативності роботи органів управління та стійкості функціонування. Найбільш кардинальним засобом у вирішенні цієї проблеми є уніфікація штабних процедур, стандартизація техніки та засобів зв'язку за зразками НАТО, розробка і створення системи автоматизованого управління МК. Ці заходи дозволять зв'язати разом такі вимоги до управління як сумісність, оперативність та стійкість, реалізувати їх через удосконалення системи управління на більш високому рівні, що відповідає характеру міжнародної миротворчої операцій. *Перспективними дослідженнями цього напрямку* ми вважаємо розгляд та розробку стандартних операційних процедур як частину успішного процесу прийняття рішень та виконання практичних дій як індивідуально миротворчим персоналом, так і військовослужбовцями миротворчих контингентів у складі підрозділів.

Список літератури:

1. Конвенция о безопасности персонала ООН и связанного с ней персонала / A/RES/49/59 от 09 декабря 1994 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/un_personnel_safety.shtml
2. Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав/ Закон України від 02 березня 2000 р. № 1518-III// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 19. – Ст. 144. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1518-14
3. Про участь України в міжнародних миротворчих операціях / Закон України від 23.04.1999 р. № 613 XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 22-23. – Ст. 202. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/613-14
4. Про основи національної безпеки України / Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15/card6#Public
5. Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки / Закон України від 23.04.1999 р. № 613-XIV// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 22. – Ст. 202. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/613-14
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» / Указ Президента України від 06.08.2012 р. № 390/2012 // Офіційний вісник України від

22.06.2012 р. – № 45. – Стор. 116. – Стаття 1750, код акту 62015/2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ 390/2012/card6#Public
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2012 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» / Указ Президента України № 771/2012 від 29.12.2012 // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 3. – Стор. 3. – Стаття 75. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/771/2012
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року «Про Концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року» / Указ Президента України від 29.12.2012 № 772/2012 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 9. – Стор. 18. – Стаття 326/ – Код акту 65697/2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/772/2012/card6#Public
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 квітня 2009 року «Про Стратегію міжнародної миротворчої діяльності України» / Указ Президента України від 15.06.2009 № 435/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 45. – Стор. 20. – Стаття 1504. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435/2009
10. Миру – мир! За год земляне потратили на оружие $1,75 триллионов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://argumentiru.com/society/2014/04/332052
11. Доклад Стокгольмского международного института исследований проблем мира за 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://iee.org.ua/ru/ prog_info/16250/
12. Письмо Секретарю Совета национальной безопасности В.П. Горбулину Министра иностранных дел Г. Удовенко № УТО/22-60 от 31.01.95 г.
13. Гречанинов А. Миротворческая деятельность Украины: есть потребность в новых подходах //Народная армия от 09.08.96 г.
14. Про удосконалення порядку відбору та проходження військової служби в миротворчих підрозділах, механізму подальшого використання у Збройних Силах України військовослужбовців, які брали участь у миротворчих місіях та їх соціальний захист / Наказ Міністра оборони України від 18.10.2005 № 630.
15. Концепція щодо організації міжнародного співробітництва у Збройних Силах України, затверджена Наказом міністра оборони України № 224 від 28.06 2001 р.
16. Про затвердження Інструкції про підготовку миротворчих контингентів і миротворчого персоналу Збройних Сил України для участі у міжнародних миротворчих операціях / Наказ Міністра оборони України від 25.10.2004 № 485.
17. Гуменюк В.В. Обґрунтування рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування системи управління армійського корпусу під час організації оборонної операції: Дис. канд. військ. наук: 20.01.01. – К.: НАОУ, 2002. – 195 с.
18. Заболотный О.А. Разработка рекомендаций по повышению боевой готовности войск ПВО при подготовке оборонительной операции начального периода войны: Дис...канд. воен. наук. – К.: ВА ПВО СВ, 1991. – 231 с.
19. Роговенко С.Б. Розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування системи управління АК під час підготовки оборонної операції початкового періоду війни: Дис...канд. воєн. наук. – К.: АЗСУ, 1997. – 195 с.
20. Польовий статут США № 101-5 «Організація роботи та структура штабів». – Вашингтон (округ Колумбія) – 31.05.1997 р.
21. Le nouveau PC de force // Objectif Dйfense. – 2002. – № 118. – P. 16-20.
22. Whitepaper: Interoperability. Interoperability Recommendations for Homeland Security, e-government and Business Continuity Issues // www.mapinfo.com/government. – interoperability_wp.pdf/ -©2003 MapInfo Corporation. 85048 4/03.
23. Allied joint doctrine – AJP 01 (B). – 2002. France, Collège Interarmées de Défense. – P. 96-143.
24. JOINT DOCTRINE FOR MULTINATIONAL OPERATIONS. – Joint Publication 3-16. – 5 April, 2000. – Joint Chiefs of Staffs, Washington, DC.

Гущин О.А.
Военный институт
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ВНЕДРЕНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА АДМИНИСТРИРОВАНИЯ МИРОТВОРЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ

Аннотация
Проанализировано содержание современных операций по поддержанию мира и безопасности. Изучена нормативно – правовая база мирового миротворчества. Исследован процесс управления миротворческими контингентами в международных операциях по поддержанию мира и безопасности. Изучен зарубежный опыт администрирования операций по поддержанию безопасности. Освещены проблемы административного руководства миротворческой деятельностью Вооруженных Сил Украины.
Ключевые слова: международные миротворческие операции, миротворческий контингент, международные операции по поддержанию мира и безопасности, системы управления миротворческими контингентами, стандартизация штабных процедур.

Guschyn O.A.
Military Institute,
National University of Kyiv named after Taras Shevchenko

INTRODUCTION OF FOREIGN EXPERIENCE IN ADMINISTRATION OF PEACEKEEPING OPERATIONS IN THE ACTIVITIES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Summary
The article analyzes the content of modern peacekeeping and security activity. The regulatory – legal framework of the global peacekeeping was studied. The process of management of peacekeeping contingents in international peacekeeping and security operations was investigated. The foreign experience of management of the security operations was studied. The problems of administrative management of the peacekeeping operation of the Armed Forces of Ukraine highlighted.
Keywords: international peacekeeping operations, peacekeeping forces, international peacekeeping and security, systems for peacekeeping contingents, staff procedures standardization.

УДК 343.8

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ ВИКОНАННІ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО, СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВАННЯ, РАНГУ, ЧИНУ АБО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО КЛАСУ

Єрьоменко І.В.
Прокуратура Ленінського району м. Запоріжжя

Зроблено ґрунтовний аналіз чинного законодавства. Окреслено коло існуючих у розглядуваній сфері проблем, запропоновані шляхи їх вирішення. Проаналізовано загальну нормативно-правову базу здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні покарань у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Визначені специфічні об'єкти нагляду, предмет, завдання, а також форми та методи їх реалізації. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства і прокурорського нагляду.
Ключові слова: покарання, призначення, виконання, прокурорський нагляд, методика перевірки.

Постановка проблеми. Із року в рік доля осіб, які засуджені до покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу збільшується.

Це вимагає від прокурорів забезпечення належного виконання даних видів покарань та підвищення їх ефективності.

Однак, в процесі застосування, перетворення покарання з правових норм на реальну дійсність, виявляються його особливості та внутрішні протиріччя. Поняття та зміст покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу не визначені. Не визначені вони й у постановах Пленуму Верховного Суду України. У теорії кримінального права про них висловлені суперечливі точки зору, у зв'язку із цим судова практика, прокурорський нагляд і практичне виконання даного виду покарання зазнає серйозних труднощів, які потребують дослідження та вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами забезпечення законності при реалізації кримінальних покарань, здійснення прокурорського нагляду у цій сфері приділено багато уваги в наукових працях вчених у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права: Ю.М. Антоняна, Л.В. Багрій-Шахматова, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, А.В. Брилліантова, І.М. Гальперіна, В.К. Грищука, Т.А. Денисової, В.К. Дуюнова, С.І. Зельдова, А.І. Зубкова, Г.О. Кригера, В. П. Махоткіна, Ю.Б. Мельникової, А.В. Міхліна, О.С. Міхліна, О.Р. Михайленка, Л.П. Оніки, І.Д. Перлова, В.І. Селіверстова, О.В. Старкова, В.В. Сташиса, А.Х. Степанюка, В.Я. Тація, В.М. Трубнікова, В.І. Тютюгіна, В.М. Утєвского, В.П. Філонова, А.І. Фролова, О.Г. Фролової, М.І. Хавронюка, В.М. Харченка, О.Л. Цветиновича, О.І. Шинальського, І.В. Шмарова, С.С. Яценка та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на постійне приділення уваги данному питанню з боку як науковців так і практиків, дуже мало спеціальних комлексних досліджень у цієї надзвичайно актуальній проблематиці.

Разом з тим, і практичне застосування покарань у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу пов'язано з численними проблемами.

Глибокого, всебічного, комплексного аналізу цих питань, на основі узагальнення практики кримінально-виконавчої діяльності та опрацювання широкого спектру теоретичного матеріалу в нових соціально-економічних умовах не проводилось.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є створення теоретичного обґрунтування поняття покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, юридичної природи прокурорського нагляду за додержанням законів при позбавленні спеціальних звань, визначити перешкоди для ефективного виконання цього виду покарання та шляхи їх подолання.

© Єрьоменко І.В., 2015

Виклад основного матеріалу. Метою прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу є сприяння законному виконанню вироку суду щодо позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; контроль, щоб визначені засоби впливу діяли за своїм призначенням; забезпечення координації та уніфікації практики різних органів, які виконують зазначене покарання.

Покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу передбачене ст. 54 КК України. Разом з цим, чинним КК України вперше сформульовано і загальне поняття покарання та визначено його мету.

Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Примус виступає засобом забезпечення дотримання норм кримінального права силою державної влади в межах закону і є ефективним засобом забезпечення виконання кожною особою конституційного обов’язку неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей. Незважаючи на великі потенційні можливості, примус є не головним, а крайнім засобом боротьби зі злочинністю. [1, с. 84].

Як вже, зазначалося, згідно з ч. 1 ст. 50 КК України, покарання полягає в передбаченому законом **обмеженні** прав і свобод засудженого. Однак виявляється розбіжність цих ознак, що характеризують зміст загального поняття покарання, змісту покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, тобто засуджена до цього покарання особа не обмежується в правах, а саме позбавляється відповідного звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Для усунення невідповідності ознак, що характеризують зміст загального поняття покарання, змісту досліджуваного покарання необхідно ч. 1 ст. 50 КК України доповнити вказівкою на те, що покарання полягає не лише в обмеженні, але й в позбавленні прав і свобод засудженого.

Отже, покарання передбачає **позбавлення** прав і свобод, тобто повне їх відчуження або **обмеження** прав і свобод, тобто встановлення умов застосування останніх, встановлення або звуження меж їх дії. Покарання завжди пов’язано з погіршенням загального статусу особи, навіть якщо вона не вважає покарання погіршенням свого статусу.

Кримінальне законодавство закріплює, що засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Отже, прокурору слід мати на увазі, що для застосування даного виду кримінального покарання необхідна наявність двох підстав: 1) наявність в особи військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; 2) визнання особи винною у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Військові звання присвоюються військовослужбовцям під час проходження ними служби у Збройних Силах, Державній прикордонній службі, Службі безпеки, Міністерстві з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та інших військових формуваннях, а також військовозобов'язаним (запасу).

Спеціальні звання присвоюються працівникам міліції, Внутрішніх військ МВС, Державної кримінально-виконавчої служби, Державної фіскальної служба України, і деяким іншим категоріям працівників.

Ранги встановлюються для державних службовців, службових осіб органів місцевого самоврядування і дипломатичних працівників.

Класні чини передбачені для працівників прокуратури.

Кваліфікаційні класи встановлюються для судових експертів, лікарів – судово-психіатричних експертів.

Перелік відповідних військових та спеціальних звань, рангів, чинів та кваліфікаційних класів, а також підстави та порядок їх присвоєння визначається відповідними нормативно-правовими актами.

Ранги, чини та кваліфікаційні класи є спеціальними званнями в широкому розумінню цього поняття. [2, с. 138].

Прокурору слід пам’ятати, що приписи ст. 54 КК України не поширюються на всі види звань, що носять кваліфікаційний характер, тобто такі, що підтверджують визнаний державою рівень професійної майстерності (наукові ступені та вчені звання, спортивні розряди, професіональні кваліфікаційні розряди). Тому цих звань суд не вправі позбавляти особу. На відміну від кримінального законодавства Російської федерації, чинний Кримінальний кодекс України не передбачає також можливості позбавлення засудженого почесного звання або державних нагород за вироком суду. Так в статті 48 КК Російської федерації (позбавлення спеціального військового чи почесного звання, класного чину та державних нагород) зазначено: «При засудженні за вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину з урахуванням особи винного суд може позбавити його спеціального, військового чи почесного звання, класного чину та державних нагород» [3].

Цей вид покарання застосовується виключно як додаткове покарання (ч.2ст.52КК України).

Зазначене покарання є безстроковим, оскільки час його застосування не обмежений законом і після погашення або зняття судимості особа не має права претендувати на відновлення його в тому званні, ранзі, чині або кваліфікаційному класі, яких вона позбавлена за вироком суду.

Покарання, передбачене ст. 54 КК України не застосовується до неповнолітніх.

Стаття 54 КК не ставить можливість призначення передбаченого в ній покарання в пряму залежність від характеру вчиненого особою злочину. Тому це покарання може бути призначено судом як тоді, коли вчинений особою злочин був пов'язаний із використанням прав та повноважень, якими володіє винний на підставі наявності відповідного статусу (звання, рангу, чину), так і тоді, коли такий зв'язок був відсутній [4, с. 195].

Оскільки жодна із санкцій норм Особливої частини КК України не передбачає позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, рішення про застосування цього виду покарання приймається безпосередньо судом, який при вирішенні питання про застосування такого покарання повинен врахувати конкретні обставини розглядуваної кримінальної справи, в тому числі тяжкість вчиненого злочину, особу винного та інші обставини і, відповідно до п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», зобов’язаний навести у вироку мотиви такого рішення. Таким

чином, покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу вправі застосовувати до особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин і тим самим зганьбила присвоєне їй звання.

Прокурору слід мати на увазі також, що рішення про позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу повинно бути викладено у резолютивній частині вироку.

Судова практика свідчить, що суди, застосовуючи таке покарання, враховують зокрема такі обставини: використання винним свого звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу для вчинення злочину або для одержання не передбачених законом пільг або переваг для себе чи для інших осіб; його ставлення до виконання службових обов'язків; наявність дисциплінарних стягнень; поведінку винного в колективі і в побуті.

Зміст цього виду покарання полягає в тому, що, з одного боку, воно чинить моральний вплив на засудженого, а з іншого – завдає засудженому певних матеріальних обмежень і втрат, оскільки позбавляє його тих пільг і переваг, якими він наділявся і користувався в установленому законом порядку у зв'язку з наявністю у нього відповідного звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Виходячи зі змісту ст. 54 КК України, суд може самостійно, за наявності відповідних підстав, позбавити особу будь-якого військового звання, в тому числі і звання вищого офіцерського складу, або будь-якого спеціального звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу, незалежно від того, ким вони були присвоєні. В цьому знаходить свій конкретний вираз принцип рівності всіх громадян перед законом, а також принцип незалежності судової влади [5, с. 135].

Статтею 29 КВК України покладено обов'язок на суд, який постановив вирок про позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, після набрання ним законної сили направити копію вироку органові чи посадовій особі, які присвоїли це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас. Щодо військовослужбовця запасу копія вироку надсилається до військового комісаріату за місцем його проживання.

Згідно ч. 4 ст. 29 орган або посадова особа протягом місяця з дня одержання копії вироку сповіщає суд, який постановив вирок, про його виконання.

З врахуванням вказаних вимог закону, прокурор повинен розпочинати перевірку із з'ясування в суді питань про кількість постановлених вироків, якими засуджено осіб до покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, що набрали чинності, скільки з них та з яких причин не направлено в органи чи посадовим особам, які присвоїли це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, для виконання у встановлений термін. При ознайомленні в зазначених органах та посадових осіб з документами особових справ засуджених слід також звертати увагу на законність та обґрунтованість вироків суду для можливого подальшого ініціювання питань про їх перегляд у касаційному або в іншому порядку.

Проводячи перевірку дотримання порядку звернення вироків до виконання, не слід упускати з поля зору виконання статті 535 КПК України, згідно з вимогами якої судове рішення, що набрало законної сили, якщо інше не передбачено цим Кодексом, звертається до виконання не пізніш як через три дні з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної чи касаційної інстанції або Верховного Суду України. Суд разом із своїм розпорядженням про виконання судового рішення надсилає його копію відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок виконати судове рішення. Органи, що виконують судове рішення, повідомляють суд, який постановив судове рішення, про його виконання.

Чинним законодавством не врегульовано питання щодо належності направлення судом копій вироків, якими осіб засуджено до позбавлення спеціальних звань у разі зміни компетенції органу відносно присвоєння таких звань та у випадку відсутності відповідної посадової особи. Тому було б слушно закріпити на законодавчому рівні наступне положення: «У разі зміни компетенції органу відносно присвоєння військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу копія вироку суду направляється тій посадовій особі, що присвоювала відповідне звання або чин, а у разі відсутності такої посадової особи – особі, що має право присвоювати подібні звання або чин в даний момент».

Таким чином, перевіряючи додержання законності при виконанні кримінального покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу передбачене, прокурору слід звертати увагу на своєчасність звернення судом вироків до виконання та наявність контролю за повнотою його виконання відповідними органами або посадовими особами у встановлений законом місячний термін.

Існуюча на сьогодні методика перевірок з досліджуваних питань потребує конкретизації та подальшого удосконалення, а нагляд – підвищення його ефективності.

Нагляд за додержанням законів при виконанні покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу має ряд суттєвих особливостей:

1. Так, кожному призначеному покаранню у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу кореспондується відповідний орган чи посадова особа, які забезпечують їх виконання. Нагляд за додержанням законів при виконанні даного виду покарання покладається на прокурорів, у залежності від підпорядкованості органу, що виконує це покарання.

2. Прокурорський нагляд є тією ланкою, яка пов'язує єдиним і нерозривним ланцюгом два однаково важливих етапи боротьби із злочинністю: призначення судовим вироком міри покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і її виконання.

3. Прокурорський нагляд має своїм завданням забезпечення виконання зазначеного покарання у точній відповідності з його метою та не допускати жодних відхилень від принципів кримінально-виконавчої політики при виконанні покарання.

Для успішного здійснення завдань нагляду прокурор повинен детально знати порядок виконання зазначеного покарання.

Так, після одержання копії вироку відповідні орган чи особа зобов'язані:

- внести у відповідні документи запис про позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ч. 2 ст. 29 КВК України);
- вжити заходів до позбавлення засудженого всіх прав, пільг та повноважень, пов'язаних із наявністю відповідного звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ч.2 ст. 29 КВК України);
- повідомити суд про виконання покарання на протязі одного місяця з дня отримання копії вироку (ч. 4 ст. 29 КВК України).

Поряд з цим, не є досконалою та викликає зауваження ч. 2 ст. 29 КВК України, яка містить наступне: «Після одержання копії вироку, яким засудженого позбавлено військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, орган чи посадова особа, які присвоювали це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, вносить до відповідних документів запис про позбавлення засудженого цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та вживає заходів до позбавлення його всіх прав і пільг, пов'язаних з цим званням, рангом, чином або кваліфікаційним класом». Більш логічною видається конструкція у такому вигляді: «Суд зобов'язує орган чи посадову особу, які присвоювали це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, внести до відповідних документів запис про позбавлення засудженого цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та вжити заходів до позбавлення його всіх прав і пільг, пов'язаних з цим званням, рангом, чином або кваліфікаційним класом», оскільки відповідно до вимог ч. 3 ст. 63 та ст. 124 Конституції України правосуддя в нашій державі здійснюється тільки судом, тому обмежити засуджених в правах і свободах вправі тільки суд. Така процедура передбачена ст. 173 КВК Польщі.

Таким чином, здійснюючи перевірку, прокурор в першу чергу повинен перевірити питання щодо додержання строків надходження вироку суду до органу (особи), своєчасності внесення до документів на засуджену особу відповідних записів, реального позбавлення засудженої особи військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та пільг, які надавались у зв'язку з ними, а також повідомлення суду, який постановив вирок, про його виконання.

Висновки та пропозиції. Законодавче закріплення пропозицій щодо внесення змін до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, запровадження методик прокурорських перевірок, запропонованих у цьому дослідженні, сприятиме підвищенню ефективності покарань у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та дозволить реалізувати всі переваги цих покарань, сприятиме більш повному забезпеченню додержання законності при їх виконанні.

Список літератури:

1. Егоров В. Проблемы эффективности уголовного принуждения в современных условиях / В. Егоров // Борьба с преступностью. – 2004. – № 4. – С. 83-85.
2. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. – Х.: ООО «Одиссей», 2007. – 138 с.
3. Уголовный кодекс РФ от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (УК РФ) (с изменениями и дополнениями) // http://www.interlaw.ru/law/docs/10008000-054.htm
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За аг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. – Х.: ТОВ «Одісей», 2004. – 195 с.
5. Кримінально-виконавче право України: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. проф. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2005. – 69 с.

Еременко И.В.
Прокуратура Ленинского района г. Запорожья

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ЗАКОНОВ ПРИ ИСПОЛНЕНИИ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ ВОИНСКОГО, СПЕЦИАЛЬНОГО ЗВАНИЯ, РАНГА, ЧИНА ИЛИ КВАЛИФИКАЦИОННОГО КЛАССА

Аннотация
Сделано подробный анализ действующего законодательства. Очерчен круг существующих в рассматриваемой сфере проблем, предложены пути их решения. Проанализирована общая нормативно-правовая база осуществления прокурорского надзора за соблюдением законов при исполнении наказаний в виде лишения воинского, специального звания, ранга, чина или квалификационного класса. Определены специфические объекты надзора, предмет, задачи, а также формы и методы их реализации. Сформулированы предложения по совершенствованию законодательства и прокурорского надзора.
Ключевые слова: наказание, назначение, исполнение, прокурорский надзор, методика проверки.

Yeromenko I.V.
Prosecutor's office of Lenin District, Zaporizhzhia

PROSECUTORIAL SUPERVISION OF THE OBSERVANCE OF LAWS IN THE EXECUTION OF PUNISHMENT IN THE FORM OF DEPRIVATION OF MILITARY OR SPECIAL TITLE, RANK, GRADE OR QUALIFICATION CLASS

Summary
Made a detailed analysis of the current legislation. Set the scope of the existing problems in this sphere, the ways of their solution. Analyzed the general legal framework implementation procuratorial supervision of compliance with the law in the enforcement of sentences of deprivation of military, special rank, rank, grade or qualification class. Identify specific objects of supervision, object, tasks, as well as forms and methods of their implementation. Proposals for improving the legislation and public prosecutor's supervision.
Keywords: punishment, purpose, performance, public prosecutor's supervision, inspection technique.

УДК 347.78.01

ВИЗНАННЯ ПРАВА ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ АВТОРА

Качуровський В.В.
Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України,
Шевченківський районний суд м. Києва

У статті розглядається визнання права як один із способів захисту особистих немайнових прав інтелектуальної власності. Проаналізовано специфіку застосування зазначеного способу захисту відносно немайнових благ автора. Розглянуто дії творця у випадку визнання права авторства відносно як оприлюдненого, так і не оприлюдненого твору. Розроблено рекомендації, які сприяють ефективному процесу доказування. Аргументовано вибір судової форми захисту, як найбільш доцільної у випадку визнання особистого немайнового права.
Ключові слова: спосіб захисту, визнання права, право авторства, оприлюднений твір, доказування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Захист є однією із найбільш вагомих та ефективних гарантій існування суб'єктивного цивільного права. В першу чергу це пов'язано і з тим, що не завжди суб'єктивні цивільні права здійснюються безперешкодно. Доволі часто саме на стадії здійснення суб'єктивних цивільних прав виникає ціла низка перепон, які заважають особі реалізувати належні їй правомочності на власний розсуд з метою задоволення свого інтересу. В переважній більшості випадків основою таких перешкод є неправомірна поведінка інших осіб, які, відстоюючи власні інтереси, намагаються протиправно перешкодити носіям суб'єктивних цивільних прав належним чином здійснити свої права. І саме з метою гарантування безперешкодного здійснення суб'єктивних цивільних прав, чи-то їх повного, ефективного та своєчасного поновлення, особи – носії цих прав вимагають їх захисту. Фундаментальні засади захисту суб'єктивних прав містяться у Конституції України. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 8 гарантується захист конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України. У ч. 1 ст. 54 Конституції України гарантується захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Дослідження особистих немайнових прав знайшли своє відображення у працях радянських науковців: О.П. Вілейти, М.В. Гордона, М.К. Почанського, В.І. Серебровського, К.А. Флейшиц та ін. Питання особистих немайнових прав інтелектуальної власності також розглядались в наукових працях відомих українських та зарубіжних вчених-правників, зокрема: В.В. Луця, М.М. Малеїної, О.А. Підопригори, О.О. Підопригори, О.М. Піцан, В.О. Калятіна, З.В. Ромовської, О.Д. Святоцького, О.П. Сергєєва, Р.О. Стефанчука, Г.В. Чурпіти, Р.Б. Шишки, та інших. У закріпленому чинним законодавством, механізмі захисту особистих немайнових прав інтелектуальної власності ми виділили окремі недоліки, які потребують наукового висвітлення з метою подальшого вдосконалення цього механізму.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується зазначена стаття. Загальний перелік способів захисту суб'єктивних цивільних прав передбачений у ст. 16 ЦК України, який включає в себе: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [2]. Враховуючи низку специфічних особливостей захисту особистих немайнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, розглянемо визнання права, як спосіб захисту особистих немайнових благ автора.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення найпоширеніших питань, які виникають в процесі застосування такого способу захисту особистого немайнового права на об'єкти права інтелектуальної власності, як визнання права.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Визнання особистого немайнового права є способом захисту, за яким визнається наявність в особи певного особистого немайнового права, яке було порушене, чи наявність якого попередньо піддавалось сумніву з боку інших осіб. Вказана специфіка визначає той факт, що застосування даного способу може відбуватись лише в юрисдикційній (переважно в судовій) формі [3, с. 195].

Наголошуючи на превентивному характері дії цього способу, слід підкреслити, що визнання права відіграє одне з найважливіших місць серед способів захисту особистих немайнових прав автора, оскільки воно застосовується у тому випадку, коли авторство ставиться під сумнів, заперечується або іншим способом не визнається.

Вимога про визнання права, як правило, заявляється самостійно та не включається в комплексну вимогу чи не заявляється в якості передумови інших вимог. Застосування цього способу захисту є особливо актуальним у випадку порушення прав на твори, які опубліковані анонімно чи під псевдонімом, а також у випадках порушення прав на неопубліковані твори [4, с. 129].

Застосування визнання права, як способу захисту – особистих немайнових прав автора, залежить від певних обставин. По-перше, визнання права можна застосувати тільки відносно права авторства. Безглуздість визнання інших особистих немайнових прав автора є наслідком самої природи зазначених прав, а також характеру порушень, що зумовлює вимогу про визнання права. Природ-

© Качуровський В.В., 2015

ним правом, яке встановлює зв'язок між твором і автором є право авторства. Решта особистих немайнових прав не виконують такої ролі і слугують лише для задоволення моральних потреб автора, які виникають після створення твору. Враховуючи таке визначальне значення права авторства та похідність від нього всіх інших особистих немайнових прав автора, важко уявити собі ситуацію, коли заперечується тільки окремо, наприклад, право на опублікування чи право на недоторканість. Визнання права авторства означає автоматичне юридичне визнання всіх інших прав автора. По-друге, визнання авторства, як спосіб захисту слід використовувати як до оприлюдненого так і не оприлюдненого твору. Однак в літературі доцільність вимоги про визнання авторства відносно уже оприлюдненого твору ставиться під сумнів, що є не зовсім правильно [5, с. 159]. Наприклад, чи можна застосовуючи спосіб припинення дій, захистити право авторства, якщо порушник наполягає на своєму праві авторства і оголошує факт першого оприлюднення твору незаконним. В даному випадку ефективніше буде заявити вимогу визнати авторство. Однак у випадку, коли без зазначення імені автора, а також без його згоди незаконно опубліковано раніше уже оприлюднений твір і порушник не оспорює право авторства, позитивні результати можна уже і очікувати від застосування такого способу захисту як припинення неправомірних дій. Можна привести приклад з судової практики Шевченківського районного суду м. Києва. Громадянин А. звернувся в суд з позовом про припинення неправомірних дій, які порушують право авторства та майнові права. Правопорушення полягало в тому, що громадянин Б., з яким громадянин А. в співавторстві написали підручник та опублікували його в співавторстві, перевидав та розповсюджував підручник без його згоди та тільки із зазначенням свого імені, що порушувало його право авторства. Розглянувши матеріали справи, суд своїм рішенням задовольнив вимоги позивача, визнав його право співавторства та зобов'язав порушника припинити розповсюдження підручника, одночасно виплатити громадянину А. частину прибутків від продажу підручника. В даному випадку сам факт оприлюднення твору в співавторстві, став достатнім доказом права співавторства позивача, що дозволило йому обмежитись тільки вимогою припинити неправомірні дії. Проте, задоволення вимог позивача багато в чому залежало від відсутності заперечень з боку порушника, який визнав своє правопорушення. У випадку активного заперечення відповідача, навіть якщо воно буде підтверджуватись підробленими доказами, і ствердження виключно свого права авторства, хід справи може змінитись.

В літературі висловлюються погляди, що у випадку привласнення авторства на ще не оприлюднений твір, автор залишається в безпорадному стані, оскільки він не може вимагати ні припинення дій, що порушують його право, ні стягнення збитків, ні вимагати відшкодування моральної шкоди або ж відзиву опублікованого твору [5, с. 159]. На наш погляд, оприлюднення твору, як факт який планується чи уже стався, не має абсолютно ніякого впливу на оголошення вимоги щодо захисту особистих немайнових прав автора, оскільки такі права виникають з моменту створення. Тому, оголошення вимоги про визнання права та відновлення становища, яке існувало до порушення буде залежати від характеру обставин. Якщо у справжнього автора є вагомі та достовірні докази свого авторства, незалежні від факту незаконного оприлюднення, то він може використати будь-який з відповідних способів захисту. У випадку, відсутності таких доказів, автор може заявити вимогу про захист порушених прав одночасно з вимогою про визнання права чи окремо визнати право авторства, а потім заявити вимогу про захист. Факт першого оприлюднення твору хоч і формує в суспільстві існування права авторства та є його показником, однак не підтверджує законного права авторства.

Проблема задоволення вимоги про визнання права авторства на не оприлюднений твір пов'язана із складним процесом доказування. Уявимо собі ситуацію, де єдиний екземпляр рукопису викрадений у автора і оприлюднений під ім'ям правопорушника. В такому випадку, слід заявити вимогу про визнання права авторства, що буде єдиним і вирішальним способом захисту особистого немайнового права. Доказом права заявника на авторство можуть бути, наприклад, чернеткові варіанти рукопису, а також інші докази, які можуть відіграти роль у визнанні права авторства. Наведена ситуація ускладнюється тим, що твір присвоєно і незаконно доведено до відома публіки, яка сприймає як автора особу, чиє ім'я було зазначено на оприлюдненому творі. В такому випадку справжній автор може оприлюднити створений ним твір разом із опублікуванням заперечень стосовно порушення його права авторства, однак цим він не виправить ситуацію, оскільки публіка буде вважати справжнім автором особу, яка була зазначена при першому оприлюдненні, в той же час його – правопорушником. Вимагати від самого порушника визнати право авторства також малоефективно.

В наведених випадках, спору щодо авторства та вимоги визнати авторство не уникнути. Тому автор незаконно оприлюдненого твору має право вимагати визнання авторства на уже незаконно оприлюднений твір. Проте, у випадку незаконного опублікування під ім'ям порушника уже оприлюдненого твору, вимога про визнання права буде мати другорядне значення. Оскільки автор, який зазначений при оприлюдненні твору може вимагати відновлення становища або припинення дій.

Складність і багатоаспектність процесу доказування права авторства не завжди дозволить автору дійти до очікуваного результату власними силами. Зобов'язати порушника добровільно визнати право авторства майже неможливо, якщо тільки він сам не визнає право законного автора. Проте добровільне визнання порушником права авторства справжнього творця в позасудовому порядку не завжди буде істинно відображати об'єктивну реальність. Крім того, добровільне визнання порушником права авторства справжнього творця може задовольнити лише його моральні вимоги, якими він не завжди себе обмежує. Виникає також необхідність врегулювання і матеріальних вимог. Тому тільки суд, з його владними повноваженнями, може повідомити про особу, яка зазначена під псевдонімом або анонімом. Слід погодитися з думкою А.П. Сергеева, який вказує на те, що вимогу визнати авторство варто заявляти не відповідачу, а суду, який повинен офіційно визнати право авторства позивача [6, с. 377].

В літературі існує думка, відповідно до якої авторство потрібно «підтверджувати». Зазначена позиція аргументується тим, що право авторства не потребує ніякої реєстрації і належить творцю з моменту вираження твору в об'єктивній формі. Право авторства належить до тієї категорії прав, які виникають на підставі юридичного факту і тому існують самостійно. Право авторства не виникає в момент визнання його судом, воно існує і до цього.

Тому і стверджують, що право авторства підтверджується судом, а не визнається.

Така думка, звісно, заслуговує уваги, оскільки «визнання» і «підтвердження» несуть різне смислове навантаження. Однак варто звернути увагу на те, що визнання права, як спосіб захисту суб'єктивного права, заявляється до суду і до відповідача, які повинні визнати об'єктивне право позивача, яке уже існує. Відсутність правовстановлюючого документу у автора твору є причиною визнання права судом [7, с. 195].

На нашу думку, вимагати у суду та відповідача підтвердження суб'єктивного права позивача виглядає безглуздо. Оскільки підтверджувати суб'єктивне право, яке уже виникло та об'єктивно існує, немає необхідності. Іншими словами, визнання права, як спосіб захисту порушеного суб'єктивного права, спрямоване не на визнання суб'єктивного права за позивачем4, а на визнання суб'єктивного права позивача, що вже об'єктивно існує, з боку суду та відповідача. Враховуючи таке тлумачення, визнання права не може підмінюватись підтвердженням права. Необхідно відзначити, що факт визнання права судом, може мати неоднаковий характер для суб'єктивного права. В одному випадку визнання права судом носить правовстановлюючий характер, а в інших – правопідтверджуючий характер. Наприклад, коли йдеться про такий спосіб набуття права власності, як самовільна споруда, визнання права судом носить правовстановлюючий характер, так як виникнення права власності стосується визнання права. У випадку з правом авторства, його визнання судом набуває правопідтвержуючого характеру, оскільки, як уже було зазначено, право авторства виникає та існує на об'єктивних підставах, ніяк не пов'язаних з фактом визнання права судом.

Висновки з даного дослідження. Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що визнання права судом, в залежності від природи права яке захищається, набуває неоднакового характеру.

Список літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 46.
3. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Р.О. Стефанчук; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: КНТ, 2008. – 626 с.
4. Уваркин Г.И. Правовые проблемы осуществления и защиты авторских и смежных прав: Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Г.И. Уваркин. – М., 2006. – 176 с.
5. Андрюшин А.Т. Интеллектуальная собственность и гражданско-правовые способы ее защиты: Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03 / А.Т. Андрюшин. – Волгоград, 2006. – 206 с.
6. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учебник /А.П. Сергеев. – М.: «Проспект», 1999. – 752 с.
7. Макагонова Н.В. Авторское право. Учебное пособие / Под ред. Э.П. Гаврилова. – М.: Юридическая литература, 2000. – 288 с.

Качуровский В.В.
Научно-исследовательский институт интеллектуальной собственности
Национальной академии правовых наук Украины,
Шевченковский районный суд г. Киева

ПРИЗНАНИЕ ПРАВА КАК СПОСОБ ЗАЩИТЫ ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ АВТОРА

Аннотация
В статье рассматривается признание права как один из способов защиты личных неимущественных прав интеллектуальной собственности. Проанализирована специфика применения данного способа защиты в отношении неимущественных благ автора. Рассмотрены действия создателя в случае признания права авторства в отношении как обнародованного, так и не обнародованного произведения. Разработаны рекомендации, способствующие эффективному процессу доказывания. Аргументированно выбор судебной формы защиты, как наиболее целесообразной в случае признания личного неимущественного права.
Ключевые слова: способ защиты, признание права, право авторства, обнародованное произведение, доказывание.

Kachurovskyi V.V.
Intellectual Property Research Institute
of the National Academy of Law Sciences of Ukraine,
Shevchenkovskyi District Court of Kyiv

RECOGNITION OF RIGHTS AS A METHOD OF PROTECTION OF PERSONAL MORAL RIGHT OF AUTHOR

Summary
In the article the recognition of the right, as one of the methods of protection of personal nonproperty intellectual property right, is investigated. There was analyzed the specificity of use of the said way of protecting concerning moral benefits of author. It was considered the creator's actions in case of recognition of authorship in relation to both published and non-published works. The recommendations, which promote efficient process of proving, were developed. There were argued choices of judicial form of protection as the most appropriate in case of recognition of moral rights of the author.
Keywords: method of protection, recognition of right of authorship, pub-lished work, proving.

УДК 343.98

СТРАТЕГИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ПРАВОСУДИЯ

Книженко С.А.
Харьковский национальный университет внутренних дел

В статье сформулировано понятие стратегии расследования преступлений и раскрыто ее значение в криминалистической методике. Проведено различие между стратегией и тактикой расследования уголовных правонарушений. Определены стратегические задачи расследования преступлений против правосудия.

Ключевые слова: расследование преступлений, методы расследования, криминалистическая методика, стратегия расследования преступлений, преступления против правосудия.

Постановка проблемы. Статистические данные Генеральной прокуратуры Украины, Министерства внутренних дел Украины свидетельствуют о том, что количество преступлений против правосудия за последние пять лет продолжает расти. Так, в 2010 году было зарегистрировано 4945 преступлений против правосудия, а в 2014 г. – 8242 уголовных правонарушения [1; 2]. Одновременно расширяются и масштабы противодействия расследованию указанных преступлений, в ходе которого приходится преодолевать много всевозможных препятствий. Успех расследования в таких ситуациях будет зависеть от того, насколько следователь тактически и стратегически грамотно использует криминалистические рекомендации по расследованию и проведению отдельных следственных действий, надежно ли зафиксировал полученные доказательства, предотвращая их возможную утрату.

Заметим, что в юридической литературе совершенствование методик расследования отдельных видов преступлений было предложено связывать со стратегическим подходом, который дает возможность действовать на опережение, заглянуть в будущее и придать его развитию необходимого направления [3, с. 51-52; 4].

Изложенное свидетельствует об актуальности и необходимости разработки методики расследования преступлений против правосудия с учетом современных научных представлений о криминалистической методике.

Анализ последних исследований и публикаций. Общие положения криминалистической методики были предметом исследования в трудах: О.Я. Баева, Р.С. Белкина, А.Н. Васильева, И.А. Возгрина, В.К. Гавло, Ю.П. Гармаева, И.Ф. Герасимова, В.А. Журавля, А.Н. Колесниченко, В.П. Колмакова, В.А. Образцова, Н.И. Порубова, Н.А. Селиванова, В.Ю. Шепитько, В.Б. Щура, Н.П. Яблокова и других. Проблемам расследования отдельных видов преступлений против правосудия посвящены работы О.Я. Баева, А.С. Ямашкина, Р.М. Морозова, С.В. Пропастина и других.

Вопросы криминалистической стратегии были предметом рассмотрения в трудах О.И. Баянова, Р.С. Белкина, В.Д. Берназа, В.В. Бирюкова, А.В. Дулова, В.А. Журавеля, Г.О. Зорина, Н.П. Яблокова [5, 6, 7, 3, 8, 9, 10, 4].

Выделение неразрешенных ранее частей общей проблемы. На сегодняшний день в юридической литературе отсутствует единое мнение о существовании криминалистической стратегии, ее значении для формирования методик расследования отдельных видов преступлений, в том числе и преступлений против правосудия.

Поэтому **целью данной статьи** является определение понятия стратегии расследования преступлений и обозначение стратегических задач при расследовании преступлений против правосудия.

Изложение основного материала исследования. Прежде всего, необходимо отметить тот факт, что понятие стратегии рассматривается в различных отраслях знаний: социологии, экономике, психологии, педагогике и ряде других наук.

Словарь русского языка стратегию определяет как искусство руководства общественной, политической борьбой, а также вообще искусство планирования руководства, основанного на правильных и далеко идущих прогнозах [11, с. 770].

В социологии стратегия в отличие от тактики определяется как наиболее общий план действия [12, с. 347].

В хозяйственной деятельности экономическая стратегия рассматривается как избранный курс политики, рассчитанный на длительную перспективу и направленный на решение крупномасштабных экономических и социальных задач [13]. В тоже время экономическая тактика в хозяйственной деятельности определяется как совокупность ближайших целей, задач, средств и способов их достижения для реализации стратегического курса экономической политики в конкретных условиях, складывающихся в текущем периоде развития экономики [13].

В управлении со стратегией связывают долговременные цели, определяющие деятельность организации (стратегические цели); технологии, с помощью которых реализуется достижение стратегических целей; ресурсы, которые будут использованы при достижении стратегических целей [14].

Следует заметить, что еще несколько столетий до нашей эры в системе ценностей китайской цивилизации была разработана и внедрена в повседневную жизнь китайского общества стратагемность мышления и поведения. Китайская философия говорит: «Все, что требует выигрыша, нуждается в стратегическом оснащении». Стратагема – это стратегический план, в котором для противника заключена какая-либо хитрость, ловушка. Стратагема означает сообразительность, изобретательность, находчивость [15, с. 6].

Изложенное свидетельствует о том, что практически в любой деятельности со стратегией связывают перспективные направления, прогнозирование, определение общих задач. Решение же текущих (ближайших) задач – прерогатива тактики.

В криминалистике имеется несколько определений понятия стратегии расследования преступлений. По мнению В.А. Журавля, стратегия расследования преступлений должна определяться конечными целями частных криминалистических методик. К их числу автор отнес формирование системы достоверных и допустимых доказательств, необходимых для принятия обоснованных и скоординированных процессуальных и иных решений [9, с. 186-202].

Одновременно В.А. Журавель указывает на тот факт, что на сегодняшний день проблема заклю-

© Книженко С.А., 2015

чается не в целесообразности разделения задач расследования на стратегические и тактические, а в правильном их определении, конкретизации и разграничении. Автор указывает на то, что стратегия – это главное направление деятельности, которое в судебно-следственной практике определяется предметом доказывания. Так, стратегические задачи (основные, общие, стержневые) выходят из обстоятельств, которые подлежат установлению в целом в ходе расследования отдельных видов преступлений. Указанные задачи менее поддаются воздействию ситуационных факторов, а тактические задачи обусловлены ситуациями. К признакам тактических заданий ученый относит природу происхождения (ситуационная обусловленность, локальность масштаба, вариативность возникновения) и средства их решения [16, с. 16-18].

Таким образом, В.А. Журавель со стратегией расследования связывает обстоятельства подлежащие установлению, которые различны в зависимости от видов преступлений и соответственно стратегия расследования отдельных видов преступлений будут иметь свою специфику [16, с. 13].

В свою очередь, Г.А. Зорин криминалистическую стратегию представляет как многогранное, разноплановое явление, которое может характеризоваться следующим образом:

- это логико-психологическое преобразование исходной информации с поэтапным переформированием целей и задач по каждому из этапов. Преобразование стратегии носит эвристический характер, поэтом стратегия предполагает «пульсирующий», функционально-динамический характер своего существования;

- это операциональное преобразование, которое от рождения в сознании следователя до последнего дня расследования связано с процедурами организационно-тактического и процессуального характера;

- это выбор альтернатив в избранных путях планирования и реализации раскрытия преступлений. Автор наводит несколько определений стратегии: 1) это распределение приоритетов при проверке версий и определении границ этапов, в рамках которых планируется тактика операций и отдельных следственных действий; 2) это формирование системы целей и распределение их на «дереве целей» согласно тому или иному этапу расследования; 3) это искусство руководства процессом расследования уголовного дела в целом [10, с. 19-21].

Говоря о различии стратегии и тактики в расследовании преступлений, Г.А. Зорин указывает на то, что тактика связана с системой приемов и методов при выполнении отдельных следственных действий (обеспечивает работу на малом участке, малыми шагами) а стратегия объединяет тактику отдельных следственных действий в единый, сбалансированный механизм [17, с. 237].

В.Д. Берназ стратегию предложил рассматривать как деятельность уполномоченных законом должностных лиц, направленную на выбор перспективного направления установления обстоятельств подлежащих доказыванию по уголовному производству; приоритетных средств и методов преодоления противодействия расследованию со стороны субъектов совершения преступления и их связей с целью формирования и успешной реализации наиболее оптимальной модели подготовки и проведения следственных действий, определяющих судебную перспективу уголовного производства [7, с. 203-209].

Мы поддерживаем точку зрения В.Д. Берназа, который указал, что сущностью стратегического планирования является принятие решений в настоящем, направленных в будущее [18, с. 125]. Автор выделил такие направления стратегии расследования преступлений:

- дальнейшее исследование, применяемых преступным миром и их связями, приемов и средств противодействия расследованию преступлений, предвидение новых и формирование оптимальных рекомендаций по предупреждению, нейтрализации и преодолению противодействия расследованию уголовно наказуемых деяний;

- определение приоритетов деятельности следователя при расследовании преступлений: многоэпизодных, на межрегиональном, межгосударственном уровне, совершенных в группе, организованными группами;

- формирование направлений в достижении целей расследования по уголовным производствам;

- дальнейшее исследование возможностей рефлексивного управления, прогнозирования при расследовании сложных для доказывания преступлений;

- определение алгоритма проведения типичных стратегических операций;

- исследование организации и управления расследованием как по отдельным так и по всем уголовным производствам, которые находятся у следователя [19, с. 41].

Отметим, что все авторы подчеркивают тот факт, что основу криминалистической стратегии составляет правильный выбор целевого анализа фактических данных при составлении плана расследования и определении целей его реализации.

На основании изложенного можно сделать вывод о том, что цель показывает куда нам необходимо двигаться, стратегия – путь к этой цели, а тактические задачи – это конкретные шаги, которые необходимо сделать, чтобы достигнуть цели.

Анализ семантического значения слова стратегия, криминалистической литературы дают основание нам полагать, что стратегия расследования преступлений – это организационно-тактическая и процессуальная деятельность уполномоченных законом должностных лиц, которая определяется предметом доказывания и направлена на формирование системы целей расследования, определение приоритетных средств и методов преодоления противодействия расследованию, разработку наиболее приемлемой модели расследования, определяющую судебную перспективу уголовного производства. Стратегия расследования направлена, в первую очередь, на недопущение в будущем неблагоприятных ситуаций расследования преступлений.

Учитывая изложенное, считаем, что стратегическими задачами при расследовании преступлений против правосудия являются:

- разработка криминалистической классификации преступлений против правосудия;

- разработка криминалистических характеристик выделенных групп преступлений против правосудия;

- разработка технико-криминалистических средств противодействия расследованию преступлений;

- выделение типичных следственных ситуаций при расследовании преступлений против правосудия и разработка эффективных алгоритмов расследования;

- выделение ситуаций следственных действий и продуктивных тактических приемов их проведения. Так, при проведении следственных действий должна быть максимально учтена непрерывность их проведения. Например, практика расследования преступлений против правосудия свидетельствует

о том, что обыски могут растянуться не только на несколько часов, а то и дней. Поэтому следователь, осуществляя перерыв при проведении обыска, должен принять меры к охране обыскиваемых объектов. В противном случае подозреваемые или их сообщники могут вскрыть объект и изъять (уничтожить) искомые следователем предметы, что приводит к потере доказательств. Кроме того, при проведении следственного эксперимента и ряда других следственных действий следователь должен всегда прогнозировать поведение подозреваемого и его сообщников относительно вероятности создания ловушки с целью «отбить» подозреваемого у правоохранителей.

Выводы проведенного исследования. Эффективное расследование преступлений против правосудия невозможно без учета стратегических задач. Стратегия расследования преступлений против правосудия определяется их предметом доказывания и представляет собой деятельность уполномоченных лиц, целью которой является разработка наиболее приемлемой модели расследования, определяющую судебную перспективу уголовного производства.

Перспективами дальнейших исследований является формирование оптимальных рекомендаций по предупреждению, нейтрализации и преодолению противодействия расследованию преступлений против правосудия.

Список литературы:

1. Стан та структура злочинності в Україні (2009-2010 рр.). Офіційний веб-портал Міністерства внутрішніх справ України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/374130
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2014 року. Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&_c=fo
3. Бірюков В.В. Криміналістична стратегія – дань моді чи нагальна потреба // Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики, судової медицини та оперативно-розшукової діяльності: матеріали 3-ї міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету. – Одеса, Фінікс, 2011. – С. 50-52.
4. Яблоков Н.П. О некоторых проблемах разработки криминалистической методики расследования. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1312562
5. Баянов А.И. Соотношение стратегии и тактики в методике расследования преступлений // Актуальні проблеми сучасної криміналістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 19-21 вересня 2002 р.: [у 2 ч.]. – Сімферополь: Доля, 2002 –.– Ч. 1. – 2002. – С. 133-136.
6. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 240 с.
7. Берназ В.Д. Криминалистическая стратегия в расследовании преступлений // Криміналістика XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 листопада 2010 р. – Х.: Право, 2010. – С. 203-209.
8. Криминалистика: учеб. пособие // А.В. Дулов, Г.И. Грамович, А.В. Лапин и др. / Под. ред. А.В. Дулова. – Мн.: НКФ «Экоперспектива», 1996. – 415 с.
9. Журавель В.А. Концептуальные подходы к модернизации криминалистических методик // Современное состояние и развитие криминалистики: сборник научных трудов / Под ред. Н.П. Яблокова и В.Ю. Шепитько. – Х.: Апостиль, 2012. – С. 186-202.
10. Зорин Г.А. Использование криминалистических игр, инверсий, эффектов и тактических ловушек при расследовании, обвинении и защите по уголовным делам: учебно-методическое пособие. – М.: ООО Из-во «Юрлитинформ», 2002. – 360 с.
11. Ожегов С.И. Словарь русского языка:70000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23. – Изд., испр. – М.: Рус. яз., 1991. – 917 с.
12. Сициологический энциклопедический словарь. На рус., англ., немец., фр., и чешском языках / редактор-координатор. – академик РАН Г.В. Осипов. – М.: Из-кая группа ИНФРВ.М-НОРМА, 1998. – 488 с.
13. Хозяйственный кодекс Украины. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15?nreg=436-15&find=1&text=%F1%F2%F0%E0%F2%E5%E3%B3%FF&x=0&y=0#w11
14. Ходжич М.В. Правоохранительная стратегия – основной элемент стратегического планирования в органах внутренних дел. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_6725.html
15. Зегнер Х. Фон. Стратагемы. О китайском искусстве жить и выживать. Знаменитые 36 стратагем за три тысячелетия / Х. Фон Зегнер – М.: Издательская группа «Прогресс», «Культура», 1995. – 383 с.
16. Журавель В.А. Обставини, що підлягають зясуванню, в структурі криміналістичної методики // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць. – Вип. 10. – Х.: Право, 2010. – С. 12-20.
17. Зорин Г.А. Криминалистическая методология / Г.А. Зорин. – Мн.: Алмафея, 2000. – 608 с.
18. Берназ В.Д. Стратегическое планирование при расследовании преступлений // Современное состояние и развитие криминалистики: сборник научных трудов / Под ред. Н.П. Яблокова и В.Ю. Шепитько. – Х.: Апостиль, 2012. – С. 123-136.
19. Берназ В.Д. Проблемы развития криминалистической тактики и стратегии // Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики, судової медицини та оперативно-розшукової діяльності: матеріали 3-ї міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету. – Одесса: Фінікс, 2011. – С. 40-44.

Книженко С.О.
Харківський національний університет внутрішніх справ

СТРАТЕГІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

Анотація
В статті сформульовано поняття стратегії розслідування злочинів та розкрито її значення в криміналістичній методиці. Проведено розмежування між стратегією та тактикою розслідування кримінальних правопорушень. Визначені стратегічні завдання розслідування злочинів проти правосуддя.
Ключові слова: розслідування злочинів, методи розслідування криміналістична методика, стратегія розслідування злочинів, злочини проти правосуддя.

Knizhenko S.A.
Kharkiv National University of Internal Affair

THE STRATEGY OF OF INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST JUSTICE

Summary
The article defines concept of strategy and of crime investigation solved its significance in of criminalistic technique. The distinction between strategy and tactics of the investigation criminal offenses. Identifies strategic tasks of the investigation of crimes against justice.
Keywords: the investigation of crimes, investigative techniques, forensic technique, strategy of investigation of crimes, crimes against justice.

УДК 316.334.3

СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ «НОВОГО КУРСУ» Ф.Д. РУЗВЕЛЬТА

Козинець О.Г., Козинець І.Г.
Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

У статті досліджуються основні заходи адміністрації президента США Ф.Д. Рузвельта, спрямовані на подолання економічної кризи 1929-1933 рр. Основна увага приділена соціальній політиці держави. Проаналізовані причини запровадження політики «нового курсу». Охарактеризовані основні заходи по стабілізації ситуації. Зокрема, досліджені соціальні аспекти політики «нового курсу». А саме: державне регулювання економіки, боротьба з безробіттям, створення системи соціального страхування та допомоги, співпраця з профспілками.
Ключові слова: криза, «новий курс», Ф.Д. Рузвельт, боротьба, соціальна політика, закон, Конгрес.

Постановка проблеми. У сучасному світі багато говорять про побудову соціальної держави. Соціальна політика держави, розвиток соціального права, створення соціальної держави в цілому тісно пов'язані з економікою країни. Як би ми не прагнули протягом останніх двох десятиліть, після зруйнування ідеалів марксизму-ленінізму, відмовитись від того, що економіка є базисом, а решта соціальних інститутів надбудовою, основний постулат цієї теорії залишається практично непохитним.

В умовах пошуку шляхів виходу з перманентної кризи, в якій знаходиться наша держава, доцільно було б звернутися до зарубіжного досвіду подолання кризи. Прагнення побудувати сильну державу, декларування проведення реформ нічим не підкріплюється, крім розмов про нібито дієві заходи в цьому напрямку. З часу виникнення економічної кризи у 2008 р. мало що змінилось на краще для пересічного громадянина, а прогнози на майбутній 2015 р. не є втішними. Історія знає приклади ефективних заходів виходу з кризи, зокрема, найбільш чітко це представлено у соціальній політиці Ф.Д. Рузвельта, 32-го президента США під час проведення ним т.зв. «нового курсу».

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню історії США приділялось достатньо уваги в радянській, пострадянській та в американській науці. Однак, радянські дослідники увагу приділяли не основним заходам адміністрації Ф.Д. Рузвельта, а класовій боротьбі, яка посилилась у зв'язку з погіршенням матеріального становища простих американців. За радянських та пострадянських часів проблеми економічної кризи досліджувались такими видатними вченими, як Лан В.І. [1], Мальков В.Л. [2,3], Яковлєв М.М. [4], Іванов С.В. [5], Васил'єв В.С. [8], Согрін В.В. [9, 10].

У цілому дослідження радянського періоду багаті фактичним матеріалом, на який спираються сучасні автори, але основну увагу останні на відміну від попередників, звертають не на класову боротьбу, а на реформи, зокрема соціальні, які призвели до створення фундаменту державного регулювання умов праці, створення системи страхування по безробіттю та за віком і т.ін., яка зберігається у США і дотепер.

Метою статті є дослідження основних заходів адміністрації Ф.Д. Рузвельта в галузі соціальної політики, боротьба з безробіттям, державне регулювання економіки з метою співвідношення пропозиції та попиту, радикальні заходи у сфері розподілу,

© Козинець О.Г., Козинець І.Г., 2015

створення системи соціального страхування, прийняття трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж говорити про дії Ф.Д. Рузвельта як президента, який вивів країну з кризи, необхідно звернути увагу на його перед президентську кар'єру. Так, 1928 р. кандидат від демократичної партії Ф.Д. Рузвельт переміг у виборах на посаду губернатора штату Нью-Йорк. Це стало своєрідним трампліном у його політичному злеті. Вже перебуваючи на посаді губернатора, він здійснив заходи по боротьбі з бідністю, які не мали аналогів у США. Включившись у передвиборчу кампанію на пост президента він зробив промову, головним лейтмотивом якої стала теза про необхідність допомоги «забутій людині». Промова про «забуту людину» пояснювала походження економічного лиха низьким рівнем споживання мас і переносила увагу на проблеми перерозподілу доходів. Економічна політика президента Г. Гувера, яка ігнорувала потреби мільйонів простих американців і була цілком орієнтована на надання допомоги заможним, була піддана критиці як прояв збанкрутілого елітарного підходу. У промові проводилася паралель між сформованим у країні надзвичайним станом і війною, і виражалося переконання в неминучості розширення ролі уряду в ході вирішення проблем, що постали перед країною. Країна потребує, сказав Рузвельт, «планів, що нагадують ті, які були реалізовані в 1917 р. і які будувалися як би знизу вгору, а не зверху вниз, т. т. планів, повернених у бік інтересів забутої людини, що знаходиться біля основи економічної піраміди» [3, с. 29]. Ця промова викликала неоднозначну реакцію як серед демократів, так і серед республіканців, але Ф.Д. Рузвельт зумів скористатися ситуацією і подальша його передвиборча робота принесла йому перемогу на президентських виборах. Інавгурація відбулася 4 березня 1933 р.

Взагалі 1933 р. став важливим не тільки для окремо взятого політика, а саме для Ф.Д. Рузвельта, який на довгі роки став президентом США, але й для американської історії в цілому, яка нібито поділилась на «до» та «після». Якщо до 1933 р. американське суспільство розвивалось за класичними канонами капіталізму, то після 1933 р. було покінчено з економічним лібералізмом і почалось втручання держави у виробництво та розподіл. Саме така політика держави по відношенню до економіки стала визначальною за часів президенства Ф.Рузвельта. Розпочинаючи свій шлях реформатора він сказав фразу, яка пізніше стала крилатою: «Історія людства розвивається по містичним циклам. Одним поколінням дається багато, інші тільки відповідають, теперішнє покоління американців зустрічається з долею» [9, с. 218].

Як з'ясувалось пізніше 30-ті рр. XX ст. стали доленосними не тільки для США, а й для всієї західної цивілізації, капіталістичної системи господарювання і світового співтовариства в цілому. В більшій мірі підсумок «зустрічі з долею» залежав від історичного вибору, який належало зробити різним суспільствам, в тому числі й американському.

«Зустріч з долею» в 30-х рр. XX ст. містила три основні та альтернативні моделі, які пропонували різні держави та системи, але які були обумовлені, в першу чергу, безпрецедентною світовою економічною кризою.

Першу модель запропонувала Німеччина, яка 1933 р. відмовилась від ліберально-демократичних способів розв'язання кризи і обрала для себе разом із Гітлером право-радикальний варіант порятунку, який обернувся трагедією для нації.

Другу модель запропонував СРСР, який для вирішення гострих соціально-економічних проблем обрав ліво-радикальний політичний режим, який проіснував багато десятиліть і в останній чверті XX ст. був вичерпаний.

Третій варіант вирішення проблем був продемонстрований США в 30-х рр. XX ст. За основу була взята ліберально-демократична модель державного регулювання капіталістичного виробництва та розподілу. Ця модель, створена Ф. Рузвельтом та його прибічниками життєздатна і дотепер.

Економічний ріст 20-х рр. XX ст. завершився 24 жовтня 1929 р. стрімким падінням курсу акцій на Нью-Йоркській біржі. Американська економіка опинилась у глибокій кризі. Але цей крах був лише одним із проявів глибоких кризових явищ у американській економіці. Криза перевиробництва швидко охопила промисловість, сільське господарство, фінансову сферу. Так, загальний обсяг промислового виробництва у 1933 р. скоротився порівняно з докризовим 1929 р. на 46%.

Тяжкість кризи посилювалась ще і непевними кроками уряду президента Г. Гувера, як буде зазначено пізніше по відношенню до тих заходів, які він здійснював для подолання кризи, не можна було старими методами подолати світову економічну кризу.

Вирішення завдань із подолання кризи пов'язане з ім'ям Ф.Д. Рузвельта, який отримав перемогу на чергових президентських виборах 1932 р. Ставши президентом, він запропонував програму подолання економічної кризи радикальними методами, яка отримала назву «новий курс». Здійснюючи традиційну промову до американських громадян при сходженні на посаду Ф.Д. Рузвельт проголосив, що: «Єдине перед чим ми маємо відчувати страх, – це сам страх, безглуздого, безликого, невиправданого жаху, який паралізує необхідні зусилля по перетворенню відступу у наступ» [4, с. 143]. За короткий час було схвалено близько 100 законів, які були спрямовані на подолання кризи.

Майже всі заходи, які були спрямовані Ф.Д. Рузвельтом на подолання кризи мали соціальний аспект. Будь-то відбудова промисловості і введення «кодексів чесної конкуренції», чи серія законів, спрямованих на регулювання фермерського господарства, всі вони мали потужну соціальну складову. За це неодноразово Ф.Д. Рузвельта звинувачували у соціалізмі, який вважався страшним лихом у тогочасних США. Так, коли 31 березня 1931 р., будучи губернатором штату Нью-Йорк, Ф.Д. Рузвельт рекомендував легіслатурі створити комісію з вивчення питання про можливість запровадження соціального страхування по безробіттю, його звинуватили у соціалізмі. Але це не завадило Ф.Д. Рузвельту на позачерговому засіданні легіслатури проголосити промову, яка була пронизана ідеями природного права та суспільного договору, лейтмотивом якої стала теза про те, що держава є слугою по відношенню до громадянина-господаря, що допомога, яку надає уряд громадянам – це не милостиня, а суспільний обов'язок [4, с. 114-115].

З ініціативи Ф.Д. Рузвельта було створено Тимчасову надзвичайну адміністрацію допомоги в штаті Нью-Йорк. Скорочена назва від англійської TERA. Населення отримувало допомогу від неї в середньому 23 долари в місяць на сім'ю, з точки зору можливості прожити на ці кошти, то вона була дуже малою, але порівняно з допомогою в інших штатах в середньому 2-3 долари на сім'ю, робила жителів Нью-Йорку майже багачами, але звісно серед незаможних [4, с. 115-116]. Започатковані у одному

штаті заходи з подолання кризи, після обрання на посаду президента Ф.Д. Рузвельт почав переносити на всю країну.

Але, необхідно відмітити, що «новий курс» не був продуманий та спланований раніше, він розроблявся безпосередньо перед впровадженням його у життя. Рішуча позиція Ф.Д. Рузвельта привела до позитивних результатів, до виходу з економічної кризи і до збільшення ролі уряду в економіці країни.

Першочерговою проблемою стала банківська криза. Вже 6 березня 1933 р. у зв'язку з цим були закриті всі банки. Було здійснено ряд заходів по стабілізації ситуації та централізації фінансово-банківської системи США [11, с. 248].

Вже 21 березня 1933 р. президент направив конгресу послання, що передбачало ряд заходів допомоги безробітним: організацію спеціальних трудових таборів для безробітної молоді, широкий розвиток громадських робіт по всій країні і, нарешті, фінансову допомогу штатам для надання прямої матеріальної підтримки голодуючим сім'ям безробітних. 31 березня конгрес прийняв Закон про створення таборів для безробітної молоді (СКК). З метою залучення до трудової діяльності під загальним наглядом армійського командування в спеціальних трудових таборах опинилось 250 тис. молодих людей у віці від 18 до 25 років. Тут вони отримували безкоштовне харчування, житло, одяг та 1 долар на день. Із 30-ти доларів, які вони отримували за місяць, 25 мали відправляти додому. А 12 травня Ф.Д. Рузвельт підписав новий закон, згідно з яким створювалася Федеральна надзвичайна адміністрація допомоги (FERA), що отримала в своє розпорядження від скарбниці 500 млн. дол. Половина цієї суми призначалася штатам у вигляді дотації на організацію допомоги безробітним [3, с. 41].

Важливий крок у регулюванні соціальних відносин під час кризи було зроблено 16 червня 1933 р. з прийняттям закону про відновлення промисловості NIRA. Крім необхідності прийняття всіма підприємцями кодексів чесної конкуренції, де передбачалися обсяги виробництва, мінімальний рівень цін, важливим аспектом цього закону було не тільки проголошення, а визнання ряду соціально-політичних прав робітників. Зокрема, за робітниками визнавалось право на об'єднання у профспілки, на укладання колективних договорів, відбувалась фіксація мінімального рівня заробітної плати та максимальна тривалість робочого тижня. В законі про відбудову промисловості був також розділ про організацію громадських робіт для безробітних. На цій підставі була створена Адміністрація громадських робіт (PWA), яка сприяла працевлаштуванню на будівництві доріг, по розчищенню хащ, на будівництві нових військових кораблів і т. ін. За допомогою FERA, а також NIRA та її складової PWA на першому етапі реалізації «нового курсу», масштаби громадських робіт були значними, але ще багато безробітних залишалися поза системою урядової допомоги, що в 1934 р. привело до активізації страйків, до незадоволення ефективністю трудового законодавства. Страйкуючі починали вимагати від уряду збільшення асигнувань на допомогу безробітним, запровадження федеральної системи соціального страхування і т.ін. [11, с. 253].

З часом під впливом громадськості, масштабних виступів американців відбувається переорієнтація в політиці Ф.Д. Рузвельта. Він визнавав, що США не користуються «імунітетом» від негараздів. Для подолання кризи президент визнавав за необхідне використовувати нові способи ведення економічної та соціальної політики для забезпечення американців. Він визнавав вкрай тяжкий стан народу і це розуміння безпосередньо проявлялось у прийнятті цілого пакету робітничого та соціального законодавства у 1935 р. Свій курс у цей час Ф.Д. Рузвельт назвав «трохи лівіше від центру» [4, с. 197].

Так, на другому етапі «нового курсу» у 1935 р. було прийнято два основні нормативні акти, які були соціально спрямованими. Перший – Національний акт про трудові відносини або закон Вагнера. Він остаточно закріпив право робітників на організацію профспілок, проведення страйків, створив систему державного регулювання трудових відносин, обмежив ініціативи підприємців. Контроль за дотриманням закону Вагнера було покладено на Національне управління з трудових відносин. Другий – федеральний закон про соціальне страхування, який запроваджував страхування двох типів – систему пенсій за віком та допомоги по безробіттю [11, с. 258-259].

Умови та норми пенсійного забезпечення були єдині по всій країні. Пенсійний вік встановлювався у 65 років, було передбачено формування страхового фонду за рахунок паритетного оподаткування підприємців та найманих працівників. Страхування з безробіття будувалось на федерально-штатній основі. Коло тих, хто мав право на отримання допомоги, її розмір, терміни виплати визначались законодавством штатів.

На другому етапі «нового курсу» відбулося розширення масштабів громадських робіт. У 1935 р. конгрес прийняв закон, який надавав значні грошові асигнування на їх організацію. Також було створено нову організацію – Адміністрацію по реалізації громадських робіт (WPA). На відміну від попередниці, яка називалась Адміністрація громадських робіт (PWA), і діяла з 1933 р., WPA орієнтувалася на здійснення не масштабних проектів капітального будівництва, а займала безробітних на будь-яких роботах.

Так, на другому етапі реалізації програми «новий курс» відбулися суттєві зміни у характері соціальної політики уряду. Реформи проводились на користь широких верств населення, про що свідчить, перш за все, створення державної системи соціального захисту населення.

Про підтримку і схвалення політики Ф.Д. Рузвельта красномовно висловились американці на чергових президентських виборах 1936 р., де з великим відривом він переміг опонента-республіканця.

Почався третій етап «нового курсу». Не відмовляючись від реформ Ф.Д. Рузвельт у 1937 р. заявив про намір провести через конгрес законопроекти про відновлення федеральних стандартів мінімальної заробітної плати, максимальної тривалості робочого тижня, про виділення асигнувань на будівництво дешевого житла і т.ін. Але конгрес його не підтримав. А в цей час вже починалась нова криза в США. Ф.Д. Рузвельт наполягав на продовженні «нового курсу», повторював, що державне регулювання економіки та соціальних відносин стало необхідністю, і в 1938 р., він все ж таки зміг переконати конгрес у своїй правоті, що виразилось у підтримці конгресом Ф.Д. Рузвельта і наданою йому можливістю провести ряд нових соціальних реформ.

Так само, як і в попередні періоди, важливим напрямом соціальної політики Ф.Д. Рузвельта було відновлення широкомасштабних громадських робіт для безробітних. Але найбільшим успіхом третього етапу «нового курсу» стало прийняття трудового законодавства. Було прийнято закон про справедливі умови праці, що надав федеральному уряду право встановлювати мінімальну погодинну ставку заробітної плати (25 центів в годину, з подальшим

підвищенням до 40 центів) і максимальну тривалість робочого тижня (44 години, з подальшим зменшенням до 40 годин). Закон остаточно заборонив працю дітей до 14 років [4, с. 225].

Так, завдяки рішучим крокам 32 президента США Ф.Д. Рузвельта вже починаючи з 1934 р. економіка поступово почала відновлюватися, але невдовзі розпочалася нова економічна криза 1937-1938 рр., знову падіння промислового виробництва. З 1938 р. Рузвельт почав проводити план так званої підкачки насосу, що передбачав вкладання державних коштів в економіку.

Державне регулювання економіки, яке було покладено в основу «нового курсу» тривало і після 1938 р. і стало незворотнім. Ф.Д. Рузвельт не злякався рятувати та покращувати американський капіталізм тими заходами, які зазвичай асоціювалися з соціалізмом [10, с. 150]. Обсяги державного регулювання виробництва, фінансів та розподілу свідчили про суттєву перебудову капіталістичної системи США та багатьма прирівнювались до чергової Американської революції.

Ф.Д. Рузвельт змінив саме уявлення про уряд і про його обов'язки по відношенню до тих, ким він править. Держава загального благоденства, яку так багато критикували, очевидно, стала реальністю: безпосередня моральна відповідальність за мінімальний рівень життя і соціальне забезпечення, що вважаються само собою зрозумілими, нині майже беззастережно визнані більшістю консервативних політиків демократичних країн Заходу. Республіканська партія, що перемогла на виборах у 1952 р, не зробила навіть спроби змінити основні положення соціального законодавства часів Ф.Д. Рузвельта, які в 1920-х роках здавалися утопічними [7, с. 356].

Висновки. «Новий курс» був своєрідним зламом в історії США XX ст. Розпочаті президентом Рузвельтом перетворення були спрямовані на вихід із кризи і на піднесення економіки. За часів Ф.Д. Рузвельта основні важелі регулювання ринкової економіки отримала держава, яка спрямувала свої можливості на проведення соціальних реформ.

Вперше в історії США держава взяла на себе роль гаранта соціальної захищеності американців. Було зроблено вирішальний крок у створенні держави процвітання. Функції держави надзвичайно розширились. З 1939 р. Рузвельт відмовиться від подальших реформ аж до вступу США у Другу світову війну.

Рузвельт і сам розумів, що залишались невирішеними багато проблем, але позитивні наслідки проведеного ним «нового курсу» для американської економіки, а відтак і для суспільства та держави були очевидні.

Завдяки реформам відбулась стабілізація економіки, створений фундамент сучасного державного регулювання умов праці та взаємовідносин робітників із підприємцями, вперше в історії США під час проведення «нового курсу» права профспілок проголошувались та захищались державою, а створена система страхування по безробіттю та за віком збереглася дотепер. Завдяки реформам американське суспільство почало перетворюватися у соціально-орієнтоване. Почалось створення розгалуженої соціальної інфраструктури суспільства, що дало можливість на практиці реалізувати принцип державного захисту соціальних прав громадян.

Список літератури:

1. Лан В.И. США: от первой до второй мировой войны / В.И. Лан. – М.: Наука, 1947. – 484 с.
2. Мальков В.Л. «Новый курс» в США. Социальные движения и социальная политика / В.Л. Мальков. – М.: Наука, 1973. – 383 с.
3. Мальков В.Л. Франклин Рузвельт. Проблемы внутренней политики и дипломатии: Историко-документальные очерки / В.Л. Мальков. – М.: Мысль, 1988. – 348 с.
4. Яковлев Н.Н. Франклин Рузвельт: Человек и политик. Новое прочтение / Н.Н. Яковлев. – М.: Международные отношения, 1981. – 416 с.
5. Иванов С.В. «Война с бедностью» Ф.Д. Рузвельта: социальные программы «нового курса» в США / С.В. Иванов. – Саратов, изд-во Саратовского ун-та, 1989. – 148 с.
6. История США: В 4 т. / Ред. кол.: Г.Н. Севостьянов и др. / Отв. ред. Г.Н. Севостьянов. – М.: Наука, 1985. – Т. 3 (1918-1945). – 660 с.
7. Берлин И. Президент Франклин Делано Рузвельт / И. Берлин // Вестн. РАН. – 2002. – Т. 72. – № 4. – С. 352-358.
8. Васильев В.С. Франклин Д. Рузвельт и Джон М. Кейнс: экономическая политика в годы «великой депрессии» / В.С. Васильев // США. Канада. Экономика, политика, культура. – 2001. – № 10. – С. 73–85; № 11. – С. 96–112.
9. Согрин В.В. Политическая история США XVII-XX вв.: Учеб. пособ. для вузов / В.В. Согрин. – М.: Весь мир, 2001. – 391 с.
10. Согрин В.В. Новый курс: Ф.Д. Рузвельта: единство слова и дела / В.В. Согрин // Общественные науки и современность. – 1991. – № 3. – С. 146-156.
11. Язьков Е.Ф. История стран Европы и Америки в новейшее время (1918-1945 гг.). Курс лекцій / Е.Ф. Язьков. – М.: Изд-во МГУ; ИНФРА-М, 2000. – 352 с.

Козинец Е.Г., Козинец И.Г.
Учебно-научный институт права и социальных технологий
Черниговского национального технологического университета

СОЦИАЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПОЛИТИКИ «НОВОГО КУРСА» Ф.Д. РУЗВЕЛЬТА

Аннотация
В статье исследуются основные мероприятия администрации президента США Ф.Д. Рузвельта, направленные на преодоление экономического кризиса 1929-1933 гг. Основное внимание уделено социальной политике государства. Проанализированы причины введения политики «нового курса». Охарактеризованы основные мероприятия по стабилизации ситуации. В частности, исследованы социальные аспекты политики «нового курса». А именно: государственное регулирование экономики, борьба с безработицей, создание системы социального страхования и помощи, сотрудничество с профсоюзами.
Ключевые слова: кризис, «новый курс», Ф.Д. Рузвельт, борьба, социальная политика, закон, Конгресс.

Kozynets O.H., Kozynets I.H.
Educational and Scientific Institute of Law and Social Technologies
Chernihiv National University of Technology

THE SOCIAL COMPONENT OF THE «NEW DEAL» POLICIES OF F.D. ROOSEVELT

Summary
The article examines the main activities administration of US President Franklin Delano Roosevelt was aimed at overcoming the economic crisis of 1929-1933. The focus is on the social policy of the state. The reasons the introduction of the policy of «New Deal». Describes the main measures of stabilize the situation. In particular, studied the social aspects of the policy of «New Deal». Namely, the state regulation of the economy, the fight against unemployment, creating a system of social insurance and assistance, cooperation with trade unions.
Keywords: crisis, «New Deal», F.D.Roosevelt, struggle, social policy, Law, Congress,

УДК 346.7:336.76

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Котирло О.О.
Національна академія внутрішніх справ

У статті розглянуто проблеми реформування фондового ринку України. Охарактеризовано недоліки розвитку та становлення фондового ринку України. Без створення конкурентоспроможного фінансового сектора вихід економіки України із кризи є неможливим. Важливим напрямком, який потребує реформування та адаптації до сучасних умов є покращення інвестиційного клімату та заохочення інвесторів до здійснення інвестицій в економіку України через інструменти фондового ринку. Це можливо при ефективному державному регулюванню фондового ринку. Тому запропоновано ряд заходів, застосування яких призведе до подальшого реформування та модернізації фондового ринку на всіх рівнях – правовому, інституціональному та технологічному.
Ключові слова: фондовий ринок, регулювання фондового ринку, інвестиційні ресурси, інвестор, інвестування, фондова біржа, цінні папери.

Постановка проблеми. Ефективний розвиток національного фондового ринку здатний забезпечити зростання економіки України в умовах складної внутрішньоекономічної кризової ситуації та світової інтеграції. Тому становлення фондового ринку як складової структурної одиниці фінансового ринку набуває першочергового значення. Без створення конкурентоспроможного фінансового сектора вихід економіки України із кризи є неможливим. Тому потрібно розробити ряд заходів, застосування яких призведе до подальшого реформування та суттєвої модернізації фондового ринку на всіх рівнях – правовому, інституціональному та технологічному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем розвитку та становлення фондового ринку приділяли увагу багато вчених. Так, класиками економічної науки, К. Марксом, А. Маршалом, Дж. Кейнсом було започатковано вивчення капіталу та його різноманітних форм, у тому числі й фінансового капіталу. В цій сфері продовжували дослідження зарубіжні фахівці М. Алексєєв, Б. Альохін, М.Берзон, Б. Рубцов, В. Торкановський та ін. Серед науковців – авторів ґрунтовних розвідок щодо ролі інститутів ринку цінних паперів в економічній системі – А. Загородній, В.Загорський, В. Колесник, Ю. Кравченко, О. Мозговий, В. Оскольський та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість сучасних наукових праць, на сьогодні потребують поглибленого аналізу новітні тенденції розвитку та становлення фондового ринку України, в контексті яких відбуваються зміни структури і динаміки ринку в залежності від економічної ситуації в кра-

© Котирло О.О., 2015

їні. А для підвищення ефективності регулювання фондового ринку цінних необхідно переглянути законодавчу базу, яка пов'язана безпосередньо з фінансовим сектором.

Зближення існуючого і майбутнього законодавства України з міжнародними нормами є важливими умовами досягнення привабливості ринків цінних паперів України для інвесторів. Всебічного осмислення стратегії інтеграції України до ЄС можливо досягти на основі вивчення конкретних міжнародних норм. Саме це визначає проблему і є основою для розгляду даної статті.

Мета статті. Метою дослідження є розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій досягнення конкурентоспроможності фондового ринку України. Це можна досягти шляхом інтеграції національного ринку до ринків розвинених країн, що призведе до становлення України як правової, цивілізованої європейської держави з соціальною стабільністю, високим рівнем життя, та забезпечить її партнерство в Європі та у світі загалом.

Виклад основного матеріалу. На етапах становлення фондового ринку України організований фондовий ринок виконував специфічні функції – він був одним з технічних засобів під час проведення приватизації державних підприємств, тобто, виконував лише приватизаційну функцію. Такий ринок не забезпечував реальними інвестиційними ресурсами підприємства, які на той час потребували притоку капіталу. Тому на сучасному етапі розвитку економіки України перед фондовим ринком стоїть ключове питання орієнтації на вирішення проблеми забезпечення економіки інвестиційними ресурсами, зокрема, іноземних інвесторів.

Забезпечення економічного зростання України може бути лише шляхом залучення інвестиційних ресурсів в реальний сектор та організації дієвого механізму їх ефективного використання. Але на сьогодні спостерігається недостатність обсягу інвестицій в реальний сектор, неврегульований механізм переходу коштів із фінансового сектору в реальний, та низька ефективність капіталовкладень.

За результатами реалізації Програми розвитку фондового ринку України на 2012-2014 роки було досягнуто таких результаті [3]:

- залучення в середньому щорічно не менш як 100 млрд грн у цінні папери, у тому числі як інвестиції не менше як 75 млрд грн. (досягнуто – у 2013 році було залучено 142,03 млрд грн, у тому числі як інвестиції – 141,77 млрд грн);
- збільшення до 300 млрд грн капіталізації лістингових компаній (досягнуто – у 2013 році становило 311,73 млрд грн);
- збільшення до 400 млрд грн в рік обсягів торгів цінними паперами на біржовому ринку (досягнуто – у 2013 році становив 463,43 млрд грн).
- збільшення до 20 відсотків частки біржового ринку (досягнуто – в 2013 році становило 27,69%);
- підвищення співвідношення капіталізації біржового ринку до валового внутрішнього продукту до 40 відсотків (не досягнуто, у 2013 році був 21,43%.);
- збільшення до 50 млрд грн загальної номінальної вартості облігацій підприємств, що перебувають в обігу на фондовому ринку (не досягнуто – в 2013 році – 42,47 млрд. грн.);
- збільшення до 30 млрд грн вартості активів інвестиційних та пенсійних фондів (не досягнуто – в 2013 році – 12,23 млрд грн.).

За підсумками січня-вересня 2014 року відбулось збільшення обсягів операцій з цінними паперами на 47,92% порівняно з відповідним періодом 2013 року. Так, за 9 місяців 2014 року обсяг торгів на ринку цінних паперів склав 1 628,78 млрд грн, незважаючи на несприятливу ринкову кон'юнктуру [4].

На вітчизняному фондовому ринку у 2014 році спостерігається висока активність біржового сегменту, показує показник капіталізації лістингових компаній. ВІн що включає в розрахунок акції компаній, що пройшли процедуру лістингу та які занесені до біржового реєстру організаторів торгівлі (фондових бірж). Так, станом на 30.09.2014 цей показник склав 405,89 млрд грн, що більше на 20,18% порівняно з цим показником станом на 30.09.2013 (337,73 млрд грн). Це свідчить про підвищення вартісної оцінки компаній, акції яких перебувають в обігу на фондових біржах.

Також з січня-вересня 2014 року збільшився обсяг біржових контрактів з цінними паперами за результатами торгів на організаторах торгівлі на 38,72% порівняно з відповідним періодом 2013 року, який склав 473,71 млрд грн. (січень-вересень 2013 року – 341,49 млрд грн). Але таке збільшення характеризується підвищенням активності на ринку державних облігацій. Частка операцій з ними на біржовому ринку за 9 місяців 2014 року склала 89,35%.

Тому з метою розвитку інструментів фондового ринку доцільно забезпечити розвиток іноземних цінних паперів. З цією метою слід запровадити наступні зміни [2]: ввести поняття іноземних цінних паперів у вітчизняне законодавство; впровадити системи заходів щодо сприяння обігу іноземних цінних паперів на території України; створити умови для сприяння обігу на території України цінних паперів українських емітентів, емісія яких здійснена відповідно до законодавства іноземної держави та які розміщені за кордоном; здійснити заходи щодо скасування перешкод для здійснення на території України операцій з іноземними цінними паперами; сприяти лібералізації валютного контролю операцій з іноземними цінними паперами, зокрема операцій, пов'язаних з виплатою доходу, погашенням, викупом іноземних цінних паперів, тощо; сприяти проведенню вітчизняними учасниками ринку транскордонних операцій з іноземними цінними паперами; передбачити створення єдиного державного реєстру вексельних операцій для забезпечення цивілізованого вексельного обігу на території України; передбачити спростування закладних на майнові права та посилення практики використання закладних виключно під фактично існуючу нерухомість.

Підвищити якість інструментів фондового ринку можливо щляхом: розвитку законодавства про похідні цінні папери; упередження використання цінних паперів з ознаками фіктивності; врегулювання особливостей використання інструментів венчурного інвестування на біржі; розробки механізмів реорганізації інститутів спільного інвестування; виключення управління страховими резервами страхових компаній з переліку видів господарської діяльності, яка здійснюється згідно з ліцензією на управління активами інституційних інвесторів; врегулювання базових принципів діяльності інституту інвестиційних радників.

Для того, щоб залучити іноземних інвесторів, потрібно розширити права інвесторів щодо використання інвестицій. Для цього слід запровадити наступне: врегулювати операції кредитування під заставу цінних паперів та операції з надання їх у позику; запровадити можливість використання інституту наглядової ради інститутами спільного інвестування; запровадити вимоги до надання інвесторам інформації про діяльність згідно зі стандартами Директив Європейського Співтовариства;

запровадити розкриття інформації про конфлікти інтересів оператора.

Також доцільно удосконалити систему захисту інвесторів. Для цього необхідно: зменшити витрати на відновлення прав та законних інтересів інвесторів; запровадити механізм колективного позову інвесторів; запровадити порядок виправлення помилок при визначенні вартості активів та здійсненні за такою вартістю виплат інвесторам, оголошенні невірної ціни розміщення інструментів; забезпечити створення компенсаційних схем захисту вкладів інвесторів;

В той же час, науковцями досліджено, що сучасний організований фондовий ринок України не виконує функцій публічного ринку, при цьому перебувають в обігу цінні папери, ринкова вартість яких не відповідає об'єктивним показникам.

Тому з метою удосконалення професійної діяльності торговця цінними паперами на фондовому ринку необхідно:

1. Врегулювати механізми щодо розміщення цінних паперів публічних акціонерних товариств на фондових біржах.

2. Удосконалити вимоги, що обумовлюють перебування цінних паперів у лістингу.

3. Запровадити засоби унітарного нагляду за діяльністю усіх фондових бірж, з метою усунення будь-яких дестабілізуючих факторів, які можуть гальмувати ефективне функціонування ринків та створення справжньої ринкової ціни.

4. Встановити процедури доступу та уніфікацію інформаційних потоків на фондових біржах, забезпечити рівні умови щодо виставлення заявок та укладення біржових контрактів для усіх учасників торгів в пост та перед торговельний періодах на фондових біржах.

5. Усунути адміністративні бар'єри доступу учасників фондового ринку до певних фінансових інструментів та лібералізувати регулятивні вимоги з метою забезпечення залучення широкого кола дрібних інвесторів.

6. Переглянути регулятивні вимоги для створення паритетних умов при провадженні професійної діяльності на фондових біржах, в тому числі рівних можливостей доступу до торгів з ОВДП для усіх учасників біржових торгів.

7. Впровадити здійснення фондовими біржами ефективних процедур нагляду за діяльністю своїх членів, в тому числі шляхом надання можливості застосовувати до них заходів фінансового характеру.

8. Переглянути компетенції при провадженні процедур реєстрації випусків цінних паперів у разі публічного розміщення цінних паперів, зокрема, шляхом реєстрації випусків фондовими біржами відповідно до критеріїв, визначених законодавством.

9. Передбачити законодавчу можливість купівлі-продажу векселів на біржах для забезпечення підвищення ліквідності та вільного обігу векселів з одночасним зниженням фінансових ризиків.

10. Створення передумов поступової централізації національного біржового ринку, централізації ліквідності, переходу конкуренції в біржовому сегменті з локального рівня на міждержавний [2].

А для удосконалення функціонування та регулювання діяльності торговців цінними паперами пропонується наступне: запровадити практику Європейського Союзу щодо уникнення конфлікту інтересів при наданні послуг; запровадити практику щодо обов'язкового розкриття торговцем цінними паперами необхідної інформації для всебічного та повного розуміння клієнтом можливих ризиків у відношенні послуги, яку надає брокер; створити регуляторну базу діяльності маркет-мейкерів; встановити вимоги щодо обов'язкового дотримання певних фінансових нормативів для товариств, що отримують ліцензію на провадження професійної діяльності з торгівлі цінними паперами; запровадити практику колективного інвестування у цінні папери на підставі договору про управління цінними паперами шляхом врегулювання на законодавчому рівні; врегулювати операції позики, операції з кредитування під заставу цінних паперів на фондовому ринку; передбачити законодавчі можливості щодо діяльності інституту інвестиційних радників та інституту пов'язаних агентів [2].

Одним із методів стабілізації фондового ринку є ефективне управління ним з боку держави. Тому з метою підвищення якості державного регулювання фондового ринку необхідно:

1) Здійснити імплементацію положень Регламенту ЄС стосовно кредитно-рейтингових агенцій.

2) Реалізувати загальну систему електронного документообігу на фондовому ринку в єдиному інформаційному середовищі на технологічній основі Електронного регулятора.

3) Забезпечити поетапний перехід виключно на електронний документообіг між всіма учасниками фондового ринку.

4) Посилити функціональну спроможність регулятора фондового ринку, зокрема операційну незалежність та якість технологічного і кадрового потенціалу.

5) Удосконалити законодавство для забезпечення захисту від позовів проти членів Комісії та її працівників щодо рішень, які приймались ними в законному порядку.

6) Удосконалити Кодекс поведінки співробітників НКЦПФР, який буде містить всі питання, що вимагаються Принципами IOSCO, та призначити відповідальність у НКЦПФР щодо ведення записів про операції з цінними паперами працівників НКЦПФР.

7) Удосконалити систему підготовки та атестації фахівців фондового ринку шляхом: запровадження навчання фахівців фондового ринку, які мають стаж роботи на фондовому ринку за відповідним видом професійної діяльності більше шести років, на добровільних засадах; запровадження багаторівневої системи атестації фахівців (базова та спеціалізована) відповідно до рівня підготовки фахівця; розробки та запровадження системи багаторівневих кваліфікаційних вимог до фахівців професійних учасників фондового ринку відповідно до рівня їх компетенції та вимог щодо кадрового забезпечення відповідними фахівцями професійного учасника фондового ринку залежно від виду професійної діяльності; спростити процедуру сертифікації фахівців фондового ринку шляхом видачі безстрокових сертифікатів на право здійснення дій, пов'язаних з безпосереднім провадженням професійної діяльності на фондовому ринку, та встановлення порядку їх підтвердження [2].

Запропоновані заходи розвитку фондового ринку підвищать роль ринку цінних паперів в процесах перерозподілу фінансових ресурсів, їх акумуляції для вирішення пріоритетних державних задач, зміцнення фінансового стану організацій та розширення їх інвестиційних можливостей; створення цілісної та ефективної системи ринку цінних паперів та фінансових інститутів; сталий ріст капіталізації ринку цінних паперів та розширення практики залучення інвестицій з використанням інструментів ринку цінних паперів.

Висновки і пропозиції. В сучасному світі ринкової економіки актуальним є інтеграція національного фондового ринку до міжнародних ринків капіталу. Проблемою є відсутність достатньої пропозиції

інструментів фондового ринку з прийнятними для інвесторів характеристиками щодо дохідності, ризикованості, ліквідності та захищеності, а також відносно незначним обсягом інвестиційного капіталу. Недостатня розвиненість ринків базових активів, недосконале законодавче регулювання в цій сфері зумовили фактичну відсутність ринку похідних (деривативів).

Тому важливим напрямком, який потребує реформування та адаптації до сучасних умов є покращення інвестиційного клімату та заохочення інвесторів до здійснення інвестицій в економіку України через інструменти фондового ринку (особливо іноземного). Це можливо лише при ефективному державному регулюванню фондового ринку, що є важливим критерієм оцінки інвесторами інвестиційного середовища країни. З огляду на викладене створення ефективного правового механізму захисту прав інвесторів є невід'ємною умовою подальшого розвитку фондового ринку.

Список літератури:

1. http://nssmc.gov.ua/activities/annual Річний звіт НКЦПФР за 2013 рік.
2. http://nssmc.gov.ua/fund/development/plan Програма розвитку фондового ринку України на 2015-2017 роки «Європейський вибір – нові можливості для прогресу та зростання».
3. http://nssmc.gov.ua/fund/development/programa Програма розвитку фондового ринку України на 2012-2014 роки.
4. http://nssmc.gov.ua/fund/analytics Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку.
5. Биржевой передел // www.investgazeta.net/finansy/birzhevoj-peredel
6. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 року // www.zakon.rada.gov.ua

Котырло О.А.
Национальная академия внутренних дел

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ФОНДОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены проблемы реформирования фондового рынка Украины. Охарактеризованы изъяны развития фондового рынка Украины. Без создания конкурентного финансового сектора выход экономики Украины с кризиса невозможен. Важным направлением, которое требует реформирования и адаптации к условиям рынка, есть улучшение инвестиционного климата и вовлечение инвесторов для внедрения инвестиций в экономику Украины через инструменты фондового рынка. Это возможно благодаря эффективному государственному регулированию фондового рынка. Поэтому предложено меры, использование которых приведет к дальнейшему реформированию и модернизации фондового рынка на всех уровнях – правовому, институциональному, технологическому.
Ключевые слова: фондовый рынок, регулирование фондового рынка, инвестиционные ресурсы, инвестор, инвестирование, фондовая биржа, ценные бумаги.

Kotyrlo O.O.
National Akademy of Internal Affairs

LEGAL ASPECTS OF THE REFORM OF THE STOCK MARKET OF UKRAINE

Summary
In the article the problems of reforming the Ukrainian stock market. The limitations of stock market describes development in Ukraine. Without creating a competitive financial sector out of Ukraine's economy from the crisis is impossible. An important area that requires reform and adaptation to market conditions, there is an improvement in the investment climate and the involvement of investors for investment in Ukrainian economy through instruments of the stock market. This is possible thanks to the effective State regulation of the stock market. So the proposed measures, which would lead to further reform and modernization of the stock market at all levels: legal, institutional, technological.
Keywords: stock market, stock market regulation, investment, investor, investments, stock exchange and securities.

НАШІ АВТОРИ

1. **Абесінова Олена Костянтинівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку в кредитних і бюджетних установах та економічного аналізу Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
2. **Аванесова Ніна Едуардівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
3. **Авксєнтьєв Максим Юрійович** – кандидат економічних наук, докторант Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України
4. **Авраменко Наталія Леонідівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри техногенно-екологічної безпеки Національного університету державної податкової служби України
5. **Адамський Віктор Романович** – викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
6. **Амбражей Оксана Анатоліївна** – старший викладач кафедри господарсько-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
7. **Антохов Андрій Анатолійович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і менеджменту та адміністрування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
8. **Арістова Наталія Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
9. **Архелюк Валентина Валентинівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Буковинського державного фінансово-економічного університету
10. **Атрошенко Ганна Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української і зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
11. **Ачкасова Світлана Анатоліївна** – кандидат економічних наук, викладач кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
12. **Белей Олександр Ігорович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних систем у менеджменті Львівської комерційної академії
13. **Белей Світлана Едуардівна** – старший викладач кафедри фінансів Львівської комерційної академії
14. **Беник Наталія Григорівна** – старший викладач кафедри економічної теорії Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного
15. **Бець Мар'яна Тиберіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри екологічної політики та менеджменту природоохоронної діяльності Національного університету «Львівська політехніка»
16. **Бігун Уляна Василівна** – студентка магістратури кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
17. **Біль Мар'яна Михайлівна** – кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник Інституту регіональних досліджень імені М.І. Долішнього Національної академії наук України
18. **Богданова Катерина Андріївна** – студентка факультету фінансів та банківської справи Київського національного торговельно-економічного університету
19. **Бозуленко Олена Ярославівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри товарознавства та маркетингу Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
20. **Бондаревська Ксенія Валентинівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Дніпропетровської державної фінансової академії
21. **Бондаренко Альона Миколаївна** – студент Чорноморського державного університету імені Петра Могили
22. **Бондар-Підгурська Оксана Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-адміністрування та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
23. **Боримська Катерина Павлівна** – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри обліку і аудиту Житомирського державного технологічного університету
24. **Боровик Петро Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Уманського національного університету садівництва
25. **Бужин Олександр Олексійович** – здобувач Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
26. **Булишева Дар'я Володимирівна** – аспірант Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України
27. **Бурий Андрій Романович** – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
28. **Бурмака Тетяна Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і маркетингу в міському господарстві Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова
29. **Бутко Анастасія Євгенівна** – студентка Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»
30. **Вавдійчик Ірина Миколаївна** – асистент кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету

31. **Валькова Наталія В'ячеславівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Хмельницького національного університету
32. **Василик Алла Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
33. **Волковинська Вероніка Олександрівна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Фонду Президентів України Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського
34. **Волковський Євген Ігорович** – старший викладач кафедри фінансових ринків Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
35. **Волобуєва Анна Вікторівна** – студентка фінансового факультету Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
36. **Волосова Єлизавета Романівна** – студентка Дніпродзержинського державного технічного університету
37. **Ворона Марина Сергіївна** – аспірант кафедри менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
38. **Вороніна Алевтина Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій і адміністрування Дніпродзержинського державного технічного університету
39. **Гаврилащук Олеся Дмитрівна** – старший лаборант кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
40. **Гайденко Юлія Олексіївна** – викладач кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
41. **Гловюк Ірина Василівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»
42. **Головко Олександр Миколайович** – студент ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»
43. **Грибіник Юлія Ізидорівна** – викладач кафедри англійської мови Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
44. **Грубінко Андрій Васильович** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Тернопільського національного економічного університету
45. **Гущин Олег Олександрович** – ад'юнкт Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
46. **Дегтярьова Євгенія Олександрівна** – аспірант кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету
47. **Єрьоменко Інна Василівна** – прокурор прокуратури Ленінського району м. Запоріжжя, юрист 2 класу
48. **Животівська Діана Миколаївна** – аспірант Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди
49. **Задорожна Лілія Віталіївна** – доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії України Криворізького державного педагогічного інституту Криворізького національного університету
50. **Заремська Іванна Мечиславівна** – викладач кафедри культури української мови, стилістики та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка
51. **Захарчук Оксана Юріївна** – студентка філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
52. **Качуровський Вадим Валерійович** – здобувач Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, прес-секретар Шевченківського районного суду м. Києва
53. **Кіщук Діна Володимирівна** – студентка Уманського національного університету садівництва
54. **Книженко Світлана Олександрівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ
55. **Козинець Ірина Гаврилівна** – старший викладач кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету
56. **Козинець Олена Гаврилівна** – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Чернігівського національного технологічного університету
57. **Колотуха Сергій Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Уманського національного університету садівництва
58. **Костюк Тетяна Володимирівна** – аспірант кафедри філософії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
59. **Котирло Оксана Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ
60. **Красилюк Ярослава Віталіївна** – здобувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені М.М. Коцюбинського
61. **Крочук Юлія Валеріївна** – здобувач кафедри прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, викладач іноземної мови Коледжу технологій, бізнесу та права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
62. **Кушлакова Надія Миколаївна** – кандидат історичних наук, завідувач кафедри фундаментальної підготовки Західнодонбаського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом

63. **Лапушкіна Наталія Павлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
64. **Могилевская Ольга Сергеевна** – аспирант кафедры журналистики Белгородского государственного национального исследовательского университета
65. **Нестерова Марія Олександрівна** – кандидат філософських наук, докторант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
66. **Ніколаєва Катерина Миколаївн**а – студентка Дніпродзержинського державного технічного університету
67. **Овчарик Анна Юріївна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
68. **Охріменко Оксана Онуфріївна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
69. **Павлів Уляна Степанівна** – аспірант кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка
70. **Петрухін Сергій Вікторович** – студент Криворізького педагогічного університету
71. **Райхерт Костянтин Вільгельмович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
72. **Сепетий Дмитро Петрович** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету
73. **Хом'як Оксана Володимирівна** – аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія»
74. **Царенко Олена Сергіївна** – студент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
75. **Чварюк Мирослава Дмитрівна** – магістр Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
76. **Шпильківська Злата Вадимівна** – студентка Національного університету державної податкової служби України

ДЛЯ НОТАТОК

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 2 (17) лютий, 2015 р.

Частина I

Щомісячне видання

Коректор: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: Н. Ковальчук

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 26.02.2015 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 28,60. Тираж 100 прим.
Зам. 0215-28.

ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.